

**MUZEUL BANATULUI MONTAN
REȘIȚA**

**BANATICA
21**

2011

PĂTRUNDEREA STĂPÂNIRII MAGHIARE ÎN BANAT. CONTRIBUȚII LA APARIȚIA INSTITUȚIILOR DE TIP OCCIDENTAL

*Zoltán Iusztin**

Cuvinte cheie: comitate, organizare administrativă, instituții, comite, cetate, regalitate.

Palabras clave: condados, organización administrativa, instituciones, conde, plaza fuerte, regalidad.

Cercetarea evoluției comitatelor și a dezvoltării lor ca unități administrative conferă o imagine mai bună despre instaurarea stăpânirii coroanei ungare în zona delimitată de Mureș, culoarul Timiș-Cerna, Dunăre și Tisa. Autoritatea regală este reprezentată, în teritorii, de comiții și castelanii aflați la conducerea comitatelor, respectiv, a cetăților¹. Apariția uneia dintre cele două forme administrative sau a ambelor demonstrează existența unui sistem centralizat, cu o anumită dezvoltare instituțională.

În cazul teritoriului bănățean există multe discuții cu privire la momentul apariției comitatelor și a organizării administrative, fapt ce aruncă o lumină difuză asupra situației societății din această zonă în perioada secolelor XI-XII.

Interpretarea unei informații din *Legenda major* prin prisma tradiției, care îi atribuie regelui întemeietor organizarea administrativă a întregului regat, a dus la rezultatul eronat care prezintă înființarea celor șase comitate² bănățene la începutul secolului al XI-lea³. Punctul de plecare a fost prezentarea, în izvor hagiografic, a celor șapte monahi, maghiari cu o zestre culturală bogată, ce au fost numiți arhidiaconi și l-au ajutat pe episcop la răspândirea credinței catolice

* Universitatea *Babeș-Bolyai* Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, e-mail: parceval_zoli@yahoo.com

¹ Gy. Kristó, *Ardealul timpuriu (895-1324)*, Szeged, 2004, p. 140; autorul identifică în interiorul comitatului o instituție distinctă și anume comitatul de cetate.

² Cenad, Arad, Timiș, Torontal, Cuvin și Caraș.

³ Szentkláray J., *Krassó Vármegye Óshajdana*, Budapest, 1900, p. 110-116 (în continuare Szentkláray, *Krassó*).

și organizarea diecezei⁴. Potrivit acestei ipoteze, cei șase arhidiaconi ar fi slujit în comitate diferite, în timp ce arhidiaconul superior l-ar fi ajutat pe episcopul din cetatea Cenadului. Astfel, fiecare arhidiaconat ar fi corespuns câte unui comitat bănățean⁵.

Mai veridică este considerată ipoteza potrivit căreia comitatele bănățene s-au creat etapizat⁶. La început a existat un singur comitat, Cenad, prin fragmentarea căruia au apărut comitatele Arad și Timiș⁷, iar ulterior, la cumpăna secolului al XII-lea, au fost întemeiate comitatele Cuvin și Caraș. Comitatele târzii, așa cum este Torontal, au fost create ca urmare a schimbărilor politice și administrative inițiate de dinaștii angevini⁸.

Aceste premise sunt confirmate într-o oarecare măsură de apariția etapizată a comitatelor în textele documentelor. Despre comitatul Arad se menționează că ar fi atestat în 1156⁹, în timp ce primul comite cunoscut al Cenadului, în legătură cu care este coroborată existența unității administrative, este amintit în anul 1163¹⁰. Comitatul Timiș este menționat în anul 1177¹¹, iar

⁴ *Inter praefatos vero monachos errant septem viri literati et Ungarica lingua interpretes expediti, videlicet Albertus, Philippus, Henricus, Conradus, Crato, Tezlo et Stephanus... Per ipsos enim tota Chanadina provincial sacri eloquii existitit irrigata, qui archidiaconatus habentes aedificabant ecclesias in urbibus et villis.*

⁵ Szentkláray, Krassó, p. 114-116.

⁶ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1988, p. 462-468; Ortway T., *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*, I, Budapest, 1891, p. 380 (în continuare Ortway, *Magyarország egyházi*).

⁷ Borovszky S., consideră că întemeierea comitatului Timiș avut loc în timpul regelui Geza al II-lea (1141-1162), *Torontál vármegye*, Budapest, 1919, p. 343.

⁸ Comitatalui Torontal este atestat începând cu anul 1326, în timp ce arhidiaconatul omonim este menționat, pentru prima dată, doi ani mai târziu.

⁹ I. Hațegan, L. Savulov, *Banatul Medieval*, în *AnB* (S.N.), V, 1997, p. 190; Prima atestarea a comitatului este atribuită documentului, emis de regele Geza al II-lea, care îl menționează – printre martori – pe Primogenitus. Pe acesta Szentpétery I. îl consideră preposit de Arad, *Regesta Regum Stirpis Arpadianae critic-diplomatica* (în continuare Szentpétery, *Regesta*), I, Budapest, 1923, p. 29-30, nr. 84. În textul latin, publicat de Gy.Fejér, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (în continuare *CD*), II, Budae, 1829, p. 143. este menționat *Primogenitus Varadiensis praepositus* care, într-un alt document din același an este numit *Varadiensis Praepositus*.

¹⁰ Szentpétery, *Regesta*, p. 34, nr. 102.

¹¹ Wenzel G., *Árpádkori Új Okmánytár*, I, Pest, 1860, p.69-70 (în continuare *AUO*); *DIR*, C, Transilvania sec. XI-XIII, I, p. 6.

Caraș și Cuvin la începutul secolului al XIII-lea¹², în timp ce Torontal apare doar în deceniul trei al secolului al XIV-lea¹³.

După cum vedem nu există o ordine în modul de constituire a comitatelor. Pe de altă parte, Gy. Kristó consideră că în sistemul administrativ creat de Ștefan cel Sfânt, existau două unități principale: comitatele (*vármegység*) și comitatele de cetăți (*várispánságok*). Cele două unități administrative sunt sinonime până la un punct, fapt pentru care, în documente, nu se face distincție între ele, ambele fiind numite *comitatus*¹⁴.

Comitatul este definit ca o instituție administrativă caracterizată de un teritoriu bine conturat, condus de la un centru, care era reprezentat de o cetate. Comitatul însemna practic teritoriul și împrejurimile cetății, delimitate de hotare. Indiferent cine era proprietarul terenului aferent cetății, teritoriul era înscris în cadrul comitatului respectiv¹⁵.

Spre deosebire de acesta, comitatele de cetăți erau instituții administrative teritoriale caracterizate de o cetate căreia i se atribuiu teritorii, ce puteau ființa în mai multe comitate. Practic, comitatele de cetăți erau definite în special de cetatea în care își aveau sediul și din care gestionau teritoriile aferente. Față de comitat acestea sunt considerate instituții particulare, care administrau pământurile regelui, între care nu exista o unitate teritorială, numitorul comun fiind proprietarul și delegații săi.

Sinonimia între cele două instituții era cetatea în care își aveau sediul funcționarii ambelor unități. Diferența consta în terenurile aferente, posesiunile cetății fiind sub autoritatea comitelui de cetate, în timp ce hotarul cetății forma comitatul¹⁶.

Aceste asemănări și diferențe au scos în evidență faptul că fiecare comitat avea neapărat un comite de cetate, în schimb existența unui comitat de cetate nu însemna funcționarea unui comitat. De aici rezultă că unitatea de bază era comitatul de cetate, mai ales că numai acesta beneficia de un corp de funcționari numiți de rege: comitele (*ispán*), comitele de curte (*udvarispán*), castelanul

¹² *Ibidem*, p.19 și 150-151.

¹³ Milleker F., *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvár, 1915, p. 5; Ortway, *Magyarország egyházi*, I, p. 383.

¹⁴ Kristó Gy., *Ardealul*, p. 140; Idem, *Szent István király*, Budapest, 2001, p. 70-75.

¹⁵ Kristó Gy., Engel P., Makk F., *Korai magyar történeti lexikon* (9-14.század), Budapest, 1994, p. 358-359.

¹⁶ Kristó Gy., *Szent István*, p. 74.

(*várnagy*), locotenentul (*hadnagy*) și, în cazul comitelui de cetăți de graniță, comandantul zonei de graniță (*őrnagy*)¹⁷.

Aceste idei nu sunt noi, ele au fost adoptate de istoriografia maghiară de la sfârșitul secolului al XIX-lea¹⁸ și reactualizate în secolul al XX-lea. În această perioadă unul dintre cei mai mari adepți ai așa numitei „teorii dualiste” este Gy. Kristó¹⁹. Așa cum observăm, el dezvoltă aceste idei și atribuie regelui Ștefan cel Sfânt întemeierea unui dublu comitat, dar în același timp, și crearea a două instituții distincte.

Dacă funcționarea comitatului ca instituție administrativă este o realitate atestată documentar, existența comitatului de cetate poate fi contestată. Acesta din urmă nu trebuie interpretat ca o instituție particulară aflată în slujba coroanei, foarte asemănătoare comitatului administrativ. Mai mult, așa numitul comitat de cetate eclipsează existența unei instituții politice atestată de cele mai timpurii izvoare. Astfel, în locul instituției particulare²⁰ promovate de Kristó, trebuie să identificăm cetatea ca centru de putere.

Din acest punct de vedere cele două pârgii politico-administrative cu ajutorul cărora a fost guvernat regatul Ungariei, au fost comitatul și cetatea.

Ne putem pune întrebarea, dacă pe baza acestor deziderate putem observa caracterul comitatelor bănățene? Sau momentul apariției și evoluției lor în secolele XI-XII?

Potrivit izvorului hagiografic, primul comitat bănățean trebuie să fie cel întemeiat de Ștefan cel Sfânt, imediat după înfrângerea lui Achtum în jurul anului 1028. Despre întinderea sa același izvor ne informează, indirect, că ar fi cuprins toată stăpânirea urmașului lui Glad²¹, însă despre existența sau înființarea unor alte comitate pe acest teritoriu nu mai menționează nimic. Sigura informație adusă de aceeași sursă, referitoare la organizarea administrativă, este menționarea

¹⁷ Idem, *Ardealul*, p. 140.

¹⁸ Botka T., *A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről I-VI*, în *Sz.*, 1870-1872, p. 500-501, 513-518, 521-522; 297-309; Balássy F., *Viszhang Botka Tivadar „Tájékoztatóra”, a vármegyék alakulása kérdéseiben*, în *Sz.*, 1873, p.88-93; Pesty F., *A Magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században*, Budapest, 1882, 117-131; Ortway, *Magyarország egyházi*, I, p. 122; Idem, *Pozsony város története*, I, Pozsony, 1892, 90-91.

¹⁹ Kristó Gy., *Ardealul*, p. 140; Idem, *Szent István*, p. 70-75.

²⁰ comitatul de cetate (*várispánság*).

²¹ *Vita Sancti Gerardi*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum* (în continuare *SRH*), ed. Szentpétery I, II, p. 491-493.

unor *comites*, *que constituerant rex*²². S-a spus despre acești *comites* că ar fi delegații regali din comitatele bănățene, iar prezența lor ar fi mărturie pentru existența mai multor comitate pe teritoriul episcopiei de Cenad²³. Fără argumente concrete această teorie rămâne la nivelul unei ipoteze.

În istoriografia românească se acceptă ideea potrivit căreia cucerirea maghiară s-a desfășurat, în zona bănățeană, de la vest spre est, într-un ritm destul de lent, fapt ce nu poate certifica formarea comitatelor în perioade așa de timpurii, mai ales că ele sunt menționate de documente începând cu a doua jumătate a secolului al XII-lea, iar autoritatea centrală și-a făcut simțită prezența în special în partea vestică a provinciei, în zona de câmpie²⁴.

Apariția și organizarea comitatelor a fost un proces complex, desfășurat pe o perioadă mai lungă de timp și determinat de evoluția internă a regatului raportată la problemele externe. După cum menționam, este greu de crezut că regele întemeietor ar fi realizat împărțirea administrativă a teritoriului bănățean. Mai verosimil este să-i considerăm pe comiții amintiți de *Legenda major*, comiți de cetăți care aveau rolul de a gestiona proprietățile coroanei. Sediul lor trebuie căutat în cetățile cucerite de la autohtoni, amintite de izvoarele: Keve, Horom, Orșova, Morisena²⁵ sau mărturiile arheologice²⁶.

Acest lucru conduce la o teorie mai veche, actuală și astăzi, potrivit căreia în vremea regelui Ștefan cel Sfânt au existat comitate mari²⁷ care, în perioadele ulterioare, s-au fragmentat dând naștere unor comitate mai mici²⁸.

Un asemenea comitat a funcționat în zona bănățeană, mai ales pe teritoriul de câmpie. După cum știm, la conducerea sa a fost instalat Chanadinus-Csanád, dar fără îndoială în subordinea sa se aflau o serie de comiți de cetăți,

²² *Ibidem*, p. 494.

²³ Szentkláray, *Krassó*, p. 118.

²⁴ I. Hațegan, L. Savulov, *op. cit.*, p. 190-191.

²⁵ Șt. Matei, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 255-257.

²⁶ I. A. Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 120; E. Glück, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 97 și 100.

²⁷ Această situație poate explica terminologia întâlnită în textele documentelor, folosită pentru desemnează comitatele: *provincia*, *territorium*, *parochia*, *partibus*.

²⁸ Kristó Gy., *Szent István*, p. 72-73; Idem, *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*, Szeged, 2003, p. 68-71; Idem, *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1988, p. 459-460.

care întregau aparatul administrativ. Regele, din experiența anterioară, a încercat probabil să limiteze autoritatea unui asemenea comite prin secundarea sa de către funcționari cu autoritate asemănătoare.

La începutul secolului al XI-lea stălpii stăpânirii ungare erau cetățile din pământ, ocupate de reprezentanții coroanei. Potrivit opiniei generale autoritatea coroanei s-a realizat mai repede și mai concret în zona de câmpie a Banatului, în timp ce în zona de dealuri ocupația s-a produs mai lent²⁹.

În această ordine de idei putem considera că avansarea stăpânirii maghiare a urmărit patru direcții: 1. linia Mureșului de la vest la est; 2. cursul Tisei; 3. partea centrală, în special câmpia Timișului pe direcția nord-sud-est; 4. linia Dunării de la vest spre est, pe care se va înregistra maxima înaintare.

Înaintarea cuceritorilor s-a derulat mai rapid și eficient pe cursul Mureșului și al Tisei. Chiar unul dintre motivele războiului împotriva ducelui Achtum fusese stăpânirea cursului inferior al râului Mureș. Odată cu instalarea lui Chanadinus-Csanád în cetatea Morisenei, regalitatea a încercat să securizeze cursul inferior până în zona munților Metaliferi, pentru transportul sării. Cele mai importante puncte trebuie să fi fost Morisena și Arad, cetăți din care puteau fi supravegheate și teritoriile din jur, în special munții Zarand, unde exista via reginei Gizela, în timp ce zona păduroasă aparținea regelui. Aceste proprietăți sunt atestate de toponime ca Asszony și Udvari³⁰.

Odată constituită proprietatea privată – în acest caz a regelui, dar și a urmașilor lui Achtum³¹ – urmează, în legătură directă, întemeierea unităților administrative. Conform *Legendei*, întemeierea comitatului are loc imediat cu instalarea lui Chanadinus-Csanád în cetatea Morisenei, ca demnitar al coroanei³². Dar, în situația dată nu putem vorbi decât de un singur comitat pentru întregul teritoriu bănățean, denumit după primul comite, a cărui întindere spre est este greu de stabilit. Desigur această formă instituțională nu este sinonimă cu cele din secolul al XII-lea, ci prelungește, doar din punct de vedere administrativ, vechiul model de conducere, dar în același timp face trecerea spre introducerea instituțiilor de tip apusean, prin apariția comiților și a centrelor de putere.

Perpetuarea vechilor instituții trebuie căutată în supraviețuirea cnezatelor și a proprietăților deținute de autohtoni, așa cum rezultă din realitățile furnizate

²⁹ I. Hațegan, L. Savulov, *op. cit.*, p. 190.

³⁰ Györfly Gy., *Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, Budapest, 1963, p. 164-166.

³¹ Karácsonyi J., *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, I, Budapest, 1900, p. 91-92.

³² Borovszky J., *Csanád vármegye története 1715-ig*, I, Budapest, 1896, p. 15.

de documentele din secolele ulterioare³³. Peste acestea se suprapune autoritatea centrală, care pare a recunoaște vechea proprietate, însă încearcă să o minimalizeze și să îi substituie noile instituții.

Despre durata funcționării comitatului condus de Chanadinus-Csanád, izvoarele nu menționează nimic, dar fără îndoială existența sa se leagă de cea a titularului său. Nici despre soarta ulterioară a comitelui nu se amintește nimic în cronicile vremii, dar credem că el a supraviețuit regelui Ștefan cel Sfânt. Probabil ieșirea sa de pe scena istoriei trebuie să se fi petrecut la cumpăna secolului al XI-lea sau în a doua sa parte. Acest deziderat îl putem atribui, cu o marjă de eroare, faptului că după moartea regelui Ștefan cel Sfânt, în contextul tulburărilor și al luptelor pentru coroană, nu există mențiuni cu privire la vreo destabilizare a situației din zona Mureșului Inferior, izvoarele păstrând tăcerea cu privire la întreagul teritoriu.

Pentru a urmări evoluția ulterioară a comitatului condus de Chanadinus-Csanád, trebuie surprins modul său de funcționare. În acest sens informațiile sunt nule, dar prin analogie cu modul de funcționare al regatului nou creat, se poate considera că și pe teritoriul bănățean coroana ungară era reprezentată de centre de putere sau cetăți și fortificații. Despre funcționarea acestora există mărturii arheologice și scrise. Prin cucerire, cele vechi au intrat în stăpânirea maghiarilor care, pentru a-și consolida autoritatea, au mai construit altele noi³⁴.

Acest lucru se datora imposibilității ca întregul teritoriu dintre Mureș și Dunăre să fie gestionat doar din Morisena. În toate cetățile ocupate au fost instalate garnizoane, cu rolul de a proteja și administra proprietatea regală. Desigur, la nivelul secolului al XI-lea, centrul de conducere rămânea cetatea de pe Mureș, însă unele cetăți dobândesc atribuții administrative legate de pământul și proprietatea coroanei, fără a deveni identități administrative oficiale.

Intrarea întregului teritoriu în patrimoniul coroanei avea ca urmare gestionarea sa de către un comite, identificat cu Chanadinus-Csanád, în subordinea căruia se aflau toți comandanții cetăților și garnizoanelor. Probabil aceștia apar în textul izvorului hagiografic sub denumirea de *comites*³⁵, dar

³³ Karácsonyi, *Magyar nemzetségek*, p. 91-94.

³⁴ Ferenczi G., Ferenczi I., *Régi várak, új írások. Régészet és rovársrás*, 2006, p. 10-15, 32, 35-41, 47-55; Bóna I., *Az Árpádok korai várairól. 11-12.századi ispáni várak és határvárak*, Debrecen, 1995, p. 16-19.

³⁵ *Vita Sancti Gerardi*, în *SRH*, II, p. 491-493.

numirea lor de către rege³⁶ ridică multe semne de întrebare. Dacă într-adevăr Ștefan cel Sfânt este cel responsabil de instalarea lor la conducerea cetăților, acest lucru se datora intenției de limitare a autorității comitelui și de evitare a unor situații conflictuale anterioare.

Realitățile s-au schimbat în partea a doua a secolului al XI-lea, după moartea lui Chanadinus-Csanád, când în scenă intră comandanții cetăților. Autoritatea lor în întreaga regiune trebuie regândită sub aspect teritorial și politic dar, în lipsa surselor, un asemenea deziderat pare imposibil.

Divizarea comitatului inițial nu s-a produs la un moment dat, ci s-a desfășurat de-a lungul unui interval de timp, delimitat de sfârșitul primei părți a secolului al XI-lea și cumpăna secolului al XII-lea. Întregul proces debutează odată cu transformarea cetăților în centre de putere teritorială, cu atribuții politice și administrative asupra unei părți a proprietății regale, care începe să fie delimitată din punct de vedere jurisdicțional.

1. *Cursul Mureșului Inferior*. Mizând pe ipoteza că autoritatea maghiară era mai puternică pe linia Mureșului, putem aprecia că procesul de fragmentare a comitatului inițial a început în acest loc, odată cu apariția comitatului Arad, organism administrativ ce își datorează dezvoltarea cetății omonime.

Primele informații despre existența comitatului sunt aduse începând cu a doua jumătate a secolului al XII-lea³⁷, dar despre existența cetății există mărturii mai timpurii. Cercetările efectuate la cetatea Arad-Vladimirescu nu surprind o întrerupere a funcționării sale spre sfârșitul secolului al XI-lea³⁸, ci demonstrează, mai degrabă, o locuire continuă.

Pe de altă parte există mărturia izvoarelor scrise. Într-un articol mai recent E. Glück propunea o datare mai timpurie a cetății. Bazându-se pe menționarea toponimului Arasianus într-o versiunea a *Legendei mari a Sfântului Gerard* reprodusă de Arnoldus Wion (1597), considera că această denumire identifică o locație din zona Aradului³⁹. Din informație ar rezulta indirect existența unei așezări sau fortificații ce purta denumirea de Arad și care poate fi datată începând cu ultimii ani de existență a ducatului lui Ahtum⁴⁰. În lipsa altor dovezi,

³⁶ *que constituerant rex.*

³⁷ I. Hațegan, L. Savulov, *op. cit.*, p. 190.

³⁸ M. Barbu, M. Zobra, *Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu*, în *MCA*, XIII, Oradea, 1979, p. 292-296.

³⁹ E. Glück, *Contribuții cu privire la originea toponimului „Arad”*, în *Ziridava*, XXII, 2000, p. 45.

⁴⁰ *Ibidem.*

această idee a istoricului arădean nu poate fi susținută. În schimb documentele oficiale atestă cetatea începând cu anul 1131⁴¹, tot atunci când a avut loc dieta⁴² unde au fost asasinați nobilii responsabili de orbirea regelui Bela al II-lea, dietă amintită de Cronica pictată de la Viena și cronica lui Thurocz⁴³.

Documentul din 1131 este o întărire a donației lui Andrei, prepozit de Veszprem, către biserica *Sancti Martini in Vrod*, de către regele Bela II și regina Elena⁴⁴. Actul menționa intrarea în posesia bisericii a satelor *Besen*, *Karadi* și *Rad*, la care se adăugau 35 de libertini, trei vii și șase viticultori⁴⁵.

Cetatea de pământ este amintită prima dată în 1177, moment în care existența unității administrative nu poate fi tăgăduită⁴⁶.

Atestarea cetății poate fi analoagă existenței comitatului, însă lipsa dovezilor lasă deschisă orice discuție, mai ales că acesta din urmă apare menționat de actele oficiale odată cu anul 1214⁴⁷, atunci când este menționat primul său comite. Dar documentul acesta este considerat fals⁴⁸.

Importanța pe care o capătă cetatea în secolele XI-XII se datorează poziției sale strategice. Aflat în apropiere de Morisena, Aradul era un punct nevralgic pe drumul sării, ce venea din Transilvania și se descărca la Segedin. Acest lucru reiese din documentele de mai târziu. Prima mențiune a transportului sării pe cursul Mureșului apare într-un document din 1138⁴⁹, iar într-un privilegiu acordat în 1183 mănăstirii Bistra se vorbește despre dreptul acesteia de a depozita sarea obținută din vamă la Arad sau Seghedin⁵⁰.

Pe aceste baze putem aprecia ființarea cetății Arad cu mult înaintea menționării sale în documente. Dacă stăpânirea liniei Mureșului fusese unul dintre dezideratele esențiale urmărite de regele Ștefan cel Sfânt, este neîndoielnic că cetatea a fost cucerită sau construită încă din această perioadă.

⁴¹ G. Kovach, *Documente referitoare la începuturile Aradului*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 118, 124.

⁴² Există unele supoziții, în istoriografia maghiară, care identifică locul de desfășurare al dietei numit Arad, cu o așezare de lângă Strigoniu.

⁴³ *Chronicon Pictum Vindobonense LXIX*, în Popa-Lisseanu, *Documente privind istoria românilor*, XI, 1937, p. 210-211.

⁴⁴ G. Kovach, *op. cit.*, p. 124, nota 48.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása*, p. 462.

⁴⁷ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1988, p. 119; *CD*, III, 1, p. 163.

⁴⁸ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása*, p. 62.

⁴⁹ *DI*. 2635.

⁵⁰ *DI*. 25.

Nu același lucru se poate afirma despre comitatul Arad, a cărui constituire a fost ulterioară. Un document emis de regele Ludovic I în anul 1347 pune în discuție existența comitatului încă din secolul al XI-lea⁵¹. Actul oficial amintește o danie a Sfântului Ludovic și a principelui Lampert către prepozitul de la Titel, în care erau cuprinse satele: *Ivanhaza, Vadkert, Szodi, Gyaru*, Zăbrani maghiar și slovac aflate în *comitatus Orod*⁵². Gy. Györffy consideră că dania s-a făcut cândva între 1080-1090, perioadă când exista și comitatul⁵³. Dacă despre cele șase sate menționate se poate afirma că existau în vremea Sfântului Ladislau, în privința comitatului apar semne de întrebare. Formularea textului demonstrează că documentul nu mai reproduce integral cuprinsul actului emis în secolul al XI-lea, ci doar îl folosește ca mărturie. Mențiunea *in tenore privilegii sanctissimorum regis Ladislai* este relevantă în acest sens. În această ordine de idei, considerăm că afirmația *vocatus in Comitatu Orod* nu a fost citată din vechiul document, ci corespunde realităților secolului al XIV-lea. Astfel, această adăugire a fost folosită conform uzanțelor vremii, pentru identificarea localităților. Dar, nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca poziționarea satelor în comitatul Arad să fi existat și în dania emisă de Sfântul Ladislau, mai ales că în continuarea frazei putem citii: *iuxta fluvium Morus habitas*. Desigur, această adăugire este irelevantă pentru simplul fapt că Mureșul străbate Transilvania, însă putem observa o poziționare cât mai exactă a localităților. Nu știm dacă același lucru a fost făcut în cazul vechiului document sau dacă el a fost folosit ca sursă de redactare, însă este neîndoielnic că și în cuprinsul său trebuie să fi existat o poziționare a așezărilor.

Chiar dacă nu se poate realiza o soluționare satisfăcătoare pentru problemele ridicate, documentul emis de Ludovic I lasă deschisă posibilitatea – cu un procentaj de veridicitate mai redus – datării comitatului Arad încă din vremea regelui Ladislau cel Sfânt.

2. *Cursul Tisei Inferioare*. Pe cursul Tisei, maghiarii s-au statornicit mai timpuriu și mai concentrat. De la gura de vărsare a Mureșului până la vărsarea râului Aranca și la sud de acesta, pe teritoriul viitorului comitat Torontal,

⁵¹ DL. 87218.

⁵² *Ibidem: quasdam possessiones sive villas dicte ecclesie Tytulensiss, videlicet Zeudy, Zabraan Magyar, Tothzabraan, Gyarru, Iuanhaza et Vadkerth vocatas in Comitatu Orodensis iuxta flvium Morus habitas, in tenore privilegi sanctissimorum regis Ladislai et ducis Lamperty contentas*. Regest în varianta electronică la adresa <http://mol.arcanum.hu/dldf>.

⁵³ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1963, p. 177-188.

prezența noilor veniți s-a făcut simțită constant după înfrângerea lui Glad. Așa cum susțin izvoarele, în această zonă căpetenia Boyta a primit din partea ducelui Arpad posesiunea *Torhus* care, în linii mari, cuprindea câmpia dintre Taras, Becicherecul Mare, Beodra și Bárdány⁵⁴. Toponimul de origine maghiară este pus pe seama unui fiu sau căpetenie a lui Arpad⁵⁵.

În timpul regelui Ștefan cel Sfânt cursul inferior al Tisei reprezenta linia de începere a ofensivei împotriva ducatului lui Achtum și, totodată, zona în care stăpânirea maghiară se instalează cel mai rapid. Înfrângerea acestuia din urmă determină repartizarea proprietăților învingătorilor.

La întemeierea primului comitat, în secolul al XI-lea, o mare parte a teritoriului a intrat în patrimoniul coroanei, în timp ce un procent mai redus a devenit proprietate privată. Despre aceste lucruri ne informează documentele din secolul al XIII-lea și următorul, care atestă existența familiilor nobiliare, proprietare de pământ⁵⁶. În rândul acestora se numără mai ales descendenții lui Achtum și Chanadinus-Csanád. Dacă urmașii lui Achtum mai posedau, la începutul secolului al XIV-lea, trei sate în comitatul Cenad, aflate în apropierea hotarelor comitatului Arad⁵⁷, cei din neamul Cenad beneficiau de proprietăți la vest de cetatea Morisenei, mai ales în apropierea Tisei. În aceeași zonă sunt identificate posesiuni ale cetății de pe Mureș⁵⁸. Dar proprietăți importante ale descendenților lui Chanadinus-Csanád sunt atestate de documente, pentru secolul al XIII-lea, și la sud de Aranca, în nordul comitatului Cuvin⁵⁹, porțiune unde în secolul al XIV-lea va fi constituit comitatul Torontal.

Tocmai cauza întemeierii acestui comitat, și anume concentrarea bisericilor și a comunităților catolice în nord-vestul comitatului Cuvin, ce a determinat întemeierea arhidiaconatului de Torontal⁶⁰, demonstrează încetățenirea timpurie a stăpânirii maghiare pe malul stâng al Tisei.

După cum observăm, de la gura de vărsare a Mureșului până în apropiere de Becicherec au dominat proprietatea privată și domeniile cetății Morisena. În

⁵⁴ Borovszky, *Torontál*, p. 340.

⁵⁵ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 308.

⁵⁶ Idem, *Az Árpád-kori*, 1963, p. 837-839.

⁵⁷ *Anjou-kori oklevéltár*, IV, 155-158, p.65; Gy.Györffy, *Az Árpád-kori*, 1963, p. 869, 872-873.

⁵⁸ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1963, p. 837-839.

⁵⁹ Idem, *Az Árpád-kori*, 1987, p. 311.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 312.

aceeași zonă sunt concentrate parohiile capabile să plătească zeciuiala, datorită faptului că o mare parte a comitatului Cuvin este dominată de ortodoxie. Aceste realități demonstrează înrădăcinarea elementelor și instituțiilor maghiare în această parte a Banatului medieval care, fiind în vecinătatea regatului, a intrat mult mai repede în sfera sa de dominație.

3. *Câmpia Timișului*. În partea centrală a teritoriului pătrunderea maghiarilor, orientată spre cursurile râurilor Timiș și Bega, a fost facilitată de relieful de câmpie. Cu toate acestea nu sunt amintite de documente cetăți sau fortificații în perioada secolului al XI-lea.

Doar unii cercetători identifică toponimul menționat de Anonymus sub numele de Vadul Nisipurilor⁶¹, datorită citirii greșite a textului, cu o cetate⁶². Cu toate că s-a încercat o datare timpurie, în intervalul 1030-1040, a unui centru de putere din zona Timișului, doar pe logica conform căreia arhidiaconatele menționate de *Legenda major* au ca echivalente laice comitatele⁶³, nu există mărturii concrete în acest sens.

Despre cetatea Timișoarei avem informații doar de la mijlocul secolului al XII-lea, din mărturiile geografului arab Idrisi, care localizează așezarea la sud de Tisa⁶⁴. Acesta nu menționează dacă era o cetate de pământ întărită cu șanțuri sau ziduri de apărare.

Apariția cetății Timișoara în textele documentelor este târzie față de atestarea primului comite de Timiș. Un act oficial, emis de Andrei al II-lea (1205-1235) în anul 1212 pentru înnobilarea comitelui Sebus, ce s-a distins printre slujitorii fideli ai coroanei, enumeră moșiile concesate acestuia, aflate în comitate diferite. Printre acestea se numără proprietatea *Gyad* (Gad), întinsă de patru pluguri, pe care regele o scoate de sub autoritatea cetății Timiș și o dăruiește comitelui⁶⁵. Este prima menționare, în documentele oficiale, a cetății Timișoara, dar existența ei trebuie să fi fost mult mai timpurie.

⁶¹ Anonymus, cap. XLIV.

⁶² Adrian Bejan, *Evoluția societății postromane și românești din Banat în secolele III/IV-XIV. Reper evolutive fundamentale*, în *SIB*, XVI, 1993, p. 139.

⁶³ Szentkláray J., *Temesvár sz. kir. város története a vár keletkezéséről 1850-ig*, p. 1-2.

⁶⁴ Petrovics I., *A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből*, Szeged, 2008, p. 31.

⁶⁵ Ortvy T. (ed.), Pesty F., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, IV, Pozsony, 1896, p. 1-2; *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 155.

Spre deosebire, comitatul Timiș este menționat pentru prima oară într-un act al regelui Bela al III-lea, emis în anul 1177⁶⁶, prin care întărea testamentul lui Caba cu privire la bunurile lăsate mănăstirii Sf. Martin din Pannonhalma. În lista demnitarilor care au asistat la întărirea acestui testament se numără *Pancracius comes Temissiensis*⁶⁷. Fără îndoială centrul de putere al comitelui Pancracius trebuia să fie localizat într-o cetate, cel mai probabil Timișoara, a cărei teritoriu administrativ era comitatul Timiș. Însă conform organizării administrative din regat, cetățile erau mai timpurii decât comitatele.

Istoriografia românească a încetățenit ideea conform căreia comitatul Timiș s-a format independent de vechiul comitat condus de Cenad, în a doua parte a secolului al XII-lea, și ar fi cuprins un teritoriu important, din care ulterior s-au desprins comitatele Cuvin și Caraș⁶⁸. Însă acest lucru intră oarecum în contradicție cu ipoteza ce susține pătrunderea etapizată a stăpânirea maghiare din punct de vedere teritorial în Banatul medieval.

Chiar dacă în această zonă s-au produs unele perturbări provocate de invazii și conflicte armate, stăpânirea maghiară nu a fost înlăturată, ci slăbită.

Un exemplu concret au fost tulburările create de luptele împotriva invaziei cumanilor. La sfârșitul secolului al XI-lea aceștia au pătruns pe teritoriul bănățean, pe care au început să-l stăpânească, până la gurile Timișului și Carașului. Cumanii și-au stabilit punctul central între Timiș și Pogăniș, dar intervenția energică a regelui Ladislau cel Sfânt i-a adus sub stăpânire maghiară. Însă pacificarea zonei a fost zădărnicită de o a doua pătrundere, prin respingerea căreia amenințarea cumană a fost înlăturată. Respingerea acestor atacuri concomitente a fost realizată de același rege înainte de începutul secolului al XII-lea, fapt pentru care s-a susținut că liniștea și dezvoltarea regiunii a fost asigurată pentru câteva decenii⁶⁹.

În linii mari, direcția de pătrundere a maghiarilor la sud de Mureș a urmat două sensuri: de la nord spre sud și de la vest spre est.

Pe de altă parte este lipsit de temei să considerăm că populația autohtonă sau conducătorii locali se aflau, începând cu secolul al XI-lea, într-o stare de

⁶⁶ Wenzel G. data documentul între 1173-1175, *AUO*, I, p. 69-70.

⁶⁷ *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 6.

⁶⁸ Vasile V. Muntean, *Contribuții la istoria Bantului*, Timișoara, 1990, p. 77; Șt. Pascu, *Voievodatul*, IV, p. 116

⁶⁹ Szentkláray J., *Temes vármegye története. A legrégibb kortól az 1867 évi alkotmányos kiegyezésig*, 1912, p. 261-261 (în continuare Szentkláray, *Temes vármegye*).

independență față de regat, excepție făcând doar stăpânirea cumanilor, însă pentru un timp scurt. Numirea lui Chanadinus-Csanád la conducerea comitatului a reprezentat trecerea spre penultima etapă a cuceririi maghiare, care se va încheia odată cu întemeierea banatului de Severin. Astfel, este neîndoielnic că autoritatea regală s-a instalat între Mureșul Inferior și Dunăre din vremea lui Ștefan cel Sfânt, dar modul în care și-a făcut simțită prezența a alternat în funcție de contextul politic extern.

În această ordine de idei considerăm apariția comitatului Timiș odată cu întărirea centrului său de putere, din punct de vedere administrativ și lărgirea atribuțiilor sale asupra unor teritorii mai întinse, fapt ce a dus la desprinderea de comitatul inițial. Acest lucru este susținut de experiențele invaziilor cumane, care au determinat întărirea stăpânirii în zonă și evitarea altor precedente prin consolidarea fortificațiilor și cetăților de pământ și lemn.

O asemenea fortificație, care a devenit centru de putere, trebuie să o identificăm în cetatea înconjurată de râul Timiș, ce avea să administreze tocmai teritoriul în care cumanii și-au stabilit centrul de acțiune. Pe baza acestor premise putem afirma că întemeierea comitatului s-a produs în intervalul dintre sfârșitul secolului al XI-lea și începutul celui următor, chiar dacă o mare parte dintre cercetători consideră că a avut loc în prima parte a secolului al XII-lea⁷⁰. Desigur, documentele păstrează tăcerea în această direcție, însă este neîndoielnic că întemeierea comitatului este mai timpurie decât apariția sa în actele oficiale, care nu îl privesc direct, ci menționează alte teritorii.

4. *Cursul Dunării, dintre gurile de vărsare ale Tisei și Cernei.* Pe linia Dunării triburile maghiare și-au început pătrunderea în vremea ducelui Glad pe care, așa cum menționează Anonymus, după ce l-au învins pe râul Timiș, l-au asediat în cetatea Cuvin. Nevoit să se predea, Glad a facilitat înaintarea invadatorilor până la *Urscia*, unde au zăbovit timp de o lună⁷¹. Mai mult, Constantin Porfirogenetul afirma, pe la 950, că teritoriul aflat la nord de Dunărea Inferioară, unde curg râurile Mureș, Bega și Timiș⁷², aparținea Ungariei. Cu toate acestea, evenimentele ulterioare au demonstrat necesitatea recuceririi zonei.

⁷⁰ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása.*, p. 464.

⁷¹ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. XLIV, în *SRH*, I, p. 88-92.

⁷² *De administrando imperio*, cap. XL., în *A Honfoglalás korának írott forrásai*, redactor Kristó Gy., Szeged, 1995, p. 130.

La începutul secolului al XI-lea regele Ștefan cel Sfânt era hotărât să desființeze formațiunea politică condusă de Achtum și să alipească teritoriul acestuia tânărului stat maghiar. Rezultatul acestui deziderat a fost constituirea unui comitat întins de la Mureș până la Dunăre și condus de la Morisena de către comitele Chanadinus-Csanád⁷³.

4a. *Comitatul Cuvin*. Chiar dacă unii cercetătorii maghiari îl consideră ca întemeietor al comitatului Cuvin pe Ștefan cel Sfânt⁷⁴, lipsa dovezilor scrise face vulnerabilă această premisă mai ales că documentele oficiale amintesc comitatul începând cu secolul al XIII-lea.

Apariția comitatului Cuvin trebuie coroborată cu dezvoltarea cetății omonime, a cărei atestare precede existența comitatului cu aproape trei secole. Menționată de Anonymus ca loc de refugiu al ducele Glad, cetatea a fost considerată sediul formațiunii prestatale. Asediului la care a fost supusă nu a determinat distrugerea sa, rămânând mai departe sub autoritatea lui Glad, care probabil a lăsat-o moștenire urmașului său.

Mai mult, unii autori consideră că cetatea a rezistat și migrațiilor barbare din secolele V-VIII, construirea ei fiind atribuită împăratului Constantin cel Mare. Astfel, cetatea Cuvin ar fi identică cu castrul *Constantia*, amintit de *Notitia Dignitatum*⁷⁵.

În timpul conflictului dintre Achtum și Ștefan cel Sfânt nu se mai fac referiri la fortificație, însă există unele mărturii despre existența sa în a doua parte a secolului al XI-lea⁷⁶. Cronica compusă în secolul al XIV-lea amintește de *urbs Keue* în legătură cu evenimentele din anul 1072⁷⁷. În baza acestei dovezi istoricul Kristó considera că întemeierea comitatului Cuvin a avut loc în partea a doua a secolului al XI-lea. Astfel, acesta a fost primul comitat care s-a desprins din marele comitat Cenad, după care au urmat Arad, Timiș și Caraș⁷⁸.

Alte informații amintesc cetatea în secolul al XII-lea, dintre acestea demnă de menționat este cea adusă de geograful arab Idrisi, care vorbește de orașul înfloritor *Kāuin*, care beneficia de piețe și meșteșugari. Potrivit cronicarului arab, Cuvin era așezat la Dunăre, la patru zile de mers pe jos distanță

⁷³ *Vita Sancti Gerardi*, în *SRH*, II, p. 491-493.

⁷⁴ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 308; Szentkláray, *Krassó*, p. 114-116.

⁷⁵ Bóna I., *Az Árpádok korai várairól*, p. 23.

⁷⁶ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 317.

⁷⁷ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Szentpétery I., I, p. 377.

⁷⁸ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása*, p. 465.

față de Cenad⁷⁹. Dovezile despre funcționarea cetății se înmulțesc în secolul următor, atunci când este poziționată lângă Dunăre și reprezenta un punct de graniță care separa regatul de Bulgaria⁸⁰. Acest lucru este întărit și de evenimentul în care a fost implicat legatul papal, cardinalul Leon, la începutul secolului al XIII-lea. La întoarcerea din Bulgaria, legatul a fost reținut de comitele castrului Cuvin și păzit de 300 de soldați deoarece regele Emeric i-a interzis, din motive politice, trecerea prin Ungaria⁸¹.

În schimb, despre existența comitatului Cuvin mărturiile sunt mai târzii și mai puține. O primă informație ce poate fi luată în discuție este cea legată de așezarea *Begej* menționată într-un document datat în vremea Sfântului Ladislau (1077-1095). Documentul a fost pierdut, însă textul său a fost inserat în diploma emisă de Sfântul Ștefan la 1015⁸². Cuprinsul acestuia se referă la hotarele proprietății *Begej* oferite abației de la Pécsvárad, fără a se menționa apartenența sa la vreun comitat⁸³.

Chiar dacă așezarea *Begej* va fi localizată în comitatul Cuvin, în secolele ulterioare textul documentului în cauză nu demonstrează posibilitatea ca la sfârșitul secolului al XI-lea să fi existat acest comitat.

În perioada secolului al XII-lea nu se face nicio mențiune cu privire la existența comitatului, singurele referințe aflându-se într-un document care amintește alte posesiuni ale abației de la Pécsvárad⁸⁴. Actul, emis la 1193, prin care regina Eufrosina acorda, în localitatea Halaz, o serie de proprietăți cruciaților de la Székesfehérvár, amintește pădurea Culpen, aflată în posesia călugărilor benedictini⁸⁵. Nu se face nicio referire la existența comitatului Cuvin, care este menționat, în actele oficiale, abia din 1208, an în care este datat documentul în cuprinsul căruia îl găsim pe *Nicolaus curiali comite Keweensem*⁸⁶.

⁷⁹ K. Miller, *Arabische Welt-und Länderkarten. Die kleine Idrisikarte vom jahr 1192 n. Chr.*, I/3, Stuttgart, 1926, p. 77; Elter I., *Magyarország Idrîsî földrajzi művében (1154)*, în *AUSz-Historia*, LXXXII, 1985, p. 59-61.

⁸⁰ *Ad regni terminum, pervenit ad castrum quod vocatur Keve, ubi solo Danubio mediante regnum Ungarie a Bulgarorum prov. separatur*, Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 317.

⁸¹ *CD*, II, p. 433-434.

⁸² Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 315.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *DI*, 27.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *DI*, 47.

După cum se poate observa acest Nicolae deține funcția de *curialis comes*, în legătură cu care Engel Pal atrăgea atenția că nu trebuie identificată cu cea de comite, ci mai degrabă se referea la locțiitorii acestuia⁸⁷. În această ordine de idei, Nicolae nu este comite al Cuvinului, ci doar locțiitorul titularului. În lipsa altor informații nu putem ști cine era comitele în acest timp. Abia în anul următor documentele vorbesc de *Mart-o Keweienși*⁸⁸. Se poate considera că acest Martin, amintit în documentele ulterioare anului 1209, era titularul comitatului, iar locțiitorul său era Nicolae. În regat era o practică des întâlnită ca un comite să aibă în subordine mai multe comitate, pe care le administra cu ajutorul locțiitorilor, numiți *curiali comes*⁸⁹.

Însă apariția comitatului Cuvin este mai timpurie. Acest lucru este demonstrat de un document emis de Ladislau al IV-lea în anul 1272, în cuprinsul căruia a fost inserat textul unui act pierdut, atribuit regelui Emeric, atunci când arhiepiscop de Calocsa era Saul⁹⁰. Printre demnitarii menționați în textul datat la 1201⁹¹ se numără *Achilleo curialis et Kewiensis*. Acesta este primul comite cunoscut al Cuvinului și, totodată, avem confirmarea existenței mai timpurii a comitatului.

Revenind la ideea inițială, considerăm că atestarea târzie - în actele oficiale - nu poate corespunde momentului întemeierii comitatului, fapt sugerat de exemplele de mai sus, iar pe de altă parte, comitatul Cuvin este menționat posterior comitatului Caraș. Aceste realități demonstrează imposibilitatea de a corela întemeierea comitatelor cu apariția lor în documente. Având certitudinea că direcțiile cuceririi maghiare au fost nord-sud și vest-est, putem afirma că apariția comitatului Cuvin a fost anterioară constituirii comitatului Caraș, sau cel puțin analoagă. De asemenea, este exclusă orice jurisdicție a comitatului Timiș asupra teritoriilor de lângă Dunăre, de la gura Tisei până la cetatea Haram. În această direcție nu există niciun fel de dovezi.

Pe baza acestor premise menționăm că întemeierea comitatului Cuvin a avut loc în perioada secolului al XII-lea. Spre deosebire de Cenad și Arad,

⁸⁷ P. Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale 895-1526*, Cluj-Napoca, 2006, p. 100.

⁸⁸ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 317.

⁸⁹ P. Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 100.

⁹⁰ Dl. 40.

⁹¹ *Ibidem*.

Cuvin a fost proiectat ca un comitat de graniță, cu rolul de a întâmpina eventualele atacuri pornite din sudul Dunării.

Astfel, întemeierea lui s-a datorat întăririi malului stâng al Dunării, în contextul războaielor destul de frecvente în secolul al XII-lea. După cum am putut observa, cetatea Cuvin era funcțională în această perioadă și, probabil, era organizată ca un castru de graniță cu scopul de a supraveghea linia dintre gura de vărsare a Timișului și Caraș. Situația se datora relațiilor tot mai tensionate dintre Ungaria și Imperiul Bizantin. Animizitățile se declanșează la sfârșitul deceniului trei, atunci când regele Ștefan al II-lea (1116-1131) atacă imperiul datorită faptului că împăratul Ioan al II-lea Comnenul îl adăpostea pe unchiul și rivalul său la tron, Almoș. Ca răspuns, armatele bizantine pătrund la nord de Dunăre⁹², în apropiere de Haram, și înfrâng oștile maghiare pe Caraș. Conflictul se mută în ținutul Srem și la sud de Dunăre, însă până la moartea regelui între cele două părți se încheie pacea⁹³. Pentru două decenii luptele sunt sistate, dar statul maghiar încearcă să-și creeze un sistem de alianțe împotriva Bizanțului⁹⁴. Războiul reizbucnește în 1149, atunci când regele Geza al II-lea (1141-1162) aflat sub tutela banului sârb Belos, acordă sprijin marelui jupan sârb împotriva împăratului Manuel Comnenul. Armatele bizantine își fac simțită iarăși prezența la nordul Dunării, unde atacă cetatea Cuvin și teritoriul de graniță⁹⁵. Războiul durează până în 1155, când sârbii, aliații regelui, sunt învinși, iar acesta încheie pace cu imperiul⁹⁶.

Datorită acestor situații conflictuale, care începuseră încă din 1141, granița sudică a Ungariei a fost întărită și pregătită pentru atacurile bizantine. În intervalul 1141-1155 cetățile de la Dunărea Inferioară reprezentau principalul obstacol în fața armatelor imperiale, realități ce presupuneau întărirea și organizarea lor. Întemeierea comitatului Cuvin sau, cel puțin, a comitatului de cetate a avut loc în această perioadă, mai ales că războiul împotriva Bizanțului fusese premeditat, situație ce necesita organizarea graniței dunărene.

Dacă prima etapă a întemeierii comitatului ca unitate administrativă era transformarea cetății într-un centru de putere, în a doua parte se realiza

⁹² Nichita Choniates, în *FHDR*, III, București, 1975, p. 247.

⁹³ Szentkláray J., *Temes vármegye*, p. 263; S. Borovszky, *Torontál*, p. 343.

⁹⁴ P. Engel, *op. cit.*, p. 78-79.

⁹⁵ Borovszky S., *Temes vármegye*, Budapest, p. 263.

⁹⁶ P. Engel, *op. cit.*, p. 78-79.

delimitarea teritoriului. Nu există dovezi care să certifice lărgirea autorității administrative a cetății Cuvin asupra unor teritorii ale comitatului Timiș. Pe de altă parte, întemeierea mai timpurie a comitatului Timiș nu a determinat intrarea teritoriile de graniță sub jurisdicția sa. Considerăm că zona de graniță a rămas, la data întemeierii comitatului, sub autoritatea Morisenei și a cetăților de lângă Dunăre fără a presupune, în cazul acestora, întemeierea oficială a organismelor administrative, cu teritorii bine delimitate.

Situația se precipită în momentul debutului tensiunilor de graniță, a căror urmare a fost crearea comitatelor limitrofe, a căror sedii se găseau pe Dunăre.

Conflictele de la cumpăna secolului al XII-lea au reprezentat motive întemeiate pentru a se lua măsuri în privința securizării liniei Dunării, iar autoritatea coroanei avea forța necesară acestui deziderat, chiar dacă influența banului Belos înclina deseori balanța. Despre acest lucru vorbește episcopul Otto de Freising care, însoțind armatele cruciate ce traversau Ungaria, observa că nobilii maghiari sunt supuși credincioși ai regelui, evitând cu orice preț ofensarea acestuia⁹⁷.

În perioada următoare, chiar dacă războaiele maghiaro-bizantine continuă, situația se destabilizează în ambele tabere. Dacă în regat, după moarte lui Geza al II-lea, începeau luptele pentru tron, în care se implicau și bizantinii, imperiul își pierde mare putere odată cu moartea lui Manuel Comnenul din 1180. Venirea lui Bela al III-lea la cârma statului, în 1172, determină reîntărirea instituției centrale, însă fidelitatea sa față de împăratul Manuel aduce normalizarea relațiilor cu Bizanțul⁹⁸.

Într-un asemenea context istoric, perioada de domnie a regelui Geza al II-lea corespunde acțiunilor de întărire și organizare a graniței sudice. Întemeierea comitatului Cuvin reprezenta tocmai aspectul administrativ al organizării militare a graniței de la gura de vărsare a Tisei până în apropiere de Orșova.

4b. *Comitatul Caraș*. Aceleași realități au determinat crearea comitatului Caraș, care, neîndoindu-se, este legat de întemeierea comitatului Cuvin. După cum se poate vedea pe hărțile administrative privitoare la secolele XIII-XIV, ambele comitate au un teritoriu redus și concentrat în jurul centrelor de putere,

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 81.

care se află pe Dunăre. Aceste realități oglindesc caracterul defensiv pe care îl cumulează aceste comitate prevăzute pentru apărarea liniei Dunării.

Pe baza materialului numismatic, stăpânirea maghiară este atestată de-a lungul Dunării, pe linia cuprinsă între Caraș și Cerna, încă din perioada secolului al XI-lea. Monedele maghiare timpurii, date în general între 1077-1100, au fost descoperite la Mehadia, Moldova Veche, Pescari și Orșova⁹⁹. Dar dovezile numismatice nu pot verifica organizarea teritoriului și constituirea comitatelor în această perioadă.

Informațiile despre comitatul Caraș sunt și mai puține decât în celelalte cazuri. Urmând unele ipoteze mai vechi, G. Györffy consideră, fără a aduce argumente, că Sfântul Ștefan a întemeiat comitatul de hotar (*marchia*) cu sediul la Carașova (*Krassó*), pe care o identifică cu Haram, afirmând că aceasta din urmă purta numele de Carașova înainte de ridicarea cetății din munții Aninei¹⁰⁰. Se cuvine să facem distincție între cetatea Haram și Carașova, care este localizată în apropierea cheilor Carașului și despre existența căreia aflăm informații concrete abia începând cu anul 1323¹⁰¹.

Problemele ridicate de identificarea cetăților au fost clarificate în studii recente¹⁰². Astfel, cetatea Haram este cea denumită în literatura maghiară *Krassóvár*, iar Carașova apare sub numele de *Krassókövár*, și mențiunile referitoare la ea trebuie căutate doar după 1323¹⁰³. Cu alte cuvinte, documentele anterioare acestui an se referă la cetatea de la Dunăre.

Totuși există unele informații ce aduc în discuție căutarea cetății Carașova, în actele oficiale, înainte de deceniul trei al secolului al XIV-lea.

Un document controversat, emis de regele Andrei al II-lea (1205-1235) pe la 1227, care nu s-a mai păstrat, dar al cărui text a fost găsit într-un transumpt deteriorat, eliberat de principele Gabriel Bathory în anul 1611¹⁰⁴, aduce în discuție

⁹⁹ A. Bejan, *Organizarea politico-administrativă a românilor bănățeni în secolele XI-XII*, în *SIB*, XIV, p. 87.

¹⁰⁰ Gy. Györffy, *Az Árpád-kori*, 1987, p. 488-489.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 489.

¹⁰² Oța L., Oța S., *Cercetările arheologice de la Carașova-Grad (com. Carașova, județ Caraș-Severin). Campaniile arheologice din 1998, 2000 și 2001*, în *MCA* (S.N.), IV, 2008, p. 3-4; Idem, *Historical and archaeological data regarding the fortress from Carașova hill Grad, commune Carașova, Caraș-Severin District*, în *MN*, 18, 2006, p. 3-13.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 229. Traducerea documentului a urmărit două copii moderne: cea din Fejér, *CD*, III, 2, p. 483-484 și G. D. Teutsch, Fr. Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte*

posibilitatea ca cetatea Carașova să fie atestată mai timpuriu. Textul cuprinde: cererea adresată regelui Andrei al II-lea de nobilii din neamul Nopoc-mezte pentru a reînnoi un privilegiu vechi din vremea regelui Coloman (1195-1116), textul acestui privilegiu și confirmarea monarhului, întărită cu pecetea sa dublă¹⁰⁵.

În privilegiu se face referire la *civitate Crassou*¹⁰⁶, unde ar fi fost *princeps* Mesta, care a primit cetatea de la rege¹⁰⁷. Aceasta ar fi cea mai timpurie atestare a cetății Carașova și a primului său comite. Titlul de *princeps* pe care îl poartă Mesta este echivalent cu cel de comite, fapt certificat de practicile izvoarelor care îi numeau pe comiți *princeps* sau *dux*¹⁰⁸. Dar textul privilegiului este confuz și fragmentar, iar ceea ce vrea să transmită este greu de înțeles, motiv pentru care a fost considerat fals. Doar textul ce provine din actul regelui Andrei al II-lea este considerat veridic¹⁰⁹.

Pe de altă parte, a fost înaintată ipoteza potrivit căreia cetatea numită *Crasson*, *Crassou* sau *Kraszón* ar fi de fapt Crasna, mai ales că principele Gabriel Bathory a emis transumptul la cererea lui Grigore Hidy, vicecomite de Crasna¹¹⁰.

În lipsa altor dovezi, atestarea timpurie a cetății Carașova doar pe baza acestui document este îndoielnică. Privilegiul confuz și textul preluat dintr-un transumpt deteriorat, emis în secolul al XVII-lea, ridică multe semne de întrebare cu privire la existența cetății la sfârșitul secolului al XI-lea.

Dar cetatea de lângă Dunăre, Haram, este menționată încă de Anonymus, care o identifica cu punctul cel mai sudic al formațiunii politice conduse de Glad¹¹¹. În perioada secolului al XI-lea nu se face nicio referire la existența cetății, care este amintită în secolul următor cu ocazia conflictului dintre Ștefan al II-lea și Ioan Comnenul. Autorul Cronicii Pictate afirmă că bizantinii au pătruns în Ungaria pe la Haram cu ajutorul navelor și i-au învins pe maghiari pe râul Caraș, în apropiere de *Borom* (Horom)¹¹². Așezările menționate în cronică, Haram și *Borom* trebuie să fie

Siebenburgens, I, Wien, 1857, p. 41-42 (în continuare *Urkundenbuch*). Editorii *DIR* au preferat traducerea și transcrierea textului latin al lui Fejér, considerat mai complet, însă făcându-se analogii cu cel al lui G. D. Teutsch și Fr. Firnhaber.

¹⁰⁵ *CD*, III/2, p. 483-484.

¹⁰⁶ La Teutsch și Firnhaber, *Urkundenbuch* p. 41-42: *Kraszón*.

¹⁰⁷ *CD*, III/2, p. 483-484.

¹⁰⁸ P. Engel, *op. cit.*, p. 69.

¹⁰⁹ *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 229.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ Anonymus, cap. XLIV.

¹¹² *Chronicon Pictum Vindobonense*, cap. LXVIII, în Popa-Lisseanu, *Documente privind*

una și aceeași cetate, și anume Haram, care în această perioadă era principalul centru de putere din zona Carașului.

Alte informații sunt furnizate de cronicarii bizantini Ioan Kinnamos și Nichita Choniates, care fac referiri la cetate cu ocazia descrierilor campaniilor împăraților Ioan al II-lea și Manuel Comnenul împotriva regatului Ungariei¹¹³.

Poziția strategică – între gurile de vărsare ale Carașului și Nerei – și faptul că este printre puținele cetăți atestate în secolul al XII-lea, sunt motive întemeiate pentru a localiza sediul comitatului Caraș la Haram (Horom). Despre existența comitatului, primele mărturii sunt din secolul XIII, dar apariția comitatului trebuie să fi fost mai timpurie decât această primă atestare. În literatura de specialitate au fost înaintate mai multe intervale de timp pentru apariția sa: începutul secolului al XI-lea¹¹⁴, prima¹¹⁵ și a doua¹¹⁶ parte a secolului al XII-lea și prima parte a secolului al XIII-lea¹¹⁷.

Dar contextul politic prezentat lasă aceleași considerații cu privire la crearea comitatului Caraș, și anume intervalul dintre 1141-1155, când teritoriile de la Dunăre sunt scena pe care se desfășoară principalele evenimente legate de disputele maghiaro-bizantine.

Faptul că putem vorbi de existența celor cinci comitate din Banatul medieval înainte de sfârșitul secolului al XII-lea se datorează în mare parte evenimentelor conflictuale de la Dunărea Inferioară, care certifică existența autorității maghiare la est de Tisa și pe cursul Mureșului.

În concordanță cu această situație este informația dintr-un document, datat la 1184, care enumeră veniturile regale și episcopale din Transilvania. Textul face referire la suma de 25 000 mărci, pe care monarhul o primește într-un an de zile de la comiții săi, în număr de 72¹¹⁸. Pe lângă aceasta, fiecare din cei 72 de

istoria românilor, XI, 1937, p. 86: *Venientesque transiverunt Hungariam in Haram et hungari aliquod impedimentum facere non poterant, quia greci per ingenia inflammabant ignes sulphureos in naves hungarorum et eas in ipsis aquis incendebant. Misit itaque rex omne robur regni sui contra grecos, quibus prefecit Setephel. Qui uenientes pugnaverunt cum grecis ultra riuulum Karaso uersus Borom.*

¹¹³ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 487-488.

¹¹⁴ Borovszky S., *Csanád vármegye*, p. 22; J.Szentkláray, *Temes vármegye*, p. 250.

¹¹⁵ Pauler Gy., *A Magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, I, ed. a II-a, Budapest, 1985, p. 250.

¹¹⁶ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása*, p. 467.

¹¹⁷ Hóman B., Szekfű G., *Magyar Történet*, I, Budapest, 1935, p. 564.

¹¹⁸ *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 10.

comiți au datoriat să-l găzduiască odată pe an pe suveran și să-i acorde, la masă, suma de 100 sau 200 de mărci¹¹⁹. Numărul comiților era raportat la întregul regat și nu la Transilvania, existând astfel confirmarea faptului că, la nivelul celei de a doua jumătăți a secolului al XII-lea, în întregul stat existau 72 de comiți.

Banatul de Severin. Cucerirea Banatului medieval se încheie odată cu întemeierea banatului de Severin. Constituirea acestei instituții politico-administrative reprezintă și atestă maxima înaintare a statului maghiar pe linia Dunării Inferioare.

La întemeiere, banatul de Severin nu putea să cuprindă decât partea estică a Banatului, iar dincolo de Carpați o porțiune ce ar corespunde județului Mehedinți. Căutând momentul apariției organismului administrativ, istoricul Maria Holban ajunge la concluzia că acesta nu a fost creat în urma campaniei maghiare împotriva Vidinului ci, din contră, crearea noii instituții a determinat animozitățile cu bulgarii¹²⁰.

Atestarea banatului de Severin este legată de discutatul document, datat la 22 august 1233, care nu s-a mai păstrat, însă textul său a fost reprodus după transumptul emis de Robert, arhiepiscopul de Strigoni, la 19 februarie 1234¹²¹. Cuprinsul textului se referă la jurământul principelui Bela că va respecta acordul încheiat între legatul papal, Iacov de Preneste, și tatăl său, Andrei al II-lea. Pentru întărirea promisiunii alături de el jură o serie de demnitari în rândul cărora se evidențiază Luca, ban de Severin¹²².

În general s-a considerat că întemeierea acestei instituții administrative a avut loc în jurul anului 1230, după alte opinii în intervalul dintre primăvara lui 1232 și luna august a anului 1233¹²³. Istoricul Viorel Achim propune această perioadă, motivând că banatul de Severin a fost creat de coroana ungară, conform obiectivului de întărire a frontierelor sud-estice, în contextul conflictelor militare cu Bulgaria. De asemenea, noua structură teritorială reprezenta un avanpost pentru acțiuni militare în direcția nord-vestică a statului bulgar, a „Cumaniei”

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 57-63.

¹²¹ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/1, p. 126; *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 264; *CD*, III/2, p. 347-348.

¹²² *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 264.

¹²³ Viorel Achim, *Despre vechimea și originea Banatului de Severin*, în *RI*, 5, 1994, 3-4, p. 236.

de la est de Olt și a Constantinopolului. Mai mult, regalitatea maghiară, prin această unitate administrativă, controla calea de comunicație dintre Câmpia Panonică și Vidin, având accesul deschis spre acest punct strategic de la Dunărea Inferioară. În acest context, banatul de Severin cuprindea teritoriile dintre Munții Banatului, din zona Cazanelor și Olt¹²⁴. Înstăpânirea maghiară asupra acestei zone destul de vaste certifică finalizarea cuceririi Banatului medieval, a cărei parte sud-estică intră în componența noii structuri administrative, de graniță.

Despre existența banatului de Severin, anterior deceniului patru, nu există informații scrise, iar cercetările arheologice nu aduc alte dovezi¹²⁵.

Așa cum observăm, pătrunderea stăpânirii maghiare în Banat s-a făcut etapizat, începând cu secolul al X-lea și finalizându-se trei veacuri mai târziu. Acest interval de timp poate corespunde mai multor etape de cucerire și de implantare a noilor instituții.

În linii mari, statul ungar a ocupat acest teritoriu în șase etape: 1. Înfrângerea lui Glad și impunerea unei forme vasalice ducatului său; 2. Cucerirea *regnum*-ului lui Achtum și organizarea comitatului cu centrul la Cenad; 3. Întemeierea episcopiei de Cenad; 4. Dezavuarea comitatului condus de Chanadinus-Csanád prin apariția comitatelor Arad și Timiș; 5. Întemeierea comitatelor de graniță Cuvin și Caraș; 6. Crearea banatului de Severin.

Desigur, elementele cuceririi maghiare sunt proprietatea privată și instituțiile laice și ecleziastice, prin mijlocirea cărora sunt create mecanismele regatului arpadian. Până în în a doua parte a secolului al XII-lea toate aceste instituții își vor face apariția în întreg teritoriu delimitat de cursul Mureșului, culoarul Timiș-Cerna, Dunăre și Tisa.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 238-239.

¹²⁵ M. Davidescu, *Cetatea Severinului*, în *BMI*, XXXIX, 1970, 3, p. 9-14.

EL AVANCE DE LA DOMINACION MAGIAR EN EL BANATO
MEDIEVAL DE TIMIȘOARA. CONTRIBUCIONES ACERCA A LA
APARICION DE LAS INSTITUCIONES DE INDOLE OCCIDENTAL

Resumen

Iniciada a finales del siglo IX, la conquista de la región comprendida entre el Marisus Inferior y el Danubio se desarrolla a lo largo de varios siglos y tiene como resultado la instauración de las instituciones de índole occidental.

Las formaciones políticas autóctonas, halladas en un nivel político distinto resultan estancadas en su propia evolución como consecuencia de las influencias aportadas por los conquistadores magiares. A las *obști sătești* (cf. *pre-consejos*), sedes de los *judices* y a los *cnezate* (cf. consejos o pre-ducados) se les superponen los condados y los cómites de las plazas fuertes con sus respectivas funciones administrativas. Este proceso en su conjunto sigue un trayecto inconstante. Si al Ducado de Glad se le impone una relación de vasalidad vagamente definida, la autoridad del príncipe Akhtum llega a competir con el poder de San Esteban. Distintas desde el punto de vista político, las instituciones autóctonas perduran hasta la época del cómite Chanadinus-Csanad. Desde la perspectiva meramente administrativa, algunas fórmulas institucionales sobrevivirán incluso hasta más allá de este punto de inflexión. El estudio del proceso de avance de los magiares entre el Marisus y el Danubio persigue las transformaciones y las evoluciones propias de la formación estatal. Debido a este aspecto el avance de la dominación húngara se produce a lapsos, en una primera fase de manera más ambigua, y después de la creación del Reino alcanza un nivel más y más concreto. Si al principio las instituciones autóctonas parecen funcionar en paralelo a las de índole occidental, aportadas por los magiares por mediación alemana, hacia el final del proceso, éstas últimas sustituyen a las iniciales.

UNE PROBLEMATIQUE PATRIMONIALE DANS LE BANAT MONTAGNEUX MÉDIEVAL: LES DONS ROYAUX DES XIV-XVI SIÈCLES

*Ligia Boldea**

Mots clé: Banat, nobles roumains, don royal, patrimoine foncier

Cuvinte cheie: Banat, nobili români, donație regală, patrimoniu funciar

La maîtrise patrimoniale banatienne, consolidée entre les XIVe-XVe siècles en conséquence des mesures sociales et juridiques adoptées par les deux Angevins, avait déterminé la mise en évidence sur le plan documentaire d'une élite sociale roumaine, circonscrite primordialement dans l'aréels du Banat collinaire et montagneux, qui obtient en ce moment de la part de la royauté sa reconnaissance officielle par des actes de nouveau don sur les possessions détenues *ab antiquo*, conformément au texte de donation. Les dons royaux qui ont été effectués par les rois hongrois tout le long des XIVe-XVIe siècles s'avèrent intéressants par les problématiques déterminés par ce fait, ayant des effets plus ou moins significatifs et de longue durée sur le système foncier banatien. Car, d'un certain mode peut être considérés les dons qui ont eu pour bénéficiaires les nobles roumains banatiens, ayant pour effet l'accroissement de leur patrimoine foncier déjà existant dans la zone, les accordant des nouvelles possessions dans les districts banatiens ou dans les comitats du voisinage (bien que ce fait ait déterminé le déplacement des quelques familles de Banat dans les comitats transylvaines), et d'autres conséquences ayant les dons royaux accordés aux éléments allogènes, des réelles immixtions dans le système de possession banatien (protégé par le diplôme privilegiale de 1457), qui ont généré des situations et des réactions diverses, individuelles ou de la communauté locale, en fonction des conditions où ces dons se sont effectuées, de la personnes des donateurs, de l'objet du don ou du contexte temporel. C'est une casuistique intéressante et variée par le prisme de son évolution au long du temps, qui contourne et nuance un aspect significatif des rapports sociales et juridiques

* Muzeul Banatului Montan Reșița, Bd. Republicii, nr. 10, e-mail: ligiaboldea@yahoo.com

instaurés entre le pouvoir central et la communauté roumaine banatienne, représentée par une élite sociale qui avait gagné un rôle précisément défini dans cette zone, située aux frontières sudiques du royaume hongrois.

Des études publiées dans les derniers deux décennies sur ce problème relèvent qu'il est absolument nécessaire une analyse objective de la modalité dont la féodalité roumaine banatienne a évolué après le moment de 1366¹. La notion de „ennoblissement” supposait, par définition, le relèvement d'un individu au statut de noble par l'acte de don royal, faisant de celui-ci une création du souverain, la personne ennoblie ayant, en contrepartie, toute une série d'obligations spécifiques, visant en spécial le domaine militaire². Mais, du point de vue du droit roumain, la noblesse découlait automatiquement de l'existence de la possession foncière – le knezat, maîtrisé en conformité avec le droit kneziale (*more Keneziatu*), maîtrise dont les caractéristiques sont mis en évidence par les nombreux actes de confirmation, accordés avec le titre de nouveau don (*novae donationis titulo*), tout en spécifiant même le droit de possession *ab antiquo*³. Jusqu'à l'époque du principat, ce sorte d'ennoblissements, exécutés selon le droit féodal occidental, ne sont pas signalés dans le Banat montagneux⁴, la majorité des documents accordés aux knezes et aux voïvodes roumains, tout en commençant avec la deuxième moitié du XIVe siècle, étant des actes de nouveaux dons, confirmant leur maîtrises héritières, détenues jusqu'à ce moment selon le droit kneziale, sans aucun acte écrit.

Aussi intéressantes sont les discussions de l'historiographie roumaine concernant le titre de „nouveau don”, qui est présent dans tous les actes de confirmation, en commençant de la deuxième moitié du XIVe siècle, du droit de possession d'un bon nombre de knezes roumains sur leurs terres ancestrales. Initialement, en partant de l'étude de Ioan Bogdan⁵ sur les knezes roumains, le nouveau don (*nova donatio*) a été considéré comme „le deuxième don” accordé

¹ Ioan Aurel Pop, *Un privilegiu regal solemn de la 1366 și implicațiile sale*, dans *Mediaevalia Transilvanica*, I, 1997, 1-2, p. 69-86.

² Robert Fossier, *La société médiévale*, Paris, 1991, p. 315.

³ Dan Gr. Pleșia, *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution*, dans *RRH*, 3, 1987, p. 197; Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, București, 2000, p. 118.

⁴ Voir le diplomataire rédigé par Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat (secolele XVI-XVII)*, Timișoara, 2007, *passim*.

⁵ Ioan Bogdan, *Despre cnejii români*, dans *Scrieri alese*, București, 1968, p. 184.

aux knezes nobles, après qu'ils soient reconnus dans leur territoire (knezat) par un don initial, ou le „premier” don. Mais l'existence de ce „premier” don accordé aux knezes roumains, qui tentaient adapter leur statut social et juridique aux nouveaux normes de droit imposés dans le royaume dans le XIVe siècle, ne peut pas être prouvée du point de vue documentaire et, selon les recherches des dernières décennies, ni considérée comme hypothèse d'investigation. Il y a 30 années a été formulé l'idée selon laquelle, étant donné que dans quelques régions du royaume hongrois ou se sont gardés les domaines des châteaux forts royaux, la maîtrise foncière spécifiquement roumaine ait été très répandue, l'autorité d'état a élaboré un formulaire de chancellerie adéquat à ces réalités, où le titre de nouveau don avait été attribué aux knezes, et puis aux knezes nobles, pour leur confirmer ou reconfirmer ces possessions ancestrales⁶. Récemment ces points de vue ont été complétés, Pál Engel démontrant qu'il est question, en réalité d'un titre de don introduit par Ludovic I, qui prévoyait que le droit de possession revenait seulement aux bénéficiaires nominalisés dans l'acte et aux leurs héritiers légitimes, l'omission de cet acte signifiant l'exclusion définitive de la possession, cela ayant pour conséquence l'ignobilité, s'ils n'avaient d'autres possessions légales⁷. Pour le Banat, nous considérons qu'un exemple concluant est offert par la famille de Ohaba de Mâtnic, trouvée en plein processus de reconnaissance officielle de sa nobilité. En ce sens, deux actes en sont relevantes: le premier, de l'année de 1387⁸ est un document royal accordé par Sigismund de Luxembourg à Bogdan Românu de Mâtnic et à ses fils Ștefan, Ladislau, Nicolae et Ladislau le Jeune (*Bogdan Olacho et per eum Stephano Dyonisio Nicolao et Juniori Ladislao filys eiusdem Bogdan*), qui confirmait leur possession sur le domaine de Mârșu. Le deuxième, un document émis par le Chapiteau de Alba Iulia et daté de l'année de 1391⁹, transcrit dans une forme authentique le diplôme royal de 1387, en précisant que les bénéficiaires étaient cette fois-ci Bogdan de Mâtnic et ses fils Nicolae, Ștefan, Ladislau,

⁶ Adrian Andrei Rusu, *Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara pentru nobilii români din Transilvania*, dans AMN, XX, 1983, p. 158.

⁷ Engel Pál, *Nagy Lajos ismeretlen adományreformja*, dans TSz, XXXIX, 1997, p. 137-157; I. A. Pop, *Adunarea generală a stărilor Transilvaniei din mai 1355*, în *Mediaevalia Transilvanica*, II, 1998, 1, p. 65.

⁸ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1887, p. 300.

⁹ *Ibidem*, p. 340.

Ladislau le Jeune, Petru et Ioan (*Nicolaus literatus filius Bogdan de Muthnuk propria ac eiusdem Bogdan patris sui necnon Stephani Ladislai iunioris Petri et Johannis fratrum suorum in personis*).

On peut observer avec légèreté que les descendants de Bogdan Românul ne sont pas du tout les mêmes; nous basant sur les affirmations d'auparavant nous pouvons soutenir que l'inclusion de Petru et de Ioan dans l'acte capitulaire avait eu le rôle de les introduire dans le système de possession familiale, les assurant pour le futur le statut social et juridique privilégié.

Un autre exemple, opposé à celui-ci, peut être rencontré en fin du XVe siècle, concernant la famille de Gârliște de Rudăria. Au cours de l'année de 1484¹⁰, le roi Matia Corvin confirme au noble Iacob de Gârliște la possession des huit domaines du district de Almăj, sous titre de nouveau don comme „possession inaltérée de ses ancêtres”. Mais un siècle plus tard, dans un grand litige de possession, déroulé entre les années de 1566-1569¹¹ est présenté un rapport d'un „scribe” de Arad qui mentionne, à côté de Iacob de Gârliște ses frères Kyryak Mihail et Stefan en qualité de bénéficiaires du nouveau don de 1484, mais ces deux personnages ne figurent pas dans l'acte royal. L'existence des deux frères du futur ban de Severin, Iacob de Gârliște, est prouvée du point de vue documentaire dans deux actes de 29 décembre 1485 et de 10 février 1486¹², quand ceux-ci sont mentionnés en qualité des hommes du roi, chez une mise en possession d'une famille noble du district de Almăj.

Les deux exemples peuvent offrir, selon notre opinion, des arguments concluants à l'appui des assertions antérieures liées de l'interprétation correcte du titre de „nouveau don” – probablement une forme spécifique d'„ennoblissement” pratiquée par la royauté hongroise dans ses rapports avec la noblesse roumaine, la détentrice traditionnelle des terres selon l'ancien *ius Keneziale* dans l'espace banatien, et aussi dans celui de Hațeg, de Maramureș ou du Pays de Făgăraș.

C'est digne à remarquer le fait que, au long du temps, au delà de ces possessions héréditaires, qui ont obtenu la garantie de l'acte écrit, les nobles et les knezes roumains aient bénéficié des dons fonciers proprement dits, reçus en

¹⁰ Pesty Frigyes, *A szörényi vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapest, 1876, p. 83 (en suite Pesty, *Oláh kér*).

¹¹ Idem, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, II, Budapest, 1878, p. 72-75 (en suite Pesty, *A Szörényi bánság*).

¹² Magyar Országos Levéltár (Archive Nationale Hongroise), Diplomatai Levéltár 36613.

principal par la prestation des services militaires spéciales, des possessions circonscrites pleinement dans le droit nobiliaire. Ce phénomène est observable de la moitié du XIVe siècle, bien que les quantum des dons accroît d'une manière significative dans le siècle suivant; mais il est nécessaire de préciser que la plupart de ces dons aient été accordés dans des périodes marquées en spécial par des importantes événements militaires qui se sont déroulés dans la zone et qui ont prouvé la capacité et la force combattante des structures militaires du Banat montagnoux et du piémont.

C'est vrai que, dans une première phase, spécifique en fin du XIVe siècle et qu début du XVe siècle, la royauté s'est contenté de récompenser les fidèles services militaires des knezes roumains par la confirmation écrite sur leurs possessions ancestrales; fait qui a eu pour conséquence la formation des patrimoines foncières des plusieurs familles nobles banatiennes. Simultanément avec leur constitution on signalé les actes de dons proprement dites, qui viennent de compléter l'ensemble des possessions foncières des nobles roumains. S'imposent, selon notre opinion, quelques considérations sur ces actes de don: qui effectue le don, laquelle a été la raison d'une telle décision, l'objet de ce don (le statut des biens foncières donnés) et qui ont été les bénéficiaires de tous ces dons. Sans en avoir la prétention d'une présentation exhaustive sue ce problématique, nous essayons de circonscrire tout ce qui est révélateur pour les rapports d'entre le pouvoir central (quelquefois par l'intermède de ses représentants dans la zone) et les élites sociales du Banat montagnoux et collinaire, dans la période précisément délimité de la royauté, des premières actes angevines et jusqu'au milieu du XVIe siècle.

Avant tout, la royauté, en vertu de sa souveraineté et de son droit de *dominium eminens*, a détenu le droit d'effectuer des dons fonciers, d'autant plus que dans la plupart des cas discutés il s'agissait des biens qui appartenaient directement à la royauté (villages royaux, châteaux forts royaux, forêts royaux). On rencontre, néanmoins, quelques actes qui ne s'encadrent dans ce modèle, les donateurs étant les plus importants dignitaires du royaume au niveau du Banat montagnoux et collinaire, respectivement les comites de Caraș, de Timiș ou les bans de Severin. Un premier exemple de ce sorte est daté le 8 novembre 1352¹³, quand le magistre *Pousa de Zeer*, comite de Caraș et châtelain de Sebeș, avec son fils Ladislau, signalent que Iuga et Bogdan, les fils de Ștefan de Mâtnic,

¹³ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, III, 1882, p. 28 (en suite Pesty, *Krassó*).

se sont présentés chez eux pour solliciter le droit sur une terre déserte de la Vallée de Mâtnic pour le maîtriser avec les mêmes libertés dont maîtrisaient leurs villages les autres knezes de la *prouincia Sebus*. Le 18 juillet 1387¹⁴ c'est le tour de Ștefan Losonczy, ban de Severin et comite de Timiș, d'offrir au kneze Petru, le fils de *Dees* et à ses frères Hălmeag Cristofor et Mihail, le droit de possession sur le village royal de Valea du district de Mehadia, en recompense des services fidèles de ceux-ci au cours des événements qui ont eu pour but la libération de la reine de Maria des mains du parti nobiliaire révolté. Enfin, de la date de 6 octobre 1413¹⁵ provient l'acte émis par le célèbre Filipo Scolari, comite de Timiș qui fait don au même Petru Deș de Timișel le domaine royal *Orbagh* du district de Mehadia, en suite de ses services militaires. Ces documents-ci imposent quelques conclusions: ces actes n'offrent aucune référence sur le fait que tous ces dons aient été faits en suite de la demande ou à la recommandation royale. Mais cela ne signifie pas qu'ils ont été effectués sans le savoir ou l'accord du pouvoir central; on peut supposer, qu'au moment où ces dons ont été réalisés, ces dignitaires des comitats banatiens et du Banat de Severin ont eu l'habilité officielle d'exécuter de tels mises en possession, d'autant plus qu'il s'agissait des terres qui ont appartenu aux certains châteaux forts royaux (Sebeș, Mehadia) qui étaient sous leur directe commandement. Probablement, on ne peut pas parler en ce cas d'une réglementation juridique, mais des situations circonstanciées augmentées, selon notre opinion, par deux sortes de réalités. D'une part, les donateurs ont été des personnes extrêmement influentes dans l'époque, tant au niveau de l'aréels banatien, qu'à la cour royale. D'autre part, les bénéficiaires – des membres des deux familles kneziales roumaines qui justement dans cette période font la transition du statut de knezes vers celui de knezes nobles et puis de nobles avec tous les droits prévus par ce statut, reçoivent des biens fonciers pour des contributions militaires spéciales, réalisées dans des moments pleines de tension pour la royauté hongroise, une raison de plus pour que celle-ci, par ses représentants, soit d'une manière exceptionnelle disposée à récompenser leur fidélité. Il faut ajouter qu'il ne s'agit pas de dons spectaculaires, qui auraient pu mener vers la modification de la configuration du système patrimonial de la zone. Cela a été plutôt une modalité

¹⁴ Pesty, *Oláh ker.*, p. 51-52; Costin Feneșan, *Districtul românesc Mehadia la sfârșitul secolului al XIV-lea*, dans *Banatica*, 5, 1979, p. 268.

¹⁵ Wenczel Gusztav, *Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez*, dans *TT*, Budapest, 1884, p. 240-241.

par laquelle on a obtenu la fidélité des élites sociales locales dans des périodes où la royauté avait besoin de toute la capacité de combat des contingents militaires de la frontière danubienne.

La raison des dons qui seront discutés ici est, dans la plupart des cas, argumentée par les services fidèles prestés par les bénéficiaires envers le pouvoir central (*pro fidelitatibus et fidelibus serviciis*). On relève tant des situations où on est employée seulement la formule généralisée pour ce genre de cas, mais il y a des documents où sont mentionnés directement les faits des bénéficiaires, qui ont attiré les dons royaux. Ainsi, les fils de Baic, knezes dans le district de Mehadia, ont reçu en don de la part du roi Ludovic I, dans l'année de 1376, une possession pour leur participation aux expéditions militaires de Serbie et de Bulgarie, et surtout pour la libération de la ville et du Pays de Severin¹⁶. Petru Deș de Timișel et ses frères, knezes nobles du même district, ont été récompensés par le ban de Severin pour les services fidèles apportés à la royauté au cours des événements qui ont eu pour résultat la libération de la reine Maria des mains de la faction nobiliaire qui s'opposait au roi Sigismund de Luxembourg¹⁷.

Un autre knez, Dionisie, le fils de Ciucă, du district de Comiat, a reçu un don de la part du roi, au cours de l'année de 1406, pour sa participation aux conflits de la Bosnie contre le duc de Hrvoie¹⁸. Combattants dans la grande bataille de Golubăț, finie par une grave défaite des armées hongroises, les nobles Lado, Nicolae et Iacob de Bizerea reçoivent en don de la part du roi Sigismund une place pour des maisons en Caransebeș¹⁹. Un autre membre de la famille noble de Bizerea, Nicolae, reçoit en don trois possessions, pendant l'année de 1444, pour sa participation méritoire avec ses subordonnés à la „longue campagne” d'entre les années 1443-1444 organisée par Ioan (Iancu) de Hunedoara au sud du Danube²⁰. Des autres nobles banatiens de la famille de Mătnic de Ohaba-Mătnic, Ștefan, Mihail et Gheorghe, ont reçu en don dans l'année de 1463 une possession dans le comitat de Timiș en suite de leur participation aux campagnes militaires du royaume en Banat et en Bosnie²¹. Enfin, les nobles Ioan et Francisc de Armeniș avec Ladislau de Racovița et ses

¹⁶ C. Feneșan, *op. cit.*, Annexe I, p. 271-272.

¹⁷ Pesty, *Oláh ker.*, p. 271-272.

¹⁸ Pesty, *A Szörényi bánság*, III, p. 16.

¹⁹ *Ibidem*, p. 23.

²⁰ *Ibidem*, p. 46.

²¹ C. Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, 1981, p. 43.

filis ont acquiert en 1519 de la part de la royauté une forêt en récompense pour leurs services militaires dans les luttes contre les turcs²².

On rencontre des cas où la royauté s'est considérée obligée de renouveler un don antérieur à la sollicitation des bénéficiaires, dont les actes se sont perdus dans des diverses circonstances, déterminés par les attaques qui ont dévasté plusieurs fois le Banat. C'est, par exemple, le cas des familles nobles de Cerna et de Bizerea qui, en 1439, sollicitent la reconfirmations d'un don fait probablement en 1439 par le roi Albert, s'agissant de la fortification de *Dranko* avec toutes ses établissements et ses pertinences, en suite des services fidèles dans les luttes contre les turcs. Les actes du don étant perdus au temps des dévastations ottomanes. En 7 juin 1451, Ioan de Hunedoara ordonne aux nobles et aux jurés des sept districts privilégiés de convoquer l'instance de jugement de l'assemblée générale pour constater si ce don avait été effectué il y a 12 années, pour reconstituer le droit de propriété, fait qui sera réalisé au long de l'année de 1452²³.

Des autres dons royaux ont été déterminés par la manifestation du phénomène *defectum seminis* dans des quelques familles nobles, les possessions restées sans de possesseur étant faites don par le roi soit aux parent collatéraux, soit aux autres nobles. Une telle situation s'est produite à 3 septembre 1480²⁴ quand, en suite de la mort du noble roumain Emeric de Măciș, sans avoir des héritiers, ses possessions Bolvașnița de Sus, Bolvașnița de Jos, *Huzarcký*, *Charzyky*, *Zepmezeye*, Criva (de Severin), et puis Iaz, *Mezfałw*, *Cherenyes* et *Keregh* (du district de Sebeș) sont revenus par don royal vers Iacob et Ioan de Măciș (le père et son frère), et aussi vers les frères Ladislau et Ludovic Fiat de Armeniș, des parents et co-divisionnaires du noble décédé. Si en ce cas le don royal s'est dirigé vers les parents les plus proches du défunt, conformément à la législation patrimoniale de l'époque, pas la même chose se produit en 1561²⁵ quand Ioan Sigismund, tentant d'user de son droit de *dominium eminens*, avait

²² Pesty, *A Szörényi bánság*, III, p. 162.

XV-lea), dans *AnB* (S.N.), X-XI, 2002-2003, p. 325.

²³ L. Boldea, *Un caz aparte în elita socială a Banatului medieval: familia nobililor de Cerna (secolul al XV-lea)*, dans *AnB* (S.N.), X-XI, 2002-2003, p. 325.

²⁴ Pesty, *A Szörényi bánság*, III, p. 88; voir Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, 2002, p. 230-231.

²⁵ Pesty, *A Szörényi bánság*, III, p. 296; voir Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 154-155.

confisqué les 24 possessions du noble Ioan de Bizerea, mort sans des descendants directs, pour les faire don à son chancelière Mihail Csáki et à son frère. Cela a été une immixtion directe du pouvoir central dans le système foncier patrimoniale banatien, protégé d'aliénation par le diplôme privilegiale de 1457, fait qui a provoqué la réaction de la communauté des nobles banatiens, qui se solidarisent dans une grande assemblée des nobles du comitat de Severin, tout en bloquant les intentions d'usurpation des anciens droits de possession. En suite d'une telle attitude, en 1563 Ioan Sigismund déclare nul l'acte de don et, en conformité avec le droit de succession, confie ces possessions à la famille de Găman, branche collatérale de la famille de Bizerea.

Enfin, on rencontre des cas où les dons ont eu pour objet des possessions confisquées des knezes et des nobles à cause de leur infidélité ou même de leur trahison, et données puis aux autres noyaux familiaux. En ce sens, le 19 juin 1376, le roi Ludovic I fait don aux fils de Baic (Șurianu, Bogdan, Dimitrie, Tome et Blasiu), qui sont mentionnés comme „nos roumains” (*Olachorum nostrorum*), la possession de Valea Bolvașnița du district de Mehadia, qui a été confisquée antérieurement de Ladislau, le fils de *Lehach* car celui-ci „avait quitté la voie de la juste croyance”, passant les montagnes et se joignant au prince Vladislav Vlaicu de Munténie, trouvé de plusieurs années en un conflit ouvert avec la royauté hongroise pour le contrôle sur le Severin²⁶. Un autre exemple date de 10 août 1534, quand le noble Nicolae Nocea (*Nowcha*) a été déchu de ses droits de possession, Ioan Zapolya lui confisquant, sous l'accusation d'infidélité, des parties de ses possessions des villages de Armeniș, Dalci, Sadova, Gyuro, Feneș, Slatina, *Zarzapatak*, Secaș, Valemare et Măstăcani, maîtrisées en indivision avec la famille Fiat de Armeniș, pour les faire don à son ancien gendre Francisc Fiat²⁷. Le même année, le 30 novembre 1534, l'homme élu Petru de Tincova, châtelain de Lugoj, et l'honorable Dimitrie Luca, juge de Lugoj, se présentent devant le roi Ioan Zapolya pour lui solliciter la reconfirmations du don confert en 1529, s'agissant de la possession de *Hegveryes* du district de Lugoj, confisquée antérieurement par le roi de Gașpar et de Ladislau de *Pakos* pour infidélité, et aussi pour l'extinction de cette famille²⁸.

L'un des plus intéressants exemples, singulier d'un certain point de vue,

²⁶ C. Feneșan, *Districutul românesc Mehadia*, p. 266-267.

²⁷ Pesty, *A szörényi bánság*, II, p. 431; Dan Gr. Pleșia, *op. cit.*, p. 202; Dragoș Lucian Țigău, *Familia Fiat de Armeniș în secolele XV-XVII*, dans *Banatica*, 14, 1996, p. 31.

²⁸ Pesty, *Krassó*, IV, p. 115.

fait référence à une confiscation royale suivie d'un don qui a eu une motivation de nature confessionnelle, rarement trouvable dans la documentation de cette époque-là. Un acte rédigé par le Chapiteau de Arad, le 29 juin 1500²⁹, résout d'une manière favorable la sollicitation du roi Vladislav II qui prévoit la mise en possession des nobles Ladislau et Ludovic Fiat de Armeniş avec les prediums Poreca de Sus, Poreca de Jos et Simonolț du district de Mehadia, qui avaient été confisqués antérieurement de la famille des défunts nobles Mihail et Nicolae Cucavița de Poreca (co-divisionnaires des donneurs) pour l'extinction de ses familles et parce-qu'ils ont quitté la croyance catholique, passant (ou plutôt revenant – n.n.) à „la secte schismatique des roumains” (*secte scismatice Walachorum*). Mais ce cas ne finit pas ici, il est re-ouvert quatre décennies plus tard, au long de l'année de 1543³⁰, par le noble Bogdan de Poreca, descendant des nobles dépossédés en 1500, qui est en litige à ce moment avec les descendants directs des deux frères Fiat et avec Francisc de Măcicaș pour ces terres confisquées de leur père Mihail de Poreca. Nous soupçonnons que l'intention du noble réclamant aurait été celui de récupérer le droit de possession sur les parties des possessions mentionnées en haut. En outre, dans l'appel adressé aux châtelains de Caransebeș et remis pour résolution à la „reine” Isabella, Bogdan de Poreca a rappelé le fait que les ancêtres des parties trouvées en litige aient maîtrisé ces terres en indivision, fait qui le détermine de solliciter l'application de l'ancienne lois (*Juxta Appelacionem suam Antiquam consuetudinem*). La situation est clarifiée le 15 août 1547³¹ quand, par un nouveau document, Isabella a renfermé la décision prise en avant (dans l'année de 1500), ordonnant en même temps la confiscation d'autres trois terres trouvées dans la possession de la famille de Poreca, pour la même raison de la revenue à la croyance „schismatique” roumaine; pas hasardeux, les trois terres (Calova, Ostreț et *Pherdyn* du district de Mehadia) ont été faites don aux descendants de la famille de Fiat, et aussi aux leurs co-divisionnaires Francisc et Ioan de Măcicaș.

Une autre problématique que nous nous sommes proposée de l'analyser dans cette étude-ci concerne le statut des biens faits don, tant comme celle-ci est reflétée par l'information documentaire connue. Selon les documents analysés, l'objet des dons royaux a été constitué par des possessions foncières,

²⁹ Pesty, *A szörényi bánság*, III, p. 131.

³⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/4, p. 358.

³¹ Pesty, *A szörényi bánság*, III, p. 247; L. Boldea, *op. cit.*, p. 232-233.

forets, biens immobiliers, urbains et ruraux, des villages et des fortifications royales, une palette diverse qui a été intégrée dans l'autorité royale par le droit de *dominium eminens*. Il faut souligner qu'il existe une liaison sensible entre le statut des bénéficiaires, doublé par les rapports établis avec le pouvoir central par la quantité et la qualité des services fidèles prestés, et le poids des bénéfices acquiers. En partant des simples villages jusqu'à des bourgs et des châteaux royaux, d'un prediums et jusqu'à le domaine patrimonial tout entier, les exemples rencontrés dans les actes sont suffisamment suggestifs pour crayonner un aspect important des relations de maîtrise foncière dans le Banat montagneux et de piedmont. En conséquence, nous nous sommes proposés de distinguer les différentes typologies offertes par la documentation de cette époque-là, argumentées par la motivation même, retrouvée dans le texte rédigé par la chancellerie royale ou capitulaire.

Ainsi, le plus ancien don connu de notre part consiste d'une terre déserte de la vallée de *Mutnuk* (appartenant au château royal de Sebeş), qui a été faite don par le comite de Caraş, Pousa de *Zeer*, aux fils de Ştefan de Mâtnic, Iuga et Bogdan, cela constituant la manière dont la famille noble banatienne Mâtnic de Ohaba-Mâtnic entre dans l'attention de l'information documentaire, famille kneziale à son origine, qui dans les années qui suivent réussira, par des nouveaux dons successifs, acquérir le statut social et juridique privilège de la nobilité reconnue par le pouvoir central. Pour leur fidélité et leurs services fidèles, ils reçoivent en don de la part du comite les terres mentionnées avec les utilités, les frontières, les forets et les pâturages, avec droit d'usage éternel pour eux et pour ses descendants, et aussi le droit de jugement sur leurs hommes, sauf pour les cas de vol et de meurtre³². Une autre possession déserte sera faite don en 1444³³ par le roi Vladislav I aux nobles Muşina de Densuş, Mihail de Cerna et Nicolae de Bizerea, s'agissant cette fois-ci d'un bourg, *Kewzagh*, mentionné comme étant intégré dans le district de Haram, plutôt comme partie de l'ancien domaine du château fort de Haram du comitat de Caraş. Le document est relevant en ce qui concerne l'appartenance antérieure de ce burg – *oppidum regis desertum wolahicale Kewzagh appellatum in districtu Haram*, les nouveaux bénéficiaires de ce bourg (mentionné comme exempté de servitudes

³² L. Boldea, *op. cit.*, p. 290.

³³ Csánki Desző, *Magyarország történelmi fölgrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapest, 1894, p. 97.

fiscaux) étant trois nobles roumains qui se sont remarqués dans ces années-là par leur fidélité dans les campagnes de Ioan (Iancu) de Hunedoara, les trois nobles roumains provenant des différents districts, le noble de Densuș du district de Hațeg, Nicolae de Bizerea du district de Caransebeș, le noble de Cerna étant originaire du district de Mehadia. Les dons faits avec de telles possessions restés désertes s'inscrit certainement dans la politique royale de mise et de remise en valeur du potentiel foncier de la zone, politique redoublée de celui d'encouragement des élites locales engrenées dans toutes les actions militaires offensives ou défensives déroulés par la royauté sur la ligne du Danube et d'autre parts.

Les villages et les terres royaux peuplés ont constitué une autre catégorie de biens faites don par la royauté, s'avérant nécessaire la précision, qu'au cas des quelques uns, les documents spécifient qu'ils ont été mis hors de l'autorité des châteaux forts royaux, auxquels ils appartenaient jusqu'au moment du don. Ainsi, en 1387, le knez Petru, le fils de *Dees*, du district du château fort royal de Mehadia, et aussi ses frères Hălmeag, Cristofor et Mihail acquièrent de la part de Ștefan Losoncy, ban de Severin et comite de Timiș, le droit de possession sur le village royal Valea (*villam regalem Patak vocatam in districtu prescripti castri Mihald*) par leur modalité de servir la royauté pendant les événements qui ont eu pour résultat la libération de la reine Maria de la captivité imposée par la partie nobiliaire révoltée contre le couronnement de Sigismund de Luxembourg comme roi de l'Hongrie. Le don a été conditionné, en ce cas, par le paiement aux châtelains de Mehadia de 3 grosses/année à la fête de Saint Michel et *quiquagesima ovium* à la fête du Saint Georges. Aux toutes ces obligations, qui paraissent être spécifiques à la noblesse roumaine en fin du XIVe siècle, on a ajouté le 6 mars 1390, année où le roi re-confirme le don de 1387 pour la même famille Deș de Timișel (mentionnée déjà comme famille de knezes nobles – *nobiles kenezii*), celui de participer avec un corps de militaires aux expéditions militaires organisées par la cour royale dans les zones estiques, „selon la coutume des autres nobles des soi dites terres”³⁴. Toujours une possession royale sera faite don par Sigismund de Luxembourg, le 1 juin 1397³⁵, pour une famille de knezes du district de Caransebeș, récompensée, paraît-il, pour des services

³⁴ Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996, p. 134-135.

³⁵ Pesty, *A Szörényi bánság*, III, p. 15; L. Boldea, *Noi considerații asupra elitelor românești*

fidèles prouvés une année auparavant pendant la bataille de Nicopole. Ainsi, à Ladislau, le fils Petru, dit le Roumain de Voislova (*Ladislau fily Petri dicti Olah de Wazylyova*) et à ses parents Ladislau, le fils de Petru de *Bysthie*, Petru, Mihail et Ladislau, les fils de Ladislau, le fils de Petru, et aussi à Lațcu, le fils de Cragul, ont reçu avec des droits perpétuels et irrévocables la possession royale de Pogăniș (*possessionem nostram Regalem Poganch*), située aux proches alentours de château fort de *Karan*.

Des autres maîtrises royales ont été accordées par Sigismund de Luxembourg à Dionisie, le fils de Ciucă, knez du district de Comiat, pour ses mérites militaires pendant la campagne contre le duc Hrvoie (Bosnie), qui a acquiert, le 19 mai 1406, les terres de *Lopathaka* et de *Mihalyancz* du même district de Comiat³⁶. Également une possession royale, la terre royale de *Orbagh* du district de Mehadia, a été faite don, au cours de l'année de 1413, par Pippo Spano, le comite de Timiș, au noble Petru Deș de Timișel pour ses mérites militaires exceptionnelles, probablement pendant les campagnes de la Venise³⁷. La famille des nobles de Mâtnic avait bénéficiée, elle aussi, de tels dons en des possessions royales, au long du XVe siècle, le 15 octobre 1440³⁸, plusieurs nobles de cette famille en acquierant de la part du roi Vladislav I les terres de *Zederyes*, *Zlawapathaka* et *Nyalaczi* du district de Caransebeș, pour que le 31 aout 1463 *egregi viri* Ștefan, Mihail et Gheorghe de Mâtnic soient donnes avec la possession de Beregsăul Mare (*possessionem nostra Nemthy*) du comitat de Timiș, pour leur participation aux campagnes militaires du Banat et de la Bosnie³⁹.

On rencontre des cas où l'objet du don a été constitué par une forêt royale, l'exemple le plus concluant étant celui offert par les familles Fiat de Armeniș et Racovița de Caransebeș, dont les membres ont été récompensés, le

bănățene: stăpânii de pe Valea Bistrei (sec. XV-XVI) dans *AnB* (S.N.), XII-XIII, 2004-2005, p. 328.

³⁶ *Ibidem*, p. 16; Viorel Achim, *Districtul Comiat. Contribuții la geografia istorică a Banatului în evul mediu*, dans *AnB* (S.N.), II, 1993, p. 247.

³⁷ Ioan Hațegan, *Filippo Scolari. Un condotier italian pe meleaguri dunărene*, Timișoara, 1997, p. 151.

³⁸ C. Feneșan, *Documente medievale*, p. 36. Ont reçu des dons Dionisie, le fils de Ștefan et Ștefan, Mihail, Petru et Ioan, les fils de Blasiu, puis un autre Ioan et Fărcaș, les fils de Ladislau, et aussi Ioan, le fils de Bogdan „des roumains nobles de Mâtnic” (*wolachos nobiles de Mathnok*).

³⁹ *Ibidem*, p. 46.

15 février 1519, avec le droit commun de maîtrise sur la forêt royale de Lozna (*Silua glandinosa Lozna*), localisée sur la rivière ayant le même nom. Les bénéficiaires, Ioan et Francisc Fiat (au nom de leurs parents décédés, les frères Ladislau et Ludovic Fiat), et aussi Ladislau de Racovița avec ses fils Iacob, Martin, Petru et Ladislau reçoivent ce don pour leurs services militaires prestés dans les luttes contre les ottomans⁴⁰.

La famille de Bizerea a bénéficié, parmi des autres dons, d'une place pour une maison en Caransebeș, faite don par le roi Sigismund de Luxemburg, le 30 novembre 1429, en suite du courage prouvé par Lado, le fils de Ladislau, Nicolae, le fils d'un autre Ladislau, et Iacob, le fils Petru le Brave de Bizerea dans le combat déroulé au château fort de Golubăț une année auparavant⁴¹.

Un remarquable don royal accordé aux quelques nobles roumains s'est matérialisé en fin de la quatrième décennie du XVe siècle, probablement entre les années de 1438-1439, quand le roi Albert de l'Hongrie fait don à la famille des nobles de Cerna et à Nicolae de Bizerea, le camp fortifié de *Dranko*, identifié aujourd'hui avec les ruines situées aux alentours de Drencova⁴². Étant donné le fait que les actes familiaux se soient perdus pendant les invasions ottomanes au nord du Danube, le 7 juin 1451, le ban de Severin, Mihail de Cerna (en son nom propre, de son cousin Blasiu et de son fils Nicolae), avec Nicolae de Bizerea sollicitent au gouverneur de l'Hongrie, Ioan de Hunedoara, leur reconfrimer ce don, fait réalisé dans une assemblée nobiliaire des sept districts privilégiés, convoquée le 8 février 1452⁴³ à Caransebeș, qui a recherché et établi la véracité des faits soutenus par les sollicitants, tout en certifiant que le camp fortifié mentionné a été vraiment fait don aux nobles de Cerna (trois parties) et de Bizerea (une partie). Il faut souligner que les nobles bénéficiaires ont été avec sûreté parmi les proches du gouverneur de l'Hongrie, Mihail de Cerna et Nicolae de Bizerea étant mentionnés en qualité de braves participants aux campagnes militaires du célèbre commandant. En outre, tous les deux acquièrent des dignités significatives dans cette période, Nicolae de Bizerea étant mentionné en qualité

⁴⁰ D. L. Țigău, *op. cit.*, p. 31

⁴¹ Idem, *Familia Bizere-Găman în secolele XV-XVII*, dans *Banatica*, 15/II, 2000, p. 57.

⁴² Ștefan Matei, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise*, dans *Banatica*, 5, 1979, p. 259; Dumitru Țeicu, *Cetăți medievale în Banat (Medieval fortifications in Banat)*, Timișoara, 2009, p. 71-72.

⁴³ Pesty, *A Szörényi bánság*, III, p. 64.

de Châtelain du Château fort de Bran⁴⁴, Mihail de Cerna apparaissant dans les documents en qualité de Ban de Severin entre les années de 1447 et de 1454⁴⁵.

Il est connu que les immixtions étrangères dans le système de maîtrise au niveau du comitat ou du district ont été à peine acceptés par la communauté autochtone des possesseurs de terres, le Banat montagneux offrant de tels exemples où la communauté nobiliaire s'est opposé, quelquefois avec véhémence, à l'aliénation des districts ou des possessions vers des sollicitants venus au dehors de la province, tout en arrivant même à la chair de jugement royal, dans chaque situation les droits des autochtones étant respectés. Pas la même chose s'est passé dans les districts roumains du comitat de Timiș, qui deviennent fréquemment objet des dons ou de nantissement au détriment des nobles roumains banatiens qui se sont constitués les domaines familiaux dans l'espace protégé du Banat montagneux et collinaire, soit au détriment des dignitaires de la royauté, étrangers envers l'espace de logement roumain. Par exemple, en 1427⁴⁶, les districts de Fârdea, Bujor, Mănăstur et de Sudea du comitat de Timiș ont été donnés en nantissement par Sigismund de Luxembourg à Ioan de Gara et à sa femme Hedwiga. En 1439⁴⁷, un autre district de Timiș, Icuș (*Ikws*) avec le bourg de Margina ont été donnés en nantissement, pour 4000 florins à Iancu de Hunedoara et à son frère Ioan, car en qualité de bans de Severin, les trois se sont obligés de défendre les châteaux forts de Severin, Gureni, Orșova, Mehadia et de *Pech* et de tenir dans la zone 200 chevaliers. Les mêmes personnes ont complété leurs possessions banatiennes, en obtenant en 1440⁴⁸ le district de Bujor, avec tous leurs villages et leurs districts, dans la période des années de 1453-1454 en obtenant les districts de Sudea, Jupan, Fârdea et de Mănăstur⁴⁹. Il ne faut pas ignorer le fait que, dans son effort de réaliser une base matérielle et sociale propre pour pouvoir soutenir la lutte anti-ottomane, Iancu de Hunedoara réussit, grâce aux dignités détenues au niveau du royaume, l'obtention des possessions même dans les districts

⁴⁴ Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Cluj-Napoca, 1999, p. 216.

⁴⁵ Ioan Drăgan, *op. cit.*, p. 422.

⁴⁶ Ortway Tivadar (ed.), Pesty Frigyes, *Oklevelek. Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, I, Poszony, 1896, p. 562.

⁴⁷ Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 657-658.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 666.

⁴⁹ *Ibidem*, II/2, p. 26.

privilegiés du comitat de Caraș, situés à l'abri jusqu'à ce moment des immixtions étrangères. C'est bien connu le cas du district de Comiat, donné en nantissement en 1435 par Sigismund de Luxembourg aux frères Iancu et Ioan de Hunedoara pour une somme de 1500 florins, nantissement renouvelé pendant l'année de 1437 pour 1250 florins, une somme égale avec la solde pour trois mois de leurs soldats⁵⁰. La réaction des habitants a été significative, car avec leurs knezes et nobles du district ont déposé des efforts soutenus pour empêcher son transformation en une possession héréditaire des Corvins, comme s'est passé avec les districts du Banat de Timiș mentionnés ci haut. Dans une première phase, les dirigeants roumains de ce district ont réussi retourner à Iancu de Hunedoara (de leurs propres revenus) la somme payée pour ce district, sans obtenir, pour le moment, son re-incorporation dans les sept districts privilégiés. Seulement après une année de sa tragique mort, survenue au moment de sa éclatante victoire de Belgrade, les féodaux banatiens réactionnent, désignant le noble Vasa de Gamza en qualité de souteneur de leurs intérêts devant le roi Ladislau V le Postume. Par la célèbre diplôme de 29 août 1457, qui renfermait „les libertés, les prérogatives et les droits” des huit districts privilégiés banatiens, le roi a approuvé la demande des nobles et des knezes du district de Comiat, la remarquable solidarité d'entre la communauté roumaine et de ses élites ayant, enfin, succès.

C'est discutable la manière dont le pouvoir central a respecté ces principes, renouvelés, néanmoins, dans les siècles suivants par les rois de l'Hongrie et des principes de la Transylvanie. Un autre exemple relevant est celui du château fort de Jdioara, attribué par les rois Vladislav I et Matia Corvin successivement, dans la deuxième moitié du XVe siècle, aux voïvodes de la Transylvanie, probablement avec le but de mettre en valeur pleinement ses capacités humaines et militaires nécessaires dans l'effort de soutenance de la guerre anti-otomane. Le premier a été Iancu de Hunedoara qui, en 1444, complète ses impressionnantes possessions détenues dans les districts de Hunedoara, Timiș et de Caraș. Mais après deux années le domaine sera donné en nantissement aux frères Ioan et Mihail Orszag de Guth et à Hagymasi de Beregsău, pour qu'en 1454 Ladislau I le donne à Iacob Pongrácz de Szentmiklósi. En 1464, Matia Corvin attribue, à son tour, le châtequ fort de

⁵⁰ V. Achim, *op. cit.*, p : 250.

Jdioara et l'*oppidum* de Lugoj (avec les villages appartenants) au voïvode Ioan Pongrácz de Dendeleg et à son frère Andrei⁵¹

Pour en conclure, cette introspection a essayé de faire une synthèse et analyser les principaux dons effectués par le pouvoir central sur le compte des maîtres de terres roumains banatiens, tout en partant du milieu du XIVe siècle et jusqu'autour de l'année de 1552. Se constituant des villages royales déserts ou peuplés, des forêts, des immeubles, des bourgs ou même des châteaux forts, les dons offerts par la royauté aux knezes et aux nobles roumains du Banat montagneux et collinaire ont augmenté l'ensemble de leur patrimoine foncier, confirmant encore une fois leur statut social et juridique privilégié. On détache avec clarté le double intérêt qui a animé les deux parties qui ont été en relation dans le plan du système foncier patrimonial: d'une part le pouvoir central qui, directement ou par ses dignitaires de la zone, a réussi, par ces dons, fidéliser les élites sociales de cette partie du royaume, dans la manière habituelle de l'époque et en conformité avec le statut nobiliaire des donateurs. De l'autre part, les bénéficiaires, les knezes et les nobles roumains banatiens qui, par leurs services militaires, ont réussi conserver et grandir leur patrimoine foncier, en parallèle avec la consolidation de leur position dans l'hérarchie locale, un bon nombre d'entre eux arrivant à la détention des dignités au niveau de leur contrée natale, en commençant avec la deuxième moitié du XVe siècle.

⁵¹ Csánki Deszö, *op. cit.*, p. 15.

O PROBLEMATICĂ PATRIMONIALĂ DIN BANATUL MONTAN MEDIÉVAL: DONAȚIILE REGALE DE SECOL XIV-XVI

Rezumat

Stăpânirea patrimonială bănățeană, consolidată la cumpăna veacurilor XIV-XV ca urmare a măsurilor social-juridice adoptate de cei doi Angevini, a determinat evidențierea în plan documentar a unei elite sociale românești, circumscrisă cu precădere arealului Banatului de deal și de munte, ce își obține acum din partea regalității recunoșterea oficială prin acte de nouă donație asupra stăpânirilor deținute *ab antiquo*, conform textului de danie. Interesante, prin prisma problematicilor pe care le-au determinat, sunt donațiile regale inițiale ce au fost efectuate de regii maghiari dar și de principii transilvăneni pe parcursul secolelor XIV-XVII, cu efecte mai mult sau mai puțin semnificative și de durată asupra sistemului funciar patrimonial bănățean. Căci într-un anumit mod pot fi percepute donațiile ce i-au avut ca beneficiari pe nobilii români bănățeni, cărora nu au făcut altceva decât să le sporească patrimoniul funciar deja existent în zonă, prin acordarea de noi moșii în districtele bănățene sau în comitatele învecinate (deși acest lucru a determinat în câteva cazuri strămutarea unor familii din Banat în comitatele transilvănene), și cu totul alte consecințe au avut donațiile regale sau princiare acordate elementelor alogene, reale imixtiuni în sistemul de stăpânire bănățean (protejat de diploma privilegială din 1457), ce au generat situații și reacții extrem de diverse, individuale sau ale comunității locale, în funcție de condițiile în care s-au efectuat acele donații, de persoana donatarilor, de obiectul donației sau de contextul temporal. O cazuistică interesantă și variată prin prisma evoluției sale în timp, ce conturează și nuanțează un aspect semnificativ al raporturilor social-juridice instaurate între puterea centrală și comunitatea românească bănățeană, reprezentată de o elită socială ce și-a câștigat în timp un rol bine definit în această zonă situată la fruntariile sudice ale regatului maghiar, ulterior ale principatului transilvănean.

HABSBURG POLITICS AT THE BORDER OF CHRISTENDOM IN THE EARLY 1500s*

*Alexandru Simon***

Keywords: Ottoman Empire, Habsburgs, Crusading, Nobility, Maximilian I, Selim I, Bogdan III
Cuvinte cheie: Imperiul Otoman, Habsburgi, cruciade, nobilime, Maximilian I, Selim I, Bogdan III

In the summer of 1506, king Alexander I of Poland died. The youngest of the Jagiello brothers, Sigismund, former contender to the Moldavian throne in 1497, and John Corvinus' successor as duke of Glogov and Liptov in Silesia, was crowned king. He rapidly concluded a treaty with brother Wladislaw II, king of Bohemia and Hungary (where the latter still faced major challenges after the attempt to dethrone him in late 1505 had failed). The alliance was directed against the king of the Romans, Maximilian I of Habsburg, whose influence over Wladislaw II had grown in the last months because of their common Hungarian enemies and Wladislaw's own domestic weakness. Buda also tried to secure her eastern, respectively Krakow's southern flank by pressuring Bogdan III of Moldavia. Bogdan was eager to revenge his Polish defeat of mid 1505. But he was equally eager to retain the Transylvanian estates and privileges granted by Matthias Corvinus and Wladislaw II to his father, the late Stephen III. Furthermore, Bogdan was also interested, like his father and the Hungarian elite, to remain the vassal of Buda and not of Krakow (according to the provisions of the treaty between Sigismund and Wladislaw, Moldavia was to remain Hungary's vassal state as long as they and their descendants lived). Well aware of Wladislaw's domestic and Habsburg problems (the ties between Suceava and Vienna had been particularly strong during the last years of Stephen III's reign), though he seemingly and eventually refrained himself

* Research supported through CNCSIS, TE, 356/2010 Grant.

**Romanian Academy Center for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca, e-mail: alexandrusimon2003@yahoo.com

from interfering in Hungarian affairs, Bogdan III pursued his border conflict with the Polish kingdom¹

At the same time, after losing the support of Thomas Bakócz, the influential archbishop of Esztergom, recently elevated to the cardinalate (Bakócz, Venice's Hungarian man of confidence and usually the adversary of Maximilian I had come to terms with the latter in front of the threat posed by the Szapolyai 'nationalist Hungarian' party to the royal party led by the archbishop), Maximilian I kept pressuring Buda, whether with matrimonial propositions, reverting around the two children, Louis and Anna, of Wladislaw, or with prospects of common anti-Ottoman actions (August 1506-November 1507). Still, at that time, both Buda and Vienna were more concerned with Venetian politics. Buda wanted the yearly subsidies the republic had promised her since the conclusion of the Ottoman-Venetian peace and the *general peace* of Buda (1503). Meanwhile, succession crisis of the Gorizia (Görz) countship gave Maximilian the long awaited opportunity of taking action against the republic. He joined forces with pope Julius II, otherwise not too found of the king of the Romans. Their

¹ For instance: Biblioteca Museo Correr, Venice, *Manoscritti*, Mss. 310, f. 39^v [Late (November-December?) 1510]; Erdödy Archiv, Vienna (EA) [in the custody of the HHStA], no. 11176 (Ladula 65, fasc. 2, no. 13) (2nd of April 1506); Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vienna (HHStA), Mainzer Erzkanzlerarchiv (M.E.A.), *Reichstagakten*, reg. 3a, f. 461^{r-v} (14th of May 1507); Reichhofschanzlei (R.H.K.), *Maximiliana*, fasc. 11-1, ff. 11^r, 194^r (14th of January, 11th of March 1507); fasc. 34-III.10, f. 213^r [Autumn (September-October?) 1508]; Urkundenabteilung (U.A.), Allgemeine Urkundenreihe (A.U.R.), 1507, X.11-12, XI.12 (11th-12th of October, 12th of November 1507); *Acta Alexandri Regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae, etc. (1501-1506)* (= *Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, XIX), edited by Fryderik Papée, Krakow, 1927, no. 295, p. 499; no. 298, p. 505; no. 303, p. 512; [Miklós Istvánffy/Istvánfi] Nicolaus Istvánffy, *Regni Hungarici historia post obitum gloriosissimi Mathiae Corvini Regis libris XXXIV, ab anno 1490 exacte descripta* (Cologne, 1724), p. 59-65 (Istvánffy); [Marino Sanudo II Giovane], *I diarii di Marino Sanuto* (MCCCCXCVI-MD XXXIII) dall'autografo Marciano ital. cl. VII cod. CDXIX-CDLXXVII, edited by Guglielmo Berchet, Frederico Berchet, Nicolo Barozzi, Rinaldo Fulin, Marco Allegri, VII, 1 Marzo 1507-28 Febbraio 1509, Venice, 1882, col. 344 (Sanudo); Ludwig Finkel, *Elekey Zygmunt, I*, Krakow, 1910, p. 153-160; Krzysztof Baczkowski, *Przselienie polityczne na Węgrzech w latach 1505-1507 natle stosunków habsbursko-jagiellońskich*, in *Universitas Iagiellonica. Acta Scientiarum Litterarumque. Schedae Historicae*, XCI, 1987, p. 7-30. For the Hungarian-Polish context, see also Adorján Divéky, *Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500-1502., 1505.)*, in *MTT*, XXVI, 1914, p. 1-260; András Kubinyi, *Az 1505-ös rákosi országgyűlés és a szittya ideológia*, in *Sz.*, CXL, 2006, 2, p. 361-374; Al. Simon, *Valahii și Dieta de la Rákös (1505). Considerații asupra sfârșitului epocii huniade*, in *Apulum*, XLIII, 2006, p. 99-121 (here p. 106-111).

‘League of Cambrai’ seemed to work at first. Venice found support against Vienna neither in Central Europe, nor in Istanbul. Yet, like Central Europe, Istanbul too was on unstable ground and major changes were in view. In July 1509, Moldavians and Ottomans defeated the Poles. Most likely, the Ottomans had attacked without Bayezid II’s consent. The sultan did not want to break the Polish-Ottoman treaty, but since 1508 his control over the empire was rapidly declining. A new Ottoman civil had become unavoidable by the beginning of 1510².

1. The Walachian and Polish Conflicts of Bogdan III of Moldavia

In spite of the favorable Ottoman circumstances as well of the general tension within the Muslim world, the Christian neighbors of the empire failed to achieve any military profits and seemed content with short-term political gains that allowed them to continue their already traditional local quarrels. Already in conflict with Radu IV of Walachia and without having a solution to his Polish problems, Bogdan III wrote to Wladislaw II that Bayezid II was ready to attack him and that Radu IV had left for Istanbul to receive his orders. Bogdan urged king Wladislaw to prepare troops in Transylvania for battle. The king of Hungary did not believe him. He thought that it was a scheme meant to relieve Polish pressure from Moscow, Suceava’s ally and Krakow’s main enemy at that moment. Nonetheless, at the same time (summer of 1507), Buda and

² For Venice and Hungary: V. Fraknói, *Lónyay Albert zengi kapitány velencei követségei 1501-1515. Közlemények a velencei állami levéltárból*, in *MTT*, XXII, 1877, nos. 2-5, p. 11-16; no. 16, p. 24 (a key figure in these relations was, after Bakócz, the agile diplomat Philippe (Filip/Fülöp) More; Tamás Fedeles, *Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fülöp (1476/1477-1526)*, in *Levéltári Közlemények*, LXXVIII, 2007, 2, p. 35-84. Hungary’s rival factions and the Ottoman Empire: [George of Sirmium] Szerémi György, *Magyarország Romlásáról 1484-1543* (= *Monumenta Hungariae Historica*, II, 1), edited by Gusztáv Wenzel, Pest, 1857, p. 19-24, 32-39; [John Mihály Brutus] János Mihály Brutus, *Magyar története 1490-1552 [Ioannis Michaelis Bruti Ungaricarum Rerum libri qui exstant]*, I, II. *Ulászló király országlata* [The Fate of Country under King Wladislaw II] (= *Monumenta Hungariae Historica*, II, 12), edited by Ferenc Toldy, Pest, 1863, p. 14-17; Pál Fodor, *The Simurg and the Dragon. The Ottoman Empire and Hungary (1390-1533)*, in *Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, edited by István Zombori, Budapest, 2004, p. 9-35 (p. 21-29). Maximilian after 1505: Hermann Wiesflecker: *Maximilian I. Die Fundamente des habsburgischen Weltreiches*, München, 1991, p. 173-181; Manfred Hollegger: *Maximilian I. 1459-1519, Herrscher und Mensch einer Zeitenwende*, Stuttgart, 2005, p. 319-325.

Suceava sent together envoys to Persia, to Shah Ismael, Bayezid's great rival. Soon afterwards, Wladislaw managed to avoid, at the last moment, a direct confrontation between Bogdan III and Radu IV, due the mediation of the royal envoy, the former Serbian despote, George Branković (now the monk Maxim), related to both Radu and Bogdan (in case Maxim's mission failed, the Hungarian troops had been instructed to attack Radu). A few months earlier, Radu's envoys had complained about Bogdan's 'behavior' as far as Venice and Rome. The republic and the papacy were viewed by Radu as the only powers able to calm Bogdan down. Bogdan III's political confidence had grown over the last two years³.

In order to fortify his regional and domestic positions, Bogdan had planned as early as mid 1505 to marry the youngest sister of the Jagellonian brothers, Elisabeth. He counted on Venice's and namely on Rome's support. The two had refused to support a general *Christian* (Polish, in particular, and Hungarian) action against him, in the late autumn of 1504, when Bogdan III still fought for his Moldavian throne. Bogdan had turned to Julius II for support

³ E.g. Archiwum Główny Akt Dawnych, Warsaw, (AGAD), Dokumenty Pergaminowe (D.P.) *Hungaria*, nos. 5595-5596, 5621 (28th of May 1507; copies: Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL), (U section) Diplomataikai Fényképgyűjtemény (DF), [nos.] 289016-289017, 289021); Eötvös Loránd Tudományos Egyeteme Könyvtár, Budapest, Codices, *Diplomatarium Autographum*, O8, ff. 94^r-95^v [early 1508; copy: MOL, DF 283446]; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XV-1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelenne Bistrița, Brașov, Sibiu, 1358-1600*, editor Nicolae Iorga, Bucharest, 1911, no. 327, p. 177-179 (Hurmuzaki); *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (= *Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV, VI), I, 1468-1540, edited by Endre Veress, Budapest, 1914, nos. 65-72, p. 83-97 (especially no. 68, p. 85); Carol Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I, 1501-1550, Bucharest-Baden Baden, 1961, no. 32, p. 34-35; *Materialy do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486-1516* (Kodeks Zagrzebski), edited by József Garbacz Wrocław-Warsaw-Krakow, 1966, nos. 48-50, p. 148-163 (especially no. 48, p. 151-153); nos. 53-54, p. 165-166 (*Materialy*); [Bernard Wapowski], *Chronicorum Bernardii Vapovii partem posteriorem 1480-1535*, edited by J[ózsef]. Szujki, in *Scriptores Rerum Polonicarum*, Krakow, II, 1874, p. 66-68, 82-83 (Wapowski); *Letopisețul anonim al Țării Moldovei, Cronica lui Macarie*, in *Cronicle slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, edited by P[etre]. P[etre]. Panaitescu, Bucharest, 1959, p. 23-24, 91-92 (*Cronicile*); *Sanudo*, VII, cols. 8, 120, 232, 301; Lajos Tardy, *Beyond the Ottoman Empire. 14th-16th Century Diplomacy* Szeged, 1978, p. 118-119, 122-123 note 6; Matei Cazacu, *Poziția internațională a Țării Românești și implicațiile ei poloneze la începutul secolului al XVI-lea. Pe marginea unui document*, in *Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg*, XI (XV), 1984, p. 299-316 (especially in this case p. 304-310).

in view of his Polish marriage. The pope backed him up compelling Krakow to issue a formal approval of the marriage (1506-1507), disliked in essence by both Istanbul (fearful of any Moldavian increase in power) and Vienna (who felt that she was losing her Moldavian ally in the competition with the House of Jagiello). Still, though Julius II repeatedly intervened in his favor (the pope had his own design for the region which did not ‘fully’ coincide with that of Maximilian), Bogdan III was not allowed to marry Elisabeth. The main official Polish reason for refusal was that Bogdan III was still a schismatic. Krakow was in fact much more worried about Bogdan’s potential influence over her affairs in all Jagiellonian kingdoms after his marriage. A union, in the fashion of the Polish-Lithuanian union, between Krakow and Suceava was eventually turned down by all sides. By 1509, Moldavia and Poland were back at war. In July, Moldavians and *Turks* defeated the Poles. Bayezid II did not want to break his treaty with king Sigismund of Poland, but he feared even more an entente between the Polish and Moldavian rivals at the northern border of the empire⁴.

In February 1510, peace was concluded between Sigismund and Bogdan. Buda and Rome had made great efforts to see the conflict ended. The settlement

⁴ E.g. MOL, (Q section) Diplomatiikai Levéltár [Diplomatic Archive] (DL), [no.] 21783 (21st of November 1507; edited under September 25, 1508, in *Actae et epistolae*, no. 71, p. 94); Hurmuzaki, II-2, *1451-1510*, editor Nicolae Densusișanu, Bucharest, 1891, nos. 432-433, p. 534-541; no. 448 p. 557; no. 459, p. 578; nos. 465-467, p. 583-586; *Actae et epistolae*, nos. 63-64, p. 75-81; *Materialy*, no. 43, p. 128; nos. 46-47, p. 148-150, nos. 49-51, p. 153-163; no. 54, p. 166-168; *Sanudo*, IX, *1 Agosto 1509-28 Febbraio 1510*, Venice, 1883, cols. 99-100. The reference works on Moldavia after 1504 (and in particular up to 1527, up to the enthronement of Peter IV Rareș, Stephen III’s best known illegitimate son) are rather sparse and often lack the historical overview (in particular in relation to Bogdan III, also known as Bogdan *the Blind* or *the One Eyed*, because of his glaucoma), as well the needed informational basis (e.g. D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, in *AIIA Iași*, X, 1973, p. 1-47, in particular, in this context, p. 2-6, and Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european. 1517-1527*, Bucharest, 1972, notably p. 66-72. Two notable exceptions have to be emphasized however: first, the nowadays outdated seminar work of Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb, domn al Moldovei (1504-1517)*, Bucharest, 1910, p. 17-31, in this case, but mainly Virgil Pâslariuc’s synthesis *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*, Kishinev, 2005, here p. 24-31. Plus, in several respects, the (overlooked on eastern soil) PhD thesis of Marianna Mur, *Die Ostpolitik Kaiser Maximilians I. in den Jahren 1506-1519*, Graz, 1977, here p. 111, 131-132, can be viewed as a more important scientific addition than most studies referring to the reign of Bogdan III.

favored neither side, which in fact favored Bogdan, given his failure to capitalize on any of the political and military advantages he had obtained over the last years. In effect, Bogdan III had only made the most out of the enduring Moldavian diplomatic wish and threat to Poland-Lithuania (e.g. 1493 to 1523): *May God give that Christendom will not fall in Your days* [i.e. in the days of the Polish king or Lithuanian duke in office]. It was therefore rather natural that Bogdan III of Moldavia judged all his regional relation as unsatisfactory (with the partial exception of the Moldavian-Hungarian relation) and remained very involved in regional politics (1510-1511). Bogdan III intended to make the most out of his father's legacy and take Moldavia even further than Stephen III had done, thus proving himself worthy of the latter's crown in front of his princely council, consisting largely of Stephen III's very powerful barons. Prince Bogdan III had already attempted to secure his status of Walachian suzerain over Târgoviște (a peculiar suzerainty that worked as a 'local Walachian addenda' to the Hungarian and Ottoman suzerainties over Walachia and Moldavia). Soon after their truce of 1507, Bogdan had tried to replace Radu with Mihnea, the son of Vlad III *Dracula*, in exile in Hungary, but the local elite, still marked by Vlad III's rule, desired another Hungarian candidate. Walachia re-became a battlefield for boyar factions, *Turks*, Hungarians and Moldavians (1508-1512)⁵.

Bogdan's actions apparently also had a Habsburg utility. As Maximilian's ally, he seemingly stirred things up in the East, not allowing Krakow and Buda to focus on the Venetian propositions that offered the two kingdoms great sums of money in return for their anti-Habsburg support. Likewise, Bogdan III's Walachian actions for instance also forced John Szapolyai, Maximilian I's

⁵ For instance: AGAD, D.P., *Moldavia*, nos. 5409-5411 (23rd of January 1510; copies in MOL, DF 288973-288975); Metrika Korona (M.K.), *Libri legationum*, IV, ff. 12^r-14^r (20th of March 1512; copy: DF 290338); *Hurmuzaki*, II/2, nos. 453-460, p. 572-579; no. 481, p. 613; no. 488, p. 624; II/3, no. 193, p. 246; no. 310, p. 444; nos. 333-334, p. 477-483; no. 341, p. 489; nos. 457-458, p. 708, 719; suppl. II/1, *Documente culese din archive și biblioteci polone 1510-1600*, editor I. Bogdan, Bucharest, 1893, no. 1, p. 1, 6; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, [1493-1503; 1458-1503], Bucharest, 1913) no. 171, p. 384; *Diarii Udinesi dall'anno 1508 al 1541 di Leonardo e Gregorio Amaseo e Gio. Antonio Azio* (= *Monumenti Storici Publicati dalla Deputazione Veneta di Storia Patria*, III, 9), edited by A. Ceruti, Venice 1884, p. 153. For Walachia and the Ottoman Empire after the death of Radu IV in 1508, see Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, Bucharest, 1993, p. 54-55; Cristina Feneșan, *Mihaloğlu Mehmet Beg et la principauté de Valachie. 1508-1532*, in *Journal of Turkish Studies*, XV, 1995, p. 137-155 (especially p. 140-145).

main Hungarian rival, to divide his attention, as the former had become more and more involved in south-Carpathian politics prior even to his appointment as voivode of Transylvania in 1510. Except for the 'Habsburg profits', Bogdan III's Walachian actions brought however little gain. After Buda had abandoned him (she did not want to antagonize the local elite), Mihnea had won the throne with Ottoman support. Then he crossed over to his former protectors. This costed him his throne and his life (1508-1510). The Ottomans did not take direct action against Moldavia and were content to replace Mihnea with Vlad V. Vlad V too lost his life, but not because he chose the 'Christian side', but because he broke his loyalty to Bayezid during the Ottoman civil and sided, like several Walachian boyars, and in particular Bogdan, with the sultan's challenger and son, Selim I. Although the new imperial crisis exceeded even the Djem crisis in Ottoman importance, no major *Christian* plan was drafted in order to bring the empire to at least its European fall, not even by Maximilian I of Habsburg. In 1508, he had crowned himself emperor without a *Romzug*, which he had claimed, for more than a decade, to be just the start of his great *Türkenzug*⁶.

II. Crusader Thoughts and *Türkenpraktiken* during the Ottoman Civil War of 1510-1512

The Ottoman civil war completed the Muslim turmoil. Since 1504, the Muslim world was at war. The former adversaries, the Ottoman Empire and

⁶ For the context: F. Babinger, *Kaiser Maximilians I. Geheime Praktiken mit den Osmanen (1510/ 1511)*, in *Südost-Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas*, XV, 1956, p. 201-236; A. Kubinyi, *The Road to Defeat: Hungarian Politics and Defense in the Jagiellonian Period*, in *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Later Medieval and Early Modern Hungary*, edited by János M. Bak, Béla K. Király, New York-Boulder, 1982, p. 159-178 (p. 161-165); Hans [Peter-Alexander] Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahdnames. The Historical Background and the Development of a Category of Political Commercial Instruments*, in *Electronic Journal of Oriental Studies*, I 1998, 2, p. 3-586 (p. 148-152); Martin C. Rady, *Rethinking Jagiello Hungary 1490-1526*, in *Central Europe*, London, III, 2005, 1, p. 3-18 (especially p. 10-12); Ștefan Andreescu, *Marea Neagră în lupta pentru succesiunea la tronul otoman din anii 1510-1512*, in *SMIM*, XXV, 2007, p. 29-46. For Ottoman-Christian comparative perspectives (1480s and 1510s), see also Colin Imber, *The Ottoman Empire. 1300-1650. The Structure of Power*, New York, 2002, p. 43-44; Al. Simon, *Lumea lui Djem. Suceava, Buda și Istanbul în anii 1480*, in *AIIA Cluj*, 2005, p. 11-43 (here p. 38-42).

Mamluk Egypt, allied themselves (until 1511) against Safavid Persia (the eastern recipient of most 'crusader style' anti-Ottoman propositions). Like the Christian powers felt that these were auspicious moments for anti-Ottoman actions (but did little in this respect), the Ottoman power, divided as it was, sensed that its Christian neighbors lacked the stamina and the attention needed to profit from the imperial crisis (and moreover the Ottoman power employed his resources to make sure that things remained that way). Emperor Maximilian's Venetian war and the break with Julius II caused by Maximilian's self-coronation significantly increased the Ottoman Empire's Christian stability as well as the instability in East-Central Europe too. In spring-summer 1510, in order to further distance Hungary from the league of Cambrai, Venice promised her to pay yearly up to 60.000 ducats in exchange for her anti-Habs-burg support. More interested in settling the score with the mighty Bakócz (who was almost slain as a 'Venetian traitor'), than in securing money for a royal budget that came short of providing for basic state necessities, the Diet refused and decided that it was time to retake Dalmatia (lost by Sigismund of Luxemburg in the early 1400s) from the republic. Little Hungarian attention was given to the Ottomans, other than in propaganda words. Istanbul had been almost completely destroyed in September 1509 by an earthquake, but Hungary had been devastated by the plague and her finances were exhausted. Nevertheless, Buda played her part of Christendom's *bulwark*⁷.

Meanwhile, Maximilian I who had previously tried to limit his Ottoman ties in order to avoid further charges of *Türkenpraktiken*, had contacted the sultan in the late fall of 1509. He asked Bayezid to attack Venice. Bayezid was very friendly, but made no promises. Venice was outraged by Maximilian I's audacity. The emperor responded that the Venetians were responsible that the

⁷ HHStA, R.H.K., *Maximiliana*, fasc. 14a-3, ff. 38^r-41^r; fasc. 14b-1, ff. 37^r-39^r; fasc. 14b-3, ff. 27^r-31^r; fasc. 15b-2, ff. 52^r, 109^r-114^r (10th of June, 21st of July, 31st of October 1509, 13th, 29th of July 1510); fasc. 36-V.1, f. 10^r [May-June 1510; most matters were foretold by Vincenzo Querini, Venetian ambassador at Maximilian I's court, in his report from autumn 1507: *Relazioni degli Ambasciatori veneti al Senato*, I-6, edited by Eugenio Albèri, Venice, 1862, p. 5-58, here p. 49-52; [Girolamo Priuli], *I diarii di Girolamo Priuli* [AA. 1494-1512] (= *Rerum Italicarum Scriptores*, NS, XXIV, 3), edited by Arturo Segre, IV, [1509-1512], Città di Castello, 1912 [1921]), col. 331; *Sanudo*, VII, cols. 340, 344, 346, 465; IX, cols. 563-565; Sydney N. Fisher, *The Foreign Relations of Turkey (1481-1512)*, Urbana, Ill, 1948, p. 94-99. See Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204-1571)*, II, *The Sixteenth Century* (= *Memoirs of the American Philosophical Society*, CLXI), Philadelphia, 1984, III, p. 43-49, 92-95, 104-108, 121-122. A key part in Maximilian's

Turk had not been chased away from *Graecia* and even Europe. They had also provided the pope with Ottomans for Julius II's Italian wars. According to Julius II, this was nothing new, and so Maximilian I kept on calling for a crusade. In fact, he wanted the Jubilee revenues, for an anti-Jagellonian action (Frederick III's son was coming to terms with the fact that he could not defeat Venice). Maximilian I thus initiated talks with Bogdan in view of common action in the East. This prospect terrified Krakow (July 1510). Only a few months earlier, by Wladislaw II's offices, the peace treaty between Sigismund and Bogdan III had been signed, putting an end to a conflict that *had done no little damage to the whole of Christendom*. King Sigismund was menaced also by Moscow, Bogdan III's and Maximilian's ally, the Tartars and the Teutonic Knights, Maximilian's protégés. Wladislaw II had tried to come to Sigismund's support by opening new negotiations with Istanbul and Venice (August-September). The development of the Ottoman dynastic conflict however changed the situation, giving more reasons to worry than to hope to *Christian powers*⁸.

Aided by Tartars, Selim, at that time merely one of Bayezid's rebellious sons had, gained control over the Crimean Peninsula, the Danube and the Dniestr Mounds, causing fear in Suceava, Buda and Krakow. In late 1510, the Walachian states were about to become Ottoman battlefields or, on the contrary, fiefs, namely Moldavia, for Selim I, in view of a settlement of the Ottoman conflict.

oriental politics was played by Constantine Arianiti Comnen (Maximilian's *most beloved blood-relative and captain-general* in the future emperor's own words of 1498), probably a close parent of Bogdan's unnamed „Habsburg bride” of 1513 (Constantine was also related to the Branković, house of which Bogdan's mother, Mary Voichița, the grand-niece of Mara Branković, Murad II's wife, was a member; see also Simon, *Lumea lui Djem*, p. 17-20). For Constantine, see here Franz Babinger, *Das Ende der Arianiten* (=Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, NS, X, 4, Munich, 1960, p. 38 (note 2), 86 (note 4)

⁸ Archivio di Stato di Venezia, Venice (ASVe), S.S., *Deliberazioni*, reg. 43, cc. 156^r-157^v (23rd, 30th of September 1509); HHStA, R.H.K., *Maximiliana*, fasc. 12-3, f. 144^r; fasc. 15a-1, f. 29^{r-v}; fasc. 15b-1, ff. 79^r-81^v; fasc. 15b-3, ff. 4^r-14^r, 15^r-25^r, 51^r-58^v; fasc. 15b-4, f. 58^r; fasc. 17-2, ff. 6^r-11^r; fasc. 19a-1, ff. 106^r-113^r (20th of April 1508, 1st of September 1509, 7th of April, 25th of June, 5th-8th of August, 21st of September 1510, 5th of February, 15th of April, 27th of July 1511); *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato*, XIX, *Constantinopoli. Relazioni inedite (1512-1789)*, edited by Maria Pia Pedani-Fabris, Venice, 1996, p. 15; *Acta Tomiciana*, I, 1852, no. 74, p. 96; no. 83, p. 96; no. 232, p. 181; no. 242, p. 194; no. 301, p. 227; II, 1854, no. 218, p. 183; *Hurmuzaki*, II-2, no. 481, p. 613; suppl. II-1, no. 1, p. 1-10; p. 15; *Sanudo*, IX, cols. 573-574; XII, *1 Marzo 1511-30 Settembre 1511*, Venice, 1886, col. 508; XIV, *1 Marzo 1512-31 Agosto 1512*, Venice, 1887, col. 50; [Giovanni Mari Angiolello] Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, edited by I[Joan].

The situation did not calm down until a year later. Initially on Bayezid II's side, Bogdan attacked the troops of Selim, who had just been defeated by his father, and forced Selim to come to the terms with the Moldavian ruler. Out of necessity, more than out of ambition, Bogdan III tried to take up the part of 'maker of sultans' against the (again) 'weak sultan' who had inflicted the heaviest defeat to Bogdan's father, when the latter (though apparently not as involved as his son in the early 1510s in the Ottoman imperial crisis of 1481-1484) believed that the Christian and Ottoman fall of Bayezid was only a matter of time. Bogdan III's decision to side with Selim was a major gamble. He risked being crushed if Bayezid won and also if Bayezid and Selim settled their feud. Bayezid was by no means an easy prey. The sultan had even used Radu IV of Walachia as an example in his speech to the angry mob of Janissaries calling for Bayezid's deposition. Though Radu IV could barely move for seven years, prior to his death, none of his notoriously infidel subjects thought of deposing him and, moreover, he had also come, twice, in his condition to Istanbul. Sultan Bayezid II's *Christian* example had a great effect on the mob, calming her down⁹.

The situation in the East was seldom a matter of black and white. Rome knew that, but still the Walachian, especially the Moldavian, involvement in the Ottoman crisis, displeased her, giving Buda and Krakow the grounds to push their claims through. Based on Polish and Hungarian data, Walachia and Moldavia were labeled as *schismatic* lands (1511-1512). Following Maximilian

Ursu, Bucharest, 1910, p. 270-271 (*Historia*); *Aus der Chronik des Hanivaldanus (Hanivaldanus)*, in *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481-1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus (=Osmanische Geschichtsschreiber, IX)*, edited by Richard F. Kreutel, Graz-Vienna-Cologne, 1978, p. 258-260 (*Bayezid*); Istvánffy, p. 55-59; Ezechiel Zivier, *Neuere Geschichte Polens, I, Die zwei letzten Jagiellonen*, Gotha, 1915, p. 61, 63 (Krakow, Suceava and Vienna in the months following the conclusion of the Polish-Moldavian peace of 1510).

⁹ *Historia*, p. 268-271; *Aus der Chronik des Oruç*, in *Bayezid*, p. 83, 90, 96; *Hanivaldanus*, p. 198-201, 212-222, 267 (the Muslims too used *Infidel* examples in order to convince their peers.); Dorothy M. Vaughan, *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances. 1350-1700*, Liverpool, 1954, p. 93-99; Tahsin Gemil, *Din relațiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea (pe marginea a două documente din arhivele de la Istanbul)*, in *AIIA Iași*, IX, 1972, p. 133-143 (p. 134-136); Irène Beldiceanu-Steinherr, *Le règne de Selim Ier*, in *Turcica*, VI, 1974, p. 34-48 (pp. 35-37); Ferenc Szakály, *Phases of Turko-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. 1365-1526*, in *AOASH*, XXIII, 1979, 1, p. 65-112 (p. 105-110); Adel Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906-962/ 1500-1555)*, Berlin, 1983, p. 35-36.

I's and Bakócz's pressures (Matthias Corvinus' former secretary knew that he needed the Walachians both within Hungary, namely for his political and ecclesiastical purposes, as he had been anointed <Latin> patriarch of Constantinople in 1507, and outside the realm, especially for his crusade), Moldavia was re-listed by Rome as the papacy's main eastern crusader force (1513). Bakócz, who had lost the recent papal elections at Julius II's death pushed his country into a crusade, after, in the summer of 1511, the Diet had approved a 4 year prolongation of the truce with the Porte, which included also Venice. Bayezid II did not want any trouble in the north as he felt that his victory over Selim had not actually ended the Ottoman conflict. Selim's entente with Bogdan (who, as Wladislaw's and as Bayezid's vassal, should have respected this truce and fought Selim) allowed Selim to start his victorious comeback of early 1512 (in exchange, Bogdan III probably hoped to receive the harbors lost by his father to Bayezid in 1484). With Selim I as his ally on the throne in Istanbul, which Bayezid II had been recently forced to relinquish, and with the Walachian throne in his sight, Bogdan III's envoys proudly attended the Imperial *Reichstag* of Trier in May 1512¹⁰.

3. Selim I's and Maximilian I's Walachian Actions on the Eve of the „Hungarian Crusade”

Bayezid II had been forced to abdicate. Crusader plans began to sparkle. It was as if Christians had not dared to dream of a crusade until the ‘weak

¹⁰ E.g. ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 46, c. 3r. (18th of August 1513); HHStA, R.H.K., *Maximiliana*, fasc. 19a-1, f. 87^r (25th of July 1511); *Acta Tomiciana*, II, no. 253, p. 205; nos. 279-270, pp. 217-218; nos. 296-298, pp. 226-227; *Hurmuzaki*, II-3, 1510-1530, editor N. Densușianu, Bucharest, 1893, no. 63, p. 57; no. 121, p. 120; no. 122, p. 131; XV-1, nos. 391-392, p. 217-218 (especially no. 391, p. 217); *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*, edited by Antál Fekete-Nagy, Victor Kenéz, László Solymosi, Géza Érszegi, Budapest, 1979, no. 2, p. 33; no. 7, p. 54, no. 19, p. 6; *Memoriale Ordinis Fratrum Minorum a F. Ioanne de Komorowo compilatum*, edited by Xawery Liske, Antoni Lorkiewicz, in *Monumenta Poloniae Historica*, V, Krakow, 1888, p. 305; *Sanudo*, XII, col. 240; XIII, 1 Ottobre 1511-28 Febbraio 1512, Venice, 1886, cols. 221, 480, 521; *Wapowski*, p. 77-84; Vilmos Fraknói, *Ungarn und die Liga von Cambray*, Budapest, 1883, p. 50-58, 61-64; Setton, *The Papacy and the Levant*, III, p. 138-142. Bogdan III's envoys at the *Reichstag* of Trier: Christoph Scheurl [1481-1542], *Geschichtsbuch der Christenheit von 1511-1521*, edited by J.K. F. Knaake, *Jahrbuch des Deutschen Reiches und der Deutschen Kirche*, Leipzig, I, 1872, p. 1-179 (here p. 31-32).

sultan' was gone. Selim was not expected to rule long. But, in April 1513, at Yenişehir, Ahmed, Selim's brother and his last major rival, was defeated. Selim I was more cruel and ambitious than his father had ever been. Regardless of their previous stands and of their seemingly increasing difficulties in interpreting the Ottoman context, the Christian states had to reconsider their relations with Selim. Moldavia apparently failed to do so, even though by 1513, she had almost run out of crusader memories and advantages. Because of its Habsburg alliance, Suceava could rely in the *Latin* world only on Vienna and, partially, on Buda and on Rome. Within the *Greek* world, where he was at odds with the Ecumenical Patriarchate of Constantinople which had not endorsed his succession of 1504, Bogdan had no other ally than the very distant, yet effective at times, Vasili III of Moscow. Bogdan also had no legitimate male heir and had recently become a widower (after his Polish failure, he had married a Moldavian lady Anastasia). In a land divided between boyar clans and where he could not count on the support of the Church due to his pro-Western authoritarian politics, the ruler of Moldavia, the son of the famed *athlete* Stephen III and of Mary Voichița Branković, could not marry again below his rank and take a boyar's daughter as his wife, thus favoring one clan over the other. Nonetheless, there were not many dynastic options left after 1453 for a *Greek* rite ruler in search of a prestigious bride¹¹.

Julius II, Bogdan's former protector, died in February 1513. This should have postponed the crusader plans. Yet it did not. The new pope, Leo X, wanted to make an impact in the name of the cross and also compensate Thomas Bakócz, his still very powerful counter-candidate. Prior even to the conclusion of the papal elections, Maximilian I had already drafted his own crusader plan (an anti-Jagiellonian, and in particular anti-Polish, plan at the same time). With Russian, Teutonic, Moldavian and Tartar (if possible) aid, the emperor wanted

¹¹ E.g. [Manuel Malaxos], *Historia politica constantinopoleos a 1454 usque ad 1578 annum Christi*, in *Historia Politica et Patriarchica Constantino poleos. Epirotica* (=Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, III), edited by Immanuel Bekker, Bonn, 1849, p. 140-141 (*Malaxos*); *Letopiseșul de la Putna I*, *Cronica sârbo-moldovenească*, *Cronica lui Macarie*, in *Cronicle slavo-române*, p. 51-52, 91-92, 192-193; Al. Simon, *Fata de la nemți. Maximilian I de Habsburg, Bogdan III și o căsătorie din 1513*, in *AȘD*, II, 2006, p. 101-116 (p. 108-109). For the context, see also Teodor G. Bulat, *Din domnia voevodului Neagoe IV Basarab. Relațiunile cu Ungurii și Sașii Ardeleni*, in *Închinare lui Nicolae Iorga*, edited by Constantin Marinescu, Cluj, 1931, p. 73-83.

to strike Istanbul and coerce Krakow. Maximilian I overlooked the fact that the Crimean Tartars were one of Selim I's most trusted supporters. He seemingly also overestimated his grip on Walachian matters (a year later he did the same). Walachia was under sultan Selim's firm control, after Neagoe Basarab, the favorite of the Ecumenical Patriarchate and of the Orthodox monastic and secular elites around it, had won the sultan's favor (Neagoe had been enthroned against Selim's will) and also rapidly gained domestic support (1512-1513). The Ottomans could thus launch their raids against Hungary. These raids increased in intensity after Selim's victory over Ahmed in spring 1513 (Wladislaw II even sent word to remote Görlitz that Selim I, Neagoe Basarab and the Tartars had occupied Transylvania and planned to divided Hungary's eastern province among themselves). The riders were however not the only Ottoman figures and forces crossing the Danube line in the first half of 1513. Patriarch Pachomios too came to Walachia and Moldavia in an attempt to exploit also *Greek* 'millennarist' fears (1512, year marked by natural catastrophes in Moldavia, should have brought the end of the world). Bogdan III reconciled with the patriarchate. Stephen III's son made penitence in front of Pachomios and of Moldavian metropolite Theoctiste II for (his 'anti-*Greek*' and pro-*Latin*) deeds¹².

Pachomios' timing was precise. The papal seat was vacant. Bogdan III wanted to remarry and was in close relations to emperor Maximilian I. Together with Wladislaw (relations between Buda and Suceava had bettered), Bogdan III planned to dethrone Neagoe, the patriarch's protégé and a major threat to Moldavia's *Greek* and Walachian prestige and interests. Pachomios' mission

¹² Staatsarchiv, Görlitz, *Handschriften*, ff. 211^v-212^r (edited in [Johannes Hasse], *Mag. Johannes Hasse Burgermeisters zu Goerlitz Goerlitzer Rathsannalen*, I, *Erster und zweiter Band (1509-1520)* (= *Scriptores Rerum Lusaticarum*, NS, III), edited by Theodor Neumann, Görlitz, 1852, p. 261-263, Al. Simon, *Neagoe Basarab, Imperiul Otoman și Transilvania în 1513*, in *Studia Varia in Honorem Professoris Ștefan Ștefănescu Octogenarii*, edited by Ionel Cădea, Cristian Luca, Bucharest-Brăila, 2009, p. 311-320; Erich Joachim, Walter Hubatsch, *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525*, I-1, *Urkunden 1198-1525*, Göttingen, 1948, no. 74, p. 229; no. 82, p. 237; *Sanudo*, XIX, 1 *Settembre 1514-28 Febbraio 151*, 1887, col. 87; *Viața sfântului Nifon*, edited by Vasile Grecu, Bucharest, 1944, p. 94-95; *Malaxos*, p. 140; N. Iorga, *România și Muntele Athos*, in *AARMSI*, 2nd Series, XXXVI, 1914, p. 207-253 (p. 231-232); Mustafa A. Mehmet, *Două documente turcești despre Neagoe Basarab*, in *Studii*, XXI, 1968, 5, p. 923-928; Al. Simon, *The Walachians between Crusader Crisis and Imperial Gifts (Mid 1400s and Early 1500s)*, in *AIRCRU*, IX, 2007, p. 141-191 (p. 175-183). Vienna, Buda, Rome and crusading in the early 1510s: H. Wiesflecker, *Neue Beiträge zur Frage des*

was therefore a complete success, at least until he crossed the Danube back into the Ottoman Empire. Bogdan III however went along with his own plans. Bogdan had already managed to find a bride. Invitations to the wedding scheduled for July had been sent out in spring 1513. Things did not go Bogdan III's way. The wedding had to be twice postponed because of the Tartars who ravaged Moldavia. Eventually, it should have taken place in early September. At the end of August, the Tartars attacked again exactly when the situation seemed to have calmed after Bogdan III had repelled the attacks (the Polish nobles, who had not left for Suceava to attend the wedding, were very pleased for not having been enslaved during the new raid). The new attack had been a shock for Bogdan as well. Bogdan was awaiting the return of his ambassadors sent in June to Innsbruck. They had to return with his bride. According to the correspondence between Zyprian von Serntein and Lorenz Saurer (27th of August 1513), Maximilian I of Habsburg's 'right' and 'left' hands, the bride for Bogdan III was the emperor's personal gift and his token of greatness sent to the East¹³.

Erstlich, so schreibt mir E<ure>G <naden> in seinem brief des dato stet zu Innsprugg am VIII-ten tag Augusti der Walacheyschen botschaft halber wie die durch Kay<serliche> May<estät> widerumb an Haim zu Irem Herren zu ziehen abgefertigt, unnd das I<hre> Kay<serliche> May <estät> Fridrichen Harber mit bestimbten Walachen in die Walachey zu ziehen verordnet den ich

Kaiser-Papstplanes Maximilians I. im Jahre 1511, in *MIÖG*, LXXI, 1963, p. 311-332; K.M. Setton, *Pope Leo X and the Turkish Peril*, in *Memoirs of the American Philosophical Society*, CXIII, 1969, 6, p. 367-424; A. Kubinyi, *Hungary's Power Factions and the Turkish Threat in the Jagellonian Period (1490-1526)*, in *Fight against the Turk*, p. 115-145 (especially p. 129-136).

¹³ HHStA, R.H.K., *Maximiliana*, fasc. 23a-1, f. 133^r (27th of August 1513; at that time, the Tartars had just attacked). Other data on the mission (still unavailable to us): Landes- und Regierungsarchiv von Tirol/ Tiroler Landesarchiv, Innsbruck, *Maximiliana*, fasc. XIII-256, ff. 49^r-50^r (9th of July 1513); *Relațiile istorice dintre popoarele URSS și România în veacurile XV-începutul celui de al XVIII-lea*, I, 1408-1632, edited by J.S. Grosul, A.C. Oțetea, A.A. Novoselski, L.V. Cerepnin, Bucharest-Moscow, 1966, no. 11, p. 73, no. 26, p. 87; no. 28, p. 90 (at first, in 1511, the new Moldavian-Musovite plans had apparently been sanctioned by Wladislaw II's as well, whose envoys accompanied Bogdan III's messengers to Moscow, even if only in order to make sure that any anti-Polish action from Vasili III and Bogdan III would cause Buda as little as possible damage); Theodor Holban, *Noi documente românești din arhivele polone și franceze* (I), in *AIIA Iași*, XV, 1978, p. 475-484 (here no. 3, p. 482); *Acta Tomicianana*, II, no. 253, p. 205; nos. 269-270, p. 217-218; nos. 296-298, p. 226-227; *Hurmuzaki*, II-3, nos. 94-96, p. 87-89; nos. 100-101, p. 92-93; nos. 103-106, p. 94-96; Simon, *Fata de la nemți*, p. 103-105. Ștefan Sorin

also auf Kay<serliche> May<estät>t bevelh wol unnd statlich abgefertigt also an Heut Dato hir zu Wienn weggezogen. Bin sonnder Zweifel der Weida in der Walachey werde ab der Verordnung seiner Braut die Kay<serliche> May<estät> mit dem Harber hinein schickht gut gevallen tragen. Muessen manigerley nation der welt bei Kay<serliche> May<estät> erkennen lernen etc.

The bride did not bring Bogdan the stability intended by the emperor (she was probably a close relative of Maximilian's trusted councilor, Constantine Arianiti, related to both the Branković and the Commenoï). After the Tartars failed to break Bogdan's will, in late autumn, another nemesis was unleashed against him, this time from the south. In January 1514, the unnamed contender (one of the numerous sons of former Moldavian rulers sheltered in the Ottoman Empire) entered Moldavia with aid from Neagoe Basarab and Selim I, and probably also from Poland. Bogdan III's rival seemed so powerful that not even Buda gave Bogdan a chance. Bogdan III however defeated the pretender and kept his throne in a country in which, according to the patriarchate, he was just one of *the rulers of Moldavia* not the ruler. Then he fought back. Ties between him and Maximilian I remained strong. Bogdan also reached an agreement with John Szapolyai, voivode of Transylvania. They wanted to replace Neagoe with Mircea, former ruler of Walachia, sheltered on Bogdan's Transylvanian estate of Cetatea de Baltă, after Mircea's failed transalpine attempt of 1512 (John had been very active on south Walachian soil as early as 1508, when instigated by Julius II, Wladislaw and Bogdan had tried to enthrone Danciu, son of Basarab IV *Țepeluș*, housed by John Szapolyai on his estates, because

Gorovei *O controversă: doamnele lui Bogdan III*, in *SMIM*, XXVII, 2009, p. 145-158) attempted to „solve the matter” (i.e. the identity of the bride of 1513). Hélas, he overlooked, in what can only be described as a blind rage of frustration (its motifs will hopefully still elude us), two discussions of the matter (prior to the discovery of the source in question; see in this respect: Al. Simon, *Între porturi și cer. Chilia, Cetatea Albă, Istanbul și Veneția în vara anului 1484*, in *AMN*, XXXIX-XL, 2002-2003 [2005], 2, p. 229-271, p. 259, note 173; Idem, *Quello ch'è appresso el Turcho. About A Son of Stephen the Great*, in *AIRCRU*, V-VI, 2004-2005, p. 139-164; p. 155, note 73) of princess Ruxandra, daughter of Mihnea of Walachia, recorded as Bogdan III's wife in 1515 (see Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504-1517)*, Bucharest, 1940, no. 58, p. 367-369). As long as we do not have a positive documentary identification of the bride of 1513 and because Ruxandra's mother, Voica, was related to the Szapolyais (Maximilian I's arch-enemies), according to John Szapolyai himself in autumn 1511 (*Hurmuzaki*, XV-1, no. 390, p. 216), we cannot claim that Ruxandra was the bride of 1513.

Mihnea had sided with the *Turk*). But in 1514, John Szapolyai's main concerns were not the Ottomans, but the Hungarian crusaders gathered on the Rákos field, over which crusader cardinal, patriarch and archbishop Thomas Bakócz had lost control. From 1514 onwards, *crusader* in Hungary was to mean foremost delinquent and not hero of the cross¹⁴.

¹⁴ Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale, Archiv der Stadt Kronstadt, Familiennachlässe., *Fronius*, I, no. 121 (28th of January 1514; copy in MOL, DF 246560; miss-edited under 1505 in *Hurmuzaki*, XV/1, no. 314, p. 170); Grigore Tocilescu, *534 documente slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul. 1346-1603. Din arhivele orașelor Brașov și Bistrița*, Bucharest, 1931 [Vienna, 1905], no. 230, p. 222; *Hurmuzaki*, II/2, nos. 453-455, p. 472-473; nos. 459-460, p. 577-579; II-3; no. 224, p. 307-309; XV-1, no. 401, p. 220; *Actae et epistolae*, no. 84, p. 109; Constantin Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538*, in *AIIA Iași*, XIV, 1977, p. 103-122 (here p. 107, 112-114). For Hungary and the crusade of 1514, see Norman Housley, *Crusading as Social Revolt: The Hungarian Peasant Uprising of 1514*, in *JEH*, XLIX, 1998, p 1-28 (in particular p. 18-23); J. M. Bak, *Delinquent Lords and Forsaken Serfs: Thoughts on War and Society during the Crisis of Feudalism*, in *Society in Change: Studies in Honor of Béla K. Király*, edited by Steven Béla Vardy, Agnes Huszár Vardy, Boulder-New York, 1983, p. 291-304 (namely p. 295-296). Moreover, apparently, George Dozsa, the Szekler captain/ leader of the rebellious crusaders, wanted to enthrone cardinal Thomas Bakócz in Constantinople on his *rightful throne* <of patriarch of Constantinople>, an/ a possible aim (recorded by George of Sirmium) that thus increases the 'mysteries of 1514.

POLITICA HABSBURGICĂ LA FRONTIERELE CREȘTINĂȚII LA ÎNCEPUTUL ANILOR 1500

Rezumat

În vara lui 1506, regele Alexandru I al Poloniei a murit. Cel mai tânăr dintre frații Jagiello, Sigismund, fostul pretendent la tronul Moldovei în 1497 și succesorul lui Ioan Corvin ca duce de Glogov, Liptov și în Silezia, a fost încoronat rege. El a încheiat rapid un tratat cu fratele său Vladislav al II-lea, rege al Boemiei și Ungaria (în cazul în care acesta din urmă încă se confrunta cu provocări majore după încercarea eșuată de a-l detrona la sfârșitul anului 1505). Alianța a fost îndreptată împotriva regelui romanilor, Maximilian I de Habsburg, a cărui influență asupra Vladislav al II-lea a crescut în ultimele luni din cauza inamicilor ungari comuni și a slăbiciunii pe plan intern a lui Vladislav. Buda, de asemenea, a încercat să securizeze granița ei de est, respectiv flancul sudic al Cracoviei, supus presiunilor lui Bogdan III al Moldovei. Bogdan a fost dornic să răzbune înfrângerea sa din Polonia de la mijlocul anului 1505. Dar, în egală măsură, a dorit să păstreze moșiile din Transilvania și privilegiile acordate de Matia Corvin și Vladislav al II-lea tatălui său, regretatul Ștefan III. În plus, Bogdan a fost de asemenea interesat, ca și tatăl său și elita maghiară, să rămână vasal de la Buda și nu de Cracovia (în conformitate cu prevederile tratatului dintre Sigismund și Vladislav, Moldova avea să rămână stat vasal Ungariei, atâta vreme cât el și descendenții săi vor trăi). Conștient de problemele interne ale lui Vladislav și ale Habsburgilor (legăturile între Suceava și Viena au fost deosebit de puternice în ultimii ani ai domniei lui Ștefan al III-lea), deși aparent s-a abținut să intervină în treburile limba maghiară, Bogdan III urmărit soluționarea conflictului său de la frontiera cu regatul polonez.

KEIN ADIAPHORON? SPRACHE UND BEKENNTNIS IM NACHREFORMATORISCHEN SIEBENBÜRGEN

*Edit Szegedi**

Schlüsselwörter: Sprache, Gottesdienst, Adiaphora, Sakramente, Erbe, Reformation

Cuvinte cheie: limbă, slujbă religioasă, adiaphora, taine, moștenire, Reforma

1592 schreibt ein Kronstädter Ratsherr: „zu Osteren sind vom Herrn Simoni Massa, Pfarrherrn dieser Croner Kirchen, wider vieler guter Herren Willen die schöne alte Gesenger als Psalmen, Introitus, Himnos, Responsoria, Magnificat, Kyrie, Et in terra pax, Sanctus und andere schöne lateinische Orationes und Antiphonas abgelegt worden und teutsch geordnet zu singen; war der Jugend ein schöne Uebung”¹. Die Aufzeichnung des Kronstädter Bürgers ist in mehrfacher Hinsicht bemerkenswert. Sie gibt einen Einblick in den Aufbau des evangelischen Gottesdienstes am Ende des 16. Jhs. sowie in den Umgang mit der vorreformatorischen Tradition. Zur liturgiegeschichtlichen Bedeutung des Textes gehört auch die Erwähnung der liturgischen Sprachen, des Lateinischen und „Teutschen”.

Die vorliegende Arbeit versucht nun die Rolle der Sprache/Sprachen im nachreformatorischen Gottesdienst in Siebenbürgen zu untersuchen. Genauer gesagt geht es um den Stellenwert der Sprache, inwieweit sie ein Adiaphoron war oder aber im Gegenteil, Bekenntnischarakter hatte. Um den Rahmen nicht zu sprengen, wird sich die Arbeit auf die wittenbergische Reformation beziehen, weil hier die Gottesdienstsprache nicht früh und eindeutig festgelegt wurde.

Das Thema Sprache und Bekenntnis hätte im 19. Jh. sicherlich eher „Sprache als Bekenntnis” gelaute. Daß die Reformation anstelle des Lateinischen (oder einer anderen Kultsprache, etwas des Altslawischen) die

* Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Studii Europene, e-mail: edit.corona@yahoo.com

¹ *Kalender-Aufzeichnungen von Michael Forgatsch, Christoph Greissing, Valentin Greissing, Asarela Mederus, Marcus Draudt (1203-1694), in Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, Bd. IV, Brassó 1903, S. 43.*

Muttersprache der Gemeindeglieder zur liturgischen Sprache erhob, gehört heute zu den Gemeinplätzen der Historiographie. Diese Erkenntnis läßt sich teilweise auch belegen, aber eben nur teilweise. Die Haltung zur Gottesdienstsprache war in der Reformation nicht einheitlich, genauer gesagt, es ging vordergründig nicht um die Ersetzung des Lateinischen, sondern um die Feier des Gottesdienstes in einer den Gemeindegliedern verständlichen Sprache. Diese konnte aber durchaus das Lateinische sein, wenn sie verstanden wurde.

Eine differenzierte Herangehensweise wird schon für die Anfänge der Reformation gefordert. Die Frage der Gottesdienstsprache gehörte eben nicht zu den Prioritäten der Reformation. Sie wurde erst gestellt, als die Frage der Ordnung auftauchte. Dabei ging es um die Berechtigung der Ordnung und ihre Rolle im Leben der reformatorischen Gemeinden. Um Mißverständnisse zu vermeiden, muß von vorneherein betont werden, daß es sich nicht um die Sprache der Predigt handelte, die auch vor der Reformation in der Regel in der Volkssprache gehalten wurde².

Ist Ordnung und damit Sprache eine Frage des Bekenntnisses oder eher der „nützlichen Dinge“? Die Betrachtung der Ordnung als Frage der christlichen Freiheit war grundlegend: wenn auch sprachlich etwas bizarr ausgedrückt, kann gesagt werden, daß die Ordnung als *Adiaphoron* nicht zu den *Adiaphora* gehörte. Solange die Ordnung keine Gewissensfrage war, konnte sie als *Adiaphoron* gelten und als nützlich betrachtet werden³. Somit ist ihre Weiterführung berechtigt, aber auch ihre Änderung oder ihre Abschaffung. Ordnung haben pädagogischen Wert, solange sie nicht zum Inhalt und somit bindend für das

² Volkssprache bedeutet nicht Nationalsprache, auch nicht Landessprache. Im Falle Siebenbürgens war die Sprache der Predigt aber auch teilweise der Gesänge nicht das Hochdeutsche, sondern der Dialekt. *Lingua nostra* wurde von der *lingua vernacula* unterschieden, Erich Roth, *Die Geschichte des Gottesdienstes der Siebenbürger Sachsen*, Göttingen, 1954, S. 75. Zum Siebenbürgisch-Sächsischen als Predigtsprache siehe Marcus Fronius, *Diaconus Barcensis*, in *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, Band VIII, Kronstadt-Braşov, 1928, S. 3.

³ “Wie wol aber eym iglichen das auff seyn gewissen gestellet ist, wie er solcher freyheyte brauche, auch niemands die selbigen zu weren odder zu verbieten ist, so ist doch darauff zu sehen, das die freyheyte der liebe und des nehisten diener ist und seyn sol. Wo es denn also geschicht, das sich die menschen ergern odder yrr werden über solchem mancherley brauch, sind wyr warlich schuldig die freyheyte einzuziehen und, so viel es möglich ist, schaffen und lassen, auff das die leut sich an uns bessern und nicht ergern. Weyl denn an diser eusserlichen ordnung nichts gelegen ist unsers gewissens halben für Gott und doch den nehisten nützlich

Gewissen werden⁴. Luther unterscheidet drei Formen des Gottesdienstes, die alle berechtigt sind, weil sie sich verschiedenen Kategorien von Gläubigen zuwenden.

Aus dieser Hinsicht ist die Beibehaltung der lateinischen Sprache wie auch die Einbeziehung der biblischen Sprachen – Hebräisch, Altgriechisch – in dem neuen Gottesdienst vornehmlich pädagogisch motiviert: „Es ist aber dreyerley unterscheyd Gottis diensts und der Messe. Erstlich eyne latinsche, wilche wyr zuvor haben lassen ausgehen, und heyst Formula Misse. Dise will ich hie mit nicht auffgehalten odder verendert haben, sondern wie wyr sie bis her bey uns gehalten haben, so sol sie noch frey seyn, der selbigne zu gebrauchen, wo und wenn es uns gefellet odder ursachen bewegt. Denn ich ynn keynen weg wil die latinische sprache aus dem Gottis dienst lassen gar weg komen, denn es myr alles umb die jugent zu thun. Und wenn ichs vermöcht und die Kriechsche und Ebreische sprach were uns so gemeyn als die latinische und hette so viel feyner musica und gesangs, als die latinische hat, so solte man eynen sonntag umb den andern yn allen vieren sprachen, Deutsch, Latinisch, Kriechisch, Ebreisch messe halten, singen und lesen”⁵.

Die deutsche Messe, die zweite Form des Gottesdienstes, ist für die Gemeinde gedacht und hat katechetischen Wert, durch Inhalt und Form: „Zum

seyn kan, solen wyr der liebe nach, wie S. Paulus leret, darnach trachten, das wyr eynerley gesynnet seyn und, auffs beste es seyn kan, gleycher weyse und geberden seyn, gleych wie alle Christen eynerley tauffe, eynerley sacrament haben und keynem eyn sonderlichs von Gott geben ist.”, Martin Luther, *Deutsche Messe und ordnung gottis diensts*, WA, 19, S. 72.

⁴ Aber umb der willen mus man solche ordnung haben, die noch Christen sollen werden odder stercker werden. Gleych wie eyn Christen der tauffe, des worts und sacraments nicht darff als eyn Christen, denn er hats schon alles, sondern als eyn sunder. Aller meyst aber geschichts umb der eynfeltigen und des jungen volcks willen, wilchs sol und mus teglich ynn der schrift und Gottis wort geubt und erzogen werden, das sie der schrift gewonet, geschickt, leufftig und kündig drynnen werde, yhren glauben zuvertreten und andere mit der zeyt zu leren und das reych Christi helffen mehren; umb solcher willen mus man lesen, singen, predigen, schreyben und tichten, und wo es hulflich und fodderlich dazu were, wolt ich lassen mit allen glocken dazu leutten und mit allen orgeln pfeyffen und alles klingen lassen, was klingen kunde. Denn darumb sind die Bebstlichen Gottis dienste so verdamlich, das sie gesetzte, werck und verdienst draus gemacht und damit den glauben verdruckt haben und die selbigen nicht gericht auff die jugent und eynfeltigen, die selbigen damit ynn der schrift und Gottis wort zu uben, sondern sind selbst dran beklieben und halten sie als yhn selbst nutz und nöttig zur selckeyt; das ist der teufel. [...]”, *ebenda*, S. 73.

⁵ *Ebenda*, S. 73-74.

ändern ist die deutsche Messe und Gottesdienst, da von wir jetzt handeln, welche um der einfältigen Leuten willen geordnet werden sollen. Aber diese zwei Weisen müssen wir also gehen und geschehen lassen, dass sie öffentlich in den Kirchen für allem Volk gehalten werden, darunter viel sind, die noch nicht glauben oder Christen sind, sondern das mehrer Teil da steht und gaffet, dass sie auch etwas Neues sehen, gerade als wenn wir mitten unter den Türken oder Heyden auf dem freien Platz oder Felde Gottesdienst hielten; denn sie ist noch keine geordnete und gewisse Versammlung, darinnen man Kunde nach dem Evangelio die Christen regieren. Sondern ist eine öffentliche Reizung zum Glauben und zum Christentum⁶.

In der dritten Form, jener, „so mit ernst Christen wollen seyn“, gibt es fast nur noch Inhalt, hier regiert ein liturgischer Minimalismus: „Aber die dritte Weise, die rechte Art der Evangelischen Ordnung haben sollte, musste nicht so öffentlich auf dem Platz geschehen unter allerley Volk; sondern diejenigen, so mit ernst Christen wollen seyn und das Evangelium mit Hand und Mund bekennen, mussten mit Namen sich ein Zeichen und etwo in ein Haus allein sich versamen zum Gebet, zu lesen, zu tauffen, das Sacrament zu empfangen und andere Christliche Werk zu üben. In dieser Ordnung kund man die, so sich nicht Christlich hielten, kennen, straffen, bessern, austossen oder in den Bann thun nach der Regel Christi Matth. xviii. Hier kund man auch ein gemeine Almosen den Christen auflegen, die man williglich gebe und aus Theil unter die Armen nach dem Exempel S. Pauli. ii. Cor. ix. Hier durffts nicht viel und großes geschehen. Hier kund man auch ein kurze feine Weise mit der Tauffe und Sacrament halten und alles aufs Wort und Gebet und die Liebe richten. Hier musste man einen guten kurzen Catechismus haben über den Glauben, zehn Gebot und Vater unser. Kurzlich, wenn man die Leute und Personen hette, die mit ernst Christen zu seyn begerten, die Ordnung und Weisen weren bald gemacht⁷. Da aber diese Art von Gemeinde noch nicht existiert, gehört diese Art von Gottesdienst in den Bereich der Utopie.

Für die vorliegende Arbeit sind aber die ersten zwei Gottesdienstarten von Bedeutung. Die Sprachen des Gottesdienstes hatten also für Luther keinen Bekenntnischarakter, sie durften auch keinen erlangen. Sie waren keine Erkennungszeichen des wahren Glaubens. Sie waren von größerer Bedeutung als die Bilder, denn der neue Gottesdienst war, egal inwieweit er den

⁶ *Ebenda*, S. 74-75.

⁷ *Ebenda*, S. 75.

Messcharakter beibehielt, Wortgottesdienst. Das Wort aber, ob gesprochen oder gesungen, mußte verstanden werden. Die nachreformatorische Frömmigkeit konnte auf vollständig Bilder verzichten, nicht aber auf das Wort.

Die Eintragung des Kronstädter Bürgers von 1592 dokumentiert einerseits die Weiterführung der Reformation: die Form des Gottesdienstes bleibt zwar unverändert, doch wird das Lateinische zugunsten des Lateinischen aufgegeben. Ob der Stadtpfarrer Simon Massa, der für seine kryptocalvinistischen Sympathien bekannt war, auch in die Gottesdienstordnung selbst eingegriffen und die Messe mit dem oberdeutsch/schweizerisch geprägten Wortgottesdienst ersetzt hätte, bleibt Spekulation⁸. Simon Massa handelte allerdings ganz im Sinne Luthers, denn Sprache ist für das Gewissen nicht bindend. Aus der Sicht der Kronstädter politischen Elite jedoch ist es ein Verstoß gegen die Ordnung. Die Maßnahmen des Stadtpfarrers werfen andererseits ein Licht auf die Sprache als Identifikationsfaktor, wobei anders als es das Klischee vorschreiben will, nicht das Deutsche, sondern das Lateinische identitätsstiftende Funktion hat. Simon Massa und die Gegner der Eindeutschung der Messe beziehen sich auf ihre Weise auf das Erbe der lutherischen Reformation. Das Lateinische der Liturgie, das hohen pädagogischen Wert hat: „war der Jugend ein schöne Uebung“ und zugleich auch durch die Tradition legitimiert: „die schöne alte Gesenger als Psalmen, Introitus, Himnos, Responsoria, Magnificat, Kyrie, Et in terra pax, Sanctus und andere schöne lateinische Orationes und Antiphonas“ gehört zu den Merkmalen der lutherischen Identität, deren Aufgabe unerwünschte Folgen haben konnte.

In einer Predigt des Kleinpoldner Pfarrers und Unterwälder Dechanten Damaus Dürr (1535-1585) wird die Befürchtung ausgesprochen, daß die Veränderungen in den äußeren Ordnungen der Kirche, u.a. die völlige Aufgabe des Lateinischen als Gottesdienstsprache, zum Einreißen der Ketzereien führen werde: „So findenn sich denn die Adiaphorische heylige geister auch erzu, welch die Ceremonien, ehrlich kirchenn Ordnungen anfechten, die lauffenn ebenn wie die katz umb denn brey, und woltenn gern etwas newes ym land machenn. Da will eyner die heilige teg nicht feyrenn, und ynn der kirchenn nicht lassen lateynisch singen. Der ander ergert sich ann der beschwerung des teufels ynn

⁸ Edit Szegedi, *Konfessionsbildung und Konfessionalisierung im städtischen Kontext. Eine Fallstudie am Beispiel von Kronstadt in Siebenbürgen (ca. 1550-1680)*, in *Berichte und Beiträge des Geisteswissenschaftlichen Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas an der Universität Leipzig*, 2006, Heft 2, S. 170.

der kindertauf. Mancheynen stürmen die bilder, das gemäl in der kirchenn. Einige verwerfenn die liechter vom altar, die missgewand und die Caseln, wie es ein ieder ynn seynem sinn findet, als dünkts ynn ym bestenn seynn. [...] sie sind verdacht [...] wenn man sich in mancher meynung verwilligt, und würf die Ceremonien auss der kirchenn, sie wurdenn villeücht die hauptartikel der Christlichenn leer wollenn angreyffen.

Wie mir wissenn das die schwermer gethan haben, welch der Teüffell fur wenigenn iarn ynn unserm vaterland ausgeprüdigt hat. Die fingenn erstlich die bilder an aus der kirchenn zuwerffenn, sie theten die liechter weg, brachen die altar ab, verbotenn die lateinisch geseng, sie verderbtenn die messgewandt, die Caseln und machtenn deckeltücher drauss. Da solch kirchenngespreng war, bald fingenn die widersacher an zu predigenn wider das Abendmal des hern. [...] so kamen sie auff eynen grausamen erschrecklichenn irthumb vonn dem Sonn gottes, und vonn der heyligenn trinitate. Sie kamenn auf die tauf, und auf ander artikel, darinnen sie biss ynn die kegenwertige stund badenn, damit vil ander arme leut sind verfürd und umb die seelenselikeyt betrogenn wordenn”⁹.

Gegen Ende des 16. Jhs war die Gottesdienstsprache im Kontext der innerprotestantischen Auseinandersetzungen kein Adiaphoron mehr, genauer gesagt, sie war an sich zwar für das Seelenheil nicht notwendig, hatte aber in der Bestimmung der konfessionellen Identität eine so prägende Rolle, daß man auf sie nicht verzichten wollte und konnte. Die völlige Eindeutschung der Liturgie (Dürr schreibt zwar in der Randglosse „Reformatores Anglici”, doch bezieht er sich nicht streng auf England und geht dann auf Siebenbürgen über) konnte somit zum trojanischen Pferd der Calvinisierung und, was Dürr am ehesten befürchtete, das Eindringen antitrinitarischen Gedankengutes als letzte Konsequenz der Umstoßung der bestehenden kirchlichen Ordnung: „Darumb sag ich. Mann soll nicht eynes strohalms breit vonn denn ehrlichen Ceremonien abweychen, die nicht wider got seynn, und mit guten gewissenn können behaltenn werdenn. Denn, wie sagt man yn proverbio: Mann darf denn teufel nicht zu gast ruffenn, er kompt ungeladenn. Gibt man dem bosenn feind eins nach, so will er das ander, das dritt, das virt auch habenn. Lest man ynn ynn die kirch, so will er auff den grossenn altar sitzenn, er steigt ynn den tempel deynes herzens auf gottes altar, und will da sein mess singenn”¹⁰.

⁹ Damasus Dürr, *Predigten*, Mühlbach, 1939, S. 13.

¹⁰ *Ebenda*, S. 14.

Das Nebeneinander von Volkssprache (Deutsch/Sächsisch) und Lateinisch gehörte demnach zur Normalität der lutherischen Identität in einer Zeit, in der die als Kryptocalvinismus bezeichnete Vermittlungstheologie melanchthonscher Prägung zeitweilig die bestimmende theologische Strömung der Kirche Augsburger Bekenntnisses in Siebenbürgen war¹¹. Jenseits des pädagogischen Wertes der Verwendung des Lateinischen im Gottesdienst hatte die Beibehaltung der lateinischen Gottesdienstsprache eine theologische Dimension erhalten.

Dieses sprachliche Nebeneinander ist aber nicht das Ergebnis einer späten Entwicklung anzusehen, sondern war in den Reformationsschriften angelegt und auf den ersten nachreformatorischen Synoden in diskutiert und in Artikeln festgehalten. Mehr noch, die evangelische Messe selbst war eher zweisprachig¹². Die Ordnung der Gottesdienste (Mette, Hochamt, Vesper), so wie sie in den Reformationsschriften der Jahre 1543-1547 – Reformationsbüchlein, Kirchenordnung¹³ - festgelegt werden, sind in der Sprachenfrage offen.

Da das Reformationsbüchlein ein Rechenschaftsbericht der in Kronstadt durchgeführten Reformation war, ist es von den lokalen Bedingungen geprägt, so auch von der Mehrsprachigkeit: „Wenn aber die Verschiedenheit der Sprachen diesem entgegensteht [die einmalige öffentliche Messe an einem Tag, Anm. E.Sz.] (weil ja in der eigenen Sprache eines jeden Volkes die Worte Christi vorzutragen sind), so steht nichts im Wege, je nach der Zahl der Sprachen und der Verschiedenheit der Orte, besondere Messen abzuhalten“¹⁴. Die Frage der Mehrsprachigkeit taucht aber auch in der Kirchenordnung von 1547 auf, die sich allerdings nicht mehr auf Kronstadt und das Burzenland allein bezieht: „solches abentmal an einem tag meermal nit gehalten werden, sonder ein gmein abentmal an einem tag ein mal, sol vberal einer gantzen kirchen gnug sein. So aber mancherley sprachen an einem ort solches nit leiden, mag man wol nach zal der sprachen, oder kirchen, die weyt von einander gelegen sein, eigen ampter des hochwirdigen sacraments in sonderheit halten“¹⁵.

¹¹ Szegedi, *a.a.O.*, S. 148-154

¹² „Die deutsche Sprache wurde durchaus nicht als eine sine qua non des neuen Gottesdienstes angesehen“, Roth, *a.a.O.*, S. 70.

¹³ *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae* 1543; *Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen* 1547; deutsche Version: Ludwig Binder, *Johannes Honterus. Schriften, Briefe, Zeugnisse*, Bukarest, 1996, S. 169-186, 203-233.

¹⁴ *Reformationsbüchlein*, S. 174-175.

¹⁵ *Kirchenordnung*, S. 212-213.

Daß Gottesdienste in verschiedenen Sprachen gehalten werden, gehört zum gängigen Bild des Verhältnisses von Sprache und Reformation. Die Bestimmungen über die Verwendung des Lateinischen im Gottesdienst sind umso überraschender, vor allem im Reformationsbüchlein, da Johannes Honterus als auch oder gar vornehmlich von der oberdeutsch-schweizerischen Reformation geprägten Reformator gilt¹⁶.

So steht im Kapitel über die Messe: „Im übrigen gebrauchen wir bei der Abhaltung der messe (ausgenommen den unfrohen Kanon und gewisse abergläubische Gesten) die üblichen Gesänge nach der Zeit, und wir ändern nichts an dem, was die erste Kirche gehalten hat, außer daß wir nach der Epistel zuweilen deutsche Gesänge gebrauchen, manchmal auch andere übliche, wenn sie der Schrift nicht widersprechen. [...] Dann singt man das Glaubensbekenntnis in unserer und manchmal in lateinischer Sprache. Nach der Präfation mit ihrem Canticum und nach vorausgeschicktem kurzem gedenken des Todes Christi und nach dem Vaterunser wendet sich der Priester zum Volk und spricht mit klarer Stimme die Worte des Testaments aus der heiligen Schrift in heimischer Sprache [...]“¹⁷. Wenn keine Kommunikanten vorhanden sind, dann fällt die Messe aus „statt derselben singt man zuerst einen deutschen Psalm“¹⁸ als Einführung in eine einfachere Amtshandlung. Die Messe wurde wegen der militärisch-politischen Lage (Türkengefahr) auf den frühen Morgen verlegt „in welchem nach den heimischen Gesängen und Litaneien, und nach den vorgeschriebenen Morgen-Psalmen, Lektionen und responsorien das Symbolum des Athanasius gesungen wird und dann das deutsche Canticum: „Te deum laudamus“ und dann auch: „Veni sancte spiritus“ [...]“¹⁹.

Das Reformationsbüchlein enthält keine vollständige Gottesdienstordnung, sondern bietet Richtlinien²⁰ dazu. Auch der Gebrauch

¹⁶ Die theologische Zuordnung von Johannes Honterus ist ein strittiges Thema und wurde öfters in der Kirchengeschichtsschreibung des 20. Jhs diskutiert. Vgl. u.a. Erich Roth, *Die Reformation in Siebenbürgen. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und zur Schweiz*, Köln-Graz-Wien, 1962, I, S. 31-35; Karl Reinerth, *Die Reformation bei den Siebenbürger Sachsen*, Gütersloh, 1956, S. 13, 205; ders., *Humanismus und Reformation bei den Siebenbürger Sachsen*, in *Südostdeutsches Archiv*, 1970, S. 44; Adolf Schullerus, *Geschichte des Gottesdienstes in der evangelischen Kirche Siebenbürgens*, in *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 41, 1928, 429-431.

¹⁷ *Reformationsbüchlein*, S. 175.

¹⁸ *Ebenda*, S. 175.

¹⁹ *Ebenda*, S. 176

²⁰ Roth, *Gottesdienst*, S. 78, 107.

der Sprachen ist nicht genau festgelegt. Zwar werden die Einsetzungsworte wie auch die Lesungen in „heimischer Sprache“ gesprochen, doch ist die Sprache des Glaubensbekenntnisses nicht eindeutig festgelegt: es kann lateinisch oder deutsch gesungen werden. In welcher Sprache die Kollekten gesprochen werden, wird z.B. nicht geklärt²¹.

In der Kirchenordnung wird der Ablauf der gottesdienstlichen Handlungen näher bestimmt. In der Mette „An feyrtagen nach dem ersten lauten, wird die deutsche Litaney gesungen. Bald nach dem andern lauten hebt man die Metten an in solcher ordnung. Zum ersten Deus in adiutorium, darnach drey psalmi, wie sie nach einander komen, mit der Antiphen. Aber in hohen festen helt man drey Antiphen mit iren gewonlichen psalmen. Darnach folget der Versikel mit seinem gebet, vnd Lection aus der heiligen schrifft, vnd Responsorien, wie sie nach der zeit komen. Nach dem singet man Gloria tibi trinitas, mit dem Quicunque vult saluus esse. Item Herr Gott dich loben wir. An grossen festen, te deum laudamus. [...]“²² Auf die Verwendung der Sprachen jedoch wird außer der Bestimmung des Singens der deutschen Litanei nicht eingegangen. Interessant ist die Bestimmung über die Mette in den ländlichen Gemeinden, weil in diesem Kontext die Verständlichkeit kaum als Argument für die Beibehaltung des Lateinischen vorgebracht werden kann: „In andern ampten sol die wochen vber solche ordnung in dörffern gehalten werden. Morgens frü, die stund so dem volck füglich vnd gewonlich ist, bald nach dem lauten, mag ein psalmen oder zween nach einander (wie vorgemelt ist) lateinisch gesungen werden. Darnach das Responsorium vnd ein deutscher psalm. Bald darauff an stat der predig ein Lection aus dem Catechismo, oder anders desgleichen. Mit einem deutschen gesang beschlossen“²³.

Im Hochamt wird das Nebeneinander von Latein und Deutsch behalten, wobei es nicht immer genau bestimmt ist, welcher Teil des Gottesdienstes in welcher Sprache gehalten wird: „Am Sonntag an stat des abgelegten vmbgangs, singt man den lobgesang Zachariae, Gelobet sey der Herr. Zu Ostern, das Salue festa dies. An andern feiertagen hebt man die Meß an mit Introitu nach der zeit, oder desselbigen gleichen. Darnach folgt das Kyrie, vnd Et in terra. 2. Weiter nach der Collecten liest man die deutsche Epistel gegen dem volck. Darnach singt man ein Szequenz von der selbigen zeit, als zu Weihnachten, Grates nunc

²¹ *Ebenda*, S. 78

²² *Kirchenordnung*, S. 229.

²³ *Ebenda*, S. 232.

omnes. In der fasten, ein Tract nach der zeit, oder Domine non secundum. Nach Ostern, Victime paschali, mit dem Alleluia. Aber die andere zeit vber, singet man dergleichen christliche geseng lateinisch oder deutsch. Das euangelion lisset man auch deutsch kegen dem volck. Darnach singet man inn der gemein Wir gleuben, oder das lateinisch Credo. Weiter folgt Dominus vobiscum mit der Prafation vnd Sanctus. 3. Nach demm allen, kert sich der priester zum volck, und spricht am ersten mit klaren worten das Vater unser, bald darauff die wort der Consecration vber das brod vnd wein, welche er auch darzu nach einander in den henden helt. Nach der consecration hebt man an das Agnus Dei. Item Jesus Christus vnser heiland, vnd was man des gleichen meer wil singen, biß das volck gantz bericht wirdt. Darnach Dominus vobiscum, Collect und Bendicamus [...]”²⁴.

Deutsch ist die Sprache der Lesungen aus der Hl. Schrift, der Einsetzungsworte und des Vaterunsers. Bezeichnend sind in diesem Zusammenhang die Bestimmungen über die Haltung des Geistlichen: „kegen dem volck”, „kert sich der priester zum volck”, was auf das Vorhandensein eines Altars hinweist. Ohne Altar würde es einfach bedeuten, daß der Geistliche, wenn er nicht der Gemeinde zugewendet ist, der Gemeinde wörtlich den Rücken kehrt. Wenn der Geistliche sich zum Volk kehrt, dann bedeutet es, daß er bis dahin mit dem Gesicht zum Altar gewendet war. Dieses wiederum beweist, daß das liturgische Vorbild nicht die oberdeutsche/schweizerische Reformation war. Egal, wie der Altar aussah und ob er noch Teile des alten vorreformatorischen Altars behielt, seine liturgische Rolle war unangetastet.

Das Nebeneinander von Latein und Deutsch im Hochamt sieht Erich Roth als das Ergebnis eines Kompromisses zwischen Honterus und seinen innerreformatorischen Gegnern: Honterus will soviel wie möglich reformieren, d.h auch durch Eindeutschen, seine Gegner hingegen so viel wie möglich von dem vorreformatorischen Erbe retten²⁵.

Die Vesper bleibt in ihrem Aufbau unverändert: „Denn nach dem gewonlichen anfang werden allzeit gesungen Antiphnen, Psalmi vnd Hymni nach den tagen verordnet, mit denn Responsorien, wie sie gehalten, oder an wercktagen außgelassen werden. Aber zu Weihnachten, Ostern, Himmelfart, Pfingsten, und in der ersten vnd andern vesper etlicher andern feyrtagen, werden

²⁴ *Ebenda*, S. 230

²⁵ Roth, *Gottesdienst*, S. 96.

die antiphnen mit irem eignen Psalmen behalten. Der funfft psalmen wird meermals zu leer des gemeinen volcks deutsch gesungen, allein nach Ostern, In exitu Israel, welchen wir nach alter gewonheit behalten"²⁶. Die Verwendung der deutschen Sprache, genauer, das Singen des 5. Psalms, spielt eine pädagogisch-seelsorgerliche Rolle.

Aus den ersten Entwürfen zum evangelischen Gottesdienst in Siebenbürgen geht hervor, daß die lateinische Sprache weiterhin eine liturgische Rolle spielte. Die Volkssprache, in diesem Fall Deutsch oder Siebenbürgisch-Sächsisch wird eingesetzt, wenn es um theologisch grundlegendende Elemente ging: Lesungen aus der Hl. Schrift, Vaterunser, Glaubensbekenntnis (abwechselnd mit dem Lateinischen) und vor allem die Einsetzungsworte des Heiligen Abendmahls.

Die Synoden, die in der nachreformatorischen Zeit zum einen Glaubensinhalte festlegen und die Herausbildung der reformatorischen Identität begleiten, zum anderen aber auch die Spaltung der reformatorischen Bewegung mitverursachen und vertiefen, gehen auch auf die Frage der Gottesdienstsprache(n) ein. Die Bestimmungen zu dieser Frage drehen sich um die Sprache der Sakramentsverwaltung und um die Beibehaltung der lateinischen Sprache im Gottesdienst. Die zwischen 1557-1578 abgehaltenen Synoden setzten sich mit diesen Fragen auseinander. Es waren die Synoden der konfessionellen Identitätsbildung, wobei deren theologische Ausrichtung variierte. Die Synoden der Jahre 1572-1590 waren kryptocalvinistisch geprägt²⁷, so daß es nachzuweisen gilt, inwieweit diese Ausrichtung auf die Sprachenfrage sich auswirkte, genauer: ob der Kryptocalvinismus sich auch in dem Willen äußerte, die Reformation des Gottesdienstes weiterzuführen und auf die lateinische Sprache völlig zu verzichten.

In der Frage der Beziehung von Sprache und Sakrament wird in den Synoden festgelegt, daß in der Abendmahls- wie Tauf liturgie die Volkssprachen verwendet werden: „Coena domini cum actione externa juxta mandatum et promissionem, deinde in applicatione potissimum constet, maxime refert, ut

²⁶ *Reformationsbüchlein*, S. 231.

²⁷ Georg Daniel Teutsch, *Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen*, II, Hermannstadt, 1883, S. 224-330; Georg Haner, *Historia ecclesiarum Transylvanicarum*, Francofurti et Lipsiae, 1694, S. 305-306; Friedrich Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen*, I., Hermannstadt 1921, II, Hermannstadt, 1923, S. 330; Szegedi, *a.a.O.*, S. 150-152.

populus intelligat, quid agatur; ideo ante sumptionem censemus praemittendam esse exhortationem, lingua genuine et propria cujusque nationis, ut populus recte edoceri possit²⁸; „Quia vero hae sacrae actiones, baptismus, absolutio et coena domini, sunt praecipua, quae filius dei in ministerio publico commendavit, hortamur omnes compastores nostros, ut eandem formam baptizandi, eam videlicet, quae Wittebergi in usu est, utque peragatur lingua germanica [...]”²⁹; „Baptismus administretur lingua populari propter auditores et retineatur formula ecclesiae Wittenbergensis, habeat etiam illa agenda in singulis ecclesiis”³⁰; „Baptismus administretur in publico templo, non domi, idque germanica lingua, ut adstantes preces suas adjungere possint”³¹.

Die Abendmahlsliturgie wird wegen der zentralen Rolle der Abendmahlslehre in der Identität der sich ausdifferenzierenden Reformationskirchen in die Volkssprachen übersetzt, was die Entfernung des Lateinischen bedeutete: „Praecipue autem cum in ecclesia omnia ad aedificationem fieri debeant, ut populus adstans dicere possit: Amen, in instanti actione et communicatione corporis et sanguinis domini, linguam latinam removendam esse censemus”³². Die Berufung auf die Volkssprachen – ein einziges Mal wird auf die deutsche Sprache hingewiesen – deutet auf das Fehlen einer Gleichsetzung von Ethnie und Bekenntnis hin. Sprache ist ein Kommunikationsmittel, die Volkssprache wird der Verständlichkeit wegen verwendet, hat also pädagogisch-seelsorgerliche Gründe und zielt nicht auf die Herausbildung einer ethnischen Identität. Die Aussage der Synode von 1563 ist in dieser Hinsicht grundlegend: „Spiritus sanctus enim variis linguis locutus est”³³. Es gibt keine heilige Sprache, weil sich der Heilige Geist in jeder Sprache äußern kann.

Wenn die Sprache der Einsetzungsworte, der Taufhandlung, der Gewissensforschung, der Absolution kein Adiaphoron war, so ging es im Fall der lateinischen Gesänge um Adiaphora. Die lateinischen Gesänge bleiben erhalten, weil sie pädagogischen Wert haben: „Verum ut juvenus scholastica in officio retineatur, et hoc donum dei in ecclesia domini quam latissime spargatur,

²⁸ Synode 1557, in *Urkundenbuch* II, S. 5.

²⁹ Synode 1562, in *Urkundenbuch* II, S. 72.

³⁰ Synode 1563, in *Urkundenbuch* II, S. 76.

³¹ Synode 1565, in *Urkundenbuch* II., S. 103.

³² Synode 1557, in *Urkundenbuch* II, S. 5.

³³ Synode 1563, in *Urkundenbuch* II, S. 76.

in omnibus reliquis officiis retineri et urgeri debet, ut cantiones piae et sacrae in latino quoque idiomate quam notissimae sint³⁴. ateinische Gesänge gehören wie die Altäre oder die Paramente zu dem Teil des Erbes, der der guten Ordnung dient, weshalb sie weitergeführt werden, solange sie der Hl. Schrift nicht widersprechen: „Omnino non tollantur cantus latinus, sed deligantur ea, quae pia sunt, et retineantur. Spiritus sanctus enim variis linguis locutus est. Cantum etiam mensuralis ex templis non ejiciatur³⁵“; „X. Altaria nullo modo diruantur, sed si ubi in nostris ecclesiis per homines turbulentos diruta sunt, dent operam pii pastores, ut sine tumultibus restituantur. Et testimonia exstant primitivae et purioris ecclesiae, non in mensis ligneis, sed in altaribus administratam esse coenam domini.[...] XV. acra officia, etsi magna ex parte populari sermone cupimus peragi, ut auditores possint dicere: Amen, tamen cantiones latinae piae et ab omnibus erroribus alienae ex ecclesiis nostris non debent in universum explodi, sed et propter linguam et artem musicam suo tempore quoque retineri. [...] XVII. De caeremoniis seu rebus adiaphoris memorabilis est sententia Augustini: In his rebus, de quibus nihil certi statuit divina scriptura, mos populi dei et instituta majorum pro lege tenenda sunt, et sicut praevaricationes divinarum legum, ita contemptores ecclesiasticarum consuetudinum coercendi sunt. [...] Neque alter alterum ideo vel damnet, vel conscientiae laqueos injiciat. Linea tamen vestis ab omnibus conservetur. Eodem modo de imaginibus non fabulosis, de organis musicis et aliis veris adiaphoris sentimus³⁶. Selbst die kryptocalvinistische Synode von 1578 will die lateinischen Gesänge nicht ganz abschaffen: „Sacra officia etsi magna ex parte populari sermone cupimus peragi, ut auditores possint dicere Amen, tamen cantiones latinae piae et ab omnibus erroribus alienae ex ecclesiis nostris non debent in universum explodi, sed et propter linguam et artem musicam suo quoque tempore retineri³⁷“.

Die Synode von 1565, die auch den Umgang mit dem vorreformatorischen Erbe festlegt, stellt die lateinischen Gesänge in den Kontext der Adiaphora, jedoch in dem Sinne, daß sie nicht mehr abgeschafft werden, weil sie der Ordnung förderlich sind und der reformatorischen Lehre nicht widersprechen. Die reformatorische Identität wird nicht mehr vom Bruch,

³⁴ Synode 1557, in *Urkundenbuch* II, S. 5.

³⁵ Synode 1563, in *Urkundenbuch* II, S. 74..

³⁶ Synode 1565, in *Urkundenbuch* II, S. 105, 108.

³⁷ Synode 1578, in *Urkundenbuch* II, S. 227.

sondern von der Kontinuität geprägt. Die Verwendung der lateinischen Gottesdienstsprache bedeutete, daß die Reformation sich auf die historisch gewachsene kirchliche Tradition beruft und sie in gereinigter Form weiterführt. Diese Entscheidung ist nicht mehr auf taktische Überlegungen zurückzuführen, sondern ist als bewußte Entscheidung für eine eigene Auslegung der reformatorischen Identität zu betrachten, die der allgemeinen Tendenz der siebenbürgischen Reformation zuwiderlief. Dieser Synodalbeschluß richtet sich auch gegen die sich stärkende schweizerisch-reformierte Richtung.

Die eingangs erwähnte Maßnahme des Kronstädter Stadtpfarrers Simon Massa wurde im Laufe des 17. Jhs rückgängig gemacht. Martin Schmeizel erwähnt in seiner *De statu Ecclesiae Lutheranorum in Transilvania*, daß in Kronstadt am Anfang des 18. Jhs die lateinische Gottesdienstsprache im Gebrauch war³⁸. Somit erwies sich die Verwendung der lateinischen Sprache im evangelischen Gottesdienst als ein Adiaphoron im wahrsten Sinn des Wortes: sie wurde behalten, abgesetzt und wieder eingesetzt, weil die Gesänge selbst aus der Gottesdienstordnung entfernt oder aber übersetzt werden konnten. Die grundlegenden theologischen Aussagen jedoch mußten allgemeinverständlich sein, so daß sie in der Volkssprache gesagt oder gesungen wurden. Somit war die Sprache ein Adiaphoron der besonderen Art: als Teil der Sakramentsverwaltung war sie verbindlich, als Teil der evangelischen Messe, in Form von Gesängen hatte sie Adiaphoracharakter. Die lateinische Sprache erwies sich jedoch infolge der Verhärtung der konfessionellen Grenzen als ein Adiaphoron, auf das man nicht verzichten wollte. Die Sprache erlangte somit Bekenntnischarakter.

³⁸ Jenae 1722, S. 72-73; Schullerus, *a.a. O.*, S. 490, 499-500.

NU ESTE ADIAPHORON? LIMBĂ ȘI CONFESIUNE ÎN TRANSILVANIA POSTREFORMATORICĂ

Rezumat

Pornind de la însemnările de calendar din 1592 despre germanizarea slujbei la Brașov, articolul de față își propune să cerceteze dacă și în ce măsură limba liturgică a fost un adiaphoron în Transilvania postreformatorică, mai precis în Biserica de Confesiune Augustană. Pe baza primelor scrieri ale Reformei ca și a hotărârilor sinodale s-a arătat că limba latină, ca limbă liturgică, n-a fost niciodată abandonată în totalitate. A existat însă amendamentul ca acele părți ale liturghiei care erau fundamentale din punct de vedere doctrinar și, în primul rând, administrarea sacramentelor să se desfășoare în limba vernaculară. Limba a dobândit astfel statutul unui adiaphoron aparte, care, în procesul formării confesionale, a căpătat valențele unei mărturisiri de credință.

CONSCRIȚIA ȘI INVENTARUL BUNURILOR CETĂȚII INEU ÎN ANUL 1605*

*Adrian Magina***

Cuvinte cheie: Ineu, conscripție, inventar

Mots clé: Ineu, conscription, inventaire

Localitatea Ineu (Boros-Jenő) a făcut parte din comitatul Zarand fiind menționată documentar încă din secolul al XIII-lea. La sfârșitul veacului al XIV-lea intră în posesia familiei nobiliare Losonczy, care va construi aici un castel, pomenit în anul 1472¹, ulterior fortificația fiind amplificată și modernizată. Târgul va polariza viața politică și socială a zonei astfel că, în 1561, era menționat ca centru al unei administrații nobiliare ce cuprindea 30 de așezări². Presiunea otomană, resimțită în zonă din ce în ce mai puternic, s-a concretizat în 1566 prin cucerirea cetății de la Ineu. În urma campaniei respective o bună parte din zona Zarandului a intrat pentru o perioadă în stăpânirea Porții Otomane³.

Poziția antiotomană asumată la sfârșitul secolului al XVI-lea de către principatul Transilvaniei a fost marcată de efortul militar în urma căruia au fost recuperate o serie de teritorii aflate sub ocupație turcească. În octombrie 1595, după un asediu îndelungat, cetatea Ineu capitula, fiind reintegrată între fruntariile principatului unde va rămâne până în anul 1658⁴. Cei peste 60 de ani în care

* Această lucrare a beneficiat de suport financiar prin proiectul Programe postdoctorale pentru dezvoltare durabilă într-o societate bazată pe cunoaștere, cod contract: POSDRU/89/1.5/S/60189, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

** Muzeul Banatului Montan Reșița, Bd. Republicii nr. 10, e-mail: adimagina@gmail.com

¹ E. Glück, *Contribuții cu privire la istoricul cetății Ineu*, în *Ziridava*, 1981, p. 132. Autorul consideră că cetatea funcționa încă din secolul al XIII-lea, invocând în acest sens existența unui castelan Egidius.

² A. A. Rusu, G. P. Hurezeanu, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999, p. 53-54.

³ Márki S., *Arad vármegye és Arad szabad király város története*, II, Budapest, 1895, p. 561-564; E. Glück, *op. cit.*, p. 133.

⁴ Márki S., *op. cit.*, II, Budapest, 1895, p. 22-24; E. Glück, *op. cit.*, p. 144-145.

localitatea și cetatea s-au aflat în cadrul principatului transilvan și-au pus amprenta asupra dezvoltării acestora. Aflat în zona de frontieră, sub incidența pericolului otoman, Ineul avea o importanță strategică. Cel mai probabil, după recucerire, autoritățile transilvane au trecut la întărirea sistemului defensiv al fortificației. Cetății i-a fost alocat și un domeniu care urma să contribuie la susținerea ei materială și să răspundă nevoilor de aprovizionare a garnizoanei. În anul 1602 fortificația se afla sub comanda căpitanului Ștefan Petneházy⁵, care ulterior va cumula și funcția de comite de Zarand⁶. În perioada cât și-a exercitat funcția au fost realizate două conscripții ale bunurilor cetății, fiind înregistrate veniturile obținute din pertinențe. Tot cu această ocazie s-a realizat și un inventar general al lucrurilor aflate în interiorul fortificației. Prima a fost întocmită în anul 1605 de către Francisc Stucz și Dumitru Szászfalusy⁷. Cea de-a doua este nedată, dar putem bănuși că a fost încheiată la scurt timp după realizarea primei, cel mai probabil în timpul principelui Sigismund Rákóczy (1607-1608). Rămânem la analiza primeia, cea mai completă și complexă. Cei doi conscriptori înscriu localitățile care țineau de cetate (*ad arcem Jenő pertinentem*). Mai întâi Ineul, apoi Pâncota, Simand, *Rokszin*, *Kenderarto*, *Măderat*, *Târnova*, *Pinteklaka* și *Gella*. La acestea se adăugau pertinențele Kapolnei, în număr de 20, menționate ca puste, nelocuite. Frapează numărul mic al populației, inclusiv în târguri precum Ineul sau Simandul. Aproape sigur au fost înregistrate doar familiile care slujesc la cetate, căci este greu de crezut ca Ineul să fi avut doar 8 familii, așa cum apar în conscripție. În dreptul fiecărei așezări sunt înscriși capii de familie și animalele deținute, mai exact numărul de vite. Conscriptorii nu au fost întotdeauna consecvenți căci în dreptul Pâncotei și al Simandului, animalele nu mai apar deloc. Doar două excepții la *Rokszin*, unde apar menționați vițelii, și la *Târnova*, unde în dreptul unui locuitor au fost scriși trei țapi (poate capre?). Proporția celor trecuți în liste fără nici un fel de animale (*nihil habet*) este destul de mare: 36 dintr-un total de 90 înscriși, ceea ce reprezintă mai mult de o treime. Dacă scoatem din calcul cele două localități în care animalele nu sunt consemnate deloc, rezultă că mai mult de jumătate din populația înregistrată nu deținea vite mari. La *Măderat* procentul este mai mare decât media, căci din 14 locuitori 10 nu au nici un fel de animale. În anumite

⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL) F 1 Librării Regii, XXXIII, f. 144-145; E. Glück, *op. cit.*, p. 138 considera că Petneházy a ocupat funcția respectivă doar din anul 1604.

⁶ MOL, Librării Regii, VIII, f. 123-124; XIV, f. 11-12; f. 12v-13.

⁷ MOL, *Urbaria et Conscriptiones* (U et C), fasc. 28, nr. 61. Anexa.

cazuri este menționată și categoria socială a celor consemnați în conscripție. Astfel, văduvele, în număr de șapte, apar în dreptul a trei localități: Ineu (3), Simand (2) și Măderat (2). Cu o singură excepție, văduva lui Emeric Lovas din Ineu, celelalte nu posedă nici un fel de animal. Sporadic mai sunt consemnate și alte categorii sociale: un servitor la Pâncota, un nobil libertin la *Rokszin* și un drabant la *Kenderarto*. Cei care au întocmit înscrisurile nu au fost consecvenți nici în privința juzilor. Îi aflăm menționați doar la Ineu, Pâncota, Simand și *Rokszin*. Nu sunt dintre cei mai înstăriți gospodari căci unul dintre ei nu posedă vreun animal, asta dacă sunt corecte consemnările.

Observații interesante apar cu privire la bunurile ficăru sat. La Ineu o moară cu patru roți⁸, la care se adăugau 6 iugăre de vie în locul numit Makra⁹. Tot o moară, de data aceasta cu două pietre, e înscrisă și la *Rokszin*. Veniturile districtului pustiit Tăuți și ale districtului Chisindia, aflate sub autoritatea căpitanului cetății, mergeau către soldați.

După ce au înregistrat toate pertinențele, conscriptorii au trecut la inventarierea bunurilor aflate în interiorul cetății. Mai întâi, în data de 14 mai 1605, sunt înregistrate proviziile de care dispunea fortificația. Multe cereale în bastionul dinspre Criș: 38,5 mierțe de grâu neprelucrat, 4 de uruială și alte 3 de alac, toate măsurate cu mierța de Ineu. Tot acolo s-au mai găsit 3 butoaie de vin, 2 căzi, o putină, 7 ciubere, mai multe bucăți de osânză, miere de tescovină, 2 mierțe de prune și o ladă ruptă. În bolta lungă, o câblă de Kosice¹⁰ și 16,5 mierțe de uruială. Sub bastionul exterior s-au găsit 19 mierțe de făină, 5 de uruială și o ladă de grâne. De aici, cei doi au trecut la casa judei curții, unde au înregistrat oțeturi, o masă, o laviță, scaune, farfurii și castroane de lemn, o ladă de culoare verde și un cuptor. Multe lucruri și în casa de copt pâine: coveți, butoaie de apă, site, un mojar de cupru, un pisălog de piper, o oală de fier, 7 mierțe de tărâțe, evident pentru pâine, o albie și capace de cupru precum și solnițe de tablă. Ultimele bunuri înscrise sunt din casa de bucate. Aici au aflat o oală de seu strecurat, seu prelucrat pentru lumânări, un bazin, farfurii – toate de cupru –, un bidon vechi de tablă, o căldare de mărime mijlocie, bolovani de sare, 2 lăzi rupte, o ladă compartimentată și un ștergar (sau față de masă?).

⁸ Menționată și în conscripția nedată: *Vagion Jenoben egi malom kinek vagion kerek no. 4* – MOL, U et C, fasc. 28. nr. 62, p. 6.

⁹ Acest loc de vie amintit și în conscripția fără dată: *Vagion egy igen nagy szöleo kinek io reszet az Capitan biria* – *Ibidem*.

¹⁰ Echivalentă cu 83 de litri.

Odată scrise bunurile din interiorul fortificației, conscriptorii notează terenurile din apropiere și veniturile ce le aduc. Astfel, în apropiere de Ineu, dincolo și dincoace de Criș, erau 4 bucăți de teren semănate cu ovăz, ce produceau împreună 31 de mierțe. La Pâncota, 3 terenuri cu mei ce dau 6,5 mierțe. La *Rokszin*, alte 8 jugăre de mei ce aduc 5 mierțe. Vama Ineului, prin voința căpitanului, se da pârcălabului pentru salariu și întreținerea mesei. Foloasele celor 12 jugăre de vie ale prepozitului, aflate în dealul Ineului, reveneau căpitanului cetății.

În ziua următoare, 15 mai 1605, conscriptorii au trecut la inventarierea instrumentelor de război aflate în diversele bastioane sau anexe ale cetății. În casa de cărămidă se afla depozitul principal de muniție al fortificației. Au fost găsite acolo 5 butoaie de Gönc¹¹ plus alte 19 butoaie de praf de pușcă, 65 de muschete, 6 săcălușuri sau bombarde, alte 30 de săcălușuri simple, multe puști de ienicer, cu și fără pat, halebarde, lănci, pumnale de ținut cu ambele mâini, drugi de fier, săbii, hangere, coifuri și cuirase, ultimele trei articole de proveniență germană. Mai erau înregistrate roți de tun întărite cu bandă de oțel, bucșe, osii, lămpi de fier. Multe instrumente incendiare: lămpi, colaci, ulcele, bețe, făclii, cornaci, în total câteva sute. Alături de acestea mai erau 19 lănci de asediu, 8 forme pentru (turnat) săcălușuri, 4 saci de piele pentru prafuri, 3 butoiașe de ceară albă, un butoiaș de salpetru și o altă jumătate de butoiaș cu salpetru cernut, pucioasă pentru praf de pușcă – 2 butoiașe, 14 legături de de fitile, tigăi de topit (probabil plumb pentru gloanțe), un butoi cu ghiulele de săcăluș, o formă de treasc. Se adăugau obiectele de fier: 40 de sape, diverse piese în număr de 132 de bucăți, 34 de sulite, 500 de ghiulele de falconet, 1 butoiaș cu ghiulele de treasc, 240 de ghiulele pentru treascul mobil și 50 pentru treascul rotitor. Ultimele obiecte înscrise erau o tobă nemțească, funii pentru scripeți și pentru falconet, o tablă și mai multe rude de cositor.

Inventarul nu se încheie aici căci s-a trecut la înregistrarea capacităților de apărare ale cetății, fiind consemnate bastioanele și tunurile aferente acestora. Poarta cetății interne era bine apărată cu 18 săcălușuri. La bastionul toboșarilor se aflau un falconet, un treasc rapid și un săcăluș. Bastionul dinspre insulă avea la rândul lui un treasc de fier și o *siska*¹² lungă, în vreme ce al treilea bastion nu avea decât un treasc rapid. Deasupra porții, sub acoperiș, s-au găsit un treasc de fier și 6 săcălușuri. În total, cetatea internă era apărată de 31 de tunuri, din

¹¹ Butoi cu capacitate de 136 de litri.

¹² Tun de dimensiuni mai mici.

care numai cîteva de fier, ceea ce indică faptul că săcăluşurile, care alcătuiau marea majoritate a artileriei, erau din bronz. În cetatea externă, sub casa căpitanului se aflau 2 treascuri rotitoare, un falconet şi un tun tras cu lanţ. Poarta exterioară era apărată de 6 săcăluşuri iar bastioanele dinspre exterior aveau un falconet primul şi un *syger*¹³ lung al doilea. La serviciul pieţei se afla un treasc rapid, la bastionul de vânătoare un treasc imobil şi un mortar, la bastionul din partea dinspre insulă două săcăluşuri. La poarta de sus a oraşului, 2 bombarde şi 4 săcăluşuri deasupra porţii, în vreme ce poarta de jos a oraşului avea deasupra un treasc scurt şi alte 4 săcăluşuri. Bastionul Macrei deţinea două treascuri, unul rapid şi altul de fier, şi tot acolo, în cele 3 foişoare, se aflau 6 săcăluşuri, câte două în fiecare. Linia de apărare externă a cetăţii dispunea de un număr de 36 de tunuri care, împreună cu cele din cetatea internă, alcătuiau un total de 67 de piese de artilerie diverse. Pentru a îngreuna accesul în cetate poarta internă avea două iar cea externă 3 lanţuri de fier.

Potrivit celor înregistrate, cetatea Ineului era una dintre fortificaţiile principatului bine dotate cu provizii şi armament. Linia de apărare internă consta în porţile fortificate şi 3 bastioane, iar cea externă din cele 5 bastioane, cel mai puternic fiind bastionul Macra. O parte din arme a rămas de la otomani, cum e cazul puştilor de ieniceri, fiind folosite de către noii stăpâni ai cetăţii. Este de înţeles preocuparea pentru apărarea cetăţii căci că Ineul se afla în proximitatea teritoriilor otomane, expusă tot timpul unui atac turcesc. Dacă comparăm bunurile aflate aici cu cele din Gherla¹⁴ ori Făgăraş¹⁵, observăm că cetăţile respective erau mai bine aprovizionate atât la capitolul provizii cât şi la armament. Dar în cazul celor din urmă, domeniile deţinute erau incomparabil mai mari, cel puţin la Făgăraş, iar inventarele de care dispunem sunt târzii şi au permis acumulări de provizii şi armament.

Conscriptia Ineului, cu toate că nu are rigurozitatea celor de mai târziu, este unul dintre primele documente care oferă detalii şi reconstituie imaginea unei fortificaţii de frontieră a principatului transilvan la începutul secolului al XVII-lea, şi ne aduce informaţii valoroase despre modul cum arăta şi cum funcţiona o asemenea cetate.

¹³ Un tip de tun.

¹⁴ Gabriel-Virgil Rusu, *O mărturie documentară despre cetatea Gherla la 1675*, în *SUBB. Historia*, XLVIII, 1-2, 2003, p. 70-82 (text maghiar şi traducere).

¹⁵ *Urbariile Ţării Făgăraşului*, II (1651-1680), ed. David Prodan, Bucureşti 1976, p. 309-315; 334-341; 535-545.

Anexa

1605, mai 14-15, Ineu

MOL, Urbaria et Conscriptiones, Registrata, fasc. 28, nr. 61, păstrat în dublu exemplar: p. 1-12 (primul) și p. 13-24 (al doilea).

Conscripția pertinențelor și inventarul bunurilor și armamentului cetății Ineu

Anno Domini 1605, 14 die May

Conscriptio bonorum per generosis Dominis Franciscum Stucz et Demetrium
Zasfalusy ad arcem Jeneö pertinentem facta.

Boros Jeneö

Judex	Lukas Totth	nihil habet	
	Georgius Olah	nihil habet	
	Franciscus Zantho	boves 4	vaccas 2
	Georgius Lovas	boves 8	vaccas 2
Relicta	Emerici Lovas	boves 8	vaccas 2
Relicta	Michaeliy Vayda	nihil habet	
	Georgius Balka	nihil habet	
Relicta	Benedicti Ziguli	nihil habet	

Vagion az Keöreseön negj keöveön valo malom.
Az Makram hatt hold zölö.

Pankota

Judex	Lazarus Fara
	Joannes Gadÿ
	Balthasar Giergie
	Georgius Kerek
	Michael Feÿes
	Joannes Kovacs
Servus Ladislai Zórób	Joannes Borr
	Joannes Miklos
	Michael Olaÿos
	Paulus Kaÿtor

	Michael Pankotay Georgius Zabo Joannes Vincze	Simand		
Judex	Andreas Simon Joannes Zabo Michael Garnocz Joannes Zűcz Blasius Saradŷ Stephanus Zűcz Abrahamus Jugiaŷ			
Relicta	Balthasaris Thorni			
Relicta	Bernardi Varga Joannes Fodor	Rokszin		
Judex	Georgius Chiszar Andreas Zarandy Michaelis Bardy Stephanus Bardy Ladislaus Nagy Emericus Zarandŷ Michael Turzo Michael Kadar Emericus Kovach Stephanus Kelemen Michael Kelemen	nihil habet boves 2 nihil habet boves 6 nihil habet nihil habet nihil habet vaccas 2 vaccas 2 boves 7	vaccas 2 vaccas 2 vaccas 2 vaccas 2 vaccas 4	
Nobilis libertinus	Emericus Nagy Michael Kovach Stephanus Mihaly Georgius Zarandi Emericus Molnar Georgius Molnar Ladislaus Thurzo Michael Kadar Martinus Thurzo	boves 2 boves 6 nihil habet boves 4 boves 2 boves 4 vaccas 2	vaccas 2 vaccas 1 vaccas 2 vaccas 3 vaccas 2 vaccas 2 vaccas 3 vaccas 2 vaccas 2	vitellis 2
Ezen faluban kett keoweo walo malom.				

Kender arto

	Johannes Brato		vaccas 2
	Jovit Krachier	nihil habet	
	Wolfgangus Dusa		vaccas 2
	Wolfgangus Misaly	boves 2	vaccas 2
	Michael Brato	nihil habet	
	Thomas Jovit	nihil habet	
	Michael Mara	nihil habet	
	Ignatius Huzar		vaccas 2
Drabant	Georgius Bacho		

Negier portio

	Stephanus Mattias	nihil habet	
	Stephanus Szucz	nihil	
Relicta	Michaelis Bacho	nihil	
Relicta	Petrj Farkas	nihil	
	Johannes Zabo Markos	nihil	
	Ladislaus Szucz	boves 2	
	Mathaeus Mezes	boves 4	
	Franciscus Veres	boves 4	
	Benedictus Muhally	nihil	
	Thomas Mihally	nihil habet	
	Benedictus Mathiassy	nihil habet	
	Michael Matthiasy	nihil habet	
	Michael Veres	nihil habet	
	Georgius Mathias	boves 2	

Ternowa

	Stephanus Jovamit	nihil habet	
	Stephanus Demeter	nihil habet	
	Joannes Saradi	boves 3	
	Blasius Arkos	boves 3	
	Jankul Pliszka	nihil habet	
	Johannes Kochoba	nihil habet	
	Thudor Drusa		capon 3
	Blasius Markinth	nihil habet	
	Stephanus Olah	nihil habet	

Pintek Laka

Simon Mihaly	vaccas 3
Johannes Barbos	vaccas 1
Georgius Demeter	nihil
Petrus Bachit	nihil

Gella

Jacobus David	nihil habet
Franciscus Tho	nihil habet

Pertinentia Kapolna

Nagi Kapolna
 Nagj Almas
 Kys Almas
 Poteska
 Bogiest
 Zerechst
 Marrest
 Keorsest
 Also Zekas
 Buchava
 Panusest
 Brast
 Baltha
 Hanchior
 Intre Hanchior
 Jaresleost
 Plopt
 Kapolnicza
 Bungiesti
 Kakaro ezek mind puztak, sohul egi ember sem lakta sok edeotul
 fogva

Maga birja Fel Thott videke puszta es mind az katona uraimnal vagion.
 az Capitan Keozeond videke eppen mind az katonai uraimnal vagion az Varhoz
 semmi nincz.

Anno 1605, May 14 die
Inventarium rerum omnium in arce Jenej

Az Keoreos felul walo Bastia alatt

Giartatlan buza Jenej vekaval	— — — — — — — —	no. 38 ½
Űczyw Jenej vekaval	— — — — — — — —	no. 4
Alakor vagion Jenej vekaval	— — — — — — — —	no. 3
Boros hordok	— — — — — — — —	no. 3
Kad vagion	— — — — — — — —	no. 2
Egi hoszsuzu bodon	— — — — — — — —	no. 1
Cheober	— — — — — — — —	no. 7
Hay ozve varrot darabban	— — — — — — — —	no. 6
Theorkeoles myz jeze	— — — — — — — —	no. 1 ½
Zilva veka	— — — — — — — —	no. 2
Thörot lada	— — — — — — — —	no. 1

Az hoszsuzu boltban

Kassay keobeol.	— — — — — — — —	no. 1
Wchyw Jenej vekaval	— — — — — — — —	no. 16 ½

Az keolseö varfeleol valo bastia alatt

Liszt veka	— — — — — — — —	no. 19
Wchyw weka	— — — — — — — —	no. 5
Zwzek egi		

Az Udvarbiro hazaban

Eczetes altalagh	— — — — — — — —	no. 1
Asztal vagion	— — — — — — — —	no. 1
Pad szek vagion	— — — — — — — —	no. 2
Nozolia vagion	— — — — — — — —	no. 16
Fa tanirok	— — — — — — — —	no. 13
no. 13		
Fa thalak	— — — — — — — —	no. 1
Zeold lada.	— — — — — — — —	no. 1
Kemencze	— — — — — — — —	no. 1

Az Swteo hazban

Dagasto tekenw vagion	— — — — — — — —	no. 3
Viznek valo hordo	— — — — — — — —	no. 4
Zita vagion	— — — — — — — —	no. 2
Rez mosar	— — — — — — — —	no. 1
Bors thörö	— — — — — — — —	no. 1
Was fazok vagion	— — — — — — — —	no. 1
Korpa vekaval	— — — — — — — —	no. 7
Rez tekenw	— — — — — — — —	no. 1
Rez fedeo	— — — — — — — —	no. 2
Pleh soo tarto vagion	— — — — — — — —	no. 2

Az eles tarto hazban

Zwrt faggiw vagion pint	— — — — — — — —	no. 1
Rez medencze	— — — — — — — —	no. 1
Pleh eoreg palaszok	— — — — — — — —	no. 1
Wst vagion keozep szerw	— — — — — — — —	no. 1
Theoret lada vagion	— — — — — — — —	no. 2
Pincze thokochka	— — — — — — — —	no. 1
Soo keovel	— — — — — — — —	no. 2
Faggiu giartia	— — — — — — — —	no. 23
Thanir reszbul czinalt	— — — — — — — —	no. 12
Kendeo kezkenew vagion	— — — — — — — —	no. 1

Item

Tul es innot az az Keoreosen az Jeney feoleon negi darabban vagion zab veka....no. 31

Pankotan

Harom darab feöleoben vagion keöles veka — — — — no. 6 ½
 Rokszimion niolcz adfel holdban vagion keöles veka — — — — no. 5
 Jenoben váám vagion Capitan uram akarattibull, mellinek az iovedelme mostan
 porkolab uramnak jrt, fizeteseyerth es aztal tartasayerth.
 Az Praepost zölöknek az tizenkett hold zölöknek feleth, Capitan uram birya mellý
 zölök az Jeney hegion vadnak.

Anno 1605, 15 die May

Inventarium omnium instrumentorum bellicorum in arce Boros Jeneö existentem
Ezak az Hadý Zerzámok mind Porkolab uram gondviselese alatt hadnak

Az tegwer hazban

Algiu por Gönczy hordoval vagion	— — — — — — — —	no. 5
Thonnakal por vagion	— — — — — — — —	no. 19
Muskatyr puskak.	— — — — — — — —	no. 65
Seregh bontohoz valo zakallos	— — — — — — — —	no. 6
Zakallosok vadnak	— — — — — — — —	no. 30
Janchiar puska agiastul vagion	— — — — — — — —	no. 10
Janchiar puska vas agiattlan	— — — — — — — —	no. 13
Jachiar puska agiak	— — — — — — — —	no. 7
Vihony hozu vasu alabard	— — — — — — — —	no. 7
Kett kezre valo teör vagion	— — — — — — — —	no. 4
Lanczfa vagion	— — — — — — — —	no. 12
Rud vasak vadnak	— — — — — — — —	no. 159
Huveles jsperger vagion	— — — — — — — —	no. 24
Nemet hanczar hwveletlen	— — — — — — — —	no. 1
Huveletlen jsperger vagion	— — — — — — — —	no. 24
Nemet fegiver derek vagion	— — — — — — — —	no. 19
Nemet sisak vagion	— — — — — — — —	no. 2
Algiu kerek talpara valo sin vas	— — — — — — — —	no. 6
Algiu kerekhez valo panth	— — — — — — — —	no. 6
Perselly vagion	— — — — — — — —	no. 2
Tengelly bŵ karika vagion	— — — — — — — —	no. 2
Vas lampas vagion	— — — — — — — —	no. 2
Twzes lampas vagion	— — — — — — — —	no. 4
Twzes kalach vagion	— — — — — — — —	no. 5
Ostrom darda vagion	— — — — — — — —	no. 19
Twzes chuprok vadnak	— — — — — — — —	no. 240
Zövetnekek vadnak	— — — — — — — —	no. 9
Zakalos forma vagion	— — — — — — — —	no. 8
Twzes suliom vagion	— — — — — — — —	no. 70
Vas suliom vagion	— — — — — — — —	no. 150
Űres chuprok tuzes zerzámok valok	— — — — — — — —	no. 125
Pornak valo bör saak	— — — — — — — —	no. 4

Feniö viaz tonnaval	— — — — — — — —	no. 3
Saletrom tonnaval	— — — — — — — —	no. 1
Twzēs kolach kezwtlen	— — — — — — — —	no. 1
Twzēs bot kezwtlen	— — — — — — — —	no. 1
Kanott vagion keotessel	— — — — — — — —	no. 14
Kett olvazto serpeneö	— — — — — — — —	no. 2
Zakalos guliobis tonnaval	— — — — — — — —	no. 1
Fel tonna ereztettlen salitrom	— — — — — — — —	no. ½
Egy tarzkhöz valo forma	— — — — — — — —	no. 1
Ken kö kett tonnaval elegy porrall	— — — — — — — —	no. 2
Nieletlen vas aso vagion	— — — — — — — —	no. 40
Vasbul csinalt kapak valnok	— — — — — — — —	no. 132
Kopya vasak vadnak	— — — — — — — —	no. 34
Falkonihöz valo guliobisok	— — — — — — — —	no. 500
Taracz guliobis egi tonnaval	— — — — — — — —	no. 1
Fekw tarazhoz valo guliobis	— — — — — — — —	no. 240
Forgo tarazkhöz valo guliobis	— — — — — — — —	no. 50
Töröt nemet dob	— — — — — — — —	no. 1
Csigahöz valo kötell	— — — — — — — —	no. 2
Fallkonihöz valo kötell	— — — — — — — —	no. 3
Egi tabla on tezen wasatth	— — — — — — — —	no. 5
Kez rud on vagion fontt benne	— — — — — — — —	no. 120

Az belseo varban

Az belsö var kapuyaban zakalos — — — — — — — — no. 18

Az Dobolo Bastian

Egy falkony
Egy sebes tarazk
Egy zakalos

Az zigett felöl valo Bastian

Egy vas tarazk
Egy hozu siska

Az harmadik Bastian

Egy sebes tarazk

Az kapu fölöt valo heyazatt alatt

Egy vas tarazk
Hatt zakalos

Az kwlso varban, kapitan uram haza alatt

Ketth forgo tarazk
Egy falkony
Egy agiu vontato lán cz

Az kwlso kapuban

Hatt zakalos

Eggik kwlso Bastian

Egy falkony

Az masik Bastian

Egy hozu syger

Az piarcza zol gall

Egy sebes tarazk

Az vadazi Bastian

Egy fekw tarazk
Egy mosar pattantiu

Az zigett feolvalo Bastian

Keötth zakalos

Az varos kapuiban az fölső kapuban

Egy seregh bontho
Negy zakalos az kapu fölötth

Az also kapu fölötth

Eggy kurtha tarazk
Negy zakalos

Az Makratt Bastian

Ketth tarazk, eggik sebes tarazk masik vas

Ugian otthaz Czirkaloban

Kett zakalos

Masik Czirkalloban

Kett zakallos

Harmadik Czirkalloban

Kett zakallos

Az belső var kapuyan vagion láncz	— — — — — — —	no. 2
-----------------------------------	---------------	-------

Az külső var kapuýan vas láncz	— — — — — — —	no. 3
--------------------------------	---------------	-------

Însemnare pe fila finală: Urbarium arcis Boros Jeneö 23 May 1605

Item inventarium eiusdem arcis [per Franciscum Ztucz et
Demetrium Zazfalusy] eodem die et anno.

LA CONSCRIPTION ET L'INVENTAIRE DES BIENS DU CHATEAU FORT DE INEU DE L'ANNÉE DE 1605

Résumé

La localité de Ineu apparaît mentionnée dans des documents en commencent du XIIe siècle. En fin du XVe siècle on a construit ici une fortification qui, en suite des restaurations ultérieures, a survécu jusqu'à nos jours. Au milieu du XVIe siècle toute la zone a été occupée par les ottomans, qui y resteront jusqu'à la fin de ce siècle. En suite de l'offensive chrétienne de l'année de 1595, le chateau fort de Ineu et la zone adjacente ont été récupérés par les armées transylvaines, celle-ci se maintenant dans les frontières du Principat transylvain jusqu'à l'année de 1658, après une décennie de la récupération de celui-ci, en mai 1605, on a réalisé un inventaire des tous les biens et de l'armement existent à ce temps-là dans le chateau fort. Le document, présente dans l'annexe, reproduit en détail le système de fortifications, les types de canons, le mode d'emplacement de l'artillerie et les vivres dont les défenseurs disposaient. A cette occasion ont été inscrites les localités et les terres qui appartenaient au chateau fort et ses redevances. C'est l'une des premiers témoignages de cette sorte concernant un chateau fort de frontière du Principat de la Transylvanie, nous offrant des informations importantes sur la structure et le mode de fonctionnement d'une telle fortification.

ACAȚIU BARCSAI DE BÂRCEA MARE, ULTIMUL BAN AL
LUGOJULUI ȘI CARANSEBEȘULUI
(26 DECEMBRIE 1644 – 14 SEPTEMBRIE 1658)

*Sorin Bulboacă**

Cuvinte cheie: Banat, personalitate, prerogative, calvinism, diplomație

Keywords: Banat, personality, prerogatives, calvinism, diplomacy

Acațiu Barcsai de Bârcea Mare¹ provenea dintr-o familie de mici nobili români din regiunea Hunedoarei, fratele său Andrei ajungând căpitan al Făgărașului iar sora sa, Ana Barcsai, s-a măritat cu un nobil român hațegan, Petru Burda², care în 1641-1642 a devenit vicecomitele comitatului Hunedoarei.

S-a remarcat ca un diplomat de carieră, cunoscând ideile cuprinse în celebra lucrare *Principele* a lui Machiavelli, pe care a citit-o de mai multe ori, fără a fi însă de acord cu principiile expuse acolo³. Diplomat abil, avantajat și de cunoașterea limbii române, Acațiu Barcsai a adus reale servicii principilor Gheorghe Rakoczy I și II, în raporturile acestora cu domnii români Matei Basarab, Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan, dar și cu Poarta otomană. A negociat cu Vasile Lupu, domnul Moldovei, diverse proiecte politice: un posibil tratat între voievodul Moldovei și Matei Basarab (20 august 1638); perspectivele unei căsătorii între Maria, fiica mai mare a domnului Moldovei, și Sigismund,

*Universitatea de Vest *Vasile Goldiș* Arad, e-mail: sorin_bulboaca@yahoo.com

¹ Frigyes Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, Budapesta, 1883, p. 340, 349, 352–384; Andrei Veress, *Epistolae et acta Generalis Georgii Basta*, X, p. 204–206; *Monumenta Comitalia Regni Transsylvaniae*, XI, 1866, p. 162; Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IX/1, București, 1897, p. 69–70; Ioan Lupaș, *Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici(1658-1661)*, în *AARMSI*, Seria II, XXXX, 1912-1913, p. 566-585.

² Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale Maghiare), P. 102/24.

³ Susana Andea, *Transilvania, Țara Românească și Moldova. Legături politice (1656–1688)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 104-110.

fiul mezin al principelui Gheorghe Rakoczy I (12 august 1643-28 ianuarie 1644), precum și un posibil tratat de alianță moldo-ardelean (2 decembrie 1643).

În 1644, pentru a urgenta obținerea unui sprijin militar din Moldova în campania antihabsburgică întreprinsă de Gheorghe Rakoczy I, în cadrul războiului de 30 de ani, principele l-a trimis pe banul Acațiu Barcsai la Iași să negocieze cu Vasile Lupu, care a oferit 700 de oșteni ca ajutor în luptele împotriva armatei imperiale din Ungaria Superioară⁴.

Banul Acațiu Barcsai se bucură de prețuirea și încrederea principelui Gheorghe Rakoczy, devenindu-i sfetnic de taină⁵ și consilier intim⁶. În 1645, banului Barcsai i se încredința misiunea de a-l reprezenta pe principele ardelean la nunta domniței Maria, fiica lui Vasile Lupu, cu nobilul lituanian Janus Radziwill⁷, alături de generalul Ioan Kemeny și nobilul Ștefan Mariaș.

Barcsai a susținut ideea unei confederații a Țărilor Române care să aibă un pronunțat caracter defensiv. Demersurile sale diplomatice din anii 1638–1645 demonstrează că nu numai intenția realizării unui sistem de alianțe politice, ci și dorința extinderii influenței principelui transilvănean la sud și est de Carpați, care se visa suveranul țărilor românești extracarpatică⁸.

Banul Acațiu Barcsai a pledat în 10 cazuri pentru acordarea nobilității și a blazonului unor persoane din banatul Lugojului și Caransebeșului: diacul Ioan Thuri, prim-castelan al Lugojului (1647)⁹, Martin și Ioan Pascotă din Lugoj (1647)¹⁰, Martin și Ioan Nagy din Caransebeș¹¹, foștii iobagi Andrei, Ioan și Nicolae Ștefan din Lugoj (1651)¹², dascălul Valentin Nyiressi din Lugoj (1651)¹³, Ioan Luca din Lugoj (1652)¹⁴, Dimitrie Călina din Caransebeș (1652)¹⁵,

⁴ *Istoria Românilor*, V, București, 2003, p. 194.

⁵ Andrei Veress, *op. cit.*, X, 1938, p. 32–34, 139–141, 157–159, 162–164, 166–168; Costin Feneșan, *Diplome de înnobilitare și blazon din Banat (secolele XVI-XVII)*, Timișoara, 2007, p. 203–205, doc. 50 (din 8 martie 1655): principele Gheorghe Rakoczy al II-lea îl numește „consilierul nostru de taină, credincios nouă sincer iubit” (*consiliarii nostri intimi... fidelis nobis sincere dilecti*).

⁶ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 195–197, doc. 45 (din 6 martie 1652).

⁷ *Călători străini despre Țările Române*, V, București, 1973, p. 135, 647.

⁸ Dragoș-Lucian Țigău, *Banii de Caransebeș și Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora*, în *SMIM*, XVI, 1998, p. 233.

⁹ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 144–146, doc. 27.

¹⁰ *Ibidem*, p. 148–151, doc. 29.

¹¹ *Ibidem*, p. 155–157, doc. 31.

¹² *Ibidem*, p. 188–190, doc. 42.

¹³ *Ibidem*, p. 191–193, doc. 43..

¹⁴ *Ibidem*, p. 194, doc. 44.

¹⁵ *Ibidem*, p. 195–198, doc. 45.

Gabriel Szirmai din Caransebeș (1653)¹⁶, Toma Kulcsar din Caransebeș (1655)¹⁷, Francisc, Mihai și Ioan Bardi din Caransebeș (1655)¹⁸.

În 1650 Acațiu Barcsai îndeplinea și funcția de comite suprem al comitatului Hunedoarei¹⁹, menționat ca atare în 1651, 1652, în 1653²⁰ și în 1655.

Acațiu Barcsai a îndeplinit și o misiune diplomatică la Istanbul în octombrie 1654 și a fost numit de Gheorghe Rakoczy al II-lea în calitate de membru în comitetul locuitor ce a condus Transilvania în absența principelui plecat în expediția militară din Polonia (1657)²¹. Acațiu Barcsai a cultivat legături și cu unii boieri din Moldova și Țara Românească, ca de pildă marele logofăt Gheorghe Ștefan, viitorul domn al Moldovei din anii 1653 – 1658²², care-l numea Bocea Ionaș²³.

Acațiu Barcsai a îndeplinit și funcția de președinte al Tablei princiare (al Tablei de judecată); a deținut această dregătorie în 1653²⁴ și 1655–1657²⁵. Banul Acațiu Barcsai a participat ca membru în comisia de revizuire a *Constituțiilor Aprobate ale Transilvaniei* (în 1653)²⁶.

În iulie 1655, prin intermediul lui Ioan Boroș, comandantul armatei transilvănene din Țara Românească, Constantin Șerban Basarab îl ruga pe principele Gheorghe Rakoczy al II-lea să-l trimită pe banul Acațiu Barcsai cu 1000 de oșteni în părțile Jiului, pentru a-i urmări pe seimenii rebeli²⁷.

Banul Acațiu Barcsai a fost un calvin înflăcărat care, în 1644, a oprit finalizarea construcției bisericii catolice din Slatina de Timiș²⁸ și a susținut

¹⁶ *Ibidem*, p. 200, doc. 47.

¹⁷ *Ibidem*, p. 203-205, doc. 50.

¹⁸ *Ibidem*, p. 206, doc. 51.

¹⁹ Idem, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, 1981, p. 198 – 199, doc. 50.

²⁰ *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, editor Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997, p. 246.

²¹ Susana Andea, *op. cit.*, p. 110 – 111.

²² *Ibidem*, p. 111.

²³ Hurmuzaki, *op. cit.*, XV, p.1263.

²⁴ Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare*, p. 200, doc. 47 (din 18 ianuarie 1653).

²⁵ *Istoria Românilor*, V, București, 2003, p. 706.

²⁶ *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, p. 21, 246 – 247.

²⁷ „Mă roagă voievodul și boierii ca Măria Ta să scrii domnului Acațiu Barcsai, ca să trimită în munți, în valea Jiului, măcar 1000 de oameni, iar Măria Ta să vestești câteva porunci, care să fie răspândite printre lotri” - *Călători străini*, V, p. 525.

²⁸ Doru Radosav, *Cultură și umanism în Banat. Secolul XVII*, Timișoara, 2003, p. 140.

financiar tipărirea unor cărți de cult în limba română, de factură calvină²⁹. Astfel, Ștefan Fogarași, pastor calvin din Lugoj, a tradus în românește *Catehismul calvinesc* al profesorului Alstedius, pe care l-a tipărit la Alba Iulia în 1648 cu litere latine și ortografie maghiară, pe cheltuiala lui Acațiu Barcsai, banul Lugojudului și Caransebeșului³⁰. Prefața este dedicată lui Acațiu Barcsai, prezentat în lucrare ca „mare ban al Lugojudului și Caransebeșului”³¹. Școlile româno-calvine din Caransebeș și Lugoj au beneficiat de ajutoare financiare și de „părinteasca grijă” a banului Acațiu Barcsai³².

În conjunctura politico-militară extrem de complicată și dificilă din 1657–1658, la inițiativa Porții, banul Acațiu Barcsai devine principe al Transilvaniei (septembrie 1658-decembrie 1660), fiind obligat de turci să cedeze Imperiului otoman cetățile Lugoj, Caransebeș, cu teritoriul banatului³³. Banul Acațiu Barcsai a refuzat, la început, demnitatea de principe dar marele vizir și-a impus voința. În ziua de 4 septembrie 1658 marele vizir Kuprulu i-a dăruit lui Barcsai, după obicei, caftanul domnesc, o cucă împodobită cu pene înalte, un buzdugan și un cal cu harnașament bogat și l-a trimis cu o ceată de turci să obțină confirmarea dietei ca principe. Nobilimea ardeleană n-a acceptat alegerea noului principe. Întrunită la Sighișoara, dieta Transilvaniei a protestat, afirmând că investirea lui Acațiu Barcsai de către marele vizir în această înaltă dregătorie reprezintă o vădită imixtiune a Porții în treburile interne ale țării. Presiunile exercitate de otomani au fost însă atât de puternice încât au înfrânt rezistența nobilimii ardeleni. Dieta a reușit să obțină de la noul principe doar angajamentul că se va retrage îndată ce Rakoczy al II-lea se va împăca cu marele vizir.

S-a păstrat scrisoarea adresată de Barcsai bănătenilor la 12 septembrie 1658, în care îi sfătuia să predea de bunăvoie turcilor Lugojudul și Caransebeșul³⁴, promițându-le în schimb că nobilii din Banat, ce se vor refugia în Transilvania,

²⁹ *Ibidem*, p. 140–141.

³⁰ I. Bănățeanul, *Cel din urmă ban al Caransebeșului și Lugojudului, hunedoreanul Acațiu din Bârcea Mare (Barcsai Akos), ca stimulator al progresului cultural–bisericesc*, în *MB*, X, 1960, 3-6, p. 29-35; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. II, II, București, 1994, p. 177.

³¹ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 137-138.

³² Nicolae Drăganu, *Mihail Halici, în Dacoromania*, IV, 1924-1926, p. 89.

³³ Cristina Feneșan-Bulgaru, *Problema instaurării dominației otomane asupra banatului Lugojudului și Caransebeșului*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 223 – 238.

³⁴ Fr. Pesty, *op. cit.*, IV, p. 352–354.

vor fi despăgubiți cu alte moșii pentru domeniile pierdute în Banat³⁵. Cronicarul ardelean George Kraus a menționat în cronica sa că banul Acațiu Barcsai a cedat banatul Lugojului și Caransebeșului în ultimă instanță, în fața amenințătoarei presiuni militare otomane³⁶.

Stările au impus condiția ca durata domniei lui Acațiu Barcsai să fie limitată la momentul iertării de către Poartă a lui Gheorghe Rakoczy al II-lea. La 11 octombrie 1658 Acațiu Barcsai a primit jurământul de credință al nobilimii transilvănene.

În acest context, Barcsai încearcă să păstreze relații normale cu fostul principe, comunicându-i condițiile alegerii sale ca principe, dar și asigurările de păstrare a „loialității” față de cel demis³⁷. Domnul Țării Românești, Mihnea al III-lea, prezent alături de marele vizir în campania militară din Ardeal din 1658, a cerut sprijin principelui Acațiu Barcsai pentru a se putea reîntoarce la sud de Carpați. Pretextând că se teme pentru scaunul muntenesc amenințat – prin lunga sa absență - de Constantin Șerban Basarab, Mihnea l-a rugat pe Acațiu Barcsai să intervină pe lângă marele vizir să-l lase să plece. Demersurile principelui Barcsai au avut succes și mica oștire a lui Mihnea al III-lea s-a putut reîntoarce acasă.

Între poruncile Porții primite de Acațiu Barcsai era și cea referitoare la prinderea și predarea celor doi domni fugari, Constantin Șerban Basarab și Gheorghe Ștefan. Tentativele formale de prindere a celor doi, realizate din porunca principelui Acațiu Barcsai, se dovedesc a fi un eșec. Probabil Acațiu Barcsai nu a intenționat efectiv să îndeplinească poruncile Porții referitoare la domnii români, fapt cunoscut și de către cei în cauză. Numai așa se explică șederea și libertatea de mișcare în Transilvania, afișată de foștii domni ai Țării Românești și Moldovei. Prinderea și predarea domnilor fugari de către Acațiu Barcsai ar fi însemnat încălcarea unei îndelungate tradiții în raporturile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească, potrivit căreia niciodată fugarii

³⁵ Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, II, Caransebeș, 1900, p. 142; George Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 257.

³⁶ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608 -1665)*, editori G. Duzinchevici și E. Reus-Mârza, București, 1965, p. 271; contextul dificil în care a preluat tronul princiar Acațiu Barcsai este explicat și analizat detaliat de istoricul clujean Călin Felezeu, *Statutul instituției centrale a Transilvaniei reflectat în raporturile cu Poarta otomană (sec. XVII)*, în *Raportul putere centrală – factori politici interni reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII – XVIII)*, coord. de Veniamin Ciobanu, Iași, 2006, p. 78-84.

³⁷ Susana Andea, *op. cit.*, p. 109.

stabiliți aici n-au fost trădați și predați Porții³⁸. Mihnea al III-lea a încercat, fără succes, să-l atragă pe Acațiu Barcsai în coaliția antiotomană³⁹. Printr-o scrisoare, Mihnea i-a dezvăluit planurile militare antiotomane. Dar, înconjurat de otomanii care-l păzeau cu grijă de o eventuală răzvrătire, Barcsai, după citirea scrisorii, a avut o atitudine reținută, prudentă. Acațiu Barcsai l-a întrebat pe predecesorul său dacă nu este cumva potrivit să trimită la Poartă documentul primit, deconspirând în acest fel planurile domnului muntean. Principele a lăsat în seama dietei sarcina unui răspuns. Întrunită la Bistrița, Dieta Transilvaniei a respins propunerile lui Mihnea al III-lea⁴⁰.

Panaiotachi Nikusios, omul lui Acațiu Barcsai la Poartă, a dezvăluit dregătorilor Imperiului Otoman intenția lui Mihnea al III-lea de a se răzvrăti împotriva Porții. La 23 martie 1659, P. Nikusios i-a trimis principelui Barcsai o scrisoare prin care îl anunța că Mihnea este complet discreditat la Poartă, că dregătorii otomani sunt convinși de vinovăția sa și că marele vizir va face schimbarea de domnie în Țara Românească – dorită și de principe - imediat după ce va fi venit tributul. În locul lui Mihnea, urma să fie numit de sultan prințul Grigore Ghica, fiul lui Gheorghe Ghica, domnul Moldovei⁴¹.

În primăvara anului 1659, Acațiu Barcsai a încercat să reia legăturile cu domnul muntean, apelând în acest sens la serviciile lui Matei Balogh, solicitându-i să restabilească buna prietenie între cele două țări și să mijlocească o înțelegere între conducătorii lor. Mihnea al III-lea nu a acceptat însă jocul dublu al principelui Acațiu Barcsai și și-a retras trupele pe care i le lăsase acestuia, pentru apărare, în toamna anului 1658⁴². Din acest moment, obiectivul lui Mihnea a fost înlocuirea lui Acațiu Barcsai la conducerea principatului cu Ioan Kemeny, fiind dispus să plătească și uriașa sumă de răscumpărare cerută de hanul tătarilor din Crimeea⁴³; Ioan Kemeny a ajuns în Țara Românească la începutul lunii iunie 1659.

Ca principe al Transilvaniei, Acațiu Barcsai a favorizat răspândirea calvinismului printre românii ardeleni. Dorind să-și consolideze poziția ca

³⁸ Susana Andea, *op. cit.*, p. 111.

³⁹ Marin Matei Popescu, Adrian N. Beldeanu, *Mihnea al III-lea (1658-1659)*, București, 1982, p. 150-151.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 151-152.

⁴¹ *Ibidem*, p. 153.

⁴² *Ibidem*, p. 155.

⁴³ *Ibidem*, p. 157-158.

principe prin atragerea de partea sa a preoțimii ortodoxe, Acațiu Barcsai a acordat, la 9 ianuarie 1659, o nouă diplomă de confirmare mitropolitului Sava Brancovici, acordându-i jurisdicție și asupra Țării Făgărașului, pe lângă teritoriile amintite în diploma lui Gheorghe Rakoczy al II-lea. La 15 martie 1659, Barcsai îi scutea pe preoții români de toate îndatoririle fiscale pe care le aveau față de vistieria principatului⁴⁴. La 20 martie 1659, printr-un alt decret, erau acordate aceleași scutiri și preoților din Țara Făgărașului. În iulie 1659, după ce Acațiu Barcsai a ocupat Alba Iulia, l-a destituit pe mitropolitul Sava Brancovici și l-a impus ca mitropolit pe Ghenadie al III-lea care se intitula „arhiepiscop de Bălgrad, Maramureș și a toată Țara Ardealului”.

Raporturile Transilvaniei cu Țara Românească au intrat, către sfârșitul verii anului 1659, într-o nouă fază. Convinși și de Ioan Kemeny, Mihnea al III-lea a acceptat ideea încheierii unui tratat de prietenie cu Acațiu Bracsai. În acest scop au plecat în Ardeal ca soli de pace ai lui Mihnea Ioan Kemeny și un boier muntean⁴⁵. La 28 august 1659, Ioan Kemeny se prezenta în fața principelui – aflat la Cristur, la lucrările dietei – unde, comunicând propunerile de pace ale lui Mihnea al III-lea, a insistat să fie acceptate. Drept gaj al păcii, principatul trebuia să trimită în Țara Românească 3 nobili ostatici, alți 3 bărbați munteni de frunte urmând să fie ostatici, pentru reciprocitate, pe lângă principele ardelean. Cu acordul nobilimii din dietă, Acațiu Barcsai a acceptat condițiile lui Mihnea al III-lea.

La 5 februarie 1660 vlădicăi Ghenadie, principele i-a impus condiții de o severitate nemaiîntâlnită până atunci. Ele cuprindeau: supunerea față de superintendentul calvin maghiar; desfășurarea slujbei în biserici numai în limba română; abandonarea superstițiilor (*superstitionum colluvies*); interzicerea cuminecăturii și botezului după ritul vechi; „dezrădăcinarea sărutării icoanelor și a crucii”; divorțul nu se putea pronunța decât cu acordul protopopilor și a superintendentului maghiar; reducerea învățaturii la Sfânta Scriptură, impunându-se *Noul Testament* de la Belgrad (1648); nu va lua amenzi, nici nu-și va crește abuziv veniturile, întrebuintându-le la școli; nu se va amesteca în afacerile țării; nu va adăposti călugări sau alți străini⁴⁶.

⁴⁴ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 82.

⁴⁵ Marin Matei Popescu, Adrian N. Beldeanu, *op. cit.*, p. 160.

⁴⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, XV, p. 1291 – 1293.

Principele Acațiu Barcsai a întreținut corespondență cu diacul de limbă maghiară din cancelaria Moldovei, Matei Literatul⁴⁷. Într-un document inedit din perioada septembrie- decembrie 1660, principele Acațiu Barcsai se adresează lui Matei Literatul, drept urmare a unei plângeri făcute de acesta, în problema banilor oferiți de el pentru eliberarea unor nobili ardeleni din robia tătară⁴⁸.

A fost un principe slab, care în ciuda sprijinului Porții n-a reușit să domine situația din Transilvania și nici n-a putut să-l înlăture definitiv pe fostul principe Gheorghe Rakoczy al II-lea, care și-a reluat domnia în 1659–1660⁴⁹. În august 1659 fostul principe Gheorghe Rakoczy al II-lea, în fruntea unei armate, a pornit împotriva lui Barcsai. La sfârșitul lui august a trecut Munții Meseșului și a pornit asupra Cristurului, unde se afla dieta, care s-a dizolvat la apropierea armatei sale. Era chiar în ziua în care cei 3 nobili desemnați a garanta pacea cu Țara Românească plecau să își îndeplinească misiunea⁵⁰.

După ce primi vestea că un corp de oaste de 1200 de ostași, condus de Ștefan Varadi, a fost risipit de trupele lui Rakoczy, Acațiu Barcsai s-a retras precaut la Deva, oraș aflat mai aproape de protectorul său, pașa de Timișoara. De aici a trimis pentru tratative la Rakoczy pe Kemeny; Barcsai se arăta dispus să renunțe la putere, cu condiția ca succesor să-i fie Ioan Kemeny (era exact dorința lui Mihnea al III-lea)⁵¹. În timpul discuțiilor, a sosit din Țara Românească vestea că voievodul muntean s-a răzvrătit împotriva Porții. În noul context politic, Gheorghe Rakoczy al II-lea a cerut și a obținut de la dieta convocată la Târgu Mureș, acordul realegerii lui ca principe (începutul lui septembrie 1659), ca urmare a abdicării temporare a lui Acațiu Barcsai. Veștiile despre victoriile împotriva turcilor obținute de Mihnea al III-lea i-au fost aduse marelui vizir Kuprulu de un curier special al lui Acațiu Barcsai care, refugiat la Timișoara, suferea un prost tratament din partea otomanilor⁵².

În lipsa unor forțe militare suficiente care să-l susțină, Acațiu Barcsai se retrage în iarna lui 1659–1660 la Sibiu, unde este supus unui prelungit asediu din partea principelui destituit de turci. În decembrie 1659, judeului Brașovului,

⁴⁷ Susana Andea, *Din relațiile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească în secolul al XVII-lea*, Cluj-Napoca, 1997, p. 55; 75-77.

⁴⁸ Serviciul Județean Cluj al Arhivele Naționale, *Fond Lazăr de Lăzarea*, fila 29.

⁴⁹ *Istoria Românilor*, V, p. 199 -201.

⁵⁰ Marin Matei Popescu, Adrian N. Beldeanu, *op. cit.*, p. 161.

⁵¹ *Ibidem*, p. 162.

⁵² *Ibidem*, p. 192-193.

Mihail Hermann, i-a sosit o poruncă de la Acațiu Barcsai să-l prindă pe domnul fugar refugiat în Țara Bârsei, Mihnea al III-lea⁵³.

La începutul anului 1661, noul principe ales de stările ardeleni, Ioan Kemeny, a pus să fie schingiuit Andrei Barcsai, fratele principelui Acațiu Barcsai și comandant al Făgărașului iar ulterior, din porunca lui Kemeny, Acațiu Barcsai și cei doi frați ai săi, Andrei și Gașpar, au fost executați sub învinuirea că uneltesc cu turcii⁵⁴.

ACAȚIU BARCSAI OF BÂRCEA MARE, THE LAST BAN OF LUGOJ AND CARANSEBEȘ (26 DECEMBER 1644 – 14 SEPTEMBER 1658)

Abstract

The controversial personality of the last ban of Lugoj and Caransebes, Acatiu Barcsai, was rigorously analyzed, on the basis of the testimonies of the epoch, by I. Banateanu, who highlighted his role as a stimulator of cultural-church progress and Ion Totoiu approached the problem of Turkish domination in Banat and Crisana, achieving the first study about the history of vilayet of Timisoara. The complex and contradictory personality of the last ban of Lugoj and Caransebes, the Romanian Acatiu Barcsai is restored in the context of international reports. The most important diplomatic activity was that of the last ban, Acatiu Barcsai (1644-1658), and it's illustrated by his relations with Walachia and Moldavia during the reigns of Matei Basarab, Vasile Lupu, Gheorghe Stefan, Constantin Serban Basarab. A career diplomatist, the confident person of Prince Gheorghe Rakoczy II, he was a member of the "locumtenens comitee" that governed Transylvania when the Prince participated at the unfortunate campaign in Poland (1657).

Some bans, like Acatiu Barcsai, accomplished the position of president of the princely Table. The ban Acatiu Barcsai also participated as a member in

⁵³ *Ibidem*, p. 233.

⁵⁴ *Călători străini*, V, p. 584.

the commission of revision of *Constitutiile Aprobate ale Transilvaniei* (in 1653), that guarantees the privileges of the two districts of Banat.

In the XVIth-XVIIth centuries, the bans of Caransebes-Lugoj conducted the confessional life of Eastern Banat, actively sustaining the Reform, more precisely the Calvinism. Thus, the ban Acatiu Barcsai forbade the finalization of the construction of a Catholic church at Slatina de Timis in 1644 and financially supported the printing of a Romanian book, of Calvinistic structure.

The disappearance of the banate of Lugoj was produced in the context of the tragic events in 1658, when the great vizier Mehmed Kuprulu undertook a punitive expedition against prince Gheorghe Rakoczy II, who had flagrantly encroached upon his dispositions. Under the threat of the Turkish army and lacking all support of prince Gheorghe Rakoczy II, in August the 23rd the authorities of Ardeal accept the “election” of the last ban of Lugoj and Caransebes, Acatiu Barcsai, as prince of Transylvania. The Porta imposed the new prince extremely tough conditions, among which the renunciation to the citadels that were providing the defensive line of the country in the western part: Lugoj, Ineu, Caransebes, Dezna, that passed under Turkish domination. The districts of Caransebes and Lugoj were yielded to the Turks by Acatiu Barcsai only in the context of the Ottoman ultimatum of September 1658.

LES PREROGATIFS JURIDIQUES DU JUGE VILLAGEOIS DANS LA LEGISLATION DU XVIIE SIÈCLE¹

*Livia Magina**

Mots clé: juge villageois, législation, Transylvanie

Cuvinte cheie: jude sătesc, legislație, Transilvania

L'analyse d'une institution, de ses transformations et de son évolution, que celle-ci parcourt, suppose l'usage de tout type de source disponible. Le royaume médiéval hongrois, continué dans sa côté orientale par le Principat Autonome de la Transylvanie, a produit, sauf les impressionnantes quantités de diplômes et de documents ayant le rôle de prouver le problème de la propriété, des milliers d'actes juridiques concernant tous les aspects de la vie sociale et politique.

L'institution du juge villageois, peu étudiée dans l'historiographie roumaine, peut être mise en évidence à la base de la pyramide institutionnelle, ayant d'une manière claire la plupart de ses attributions dans le milieu rural, le juge villageois concentrant dans ses mains l'administration du village, recevant, en échange, toute une série de privilèges. L'histoire du menu peuple a été souvent ignorée, bien que les catégories de la base sociale aient vécu selon des lois et dans des institutions aussi complexes que toutes les autres situées au sommet de la société. L'historiographie, tant roumaine que hongroise, a utilisé des informations sur le juge villageois existantes dans des documents d'archive (ces qu'on appelle *urbarii* – David Prodan) ou dans les collections des lois concernant les villes (Szabó István), et aussi dans une restreinte mesure de la législation centrale. Il existe une raison précise pour cet état de faits, car la législation centrale s'occupe seulement d'une manière sporadique de cette institution dans le cadre de ses dispositions. Au delà des prévoyances juridiques et des mentions documentaires, les institutions mineures, comme celui du juge villageois, ont continué leur fonctionnement connectées à „la longue durée” de

* Muzeul Banatului Montan, Reșița, Bd. Republicii, nr. 10, e-mail: liviamagina@yahoo.com

¹ Cette étude est une partie de l'ouvrage soutenu dans le programme de doctorat.

l'histoire, qui paradoxalement les maintient à la périphérie de l'intérêt du chercheur. En dépit de la précarité des mentions législatives, on peut observer que l'institution a été solidement ancrée dans les réalités de l'époque, ce type de document découvrant une facette impossible d'être mise en évidence par des autres genres d'actes. Etant une institution située à la base de l'hierarchie, le législateur n'est pas directement intéressé par celle-ci en soi, mais plutôt de sa relation avec les échelons supérieurs de la pyramide sociale et politique. Le manque des documents émis même par l'institution du juge villageois, nous prive de son point de vue vis-à-vis des commandements de la loi. L'importance des caractéristiques offertes par la législation consiste dans le fait qu'elle nous offre une image qui contient les attributions, les compétences mais aussi les obligations d'une institution rurale, peu visible dans d'autres documents.

Pour une longue période la coutume a représenté pour le royaume hongrois la principale source de droit. Mais l'absence des textes écrits aurait fait la vie juridique peu opérable. Les premiers décrets ont été émis par le roi Stéphane, mais la plupart des rois hongrois ont eu une activité de ce genre, de ce point de vue se remarquant les rois Ludovic I de Anjou (1342-1382), Sigismund de Luxembourg (1387-1437) et Matia Corvin (1458-1490). Les actes, portant le sceau royal, ne se sont pas constitués dans un corpus ou une archive propres à l'institution royale, étant répandues dans de diverses locations et de fonds.

Un premier recueil de ces lois et règlements de droit a été organisé par Stéphane Ilosváy qui, resté au stade de manuscrit, a constitué la base pour la collection *Corpus Juris Hungarici*. En 1696 Martin Szentiványi a publié cette nouvelle collection de lois qui, en suite de son usage intense et prolongé, avait acquiert un caractère officiel, sans que ce fait soit l'œuvre du pouvoir législatif. La collection a été perfectionnée dans le XVIIIe siècle par Ioan Szegedi et, dans les dernières décennies du XVIIIe siècle et de la première moitié de celui suivant, par l'initiative de Martin Kovachich ont été issues à la lumière toute une série de lois et de décrets. Dans ce cadre législatif, on peut observer facilement l'évolution du droit hongrois. Aujourd'hui, l'édition la plus connue est celui du Millenium, éditée en 1900 par Deszö Márkus². Ainsi, ce recueil contient les décrets royaux tout en commençant avec le roi Saint Stéphane, mais ayant néanmoins des lacunes, étant complétée avec les nouvelles lois de

² Charles D'Ezlay, *Histoire des institutions publiques hongroises*, I, Paris, 1959, p. 70-72; voir Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc*, I, București, 1980, p. 213-214.

Marie Thérèse (1740-1780), finissant au niveau de l'année de 1848. La dernière édition, avec des compléments et ajustements, incluant même des pièces inédites, a été publiée en deux volumes, en 1976 et en 1989³.

Même si les articles du XVIe siècle ne constituent pas un sujet pour cette étude, on ne peut analyser la législation du Principat sans se reporter à celui antérieure. Ainsi, en 1504, Vladislav II a ordonné à Stéphane Werboczi⁴ de codifier les décisions de droit dans ce qui est apparu comme *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum*, qui avait obtenu l'accord de la Diète en 1514. Seulement en 1517 Werböczy éditait en Vienne, en latin, une première édition de ce recueil de lois. En dépit de cela, *Tripartitum* reste seulement un „livre de droit”, sans ayant le statut de loi pour le pays, mais étant utilisé constamment, les lois ultérieures citant les règles contenus par celui-ci. Le XVIe siècle est marqué ainsi, du point de vue législatif, par les articles de loi de 1514 et de la collection de du juriste Stéphane Werböczy, qui a représenté la base juridique de la société de l'Hongrie et de la Transylvanie. Si les décrets de 1514 expriment, en fait, la réaction législative de la noblesse envers les événements de la même année, établissant et renfermer par voie législative toute une série de punitions, y compris le servage, *tripartitum* est une collection de lois et coutumes juridiques établies successivement par des décrets et des décisions de la Diète, approuvés par celle-ci à peine en 1517. D'une manière similaire avec les décrets de 1514, la loi est rédigée d'une telle manière pour servir aux buts de la noblesse, ses principes étant adaptés à ses besoins. La noblesse et la plèbe sont les deux catégories sociales inscrites dans le code des lois. Si les nobles jouissent de toutes les droits et libertés, la plèbe, contenant les gens libres et les serfs, s'inscrivent dans la situation contraire, les serfs étant soumis à la servitude totale par le titre 25, de la III-eme partie.

Après la séparation de la Transylvanie dans le cadre du Royaume hongrois, les décrets royaux ont été remplacées par les décisions des diètes du

³ *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457*, I, ed. Bácskai., Döry F., Bónis G., Budapest, 1976; *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458-1490*, II, ed. Döry F., Bónis G., Erszegi G., Teke S., Budapest, 1989 (en suite DRH).

⁴ István Werböczy (1458-1541), notarius curiae regiae, originaire d'une famille de petits nobles, juge, politicien, diplomate – Victor Onișor, *Istoria dreptului românesc*, Cluj, 1925, p. 228.

pays, comme principale source de droit. Pendant l'époque du Principat ont eu lieu 296 de diètes principales, y ajoutant les secondaires, des assemblées nobiliaires. La Diète représentait l'organe constitutionnel principal, celui qui légifèrait dans des diverses questions, au niveau du tout le Principat. On peut discuter sur deux types de lois, celles généralement valables et celles particulières, en fonction de la catégorie sociale, de toute situation spéciale ou reportée à un quelconque territoire. Les décisions diétales ont été ramassées et publiées dans la deuxième moitié du XIXe par Szilágy Sándor, dans un ouvrage massif, ayant 21 volumes. C'est la collection la plus complète, chaque volume contenant les textes originaux, initialement en latin, puis presque exclusif en hongrois, accompagnés des appréciations, commentaires et de notes critiques de l'éditeur⁵. Les Princes de la Transylvanie, commençant avec Gabriel Bethlen (1613-1629), ont été intéressés de la codification de la législation et de la systématisation de leur législation, en preuve de leur autonomie politique, mais aussi pour un fonctionnement optimal de la vie juridique. Ainsi, Gheorghe Rakoczy I (1613-1629) ordonne la collection de toutes les décisions diétales et des articles répandus dans les archives des comitats et des villes. Le matériel ramassé a été déposé dans l'archive du pays, trouvée dans la ville de Alba Iulia, y suivant une opération de classification et organisation sur des sujets communs, fait resté au stade de projet à cause de la mort du Prince⁶. Seulement à l'époque de Gheorghe Rakoczy II (1648-1657), en 1653, on a établi la forme finale sous le titre de *Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium eisdem annexarum*. En signe distinctif de la législation du XVIIe siècle, les *Approbatæ* sont une synthèse des décisions diétales de la période de 1540-1653, garantissant en spécial les droits de la noblesse et les rapports d'entre celle-ci et les serfs ou envers le Prince. Le texte présenté, écrit en hongrois avec des termes techniques pris du latin et adaptés à la langue hongroise (*concludo* – *concludalni*, *communicare* – *comunicalni*, *ritus* – *rituskoban*) est divisé en cinq grandes parties, partagées dans des titres et des articles: droit ecclésiastique, droit d'état, les droits de la noblesse, procédures de jugement et notions de droit administratif. Il faut observer le fait qu'on n'a pas inclut à titre spécial les droits et les obligations des paysans, cela faisant l'objet des quelques titres répandus au long des textes.

⁵ *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek*, I-XXI, ed. Szilágy S., Budapest, 1875-1898 (en suite MCRT)

⁶ *Constituțiile aprobate ale Transilvaniei 1653*, ed. Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997, p. 16-19 (en suite *Const. Apr.*).

Dans le même esprit, en 1699, est éditée une autre collection formée par les lois émises dans la période comprise entre les années de 1653 et 1699, *Compilatae Constitutionis*. Tant le corpus de 1653, que celui dernier, ont été redites dans le *Corpus Juris Hungarici*, l'édition millénaire⁷. Un troisième pallier législatif est celui des décisions prises dans les assemblées des comitats et des villes. Editées sous le titre de *Corpus Statutorum Hungariae Municipalium*, en huit volumes, par Kolosvári Sándor et Óvári Kelemen, cet ouvrage surpasse avec précision les réalités de cette place, tout en permettant la mise en évidence des quelques aspects qui n'apparaissent pas dans la législation centrale. Le premier de ces huit volumes contient les articles approuvés dans les assemblées des comitats et des villes de Transylvanie, tant hongrois, que des colonisâtes allemands (dénommés *sachsen*, roum. *sași*). La collection de statuts municipaux des *sachsen*, ratifiée en 1583, ramasse les normes juridiques appliquées dans les villes de ceux-ci, et les constitutions des *sicules* (colonisâtes situés dans la partie estique de la Transylvanie), ramassées et approuvées en 1555 systématisent des normes de droit qui gouvernaient cette population.

Une collection juridique séparée a été mise au point pour la population qui vivait dans les territoires sudiques de la Transylvanie, du district de Pays de Făgăraș. Apparue sous le titre de *Statutele Țării Făgărașului* et *Constituțiile Țării Făgărașului*, étant édités en 1508 et 1657, celles-ci contiennent toute une série de normes coutumières, rédigées en latin et couvrant le domaine du droit pénal et de celui de l'organisation procédurale, avec des intercalations concernant des obligations de nature économique, ayant pour aire d'utilisation un territoire avec de population roumaine⁸. Ștefan Meteș est celui qui les a republiées, éditant même toute une série de règles de l'année de 1570 – *Fogaras varanok modja es syokasa kivel esytendo altal tartoyinak (1560 – 1570)*, qui expose les devoirs des villages mais aussi des habitants du château fort, constituant l'introduction à un *urbariu* (codex législatif concernant les villes), en notre opinion étant fait en tenant compte des coutumes plus anciennes⁹.

La coexistence des deux catégories de normes juridiques, écrites et coutumières, a en réalité une valeur d'application égale, sans en être

⁷ *Corpus Juris Hungarici*, VII, Budapest, 1900 (en suite CJH).

⁸ *Corpus Statutorum Hungariae Municipalium. A Magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*, I, Budapest, 1885 (en suite *Corpus Statutorum*).

⁹ Ștefan Meteș, *Viața agrară a românilor din Ardeal și Ungaria 1508 – 1820*, I, Cluj, 1921, p. 243 – 252.

antinomiques, comme il paraissait à un regard superficiel. Ce fait est souligné par Werböczy en 1517¹⁰ et aussi par les *Statuts Municipales des Sachsen* de 1583, ayant à leur tour des racines plus anciennes, en spécifiant que toute manque législatif peut être rempli par des normes utilisées dans le passé, à conditions qu'elles ne contreviennent pas aux intérêts de la majorité¹¹.

On met en relief ainsi toute une série de caractéristiques des lois de ce période, le plus important étant le fait que toutes de ceci s'occupent, en général, avec le problématique du statut de la noblesse et de ses rapports avec la couche paysanne et le Principe du pays.

À côté de la loi écrite, le droit coutumier, formé à travers du temps, représente pour notre étude une autre source d'informations. La Transylvanie a eu trois formes de droit, en fonction de la population qui constitue son objet de référence: le droit coutumier roumain, le droit de la population hongroise et le droit de la population d'origine allemande (sachsen)¹². Chacune de ces trois populations ont eu, en des différents degrés, une codification de leur droit coutumier même du XVIe siècle.

La coutume, ou la lois qui n'est pas établie par voie écrite, a été étudiée dans l'historiographie roumaine tant du point de vue juridique que ethnologique, partant de la considération que *jus valachicum* représente l'essence et les caractéristiques de l'ethos roumain, et aussi l'originalité des institutions de droit. Les premières tentatives d'analyse appliquées à ce phénomène historique et juridique datent de la période d'entre les deux guerres, étant continuées, selon la même théorie, jusqu'aujourd'hui¹³. Les caractéristiques principales du droit coutumier ne se résument seulement à la réglementation des relations agraires et du droit de propriété, mais aussi du droit familial et des obligations individuelles, avec des références qui tiennent du droit pénal et procédural.

À l'intérieur des corps législatifs le juge villageois est mentionné dans tous les domaines du droit, mettant en relief ses attributions et ses obligations,

¹⁰ *Tripartitum*, Prologus, 12, art. 2.

¹¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 146-147.

¹² Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc*, I, p. 203.

¹³ Victor Motogna, *La dreptul românesc, jus valachicum*, dans *RI*, 1922; Elena Mureșan Tritean, *Contribuții la istoria dreptului românesc din Transilvania*, dans *RA*, 1942-1943; Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, București, 1970; Alexandru Herlea, *Studii de istorie a dreptului*, I-II, Cluj, 1982-1985; Vladimir Hanga, *Les institutions du droit coutumier roumain*, București, 1988; Adrian Boantă, *Cutuma și legea scrisă, coordonate ale vechiului drept românesc (I)*, dans *Curentul Juridic*, nr. 3-4/2006.

tout en pouvant tirer la conclusion que l'institution du juge villageois est également ancienne que l'existence du village¹⁴. La nominalisation de la personne qui détient cette fonction est variable, selon la langue de la législation, mais aussi de la région qui en est terme de référence. Ainsi, *Decreta Regni Hungariae* la dénomme *villicus*, *villicus villae*, *villicus loci* mais aussi *judex vel villicus*, exprimant probablement le passage vers un autre terme, moins utilisé, celui de *judex*, ou l'usage concomitant des deux termes. En *Statutele Țării Făgărașului* le juge villageois n'est pas dénommé expressément, étant le boyard qui „dirige la commune toute l'année et collecte les impôts”.

En *Monumenta Comitalia* est dénommé *judex*, *kenez*, *kenesius villae*, *falusbiro*, *biro*, *folnagy*, *paraszt biro*, *falusi paraszts biro*, *helynek biro*, en majorité des exprimassions du terme existant dans la langue hongroise, y pouvant observer un quelconque développement/transformation de celui-ci au long du temps en conséquence des nouveautés intervenues tant au niveau politique, qu'à la langue utilisée dans la chancellerie de ce temps-là. *Corpus Statutorum* dénomme la personne qui détient cette fonction *judicus pagis*, *judicus villani*. La dénomination de *sândia*, analysée par David Prodan, ne se retrouve pas dans la législation centrale, car celui-ci est un terme particulier, zonal, qui a circulé en parallèle avec celui officiel¹⁵.

La législation contient des articles où sont utilisés des termes qui désignent l'institution du juge villageois: *vilicationem*, *falus birosagot*, *keneziatus*, indiquant le fait que celle-ci était considérée comme importante, même si les références sur celle-ci sont plus rares. Plusieurs fois on énumère l'institution du juge villageois à côté d'autres ayant le même type d'attributions, mais étant d'une plus grande importance, comme le juge des comitats ou celui des villes, tous étant dénommés officiels ou dirigeants.

Des ses débuts l'institution du juge villageois a eu une importante componence d'ordre judiciaire. Sûrement, le juge villageois était celui qui faisait justice et solutionnait les conflits issus dans les communautés rurales. Dans le procès de jugement il était aidé par des jurés, élus des membres de la communauté. La sphère d'activité de cet officiel n'était pas étendue, mais étant plus variée, lui revenant la tâche de maintenir la sûreté publique, l'ordre et la

¹⁴ Eckhart Ferenc, *A földesúri büntető-bíráskodás a XVI-XVII században*, Budapest, 1946, p. 8

¹⁵ David Prodan, *Despre sândie*, dans *Cercetări de lingvistică*, 1, 1962.

défense des intérêts communs. Dans des quelconques limites, les punitions qu'il pouvait administrer étaient de nature pécuniaire, mais aussi corporelle, les cas plus graves étant confiés aux instances supérieures de jugement¹⁶. Il faut dire que la législation de la période arpadienne soit assez ambiguë, mentionnant le fait que chaque paroisse doit avoir son juge villageois, tout autre ne pouvant intervenir dans ses jugements¹⁷. Si on applique cette formule à toutes les institutions trouvées en subordination hiérarchique, alors même au cas des villages il faudrait exister un juge avec une telle autorité. Le roi Ladislaw avait établi que chaque juge villageois peut occuper cette dignité pour une année, après ce délai ne pouvant pas le détenir, probablement pour prévenir les abus¹⁸, fait qui reste valable pour toute la période de l'existence de cette institution, mais les documents nous montrent que la même personne pouvait être juge villageois plusieurs années.

Ultérieurement, tant l'organisation juridique que la procédure de jugement ont été réglementées par la loi, existant deux grandes catégories d'instances: quelques-unes ayant un spécifique ethnique, créées par les populations du territoire (roumaine, des sachen, des sicules) et des autres générales, ayant plusieurs degrés, toutes portant le nom générique de „scaun” (en roumain), signifiant en français „chaise” - *szek, Stuhl, Sedes judiciaria*. L'organisation judiciaire devient de plus en plus compliquée; la plus haute instance de jugement est le Tableau princière, ou on jugeait tant les cas en appel contre les décisions prises aux chaises inférieures (du comitat, des sicules, ou de l'Université des Sachsen), mais aussi des cas en première et dernière instance, ayant pour terme de référence le droit de propriété.

La chaise du comitat jugeait la plupart des dossiers, constituant la dernière instance pour les serfs et la première pour les nobles et les gens libres. A la chaise du domaine, présidée par le maître des terres, on jugeait les cas concernant les personnes asservies du domaine. La chaise de jugement du village, conduit par le juge villageois, secondé par les jurés, peut juger seulement les causes mineures d'entre les villageois ou d'entre eux et les étrangers¹⁹. En partant de la chaise villageoise, l'instance d'appel pouvait être la chaise du domaine,

¹⁶ Szabó István, *A parasztfalu önkormányzatának válsága az úkorban*, dans *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*, Budapest, 1948, p. 282-284.

¹⁷ *CJH*, p. 82, cap. XVI.

¹⁸ *Ibidem*, p. 86, cap. XXV, al. 2.

¹⁹ Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 382-384.

celui urbain ou du château fort, en fonction de l'appartenance administrative du village. Un cas plus spécial, qui doit être mentionné, date de l'année de 1630, quand le juge du village de Dendrad du comitat de Cluj, Adrian Gedes, présente à la princesse Ecaterina de Brandebourg une lettre privilégiée de 1608, émise sous le sceau de Sigismund Racoczi, qui confirmait pour les représentants du village, à côté d'autres libertés, le fait que les habitants peuvent bénéficier d'appel direct au jugement princière²⁰.

Initialement, pour chaque infamie existait une punition corporelle, ayant pour but l'intimidation que la correction de l'infacteur, au long du temps on remarque la tendance de remplacer ce sorte de punition avec celui en argent, ainsi que celle-ci soit une source de revenus pour l'instance qui avait autorité sur le coupable. Cette rançon en des biens ou en argent a reçu la dénomination de *birsag*.

Le législateur est intéressé même de la sort de ceux qui profèrent des injures, produisent des ennuis ou des offenses et de ceux qui ne payent pas leurs impôts, au sens qu'on spécifie le fait que l'acte de jugement doit avoir lieu en première instance au juge villageois, l'appel pouvant être fait au maître des terres et puis à la chaise du comitat²¹. Le juge villageois avait la responsabilité de capturer et de juger les personnes qui emploient des mesures incorrectes, et au cas qu'il ne ferait pas cette chose, le maître du lieu pouvant le punir²². On observe, par contraste aux siècles antérieures, une très bonne délimitation des autorités de l'officiel du milieu rural et quelles sont les autorités qui exigent son collaboration et soumission: c'est à dire celles du comitat et le maître des terres.

Pour sa prestation dans l'instance villageoise de jugement, au juge villageois arrive une partie de la somme que le coupable doit le payer comme punition. Au cas que le jugement était effectué par le maître des terres, on payait une somme de 40 dinars, au cas que celle-ci se déroulait au niveau du villicus, celui-ci recevait seulement 20 dinars²³. Dans le même quantum s'inscrit les articles de loi qui prévoient que le juge peut retenir pour soi-même la troisième

²⁰ Magyar Országos Levéltár, F1, Librii regii, XIX, f. 79-80.

²¹ *CJH*, 1899, p. 216, art. 8.

²² *MCRT*, I, p. 298, la diète de Târgu Mureș de 1549, point 17: „Le mesurage doit être effectuée en utilisant la mesure de Cluj...Ceux qui le feront d'une autre manière soient punis, en confisquant leurs biens...Si les superviseurs ne les capturent pas, le juge de cet endroit a l'obligation de les juger, et s'ils ne le sont punis par celui-ci, le maître a le droit de punir le juge”.

²³ *DRH*, I, p. 272.

partie des biens apportés à un noble, si ces biens ont été volés²⁴. L'aspect pécuniaire n'est seulement un reflet du pouvoir législatif de ce dignitaire villageois, mais aussi une source de revenus, car il n'était pas payé d'une autre manière. Il faut mentionner que les lois s'occupent en spécial de la manière de jugement des chaises officielles, publiques, les chaises villageoises et domaniales étant omises. Les délits majeurs, dont le jugement tiennent des compétences des instances supérieures de jugement, font l'objet d'une multitude d'articles de loi. Des années et des années les membres de la Diète légifèrent sur le sort des tueurs, voleurs, vagabonds, incendiaires, violateurs, adultères etc. Leurs faits tombent sous l'incidence des lois, la punition constituant, en fait, l'application d'une échelle tarifaire. Ainsi, en cas de crime la rançon de ce délit majeur se nommait *hommagium*, la fausse accusation – *emmenda lingue* (la rançon de la langue).

La capture des malfaiteurs est l'une des plus importantes attributions du juge villageois. Quelquefois, il était solidaire avec tout le village dans l'accomplissement de cette tâche, du point de vue théorique étant l'une des plus rares problèmes où on appliquait la responsabilité collective. La valeur de l'infraction est, avant tout, pécuniaire, mais on pourrait appliquer une correction corporelle. Celui qui vole des biens en valeur de 100 argents soit emmendé au jugement de la chaise villageoise en somme de 1 florin (monnaie d'état) et le paiement des ennuis; si la même personne répétait ce geste, la procédure était la même, à la deuxième récidive celle-ci étant pendue. Si le vol consiste en deux florins, le coupable est battu, puis il doit payer l'émende, en témoignant devant le prêtre, à la première récidive il paie 12 florins, à la troisième infraction de ce genre étant pendu. Si la somme volée dépasse 3 florins, l'infracteur, au cas qu'il ne s'est mis en accord avec la personne lésée, est pendu, au cas contraire on lui coupe une oreille, à une éventuelle récidive étant pendu²⁵. Si le juge met en liberté l'infracteur pour une somme quelconque, il se fait coupable de l'*hommagium* du voleur²⁶.

La Diète de l'année de 1614, dont les décisions ont été reprises dans *Approbatæ*, consignait qu'il était défendu aux tous les villages de cacher et de protéger les infracteurs, au cas contraire l'emmené étant en somme de 200

²⁴ *MCRT*, I, p. 219.

²⁵ *Const. Apr.*, P. III, T. 47, art. 2.

²⁶ *MCRT*, I, p. 219.

florins. Les juges avaient l'obligation de chercher ces infracteurs et les confier à une instance supérieure de jugement, respectivement à celui du comitat²⁷. Si les voleurs capturés s'échappent par la faute du juge et des villageois, ils avaient l'obligation de le capturer en un délai de 15 jours, l'émende consistant, en ce cas en une somme de 200 florins; si tous de ceci procéderaient à une libération intentionnée, ils devaient payer 500 florins. La poursuite générale (*generalis inquisitionis*) des infracteurs avait lieu une fois à trois années, les cacheurs de voleurs étant condamnés à mort, si une telle personne a été engagée pour garder le bétail du village, celui-ci était puni en une somme de 200 florins.

Au cours de l'année de 1619, des autres deux articles prévoyaient que le juge villageois doit retenir les personnes qui voyagent dans les routes principales sans de lettre et de les arrêter, indifféremment s'ils étaient des gens ordinaires ou des nobles²⁸. Les gens sans de lettre, s'ils avaient une raison de voyager ainsi, ils devaient dire quelle était la raison pour laquelle ils voyageaient d'une telle manière, autrement ceux-ci entraient dans la catégorie des vagabonds. Le juge du village, sous une punition de 500 florins, devait retenir de telles personnes et de les confier aux autorités, et si celui-ci ne réussissait pas cela, il avait l'obligation d'annoncer les officiels et les villages du voisinage de la présence de tels individus dans la frontière commune²⁹. Si le juge villageois aurait mis en liberté ces personnes, il était puni avec une émende de 200 florins par l'instance compétente, c'est à dire la chaise du comitat.

Le bétail sans feu ni lieu trouvé dans les limites de la commune devait être retenue par le juge. En ce sens, la suite des traces se constituait dans une autre forme d'obligation pour le village et son dirigeant. Ce sort de bétail, qui n'était réclame par un autrui, revenait au maître du domaine. Si quelqu'un perdrait un animal quelconque dans les limites d'un village, le village était obligé de capturer le voleur ou de payer le dommage *ad plenum satisfactionem* (jusqu'à la pleine satisfaction du perdant) dans une intervalle de 15 jours³⁰. En suite de la sollicitation du perdant, le juge et le village tout entier devait se présenter à la frontière du village et, à côté de six jurés, tous devaient jurer pour leur innocence envers le juge des nobles³¹. Si l'animal, dont la trace a été trouvée

²⁷ *Ibidem*, VI, p. 419-420; *Const. Apr.*, P. III, T. 47, art. 4.

²⁸ *Ibidem*, VII, p. 514.

²⁹ *Const. Apr.*, P. III, T. 49, art. 1.

³⁰ *Ibidem*, P. III, T. 13, art. 1.

³¹ *MCRT*, X, p. 141.

dans le territoire du village, ne peut être tiré dehors ou celui-ci a été tué, le village est puni avec le paiement de 12 florins. Si à la frontière d'entre les villages il y a des animaux égarés, le juge du village a l'obligation de les emmener dans la proximité immédiate de la localité³².

Au cas que le voleur n'est pas capturé et on ne peut pas prouver qu'il n'est pas l'un des villageois, le village tout entier, avec son juge villageois, doivent payer une émonde de 40 florins³³. Mais si le voleur est capturé, le juge du village, dans un délai de 8 jours, doit faire la demande d'extradition de celui-ci³⁴. Il faut dire que la procédure et les punitions soient valables même pour le territoire des sachsen, fait spécifié dans une décision de l'année de 1665³⁵.

En ce sens, en 1623, la Diète décida, encore une fois, la punition sévère des personnes qui cachaient les voleurs, les juges étant sommés de collaborer avec le chef du comitat, sous la punition d'être empalé³⁶. Une autre décision, aussi extrêmement dure, était approuvée par l'assemblée transylvaine en mai 1632, et qui prévoyait que chaque juge villageois ou knez au cas de la capture d'un voleur dans les routes du village et ne tire pas les cloches, selon la coutume, celui-la (avec deux jurés/villageois) soit empale, et le village doit supporter une émonde de 200 florins³⁷. La même punition reste valable au cas que le juge cacherait le fait que dans son village existe un malfaiteur et il n'actionnerait pour le capturer.

Ces mesures sévères visent le maintien de l'ordre aux tous les niveaux de la société. Les paysans étaient visés en spécial, car sur cette catégorie sociale planait toujours la suspicion de collaboration dans des activités illicites. C'est une mentalité nobiliaire, issue des prévoyances du *Tripartite*, qui assimile la

³² *Ibidem*, XV, p. 247: *Az mely puszta faluknak határit hatalmasúl vakmeröképen akarja más szomszédos falú, vagy akárki is élni, az olyan puszta falut biró felek, ha marhát találnek azon ő tilalmas határookban, hajtsák az közelebb lévő valamelyik faluba, és non obstande eo, hogy nem portionatus abban a faluban, melyeben a marha hajtatik, mintha az maga falujában hajtotta volna bé, úgy láttason törvényt reá az országnak afélekről irott törvény processusa szerént.*

³³ *Const. Apr.*, P. V, l'édicte XXXVII.

³⁴ *MCRT*, X, p. 416.

³⁵ *Ibidem*, XIV, p. 112-114.

³⁶ *Ibidem*, VIII, p. 132.

³⁷ *Ibidem*, IX, p. 28: *Az mely falusi birák és kenézek az latrokat falujikban hagyják jáás meg nem fogják, avagy harangnak félen verésére fel nem kelnek, az olyan biro és kenéz harmadmagával nyársoltassék fel, és az falu is kétszáz forinton convincáltassék; Const.*

paysannerie avec une couche trouvée à la périphérie de la société. Responsable pour l'application de la législation au plus bas niveau de la société ne pourrait être autrui que le juge villageois, le dernier dans l'hierarchie administrative. Lui-même souffert aussi les rigueurs de la loi (celui d'être empalé) au cas de l'inefficience dans l'application de la formule légale.

Dans des plusieurs des cas, le juge villageois avait l'obligation de jouer le rôle de témoin pour le maître, pour les villageois, pour les colonisâtes, pour les hommes libres, indifféremment de leur nationalité. C'est du XVIe siècle que le juge villageois, avec trois personnes honnêtes, doit témoigner au cas qu'un hongrois du village aurait été accusé. Si les témoignages n'étaient pas réels ou ceux-ci ne pouvaient être prouvés, et celui-la n'était pas connu comme voleur, l'accusé était pendu. D'une manière similaire, s'il s'agissait d'un roumain, le juge avec trois témoins hongrois d'un village voisinant, devaient déposer leur témoignage³⁸.

Les conclusions sur la législation et surtout sur la fréquence de la mention du juge villageois contournent, en réalité, ses attributions qui lui reviennent de la part de l'état. Si la législation centrale contient en spécial des articles concernant le droit pénal et l'implication du juge dans son application, les articles des statuts municipaux détaillent concrètement la procédure pénale. D'autre part, les diètes ont stipulé et contourné par leurs décisions la relation du juge villageois avec l'état, avec les institutions du comitat et nobiliaires, et les règlements municipaux d'autant plus. La relation *iudex-dominus terestris* reste, dans la plupart des cas, à un niveau local, restant une liaison de droit privé, sans se concrétiser dans une liaison de droit publique ou en règlement juridique général.

Apr., P. III, T. 47, art. VI: „Si au mot „les voleurs” et à l'alarme faite par les cloches, les villageois ne participent pas à la capture des voleurs dans leur village ou dans le territoire de leur village, et ceux-ci ne confient pas ces voleurs aux officiels, ou à l'insistance de celui qui a crié „les voleurs” ou de la personne qui a fait la plainte, ceux-ci ne les retiendraient pour le jugement, tous doivent être punis avec le payement de 200 florins et la restitution des dommages des réclamants”

³⁸ MCRT, I, p. 89 : *Quum aliquis Hungarus de aliqua villa accusabitur, et extradabitur, extunc Judex villae semet tertius cum honestis personis ita ut, infra spacium anni integri hominem illum extradatum furticio non usum fuisse sciret, deposita fide liberare valeat, et non secus nam si aliter suspendatur. Si vero Valachus modo simili Kenezius villae cum aliis probis, et honestis ac fide dignis Valachis quartusmet insuper de villa propinquiore Christiana, levatis secum aliis tribus Hungaris Colonis Christianis, honestis Personis ita ut septimusmet fidem deponat, et sic deposita fide accusatus vel extradatus ille eliberabitur.*

PREROGATIVELE JURIDICE ALE JUDELUI SĂTESC ÎN LEGISLAȚIA SECOLULUI AL XVII-LEA

Rezumat

Analiza instituțiilor și a transformărilor pe care acestea le parcurg presupune angajarea într-o susținere a tuturor tipurilor de surse, inclusiv legislația vremii. Instituția judeului sătesc nu face excepție, iar atribuțiile celui care îndeplinește această funcție sunt prevăzute de către hotărârile legislative alături de celelalte atribuții, cum ar fi cele fiscale, militare etc.

Judele sătesc, ajutat de către jurații satului aleși dintre membrii comunității, adunai în cadrul scaunului sătesc, se constituie în prima instanță de judecată în piramida procedurii judecătorești. Acest scaun poate judeca cazuri începând cu injuriile și până la „dosare” cu o valoare de la 3 până la 12 florini, în funcție de zonă. Tot judele este responsabil cu prinderea infractorilor – hoți, tâlhari, violatori, incendiatori –, acțiune la care trebuie să participe întregul sat.

UNELE ASPECTE REFERITOARE
LA MINERITUL ȘI METALURGIA BĂNĂȚEANĂ
ÎN ANII 1718-1726,
ANALIZATE PRIN PRISMA
UNOR DOCUMENTE AFLATE LA ARHIVELE
CURȚII IMPERIALE DIN VIENA

*Ovidiu Marinel Koch-Tufiş**

Cuvinte cheie: minerit, metalurgie, Banat, Habsburgi, mercantilism centroeuropean
Schlüsselworte: Bergbau, Metallurgie, Banat, Habsburger, mitteleuropäischer Merkantilismus

Victoriile obținute pe câmpurile de luptă de armatele austriece, în războiul desfășurat între anii 1716 și 1718 împotriva otomanilor, vor fi consacrate la masa tratatelor în anul 1718, la Passarowitz, prin anexarea de către Imperiul habsburgic a Banatului, Olteniei și a nordului Serbiei. Ținând cont de interese politico-strategice și economico-financiare majore ale Imperiului habsburgic, Banatul va fi organizat într-un domeniu al Coroanei și Camerei imperiale, acesta fiind administrat de la Viena de forurile aulice, respectiv Camera Aulică și Consiliul Aulic de război, prin intermediul Administrației Țării Banatului (*Banater Landes-Administration*), înființată la Timișoara în noiembrie 1717¹.

Statutul dobândit de Banat în cadrul monarhiei habsburgice, respectiv acela de domeniu al Coroanei și Camerei imperiale, conferea împăratului, pe lângă calitatea de suveran al țării și pe aceea de stăpân feudal, fapt ce va permite guvernanților de la Viena să aplice în practică idei politice și administrative și să realizeze proiecte economice inspirate din gândirea mercantilistă.

Mercantilismul reprezintă politica economică a statului absolutist, având ca țel creșterea puterii acestuia prin sporirea averii naționale. Acest deziderat

* Universitatea Karl Franz, Graz, Austria, Institutul de Istorie; Adresă: Heinrichstraße 26/ III A – 8010 Graz; E-mail marinelovidiu.kochtufis@stud.uni-graz.at

¹ Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716–1778*, Timișoara, 1997, p. 49 (Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*).

putea fi atins în primul rând prin creșterea producției industriale în manufacturile de stat și realizarea unei balanțe comerciale active în care exporturile, în special de produse industriale, depășeau importurile, permițând rămânerea și atragerea în țară a unor sume mari de bani ce sporeau rezerva monetară a țării.

Mineritul și metalurgia se numărau printre ramurile economice favorizate de politica economică mercantilistă².

Producând metalele necesare realizării unor bunuri de consum folosite societății, bunuri ce în parte erau exportate, participând astfel la realizarea unei balanțe comerciale active, contribuind la sporirea masei monetare prin producția de metale nobile – aurul și argintul -, creând locuri de muncă și implicit surse de venituri populației, oferind posibilități pentru desfășurarea unor afaceri economice pentru întreprinzătorii (investitorii - n.n.) particulari, mineritul este considerat ca fiind „copilul preferat al mercantilismului”, fiind și „cel mai nevinovat mijloc de a îmbogăți Erariul” (fiscul imperial - n.n.)³.

Pe plan central, mineritul și metalurgia bănățeană s-au aflat între anii 1718–1745 sub conducerea Camerei Aulice din Viena, secondată de Comisia Neoaquistică⁴, iar pe plan local au fost subordonate Administrației Banatului.

În continuare, ca o prefață la articolul nostru, dorim să prezentăm pe scurt cadrul legislativ, pe baza căruia s-a desfășurat activitatea minieră și metalurgică din Banat în intervalul de timp pe care îl analizăm, respectiv anii 1718-1726, acesta fiind conturat prin diferite acte normative, emise de Camera Aulică - în calitatea sa de for central răspunzător de problemele economice și financiare ale Imperiului habsburgic – și, respectiv, de către Administrația Banatului, care răspundea de problemele civile și militare ale provinciei.

Pentru cunoașterea situației mineritului și a metalurgiei bănățene, precum și a măsurilor luate de autoritățile habsburgice pentru revigorarea acestor activități economice, imediat după cucerirea Banatului, o importanță deosebită o prezintă colecția de documente cuprinzând legi miniere ale monarhiei

² Erich Öllner, *Istoria Austriei*, I, București, 1997, p. 348.

³ Kallbrunner J., *Das Kaiserliche Banat*, I, Einrichtung und Entwicklung bis 1738, München, 1958, p. 50-51.

⁴ Pentru evoluția ulterioară vezi Costin Feneșan, Rudolf Gräf, M. Zaberca, I. Popa, *Din istoria cărbunelui, Anina 200*, Reșița, 1991, p. 7; Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 64-66 și Gräf Rudolf, *Domeniul bănățean al STEG 1855–1920*, Reșița, 1997, p. 44.

habsburgice, provenind din Arhivele Curtii imperiale din Viena⁵ - colecție publicată în anul 1834 - și documente nepublicate, provenind din fondurile aceleiași arhive⁶.

Sesizând importanța mineritului și metalurgiei, Comisia de organizare a Țării Banatului și guvernatorul provinciei, generalul Mercy⁷, solicită Camerei Aulice, la 7 octombrie 1717, luarea unor măsuri pentru reluarea activității la minele și instalațiile industriale exploatate de turci în Banat, precum și construirea altora noi⁸.

Camera Aulică decide, prin decretul din 7 decembrie 1717, să încredințeze organizarea mineritului și metalurgiei bănățene Comisiei bănățene de organizare minieră (*Banater Bergwerks Einrichtungs Comission*), în fruntea acesteia fiind numiți consilierul aulic, von Kalanek, în calitate de *Principal Commissarium*, și Ignatium Hahn, în calitate de *Con-Commissarium*⁹, documentul, amintit mai sus, fiind primul act normativ referitor la organizarea mineritului și metalurgiei bănățene pe care îl cunoaștem din documentele studiate până în prezent.

Din decretul menționat rezultă că, după informațiile pe care le deține Camera Aulică, în Munții Banatului se află minereu de cupru la *Versecz*, pe apa *Versava* și minereu de fier la *Carassava*, pe apa *Carass*¹⁰.

⁵ Anton Schmidt, *Chronologisch, Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichische Monarchie*, Wien, 1834, zweite Abtheilung, VI.

⁶ Hof Kammer Archiv – Wien, Fond 16, Anhang Vermischer Ungarische Gegenstände (16 bis 18 Jahrhundert), fascicolul 19, *Banater Bergwerke Berichte des Temesvare Administration und ihr untergeordneter Stellen in Montansachen an die Hofkammer und Hofkommission in Münz und Bergwesen (1718-1762)*, p. 54, (în continuare HKA – Wien - *Banater Bergwerke Berichte*).

⁷ Referitor la organizarea administrației Banatului imediat după cucerirea sa de către habsburgi, vezi Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 43-67.

⁸ Sonia Jordan, *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik in Banat in 18 Jahrhundert*, München, 1967, p. 39 și Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 64.

⁹ Anton Schmidt, *op. cit.*, VI (partea a doua), p. 81; referitor la sarcinile Comisiei bănățene de organizare minieră, vezi studiul nostru *Dispozițiile Camerei Aulice adresate la 7 decembrie 1717 Comisiei Bănățene de organizare a mineritului*, în *AnB (S.N.)*, XII- XIII, 2004-2005, p. 343-369 (în continuare, *Dispozițiile Camerei Aulice, adresate Comisiei bănățene montanistice 1717*); vezi și Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 64.

¹⁰ Anton Schmidt, *op. cit.*, VI, p. 100.

În realitate, analizând documente din anii imediat următori, respectiv 1718 și 1726, reiese că în Banat se aflau mine de cupru în apropiere de Oravița¹¹ și mine de fier la Doman, situate lângă Carașova și respectiv „Tilfa”, lângă Bocșa¹².

O importanță deosebită o prezintă instrucțiunile prin care se cere Comisiei bănățene de organizare minieră să organizeze o cercetare amănunțită a munților Banatului în vederea descoperirii de noi minereuri, să preia și să organizeze activitatea la minele bănățene aflate în funcțiune sau părăsite, în numele împăratului, care ia sub protecția sa deosebită și pe lucrătorii mineri aflați aici, acestora garantându-li-se în continuare toate libertățile și privilegiile avute.

Fiind conștientă că exploatarea minereurilor de către erariu nu se poate face fără riscul unor pierderi financiare, Camera Aulică recomandă Comisiei bănățene să atragă la exploatarea minereurilor asociațiile de particulari (*Gewerken*), cărora li se garantează câștigurile realizate. Împăratul, în calitate de suveran și stăpân feudal al Banatului, își rezervă dreptul încasării unei părți din producția de metal obținută, sub forma unei taxe numită *urbariu* (*die Urbaren*) și dreptul de *die praeemptio*, respectiv, de achiziționare a metalelor obținute la un preț anumit¹³. Acțiunea de organizare a mineritului și a metalurgiei bănățene, începută de Camera Aulică prin decretul amintit mai sus, este continuată la 12 decembrie 1718 de către Administrația Banatului, care alcătuiește în acest sens o serie de dispoziții, pe care le trimite maistrului minier de la Oravița¹⁴.

Printre alte măsuri importante, dintre care amintim stabilirea cadrului juridic necesar desfășurării activității miniere și metalurgice bănățene, documentul menționat mai sus confirmă numirea lui Johann Schubert în funcția de maistru minier la Oravița - acesta fiind răspunzător de desfășurarea activității miniere și

¹¹ *Ibidem*, p. 105.

¹² HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 54

¹³ Anton Schmidt, *op. cit.*, VI, p. 100-101.

¹⁴ *Ibidem*, p. 105 –115, documentul este intitulat, *Instrukzion für dem Bergmeister zu Oraviza* (Instrucțiuni pentru maistrul minier de la Oravița), (în continuare *Instrukzion 1718*). Acest document a fost analizat în studiul nostru *Un document referitor la organizarea mineritului și metalurgiei în Banat la începutul stăpânirii habsburgice; instrucțiunile Administrației Banatului adresate la 12 decembrie 1718 maistrului minier de la Oravița*, în *Tibiscum*, XI, 2003, p. 341-351 (în continuare *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*)

metalurgice în Banat - în funcția de inspector al mineritului și metalurgiei bănățene fiind numit Joseph Antony Mayrhofer¹⁵.

La 7 septembrie 1720, Camera Aulică emite o ordonanță (*Resolution*), pe care o trimite Administrației Banatului, în aceasta făcându-se și unele referiri la mineritul și metalurgia bănățeană. Acest act normativ nu am reușit să îl identificăm până în prezent, existența sa și câteva scurte referiri la acesta fiindu-ne semnalate într-un nou decret al Camerei Aulice, referitor la mineritul și metalurgia bănățeană¹⁶, document pe care îl vom prezenta în cele ce urmează.

Documentul a fost emis la Viena în data de 4 ianuarie 1721, acesta conținând noi dispoziții și instrucțiuni referitoare la organizarea mineritului și metalurgiei bănățene, pe care Camera Aulică le trimite Administrației Banatului. Acest act normativ este alcătuit în urma informațiilor oferite Camerei Aulice de raportul de inspecție, întocmit la 11 decembrie 1720 de către comisia care a vizitat regiunea minieră din Banat și cea din nordul Serbiei¹⁷.

În decretul menționat mai sus, Camera Aulică specifică măsurile pe care Administrația Banatului trebuie să le întreprindă în vederea dezvoltării activității miniere și metalurgice în regiunile montanistice din Banat și nordul Serbiei¹⁸. Documentul ne oferă importante informații referitoare la organizarea și structura de conducere a mineritului și a metalurgiei din cele două regiuni și la situația exploatarea miniere și a instalațiilor metalurgice aflate aici, respectiv,

¹⁵ *Instrukzion 1718*, p. 105 și 115, vezi în acest sens și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 343-344.

¹⁶ Anton Schmidt, *op. cit.*, VI, p. 142 și 148.

¹⁷ *Ibidem*, p. 141-156; Documentul este intitulat *Verordnungen über den Untersuchungsbericht der banat'schen Bergwerke zu Oraviza, Poschan und des Kupferbergwerkes zu Maidanbeck in Servien* (Decret alcătuit în urma analizării raportului de inspecție referitor la minele bănățene de la Oravița și Bocșa și a minelor de cupru de la Maidanbeck din Serbia), (în continuare *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke*); acest decret a fost analizat în studiul nostru, *Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene la începutul stăpânirii habsburgice, cuprinse în decretul Camerei Aulice adresat la 4 ianuarie 1721 Administrației Banatului*, în *Banatica*, 17, 2005, p. 367-396 (în continuare *Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene...1721*).

¹⁸ Între anii 1718-1739, când teritoriile din nordul Serbiei au aparținut Imperiului habsburgic, acestea au fost din punct de vedere administrativ subordonate Administrației Banatului. Activitatea minieră și metalurgică din zona Maydanpek, aflată în nordul Serbiei, a fost în această perioadă subordonată administrativ Direcției miniere de la Oravița, această din urmă situație fiind confirmată de altfel și în decretul Camerei Aulice, din 4 ianuarie

minele de cupru aflate lângă Oravița și la cele situate la Maydanpek în nordul Serbiei, precum și la instalațiile metalurgice de prelucrare a minereului de cupru aflate la Oravița și Maydanpek și cele de prelucrare a minereului de fier situate la Bocșa.

În încheierea prezentării pe scurt a principalelor acte normative referitoare la organizarea mineritului și metalurgiei bănățene, documente emise de către Camera Aulică și Administrația Banatului în perioada 1717- 1727, dorim să menționăm faptul că la data de 15 decembrie 1727, Camera Aulică alcătuiește un nou decret prin care dispune luarea unor noi măsuri de către Administrația Banatului în vederea dezvoltării activității miniere și metalurgice în Banat și nordul Serbiei¹⁹. Decretul a fost alcătuit după ce Camera Aulică a luat la cunoștință de situația din regiunile montanistice, amintite mai sus, din rapoartele de inspecție ale unor funcționari minieri, care, la ordinele sale, au efectuat vizite în regiunile montanistice din Banat și nordul Serbiei, în anii 1726²⁰ și, respectiv, 1727²¹.

Desigur, corespondența dintre Camera Aulică și Administrația Banatului, cuprinzând: decrete, ordonanțe, hotărâri, rapoarte, proiecte de dezvoltare etc, referitoare la mineritul și metalurgia din Banat și nordul Serbiei, în perioada istorică pe care o analizăm, este mult mai vastă, multe dintre aceste documente

1721, vezi în acest sens și studiul nostru, *Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene....1721*.

¹⁹ Anton Schmidt, *op. cit.*, VI p. 300-326, (în continuare *Organisirung des banatischen Bergwesens, 1727*).

²⁰ HKA – Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 27-58, documentul este intitulat: *Ducsfuhrlicher Unterthaniger aufstand und visitations Bericht. In welchem Stand ich Bey der Vorgenommenen Visitation derer uber die Donau auch der Temeswarer seithen gelegenen Berg Hütten=Puch=Wasch=und hamerer ich diese Werke befunden nebst denen debey gefundene Mangel...* (Raport despre situația și lipsurile pe care le-am constatat la minele, șteampurile, spălătoriile și forjele situate peste Dunăre în Banatul de Timișoara), (în continuare HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*); documentul a fost analizat în studiul nostru, *Situația mineritului și metalurgiei bănățene la începutul stăpânirii habsburgice, analizată prin prisma a două rapoarte de inspecție, datând din anii 1726 și 1727*, în *AnB* (S.N.), X – XI/2, 2002-2003, p. 335-382, (în continuare *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*).

²¹ HKA –Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 154-195; documentul este intitulat: *Unterthanig Gehorsambste Relation über die auf Hochgnädige Verordnung Hoch Lobs.Käys.Hoff.Cr. durch mich Johann Baptista Erlacher verrichten Visitation der Bergwercken in dem Temeswarer Bannat und Königreich Servien* (Raport alcătuit de mine,

aflate în fondurile diferitelor arhive așteptând să fie identificate și studiate de către cercetători.

În articolul nostru vom analiza, așa cum rezultă din titlul său, unele documente aflate în fondurile Arhivei Curții imperiale din Viena, acestea prezentând diferite aspecte referitoare la mineritul și metalurgia din regiunile montanistice aflate în Banat și nordul Serbiei, în intervalul de timp 1718-1726²².

Documentele constau în: o situație a lucrărilor de la exploatarea miniere de cupru de la Oravița, alcătuită la data de 19 august 1718²³; rezultatul probelor efectuate din minereurile de cupru de la Oravița, documentul fiind datat 22 august 1718, acesta purtând semnătura maistrul minier superior bănățean, Johann Schubert²⁴; rezultatul probelor de minereu (*Proben Zettel*) efectuate în cursul anului 1719 din minereurile de cupru exploatate la Oravița și Maydanpek, documentul fiind adresat Camerei Aulice de către Direcția imperială de Monetărie (*Kays Münz Ambt*) din Viena²⁵; un document alcătuit la Viena și înaintat la data de 27 ianuarie 1725 guvernatorului Banatului, generalul Mercy, de către fostul contabil al minelor din Banat (*gewesenen Kays. Berg wercks Buchhalter in Bannath*), conținând proiectul de construire la Oravița a unei topitorii de producere a alamei și a altor instalații industriale, care urmează să valorifice diferite materii prime aflate în Banat: lemnul, salpetrul, vitriolul, amplasamentul acestor instalații industriale nefiind localizat²⁶; un memoriu adresat de guvernatorului Banatului, generalul Mercy, la 25 septembrie 1725, Consiliului Aulic de Război, acesta prezentând necesitatea și avantajele financiare ale dezvoltării în viitor a exploatarea miniere de plumb, conținând și argint, aflate la Dognecea. Memoriul a fost alcătuit de Mercy după ce acesta a fost informat

Johann Baptista Erlacher în urma inspecției efectuate la ordinul Camerei Aulice la exploatarea miniere situate în Banatul de Timișoara și în regatul Serbiei), (în continuare HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*); documentul a fost analizat în studiul nostru *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*.

²² HKA –Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 3-26 și 59-70.

²³ *Ibidem*, p. 4-5 (în continuare *Orawizer Bergwerke.... 1718*).

²⁴ HKA –Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 6-8 (în continuare *Orawizer Bergwerke, Proben Zettel.....1718*).

²⁵ HKA –Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 10-11 (în continuare *Orawizer und Maydanpek Bergwerke, Proben Zettel.....1719*), acestui document considerăm că îi aparține și pagina 3 din fondul documentar HKA –Wien - Banater Bergwerke Berichte.

²⁶ HKA –Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 12-16 (în continuare *Orawitzer Hütten Kurtzer Entwurff...1725*).

de situația minelor de la Dognecea, în urma parcurgerii unei documentații trimise în acest sens Administrației Banatului, documentație constând în: un raport alcătuit de maistrul minier Schubert, la 24 septembrie 1725, prezent-ând avantajele dezvoltării în viitor a exploatărilor miniere de la Dognecea, un proiect de dezvoltare (studiu de fezabilitate - n.n.) al exploatărilor miniere de la Dognecea, alcătuit desigur tot de către maistrul minier Schubert, după cum rezultă din parcurgerea documentului întocmit de el la 24 septembrie 1725 și, în sfârșit, un tabel întocmit la 24 septembrie de către Schubert, acesta conținând rezultatele topirii, la 18 septembrie 1725, a unei probe de minereu exploatat de la minele aflate la Dognecea²⁷. Ultimul document pe care îl analizăm în prezentul articol este alcătuit la Timișoara la sfârșitul lunii martie 1726, acesta prezentând proiectul de buget pentru anul 1726 și lucrările de investiții ce urmează să fie efectuate, în același an, în regiunea montanistică din Banat și nordul Serbiei, respectiv, la exploatările miniere de cupru și instalațiile metalurgice de la Oravița și Maydanpek, minele de plumb și argint de la Dognecea, uzina de fier de la Bocșa și topitoria de sticlă de la Calina, proiectul fiind alcătuit într-o comisie de specialitate a Administrației Banatului (*Comihšione*), la care au participat și importanți funcționari cu funcții de conducere în regiunea montanistică bănățeană²⁸.

Dorim să menționăm faptul că activitatea economică desfășurată în spiritul ideilor mercantiliste în spațiul Imperiului habsburgic se caracterizează printr-o puternică centralizare a deciziilor, din care cauză mercantilismul de tip austriac mai poartă și numele de cameralism (*Kameralismus*)²⁹, acest lucru rezultând și din prezentarea pe care am făcut-o mai sus, a documentelor care fac obiectul de studiu al prezentului articol. Deciziile porneau de la Camera Aulică, ca for central răspunzător de problemele economice și financiare ale imperiului, mergând, în cazul de față, pe filiera Administrației Banatului,

²⁷ HKA –Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 18-26 (în continuare *Dognazker Bericht... 1725*).

²⁸ HKA –Wien - Banater Bergwerke Berichte, p. 59-70 (în continuare *Banater Bergwerke....1726*); Calina este astăzi un sat aparținător comunei Dognecea; menționăm că în această perioadă, topitoriile pentru producerea sticlei sunt considerate că aparțin industriei montanistice, conform Rolf Jürgen Gleitsmann, *Der Einfluß der Montanwirtschaft auf die Waldentwicklung Mitteleuropas*, în *Der Anschnitt, Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau*, Beiheft 2, Nr. 30, Bochum, 1984, p. 28.

²⁹ Karl Vocelka, *Geschichte Österreichs Kultur Gesellschaft-Politik*, München, 2002, p. 151.

inspectorul minier, pentru a ajunge la Oravița, unde maistrul minier asigura punerea lor în practică.

Între forurile răspunzătoare de activitatea minieră și metalurgică din Banat și nordul Serbiei, amintite mai sus, se purta o intensă corespondență, aceasta constând în diverse informări scrise, proiecte și propuneri de dezvoltare a exploatărilor miniere și a instalațiilor metalurgice aflate aici etc., adresate de către forurile inferioare celor superioare, acestea din urmă, la rândul lor, și în mod special Camera Aulică, hotărau direcțiile și liniile de dezvoltare în viitor ale celor două regiuni montanistice, alcătuind în acest sens diferite acte normative: decrete, rezoluții, decizii, hotărâri etc., pe care le trimeteau forurilor inferioare cu atribuțiuni în acest sens, acestea urmând să transpună în practică dispozițiile primite.

Un rol important în dezvoltarea mineritului și metalurgiei din Banat și nordul Serbiei revine activității de conducere și organizare, desfășurate de către funcționarii minieri (*Offizianten*). Așa cum am amintit deja, în anul 1718 a fost numit în funcția de maistru minier superior la Oravița, Johann Schubert - acesta fiind răspunzător de desfășurarea activității miniere și metalurgice în Banat -, în timp ce, în același an, în funcția de inspector al mineritului și metalurgiei bănățene a fost desemnat Joseph Antony Mayrhoer. Datorită decesului inspectorului minier în anul 1720, Camera Aulică cere Administrației Banatului, prin decretul din 4 ianuarie 1721, să numească o altă persoană în locul său, deoarece celălalt consilier al administrației civile (camerale) bănățene și inspector cameral superior, Rebentisch - ce îndeplinește provizoriu și această funcție -, cu toată străduința sa, nu poate face față și acestei noi sarcini³⁰.

Din documentele studiate până în prezent nu cunoaștem dacă în perioada 1721-1726 Administrația Banatului a numit o nouă persoană în funcția de inspector minier sau dacă aceasta, așa cum am amintit mai sus, a fost îndeplinită în continuare de către Rebentisch. Informații prețioase în această privință considerăm că ne oferă documentul din martie 1726, în acesta fiind menționați importanți funcționari cu atribuțiuni în mineritul și metalurgia bănățeană, care au participat la ședința în care s-a stabilit proiectul de buget pentru anul 1726 și lucrările de investiții ce urmau să fie efectuate în același an, în regiunea montanistică din Banat și nordul Serbiei. Acești importanți funcționari sunt:

³⁰ *Verordnungen 1721, über banatistische Bergwerke*, p.156; vezi și studiul nostru, *Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene....1721*.

Fulda, menționat cu titulatura de funcționar superior principal al mineritului (*Berghaubts*), Schubert, având calitatea de conducător al mineritului (*Oberberg*) și Althausen, administratorul forjei de fier (*Eysen Hamer Verwalters*)³¹, (de la Bocșa - n.n.). Având în vedere faptul că în decretul Administrației Banatului din 12 decembrie 1718, Mayrhoer este menționat în calitatea sa de inspector minier sub titulatura de *Oberhaupt* al mineritului bănățean³² și ținând cont de faptul că în raportul de inspecție din anul 1726, Schubert este amintit că a participat la ședința de lucru din martie 1726, în calitate de maestru minier superior³³, considerăm că funcția de inspector minier o îndeplinea în acel moment Fulda.

Importanța și rolul funcționarilor montanistici pentru dezvoltarea mineritului și metalurgiei bănățene rezultă și din raportul înaintat, la 24 septembrie 1725, Administrației Banatului de către maestrul minier superior Schubert, acesta considerând că, în vederea dezvoltării în viitor a exploatărilor miniere de la Dognecea și a topitoriei ce va fi construită aici, este necesar să fie angajați diferiți funcționari minieri, metalurgi și forestieri: un maestru minier (*Bergmeister*), care să răspundă de activitatea montanică de la Dognecea, un contabil (*Rechnungs Fuhrer*), la topitorie sunt necesari un conducător al acesteia (*Ober Huttman*), un maestru topitor (*Hutten meister*) și un magazioner (*Hutten und Zeug Schreiber*), în timp ce pentru administrarea pădurilor aparținătoare este necesară angajarea unui pădurar (*Waldforster*)³⁴.

La Oravița, exploatarea minereurilor de cupru a fost reluată desigur la scurt timp după ce Camera Aulică, prin decretul său din 7 decembrie 1717, dă dispoziții în acest sens Administrației Banatului, acest lucru fiind dovedit de stadiul de execuție al unor lucrări miniere, care au fost efectuate după această dată, după cum rezultă din documentul ce descrie, la data de 19 august 1718, situația exploatărilor miniere existente la Oravița³⁵. Conform aceluiași document,

³¹ *Banater Bergwerke....1726*; Althausen, este administratorul uzinei de fier de la Bocșa, vezi în acest sens, HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 54; HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p.180 și studiul nostru *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 351 și 363.

³² *Instrukzion 1718*, p. 115; vezi în acest sens și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 343.

³³ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 51; vezi și studiul nostru, *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 343-344.

³⁴ *Dognazker Bericht... 1725*, p. 19-20 și 24-25.

³⁵ *Orawizer Bergwerke.... 1718*, p. 4-5.

minele existente aici se află în munții numiți Oravița (*Orawizer Geburg*) și, respectiv, Ciclovei (*Csiklowaer Geburg*). În munții numiți Oravița sunt menționate exploatarea miniere: Tilva (*Tylwa*), Cornu Tilva (*Cornu Tylva*), Tilva Mică (*Tylva Mik*), „Sub Tylva”, *Liusehovitza* și Prisaca (*Brisacken*), aceasta din urmă aflându-se în spatele topitoriei de cupru. În munții Ciclovei se află exploatarea miniere: Vodarn, două puțuri, numite inferior (*Csiklowaer unter Schacht*) și superior (*Csiklowaer ober Schacht*) și mina *Temeseber*³⁶. În documentul din anul 1719 sunt amintite exploatarea miniere de la Oravița, de unde Direcția Imperială de Monetărie a efectuat probe de minereu de cupru, acestea fiind: galeria *Heilige Dreifaltigkeit (3 Faltigkeit Stollen)* din cadrul exploatarea miniere Cornu Tilva, și lucrările miniere Wallis și Mercy din munții Ciclovei³⁷.

Minerurile de cupru de la Oravița au conținuturi diferite de metal, după cum rezultă din probele de minereu efectuate în anul 1718 de către maestrul minier superior Schubert. Conform acestor probe, la exploatarea miniere din munții Oravița un centenar de minereu de cupru conține 30 funți (16,8 kg) de cupru la mina Sub Tilva, 12 funți (aprox. 6,7 kg) la exploatarea Cornu Tilva, și numai 4 funți (aprox. 2,2 kg) de cupru la mina Tilva, unde minereul este amestecat cu fier, în timp ce la exploatarea miniere din munții Ciclovei, un centenar de minereu de cupru conține 20 funți (11,2 kg) de cupru la mina Temeser și numai de 17 funți (aprox. 9,5 kg) la Puțul inferior³⁸.

În anul 1719, Direcția Imperială de Monetărie din Viena efectuează, la dispoziția Camerei Aulice, probe de mineruri provenind de la exploatarea miniere de la Oravița și Maydanpek. La Oravița în urma probelor efectuate din eșantioanele de mineruri trimise la Viena, a rezultat că un centenar de minereu conține aproximativ 23 funți (aprox. 12,9 kg) de cupru la galeria *Heilige Dreifaltigkeit* din cadrul exploatarea miniere Cornu Tilva, circa 1 funt (0,560 kg) la mina Tilva, minereul de aici conținând și argint, aproximativ 19 funți (aprox.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Orawizer und Maydanpek Bergwerke, Proben Zettel.....1719*, p. 10-11; referitor la exploatarea miniere de la Oravița în perioada 1718 -1727 vezi studiile noastre, *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 344; *Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene....1721* și *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 341- 343.

³⁸ *Orawizer Bergwerke, Proben Zettel.....1718*, p. 6; Un centenar = 56,006 kg conform Rudolf Gräf, *op. cit.*, p. 351

10,6 kg) la lucrarea minieră Wallis și respectiv circa 14 funți (aprox. 7,8 kg) de cupru la exploatarea minieră Mercy³⁹. Dorim să menționăm faptul că într-un document din anul 1725, se apreciază că minereurile de cupru de la exploatarea Vodarn din munții Ciclovei conțin arsenic, acest lucru influențând negativ calitatea cuprului produs la Oravița⁴⁰.

La minele de la Oravița aflate la începutul exploatării lor de către habsburgi, maistrul minier superior Schubert semnalează în anul 1718 dificultăți în ceea ce privește efectuarea cu precizie a măsurărilor topografice, necesare pentru stabilirea direcției corecte a lucrărilor miniere, acest lucru datorându-se, în primul rând, lipsei unor instrumente precum busola (*Compass*) și a defectării teodolitul (*Schientzeug*); pentru remedierea situației, funcționarul minier superior solicită ca aceste instrumente să fie procurate și trimise cu următorul transport de materiale⁴¹.

Referitor la vechimea exploatărilor miniere de la Oravița, Schubert menționează în documentul care prezintă la data de 19 august 1718 situația lucrărilor la exploatările miniere aflate aici, că exploatarea minereurilor în această zonă s-a practicat încă din timpul stăpânirii maghiare în Banat, urme ale acestor vechi exploatări fiind consemnate la exploatările miniere Tilva Mică și Prisaca. Documentul ne oferă informații și despre existența, la minele Cornu Tilva și Liusehovitza, unor vechi lucrări miniere datând din timpul ocupației turcești în Banat, acestea fiind exploatate de către un întreprinzător grec, care a locuit la Maydan, el construind pentru prelucrarea minereurilor și o topitorie. Amploarea acestor din urmă exploatări miniere, consemnează același document, ne este dovedită de relatarea unui bătrân din satul Maydan (astăzi Brădișorul de Jos - n.n.), care a lucrat aici în perioada în care a fost asediată Viena (se referă desigur la asediul Vienei de către turci din anul 1683 - n.n.); conform acesteia, într-o vară de la aceste mine se exploata o cantitate de minereu ce putea fi încărcată în aproximativ 500 de care⁴².

³⁹ *Orawizer und Maydanpek Bergwerke, Proben Zettel.....1719*, p. 10.

⁴⁰ *Orawitzer Hütten Kurtzer Entwurf...1725*, p. 14.

⁴¹ *Orawizer Bergwerke, Proben Zettel.....1718*, p. 8.

⁴² *Orawizer Bergwerke.... 1718*, p. 5; pentru existența la Oravița a unor exploatări miniere datând din timpul stăpânirii turcești, vezi studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 342-343; un vechi document, datând din anul 1437, menționează minele de la Ciclova, atestând faptul că exploatarea minereurilor s-a făcut aici și în timpul stăpânirii maghiare în Banat, vezi în acest sens, Dumitru Țeicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998, p. 312 și studiul

La Dognecea austrieii vor începe exploatarea minereului de plumb care conține și argint. în anul 1723⁴³.

Noi informații referitoare la această exploatare minieră ne oferă, așa cum am menționat deja, memoriul trimis Consiliului Aulic de Război, la data de 26 septembrie 1725, de către guvernatorul Banatului, generalul Mercy. În acest document se solicită aprobarea respectivului for superior al monarhiei habsburgice pentru efectuarea unor importante lucrări de investiții, necesare dezvoltării exploatărilor miniere de la Dognecea, în memoriul său, Mercy considerând că rezultatele probelor efectuate din minereurile de plumb și argint exploatare aici oferă certitudinea că în viitor costurile solicitate de lucrările de investiții să poată fi amortizate din veniturile realizate din exploatarea și prelucrarea minereurilor de la Dognecea. Rezervele de minereu aflate aici permit, se apreciază în același document, o exploatare a acestora ce se poate întinde pe o perioadă de aproximativ 200 de ani, minele de la Dognecea putând oferi locuri de muncă unui număr de până la 1000 de lucrători mineri. În cazul în care acest memoriu va fi avizat favorabil, se solicită forurilor superioare să trimită o dispoziție în acest sens, astfel ca, încă din iarna anului 1725-1726, să poată fi procurat un număr suficient de mineri și diferiți alți lucrători, să fie exploatat în pădure lemnul și să fie aduse diferite materiale necesare, acestea urmând să fie transportate folosindu-se și munca de robotă pe care locuitorii sunt obligați să o presteze⁴⁴; în acest fel va fi posibil ca noile lucrări de investiții să fie începute încă din primăvara anului 1726.

Memoriul generalului Mercy se bazează pe documentația înaintată Administrației Banatului de către maistrul minier superior Schubert, la 24 septembrie 1725, aceasta cuprinzând un raport în care se descrie situația exploatărilor miniere de la Dognecea, pledându-se în favoarea dezvoltării

nostru *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p.343.

⁴³ HKA-Wien, Unterthanig Relation 1727, p. 175; referitor la exploatările miniere de la Dognecea în perioada 1723-1727 vezi studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 343-345.

⁴⁴ *Dognazker Bericht...* 1725, p.18; faptul că generalul Mercy se adresează într-o problemă de interes economic, care este normal de competența Camerei Aulice, Consiliului Aulic de Război, se explică, considerăm noi, în primul rând prin faptul că guvernatorul Banatului era un colaborator apropiat al generalului Eugeniu de Savoia, acesta fiind președintele Consiliului Aulic de Război și sfetnic al împăratului Carol al VI-lea; conform, Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 15 –16.

acestora, un proiect de dezvoltare a zonei miniere de aici și rezultatele unei probe efectuate din minereurile exploatate la Dognecea⁴⁵.

Conform documentației înaintate de Schubert, rezultă că în zona Dognecea se află numeroase urme ale unor vechi lucrări miniere din care s-au extras cantități importante de minereu, precum și ruinele unor clădiri, pe care acesta le consideră că au aparținut unor exploatări miniere datând din timpul stăpânirii maghiare și chiar romane în Banat⁴⁶.

La Dognecea se află un filon metalifer principal conținând plumb și argint, care se întinde spre nord până aproape de exploatările de minereu de fier de la „Großer Tilva”. La exploatările miniere de la Dognecea există 12 fronturi de lucru, la fiecare dintre acestea lucrând câte o echipă alcătuită din 6 mineri. Dintre lucrările miniere actuale, care sunt amintite în document, patru la număr, se dă numele uneia dintre ele, respectiv, galeria Heilige Dreyfaltigkeiten Erb Stolen⁴⁷. Proiectul de dezvoltare alcătuit pentru exploatările miniere de la Dognecea prevede obținerea unei producții anuale de 13312 centenari (aprox. 745 t) de concentrat de minereu (*Schlich*), din care, ținându-se cont de faptul că dintr-un centenar de concentrat de minereu se obțin 3 Mărci (aprox. 0,702 kg) de argint și 35 funți (19,6 kg) de plumb, se vor obține anual 2496 Mărci (aprox. 584 kg) de argint și 4659 centenari și 20 funți (aprox. 272 t) de plumb. Având în vedere faptul că o marcă de argint se vinde cu prețul de 22 florini și un centenar de plumb cu 15 florini, valoarea producției de metale obținută anual la Dognecea se va ridica la suma de 124797 florini. În același timp, cheltuielile sunt estimate la suma de 55273 florini și 32 de creițari, dintre acestea cele destinate efectuării plății forței de muncă se ridică la suma de 30632 florini și 20 creițari, cheltuielile de transport și cele solicitate de exploatarea lemnului

⁴⁵ *Dognazker Bericht... 1725*, p. 19-25.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 21-23; Exploatările miniere din zona Dognecea-Ocna de Fier-Bocșa sunt menționate în documente încă din secolui al XIV-lea, vezi în acest sens Viorel Achim, *Mutații în statutul unor sate cneziale din Banat în epoca angevină. Cazul de la Biniș*, în *Banatica*, 12, 1993, p. 59; D. Țicu, *op. cit.*, p. 261 și studiul nostru, *Exploatările miniere din zona Dognecea–Ocna de Fier-Bocșa în sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în *Banatica*, 16/II, 2003, p. 49; în continuare *Exploatările miniere din zona Dognecea-Ocna de Fier-Bocșa*; referitor la unele informații despre exploatările miniere din zona Dognecea în timpul stăpânirii maghiare și turcești în Banat vezi studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 343.

⁴⁷ *Dognazker Bericht... 1725*, p. 21-25;

se cifrează la suma de 12000 de florinți, pentru producerea unei cantități de 1600 „Maß” (aprox. 90 t) de mangal (cărbonele de lemn - n.n.), estimat că va fi livrat la prețul de 20 de creițari un Maß, este necesară suma de 6370 forini, în timp ce pentru porțiile de pâine acordate lucrătorilor este necesară suma de 4068 florini. Scăzând din valoarea producției de metale, care se extimează că va fi obținută anual la Dognecea, suma destinată cheltuielilor amintite mai sus, rămâne pentru fiscul imperial un venit anual de 69523 florini și 28 creițari, din acesta trebuind scăzute costul noilor lucrări de investiții necesare, respectiv o topitorie cu două cuptoare, câteva șteampuri și spălătoriile de minereu aferente etc. Proiectul prevede și numărul de funcționari, mineri, lucrători metalurgi, meșteșugari etc., necesari în viitor la exploatarea miniere de la Dognecea⁴⁸, acest aspect urmând să îl analizăm la forța de muncă.

Menționăm faptul că acest proiect de dezvoltare, care prevede obținerea unei cantități anuale de 13312 centenari (aprox. 745 t) de concentrat de minereu, este grandios, dacă ținem cont de faptul că în anul 1725 la minele de la Dognecea s-a exploatat o cantitate de numai 5887 Pahre (aprox. 1154 t) de minereu, în stoc, desigur din anul precedent, aflându-se 4112 Pahre (aprox. 806 t) de minereu, în timp ce pentru producerea unui centenar de concentrat de minereu, sunt necesare în medie 15 centenari de minereu⁴⁹.

Așa cum am amintit deja, la nord de exploatarea miniere de la Dognecea se află mina de fier numită *Großer Tilva*, minereul de fier exploatat aici, împreună

⁴⁸ *Dognazker Bericht... 1725*, p. 19-20 și 24; suma anuală necesită de cheltuielile efectuate cu plata forței de muncă, lemn, mangal, transporturi și porțiile de pâine acordate lucrătorilor am dedus-o din sumele destinate lunar pentru respectivele cheltuieli, acestea din urmă fiind menționate în document; unitatea de măsură denumită Maß(Maas) se precizează că este încărcată în 2 saci, conform, HKA – Wien, Unterthanig Relation 1727, p. 185, noi am efectuat calculele considerând 1 Maß = 1 centenar = 56,006 kg., vezi în acest sens studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 356; o marcă de aur sau de argint (Mark) = 233,947 g, conform, Rudolf Gräf, *op. cit.*, p. 351.

⁴⁹ *Banater Bergwerke....1726*, p. 64-65; 1 pahren este o unitate de măsură, cântărind între 3,5 – 4 Centenari, vezi în acest sens studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 349, nota 25; la ședința din martie 1726, contabilul Papst a raportat că în medie la exploatarea de minereu de la Dognecea un centenar de concentrat de minereu se obține din 15 centenari de minereu, conform, HKA-Wien, Unterthaniger Visitations Bericht 1726, p. 51, vezi în acest sens și studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 343-344.

cu cel de la Doman, după cum se menționează într-un document din anul 1726, aprovizionând furnalul de la Bocșa⁵⁰.

În nordul Serbiei se află exploatările miniere de cupru de la Maydanpek, care, așa cum am amintit, au fost subordonate administrativ Direcției miniere de la Oravița în această perioadă. În anul 1719, Direcția Imperială de Monetărie din Viena a efectuat la dispoziția Camerei Aulice probe din minereurile de cupru provenind de la exploatarea miniere de la Oravița și Maydanpek. Din tabelul întocmit cu acest prilej, rezultă că minereurile de cupru de la Maydanpek au conținuturi de metal cuprinse între aproximativ 31 funți (aprox. 17,4 kg) și 16 funți (aprox. 9 kg) de cupru la un centenar de minereu⁵¹, o parte a probelor fiind luată de pe haldele existente aici, fapt ce atestă vechimea acestor exploatare miniere. Dorim să menționăm faptul că în urma acestor probe, minereurile de cupru de la Maydanpek s-au dovedit a fi mai bogate în conținutul de metal în comparație cu minereurile de la Oravița. Tot în tabelul antemenționat este consemnată și o probă de minereu, luată de pe haldele de minereuri de la *Kuzschaina*, aceasta conținând plumb și argint⁵². Dat fiind faptul că această veche exploatare minieră, după cum o dovedesc haldele existente acolo, este trecută în tabel sub acest nume printre minele de la Maydanpek, considerăm că avem de a face cu o exploatare minieră situată în nordul Serbiei.

În momentul cuceririi Banatului de către austrieci, la Oravița se afla o topitorie de cupru⁵³, aceasta fiind menționată într-un document din 19 august 1718, în legătură, așa cum am amintit, cu localizarea exploatarei miniere Prisaca. Topitoria a suferit desigur distrugeri în timpul luptelor purtate de către armatele habsburgice pentru eliberarea Banatului, lucrările de reparații fiind începute în cursul anului 1718, după cum rezultă din dispozițiile Administrația Banatului,

⁵⁰ HKA-Wien, Unterthaniger Visitations Bericht 1726, p. 54 ; în sursa documentară menționată, exploatarea minieră situată în apropiere de Bocșa este amintită sub numele de Tilfa, aceasta am identificat-o în regiunea muntoasă aflată între Dognecea și Ocna de Fier, vezi în acest sens studiul nostru *Exploatarea miniere din zona Dognecea-Ocna de Fier – Bocșa*, p. 53 și 56–58.⁵¹ *Orawizer und Maydanpek Bergwerke, Proben Zettel.....1719*, p. 10; referitor la vechimea exploatărilor miniere de la Maydanpek, vezi HKA-Wien, Unterthanig Relation 1727, p. 192 și studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei băcăne, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 346.

⁵² *Orawizer und Maydanpek Bergwerke, Proben Zettel.....1719*, p. 10.

⁵³ HKA – Wien, Unterthanig Relation 1727 p. 167; vezi și studiul nostru *Situația mineritul și metalurgiei băcăne, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 349.

adresate, la 12 decembrie 1718, maistrului minier de la Oravița. Alături de lucrările de reparații ale unor vechi instalații metalurgice⁵⁴, autoritățile habsburgice demarează un program ambițios de investiții, menit să revigoreze activitatea minieră și metalurgică din Banat și să o aducă la nivelul tehnologic caracteristic provinciilor imperiului cu tradiție în aceste domenii de activitate. În acest sens, după cum aflăm din documentul citat mai sus, un antreprenor pe nume Freyberg, sosit de curând în Banat (raportat la data decretului din 12 decembrie 1718 - n.n.), împreună cu un grup de mineri, va construi o serie de obiective economice, printre care și unele instalații industriale, respectiv, două forje pentru prelucrarea cuprului la Ciclova și o uzină pentru prelucrarea minereului de fier la Bocșa, aceasta constând dintr-o topitorie și o forjă⁵⁵. Lucrările de investiții au fost începute desigur cu adevărat în primăvara anului 1719, după ce anotimpul rece a fost folosit, așa cum se obișnuia, pentru organizarea lucrului și procurarea materialelor necesare. În anul 1724 se construiește la Calina o topitorie pentru producerea sticlei⁵⁶. În nordul Serbiei, la Maydanpek, în momentul cuceririi acestei provincii de către habsburgi, se afla o topitorie de cupru⁵⁷.

După ce am prezentat pe scurt instalațiile industriale metalurgice aflate în Banat în perioada de început a stăpânirii habsburgice⁵⁸, în cele ce urmează vom prezenta unele aspecte referitoare la acestea, întâlnite în documentele care constituie obiectul de studiu al prezentului nostru articol.

În anul 1725, politica de investiții a autorităților habsburgice referitoare la construirea unor obiective care să conducă la dezvoltarea industriei montanistice în Banat și nordul Serbiei este continuată. La topitoria de cupru de la Oravița sunt terminate lucrările de construcție a unui nou cuptor pentru topirea minereurilor (*Schmeltzer*), la un cuptor în care se extrage cuprul (*Spleis*

⁵⁴ *Instrukzion 1718*, p. 111-112 și 114; vezi și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 345-346.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Aurel Țință, *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740*, Timișoara, 1972, p. 189.

⁵⁷ HKA – Wien, Unterthanig Relation 1727 p. 171; vezi și studiul nostru *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 354.

⁵⁸ Referitor la instalațiile industriale metalurgice din Banat în perioada 1718-1727, vezi studiile noastre, *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 345-346, *Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene....1721 și Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 348-354.

Ofen), la un ciocan de forjă (*Hamer*) și, respectiv, la două magazine pentru depozitarea mangalului. Ca urmare a politicii de investiții efectuate până atunci, la Oravița se apreciază că nu mai sunt necesare noi lucrări de investiții importante, aici fiind necesare doar unele lucrări de reparații în următorii ani. Producția de cupru negru (*Schwartz Kupfer*) – din acesta obținându-se cuprul în cuptoarele de tip Spleis Ofen și Gahr Herden – a fost, în anul 1725, de 3058 de centenari (aprox. 171 t), cheltuielile pentru producerea unui centenar de cupru negru ridicându-se la suma de 23 florini. În anul 1726, cantitatea de cupru negru produs la Oravița va trebui să fie redusă la aproximativ 2550 de centenari (aprox. 143 t)⁵⁹; motivele care au determinat această hotărâre, luată în ședința comisiei de specialitate din martie 1725, urmează să le prezentăm atunci când vom analiza bugetul alocat exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei. Cuprul produs la Oravița este prelucrat cu ajutorul ciocanelor forjei, fiind transformat în plăci și în diferite vase de cupru, forja de cupru nefiind localizată în documentele pe care le analizăm în prezentul articol, aceasta aflându-se însă, așa cum am amintit, la Ciclova.

Pentru valorificarea superioară a cuprului produs la Oravița și a unor resurse naturale ale Banatului, precum: lemnul, salpetrul, vitriolul, arsenicul etc., guvernatorului Banatului, generalul Mercy, îi este prezentat, la 27 ianuarie 1725, un proiect alcătuit la Viena de către fostul contabil al exploatărilor miniere din Banat⁶⁰. Conform proiectului amintit mai sus, se prevede construirea la Oravița a unei topitorii de alamă, aceasta constând din: două cuptoare în care se produce alama prin topirea cuprului și zincului, o turnătorie în care alama este turnată în lingouri, o forjă cu 8 ciocane și un cuptor în care lingourile de alamă sunt încălzite, spre a fi prelucrate în plăci și o instalație în care alama este prelucrată în sârmă. Producția anuală de alamă este estimată la 1955 centenari (aprox. 110 t), pentru aceasta fiind necesar să se topească 1500 de centenari (84 t) de cupru produs la Oravița și aproximativ 1200 centenari (aprox. 67 t) de zinc. Zincul necesar poate fi procurat din Silezia superioară (*Oberschlesien*) și Polonia, la un preț de 2 florini și 30 creițari centenarul, acesta ridicându-se, cu

⁵⁹ *Banater Bergwerke....1726*, p. 62-64; lucrările de investiții pe care le-am amintit că au fost efectuate în anul 1725 la instalațiile metalurgice de la Oravița considerăm că aparțin lucrărilor de construire a noii topitorii de cupru de aici, informații despre aceasta, vezi în HKA – Wien, Unterthanig Relation 1727 p.163-167; considerăm că ciocanul de forjă a fost construit la Ciclova, unde exista deja o forjă de cupru.

⁶⁰ *Orawitzer Hütten Kurtzer Entwurff...1725*, p. 12-16.

cheltuielile de transport în Banat, la 3 florini și 30 creițari, sau din Tirol și Elveția, zincul produs aici vânzându-se la Viena la un preț de 10 florini un centenar. Pentru reducerea cheltuielilor necesitate de procurarea zincului, autorul proiectului recomandă și începerea unor lucrări de prospecțiuni miniere în Banat, în vederea descoperirii unor minereuri de zinc.

Cheltuielile necesitate pentru realizarea acestei topitorii de alamă sunt estimate la suma de 13000 de florini. Alama prelucrată în plăci (*Tafel Mesing*) este vândută negustorilor la Viena la un preț de 47 florini centenarul - preț la care este comercializat și un centenar de cupru –, aceiași negustori pentru un centenar de sârmă de alamă de diferite sortimente (*unterschiedene Gattung Trats*) plătind 60 florini, în timp ce meșterilor turnători de alamă din Viena, un centenar de alamă turnată în lingouri (*Stuckh Mesing*) le este vândut cu 48 florini și 45 creițari. Se estimează că proiectata topitorie de alamă de la Oravița va aduce anual un venit erariului care se ridică la suma de 26220 florini, în cazul în care se va folosi zincul mai ieftin din Silezia superioară și Polonia ⁶¹.

Tot la Oravița este prevăzută construirea unei instalații industriale care să producă arsenic, folosindu-se ca materie primă minereurile de cupru exploatate la mina Vodarna din munții Ciclovei, care conțin arsenic, prețul de cost al acestei instalații fiind estimat la suma de 400 florini. Conținutul de arseniu din aceste minereuri are o influență negativă, în concepția autorului acestui proiect, asupra calității cuprului produs la Oravița, acesta informând în acest sens Administrația Banatului printr-un raport trimis încă de la data de 3 septembrie 1723. Folosindu-se minereurile de cupru amintite, se poate produce anual o cantitate de 300 cenatari (aprox. 17 t), de arseniu, care se poate vinde la Viena cu prețul de 14 florini un centenar, acesta fiind întrebuințat la manufacturile de producere a sticlei și la vopsirea țesăturilor. Pe lângă faptul că extragerea arseniului din minereurile de cupru va conduce la îmbunătățirea calității cuprului produs la Oravița, anual fiscul imperial poate obține din vânzarea cantității de arseniu amintită mai sus un venit, după ce se scad cheltuielile de producție, de 2284 florini⁶².

În Banat se află și materia primă necesară producerii vitriolului (materia primă este pirita cuprifera, care se extrage din minele consemnate în document sub denumirea de *in kies grube* - n.n.), acesta fiind folosit la manufacturile de postav (*Tuch Manufactur*). Cheltuielile necesare pentru construirea unei astfel

⁶¹ *Ibidem*, p. 12-14.

⁶² *Ibidem*, p. 14-15.

de instalații se ridică la suma de 400 florini, aici putându-se produce anual o cantitate de aproximativ 265 centenari (15 t) de vitriol, acesta urmând să fie vândut la un preț de 12 florini centenarul. Veniturile anuale obținute în acest fel de fiscul imperial se pot ridica la suma de 2574 florini, după ce se scad cheltuielile de producție. În munții Banatului, după informațiile autorului acestui proiect, se găsește și *Alaun*, care poate fi prelucrat de asemenea în cadrul instalației de producere a vitriolului⁶³.

În Banat se află de asemenea și salpetru, acesta putând fi exploatat și prelucrat, prețul acestui produs fiind în Viena de 26 de florini centenarul⁶⁴.

În sfârșit, autorul acestui proiect propune valorificarea lemnului rezultat în urma doborârii arborilor de către vânt, în pădurile situate în zonele puțin accesibile. În aceste locuri pot fi instalate cazane (*Kesel*), în care se va produce din lemn, potasa, aceasta putând fi vândută în Viena la un preț de 9 florini centenarul⁶⁵.

La Dognecea, printre lucrările de investiții realizate în anul 1725, sunt menționate mai multe construcții (*Gebau*), prin acestea trebuind să înțelegem diferite noi lucrări miniere, dar și unele instalații industriale; de asemenea printre noile lucrări de investiții din acest an este amintit un canal de aducțiune a apei și un drum⁶⁶. Canalul de aducțiune a apei pune desigur în mișcare instalațiile șteampului, care este amintit la 24 septembrie 1725 în raportul maistrului minier superior Schubert, această instalație, în care se zdrobea minereul cu ajutorul a 24 de ciocane (*Stampf*) acționate de forța apei, numărându-se printre lucrările de investiții efectuate în cursul anului 1725. În documentul amintit mai sus și în proiectul de dezvoltare al exploatărilor miniere de la Dognecea, care îl însoțește, Schubert consideră că este necesar să se construiască trei noi șteampuri (*Puch Werck*), asemănătoare celui deja existent, o topitorie (*Schmölz Hütten*) cu două cuptoare (*Ofen*) în care să fie prelucrate minereurile de plumb și argint, o instalație de separare a argintului de plumb (*Silber treib Herd*) și alte diferite construcții necesare⁶⁷. Dorim să menționăm faptul că în ședința din martie 1726, comisia bănățeană, care a aprobat bugetul și lucrările de investiții ce urmează să fie realizate în anul 1726 în regiunea minieră din Banat și nordul Serbiei, a

⁶³ *Ibidem*, p. 15.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Banater Bergwerke....1726*, p. 64.

⁶⁷ *Dognazker Bericht... 1725*, p. 19 și 24.

alocat suma de 3732 florini pentru construirea la Dognecea a trei șteampuri, în valoare de 2332 florini, a unei topitorii, care va costa 800 florini și a mai multor locuințe pentru lucrători, totalizând suma de 600 florini⁶⁸. Considerăm că un rol important în hotărârea luată de comisie l-a avut implicarea guvernatorului Mercy care, așa cum am menționat deja, a sprijinit proiectul de dezvoltare a exploatărilor miniere de la Dognecea, înaintându-l și forurilor superioare ale monarhiei habsburgice, care, desigur i-au și dat aprobarea. În aceeași ședință din martie 1726 s-a stabilit ca în acest an să se producă la Dognecea o cantitate de 2250 mărci (aprox. 526 kg) de argint⁶⁹, aceasta evident după ce vor fi realizate instalațiile industriale menționate mai sus.

În anul 1725 au fost efectuate la uzina de fier din Bocșa mai multe lucrări de investiții, constând în efectuarea lucrărilor de construcție la o nouă forjă, construirea unui nou stăvilar și săparea canalului de aducțiune a apei necesare punerii în mișcare a ciocanelor de la forjă, , precum și realizarea unor locuințe pentru lucrători și a clădirii destinată cârciumei. În anul 1726, s-a alocat suma de 1000 florini pentru terminarea lucrărilor la forja aflată în construcție, 400 florini pentru construirea clădirii unde sunt construite formele necesare turnătoriei (*form hauss*), 100 florini pentru realizarea unui magazii de depozitare a mangelului, în timp ce pentru terminarea lucrărilor de construcție la clădirea cârciumei s-a alocat suma de 150 florini. Furnalul de la Bocșa a produs, în anul 1725, o cantitate de 5400 centenari (aprox. 302 t) de lupe de fier, perioada sa de funcționare însumând, în acest an, 8 luni. În anul 1726 se preconizează să se producă la uzina de fier de la Bocșa o cantitate de 3200 de centenari (aprox. 179 t) de fier forjat în bare (*Staabeysen*) și diferite produse obținute din acestea prin forjare (*Zeugeysen*), în stoc neprelucrate urmând să rămână o cantitate de 1400 centenari (aprox. 78 t) de lupe de fier. Datorită inundațiilor frecvente ale râului Bârzava, alături de pagubele materiale produse instalațiilor industriale, se creează în zonă și un microclimat nesănătos, fapt ce determină îmbolnăvirea lucrătorilor, acest lucru având, se consideră, o influență semnificativă în bilanțul financiar negativ al uzinei⁷⁰.

La topitoria de sticlă de la Calina, în anul 1725, s-au efectuat diferite lucrări de investiții în valoare de 1576 florini⁷¹.

⁶⁸ *Banater Bergwerke....1726*, p. 65.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 68.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 66-68.

⁷¹ *Ibidem*, p. 65.

Topitoria de cupru de la Maydanpek a produs în anul 1725 o cantitate de 3304 centenari (aprox. 185 t) de cupru negru, cheltuielile pentru producerea unui centenar ridicându-se la suma de 18 1/3 florini, acestea fiind astfel mai mici decât cele înregistrate la topitoria de la Oravița. Printre lucrările de investiții efectuate în acest an se numără lucrările de reconstruire a cuptorului de tip *Gahr Herden*, în care se obține cuprul. Din aceleași motive ca și la Oravița, comisia de specialitate bănățeană a hotărât ca în anul 1726 producția de cupru negru să fie redusă, aceasta urmând să depășească cu puțin cantitatea de 2000 centenari (aprox. 112 t). Pentru anul 1726, la Maydanpek, se consideră că în afară de construirea unui baraj de acumulare, care să asigure apa în cantități suficiente pentru acționarea instalațiilor topitoriei și construirea unui magazin, nu mai sunt necesare noi lucrări de investiții⁷².

Fiscul imperial alocă anual pentru exploatările miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei sume importante de bani, acestea fiind destinate în primul rând pentru asigurarea desfășurării procesului de producție, efectuarea de noi lucrări de investiții și colonizarea forței de muncă. În anul 1725 a fost alocată în acest sens suma de 177604 florini⁷³, aceasta fiind repartizată astfel: 80583 florini pentru exploatările miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița și forja de la Ciclova, din această sumă cea mai mare parte, respectiv 72619 florini, revenind obiectivelor miniere și metalurgice de la Oravița⁷⁴, suma de 7243 florini a fost cheltuită pentru exploatările miniere de la Dognecea⁷⁵, 18670 florini au fost alocați uzinelor de fier de la Bocșa⁷⁶ și 6339 florini pentru topitoria de sticlă de la Calina⁷⁷, în timp ce pentru exploatările miniere și instalațiile metalurgice aflate în nordul Serbiei, la Maydanpek, a fost cheltuită suma de 64769 florini⁷⁸.

În ședința din martie 1726 a comisiei de specialitate bănățene se hotărăște ca suma alocată pentru anul 1726 exploatărilor miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei, să fie redusă în comparație cu anul precedent, aceasta

⁷² *Ibidem*, p. 60-61.

⁷³ Suma de 177604 florini, alocată în anul 1725 exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei, am calculat-o însumând sumele repartizate pentru fiecare exploatare minieră și instalație metalurgică în parte.

⁷⁴ *Banater Bergwerke....1726*, p. 62.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 64.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 66.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 65.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 60.

fiind stabilită la 130000 florini, suma fiind defalcată după cum urmează: 50000 florini pentru exploatările miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița, 16000 florini pentru exploatările miniere și instalațiile industriale ce se vor construi la Dognecea, 12000 florini pentru uzina de fier de la Bocșa și 4000 florini pentru topitoria de sticlă de la Calina, în timp ce exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice de la Maydanpek, le va fi alocată suma de 48000 florini⁷⁹.

Considerăm că hotărârea de reducere a sumelor de bani, alocate în anul 1726 exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice aflate în regiunea montanică din Banat și nordul Serbiei, are la bază raționamente ce țin de politica bugetară a Banatului în respectivul an financiar, la care se adaugă desigur și faptul că în general, așa cum am menționat în prezentul articol, nu mai este necesar să mai fie efectuate importante lucrări de investiții, în comparație cu anii precedenți. În ceea ce privește repartizarea sumei alocate, se constată modificări esențiale, în sensul că toate obiectivele miniere și metalurgice sunt afectate mai mult sau mai puțin de reducerea sumelor alocate lor în comparație cu anul 1725, cu excepția exploatărilor miniere de la Dognecea. Considerăm că un rol important în acest sens, așa cum am menționat deja, l-a avut implicarea guvernatorului Mercy în sprijinirea proiectului de dezvoltare al exploatărilor miniere de la Dognecea, acesta obținând desigur și aprobarea forurilor superioare ale monarhiei habsburgice. Atitudinea lui Mercy în această problemă a fost determinată în primul rând de raționamente economico-financiare; argintul fiind un metal prețios, exploatarea sa la Dognecea poate contribui la sporirea masei monetare aflată în circulație în Banat și implicit în Imperiul habsburgic, acesta fiind, de altfel, unul din dezideratele de bază ale politicii economice mercantiliste. Tot referitor la motivul care a determinat hotărârea de repartizare a sumelor bugetare pe anul 1726, menționăm faptul că în proiectul de dezvoltare pe anul 1726 al exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei, se precizează că vor fi reduse sumele de bani alocate și implicit și producția de cupru de la exploatările miniere și topitoriile de la Oravița și Maydanpek, pentru a putea fi sporite sumele de bani necesare noilor lucrări de investiții de la Dognecea. Considerăm că această hotărâre a fost determinată, pe lângă raționamentele prezentate mai sus, și de unele dificultăți de moment referitoare la comercializarea cuprului produs la Oravița și Maydanpek și aducem ca argument faptul că în aceeași ședință din martie 1726, se recomandă

⁷⁹ *Ibidem*.

comercializarea unei părți a cuprului produs aici în statele italiene și a unei cantități de 2000 de centenari (aprox. 112 t) de cupru în Imperiul otoman, vânzarea pe această din urmă piață fiind posibilă numai în condițiile în care prețul de cost al acestuia va scădea⁸⁰. Menționăm faptul că această din urmă cantitate de cupru este destul de mare în raport cu producția obținută la Oravița și Maydanpek și considerăm că nu ar fi fost comercializată în Imperiul otoman, în această privință existând restricții legislative⁸¹, dacă ar fi existat posibilități reale de desfacere a acestuia pe alte piețe.

Exploatarea minieră și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei lucrează în general cu pierderi financiare, această situație fiind însă acceptată de către Camera Aulică, din următoarele rațiuni: asigurarea necesarului de metale și de produse obținute din acestea pentru cele două provincii din producția internă, evitându-se astfel importurile care conduc la scoaterea de bani din țară; crearea unui surplus de astfel de produse destinate exportului, atrăgându-se în acest mod bani în țară; exploatarea metalelor prețioase, în cazul de față argintul și cea a cuprului – acesta din urmă folosit pentru moneda măruntă – conduce la sporirea masei monetare aflată în circulație în țară și în același timp sunt oferite locuri de muncă, acestea constituind surse de existență și venituri pentru locuitorii care lucrează la exploatarea minieră și instalațiile metalurgice. Menționăm faptul că, nu în ultimul rând, prin investițiile efectuate, organizarea procesului de producție și colonizarea forței de muncă, pentru a aminti numai măsurile cele mai importante, se creează bazele pentru obținerea în viitor a unor profituri de la exploatarea minieră și instalațiile metalurgice amintite, arendarea acestora putând deveni interesantă pentru investitorii particulari, aceasta fiind de altfel și un obiectiv important al Camerei Aulice⁸². Referitor la pierderile financiare înregistrate de fiscul imperial la exploatarea minieră și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei, în documentele pe care le analizăm în prezentul articol, se menționează faptul că în anul 1725, la topitoria de sticlă de la Calina, s-au înregistrat pierderi financiare în sumă de 2074 florini⁸³.

⁸⁰ *Banater Bergwerke....1726*, p. 68.

⁸¹ Despre restricțiile referitoare la comercializarea în Imperiul otoman, a cuprului produs în Banat, vezi Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 42.

⁸² Pentru politica economică a fiscului imperial, referitoare la exploatarea minieră și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei la începutul stăpânirii habsburgice în aceste provincii, vezi Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 44 și studiul nostru *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 371-373.

⁸³ *Banater Bergwerke....1726*, p. 65.

Metalele și produsele obținute din acestea în regiunea montanică din Banat și nordul Serbiei, conform strategiei economice a Camerei Aulice, strategie inspirată din gândirea economică mercantilistă, trebuia să acopere, într-o primă etapă, necesitățile celor două provincii, pentru a se evita astfel importurile care conduc la scoaterea unor sume de bani din țară, urmând ca într-o a doua etapă, producția să depășească nevoile interne, realizându-se astfel disponibilități pentru exportul unor astfel de produse, prin aceasta urmând ca în țară să fie atrase sume importante de bani.

Un rol important în comerțul Banatului l-au avut companiile comerciale, care au fost încurajate de fiscul imperial pentru a contracara concurența negustorilor evrei, sârbi și greci, aceștia din urmă supuși turci, beneficiind de unele avantaje comerciale, oferite de prevederile tratatului de pace de la Passarowitz. În anul 1723, comercianți germani în special înființează la Timișoara Compania comercială germană (*Deutsche Kommerziensozietät*), ca filială a Companiei comerciale Orientale (*Orientalischen Handelkompanie*) din Viena, aceasta fiind întemeiată în anul 1719 la Triest, cu scopul de a monopoliza comerțul Imperiului habsburgic cu sud-estul Europei (*Levantehandels*). Această din urmă companie, prin filiala sa bănățeană, va reuși să controleze o mare parte a comerțului Banatului, printre principalele produse comercializate numărându-se și metalele și produsele obținute din acestea în Banat și nordul Serbiei⁸⁴.

În documentele pe care le analizăm în prezentul articol, se fac unele propuneri referitoare la comercializarea metalelor și a produselor obținute din acestea în instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei. Astfel, în ședința din martie 1726, așa cum am amintit, se recomandă comercializarea cuprului produs la Oravița și Maydanpek în statele italiene, acesta urmând să fie transportat cu ajutorul flotei imperiale (desigur, cu ajutorul flotei imperiale staționate în Marea Adriatică - n.n.) precum și a unei cantități de 2000 centenari (aprox. 112 t) de cupru în Imperiul otoman, vânzarea pe această piață fiind posibilă numai în condițiile în care prețul de cost al acestuia va scădea⁸⁵. În proiectul din anul 1725, care prevede construirea la Oravița a unei topitorii de producere a alamei și a altor instalații industriale menite să valorifice unele materii prime existente în Banat, autorul proiectului face mai multe propuneri

⁸⁴ Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 63-70.

⁸⁵ *Banater Bergwerke....1726*, p. 68-70

referitoare la comercializarea produselor obținute. Astfel, din cantitatea de 1995 centenari (aprox. 110 t) de alamă ce urmează să fie produsă anual la Oravița, 600 centenari (aprox. 33,6 t) vor fi comercializați de Compania comercială Orientală, 600 centenari (aprox. 33,6 t) vor fi preluați spre a fi comercializați de către negustorii de alamă din Viena, 50 centenari (aprox. 2,8 t) vor fi vânduți meșteșugarilor topitori de alamă din Viena și 100 centenari (aprox. 5,6 t) vor fi livrați meșteșugarilor din Banat și Transilvania care prelucurează alama, urmând ca restul de 645 centenari (aprox. 36,1 t) să fie păstrați în stoc. Același document propune comercializarea arsenicului pe piața venețiană (aici se află manufacturi renumite de sticlă - n.n.) și, prin intermediul Companiei comerciale Orientale, în Anglia, o parte din cantitatea produsă urmând să fie folosită în țară la manufacturile amintite mai sus⁸⁶.

Forța de muncă aflată în regiunea minieră bănățeană în perioada de început a organizării mineritului și metalurgiei de către autoritățile habsburgice este alcătuită din lucrătorii care, după locul de proveniență, aparțin a două componente. Prima dintre acestea este reprezentată de lucrătorii aflați aici din timpul stăpânirii turcești, pe care împăratul îi ia sub protecția sa deosebită, garantându-le drepturile și libertățile avute. Considerăm că cel puțin o parte dintre acești lucrători au fost români și aducem ca argument faptul că în documentul din 19 august 1718 sunt menționați lucrătorii mineri români (*Walachischen Bergleuthe*), care au lucrat la exploatarea minieră Tilva din munții Oraviței înainte de instaurarea stăpânirii habsburgice, aceștia oferind informații despre filonul metalifer, cu ocazia redeschiderii unor vechi lucrări miniere, și a începerii lucrului la noile lucrări, acești mineri fiind desigur angajați și de către noile autorități. Tot documentul respectiv amintește de un bătrân din satul Maydan, pe nume Demian Petro, acesta fiind desigur român, care a lucrat în timpul asedierii Vienei de către turci la exploatarea minieră Liusehovitza din munții Oraviței⁸⁷.

A doua componentă este alcătuită din lucrători provenind din regiunile Imperiului habsburgic cu tradiție în activitate minieră și metalurgică, aceștia fiind aduși în regiunea montanică din Banat în cadrul unei ample acțiuni de colonizare, având ca scop refacerea exploatărilor miniere și a instalațiilor metalurgice existente încă din timpul stăpânirii turcești și, în primul rând,

⁸⁶ *Orawitzer Hütten Kurtzer Entwurff...1725*, p. 12-13 și 15.

⁸⁷ *Orawizer Bergwerke.... 1718*, p. 4-5.

construirea altora noi, după o tehnică mult mai avansată, caracteristică provinciilor Imperiului habsburgic cu tradiție în minerit și metalurgie. Pentru atragerea unor astfel de lucrători în Banat, fiscul imperial va cheltui sume importante de bani care vor fi folosite pentru acordarea unor ajutoare bănești la sosirea acestora în regiunea minieră, o parte a acestor sume fiind alocate ulterior pentru plata unor salarii mai mari lucrătorilor colonizați, pentru a-i determina în acest fel să rămână în Banat.

Printre lucrătorii colonizați deja de către autoritățile habsburgice, menționăm minerii germani care, în anul 1718, sunt plătiți după numărul schimburilor efectuate și grupul de mineri condus de un oarecare Freyberg, care a sosit în Banat în același an, venind de la Administrația minieră din Zips (regiune minieră numită și Ungaria Superioară, situată în centrul și estul Slovaciei de astăzi - n.n.), aceștia aducând cu ei și diferite unelte specifice⁸⁸.

În documentele pe care le analizăm în prezentul articol se acordă o atenție deosebită asigurării forței de muncă, în special calificată. În acest sens amintim faptul că în memoriul său înaintat la data de 25 septembrie 1725 Consiliului Aulic de Război, generalul Mercy susține necesitatea procurării încă din iarna anilor 1725-1726 a unui număr suficient de mineri și alți diferiți lucrători, pentru ca, astfel, lucrările de investiții la exploatarea miniere de la Dognecea să poată fi începute în primăvara anului 1726. Pentru efectuarea transportului lemnului și a altor materiale necesare, Mercy recomandă folosirea muncii de robotă, pe care supușii bănățeni sunt obligați să o presteze⁸⁹.

La rândul său, maistrul minier superior Schubert, în raportul înaintat la 24 septembrie 1725 Administrației Banatului solicită, în vederea începerii unor importante lucrări de investiții la exploatarea miniere de la Dognecea, angajarea unor funcționari minieri, metalurgi și forestieri, precum și procurarea unui număr suficient de mineri, lucrători pentru instalațiile de preparare a minereului și metalurgice și a unui număr de 4 argați necesari parcului de atelaje existent. În vederea efectuării acestor lucrări de investiții se consideră că este necesar să se acorde prioritate în special procurării unui număr suficient de meseriași și de ajutoare⁹⁰. Din același document rezultă și numărul aproximativ de mineri care lucrau în anul 1725 la exploatarea miniere de la Dognecea, menționându-se că

⁸⁸ *Instrukzion 1718*, p.108 și 114; vezi și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 345-346.

⁸⁹ *Dognazker Bericht... 1725*, p. 18.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 24-25.

la cele 12 fronturi de lucru principale lucrează câte o echipă alcătuită din 6 lucrători⁹¹, deci un total de 72 de mineri.

O imagine sugestivă referitoare la numărul de lucrători, pe categorii profesionale, necesari în special după efectuarea noilor lucrări de investiții, precum și informații despre salarizarea propusă pentru aceștia, ne oferă proiectul de dezvoltare a exploatărilor miniere de la Dognecea, alcătuit de maestrul minier superior Schubert, acest proiect însoțind raportul său adresat în acest sens Administrației Banatului⁹².

Pentru organizarea, dirijarea și supravegerea muncii, este necesar să fie angajați mai mulți funcționari minieri, metalurgi și forestieri. Conducătorul exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice, care se vor construi la Dognecea, va fi un maestru minier (*Bergmeister*), acesta urmând să fie ajutat în munca sa de conducere de un contabil (*Rechnungs fuhrer*), de conducătorul topitoriei (*Ober Huttman*) și magazinierul acesteia (*Hutten schreiber*), de un pădurar (*Waldforster*) și de maestrului rotar responsabil cu întreținerea atelajele care efectuează transporturile (*Wagenmeister*), tot în categoria funcționarilor fiind menționat și un húsar, acesta trebuind să asigure ordinea și paza⁹³.

Pentru desfășurarea lucrului la exploatările miniere se prevede angajarea unui număr de 200 mineri (*Hauer*) și a 6 dulgheri (*Zimmerleuth*), aceștia din urmă trebuind să efectueze diferite lucrări de dulgherie⁹⁴. Menționăm faptul că în memoriul său, adresat de 25 septembrie 1725, Consiliului Aulic de Război, generalul Mercy consideră că în viitor la exploatările miniere de la Dognecea vor putea să fie angajați până la 1000 mineri⁹⁵.

La instalațiile de preparare a minereului, și amintim mai întâi șteampurile, vor fi angajați 2 lucrători și 8 ajutoare, în timp ce spălătoriile de minereu vor fi deservite de 64 de lucrători și 8 ajutoare, aceștia din urmă, fiind copii mai mari, care în acest mod sunt calificați la locul de muncă. Funcționarea prăjitorului de minereu va fi asigurată de cei 4 lucrători care vor fi angajați aici.

Forța de muncă necesară topitoriei ce va fi construită, va fi alcătuită din 15 angajați, dintre care doi maiștri topitori, 6 topitori, un lucrător care separă argintul de plumb și două ajutoare.

⁹¹ *Ibidem*, p. 23.

⁹² *Ibidem*, p. 19-20.

⁹³ *Ibidem*, p. 19.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 20.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 18.

În vederea efectuării diferitelor lucrări de reparații necesare la exploatarea miniere și instalațiile industriale de la Dognecea, vor fi angajați doi fierari⁹⁶. Dorim să menționăm faptul ca în memoriul său adresat, la 24 septembrie 1725, Administrației Banatului, maistrul minier superior Schubert consideră că este necesar să fie angajați la Dognecea și 4 argați (*knechte*), aceștia urmând să deservească atelajele folosite la transport, existente aici, respectivi lucrători, nemairegăsindu-se în proiectul său referitor la dezvoltarea exploatarea miniere de la Dognecea⁹⁷.

Procurarea forței de muncă se află și în preocupările fostului contabil al exploatarea miniere bănațene care, așa cum am menționat, înaintează la data de 27 ianuarie 1725 guvernatorului Banatului, generalul Mercy, un proiect ce prevede construirea la Oravița a unei topitorii de producere a alamei, precum și a altor instalații industriale, acestea urmând să valorifice diferite materii prime aflate în Banat⁹⁸.

Considerăm interesant să prezentăm propunerile de salarizare a funcționarilor și lucrătorilor care vor fi angajați la exploatarea și instalațiile metalurgice de la Dognecea, propuneri prezentate de către maistrul minier superior Schubert, în proiectul său amintit mai sus. Maistrul minier urmează să primească un salariu lunar de 50 florini⁹⁹; spre a face o comparație, maistrul minier superior Schubert avea, în anul 1721, un salariu anual de 600 de florini¹⁰⁰ (lunar revine un salariu tot de 50 de florini - n.n.). Contabilul va primi un salariu lunar de 33 florini și 50 crețari, în timp ce conducătorul topitoriei va avea, pe aceeași perioadă de timp, 18 florini, iar magazionierul topitoriei, 25 florini. În continuare salariul lunar al pădurarului se va ridica la suma de 16 florini și 40 crețari, cel al maistrului rotar la 12 florini și, în sfârșit, husarul va primi lunar 8 florini¹⁰¹.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 19-20.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 25.

⁹⁸ *Orawitzer Hütten Kurtzer Entwurff...1725*, p. 14.

⁹⁹ *Dognazker Bericht... 1725*, p. 19; referitor la salarizarea funcționarilor și lucrătorilor de la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei între anii 1718-1727, vezi studiile noastre *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 345; *Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănațene....1721*; *Situația mineritul și metalurgiei bănațene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 366-370.

¹⁰⁰ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 156; vezi și studiul nostru *Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănațene....1721*.

¹⁰¹ *Dognazker Bericht... 1725*, p. 19.

Lucrătorii, în conformitate cu propunerea lui Schubert, vor fi plătiți după numărul schimburilor efectuate, excepție făcând lucrătorii de la spălătoriile de minereu, care urmează să fie plătiți după cantitatea de concentrat de minereu obținută. La exploatările miniere, lucrătorii mineri vor fi plătiți lunar cu un salariu de 7 florini, în timp ce dulgherii vor primi 10 florini. Lucrătorii de la instalațiile de preparare a minereurilor, respectiv, de la șteampuri vor fi plătiți lunar cu 12 florini, iar ajutoarele lor cu câte 8 florini, în timp ce lucrătorii de la spălătoriile de minereu, vor fi plătiți, așa cum am amintit, în funcție de cantitatea de concentrat de minereu obținută, respectiv, cu câte 34 crețari pentru fiecare centenar, ajutoarele de la spălătoriile de minereu, care sunt copii, vor primi doar 6 florini lunar. Lucrătorii de la prăjitoarele de minereu vor avea un salariu lunar de 8 florini, în timp ce lucrătorii de la topitorie, respectiv maestrul topitor va fi plătit lunar cu 15 florini, iar topitorii și lucrătorul care separă argintul de plumb, vor primi câte 12 florini, în timp ce ajutoarele de la topitorie vor avea lunar 8 florini. Cei doi fierari, probabil meșterul fierar și ajutorul său ținând cont de salariile diferite pe care le primesc, vor fi plătiți lunar cu 12 și respectiv 8 florini¹⁰².

La sumele de bani acordate sub formă de salarii funcționarilor și lucrătorilor din regiunea minieră bănățeană, se adaugă și plata în natură, aceasta constând în acordare gratuită sau la prețuri avantajoase, a unor materiale și produse diferite. În acest sens menționăm faptul că în proiectul amintit mai sus al maestrului minier superior Schubert, lucrătorii mineri vor trebui să primească gratuit praful de pușcă folosit la dislocarea rocilor - această informație dovedind folosirea unor metode moderne de lucru la exploatările miniere din Banat și nordul Serbiei, încă de la începutul stăpânirii habsburgice - și lumânările folosite la iluminat în lucrările miniere subterane. În continuare, aflăm din același document, plata în natură, care va fi acordată funcționarilor și lucrătorilor de la exploatările miniere și instalațiile industriale de la Dognecea, va consta și în acordarea zilnică în mod gratuit a porției de pâine. Valoarea zilnică a unei porții de pâine care va fi acordată unui angajat este de 2 crețari, suma care va fi cheltuită lunar pentru porția de pâine a fiecărui angajat fiind de un florin, în total la Dognecea se prevede să fie acordate zilnic 339 porții de pâine¹⁰³.

¹⁰² *Ibidem*, p. 19-20.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 20; referitor la plata în natură a funcționarilor și a lucrătorilor din regiunea minieră bănățeană, la începutul stăpânirii habsburgice, vezi studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p.369.

Menționăm faptul că numărul însumat de funcționari, lucrători și ajutoare ale acestora, propus de Schubert, în proiectul său de dezvoltare a exploatărilor miniere de la Dognecea, este de 316 persoane. Diferența dintre acest număr și cel al porțiilor de pâine, amintite mai sus este de 23, acesta putând constitui numărul de meseriași și ajutoare ale acestora, care vor fi folosiți la noile lucrări de investiții, precum și argații care deserveșc atelajele folosite la transporturi, etc. și care nu sunt amintiți în acest proiect, sau pur și simplu, rezultă că anumite persoane cu funcții de conducere, respectiv funcționarii, primesc mai multe porții de pâine zilnic.

În încheierea articolului nostru, dorim să prezentăm două aspecte nu mai puțin importante, aspecte care sunt prezentate în documentele ce fac obiectul prezentului studiu, acestea întregind un tablou al mineritului și metalurgiei bănățene la începutul stăpânirii habsburgice.

Primul aspect este de ordin social și ne prezintă măsurile luate de autoritățile habsburgice, care, în conformitate cu principiile mercantile ale epocii, se preocupă și de crearea condițiilor necesare asigurării bunăstării locuitorilor imperiului, aceștia, în calitate de contribuabili (plătitori de impozite - n.n.) și producători, contribuind la sporirea averii naționale. Pentru rezolvarea problemelor sociale ale lucrătorilor din regiunea minieră a Banatului și din nordul Serbiei, fiscul imperial alocă sume importante de bani în vederea construirii unor locuințe, asigurării asistenței medicale în regiunea minieră și aprovizionării regiunii miniere cu cele necesare asigurării traiului lucrătorilor.

Primele locuințe pentru lucrătorii de la Oravița au început să fie construite încă din anul 1718¹⁰⁴, în anul 1725, în cadrul lucrărilor de investiții din acest an, au fost construite locuințe la Oravița și Bocșa, în timp ce în proiectul de dezvoltare a exploatărilor miniere de la Dognecea, în cadrul lucrărilor de investiții care se vor realiza în anul 1726, este prevăzută și construirea de locuințe pentru lucrători, în valoare de 600 florini¹⁰⁵. Pentru aprovizionarea lucrătorilor cu diferite produse necesare, pe lângă magazinul deja existent la Oravița¹⁰⁶, a început construirea la Bocșa, în anul 1725, a unei cârciumi (*Brau Haus*), pentru

¹⁰⁴ *Instrukzion 1718*, p. 112; vezi și studiul nostru, *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 347.

¹⁰⁵ *Banater Bergwerke....1726*, p. 62 și 65

¹⁰⁶ Referitor la problema construirii unui magazin la Oravița, vezi studiile noastre *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 346 și *Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene....1721*.

terminarea lucrărilor la aceasta urmând să se aloce, în anul 1726, suma de 150 florini, în timp ce la Maydanpek va trebui să înceapă în anul 1726, construirea unui magazin (Handl Hausses)¹⁰⁷.

Referitor la asigurarea asistenței medicale, menționăm faptul că fiscul imperial alocă sume importante de bani pentru procurarea medicamentelor care sunt acordate gratuit lucrătorilor și pentru plata medicului de la Oravița. În acest sens amintim că în proiectul de buget și investiții pe anul 1726 se consemnează faptul că în suma de bani alocată în acest an topitoriei de sticlă de la Calina, se include și suma destinată procurării de medicamente pentru lucrători¹⁰⁸.

Cel de-al doilea aspect se referă la viața spirituală a comunității miniere de la Dognecea, aceasta urmând să capete noi valențe, dacă se va hotărâ ca aici să fie adus un preot, așa cum propune maistrul superior Schubert în proiectul său de dezvoltare a exploatărilor miniere de la Dognecea¹⁰⁹.

Prin măsurile luate – organizatorice, investiționale și de colonizare a forței de muncă, pentru a le aminti numai pe cele mai importante –, autoritățile habsburgice speră ca mineritul și metalurgia să devină ramuri economice importante, acestea urmând să contribuie la realizarea de venituri pentru domeniul cameral Banat și, implicit, pentru fiscul imperial și, în același timp, să ofere locuri de muncă, acestea constituind surse de existență și venituri pentru locuitorii care lucrează la exploatările miniere și instalațiile metalurgice.

¹⁰⁷ *Banater Bergwerke....1726*, 61 și 66-67.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 65; referitor la problemele legate de asigurarea asistenței medicale în regiunea minieră din Banat și nordul Serbiei în perioada 1718-1727 vezi studiile noastre, *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 348; *Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei băcăne...*1721 și *Situația mineritul și metalurgiei băcăne, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 370-371.

¹⁰⁹ *Dognazker Bericht... 1725*, p. 24; referitor la viața spirituală a comunităților de lucrători din regiunea montanică a Banatului între anii 1718-1727 vezi studiile noastre, *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 348; *Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei băcăne...*1721 și *Situația mineritul și metalurgiei băcăne, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 375.

EINIGE ASPEKTE DES BANATISCHEN BERG- UND
HÜTTENWESENS IN DER ZEIT VON 1718 BIS 1726 ANALYSIERT
ANHAND VON DOKUMENTEN
AUS DEM HOFKAMMERARCHIV IN WIEN

Zusammenfassung

Nach der Besetzung des Banats durch das Habsburgische Reich im Jahr 1718, durch den Friedensvertrag von Passarowitz anerkannt, wird dieses zu einer Domäne der Kammer und Krone organisiert und in wirtschaftlicher Hinsicht gemäß den Voraussetzungen der merkantilistischen Denkweise geführt.

Die für die wirtschaftlichen und finanziellen Angelegenheiten des Reiches verantwortliche zentrale habsburgische Behörde der Hofkammer und die Banater Landesadministration als örtliche Behörde schenken dem Banater Bergbau- und Hüttenwesen eine besondere Aufmerksamkeit. Deren Organisation beginnt mit dem Dekret der Hofkammer vom 17. Dezember 1717 und wird durch spätere Dekrete derselben Behörde sowie der Banater Landesadministration fortgesetzt.

Die erwähnten Behörden ergreifen strenge Maßnahmen zur Wiederinbetriebnahme der Bergwerke und Hüttenanlagen aus der Zeit der türkischen Besetzung im Banat und errichten neue Bergwerke und Hüttenanlagen nach einer viel fortgeschritteneren Technik, die in anderen Bergregionen des Habsburgischen Reiches entwickelt wurde. Gleichzeitig betreiben die habsburgischen Behörden eine systematische Ansiedlungspolitik, durch die Arbeitskräfte und besonders ausgebildete Personen - abstammend aus Gegenden der Monarchie mit Tradition im Bergbau und Hüttenwerk - in die Banater Bergregion kommen.

Als Grundlage für meinen Artikel dienten folgende Dokumente aus dem Hofkammerarchiv in Wien über das Berg- und Metallwesen im Banat aus dem Zeitraum von 1718 - 1726:

Eine Beschreibung der durchgeführten Arbeiten im Kupferbergwerk, datiert mit 19. August 1718; Resultate von Laborproben mit Kupfererzen aus Oraviza, datiert mit 22. August 1718, unterzeichnet vom Banatischen Oberbergmeister Johann Schubert; Resultate von Laborproben mit Kupfererzen

aus Oraviza und Maydanpek, durchgeführt vom kaiserlichen Münzamt in Wien, adressiert an die Hofkammer im Jahr 1719; ein von einem ehemaligen Banater Bergwerksbuchhalter in Wien verfasstes Dokument vom 27. Jänner 1725, adressiert an den Banater Gouverneur General Mercy, in dem Bauprojekte, wie z. B. eine Messingschmelzerei in Oraviza und mehrere Industrieanlagen im Banat, welche der Verwertung verschiedener natürlicher Reichtümer der Provinz dienen sollen, vorgestellt werden; ein Bericht von Gouverneur Mercy, datiert mit 25. September 1725 an den Kriegsrat in Wien adressiert, in dem die Notwendigkeit der Entwicklung der Blei- und Silberbergwerke in Dognatschka und die daraus resultierenden finanziellen Vorteile vorgestellt werden. Als Grundlage des Berichtes von General Mercy diene eine an ihn gerichtete Dokumentation: Ein Bericht von Oberbergmeister Johann Schubert vom 24. September 1725, in dem die Vorteile der zukünftigen Entwicklung der Bergwerke in Dognatschka präsentiert werden, ein Entwicklungsprojekt der Bergwerke in Dognatschka, wahrscheinlich zusammengefasst vom oben genannten Oberbergmeister am 24. September 1725 und die Ergebnisse einer Laborprobe mit Blei- und Silbererzen aus Dognatschka; ein in Temeswar im März 1726 gefasster Beschluss über das Budget und geplante Investitionen in den Kupferbergwerken und Hüttenanlagen in Oraviza und Maydanpek, in den Blei- und Silberbergwerken in Dognatschka, in den Eisenhütten in Bogschan und in den Glasschmelzereien in Kalina im Jahr 1726.

Die oben genannten Dokumente geben einen guten Einblick in die Situation der Banater Berg- und Hüttenwerke, zu denen im angeführten Zeitraum die Kupferbergwerke neben Orawitza, die Blei- und Silbergruben bei Dognatschka, die Eisenbergwerke bei Doman und Tilfa in der Nähe von Bogschan und die Hüttenanlagen bestehend aus den Kupferschmelzereien bei Orawitza, die Kupferschmiede bei Tschiklowa, die Blei- und Silberschmelzereien bei Dognatschka, der Hochofen, die Eisenschmelzerei und die Eisenschmieden bei Bogschan sowie die Glasschmelzerei bei Calina gehören.

Sie enthalten auch Informationen über das Kupferbergwerk und die -schmelzereien bei Maydanpek in Nordserbien, das damals ebenso zum Habsburgischen Reich gehörte und der Banater Landesadministration untergeordnet war.

STUDENȚII DIN BANATUL MONTAN LA ȘCOLI ȘI UNIVERSITĂȚI EUROPENE (1750–1850)

*Dragoș-Lucian Țigău**

Cuvinte cheie: Banat, învățământ, studenți, universitate.

Schlagwörter: das Banat, Unterricht, Studenten, Universität.

Problematica referitoare la frecventarea universităților europene de către studenții ardeleni și bănățeni a devenit obiectul cercetării istorice de după anul 1850. Primele demersuri notabile au fost realizate de către istoriografia săsească, interesată să reconstituie cariera academică a conașionalilor¹. Din a doua jumătate a secolului XIX a început și vasta operă de publicare a matricolelor universităților europene. Contribuții remarcabile au venit din partea istoricilor maghiari care au urmărit prezența tinerilor din cuprinsul Regatului Sf. Ștefan în mari centre academice, precum Cracovia, Jena, Viena sau la universitățile italiene². Ultimele două decenii au înregistrat o intensificare a acestor preocupări, practic fiind repertoriate toate centrele universitare europene medievale și moderne³.

* Școala Superioară Comercială “Nicolae Kretzulescu”, București, bd. Hristo Botev, nr. 17, e-mail: dragoslucian68@yahoo.com

¹ Cercetările au fost încurajate de *Societatea de Studii Transilvane* (1840–1941). Seria contribuțiilor este jalonată de studiile lui Karl Fabritius (*Die Siebenbürgischen Studierenden auf der Universität zu Wittenberg im Reformations-zeitalter*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 2, 1855, p. 134-141) și Friedrich Reimesch (*Siebenbürgisch-deutsche Studierende an der Universität Altdorf*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 64, 1941, p. 74-75).

² Karl Schrauf, *Magyarországi tanulók külföldön*, I: Jena, II: Bécs, III: Krakkó, Budapest, 1890-1893; Veress Endre, *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium 1221-1864*, Budapest, 1941.

³ Szögi László, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén 1790-1850*, Budapest-Szeged, 1994; idem, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789-1919*, Budapest, 2001; idem, *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526-1788*, Budapest, 2003; Hegyi Ádám, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526-1788 (1798)*, Budapest, 2003; Bozzay Réka, Ladányi Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595-1918*, Budapest, 2007 etc.

Cataloagele cvasi-complete au permis organizarea de simpozioane și publicarea unor analize de substanță referitoare la *Peregrinatio Hungarica*⁴. Baza de date se lărgește continuu, inclusiv în format electronic⁵, fapt care ușurează efortul de identificare a studenților originari din zonele intracarpătice.

Istoriografia națională nu a manifestat același interes față de peregrinarea academică, situație explicabilă prin numărul redus al românilor care au fost antrenați în acest fenomen pe parcursul Evului mediu și la începutul modernității. Pentru Banat, primul studiu temeinic pe această temă aparține istoricului Costin Feneșan⁶. Informațiile puse atunci în circuitul științific au fost integrate în primele repertorii ale studenților medievali din ținuturile intracarpătice. Investigația a fost continuată, cu rezultate mult mai ample, pentru Secolul Luminilor și prima jumătate a veacului următor⁷.

În secolele Evului mediu, frecventarea centrelor universitare de către tinerii din Banatul montan a fost un fenomen sporadic. Până în anul 1552, doar 11 caransebeșeni și patru tineri din zona Carașului au fost studenți. Cucerirea progresivă a Banatului de către otomani, mai întâi a zonei de șes (1552), apoi a celei muntoase (1658), a limitat și mai mult accesul spre Occident. Astfel, în perioada 1580–1680, numai șase bănațeni din partea estică a provinciei au avut privilegiul de a urma studii înalte.

Istoria Banatului a cunoscut o schimbare radicală în anii 1716–1718, când stăpânirea otomană a fost înlăturată cu armele de către trupele habsburgice. În deceniile următoare, imperialii au impus o nouă concepție despre administrație și lege, subordonată realizării obiectivelor majore ale centralizării și uniformizării

⁴ *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert* (Internationale Tagung an der Eberhard-Karls-Universität Tübingen, 17.-18. Oktober 2003), hrsg. von Márta Fata, Gyula Kurucz, Anton Schindling, Stuttgart, 2006.

⁵ *Acta Facultatis Artium. Personen-Nennungen im Zusammenhang mit Prüfung, Graduierung und Verteilung der Vorlesungsthemen*, II (1416-1447), III/1 (1447-1471), III/2 (1471-1497), IV (1497-1555), Bearbeitung: Thomas Maisel, Ingrid Matschinegg, Wien, 2007 (<http://bibliothek.univie.ac.at/archiv/cat/publikationen.html>).

⁶ Costin Feneșan, *Studenți din Banat la universități străine până în 1552*, în *RI*, 29, 1976, 12, p. 1945-1965.

⁷ Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest, 1979; Szabó Miklós, Tonk S., *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*, Szeged, 1992; Szabó M., Szögi László, *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849*, Marosvásárhely/Tg. Mureș, 1998; Szabó M., *Erdélyiek Magyarországi egyetemeken 1848 előtt*, Marosvásárhely/Tg. Mureș, 2005.

statului. Habsburgii nu au recunoscut niciun fel de drepturi sau prerogative anterioare stăpânirii lor, determinând apariția unor elite și instituții total diferite de cele din secolele anterioare. Noua provincie nu trebuia să aibă „nimic în comun cu comitatele ungurești ci o existență a sa aparte”⁸ care să permită experiențe reformiste libere, nestingherite de vreo autonomie sau imunitate feudală⁹. Colonizarea Banatului, organizată pe scară largă de stat, a facilitat racordarea provinciei la valorile central- și vest-europene. În regiunea montană s-au stabilit lucrători proveniți din zone cu tradiție minieră și metalurgică. Alogeni s-au străduit să refacă aici lumea din care veneau, aducând cu sine modele eficiente de dezvoltare. Performanțele evidente ale coloniștilor au determinat în rândul populației românești și sârbești o reevaluare a modului propriu de viață. Fenomenul aculturației a devenit foarte puternic, generând în final o cultură provincială distinctă. Aceste schimbări s-au oglindit și în domeniul educației. Dacă în Transilvania, regimul habsburgic a preluat, odată cu provincia, povara unui sistem educațional slab organizat, bazat pe tradițiile secolelor anterioare, în cazul Banatului, noile autorități au modelat învățământul pornind aproape de la cota zero. Abia în anul 1755, după o întrerupere de multe decenii, un locuitor al zonei montane (György Wendel din Oravița) apărea, din nou, înscris în matricolele unui centru academic.

Până în anul 1850, limita superioară a acestei investigații, colegiile și universitățile europene au fost frecventate de aproximativ 180 de studioși proveniți din Banatul de munte. Prezenta investigație s-a limitat doar la 25 de localități aflate efectiv în regiunea montană și deluroasă a Banatului. Din anexa prezentului studiu se poate constata faptul că pentru jumătate din studenții repertoriați, matricolele universitare nu consemnează ca loc de proveniență decât denumirea generică de *Banat*. Întrucât toți acești tineri au urmat cursurile facultății montanistice din Schemnitz, iar ulterior mulți dintre ei au profesat în domeniul minier și silvic, se poate admite că aceștia erau originari sau măcar își aveau domiciliul statornic într-una din așezările Banatului montan. Din totalul studioșilor pentru care se cunoaște exact locul de proveniență, cei mai mulți erau din Oravița (34) și Caransebeș (13). Restul așezărilor au dat fiecare cel

⁸ Sonja Jordan, *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München, 1967, p. 18.

⁹ C. Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Timișoara, 1997, p. 14-19.

mult șase cursanți sau absolvenți de învățământ superior. Tinerii studioși au provenit și din așezări aflate la limita câmpiei cu zona colinară: Vârșeț – 37; Lugoj – 33; Biserica Albă – 10; Făget – 5; Moravița – 3; Căprioara, Fizeș, Știuca și Valea Mare – câte unul¹⁰. Frecvența a pornit de la cifre modeste și a crescut foarte lent, înregistrând un apogeu între 1841–1850. În această decadă, pe ansamblul regiunii Transilvania–Banat, numărul studioșilor din zona analizată aici a reprezentat abia 3,6%.

Cercetarea de față i-a avut în vedere, deopotrivă, pe cei care au urmat școli medii civile și militare ori și-au desăvârșit pregătirea în academii și universități. Opțiunea de a-i prezenta laolaltă pornește din convingerea că ei reprezintă categoria intelectualilor, dornici să-și amelioreze statutul material și social prin educație și competență. Absolvenții de învățământ mediu s-au dovedit capabili să înțeleagă și să promoveze ideile „Secolului Luminilor”, apoi pe cele ale „Veacului naționalităților”, din rândul lor s-au recrutat cadrele cu pregătire universitară și tot ei au dat câțiva creatori de cultură. În perioada analizată aici, rolul social al intelectualilor devine tot mai important și evoluează spre statutul de profesie sau funcție, puse adeseori în serviciul Statului. Activitatea absolvenților de școli înalte este tot mai mult apreciată sub aspect moral și material. În Evul mediu, majoritatea acestora au preferat o carieră clericală, doar puțini devenind administratori, juriști, notari sau copişti. Epoca modernă a deschis noi orizonturi de afirmare, studioșii bănățeni având posibilitatea să devină artiști, funcționari, juriști, medici, ofițeri, profesori, tehnicieni etc. La rândul ei, profesionalizarea a contribuit, îndeosebi în răstimpul dintre 1750–1850, la dezvoltarea și diversificarea rețelei de învățământ și a ramurilor științei, la conturarea unor noi orientări în lumea artelor, ideilor și literaturii, la maturizarea conștiinței individualităților naționale. Tinerii întorși de la studii au avut partea lor de contribuție la răspândirea culturii scrise în mediul provincial. În epocă, a fost conștientizat și exprimat foarte clar rolul elitelor intelectuale în promovarea culturii scrise¹¹.

Pentru o mai bună înțelegere a nivelului de la care tinerii bănățeni au plecat în călătoriile lor de studii, trebuie prezentată foarte sumar rețeaua școlilor

¹⁰ Johann Svoboda, *Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage*, 3 vol., Wien, 1894-1897; L. Szögi, *op. cit.*, 1994; M. Szabó, *Erdélyiek*, 2005, *passim*.

¹¹ Valeriu Leu, Costa Roșu, *Cartea veche românească din Voivodina*, Novi Sad, 2007, p. 128-129.

din regiune¹². De la început se cuvine a fi arătat faptul că localitățile repertoriate aparțineau, atât Banatului civil (Bocșa, Carașova, Ciclova, Ciudanovița, Doman, Dognecea, Gârliște, Moldova Nouă, Oravița, Reșița, Sasca, Vărădia) cât și zonei militare de graniță (Berzasca, Borloveni, Bozovici, Caransebeș, Mehadia, Moldova Veche, Orșova, Petnic, Prilipeț, Pojejena, Rudăria, Rugi, Rusca)¹³. Învățământul primar a luat o amploare evidentă în ultima treime a secolului XVIII. La 1764, în zona de graniță s-a instituit obligația ca fiecare comună să aibă câte un învățător german. Era prologul unui program hotărât de etatizare și reformare în spirit iluminist a învățământului, proces care a cuprins neîntârziat și regiunea analizată aici. Aflată în vecinătatea Imperiului otoman, zona montană a Banatului a fost militarizată începând cu anul 1767. Spațiul grăniceresc s-a aflat sub totala autoritate a Consiliului Aulic de Război. Școlile satești din sudul Banatului au beneficiat de o mai atentă supraveghere din partea autorităților militare. Aici s-au aplicat foarte strict prevederile împăratului Iosif II privind germanizarea administrației și învățământului (1784). Comandamentul militar nu a obstrucționat procesul educativ, dar a privit cu reticență dezvoltarea învățământului în sens național. Astfel, în 1774 s-a hotărât ca dascălii să-și ocupe posturile în școlile satești, comunale sau naționale numai prin concurs. Școlile primare erau susținute de către comunități, uneori cu mari dificultăți financiare și materiale, însă frecvența copiilor la cursuri era mai bună decât în Banatul civil. Acest avantaj s-a datorat și deselor controale făcute de ofițerii-inspectori și de protopopi. Autoritățile militare au permis destul de târziu crearea unui Directorat școlar al graniței (la Biserica Albă, 1792) și instituirea unui director ortodox (1795–1796)¹⁴. Treptat, toate școlile existente în reședințele companiilor se transformă în școli triviale de limba germană cu trei clase¹⁵. Ele au funcționat alături de școlile normale sau capitale cu patru clase, aflate pe lângă comandamentele regimentelor. Impunerea limbii germane a avut efecte

¹² Descrierea școlilor din regiune, cu ample trimiteri bibliografice, la Remus Câmpeanu, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 1999, p. 42-45, 65-69, 105-106, 143-144, 263-264, 316-317.

¹³ Victor Țircovnicu, *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, București, 1978, p. 153-163 (Banatul civil) și 166 (zona graniței).

¹⁴ Postul de director al școlilor de graniță a fost desființat în perioada 1824-1828, cf. V. Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, 1970, p. 74-75.

¹⁵ Școli triviale germane au fost create la Mehadia (1775) și Bozovici (1777), cf. V. Țircovnicu, *Istoria*, p. 164.

pozitive întrucât cunoașterea acesteia deschidea perspectiva promițătoare a unei cariere în administrație sau în armată. Fapt semnificativ, când se deschid școli germane în regiunea montană, au existat destui români care s-au înscris benevol pentru a învăța această limbă.

Școlile din Banatul civil au funcționat după *Regulile Directive* (1774) și *Schul Patent* (1776) care reglementau organizarea, controlul și dotarea noilor școli elementare. În această parte, Directoratul școlar ortodox a fost creat încă din anul 1770.

Învățământul mediu este reprezentat prin gimnaziile de la Caransebeș și Oravița. În orașul de pe Timiș, călugării franciscani au întemeiat, la 1742, un gimnaziu care avea trei clase gramaticale (*infima, medie, suprema*) suprapuse ciclului elementar. Programul de studiu a avut la bază *Ratio atque Institutio studiorum Societatis Jesu*. Cursurile franciscanilor, un fel de noviciat pentru teologie, nu au reușit să facă gimnaziul compatibil cu celelalte instituții școlare. În contextul amplelor reforme iozefine, gimnaziul a fost dizolvat (1787). Dispariția sa coincide cu deschiderea unei școli triviale germane, transformată ulterior în Școală normală. Această instituție s-a numit și Școala de matematică, fiind destinată pregătirii subofițerilor (din 1807). Din 1820 s-a organizat primul curs preparandial (pedagogic), prin care timp de trei luni erau instruiți toți cei care aspirau la funcția de învățător. În anul următor este atestată și o școală pentru fete¹⁶.

La Oravița, clasele gimnaziale au avut ca bază școala elementară atestată aici din anul 1733. Un raport intitulat *Status den Kirchen und Schullen zu Oravitz, Dognatschka und Bogschan* confirmă că școala era frecventată și de copii români (1737). Războiul austro-otoman a determinat închiderea școlii între 1738–1740. Revigorarea instituției s-a realizat abia la începutul secolului XIX, prin crearea unui gimnaziu cu patru clase gramaticale. În perioada 1802–1814, școala gramaticală a avut un caracter privat și doar la insistențele comunității locale a fost preluată și susținută de către stat. Aceasta a fost cea mai înaltă treaptă de învățământ local, întrucât clasele superioare de poetică și retorică au rămas doar în faza de proiect.

Procesul de industrializare a determinat organizarea unui învățământ profesional. Începuturile modeste se plasează în 1726, când patru tineri au fost

¹⁶ Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p. 248-249; V. Țircovnicu, *Contribuții*, p. 74.

angajați la forja din Vasiova pentru a învăța meseria prelucrării metalelor¹⁷. Curând, la Oravița a fost deschisă cea dintâi școală minieră din sud-estul european (ian. 1729). Existența ei a fost stopată de evenimentele anilor 1736–1739. Pe lângă Oficiile montanistice de la Oravița, Sasca, Dognecea și Moldova Nouă (1741), au fost create școli primare de profil. Ele utilizau în predare limba germană și erau întreținute de stat¹⁸.

Deschiderea școlilor rurale, reorganizarea celor urbane, măsurile privind frecvența au determinat o creștere evidentă a numărului celor alfabetizați și o dinamizare a circulației tipăriturilor. Cartea și școala au lărgit baza de recrutare a viitorilor studenți, fiind totodată factorii principali de acțiune în formarea aceluia tip de cetățean ideal al Imperiului, indiferent de limba pe care o vorbea. Amestecarea intențiilor absolutiste și de catolicizare ale Casei suverane de Habsburg cu tendințe iluministe, s-a reflectat în concepția că „numai uniformitatea școlilor poate crea uniformitatea de gândire generală și de principii, de concepții despre patrie și datoriile față de ea, idei ce trebuie să constituie cea mai strânsă legătură între suverani și obediența liniștită a supușilor”¹⁹. Frecventarea centrelor academice din Imperiu a corespuns pe deplin politicii oficiale. Concomitent, în spiritul sentinței împărătesei Maria Tereza, potrivit căreia „învățământul este și rămâne o chestiune politică” (1770)²⁰, au existat restricții privind frecventarea universităților din străinătate, mai ales a celor protestante. Prima interdicție²¹ datează din 1764, fiind reiterată în 1795 și 1819. Ultima dată, tinerii aflați la studii în afara Imperiului au fost chiar siliți să se reîntoarcă în patrie. În aceste condiții, cvasi-totalitatea bănătenilor s-au orientat spre centrele universitare din cuprinsul Imperiului. Jumătate din totalul studioșilor se regăsesc în matricolele Academiei Miniere și Silvice din Schemnitz (Selmebánya, Banská Stiavnica). O altă treime s-a îndreptat spre capitala

¹⁷ Ovidiu Marinel Koch-Tuș, *Situația mineritului și metalurgiei bănățene în perioada 1717-1733*, în *Banatica*, 18, 2008, p. 384.

¹⁸ Ioan Dordea, *Școlile miniere din Transilvania, Banat și Maramureș în secolul al XIX-lea*, în *RA*, an LXXXIII, LXX, 2006, 3, p. 91-96.

¹⁹ Friedrich Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, II, Hermannstadt/Sibiu, 1922, p. 177.

²⁰ Idem, *Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen*, II (1782-1883), în colecția *Monumenta Germaniae Paedagogica*, XIII, Berlin, 1892, p. III.

²¹ *Ibidem*, I (1543-1778), în colecția *Monumenta Germaniae Paedagogica*, VI, 1888, p. CXXVIII-CXXXI și 293-297; R. Câmpeanu, *op. cit.*, p. 29.

imperiului unde au avut de ales între Academia de Arte, Universitate, Institutul politehnic sau școli militare. Facultățile din orașele ungurești ale monarhiei (Buda, Pesta, Debrecen, Győr, Keszthely, Mosonmagyaróvár) au fost preferate de aproape 20 de studenți. Doar șapte tineri s-au încumetat să studieze în centre mai îndepărtate, precum Olomouc, Praga (ambele în Cehia), Hohenheim (Regatul Württemberg) și Leipzig (Regatul Saxoniei).

Obiceiul completării studiilor în mai multe universități (*peregrinatio academica*) a fost unul restrâns. 170 de studioși (dintr-un total de 181) au fost înregistrați în matricolele unei singure școli, cinci tineri au preferat să-și facă studiile într-un singur oraș (Graz, Praga și Viena), urmând cursurile mai multor instituții de învățământ, iar alți șase au frecventat facultăți din orașe diferite (Schemnitz și Viena – 3; Bratislava, Viena și Pesta – 1; Praga și Viena – 1; Szeged și Pesta – 1).

Matricolele gimnaziilor, colegiilor și universităților relevă faptul aproape toți tinerii repertoriați au reușit să urmeze cursuri universitare, doar câțiva dintre ei limitându-se la studii medii. Aceștia se regăsesc în matricolele vestitului *Collegium Academicum S. I. Viennensis*, ale Academiei de Geniu și Academiei Militare Tereziene din Viena. Prima instituție a fost creația iezuiților (1624), fiind preluată la dizolvarea Ordinului (1773) de către călugării piariști²². Ei au introdus metode didactice și pedagogice noi, adaptate spiritului iluminist. Colegiul a avut un curriculum amplu care le permitea absolvenților să se înscrie la universitate. Un singur localnic, anume nobilul caransebeșean Carol Eder a reușit să studieze la acest colegiu (1784).

Mai căutate s-au dovedit a fi școlile militare din capitala imperiului, care asigurau o pregătire completă în domeniu și deschideau perspectivele unor cariere promițătoare. Prima în ordinea apariției (1717), a fost Școala cezaro-crăiască de Geniu (inginerie militară). La 1768–1769, când a fost frecventată de primii tineri orăvițeni, *Ingenieur-Schule* funcționa în afara capitalei, la Gumpendorf. Ulterior, a fost mutată în incinta Academiei savoiarde de Cavalerie din suburbia Laimgrube (1795–1851)²³. La cumpăna secolului XVIII (14 dec. 1751), a fost creată cea mai veche Academie militară din lume, cu scopul de a pregăti „ofițeri capabili și bărbați leali” imperiului. Denumirea de Academie

²² Kurt Mühlberger, *Das Collegium Academicum Viennense*, în *Schafft wissen. Lese-Buch*, ed. Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1997, p. 255-262.

²³ Friedrich Gatti, *Geschichte der K. und K. Technischen Militär-Akademie*, I: *Geschichte der K.K. Ingenieur- und K.K. Genie-Akademie 1717-1869*, Wien, 1901.

Militară a apărut în 1769, odată cu înglobarea Școlii de cadeți. Academia primea anual câte 100 de nobili și 100 de burghezi sau oameni liberi. Activitatea școlii s-a desfășurat pe baza planului de studii din 1771 și a regulamentului sancționat de Maria Tereza în anul 1775. Deși durata cursurilor a scăzut treptat de la 11 la numai 3 ani, instruirea a rămas de calitate. *Theresianische Militärakademie* a fost până în anul 1918 cea mai importantă instituție de pregătire a ofițerilor armatei imperiale²⁴.

Frecventarea acestor două instituții a fost destul de modestă, dacă se ține cont de faptul că tinerii bănățeni proveneau dintr-o zonă militarizată, în care învățământul era puternic influențat de armată²⁵. Distanța mare față de casă, durata apreciabilă a pregătirii, regimul cazon și costurile ridicate ale studiilor explică parțial absența bănățenilor din aceste școli. Părinții acestor tineri dispuneau de averea și poziția necesară pentru a susține asemenea studii. Elevii trimiși la Academia Tereziană erau, cu excepția lui Alex. Braun pentru care nu există date, fii de ofițeri. În cazul elevilor ingineri, se cunoaște că trei dintre părinții lor aveau în comun preocuparea pentru minerit, domeniu în care activau ca inspector, consilier, mandatar sau chiar proprietar de mină. Anton și Johann Oelberg, născuți la Oravița și stabiliți la Timișoara, erau copiii unui funcționar cameral. Anton Scherübl a avut avantajul de a fi întreținut de stat, însă ceilalți au studiat prin mijloace proprii. Johann Maderspach a plătit la înscriere importanta sumă de 430 florini.

În Școala de ingineri militari au fost admiși cinci băieți, iar la Academia militară s-au înscris nouă tineri. În momentul intrării, un băiat avea abia șapte ani²⁶, 12 elevi se aflau la sfârșitul copilăriei (10–12 ani), iar unul era adolescent (14 ani). Se constată că în câteva situații, elevii au fost frați sau rude apropiate (fam. Doda, Gosposich și Oelberg). Frații Oelberg au fost însoțiți de un alt orăvițean, Johann Schweiger. Toți trei au intrat simultan în Școala de ingineri militari, pe care au părăsit-o după numai șase luni, probabil pentru o altă mai potrivită lor²⁷. Ceilalți doi bănățeni, Anton Scherübl (1768) și Johann Maderspach

²⁴ J. Svoboda, *op. cit.*, I, 1894, p. XL-CXVI.

²⁵ Pentru comparație, în Școala de ingineri militari au învățat 24 tineri din Timișoara și 8 din Biserica Albă (Serbia).

²⁶ Johann Gosposich (n. iun. 1777) a fost admis la 8 dec. 1784, cf. J. Svoboda, *op. cit.*, I, p. 225.

²⁷ În 1774, Anton Oelberg era *philosophiae studiosus* la universitatea veneză, cf. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2894.

(1843) au suportat mai bine regimul cazon. Primul a ajuns, după opt ani de la înscriere, cadet-stegar într-un regiment de infanterie. Maderspach a stat trei ani în academie, urmând o carieră civilă în comitatul Hunedoara²⁸.

În privința tinerilor de la Academia Militară, informațiile sunt mult mai ample, unele pe măsura carierei lor remarcabile. Dintre cei nouă tineri, doi au avut un destin nefericit, murind adolescenți, după 6–7 ani petrecuți în academie²⁹. Alți doi au preferat să părăsească armata după absolvire³⁰. Câțiva bănațeni au cunoscut din plin avantajele și onorurile carierei militare. Este cazul familiei Doda, care a dat trei oșteni de valoare: Traian (1822–1895), George (1830–1882) și Daniel (1834–1879). Cel mai cunoscut rămâne generalul-maior Traian Doda, care s-a remarcat în operațiunile militare din anii 1848–1849, 1859 și 1866. El a fost decorat cu *K.K. Militär-Verdienst-Kreuz* (1850)³¹. După pensionare (1872), Traian Doda a desfășurat o intensă activitate politică, în sprijinul conaționalilor. Funcția de deputat în Parlamentul de la Budapesta (1874–1887) nu l-a scutit de vexațiunile autorităților maghiare. Traian Doda a contribuit la înființarea Comunității de Avere a fostului Regiment grăniceresc românesc și a militat pentru înființarea unui liceu românesc la Caransebeș și a unei școli profesionale la Bozovici³².

George Doda a participat la campaniile din Italia și Prusia, primind la pensionare gradul de maior *ad honores* (1876). În ultimii cinci ani ai vieții, el a fost comandantul instituției balneare militare de la Herculane³³. Biografia lui Daniel Doda este mai puțin cunoscută. El a participat la apărarea litoralului adriatic (Fiume) în 1859 și la războiul cu Prusia, reușind să ajungă doar căpitan clasa II de infanterie (1866)³⁴.

Un alt bănațean talentat, astăzi mai puțin cunoscut, a fost Alexandru Guran (1824–1888)³⁵. Studiile militare i-au deschis perspectivele avansării până

²⁸ *Ibidem*, nr. 2496; Fr. Gatti, *op. cit.*, p. 239, 834.

²⁹ Johann Gosposich (13 ani în 1790) și Alex. Braun (17 ani în 1827), cf. J. Svoboda, *op. cit.*, I, p. 225, 517.

³⁰ *Ibidem*, 279, 412.

³¹ *Ibidem*, II, p. 55-56.

³² Liviu Groza, *Oameni de seamă din Granița bănațeană. Generalul Traian Doda*, Lugoj, 2000.

³³ J. Svoboda, *op. cit.*, II, p. 165.

³⁴ *Ibidem*, p. 232.

³⁵ *Ibidem*, p. 86.

la cele mai înalte grade din armata imperială, cele de general-maior (1873) și locotenent-mareșal (1878). Guran a participat la operațiunile militare din timpul revoluției pașoptiste și la cele de pe frontul italian (1859). Calitățile sale l-au recomandat pentru funcții dintre cele mai importante: comandant al Școlii de Război (*Kriegsschule*) între 1866–1869³⁶, șef al departamentului nr. 5 din Ministerul de Război (1869) și director al Institutului geografic-militar din Viena (1876–1879). De asemenea, a primit numeroase decorații și ordine³⁷. Alexandru Guran și-a dovedit talentul și în pictură. El a fost președintele Comisiei austro-ungare la Expoziția mondială de pictură de la Paris din anul 1878³⁸.

Un loc distinct în galeria militarilor de valoare îl ocupă Teodor Seracin din Caransebeș (1836–1901). În contextul dezvoltării studiilor militare, el a considerat că pregătirea dobândită la Academia militară trebuie completată prin cursurile Școlii de Război de la Wiener Neustadt³⁹. Theodor Seracin și-a început cariera armelor ca sublocotenent clasa II (1854), reușind să avanseze până la gradele de general-maior (1888) și feld-mareșal (mai 1893). Pentru calitățile sale, Seracin a primit *K.K. Militär-Verdienst-Kreuz* (1864), *Leopold-Orden* (1878) și *Franz Joseph-Orden* (1887)⁴⁰.

Strădaniile evidente au depus și alți gimnaziști sau cursanți de nivel mediu. Câțiva au preferat să-și continue studiile în același centru academic, iar unii s-au îndreptat spre alte școli înalte. Astfel, Carol Urbanitzky din Ciclova și-a făcut studiile medii și superioare la Graz. În 1827, el era înscris în clasa I gramaticală, iar peste cinci ani era deja student la Institutul *Joanneum*. Se pare că ingineria nu l-a atras, deoarece între 1833–1835 figurează ca *philosophiae studiosus* la Universitatea din Graz⁴¹.

³⁶ *Die k. und k. Kriegsschule 1852-1902. Herausgegeben vom Kommando der k. und k. Kriegsschule*, Wien, 1903, p. 17.

³⁷ Cavaler al Ordinului *Leopold* (austriac), *Marea Cruce Sf. Stanislau* (rus), *Sf. Mauriciu și Lazăr* (italian); Mare Ofițer al Ordinului *Soarelui și Leului* (persan), cf. J. Svoboda, *op. cit.*, II, p. 86.

³⁸ Liviu Groza, *Grănicerii bănățeni. Pagini din cronica Regimentului de grăniceri din Caransebeș*, București, 1983, p. 170.

³⁹ *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*, Wien, 1854, supliment, p. 244: „Bei der Neustädter Akademie. Zu Unterlieutenants zweiter Classe wurden ernannt, die aus dem achten Jahrgange austretenden Zöglinge ... Seracsin Theodor, 5. Feld-Jäger-Bataillon”; *Ibidem*, ediția 1863, p. 671 (în 1863, era student în anul II).

⁴⁰ J. Svoboda, *op. cit.*, II, 1894, p. 266-267; III, 1897, p. 17.

⁴¹ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 4197.

Nicolae Andreevici din Caransebeș (1828–1886) și-a făcut studiile gimnaziale la Buda, preferând apoi să-și continue pregătirea la Institutul teologic din Vârșeț (absolvit în 1855). El a devenit director al școlilor naționale grănicerești (1857–1872) și protopop de Caransebeș (din 1866)⁴².

*

Exemplele anterioare demonstrează că în momentul finalizării studiilor medii, tinerii bănățeni aveau posibilitatea să se specializeze în domenii variate, oferta academică fiind generoasă. Opțiunile au fost determinate, în primul rând, de starea materială și de interesul arătat pentru o anume specializare. A contat semnificativ și atitudinea părinților, starea de sănătate, curajul de a pleca pentru mult timp departe de casă, capacitatea de adaptare la o lume diferită de cea lăsată în urmă. Preferințele bănățenilor vor fi mai bine apreciate după o scurtă prezentare a acestor universități, în ordinea interesului manifestat.

În topul preferințelor s-a aflat Academia Minieră și Silvică din Schemnitz (azi Banská Stiavnica, în Slovacia). Originile acesteia se plasează în iunie 1735, odată cu înființarea Institutului de învățământ minier și metalurgic⁴³. Împărăteasa Maria Tereza a arătat o atenție deosebită școlii create de părintele ei, hotărând să ridice învățământul montanistic la un nivel academic (oct. 1762). Au fost create, pe rând, catedre de mineralogie, metalurgie și chimie (1763); de științe matematice, fizică și mecanică (1765); de instruire practică în minerit și metalurgie (1770). Prin reunirea acestor catedre a luat ființă Academia cezaro-crăiască de mine și metalurgie (14 aprilie 1770)⁴⁴. Studiile aveau durata de trei ani, materiile fiind predate astfel: anul I – aritmetică, algebră, geometrie, trigonometrie, fizică, mecanică, hidrostatică, hidraulică, aerometrie și optică; anul II – chimie metalurgică, mineralogie, fizică; anul III – economie forestieră și drept montanistic. S-au creat catedre de științe miniere (*Bergbaukunde*), topografie minieră (*Markscheidekunst*), științe camerale (*Kameralwissenschaft*) și silvice (*Waldkultur*). Profesorii aveau datoria să-și alcătuiască propriile cursuri la un nivel științific de rigoare. Existau mai multe categorii de cursanți: auditori privați, practicanți care beneficiau de gratuitate sau de burse, elevi voluntari etc.

⁴² A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.*, p. 66-67, 227.

⁴³ Prima școală minieră a fost creată la Joachimsthal în 1717. Zsámboki László, *A Nehézipari Műszaki Egyetem története 1735–1985*, Miskolc, 1985.

⁴⁴ A doua din lume, după cea din Freiberg (Saxonia) deschisă în 1765. O dovadă în plus că mineritul a fost „copilul preferat al mercantilismului” este fondarea primei societăți științifice miniere din lume (*Societät der Bergbaukunde*) la Schemnitz, în 1786.

O atenție specială a fost acordată științelor silvice și, astfel, la 30 august 1807, a fost creat un Institut forestier. În primul an de studiu erau predate matematica, mecanica, științele naturale silvice, zoologia, apoi botanica, fizica și chimia toate trei aplicate la silvicultură. În anul II se realizau cursuri practice de științe miniere (aclimatizări de plante, împăduriri, taxări forestiere etc.). Această organizare a funcționat până în octombrie 1846, când cele două instituții au fost unificate într-o mare Academie Minieră și Silvică. Cursurile au fost diversificate și prelungite la patru ani pentru secția minieră și la trei ani pentru cea forestieră⁴⁵. În perioada 1771–1850, facultățile montanistice din Schemnitz au fost frecventate de 3922 de persoane, din care 90 au provenit din Banat.

Al doilea centru academic preferat de bănățeni a fost Viena. Universitatea de aici (*Alma Mater Rudolphina*)⁴⁶, creată în 1365, s-a impus prin calitatea cursurilor predate. O dezvoltare remarcabilă a cunoscut facultatea de medicină, care și-a diversificat specializările (farmacie, medicină veterinară) și a contribuit la dezvoltarea cercetării și tehnicii de profil. Un alt domeniu important a fost cel al științelor camerale. La început, acestea au studiat administrația finanțelor publice, dar ulterior, ele au cuprins întreaga administrație a statului, independent de normele juridice care o reglementau. Științele camerale efectuau cercetări teoretice, dar și studii practice. Cameraliștii au asigurat Imperiului habsburgic o administrație foarte bine organizată.

Studiile artistice au căpătat o formă organizată din anul 1725, când împăratul Carol VI a creat *K.K. Hofakademie der Maler, Bildhauer und Baukunst*. Instituția a fost reorganizată în 1751, apoi la 1772, an în care toate școlile de artă au fost integrate în *K.K. vereinigten Akademie der bildenden Künste*⁴⁷.

Institutul Politehnic din Viena (*K.K. polytechnisches Institut*) creat în anul 1815, a fost prima universitate de profil din spațiul german. A avut de la început o orientare non-militară, iar organizarea sa era printre cele mai moderne din lumea academică. Studenții înscriși în acest institut puteau opta între secția

⁴⁵ *Gedenkbuch zur hundertjährigen Gründung der Königl. ungarischen Berg-und Forst-Akademie in Schemnitz 1770-1870*, ed. August Joerges, Schemnitz, 1871 (în continuare, *Gedenkbuch*), p. 9-10, 13-14, 17-18, 22-23, 38-41, 46-50.

⁴⁶ Franz Gall, *Alma Mater Rudolphina 1365-1965. Die Wiener Universität und ihre Studenten*, Wien, 1965.

⁴⁷ Carl von Lützow, *Geschichte der Kais. Kön. Akademie der Bildenden Künste. Festschrift zur Eröffnung des neuen Akademie-Gebäudes*, Wien, 1877.

de inginerie și cea comercială. Amplasarea acestor instituții în capitala statului a oferit multe avantaje: nu se aflau foarte departe de Banat, cursurile propuse erau de calitate, iar utilizarea limbii germane a ușurat comunicarea și traiul cotidian al studenților. Cei 60 de bănațeni proveniți din zona montană aveau aici posibilitatea de a citi foarte mult, de a-și însuși maniere elegante, de a fi la curent cu ideile timpului lor, de a se distra și de a lega prietenii cu tineri din tot imperiul. De multe ori, aceste oportunități au stat la baza unor cariere promițătoare.

Prezența studioșilor bănațeni poate fi remarcată în câteva orașe ungurești. Cea mai importantă universitate maghiară a fost creată de către cardinalul Péter Pázmány în 1635, la Nagyszombat (azi, Trnava în Slovacia). După dizolvarea Ordinului iezuit, universitatea a fost mutată la Buda (1777), apoi la Pesta (1784). Până în anul 1844, limba de predare a fost latina, după care cursurile s-au ținut în limba maghiară. Oferta educațională s-a diversificat semnificativ: în cadrul facultății de filosofie a fost creat *Institutum Geometrico-Hydrotechnicum* (1782), iar facultatea de medicină a cuprins un *Institutum Veterinarum* (1787)⁴⁸. Cursurile de medicină și farmacie au fost cele mai atractive pentru bănațeni. La facultatea de Drept din Pesta au studiat câteva personalități ale Banatului: Paul Iorgovici, Constantin Diaconovici Loga, Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu⁴⁹.

La Debrecen funcționa unul din cele mai vechi colegii maghiare protestante (creat în 1536). În secolul XIX, colegiul avea încorporate clase de filosofie, drept și teologie. Cei patru bănațeni ajunși aici au urmat studii de filosofie și drept⁵⁰.

Academia iezuită din Győr a fost întemeiată în anul 1718, iar după dizolvarea ordinului care o crease, a devenit o instituție de stat (1776). Doar trei tineri din Caransebeș și Carașova au ales să studieze dreptul în acest oraș⁵¹.

Științele agricole au fost popularizate prin intermediul școlilor superioare din Keszthely și Mosonmagyaróvár. La Keszthely, magnatul Festetics György

⁴⁸ *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002*, red. Szögi László, Budapest, 2003.

⁴⁹ În mod surprinzător, cei patru nu figurează în repertoriul lui M. Szabó, *Erdélyiek ...* (2005).

⁵⁰ *A Debreceni Református Kollégium története*, red. Kocsis Elemér, Barcza József, Budapest, 1988.

⁵¹ Németh Ambrus, *A győri királyi tudomány akadémia története*, I-II, Győr, 1904.

a creat prima școală de agronomie din Europa, pe care a intitulat-o sugestiv *Georgikon* (1797)⁵². Cursurile erau predate în limbile latină și maghiară. Învățământul agricol s-a extins în 1818, când prințul Albert Cazimir de Saxonia, duce de Teschen, a avut inițiativa înființării unui institut de agricultură la Mosonmagyaróvár. Aici, pentru prelegeri și lucrările practice se utilizau limbile latină și germană⁵³.

Părăsind spațiul maghiar, prezentarea va continua cu alte trei centre academice din Imperiul Habsburgic: Graz, Olomouc și Praga, în fiecare din ele ajungând doar 1–2 studioși proveniți din Banatul montan. Universitatea catolică din Graz a fost creată de arhiducele Carol II în 1586. Două secole mai târziu (1782), împăratul Iosif II a redus-o la rangul de *lyceum* destinat pregătirii funcționarilor civili și personalului medical. În anul 1827, împăratul Francisc I a redeschis vechea instituție sub numele de *Karl-Franzens-Universität*⁵⁴. Din 1811, la Graz și-a început activitatea Institutul *Joanneum*. A fost creația arhiducelui Johann care și-a donat colecțiile de obiecte naturale. Cursurile au fost concepute inițial pentru elevii de liceu, dar din 1828 au fost adaptate și pentru studenții universității⁵⁵. În institut s-au creat catedre de geometrie practică, matematică aplicată, mecanică, metalurgie și minerit.

Orașul Olomouc (Olmütz) a devenit centru universitar din anul 1573. Două secole mai târziu, patronajul iezuiților a fost abolit și înlocuit cu cel al statului. Universitatea a fost redusă la rangul de *lyceum* (1782), recâștigându-și vechiul statut în anul 1827.

Praga avea o universitate multiseclară (fondată în 1348), dar bănățenii nu i-au acordat atenție nici în Evul mediu, când a fost privită ca un centru al mișcării husite, nici în perioada modernă. În anul 1654, împăratul Ferdinand III a creat la Praga noua *Universitas Carolo Ferdinanda* cu patru facultăți. Doar patru tineri au ales să urmeze aici cursuri de filosofie și medicină. În secolul

⁵² Süle Sándor, *A keszthelyi Georgikon 1797-1848*, Budapest, 1967.

⁵³ Walleshausen Gyula, *A Magyaróvári agrárfelsőoktatás 175 éve (1818-1993)*, Mosonmagyaróvár, 1993.

⁵⁴ Franz von Krones, *Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz*, Graz, 1886; Johann Andritsch, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586-1782)*, Graz, 1965.

⁵⁵ Marlies Raffler, *Bürgerliche Lesekultur im Vormärz. Der Leseverein am Joanneum in Graz (1819-1871)*, Frankfurt/Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1993.

XIX, s-a afirmat Școala Superioară Tehnică⁵⁶, primul bănățean fiind înscris aici abia în 1848.

O prezență foarte slabă se constată și în cazul altor două universități aflate la distanțe considerabile față de Banat. Universitatea din Leipzig (creată în 1409) a devenit începând cu anul 1539 un centru academic protestant. În perioada când a fost frecventată de singurul student al Banatului de munte, universitatea era în plină modernizare. La 1812, s-a abandonat caracterul ecleziastic protestant, iar prin decretul regelui Anton organizarea medievală, pe „națiuni” universitare, a fost abolită, păstrându-se cele patru facultăți tradiționale: drept, teologie, filosofie și medicină⁵⁷. Spațiul german meridional este reprezentat de universitatea din Hohenheim. A fost creația regelui Wilhelm I de Württemberg (1818), care a urmărit instituționalizarea învățământului agricol. Din anul 1847, s-a transformat în Academia de Agricultură și Silvicultură⁵⁸.

Din anexa studiului se poate remarca faptul că unii tineri au avut posibilitatea ca, în același oraș, să-și facă studiile medii și superioare (Graz, Viena) ori să urmeze cursurile a două facultăți (Graz, Praga, Viena). *Peregrinatio academica* a avut ca reper capitala imperiului. Câțiva din tinerii ajunși la Viena învățaseră ori urmau să mai studieze și în alte orașe precum Schemnitz (3), Bratislava, Pesta sau Praga (câte unul).

Referitor la domeniile studiate, se constată o diversificare a specializărilor, multe din ele fiind nou apărute în cadrul învățământului universitar. Față de secolele anterioare, discontinuitatea cea mai pronunțată s-a produs în studiul teologiei. Doar doi tineri au ales să aprofundeze acest domeniu. În topul preferințelor s-au aflat studiile tehnice de minerit-metalurgie (75 de cursanți) și silvicultură (15 studioși) efectuate la Schemnitz. Un număr important de tineri s-au îndreptat către Politehnica vieneză unde au urmat cursuri de inginerie civilă (14) și științe comerciale (7). Specializările tradiționale, ca dreptul, filosofia și medicina, au cunoscut un progres semnificativ sub impactul ideilor, principiilor și tehnicilor moderne. Domeniul medical a atras 20 de tineri care s-au pregătit

⁵⁶ Die K. K. Deutsche Technische Hochschule in Prag 1806–1906. Festschrift zur Hundertjahrfeier / im Auftrage des Professorenkollegium redigiert von Franz Stark unter Mitwirkung von Wilhelm Gintl und Anton Grünwald, Prag, 1906.

⁵⁷ Festschrift zur Feier des 500 jährigen Bestehens der Universität Leipzig, 3 vol., Leipzig, 1909. Facultatea de medicină a fost creată în anul 1415 (vezi vol. 3).

⁵⁸ Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum der K. Land- und Forstwirthschaftlichen Akademie, Hohenheim. Ausgegeben zum 20. November 1868, Stuttgart, 1868.

în ramurile chirurgiei, patologiei – 9 (din care la Viena – 6, Leipzig, Olomouc și Praga – câte unul) și farmaciei – 11 (Viena – 6, Pesta – 5). Studiile de drept au fost preferate de 13 studioși (Viena – 5, Pesta – 4, Győr – 3, Debrecen – 1). O atenție egală a fost acordată Artelelor frumoase (7 la Viena) și filosofiei (Praga – 3, Viena – 2, Debrecen – 2, Graz – 1). Un interes limitat a fost arătat agronomiei și științelor camerale (câte trei studenți), situație explicabilă, în parte, prin faptul că acestea erau recent înființate. Preocuparea pentru studii înalte este sugerată de parcurgerea unei duble specializări, în domenii asemănătoare sau total diferite: inginerie civilă – minerit și inginerie – filosofie (câte 2); inginerie – științe camerale, inginerie – comerț, filosofie – drept, filosofie – medicină, drept – minerit (câte unul).

Sub aspect documentar, biografiile studenților bănățeni sunt luminate în mod inegal. Amănuntele referitoare la vârsta, naționalitatea, religia, condiția materială și socială a tinerilor se prezintă disparate și incomplete. Identificarea studenților este posibilă prin precizarea expresă, divers ortografiată, a numelui orașului de proveniență. Din coroborarea diverselor mărturii reiese faptul că unii tineri s-au născut în alte localități decât cele declarate la înmatriculare. De exemplu, Anton Oelberg figurează ca născut la Oravița, iar ulterior, la înscrierea în universitatea Vieneză, se consemnează că locul de proveniență era *Temesvár ex Banatu*⁵⁹.

În privința vârstei, informațiile păstrate pentru mai puțin de jumătate din totalul studenților, lasă să se întrevadă un palier foarte larg. Au existat cursanți adolescenți, de 16–17 ani, precum Anton Lévy din Carașova (1824), Eduard Tribus din Dognecea (1835) și Karl Sterio din Sasca (1838)⁶⁰, dar și studenți mai în vârstă, asemenea lui Karl Gassenheimer din Dognecea (26 ani în 1847)⁶¹. O serie de bănățeni plecați să se specializeze la Schemnitz, se aflau la vârsta maturității, deoarece sunt înregistrați în categoria personalului salariat (*besoldete, salarisirte*) sau ca provenind din oficiile superioare (*von auswärtigen Oberämtern hereingeschickte*)⁶². Din centralizarea datelor existente rezultă următoarea distribuție pe vârste: 16 ani – 1; 17 ani – 2; 18 ani – 4; 19 și 21 ani – câte 3; 22 ani – 2; 23 ani – 1; 24 și 25 ani – câte 2⁶³.

⁵⁹ Fr. Gatti, *op. cit.*, p. 241; M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2894.

⁶⁰ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1120a; M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3786, 4163.

⁶¹ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 600.

⁶² *Gedenkbuch*, p. 110-116, nr. 39, 40, 56, 71, 77, 78, 140, 152, 187, 192, 231, 252.

⁶³ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 509 (18 ani); 4383 (21 ani); 4515 (22 ani); 2503 (24 ani);

Componenta etnică este o problemă care trebuie abordată foarte cumpănit, întrucât în secolul XVIII, Banatul a fost supus unor ample experimente demografice, concretizate în colonizarea unor populații foarte diferite, originare din centrul și vestul continentului. Indiscutabil, zona montană a Banatului a rămas preponderent românească, dar asupra acestui bloc etnic coloniștii au exercitat o puternică influență sub aspectul civilizației materiale și al spiritualității. Cei mai înclinați să urmeze o carieră academică au fost coloniștii. Ei au încercat să refacă în Banat, și pe această cale, lumea din care veneau. Un ajutor important l-au primit prin politicile educaționale ale statului și prin impunerea „etosului instruirii”, caracteristic întregii Europe Centrale. Onomastica cu rezonanță germanică sau slavă nu este întotdeauna un argument decisiv în favoarea apartenenței la aceste două populații. Tot astfel, etniconul *Hungarus*, atașat la numele câtorva studiosi, nu garantează integrarea în neamul maghiar. Pentru școlile din cuprinsul Ungariei, tendințele de maghiarizare sunt evidente îndeosebi în cazul tinerilor care, deși declarați unguri, poartă nume românești, germane, slave și sunt ortodocși. Astfel, la Debrecen, în 1836–1837, a fost înmatriculat drept *Hungarus* tânărul ortodox Alexander Dragojesku din Oravița. Pentru acest Alexandru Drăgoșescu, onomastica, confesiunea și locul de proveniență sunt indicii plauzibile și suficiente pentru a-l considera român⁶⁴. Pe aceleași considerente, în cazul lui Mauritius Hoffmann, catolic din Caransebeș, se poate admite apartenența la o familie germană, deși figurează ca *Hungarus* la Academia din Győr (1825)⁶⁵. Un exemplu edificator este cel al fraților Andrei și Constantin Ivașcoviți, ambii studenți ortodocși la Debrecen, în perioada 1841–1847. Andrei a fost declarat *hungarus*, dar fratele său figurează ca *serbus*, indiciu relevant pentru stabilirea adevăratei origini⁶⁶. Apartenența clară la neamul românesc este dovedită în cazul unor personalități marcante: Paul Iorgovici, Constantin Diaconovici Loga, Damaschin Bojincă (toți trei cu ascendență în Oltenia), Alexandru Guran, Eftimie Murgu, Traian Doda și Theodor Seracin. Tot astfel, Sigismund Tarianyi din Oravița, *nobilis hungarus*, catolic, student la Keszthely (1846) era într-adevăr maghiar⁶⁷. Nota comună pentru toți studenții a fost

3832 (25 ani); M. Szabó, *op. cit.*, nr. 812, 1372 (18 ani); 772a, 813, 1816 (19 ani); 89a, 408 (21 ani); 257 (22 ani); 958 (23 ani); 1385 (24 ani); 1420 (25 ani).

⁶⁴ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 408.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 772a.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 812, 813.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 1816.

plurilingvismul. Învățarea limbii germane aducea avantaje nu numai în comerț și meșteșuguri, ci și în instruire. Fiind o limbă vie, introdusă și ca mijloc oficial de comunicare, germana a oferit tinerilor perspective ample de afirmare în armată, administrație și în școlile înalte. Spre exemplificare, Paul Iorgovici, cunosător al graiului sârbesc, a redactat un dicționar în patru limbi: română, germană, latină și franceză⁶⁸, iar Eftimie Murgu vorbea fluent limbile română, germană, greacă, maghiară și slavonă, cunoscând bine și limba latină. Amintitul Sigismund Tarianyi cunoștea, la 19 ani, limbile maghiară, germană, română și latină, învățate în familie și pe timpul studiilor de umanioare pe care le făcuse la Baia Mare.

Apartenența confesională a studenților⁶⁹ se poate reconstitui în mod acceptabil: catolici – 10, ortodocși – 8, mozaici – 1.

În privința condiției sociale, informațiile sunt destul de ample, cu referire la o paletă socio-profesională variată. Studenții de rang nobiliar sunt atestați pentru toată perioada analizată aici: Carol Eder *Caranscebens praenobilis* (1784), Mauritius Hoffmann (1825), Sigismund Tarianyi *nobilis hungarus* (1846)⁷⁰.

Lista universitarilor proveniți din Banatul de munte evidențiază că în unele familii au existat, concomitent sau în generații diferite, persoane cu studii înalte. Ținând cont de momentul înmatriculării, se poate admite că studenții din familiile Bakhmann, Feueregger, Gärtner, Gerübel, Hehengartner, Leitner, Oberth, Plasch, Scharschmidt, Schön von Schönfeld și Weingartner⁷¹ aveau vârste apropiate, fiind frați sau veri, iar cei din neamurile Boitner, Gassenheimer, Niuny și Scheuchenstuel⁷² au provenit din generații diferite. Cei mai mulți studenți

⁶⁸ Academia Română. *Dicționarul general al literaturii române* (în continuare DGLR), III, București, 2005, p. 660.

⁶⁹ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 89a, 257, 600, 772a, 958, 1120a, 1385, 1420, 1816, 1914 (catolici); nr. 408, 812, 813, 1372 (ortodocși); M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3786, 4515 (ortodocși); 4383 (evreu).

⁷⁰ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 983; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 772a, 1816.

⁷¹ *Gedenkbuch*, nr. 1011 și 1027; 56 și 231; 1147 și 1492; 192 și 325; 1091 și 1418; 419 și 525; 1387 și 1547; 770 și 998; 774 și 1036; 1209 și 1411; 187, 252 și 542 (trimiterile se fac în ordinea enumerării familiilor). În familia Seymann au existat trei studenți mediciști la Viena: Maximilian (1824) și Gustav (1826) din Oravița, Ludwig din Moldova Veche (1826). Toți trei erau fii de funcționar, indiciu suplimentar în favoarea înrudirii lor apropiate. La fel, Ferdinand și Johann Wein, studenți la Politehnica vieneză în 1847-1848, erau copiii unui profesor din Oravița (M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3676-3678, 4372-4373).

⁷² *Gedenkbuch*, nr. 608, 1150 și 2394; 361 și 1018; 622 și 2504; 1476 și M. Szabó, L.

i-au dat familiile Hoffmann din Rusca (6), Franzenau, Ortmyer și Weingartner (câte 3). Aceste neamuri se remarcă prin faptul că doi-trei membri ai lor și-au făcut studiile aproape concomitent, fiind urmați, la distanță de o generație, de rudele mai tinere⁷³.

Ocupațiile și starea materială a părinților au fost dintre cele mai variate: funcționari – 16; militari – 10; comercianți, medici, proprietari – câte 3; arendași/administratori, profesori – câte 2; avocați, comisari, directori, diriginte de poștă, inspectori – câte unul⁷⁴. De exemplu, Johann Abt de la Schemnitz (1817) a fost nepotul lui Bernhardt Abt – primul director al Uzinelor din Reșița. Studenții Andrei și Constantin Ivașcovici se puteau mândri cu tatăl lor, Sofronie, care a fost protopop la Vărădia și Oravița⁷⁵. Ceilalți cursanți au provenit din familii mai modeste, fapt sugerat tot de îndeletnicirile părinților: fierar, hangiu, librar, mecanici, metalurgiști etc. Cele 57 de situații pentru care se cunoaște ocupația părinților, permit o comparare edificatoare cu specializările urmate de fiii acestora. În câteva cazuri⁷⁶, meseriile au fost identice sau foarte asemănătoare pentru tată și fiu: comerciant, funcționar – câte 2, inginer – 1. De asemenea, mulți tineri au urmat exemplul părinților care lucrau în sectorul administrativ sau tehnic al exploatărilor miniere. După absolvire, ei au activat tot în domeniile forestier și metalurgic, ocupând, de regulă, posturi superioare.

Dominantă a fost discontinuitatea dintre preocupările tinerilor și cele ale înaintașilor lor. Din familii de funcționari s-au recrutat studenți la farmacie (4), medicină (3), inginerie (3), arte, comerț, filosofie, teologie (câte unul)⁷⁷. Fiii de militari au ales să studieze ingineria (5), filosofia (2) și dreptul (1)⁷⁸.

Szögi, *op. cit.*, nr. 3427.

⁷³ *Ibidem*, nr. 78, 484, 614, 663, 794, 1073, 1287, 1630 (Hoffmann); 359, 691, 1557 (Franzenau); 494, 529, 601, 2432 (Orthmayer); 187, 252, 542 (Weingartner).

⁷⁴ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 905, 1330, 1521, 1758, 2065, 2166, 2328, 2637, 2890, 3160, 3676-3678, 4163, 4197 (funcționari); 349, 509, 1255, 1815, 1845, 1935, 2261, 3832, 4515 (militari); 1006, 3804, 4383 (comercianți); 1733, 2522, 3217 (medici); 2504, 3133, 4196 (proprietari); 1270, 2343 (administratori); 4372, 4373 (profesori); M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1372 (funcționar); 1816 (avocat); 89a (comisar); 1120a (diriginte poștal) etc.

⁷⁵ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 812, 813. Protopopul Sofronie a desfășurat activități didactice și a contribuit la răspândirea cărților românești în satele bănățene, cf. V. Leu, C. Roșu, *op. cit.*, p. 139, 142, 155.

⁷⁶ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 1521, 2065, 2504, 3223, 3804.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 1330, 2328, 3677, 3678 (farmacie); 2166, 2890, 3676 (medicină); 1758, 3160, 4197 (inginerie); 905, 2637, 4163 și M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1372 (ceilalți).

⁷⁸ *Ibidem*, nr. 349, 509, 1255, 1815, 1935 (inginerie); 2261 (filosofie). Simon Murgu,

Trecerea de la ocupațiile tradiționale la cele moderne devine tot mai conturată, iar sensul ascendent este pregnant la familiile de condiție inferioară și mijlocie. Părinții câtorva viitori ingineri au fost comercianți, funcționari și militari, doi băieți de fierar/ metalurgist au ajuns farmacist, respectiv medic veterinar⁷⁹, în timp ce studiile camerale au fost accesibile fiilor de librar sau funcționari⁸⁰. Copiii de „onorabili”, nobili și proprietari-rentieri, au studiat comerțul, dreptul, ingineria și teologia (câte unul)⁸¹. În câteva cazuri, a prevalat talentul și dorința de a face „altceva”. Spre Artele Frumoase au simțit chemare trei fii de grănicer, funcționar și mecanic⁸². Tot astfel, oameni cu ocupații diverse (comisar, diriginte poștal, medic, preot) și-au ajutat copiii să urmeze Dreptul⁸³. În schimb, băiatul unui avocat a preferat să devină agronom⁸⁴.

Din prezentarea acestor detalii reiese că starea materială și atitudinea părinților au condiționat în mod hotărâtor urmarea cursurilor. Studiile înalte au presupus cheltuieli însemnate pe o durată apreciabilă. La taxele de studiu se adăugau cheltuielile de întreținere și costurile legate de procurarea cărților și rechizitelor, de tipărirea dizertațiilor susținute. Dacă nobilii își puteau permite un trai pe măsura rangului lor, în schimb, pentru familiile modeste asemenea cheltuieli au fost mai greu de suportat. Câțiva studenți erau orfani de unul sau de ambii părinți⁸⁵, ceea ce le diminua posibilitățile financiare, dar nu și ambiția de a se afirma prin studii. În momentul înscrierii, unii tineri erau deja lucrători. Primii 12 studenți băănățeni ai Academiei montanistice din Schemnitz figurează ca salariați (1771–1784). Indiscutabil, greutatea materiale i-au determinat pe mulți tineri să se înscrie doar ca auditori⁸⁶ sau să-și întrerupă cursurile. O soartă nefericită a avut Eugen Schmidt din Oravița, care a decedat în timpul studiilor

tatăl lui Eftimie, a fost ofițer în Regimentul românesc de graniță nr. 13, cf. *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*, Wien, edițiile 1826 și 1833, ambele p. 245.

⁷⁹ *Ibidem*, nr. 2209, 4443.

⁸⁰ *Ibidem*, nr. 1266, 1521, 2065.

⁸¹ *Ibidem*, nr. 2504 (inginerie); 3133 (teologie); 4196 (comerț); M. Szabó, *op. cit.*, nr. 772a (drept).

⁸² *Ibidem*, nr. 3786, 4163, 4515.

⁸³ *Ibidem*, nr. 1733; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 89a, 813, 1120a. Tatăl lui Constantin Diaconovici Loga a fost pictor de biserici.

⁸⁴ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1816.

⁸⁵ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 1726, 3804.

⁸⁶ *Ibidem*, nr. 3832.

începute la Mosonmagyaróvár (1838)⁸⁷. Se pare că facultatea montanistică de la Schemnitz a fost absolvită de jumătate din cei 90 de bănațeni care au frecventat-o. În privința celorlalți 80 de studenți repertoriați situația nu este mai bună, deoarece trei sferturi din ei figurează în registrele matricole cel mult un an. Pentru restul lor⁸⁸, situația se prezintă astfel: 2 ani universitari – 6; 3 ani – 10; 4 ani – 3; 5 ani – 2. Motivele arătate mai sus explică și caracterul sporadic al peregrinării academice.

Absolvirea facultăților și obținerea unor grade academice nu sunt dovedite în mod direct decât pentru puțini tineri. Un exemplu concludent îl oferă cinci studenți de la Universitatea din Pesta, specializarea farmacie, care au susținut examenul de absolvire cu probe practice și teoretice, reușind să obțină mult dorita diplomă (1823–1847)⁸⁹. Tot în domeniul medicinei este semnalată și acordarea primului doctorat (1788). Doar trei bănațeni originari din Banatul montan au reușit să obțină acest înalt titlu academic în perioada analizată aici: Franciszek Masoch (medicină), Eftimie Murgu (drept) și Moricz Weiss (filosofie). Finalizarea studiilor înalte se întrevide din publicarea unor dizertații și lucrări științifice, apoi prin realizările notabile ale carierei post-universitare.

Franciszek Masoch (1763–1845) și-a dedicat viața învățământului medical superior. Originar din Moldova Nouă, el aparține foarte puțin Banatului montan. Doctoratul în medicină obținut la Universitatea Vieneză i-a deschis calea profesoratului (din 1793) la Institutul de medicină și chirurgie din Lemberg/Lwow. A fost ales decan al facultății de medicină (1801–1802), rector (1802–1803, 1827–1828) al Universității din Liov și cetățean de onoare al orașului în care a profesat o viață⁹⁰.

Contemporan cu Masoch a fost unul din primii reprezentanți ai iluminismului românesc din Banat, anume Paul Iorgovici (1764–1808). El s-a

⁸⁷ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1575.

⁸⁸ *Ibidem*, nr. 89a, 813, 1120a (2 ani); 408 (3 ani); M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 4162, 4383, 4386 (2 ani); 509, 1726, 1935, 2463, 3786, 4197 (3 ani); 2504 (4 ani); 4163 (5 ani). Leopold Mahr din Oravița a studiat la Schemnitz (1842), apoi la cele două secții ale Politehnicii vieneze (1845–1846), iar Johann Wein din Bocșa a urmat aceleași facultăți, dar în sens invers (1848–1850).

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 257, 600, 958, 1385, 1420.

⁹⁰ F. Masoch, *Dissertatio inauguralis medico-practica de Hydrothorace*, Viennae, typ. Mechitaristarum, 1824; Ludwik Finkel, Stanislaw Starzynski, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów, 1894, p. 111, 345, 349; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, VI, 1974, p. 130.

născut la Vărădia, tatăl său fiind preot. A urmat cursurile școlii triviale din Vârșeț, șase clase gimnaziale la Szeged (1776–1782), apoi studiază filosofia la Bratislava (1782–1784) și dreptul la Pesta (1784–1787). Ajuns notar-jurat, Iorgovici își completează pregătirea cu studiul dreptului public austriac, la universitatea vieneză (c. 1787). Are privilegiul să călătorească mult prin Europa. La Roma a stat trei ani, timp în care a adunat materiale pentru o lucrare de istorie națională. Destinul îl poartă în Parisul revoluționar, prin Londra și iarăși la Viena – unde împreună cu doctorul Ioan Piuriu-Molnar pregătește editarea unui ziar românesc, demers care a fost interzis de autorități. Iorgovici a sprijinit proiectul înființării cunoscutei *Societăți filosoficești a neamului românesc în mare Prințipatul Ardealului* (1795)⁹¹. În 1799, a publicat celebră, ului”a cunoscutei unde se angajează *Observații de limbă românească*, operă remarcabilă a iluminismului bănățean⁹². De asemenea, Iorgovici a tradus documente referitoare la originile românilor, aduse de la Roma, și a promovat utilizarea alfabetului latin.

Constantin Diaconovici Loga (1770–1850) a provenit din familia unui pictor de biserici, învățând la Lugoj și Pesta. După absolvirea studiilor de Drept, își dedică toată viața cauzei dezvoltării învățământului și răspândirii culturii în limba română. La Pesta, Loga s-a remarcat prin deschiderea primei școli românești (1808) și în ajutorul dat lui Petru Maior de a tipări integral *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* (1812). Între 1812–1830, el a funcționat ca profesor al Școlii Normale românești din Arad. În ultimele două decenii ale vieții, i s-a încredințat conducerea Școlii regimentale românești din Caransebeș (mutată la Biserica Albă, în 1836)⁹³. Diaconovici Loga a publicat numeroase cărți bisericești, gramatici și manuale care au dat consistență unui amplu program patriotic de luminare prin cultură⁹⁴. Lucrări precum *Chemare la tipărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor* (Buda, 1821) și *Epistolariul*

⁹¹ DGLR, III (E-K), 2005, p. 659-660; V. Țircovnicu, *Contribuții*, p. 81-84.

⁹² *Bibliografia Românească Veche* (în continuare, BRV), II (1716-1808), București, 1910, nr. 621, p. 413-416. Paul Iorgovici, *Observații de limbă românească*, ed. Doina și Crișu Dascălu, Timișoara, 1979.

⁹³ DGLR, II (C-D), 2004, p. 644-645; V. Țircovnicu, *Contribuții*, p. 88-97.

⁹⁴ BRV, III (1809-1830), București, 1912-1936, nr. 978, 1155, 1206, 1284, p. 221, 395-399, 434, 514-515; C. Diaconovici Loga, *Gramatica românească*, ed. Olimpia Șerban, Eugen Dorcescu, Timișoara, 1973.

românesc (Buda, 1841) sunt adevărate manifeste pentru cultivarea limbii și cărții românești⁹⁵.

Damaschin Bojincă (1801–1869) reprezintă următoarea generație de cărturari români⁹⁶. Studiile elementare și medii le face la Oravița, Vârșeț, Timișoara și Szeged, iar pe cele superioare le începe la Academia de Drept din Oradea (1824–1826). Ajuns la Pesta, el obține postul de „jurat-notarăș la Înalta Tablă a Ungariei” (1828) și diploma de avocat (1829). Preocupările sale filologice și istorice îl arată ca pe unul dintre cei mai fervenți continuatori ai ideilor Școlii Ardelene⁹⁷. În paralel, Bojincă a publicat o lucrare originală de pedagogie, apreciată în tot spațiul românesc⁹⁸. Răspunzând unui apel făcut de Gh. Asachi, Bojincă se stabilește definitiv în Moldova (1833), unde primește funcția de juris-consult pe lângă Logofetia Dreptății. A fost și rectorul Seminarului teologic de la Socola (1834–1839, 1840–1841). Între 1841–1847, Bojincă a susținut la Academia Mihăileană cursurile de *Drept natural*, *Drept penal* și *Drept roman*⁹⁹. A contribuit la editarea în limba română (1833) și la revizuirea (1847) Codului Callimachi, în care a inserat principii din Codul austriac. Damaschin Bojincă s-a bucurat de recunoașterea calităților sale, primind rangurile de paharnic (1835), ban (1841) și agă, odată cu împământenirea (1848). Își încheie cariera ca ministru de justiție în guvernul condus de Mihail Kogălniceanu (30 apr. 1860–17 ian. 1861)¹⁰⁰, ultimii ani ai vieții petrecându-i la moșia Dumbrăveni (Botoșani).

Un bun colaborator și prieten al lui Damaschin Bojincă a fost cunoscutul revoluționar pașoptist Eftimie Murgu (1805–1870)¹⁰¹. El a urmat școlile din Rudăria, satul său natal, și Caransebeș. Studiază filosofia, inițial la Liceul piarist din Szeged (1825–1826), apoi la Universitatea din Pesta (1826–1827). Murgu se pregătește temeinic în științele juridice, fapt dovedit prin atestatul de absolvire a Dreptului (21 aug. 1830) și titlul de doctor *utriusque juris et philosophiae*

⁹⁵ *Ibidem*, nr. 1119, p. 376-380; *Bibliografia românească modernă (1831-1918)* (în continuare, BRM), II (D-K), București, 1986, nr. 17507-17509, p. 82.

⁹⁶ DGLR, I (A-B), 2004, p. 587-588; V. Țîrcovnicu, *Contribuții*, p. 98-108.

⁹⁷ BRV, III, nr. 1300, 1357, 1410, p. 527, 569, 618-619; BRM, I (A-C), 1984, nr. 7299, p. 401. Damaschin Bojincă, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național*, ed. Nicolae Bocșan, Timișoara, 1978.

⁹⁸ BRV, III, nr. 1472, p. 674-679 (*Diregătoriul bunei creștere*, Buda, 1830).

⁹⁹ BRM, I, nr. 7300-7302, p. 401.

¹⁰⁰ Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României (1859-1995)*, București, 1995, p. 20.

¹⁰¹ DGLR, IV (L-O), 2005, p. 492-493.

(27 iul. 1834). Pe timpul studiilor, Eftimie Murgu a editat o amplă operă polemică în favoarea romanității românilor¹⁰². În 1834, Murgu părea să urmeze calea lui Bojincă, însă destinul a hotărât altfel. Chemat în Moldova, el a organizat catedra de filosofie de la noua Academie Mihăileană (1835)¹⁰³. Ideile pe care le-a promovat au atras ostilitatea boierimii moldovene, cărturarul bănățean fiind nevoit să demisioneze și să se mute la București. Între 1837–1839, Murgu a predat Dreptul și Logica la Colegiul *Sf. Sava*. Legăturile cu revoluționarii munteni și aderarea la societatea secretă condusă de Dimitrie Filipescu (mai-oct. 1840) au condus la expulzarea patriotului bănățean. Revenit în Imperiul Habsburgic, Eftimie Murgu s-a aflat în detenție de două ori (1845–1848, 1849–1853), întâi pentru acuzația de agitație împotriva integrității statului, apoi pentru toate ideile și acțiunile promovate în timpul Revoluției pașoptiste. Aceste perioade sumbre au alternat cu cele de afirmare politică. Murgu a fost ales deputat de Lugoj în Parlamentul revoluționar maghiar (1848–1849), iar după reinstaurarea sistemului constituțional a reprezentat circumscripția Stamora-Moravița în Dieta maghiară (1861).

Bănățeni talentați se regăsesc și în domeniul Artelor Frumoase. Eduard Tribus din Dognecea a devenit specialist în gravură și sculptură, reușind să câștige de trei ori premiul Academiei vieneze de Arte¹⁰⁴. Karl Sterio (1823–1862) din Sasca a preferat grafica și pictura, domenii pe care le-a aprofundat pe parcursul studiilor de la München și al călătoriilor efectuate în Italia, Franța și Anglia. A realizat portrete, peisaje, scene istorice de actualitate, remarcabile prin forma echilibrată și liniile precise de redare. De asemenea, s-a dovedit un priceput ilustrator de carte. Sterio a utilizat tehnicile acuarelei, litografiei, picturii în ulei. Una din creațiile sale de anvergură este pictura interiorului și a iconostasului bisericii sârbești din Pesta (1857–1858)¹⁰⁵.

Afirmarea prin cultură a comunității evreiești este ilustrată de cariera și opera lui Moricz Weiss din Bocșa. Studiile sale au fost încununate cu un doctorat în filosofie, temei concludent pentru a fi ales ca rabin la Törökszentmiklós

¹⁰² BRV, III, nr. 1490, p. 693–698; E. Murgu, *Scrieri*, ed. I. D. Suci, București, 1969.

¹⁰³ BRM, III (*L-Q*), 1989, nr. 39957, p. 515; E. Murgu, *Curs de filosofie ținut la Academia Mihăileană (1834–1836)*, ed. V. Țircovnicu, Timișoara, 1986.

¹⁰⁴ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 4163.

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 3786; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, XIII, 2008, p. 217–218.

(Ungaria). De la Weiss au rămas tipărite câteva discursuri și lucrări de istorie a comunităților ebraice¹⁰⁶.

Panorama carierelor notabile trebuie întregită cu realizările absolvenților din domeniul tehnic. Informațiile din anexa studiului arată că mulți cursanți s-au reîntors acasă, activând în cadrul diverselor asociații miniere. Cei mai prosperi au fost frații Hoffmann care au pus bazele Uzinelor metalurgice de la Rusca Montană (1804). Șase studenți ai Facultății montanistice din Schemnitz (Anton și Franz – 1796; Johann – 1798; Anton – 1811; Adam (fiul lui Anton) – 1814; Ernest – 1823) figurează, succesiv, ca proprietari ai uzinelor siderurgice de la Rusca. Ulterior, familiile Hoffmann și Maderspach s-au asociat, formând o societate minieră mai amplă. Karl Maderspach (student la Schemnitz, în 1811) a devenit director și proprietar de furnal la Rusca¹⁰⁷. Fiul său, Johann (1831–1891) a urmat Școala de ingineri militari de la Laimgrube (Viena), preferând însă o carieră civilă. A fost directorul primei Case de depuneri a comitatului Hunedoara și membru corespondent al Camerei de comerț arădene¹⁰⁸. Ginerele lui Karl Maderspach a fost (din 1849) Johann Wein din Bocșa. Tânărul născut la 1829, a urmat Politehnica vieneză și apoi secția minieră a Academiei din Schemnitz. A lucrat la trezoreria din Reșița, a servit ca miner la societatea Hoffmann–Maderspach din Rusca, iar apoi a deschis o mică mină de fier în zona Hunedoarei. Între 1861–1866 este și inginer al comitatului Hunedoara. S-a mutat în capitală, unde deschide tipografia *Khor și Wein*. Johann Wein a fost ales director al Companiei de aprovizionare cu apă (febr. 1873), reușind să facă amenajări care au condus la sporirea debitului de alimentare. De asemenea, în anii 1880–1881, realizează sistemul de furnizare a apei pentru malul drept al Dunării¹⁰⁹.

¹⁰⁶ *Ibidem*, nr. 4383; Szinnyei József, *Magyar irók. Élete és munkái*, Budapest, XIV, 1914, col. 1486.

¹⁰⁷ Un articol din *Gazeta de Transilvania* (III, nr. 9, 25 febr. 1840, p. 33) evidențiază rolul fraților Hoffmann la întemeierea de „făurii” pe lângă minele din Hunedoara. Acolo au început să se fabrice unelte aduse până atunci tocmai din Stiria. Împreună cu Karl Maderspach, frații Hoffmann au instalat poduri la Timișoara, Lugoj și Mehadia, iar pe cele de la Graz și Viena le-au montat în urma câștigării unui concurs. „E de însemnat cum că podurile isprăvite sau proiectate de dâșii nu sunt compuse din lanțuri, ci poduri spânzurătoare, compuse din țilindri și arcuri, toate din fer vărsat, după o teorie cu totul nouă până acuma, nici într-o parte a lumii întrebuințată”.

¹⁰⁸ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2496; J. Szinnyei, *op. cit.*, VIII, 1902, col. 250.

¹⁰⁹ *Ibidem*, nr. 4373; J. Szinnyei, *op. cit.*, XIV, col. 1464-1465.

Preocuparea pentru domeniul aprofundat se remarcă și la alți studioși. Rupertus Veinczier din Oravița a fost angajat la Cămara regească a comitatului Timiș în urma susținerii unui concurs *ex scientia Rationum* (23 august 1821)¹¹⁰. János Vattay a publicat, imediat după absolvirea Universității agricole din Hohenheim, o lucrare de popularizare a tehnicilor zootehnice avansate¹¹¹.

Informațiile prezentate până aici au evidențiat, chiar și parțial, complexitatea și varietatea aspectelor unui fenomen socio-cultural mai puțin cunoscut din istoria Banatului montan. Prezența studioșilor din acest areal la școli și universități europene nu a fost prea amplă (media este de abia 1,8 elevi-studenți pe an), dar a avut o importanță deosebită în racordarea societății de aici la cultura și valorile Luminilor europene. Pentru români, studiul în marile centre academice a grăbit cristalizarea programului propriu de luminare, conceput din perspectivă națională.

A. Evoluția numerică a studioșilor din Banatul montan

Deceniul	Total Banat-Transilvania		Din Banatul montan	
	universități din Ungaria	alte universități	universități din Ungaria	alte universități
1751-1760	6	199	—	1
1761-1770	15	241	—	4
1771-1780	29	345	8	1
1781-1790	37	286	9	4
1791-1800	88	309	18	2
1801-1810	183	252	13	3
1811-1820	222	349	26	3
1821-1830	381	414	15	15
1831-1840	515	489	13	13
1841-1850	453	467	7	26
TOTAL	1929	3351	109	72
	5280		181	

¹¹⁰ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1914.

¹¹¹ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 4226; J. Szinnyei, *op. cit.*, XIV, col. 1000.

B. Lista studioșilor din Banatul montan

Berzasca

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Johann Syrbu von Bersaska	1839–1840	Viena (diverse facultăți)	

1. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 3832.

Bocșa

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Kosthika Michael von Bogszan	1822	Univ. Viena – medicină veterinară	
2	Moricz Weiss von Boschan	1846–1848	Praga – filosofie	Rabin la Törökszentmiklós
3	Johann Wein von Boschan	1848	Politehnica Viena – inginerie	Inginer minier și topograf; antreprenor și tipograf la Pesta
		1850	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	

1–2. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 2209, 4383; 3. *Ibidem*, nr. 4373, *Gedenkbuch*, 1871, nr. 3897.

Borlovenii Vechi

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Alexandru Guran	1836–1844	Academia Militară din Viena	Feldmareșal al armatei imperiale

1. J. Svoboda, *Die Theresianische Militär-Akademie*, I, 1894, p. 225; 2. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 1815.

Caransebeș

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/ facultatea	Cariera
1	Carol Eder <i>Caransebecens prae nobilis</i>	1784	gimnazist la Collegium Academicum Viena	
2	Constantin Diaconovici Loga	c. 1790	Univ. Pesta – drept	Profesor, publicist
3	Mauritius Hoffmann, <i>Karansebes</i>	1825–1826	Univ. Győr – drept, an I	
4	Gerhard Körner <i>von Karansebes</i>	1825–1826	Univ. Praga – filosofie	
5	Franz Frümel <i>von Karansebes in Banat</i>	1837	Politehnica Viena – inginerie	
6	August Schneider <i>von Karansebes in Banat</i>	1840–1841	Univ. Olomouc – chirurgie	
7	Nicolae Andreevici	c. 1840	Buda – gimnazist	Protopop de Caransebeș
8	Eduard Strauss <i>von Caransebes</i>	1844	Politehnica Viena – comerț	
9	Ludwig Hoffmann	1845	Univ. Viena – drept	
10	Eduard Borecky <i>von Karansebes</i>	1845–1848	Univ. Praga – filosofie	
		1848	Politehnica Praga – inginerie	
11	Franz Engels <i>von Karansebes</i>	1846–1847	Politehnica Viena – inginerie	
12	Theodor Seracin	1846–1854	Academia Militară din Viena	Feldmareșal al armatei imperiale
13	Leo Berni <i>von Karansebes</i>	1848	Politehnica Viena – inginerie	

1. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 983; 2. DGLR, II (C-D), p. 644; 3. M. Szabó, *Erdélyiek*, 2005, nr. 772a; 4–6. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2261, 1255, *Akademie*, II, 1894, p. 266-267; 13. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 349

Carașova

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Antonius Lévy, <i>Krassova</i>	1824–1826	Univ. Győr – drept, anii I–II	
2	Francisc Balogh, <i>Krassovár</i>	1839–1840	Univ. Győr – drept, an II	

1–2. M. Szabó, *Erdélyiek*, 2005, nr. 1120a, 89a.

Ciclova

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Carol Urbanitzky <i>von Csiklova</i>	1826–1827	Graz – gimnazist	
		1832	Graz – Institutul <i>Joanneum</i> – inginerie	
		1833–1835	Univ. Graz – filosofie	
2	Georg Fütz von <i>Csiklowa</i>	1828	Politehnica Viena – comerț	

1–2. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 4197, 1270.

Ciudanovița

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Salamon Opscha, <i>Csudanovics</i>	1845–1846	Debrecen – filosofie an I	

1. M. Szabó, *Erdélyiek*, 2005, nr. 1372.

Dognecea

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Eduard Tribus von Dognatzka	1835–1839, 1841	Academia de Arte Viena – gravură și sculptură	Artist plastic
2	Eduard Brada, Dognácska	31 iulie 1840	Univ. Pesta – farmacie diplomat	Farmacist
3	Károly Gassenheimer, Dognácska	4 mai 1847	Univ. Pesta – farmacie diplomat	Farmacist

1. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 4163; 2–3. M. Szabó, *Erdélyiek*, 2005, nr. 257, 600.

Doman

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Emerich Popovich von Domany	1825	Univ. Viena – teologie	

1. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 3133.

Gârliște

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Damaschin Bojincă	1824–1826 1826–1828	Acad. Drept Oradea Univ. Pesta – drept	Jurist, profesor, ministru

1. D. Bojincă, *Scrieri*, 1978, p. X-XI; DGLR, I (A-B), p. 587-588.

Mehadia

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Franz Österreichher	1781	Academia de Arte Viena – gravură	Desenator
2	Friedrich Martini <i>von Mehadia</i>	1847	gimnazist la Viena	

1–2. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 2944, 2558.

Moldova Nouă

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Franciszek Masoch	c. 1783	Univ. Trnava și Praga – filosofie	Profesor de medicină, decan și rector al Univ. Lemberg
		1788	Univ. Viena - medicină	

1. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, VI, 1974, p. 130.

Moldova Veche

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Anton Hoffmann <i>Ó-Moldova</i>	1796	Univ. Viena – drept	
2	Ludwig Seymann <i>von Moldowa</i>	1826	Univ. Viena – farmacie	
3	Anton Unterweger	1842–1843	Politehnica Viena – comerț	
4	Emil Jossonowitz <i>von Alt Moldova in Banat</i>	1842–1845	Politehnica Viena – inginerie	
5	János Vattay, <i>Moldau</i>	1845–1846	Univ. Hohenheim – agronomie	
6	Johann Scheuchenstuel <i>von Moldowa</i>	1846	Politehnica Viena – inginerie	

1–6. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 1735, 3677, 4196, 1935, 4226, 3427.

Oravița

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/ facultatea	Cariera
1	György Wendel	5 iun. 1755	Academia de Arte Viena	
2	Anton Scherübl	30 iun. 1768	Acad. Militară Viena – Gumpendorf – inginerie militară	Cadet într-un regiment de infanterie
3	Anton Oelberg	1 sept. 1769–1 mar. 1770		Student la filosofie – Viena
4	Johann Albert Oelberg			
5	Johann Schweiger			
6	Friedrich Löwenfeld <i>von Orawitz</i>	1801–1804	Univ. Praga – chirurgie	
7	Carl Hoffinger	1801–1804	Univ. Viena – drept	
8	Anton Tribus	1804	Univ. Viena – drept	Contabil minier la Schmollnitz
		1805	Acad. Montanistică Schemnitz	
9	Rupertus Veinczier, <i>Oravicza</i>	1821	Univ. Pesta	Funcționar-contabil la Cămara Regală a comit. Timiș
10	Joannes Pecher, <i>Oravicza, Banatus</i>	2 sept. 1823	Univ. Pesta – farmacie, diplomat	Farmacist
11	Hermann Gerubl <i>von Orawitz</i>	1824	Univ. Viena – farmacie	
12	Maximilian Seymann <i>von Orawitz</i>	1824	Univ. Viena – farmacie	

13	Karl Jablonzky <i>von Oravitz</i>	1825	Univ. Viena – farmacie	
14	Ferdinand Augustin <i>von Oravitz</i>	1825	Univ. Viena – medicină	
15	Gustav Seymann <i>von Orawitza</i>	1826	Univ. Viena – chirurgie	
16	Gasparus Knoblauch, <i>Oravitza</i>	3 sept. 1828	Univ. Pesta – farmacie, diplomat	Farmacist
17	Johann Mesner	1829	Univ. Viena – teologie	
18	Frank Mager	1832	Academia de Arte Viena – pictură	Pictor
19	Leopold Thomas Koller, <i>Oravitz in Banat</i>	11 ian. 1833	Univ. Leipzig – medicină	Farmacist și medic la Craiova
20	Alexander Dragojesku, <i>Oravicza</i>	1836–1837	Univ. Debrecen – filosofie an III	
21	Ludwig Fürstenmühl von Fritschko <i>von Oravicza</i>	1837	Univ. Viena – camerală	
22	Eugen Schmidt, <i>Oravicza</i>	1837–1838	Magyaróvár – agronomie	Decedat în timpul studiilor
23	Ernst Oberth <i>von Orawicza</i>	1838	Univ. Viena – chirurgie	
24	Johann Graf <i>von Orawitza</i>	1839	Politehnica Viena – comerț	
25	Johann Nepomuk Lang	1839	Univ. Viena – chirurgie	
26	Constantin Ivaeskovics, <i>Oraviczabánya</i>	1842–1843	Univ. Debrecen – drept an II	
27	Leopold Mahr <i>von Oravitza</i>	1842	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	
		1845 1846	Politehnica Viena – inginerie, apoi comerț	

28	Hermann Hamerak	1846	Univ. Viena – camerală	
29	Sigmund Killer	1846	Univ. Viena – camerală, apoi Politehnica – inginerie	
30	Andreas Ivackovics, <i>Oravica</i>	1846–1847	Univ. Debrecen – filosofie an I	
31	Sigismund Tarianyi, <i>Oravicza</i>	1846–1847	Keszthely – agronomie	
32	Johann Preisser von <i>Orawitza</i>	1847	Politehnica Viena – inginerie	
33	Ferdinand Wein von <i>Orawitz</i>	1847–1848	Politehnica Viena – inginerie	
34	Emerich Horváth von <i>Orawitza</i>	1848	Politehnica Viena – inginerie	

1. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 4395; 2–5. Fr. Gatti, *Geschichte der Genie Akademie*, 1901, p. 239, 241; 6–7. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2463, 1726; 8. *Ibidem*, nr. 4162, *Gedenkbuch*, 1871, nr. 883; 9–10. M. Szabó, *Erdélyiek*, 2005, nr. 1914, 1420; 11–15. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 1330, 3678, 1857, 139, 3676; 16. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 958; 17–19. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2637, 2503, 2166; 20. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 408; 21. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 1266; 22. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1575; 23–25. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2890, 1405, 2343; 26. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 813; 27. *Gedenkbuch*, 1871, nr. 3206, M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2504; 28–29. *Ibidem*, nr. 1521, 2065; 30–31. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 812, 1816; 32–34. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3160, 4372, 1758.

Orșova

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/ facultatea	Cariera
1	Demeter Zenovitz, <i>Alt Orsova</i>	1824–1825	Academia de Arte Viena – pictură	Pictor
2	Joseph Reiter von <i>Alt Orsowa</i>	1848	Politehnica Viena – comerț	

1–2. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 4515, 3223.

Petnic

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Daniel Doda	13 dec. 1845–sept. 1853	Academia Militară din Viena	Căpitan inf. în armata cezaro- crăiască

1. J. Svoboda, *Die Theresianische Militär-Akademie*, II, 1894, p. 232.

Pojejena

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Alexander Eduard Braun	15 nov. 1821–1 mart. 1827	Academia Militară din Viena	Decedat în timpul studiilor

1. J. Svoboda, *Die Theresianische Militär-Akademie*, I, 1894, p. 517.

Prilipeț

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Marcus Gosposich <i>Prilipecz im Banat</i>	23 feb. 1791–10 mai 1797	Academia Militară din Viena	Cadet într-un regiment de infanterie
2	Traian Doda	29 oct. 1834–13 sept. 1841	Academia Militară din Viena	General-maior în armata imperială
3	George Doda	28 sept. 1842–7 sept. 1849	Academia Militară din Viena	Maior <i>ad honores</i> în armata cezaro- crăiască

1–3. J. Svoboda, *Die Theresianische Militär-Akademie*, 1894, I, p. 279; II, p. 55-56, 165.

Reșița

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Karl Kuobloch, <i>Reschitza</i>	1818	Univ. Viena – farmacie	
2	Gustav Weland von <i>Reschitz</i>	1827–1829	Politehnica Viena – inginerie	
3	Joseph Reindl, <i>Reschitz</i>	1831	Univ. Viena – filosofie	
4	Hugo Otter, <i>Reschitza</i>	12 aprilie 1843	Univ. Pesta – farmacie, diplomat	Farmacist
5	Engelbert Dimatschek von <i>Reschitz in Banat</i>	1843–1844	Politehnica Viena – comerț	

1–3. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 2328, 4386, 3217; 4. M. Szabó, *Erdélyiek*, 2005, nr. 1385; 5. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 905.

Rudăria

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Joseph Materinger	30 mai 1810–31 oct. 1817	Academia Militară din Viena	Stegar într-un regiment de infanterie
2	Eftimie Murgu	1825–1826 1826–1827 1827–1830	Szeged – filosofie Univ. Pesta – filosofie, drept	Profesor, publicist, revoluționar

1. J. Svoboda, *Die Theresianische Militär-Akademie*, I, 1894, p. 412; 2. E. Murgu, *Curs de filosofie*, 1986, p. 5-7, 13. DGLR, IV (*L-O*), p. 492

Rugi

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Johann Wisshofer <i>von Russbanya</i>	1815	Univ. Viena – farmacie	

1. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 4443.

Rusca Montană

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Anton Hoffmann	1796–1797	Acad. Montanică Schemnitz	Proprietar de uzină siderurgică la Rusca M.
2	Johann Maderspach <i>von Ruskberg</i>	5 oct. 1843– 20 aug. 1846	Acad. Militară Viena -Laimgrube – inginer militar	Conduce Casa de economii a comitatului Hunedoara; publicist
3	Karl Mandl <i>von Ruskberg</i>	1849	Politehnica Viena – inginerie	

1. *Gedenkbuch*, 1871, nr. 614, M. Szabó, *Erdélyiek*, 2005, nr. 766; 2–3. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 2496, 2522.

Sasca Montană

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Karl Sterio <i>von Saska</i>	1838–1842	Academia de Arte Viena – pictură	Pictor la Pesta și Bratislava

1. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 3786.

Vărădia

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/facultatea	Cariera
1	Paul Iorgovici	1782–1784	Bratislava – filosofie	Jurist, filolog, profesor
		1784–1787	Univ. Pesta – drept	
		c. 1787	Univ. Viena – drept	

1. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 1845; P. Iorgovici, *Observații*, 1979, p. 39-40.

Banat (fără indicarea localității)

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Universitatea/ facultatea	Cariera
1	Ignaz Kierman	1771	Acad. Montanistică Schemnitz	
2	Anselm Schäfferl	1771		
3	Franz Feueregger	1773		
4	Martin Giller	1774		
5	Anton Aichinger	1774		
6	Johann Hoffmann	1774		
7	Josephus Schmidt	15 ian. 1779	Academia de Arte Viena	
8	Franz Raymann	1780	Acad. Montanistică Schemnitz	
9	Anton Muska	1780		
10	Karl Weingartner	1782		Administrator șef la Frauenthal
11	Bernhard Gerübel	1782		Administrator și asesor minier la Zlatna
12	Johann Feueregger	1784		Administrator de uzină siderurgică la Tajova
13	Johann Weingartner	1784		Funcționar ministerial la Monetăria centrală din Viena
14	Ferdinand Gerübel	1788		
15	Anton Franzenau	1789–1790		
16	Karl Gassenheimer	1789–1790		
17	Sebastian Bernhard Straub	1789–1790		
18	Anton Leitner	1790–1791		Director la Oficiul de marcare a metalelor prețioase din Mailand

19	Siegfried Scherübel	1790–1791	
20	Franz von Hoffmann	1792–1793, 1796–1797	Proprietar de uzină siderurgică la Rusca M.
21	Michael Ortmayr	1792–1793	
22	Leopold Seimann	1792–1793	
23	Karl Leitner	1793–1794	
24	Thomas Ortmayr	1793–1794	
25	Anton Weingartner	1793–1794	Funcționar ministerial la Monetăria centrală din Viena
26	Michael Orhtmayer	1795–1796	
27	Balthasar Boittner	1796–1797	Funcționar contabil la Oravița
28	Karl Eckmüller	1796–1797	
29	Johann Nyuni	1796–1797	Topograf minier la Oravița
30	Johann Zeilinger	1796–1797	Director și proprietar de forjă/fierărie
31	Jakob Buhl	1797–1798	
32	Johann von Hoffmann	1798–1799, 1803	Proprietar de uzină siderurgică la Rusca M.
33	Johann Anich	1798–1799	Director asesor la Oravița
34	Leonhard Plasch	1801–1802	
35	Georg Scharschmidt	1801–1802	Administrator de uzină siderurgică la Zlatna

36	Anton Schmidt	1801–1802		Consilier în Comisia aulică de la Viena
37	Thaddaus Seeling	1803		Administrator-șef (minier) la Iacobeni
38	Stefan Szájbély	1803		Laborant minier la Oravița
39	Josef Verebély	1807		
40	Ferdinand Plasch	1809		
41	Michael Bakhmann	1810	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	Administrator și consilier minier la Kremnitz
42	Jakob Gossenheimer	1810		Secretar la Bocșa
43	Ferdinand Bekhmann	1810		Contabil la Wieliczka
44	Filipp Hofmann	1810		Asesor la tribunalul minier din Stanislau
45	Franz Ferdinand Schaarschmidt	1810		Administrator-șef de uzină siderurgică la Oravița
46	Johann Zimmermann	1810	Acad. Montanistică Schemnitz – silvic	Administrator silvic la Oravița
47	Bernhard Meiszlinger	1811	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	Topograf minier la Sasca M.
48	Anton Hoffmann	1811		Fondator al uzinei siderurgice din Rusca M.
49	Alexander Kastel	1811		Controlor de furnal la Bocșa

50	Karl Mardespach	1811		Director și proprietar de uzină siderurgică la Rusca M.
51	Michael Hehengartner	1811		Administrator silvic la Reșița
52	Josef Gärtner	1811	Acad. Montanistică Schemnitz – silvic	
53	Josef Boitner	1811		Administrator silvic la Moldova
54	Anton Preyszer	1812	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	
55	Anton Schön von Schönfeld	1812	Acad. Montanistică Schemnitz – silvic	Șef de ocol silvic la Bocșa
56	Johann Pörtl	1814	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	Inspector de uzină siderurgică la Dognacea
57	Adam Hofmann	1814		Proprietar de uzină siderurgică la Rusca M.
58	Anton Diettrich	1815		Administrator-șef de uzină siderurgică la Oravița
59	Franz Aufschneider	1815		
60	Franz Kraus	1815	Acad. Montanistică Schemnitz – silvic	Administrator silvic la Liegeth
61	Friedrich Schiessl	1816	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	
62	Franz Fest	1816		Inspector de uzină siderurgică la Rezbanya

63	Franz Oberth	1817	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	Topograf minier la Oravița
64	Franz Seeling	1817		Contabil la Iacobeni
65	Johann Abt	1817		Consilier minier în Banat
66	Anton Höfner	1817		Topograf minier la Sasca M.
67	Josef Schön von Schönfeld	1817		
68	Franz Hehengartner	1817	Acad. Montanistică Schemnitz – silvic	Administrator silvic la Dognacea
69	Friedrich von Hoffmann	1818	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	Inspector minier și al uzinelor siderurgice din Bajutz (Szolnok)
70	Franz Xav. Richter	1818	Acad. Montanistică Schemnitz – silvic	Inspector de ape și păduri la Rahó
71	Josef von Scheuchenstuel	1819	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	Asesor la Direcția minelor din Baia Mare
72	Karl Gartner	1819	Acad. Montanistică Schemnitz – silvic	
73	Karl Oberth	1821	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	
74	Josef Franzenau	1821	Acad. Montanistică Schemnitz – silvic	Consilier minier și referent la Cluj

76	Johann Moller	1821		
77	Ignaz Schweinitzer	1821		Inspector de ape și păduri la Făget
78	Josef Biok	1823	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	
79	Ernst Hofmann	1823		Proprietar de furnal
80	Franz Loydl	1823	Acad. Montanistică Schemnitz – silvic	Grefier la Hallein
81	Franz Nachtnebel	1831		Paznic forestier la Presca
82	Balthasar Boitner	1835	Acad. Montanistică Schemnitz – mine	Practicant montanistic la Oravița
83	Alois Ortmeier	1835		Administratorul unei mori cu aburi la Oravița
84	Adalbert Kesz	1836		Maistru de tură minier la Oravița
85	Franz Kuchler	1836		Controlor contabil la Reșița
86	Fridolin Niuny	1836		Rentier la Dognacea
87	Adalbert Seymann	1836		Tehnician minier la Dognacea
88	Karl Beywinkler	1836	Acad. Montanistică Schemnitz – silvic	Pădurar

1–6. *Gedenkbuch*, 1871, nr. 39, 40, 56, 71, 77, 78; 7. M. Szabó, L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, 1998, nr. 3477; 8–10. *Gedenkbuch*, nr. 140, 152, 187; 11–20. *Ibidem*, nr. 192, 231, 252, 325, 359, 361, 390, 419, 427, 484, 615; 21–30. *Ibidem*, nr. 494, 501, 525, 529, 542, 601, 608, 609, 622, 625; 31–40. *Ibidem*, nr. 634, 663 și 794, 690, 770, 774, 775, 810, 812, 946, 998; 41–50. *Ibidem*, nr. 1011, 1018, 1027, 1030, 1036, 1067, 1071, 1073, 1076, 1077; 51–60. *Ibidem*, nr. 1091, 1147, 1150, 1190, 1209, 1284, 1287, 1306, 1335, 1341; 61–70. *Ibidem*, nr. 1369, 1374, 1387, 1395, 1399, 1406, 1411, 1418, 1433, 1448; 71–80. *Ibidem*, nr. 1476, 1492, 1547, 1557, 1563, 1565, 1569, 1622, 1630, 1659; 81–88. *Ibidem*, nr. 2195, 2394, 2432, 2491, 2494, 2504, 2518, 2535.

STUDENTEN AUS DEM GEBIRGSBANAT AN EUROPÄISCHEN SCHULEN UND UNIVERSITÄTEN (1750-1850)

Zusammenfassung

Der Besuch universitärer Zentren von Jugendlichen aus dem Gebirgsbanat hat eine lange Tradition, und zwar ab 1420. Nach dem Jahre 1718 kommt das Banat unter die Herrschaft der Habsburger. Diese haben eine neue Anschauung über die Verwaltung und das Gesetz durchgesetzt, indem der Anschluss der Provinz an die west- und zentraleuropäischen Werte erleichtert wurde. Bis 1850 wurden die europäischen Kollegs und Universitäten von ungefähr 180 Studierenden besucht, die sowohl aus dem Zivilbanat (11 Ortschaften) als auch aus der Militärgrenzzone stammten (14 Siedlungen).

In der hier analysierten Zeitspanne wird die Rolle der Intellektuellen immer wichtiger und entwickelt sich zu dem Status von Beruf oder Amt, die oft in den Dienst des Staates gestellt werden. Die Tätigkeit der Hochschulabsolventen wird immer mehr unter moralischem und materiellem Aspekt geschätzt. Der Besuch der akademischen Zentren aus dem Reich, insbesondere der Schulen aus Schemnitz und Wien, entsprach vollkommen der öffentlichen Politik. Im Sinne der Aussage der Kaiserin Maria Theresia, die meinte: *“Das Schulwesen aber ist und bleibt allezeit ein politicum”* (1770) gab es Versuche, den Besuch der ausländischen- insbesondere der protestantischen- Universitäten zu verbieten.

An der Spitze der Präferenzen befand sich die Berg- und Forst-Akademie in Schemnitz, die von 90 Banatern besucht wurde. In der Hauptstadt der Monarchie studierten 64 Jugendliche, in Pesta – 10 und in jeder von anderen Städten – unter 5 Personen. Wenige von ihnen hatten den Mut die Ausbildung in Hohenheim (im Württembergischen Königreich) und in Leipzig (Sachsen Königreich) – je 1 – fortzusetzen. Die Gewohnheit der Ergänzung der Studien an mehreren Universitäten (*peregrinatio academica*) war beschränkt. 170 Studierende (von der Gesamtzahl 181) wurden in die Personenstandregister einer einzigen Schule eingetragen und andere 5 Jugendliche bevorzugten die Studien in einer einzigen Stadt zu machen (Wien, Graz, und Prag), indem sie die Kurse von mehreren Unterrichtsinstitutionen besuchten. Nur 6 Banater besuchten die Universitäten aus verschiedenen Städten.

Unter dokumentarem Aspekt werden die Lebensläufe der Banater Studenten ungleich hervorgehoben. Die Einzelheiten betreffs des Alters, der Nationalität, der Religion, des materiellen und sozialen Zustandes der Jugendlichen sind verschiedenartig und unvollständig. In einigen Familien waren, gleichzeitig oder in verschiedenen Generationen, Personen mit hoher Ausbildung. Der materielle Zustand und die Haltung der Eltern bestimmten entscheidend den Besuch der Kurse. Der Hochschulabschluss und das Erringen von akademischen Titeln werden nur für weniger als die Hälfte von der Ganzzahl der Studierenden bewiesen. Die hohe Ausbildung kann aus Veröffentlichung von Vorträgen und wissenschaftlichen Arbeiten, sowie aus besonderen Leistungen der postuniversitären Karriere geschlossen werden.

Unter den ehemaligen Gebirgsbanater Studenten müssen erinnert werden: Feldmarschall Theodor Seracin aus Karansebesch und Alexander Guran aus Borloveny, der General Traian Doda aus Prilipetz, der Erzpriester Nicolae Andreevici aus Karansebesch. Franciszek Masoch aus Neumoldowa wurde Lehrer für Medizin und Rektor der Universität aus Lemberg. Sechs Studenten aus der Familie Hoffmann wurden Besitzer und Verwalter der Hüttenwerke aus Ruskberg. Andere Absolventen wurden als Vertreter der rumänischen Aufklärung bekannt: Paul Iorgovici aus Varadia, Constantin Diaconovici Loga aus Karansebesch, Damaschin Bojinca aus Gerlistye, Eftimie Murgu aus Rudaria.

Am Ende der hier analysierten Zeitspanne war der Besuch der Akademien und Universitäten auf seiner Höhe. Dieses Phänomen erklärt warum die Banater die gebildetesten Bewohner des rumänischen Raums waren.

RĂSCOALA ȚĂRANILOR BĂNĂȚANI DE LA 1737-39 ÎN VIZIUNEA LUI VICENȚIU GROZESCU

*Radu Ardelean**

Cuvinte cheie: răscoală anti-austriacă, război austro-turc

Mots clé: Jacquerie anti-autrichienne, guerre entre Autriche et Turquie

Ziarul *Dreptatea* din Timișoara, pornit cu sprijinul Mocioneștilor și condus inițial de Valeriu Branisce care, după închisoarea încasată pentru relatările de la procesul Memorandumului nu s-a mai întors la gazetă – fiind că neinvitat! – și Cornel Diaconovici Loga, retras la scurtă vreme din întreprindere, avea un program generos, ființând nu numai ca organ politic și de informație, dar oferind și hrană sufletească cetitorilor săi¹. Așa, pagina a șasea îndeobște era alocată literaturii, sub care atunci se înțelegea și istoria chestiunilor educative etc.

Ăst fel, au publicat materiale istorice Vichentie Babeș (și ca „Bătrânul”), Ioan Damșa, Emilian Micu ș.a.m.d. Către sfârșitul primului an de apariție găsim și semnătura inimosului protopop – atunci la Sânnicolaul Mare – Vicențiu Grozescu² (care își declina calitatea) în capul unui material despre răscoala bănățanilor din 1737-1739 îndreptată contra stăpânirii habsburgice și abuzurilor ce o însoțeau, în contextul războiului (ruso-)austro-turc din 1736-1769, dar mai ales despre cumplitele represalii. El le înfățișa lectorilor români care nu

* Institutul de Studii Socio-Umane, Filiala Timișoara a Academiei Române, bd. Mihai Viteazul, nr. 24.

¹ Așa, după considerații pertinente în legătură cu partea politico-națională a programului, un cercetător foarte avizat o menționa și pe cea culturală, specificând expres că „pe lângă literatură, în coloanele *Dreptății* se pot întâlni și numeroase studii privitoare la recentul local, cum sunt cele ale lui Vicențiu Grozescu, Emilian Micu și Ioan Damșa”, vezi Ioan Dimitrie Suciu, *Valeriu Braniște și Banatul*, în *Omagiu lui Valeriu Braniște*, coord. Valeriu Căliman și Mircea Băltescu, Brașov, 1968, p. 29 (numele omagiatului este scris consecvent Braniște, pe când el subscria tot de una Braniște).

² Vicențiu Grozescu, scris și Vincențiu (1838-1897), preot greco-catolic 34 de ani, hirotonit în 1863 pentru parohia Sânnicolau Mare, apoi vice-protopop și protopresbiter tot acolo

parveniseră a ceti literatura istorică maghiară și (germano)-austriacă despre acele desfășurări –iar ei alcătuiau majoritatea publicului românesc!- fiind un pionier în materie, căci va mai trece aproape o decadă până ce Patriciu Dragalina utiliza fragmente din Nicolae Stoica de Hațeg (editat abia în anii '70 ai secolului al XX-lea) și va apărea și sinteza lui George Popovici, *Istoria Românilor bănățeni* (Lugoj, 1904).

Dar, ceea ce ne face să reținem textul³ – căci spor de informație, firește, nu aduce – este aceea că demersul este întreprins din punct de vedere românesc, sursele, ori mai de grabă sursa, căci pare a fi vorba numai de Pesty Frigyes, ceea ce voi indigita și mai la vale, fiind cetite uneori în oglindă, întoarse. Nu mai puțin este semnificativă actualizarea politică operată de autorul „operatului”, cum își numeau contemporanii materialele, în ultimă instanță tot o instrumentalizare a istoriei, ca și cea acuzată ori suspectată a „celeilalte părți”. În acest sens era văzută istoria ca *magister vitae*. Autovictimizarea străbate întreg textul fiind încă din debutul său, respectiv partea introductivă, pregnantă și motivându-l: „Ca să fim în curent cu suferințele poporului român, am aflat de bine a da o scurtă schiță din *grămada suferințelor* neamului românesc din Banat, ca românul să-și poată trage socoteala cu trecutul și să nu se prea desmerde [sic!] cu suferințele actuale; căci pentru neamul nostru colonizat aci, apoi delăsat aci întră cele mai dușmane elemente, nici că s’a mai putut crea o altă stare de lucruri: *de cât suferința perpetuă*”⁴.

Regreta, contra-factual, neînchegarea unei formațiuni statale românești stabile, districtele românești (privilegiate), despre care scrisese în 1890 la *Familia* (și se auto-citează, iar eu glosez în alt loc pe marginea acelu „serial”), fiind doar un surogat, neviabil în cele din urmă: „Durere, că poporul român nu s’a

între 1869-1889, iar din 1889 până când s-a stins, în 1897, paroh și protopop la Lugoj, unde era și asesor în scaunul consistorial. Participant la conferința din 1869 din Timișoara de întemeiere a P.N.R. din părțile banatice și ungurene, membru al *Astreii* din 1896 (Adunarea generală de la Logoj, unde a și disertat), autor a trei articole postume în *Enciclopedia Română*, red. Corneliu Diaconovici, vol. I, Sibiu, 1898 (p. 120, 466, 891). Menționat de George Popovici în *Istoria Românilor Bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 384 printre „scriitorii originari din Banat”, câteva zeci cu toții. Publicase, ca debut mai semnificativ, *Istoria Românilor de la Mureșul de jos*, Oradea, 1887, datată, firește, de reținut însă pentru preocupările omului și motivarea lui națională intensă.

³ Vicențiu Grozescu, *O istorie de suferințele bănățenilor*, în *Dreptatea*, I, nr. 241 din 4/16 noiembrie, p. 6, nr. 243 din 6/18 noiembrie, p. 6 și nr. 245 din 10/22 noiembrie 1894, p. 6.

⁴ *Ibidem*, nr. 241 (partea introductivă).

putut pe acest pământ bogat al Banatului nici constitui, nici organiza ca să poată lua asupra sa predominanța și să poată rezista cu bărbăția contra invasiunilor și contra elementelor barbare ce l'a predominat de veacuri întregi. E un adevăr istoric necontestabil, că bănățenii sub durata celor 8 districte (Caransebeș, Mehadia, Lugoj, Comiat, Almăj, Severin [sic], Bârza și Caraș) au început a se organiza; însă în lipsa de politică națională, la prima primejdie acest nenatural organism s'a destrăbălat".

Lăsând la o parte grafica/nomenclatura districtelor și terminologia – „destrăbălat” pentru „destrămat”, „nenaturalețea” o găsea, cum sugerează aci și a desfășurat larg în studiul din *Familia*, în lipsa caracterului explicit și militant național, ceea ce este un anacronism. Se poate excepționa, de asemenea, credința că districtele, chiar mult diminuate în atribuții, au subzistat și în epoca otomană, primind lovitura de grație de la „camarila” vieneză: „Camarila din Viena aflase aceasta nenaturală unitate a românilor, care sub era musulmană și pierduse tot cumpătul și prestigiul unui trecut glorios. Ocupând Banatul de la Turci i-a venit bine a face o *tabula rasa* din trecutul Românului bănățan. Era' oligarchia română fără a o mai lua în considerațiune o puse pe drumuri cu toate privilegiile posesate de la un șir de regi ai Ungariei”⁵. Așa se vede că autorul credea că nobilimea română bănățană subzistase în epoca musulmană, cum și mai jos afirmă explicit că „În părțile Slatinei [Timiș] românii [...] se revoltă în toată conștiința lor. Aci nobilimea română era mai compactă și mai conștientă de drepturile sale”⁶.

În fapt, nobilimea care s-a agitat în 1688 și în 1716-1718 era cea de sorginte bănățană, dar refugiată în Ardeal la 1658 și 1698, care își reclama vechea situație materială și politică (micii nobili rămași în *eyalet* s-au țărănit). Pe aceia nu i-a reintegrat „camarila” în vechea lor stare! Termenul este, firește, peiorativ, și cu această conotație l-a utilizat Grozescu de opt ori în text⁷. De Împărat/Împărați nu zice, dar...

Iarși contra-factual, conjecturează pe marginea a ceea ce ar fi întreprins pe linie națională – deci și anacronic! – Mihai Viteazul în Banat, dacă traiectoria nu i-ar fi fost oprită cu bruscetea pe care, de sine înțeles, o regretă: „Mihai Viteazul cu adevăr a voit să redeștepte acest trecut și să resădiască o viață nouă în corpul național, însă nefericirea lui Baba Novac a urmat, și cu ambii

⁵ *Ibidem*. Toate sublinierile din citate, de aici și de mai jos, sunt ale autorului.

⁶ *Ibidem*, nr. 243.

⁷ *Ibidem*, în nr. 241 de două ori, de cinci în nr. 243 și o dată în nr. 245.

eroi s'a îngropat tot ce a mai putu fi de o consolidare permanentă"⁸. Nu se înțelege prea bine legătura cu „nefericirea lui Baba Novac” (Baba Novac a fost executat la Cluj în 5 februarie 1601 între înfrângerea de la Mirăslău din 18 septembrie 1600 și victoria de la Guruslău din 3 august 1601) – să-l fi crezut român bănațan?–, dar chestiunea este marginală în economia lucrării. Era fraza cu care se încheia partea introductivă (neintitulată însă expres ca atare) și se trecea *in medias res*, la subiectul propriu-zis, tratat în două secțiuni (notate cu cifre romane), după împărțirea autorului, fără a se înțelege însă prea bine criteriul de operare.

În mod logic – și cronologic!-, pentru a discerne cauza răscoalei, prezenta instaurarea stăpânirii habsburgice în Banat și comportamentul autorităților față de românii autohtoni, făcând introducerea cu o propoziție destul de obscură („dar să trec la nefericiri urmate din cauza organismului nostru neromânesc”), greșind, dintr-un *lapsus calami*, probabil, data capitulării Timișoarei, pe care o pune în 13 decembrie, în loc de octombrie, fără a specifica anul (1716), subliniind însă că Banatul „se încorporează Austriei ca pământ cucerit, fără nici o considerațiune la dreptul istoric al poporului român”⁹, aluzie poate la vestitele privilegii ale celor opt districte/scaune (cu toatele erau peste 30, dar restul neprivilegiate, domenii regale ori donate nobililor), cunoscute din *Diploma* de la 1457, de mai multe ori întărită/înnoită și de Principii Ardealului, de care a ținut Banatul de răsărit până în 1658, dar căzute în desuetudine la acea dată, prin ocupația otomană.

Spre deosebire de istoriografia austro-germană, care valoriza extrem de pozitiv „eliberarea” Banatului, ca pe un act civilizatoric, aceea urmată în bună măsură și de istoricii unguri, Grozescu nu se entuziasmează ci, privind din unghi românesc – adecă transpunându-se în situația românilor de atunci, are mari obiecțiuni și o poziție foarte critică: „Cu reocuparea [sic] Banatului starea poporului român nu s'a ameliorat, ba putem zice, că din experiențele avute sub dominațiunea austriacă, aceea s'a mai agravat. Sub guvernul turcesc românii bănațeni erau în posesia moșiilor lor, erau stăpâni în satele lor, însă sub austriaci își perdură și sate și moșii și deveniseră simplamente niște sclavi, niște *paria*, un instrument bun de lucru de a fi de purtat cu forța de la un căpătâiu de țară la altul, de a lucra la cetăți, de a face case pe seama coloniștilor germani”¹⁰. Acum,

⁸ *Ibidem*, nr. 241.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

țărani au devenit proprietari doar în finalul epocii otomane, până atunci lucrând pe domeniile concesionate spahiilor și fundațiilor religioase.

Iar mai jos scrie că „iobagiul lucra la proprietarul din comună”, ceea ce e inexact pentru primele decenii, când nu existau proprietari de pământ în afară de Stat.

Pe iobagi îi mai compătimea și pentru că „neamțul” îi „transporta fără nici o recompensă” și arbitrar să lucreze „pentru ideea de germanizare și contra existenței neamului [...] românesc”, ceea ce înseamnă a transpune la începutul stăpânirii austriece un fenomen ulterior, „utopia de a germaniza”, din care cauză situația românilor nu s-a ameliorat nici sub Maria Teresia și Iosif al II-lea¹¹ (care, el, a încercat într-adevăr a impune limba germană în administrație).

În asemenea condiții izbucnirea răscoalei era firească, regimul otoman era regretat și din nou dorit, pe bună dreptate, mai ales că lucrau pentru el și agenți din exterior (de război, ca un fundal favorizant, nu se pomeneste): „Era prea natural și drept, că terorismul *paria*, că poporul român să doriă sub stăpânirea turcească. Această dorire eră de alta parte și nutrită de emisarii greci și sârbi, la cari turcul pândeia la hotar [sic] să rumpă tractatele de pace. Românii nemulțumiți și brutalizați începură a se resvrăți”.

Dacă răscoala era socotită legitimă, răzbate însă regretul vis-à-vis de lipsa de minimă organizare care să-i dea șanse de succes, căci „Era așa pre cum o știa să o facă românul cu ciomagul și cu capetele tăiate”.

Mișcarea pornește „la 1739 (când) se observă că poporul român din părțile mai populate să mișcă și nu mai pot (sic) suportă grelele sarcini impuse de oficialii stăpânirii. Sate și ținute întregi denegară oarba ascultare de a fi deportați (sic) la muncă”. Era la mijloc și o (re)trezire a mândriei naționale, dar cam antedatată aceasta: „Românul bănățean nu a fost rob și unealtă de lucru pentru parveniți, nici că va mai fi, – era strigătul de la o margine a Banatului până la alta. Atacurile deveniră între soldați și popor zilnice. Poporul român nu mai putea răbdă”¹².

Acum, să fim înțeleși, „strigătul”, adică lozinca răscoalei, cuvântul ei de ordine cum ar veni, este o mică licență a autorului care deduce acest program sintetic din înseși manifestările vremii. Tot așa „jalba” sătenilor din Ohaba Bistra, care postula că „la muncă silnică nu mergem, că românul bănățian nu e rob”,

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

însă „această voce blândă și resolută a fost de ajuns, ca generalul (Lentulus) să comande a ucide pe români și a da foc satului”¹³. Verosimil însă este episodul preluat din Pesty, că „pe când generalul Hauton se apropia de Slatina (-Timiș) cu armata, muerile cu bucăți de petroane în mână strigau de pe dealuri: Afară cu voi din Banat nemților!!”¹⁴. Caracterul antigerman a fost bine conturat pe timpul răscoalei, concretizându-se în măcelărirea/molestarea/alungarea coloniștilor, distrugerea instalațiilor industriale etc.

Violența a generat violență, vina fiind însă exclusiv a cercurilor conducătoare vieneze, execrate în mod repetat pentru atitudinea lor disprețuitoare și abuzivă față de români, gata să reprime fără a căuta un remediu real: „Camarila în loc să cerce cauza, să asculte poporul nemulțumit – la informațiunile de rea voință (credință? - n.n.) a(le) oficialilor, – se încredință că are de a face cu o rescoală organizată și alimentată de Poarta otomană, numai de cât comandă generalului Lentulus care pe atunci ținea în ordine plaiurile ardelenе și cele ale Severinului, – să domoliască revolta poporului român”¹⁵.

Și, în același registru, în partea a doua a studiului, după diviziunea sa: „Austrieii erau de aceea presupunere falsă, că românii din Banat nu pot forma acel popor cultural de care avea lipsă statul (pentru) a consolida părțile banatice. În această credință greșită li-se pare că li era nemților în picioare și prea incomod greul neamului român; de aci trebuie să se esplice și purtarea bruscă față de popor a administrațiunei, că poporul român e incult, e aplecat spre rele, că e revoluționar și oftează după dominațiunea turcească.

Poporul român din toate pornirile străine ale guvernorilor pipairă (sic), că el în propria lui patriă e proscris; că Camarila a pus ochi răi pe el și l’a dat de liberă vânătoare ca pe un popor sălbatic african pe mâinile haimanalelor deportate din Germania. Poporul în felul acesta și-a pierdut toată încrederea în Austria, și mai bine’i venia domnia turcească de cât a mai fi rob neamțului venetic.

(...) Camarila ca să măriască pericolul, pre lângă munca grea ce o impunea poporului cu sila, mai făcea acea greșeală cardinală, că permuta arbitrar ținuturi întregi de români pe alte locuri în părțile străine. Și toate acestea din zi în zi nu făceau alta, de cât nutriau ideea de răsvrătire întră locuitorii bastinași”¹⁶.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 243.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 241.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 243.

Autorul se arată în curent cu strămutările de populație românească operate de autoritățile habsburgice în procesul de colonizare și de nemulțumirile așa ocazionate, care au eclatat în răscoala din 1738-1739, precum și cu proveniența unei părți a coloniștilor din tagma infractorilor ori a unor pierderi. Cât despre evocatul „popor sălbatic african” – expresie absolut incorectă politic în terminologia de astăzi! –, mă întreb dacă a cetit textul polemic al lui Eftimie Murgu cu Sava Tekelja (în germană), unde acela face mai multe referiri la hotenți, ca popor exotic și necivilizat, ori e o simplă influență a presei timpului.

De o valorizare intens negativă, se „bucură”, după „Camarilă”, instrumentele acesteia, armata însărcinată cu represaliile și comandantul ei, generalul Lentulus. Așa, acesta „cu cea mai resolută răsbunare (...) se pune cu toată furia asupra satelor Marga și Mărul și dându-le foc și pârjol le nimicește cu desăvârșire (...) măcelărind 50 de oameni” – asta „cu secuii lui viteji”, consemnează, cu amară ironie, autorul. Tot Lentulus este inițiatorul unor „atrocități nedemne de reputațiunea armatei austriace”. Cu un astfel de comportament atroce „Ți-se părea, că nu o armată creștină a venit preste comunele românești, ci a invadat un Tamerlan cu mongolii ca să șteargă de pe fața pământului românii și crucea creștinească. Banatul abia se scapă de turci și tătari și-i vin pe cap hordele nemțești cari vestiau pacea și cultura apuseană. Sărmană cultură în mâinile și potestatea șvabului!”.

Credea a ști că supraviețuitorii reprimărilor, între plânsete, „Se întrebau unii pe alții: că doară nu creștinii au năvălit asupra Banatului? Or fi turcii și clanul Girai cu tătarii?”¹⁷.

Dar calvarul nu se terminase, pentru că „generalul (Lentulus) însetat acum de sânge nu se îndestulă cu sângele și bălătaia de flăcări săvârșite până aci”, îndreptându-se spre Caransebeș, unde urmară alte scene de oroare, descrise cu fantezie și mijloace literare¹⁸.

Tot la pasivul armatei austriace posta și acest „măcel cum nu a mai constatat istoria modernă”, iar „Lentulus, generalul Austriei era triumfătoriu peste cel mai pacinic popor”, căruia i-a jefuit și averea.

Neîndestulat cu atâta, generalul cerea întăriri pentru continuarea represiunii, și i se trimit grabnic trupe noi, „ca să se acompanieze la o altă expedițiune născocită în fantasmagoria generalului Lentulus însetat de sânge și

¹⁷ *Ibidem*, nr. 241.

¹⁸ *Ibidem*.

de laudele Camarilei din Viena.” Mersul expediției este urmărit și pe alte trasee, consemnându-se pe ton reprobator omorurile și distrugerile, părți ale acelei „goane bestiale și ne maipomenite în analele istoriei”, în care „armata nu mai făcea scutință sau apărare contra invasiunilor, ci neamțul se făcea un simplu estirpator al neamului românesc”. Mereu se amintește de „grozavul general Lentulus”, de „generalul Lentulus cu armata dată în volnicia lui”, de „Lentulus (care) pârljoli și nimici un șir de sate de prin codri și munți”, devastând altele din spre Beghei că, în sens generic, „neamțul a fost întins toporul în gâtul neamului românesc”, armata și generalul ei prin „măceluri” și „atrocitățile din satele arse și ucise” își savura „trimful cel mai barbar”¹⁹, căci „Grozavul general Lentulus ca un călău devenise a nu se mai putea rășboi ca un militar, ci pe unde numai punea piciorul, omora și decapita.” El era un exemplu pentru subordonați, cum maiorul Markó, care a devastat satele din zona Făgetului, unele dispărând atunci definitiv²⁰.

Răscoala era o formă de rezistență armată absolut legitimă, căci „Românii bănățeni fuseseră formal provocați a da pept cu armata austriacă”, și deci, față cu represiunile excesive, total neproporționale cu împotrivirea pașnică de până atunci „nu e de mirare, că la auzul celor comise de armata austriacă poporul român începu a se pregăti ca să nu moară ca o feară sălbatică” și, pe această linie, „în multe părți românii se provăzură cu arme, furci, coase și lănci. Opriri drumurile cu arbori, cu copaci (sic). Făceau redute și leșiuri (?) de scutință. Se organiză în cete la comanda vre-unui chinez sau pușcaș mai dibaciu”. Așadar, deși îi indigitează pe chinezi drept conducători, afirmă totuși anacronic, cum am mai arătat în treacăt, că „În părțile Slatinei (-Timiș) românii la cele esperiate în Caransebeșiu, se revoltară în toată conștiința lor. Aci nobilimea română era mai compactă și mai conștientă de drepturile sale. Era și mai versată în cele ale armamentului, având în trecut dese atacuri cu dușmanii țerei, aci la vadul trecerii lor în Banat. Deci nu e mirare că la Slatina (-Timiș) românii desvoltară mai multă bărbăție contra usurpatorilor de cât în alte părți”²¹.

Încă o dată, revolta armată era legitimată prin tratamentul aplicat românilor și totodată dădea seama de vigoarea și mândria națională: „putem

¹⁹ *Ibidem*, nr. 243.

²⁰ *Ibidem*, nr. 245.

²¹ *Ibidem*, nr. 243.

deduce din grelele suferințe ale poporului român, că a putut fi posibilă nemulțumirea, pentru că neamțul a fost întins toporul la gâtul neamului românesc. Apoi e laș și nemernic acel popor, care se lasă a fi asasinat în mod latent nemțește (sic!)”²².

Deși răscoala a fost finalmente înăbușită cu multă vărsare de sânge românesc, represaliile fiind absolut disproporționate față de faptele revoltaților, țărani au avut și succese temporare, cum în zona Luncii Begheiului, unde au stăvilat o vreme armata, până ce aceea a primit întărire²³.

De blam aveau parte și soldații sârbi din armata austriacă, participanți la represiune: „La atacurile acestea era și cavaleria sârbească din districtele sârbești ale Torontalului. Sârbii parveniți erau în alianță cu Camarila de a dripi drepturile poporului băstinaș. Ce ironie istorică!”.

După ce pomenește în treacăt și lotria endemică, afluată temporar în marea răscoală, face conjecturi în legătură cu amploarea ridicării țărănimii: „Rescoala a trebuit să fie formidabilă, conchidem din împrejurarea, că se afirmă, că la moara română de la Topolovățiu, după sufocarea rescoalei s’au aflat toate actele unei revoluțiuni întinse peste tot Bănatul”. Era totuși prudent în aprecieri, luându-și o oarecare distanță: „Și în cât stă această afirmare, nu știu cu positivitate”²⁴.

Pe această ordine regreta și mancitatea cunoștințelor în legătură cu subiectul, cum, de pildă, că „Nu cunoaștem corifeii – pentru că nici un istoric până acum nu și-a luat osteneala să erueze cu numele pe șefii acestei rescoale. Numai atâta ne spun, că preotul român din Topolovățiu, a fost executat cu capii revoltei”²⁵.

Nutrea, în ce privește posibilitatea progresului cunoașterii, aceeași nădejde ca și în cazul istoriei districtelor (eu le zic scaune) românești: „Se speră, că punându-ni-se la dispozițiune Archiva secretă din Viena, acolo o să întâmpinăm mai amplă aceasta glorioasă suferință a românilor bănățeni. Pentru că e de presupus, că și deseale jalbe ale românilor către Viena, de sub era guvernatorului

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

Soro*, nu s’au subșternut, fiind românii în înbuibare, ci de sigur pentru a se molcomi tirănia nemțească”²⁶.

Înfrângerea răscoalei o explică prin lipsa de organizare sub un șef capabil: „Și dacă românii pe acele vremuri aveau cine să-i conducă, cine să-i organizeze, toată ocupațiunea Austriacilor putea să devină problematică față de un popor compact și rezolut pentru viitorul său”²⁷. Era un regret tardiv, *post factum* și, firește, contrafactual. S-a văzut vreodată în istorie răscoală țărănească victorioasă asupra Statului?!

Învățămintele de tras erau pesimiste: „Românul să nu se ademenească după zile mai bune, pentru că el e proscris înaintea neamțului. Ear’ înaintea ungurului va rămânea pururea în ori-cari acțiuni de un simplu bandit. Suferința și lupta a fost și va fi gloria poporului român din Banat”²⁸. Așadar nu un pesimism deprimator, ci mai de grabă neîncredere în ceilalți – chiar repulsie față de ei – și îndemn la luptă!

Vicențiu Grozescu citează în articolul său o singură sursă – deși bibliografia, exclusiv străină, cuprindea totuși câteva titluri. El s-a oprit și cantonat la Pesty Frigyes, pe care-l citează însă impropriu: „Pesty Frigyes. Tom. I”, „Pesty Frigyes. Tom. I.” Și „Petru Vancea a fost născut în Bucosnița. P. F. pag. 99” în nr. 243 – căci partea publicată în nr. 241 comporta doar o auto-trimitere la studiul său din *Familia* (1890) despre districtele privilegiate bănățane din Evul Mediu – și în fine un simplu „Pesty Frigyes” la nr. 245.

Era vorba de *A Szörényi bántág es Szörényi vármegye története (Istoria banatului și a comitatului Severin)*, vol. I-III, Budapesta, 1878, din care citează partea referitoare la răscoală, p. 149 sqq, cum ulterior Dragalina și Popovici.

Se distanțează totuși critic de acesta, atunci când e vorba de aprecierile negative la adresa românilor ale lui, deși „istoricul cel mai acreditat al timpului”.

* Generalul conte Giovanni de Soro (1730-1809) a fost comandant al cetății și orașului Timișoara între 1752-1791 (deci într-o epocă ulterioară răscoalei și într-o zonă neatinsă de ea), vezi Costin Feneșan, *Prefață la Francesco Grisellini, Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984, p. 15. Poate că Grozescu vroia să arate că situația românilor nu s-a schimbat în bine. Lui Soro Grisellini i-a dedicat/adresat primele patru capitole din cartea sa, concepută sub formă epistolară (Costin Feneșan, *op.cit.*). Între 1737-1739, Guvernatori ai Banatului au fost generalii Neipperg și Engelshofen (Francesco Grisellini, *op. cit.*, p.133 și 139).

²⁶ Vicențiu Grozescu, *op. cit.*, nr. 245.

²⁷ *Ibidem*, nr. 243.

²⁸ *Ibidem*, nr. 245.

Așa, pune sub semnul îndoielii afirmația aceluia că la Luncani (Lunca?) „mari atrocități s’au mai comis (...), poate pentru că aci s’au adunat cei mai periculoși bandiți (sic)”, el, Grozescu, opinând că acelea se datoraseră și rezistenței îndârjite.

Oricum, „istoricilor maghiari cari vorbesc de români cu titlul de bandiți nu le putem crede”, cum de pildă că aceia au luat-o la fugă prin păduri, fără să opună rezistență armatei; el conjectura că a fost luptă, dar răsculații, cu armament rudimentar, au fost nevoiți a se retrage. În mod vădit, iterează, „istoricii străini se contrazic foarte greșit” (sic! dar tot Pesty e de înțeles!) când pretind „că românii la vederea imperialilor au dat dosul prin păduri. Auziți aci, românul dă dosul în fața crăcoșilor (sic!!) șvabi”²⁹.

Imaginea negativă își avea sorgintea în propaganda oficială austriacă, strălucit încorporată scrierii lui Grisellini, care putuse beneficia și de surse orale, dar era vorba de funcționari și ofițeri austriaci ostili românilor, arătați ca bandiți, iar versiunea lui a fost colportată și eventual îmbogățită în lucrările lui Bárány Agoston, Leonard Böhm, Johann Heinrich Schwicker, Szentklaray Jenő, Franz Milleker, Friedrich Wettel (apărute, în ordine, la 1848, 1861, 1872, 1879 și 1886)³⁰; Pesty nu e inclus, dar mergea pe aceeași linie.

Partizan al absolutismului luminat, Grisellini nu-și putea depăși condiția, de aceea el nu legitima, ci condamna convulsii sociale, cum răscoala lui Doja și cea din 1738 (așa aici)³¹. El sublinia, cu o conotație negativă, firește, alianța dintre turci și răsculați, prezentă în toate lucrările ulterioare, dar ocultată de Vicențiu Grozescu – ca infamantă? Așa, în incursiunea turcilor de către Megia (Mehadia) în direcția Caransebeș, „mulți români, parte siliți, parte din dorința de jaf, se alăturară dușmanului, care câștigă astfel întăriri considerabile”. Sau, tot românii, în compania turcilor, s-au dedat la „cele mai cumplite pustiiri” în districtele Vârșăț și Panciova, unde „poftelor de jaf ale turcilor li se alăturară curând și românii, care se dădeau drept oșteni ai principelui Francisc Rákoczy. (...) Pagubele produse de români fură cu mult mai mari decât cele pricinuite de turci, deoarece îi vândură ca robi, pe un preț de nimic, pe toți germanii care le căzură în mână”³². Chiar dacă Grozescu nu cunoștea direct textul lui Grisellini,

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Vezi Bujor Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737-1739)*, în *SMIM*, II, 1957, p. 289-291, cu titlurile, locurile de apariție și paginile în materie la notele 1-7 de la p. 290.

³¹ Costin Feneșan, *op.cit.*, p. 16-17.

³² Francesco Grisellini, *op.cit.*, p. 136, 139.

în versiunea germană accesibilă lui (cu primul tiraj în 1779 și al doilea în 1780)³³, alegațiile aceleia ar fi trebuit să-i fi fost accesibile măcar prin intermediul lui Pesty, dacă nu parcursese și alte lucrări – căci vorbea, totuși, de „istoricii străini” –, însă poate că „retace”, cum se spunea pe atunci, subiectul ca jenant: alianță cu turcii și robire de creștini.

Griselini, la rându-i, trecea sub tăcere sângeroasa represiune, mulțumindu-se a scrie că, după pacea de la Belgrad, baronul Succow, noul Guvernator, a rânduit provincia: „Prima sa grijă fu să restabilească ordinea în interiorul țării (Banatului), deoarece războiul zdruncinase situația economică, socială și politică”, la ceea ce se adăugaseră și ravagiile ciumei³⁴. Expresia era preluată, aproape cuvânt de cuvânt, în sinteza lui George Popovici, care aloca, de altfel, foarte puține pagini perioadei/evenimentelor³⁵. El doar menționase, în treacăt și citându-i pe Pesty și Dragalina, că „în acest răstimp Românii prin războiul cu Turcii și prin revolta însemnată au suferit mult”³⁶.

Tot Griselini a pus în circulație episodul din iunie 1738 cu Petru Vancea *harambașa* de lotri, salvator alor doi Arhiduci răătăciți la vânătoare pentru ceea ce a fost grațiat și făcut ofițer³⁷, preluată de Pesty și, de la acesta, de V. Grozescu în articolul citat. Ba chiar și de Nicolae Stoica de Hațeg, care poseda în mărișoara sa bibliotecă un exemplar (german) al lucrării abatelui³⁸. La fel îl menționa și George Popovici, cu trimitere la Pesty, și prin acesta la Griselini³⁹, deși Dragalina, din care cita adesea, îl arătase ca sergent de panduri (plăiași) din 1737⁴⁰.

Acest din urmă autor – care a folosit și fragmente din *Cronica* manuscrisă a lui Nicolae Stoica de Hațeg, cu circulație anterioară foarte restrânsă și exclusiv în zona Mehadii – găsește justificată revolta/răscoala românilor (a utilizat alternativ termenii), evidențiind situația exasperantă a țăranimii obligate la robote/clăci nenormate, la bunul plac al dregătorilor, sistarea accesului liber la păduri și a fierberii răchiei, adecă o stare mai rea ca sub turci, cum se arăta în plângerile oamenilor, certificate de un raport al lui Engelsfofen după încheierea războiului

³³ Costin Feneșan, *op.cit.*, p. 19.

³⁴ Francesco Griselini, *op.cit.*, p. 141.

³⁵ George Popovici, *op.cit.*, p. 318.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Francesco Griselini, *op.cit.*, p. 137.

³⁸ Costin Feneșan, *op.cit.*, p. 14.

³⁹ George Popovici, *op.cit.*, p. 314-315.

⁴⁰ Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, Caransebeș, 1902, p. 195, nota.

și înăbușirea răscoalei în al cărei context „Românii în desperarea și amărăciunea lor au fost nevoiți să se revolte și cu arma în mână a-și face dreptate. Încăierarea Austrieșilor cu Turcii a fost un prilej binevenit”⁴¹.

Dragalina consemnează, de asemenea, înrolarea de „seimeni” români bănățeni ca auxiliari ai armiei turcești⁴², de ceea ce Grozescu pare – ori se face – a nu ști.

Regreta și el, după Grozescu, lipsa unor date mai consistente despre conducătorii răscoalei, decât numele unor Nicolcea și (Ianăș) Bumbăcilă, eroul unei balade culese de Enea Hodoș⁴³, asemenea despre lupte, însă aci are o interesantă observație de ordin metodologic, aceea că cetele răsculaților „se țineau de regulă în călcâiul ostășimei imperiale și prin hărțuiri căutau să-i strice”, așadar mișcările lor puteau fi urmărite după cele consemnate de rapoartele militare asupra mișcărilor trupelor⁴⁴.

Își lua și el distanță față de istoriografia germani și maghiari, care și răscoala „ni-o prezintă în felul lor”, adică diabolizându-i pe români, ceea ce făcuse și Grozescu, referindu-se la unele pasaje ale lui Pesty⁴⁵.

În osebire față de prota unit de la Lugoj, Dragalina era, ca orice (fost) grănicer, *kaisertreu*, așa că scrie despre „coloanele noastre”, adică oștirea austriacă, referindu-se la o luptă cu turcii⁴⁶.

Asta nu-l împiedica însă a fi român mai întâi și a condamna cu asprime „masacrarea românilor”, așa cum grăitor își intitulează un subcapitol (secțiune), fiind că represaliile armate contra țăranilor rebelanți, sub pretext de colaborare/pactizare cu inamicul, s-au constituit într-o acțiune genocidară, căci „scopul le era nimicirea satelor și stirpirea neamului românesc”⁴⁷. Arăta apoi succesiunea fazelor și zonelor reprimării (la Caransebeș după Nicolae Stoica, citat cu pasaje largi)⁴⁸, acompaniate de „cruzimi neauzite” și tot felul de atrocități⁴⁹; observa cu maliție că armata s-a ținut de firul văilor, cu frică de zona montană păduroasă⁵⁰

⁴¹ *Ibidem*, p. 175-178, 192, 206-207.

⁴² *Ibidem*, p. 191

⁴³ *Ibidem*, p. 193, 217.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 193.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 200.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 210.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 210-215.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 215.

⁵⁰ *Ibidem* (n.1).

și că în acțiunea purtată „mișelește”, după anunțul unei (false!) amnistii (general Pardon, în termenii austriaci), comandanții și ofițerii s-au arătat, o zice cu amar, „mai destoinici în executarea Românilor” de cât în luptele cu armata turcească⁵¹.

De sângerosul Lentulus făcea vorbire doar tangențial, dar era apropiat în felul de judecată a represiunii mai mult decât brutale, disproporționate, cum Vicențiu Grozescu la 1894 în articolul pe care l-am prezentat.

George Popovici trata în lucrarea sa destul de expeditiv și la modul evenimentțial războiul austro-turc din anii 1736-1739 (p. 313-317), iar în context face câteva remarci despre răscoala țărănească. Pare a o legitima, cam cu jumătate de gură, ori măcar a-i desluși cauza de căpetenie – dar fără explicări –, scriind că „starea Românilor era de tot miseră și nesuferită. În plângerile lor înaintate (Curții), Românii arată, că situația lor era mai rea decât pe vremea Turcilor. Nemulțumirea i-a împins în brațele Turcilor”. Afirmatia din urmă se baza pe o trimitere la Dragalina⁵², în lucrarea căruia apreciază că „Interesante sunt expunerile și istorisirile comunicate din cronica protopresbiterului (Nicolae) Stoica (de Hațeg)”⁵³.

Altfel, îi utilizează pe Grisellini, Pesty, Böhm, Szentkláray, preluându-le și eventualele erori, parțial chiar viziunea dar, *nota bene*, citează și din Aloisiu Vlad, August Treboniu Laurian, George Bariț și *Documentele Hurmuzaki*.

Uneori pare însă a pune la îndoială referințele negative asupra românilor cum, trimițând la L. Böhm, notează putativ în legătură cu prădăciunile turcilor înaintați dinspre Mehadia către Caransebeș: „La aceștia s’ar fi alăturat și partea nemulțămătită dintre Românii Bănățeni”⁵⁴.

Tot așa, în legătură cu incursiunile otomane din districtul (zona) Vârșățului: „La aceștia cum am văzut se alătură și Români nemulțumiți cu starea lucrurilor, cari se dau de (=drept) trupele lui Iosif Rákoczy (fiul lui Francisc - n.n.), sprijinit de turci în aspirațiile sale asupra Transilvaniei. Ura Românilor era îndreptată mai vârtos asupra coloniștilor străini, pe cari prinzându-i i-ar fi dat în sclavia Turcilor”⁵⁵.

Aveau cel puțin o scuză, și dintr-o sursă ultra-competentă, chiar Guvernatorul Banatului, cum arată după Dragalina: „Engelshofen, în relația sa

⁵¹ *Ibidem*, p. 219.

⁵² George Popovici, *op.cit.*, p. 314 (și n. 3).

⁵³ *Ibidem*, p. 316, n. 3.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 314.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 316.

cătră consiliul de războiu din Viena arată, că revolta Românilor a fost provocată de sarcinile grele și insuportabile și de asupririle oficianților, cerând a se pune stavilă abuzurilor și împilărilor, ce a trebuit să le îndure populațiunea din Banat”⁵⁶

Represiunea, cum am mai arătat (cf. nota 35, *supra*), o ocultează practic expediind-o într-o frază neutră despre refacerea provinciei și restabilirea ordinii și disciplinei.

Dacă Dragalina explicit, iar Popovici fugitiv, legitimează răscoala, arătându-i și o parte din cauze, întâiul mai pe larg, iar al doilea tot telegrafic, asemenea și petrecerea reprimării, practic absentă la cel din urmă, așadar lipsind și orice valorizare, abundentă însă în eseul lui Grozescu, e interesant că părerile lui au coincis în bună măsură – deși, pare-se cu multă probabilitate, ignorate! – cu cele ale istoricilor bănățani interbelici și chiar ale ultimului monograf (într-un studiu mai extins) al ei.

Așa, dominația/stăpânirea austriacă nu mai este privită ca o eliberare și (re)intrare în aria civilizației, căci una – de alt tip, însă – fusese și cea otomană. Criteriul de referință este statutul populației românești, și acela se înrăutățise. Era apreciat negativ comportamentul autorităților față de români cu prilejul colonizării (dislocării etc.), acțiune pusă ea însăși sub semnul întrebării⁵⁷.

Asupra răscoalei din 1737-1739 se va apleca repetat Ioan Stoia Udrea, căutând a-i descrie cauzele, programul, desfășurarea, în lucrări elogiate și de ultimul (după știința mea) monograf al ei, implicarea istoricului fiind și una afectivă, el transpunându-se în epocă și căutând a le-o recrea cetitorilor. Transpare o adâncă simpatie față de țărani, însoțită de o aspră vituperație a regimului austriac, execrat în toate cele. Era spiritul în care a scris și Vicențiu Grozescu.

În fine, cel mai de substanță studiu, apărut în 1957, poartă relativ puțin pecetea epocii de rea faimă când a apărut, căci, alături de latura socială, inerent subliniată și scoasă în evidență, ca principală, actorii răscoalei fiind exclusiv țărani români, faptul imprimă desfășurărilor și o coloratură națională, în general

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Vezi Traian Birăescu, *Banatul sub turci*, Timișoara, 1936; Ioan Stoia Udrea, *Epoca turcească în Banat*, la idem, *Studii și documente bănățene*, tom I, fasc. 2, Timișoara, 1943, p. 91-93; Ghenadie Ilie, *Colonizările în Banat în secolele XVIII-XIX*, în *AnB*, III, 1930, 2, aprilie-iunie, p. 4-17 și nr. 3 din iulie-septembrie 1930, p. 15-27; Cornel Groșoreanu, *Situația românilor bănățeni în secolul XVIII*, în *RISBC*, XIII, 1, ianuarie-aprilie, 1944; Ioan Stoia Udrea, *Asfințitul steagurilor*, în *RISBC*, VIII, 27, p. 13-24 și nr. 28-29, 1940, p.

evitată, dacă nu „demascată” la acea vreme. A fost meritul lui Bujor Surdu, alt fel om pățit și temător de politrucii vigilenți și veșnic căutători de abateri ideologice.

El arunca, *ab initio*, așa cum se obișnuiește, o privire de analiză a istoriografiei problemei. De cele mai multe ori avea a critica ... absența, respectiv ignorarea însemnatei convulsii sociale din Banat în sintezele de istoria românilor ale lui Xenopol, Iorga, Constantin C. Giurescu, ori de istoria Ungariei a tandemului Homán Bálint–Szekfű Gyula; se făcea doar amendă onorabilă lui Iorga pentru sinteza lui parțială din 1915, unde amintea răscoala după Dragalina și citatele acestuia din manuscrisul lui Stoica de Hațeg (*Istoria Românilor din Banat și Ungaria*, I, p. 310-311)⁵⁸.

Dragalina era apreciat pentru că a găsit loc pentru răscoală în sinteza sa, a știut a o corela cu războiul austro-turc pe fundalul căruia s-a desfășurat și s-a priceput a reduce la proporții rezonabile și credibile „atrocitățile” țăranilor „tâlhari” (*Räuber*) mult umflate de contemporanii răuvoitori și istoriografii care le-au mers pe urme (v. și mai sus, nota 30)⁵⁹, ceea ce făcea, în mic, și Grozescu, ridicând obiecțiuni la afirmații puse pe piață de Pesty și de „istoricii străini”, ori „istoricilor maghiari” (cf. nota 29, *supra*).

Întreprinderea monografiei încleștării din 1737-1739 era dificultată de lipsa documentației originale, căci „La Viena se află toată corespondența curții imperiale cu administrația Banatului, iar la Budapesta cea mai mare parte a arhivei interne bănățene din epoca respectivă”.

Cea din urmă fusese „centralizată” în capitala Ungariei la 1889, transportată de la Timișoara, parțial suplinită de regește publicate de Bároti Lajos în cele 8 volume de *Adattar Délmagyarország XVIII. századi történetéhez* (*Contribuții la istoria Ungariei de Sud în secolul XVIII*).

Istoricul bănățan considera în condițiile date că „în liniile generale istoricul răscoalei” se putea schița și pe baza fondului mai vechi edit,

170-198 (merge până în ianuarie-februarie 1738, cf. Bujor Surdu, *op.cit.*, p. 290, n. 7, care apreciază eseu drept „o frumoasă evocare literară a luptelor țăranimii bănățene din această vreme”); Ioan Stoia Udrea, *Răscoala țărănească din Banat de la 1738-1739*, Timișoara, 1945 (urmează pe firul ideilor profesate de istoricii bănățeni în perioada interbelică, cf. Radu Ardelean, *Tematică și mod de abordare în istoriografia română bănățeană interbelică*, în *Banatica*, 12/II, 1993, p. 280-281 și 284-285).

⁵⁸ Bujor Surdu, *op.cit.*, p. 289.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 290.

coroborându-l aceluși „restrâns material documentar inedit”⁶⁰ aflător în țară, căci nu se putea imagina vreo documentare în Ungaria „vecină și prietenă” (era după evenimentele din 1956, când probabil autorul lucra deja la studiul său), necum la Viena.

E îndoială că Grozescu știuse de arhiva depozitată la Timișoara până în 1889, oricum e dificil a ni-l închipui pe onorabilul părinte printre terfeloage colbuite, căci el scria după alte cărți. De la liberul acces la *Archiva secretă din Viena* spera probabil ediții de documente, deși formula „punându-ni-se la diposițiune” și „o să întâmpinăm” (cf. nota 26, *supra*; remarc în treacăt formula „o să”, pe cale de generalizare și în scris acum, de unde înainte orală).

Ce-l privește, Grozescu credea că, dacă deschise, „archivele de stat, și cu deosebire, archiva secretă din Viena, unde stau grămădite toate actele de valoare adunate (de la turcii!!!) cu ocuparea austriacă, din Bănatul timișan, din acestea se va putea complini și istoria districtelor”, anume ale celor privilegiate din Banatul medieval, de parcă turcii ar fi preluat arhive în regulă și le-ar fi păstrat⁶¹! Grozescu credea chiar în supraviețuirea districtelor în epoca otomană (!), adecă în „existența districtelor române sustate până la ocupațiunea austriacă”⁶², aceleia făcându-i un cap de acuzare și din abuziva lor desființare, cum sincer, dar neîntemeiat credea. Asupra documentelor din epoca districtelor, aflate în provincie, ele erau în posesia familiilor nobiliare și se referea la donații/hotărnicii de proprietăți, vânzări/cumpărări, procese civile și penale cu consecințe patrimoniale, duse în Ardeal de respectivii în așteptarea unor zile mai bune; cele ale orașelor Caransebeș, Logoj și comitatului Severin (acolo unde se păstrau documentele districtelor/scaunelor) „au pierit în întregime”, cu excepția unor „piese de arhivă cu totul izolate”, cum cele nobiliare de familie evocate mai sus. Unii cetățeni își riscaseră viața pentru binele obștesc, cum Petre Călinoiu (*Kalinaj Peter*) din Caransebeș, care relatează cu oarecare mândrie în 1688 că, după ce salvase diploma confirmativă acordată orașului în 1497 de Regele Vladislav al II-lea privind vechile privilegii, s-a expus și pentru cea din 1532 a Regelui Ioan Zápolya: „Pe când neamul puternic al ismaeliților a ocupat orașul Caransebeș, Petru Călinoiu din Caransebeș a smuls în piața orașului de sub picioarele turcilor

⁶⁰ *Ibidem*, p. 292.

⁶¹ Vicențiu Grozescu, *Istoria districtelor românești în Bănatul timișan*, în *Familia*, XXVI, nr. 27 din 8/20 iulie 1890, p. 322.

⁶² Idem, *Istoria Bănătului timișan*, în *Familia*, nr. 14 din 8/20 aprilie, p. 164 (era un fel de prolog la „Istoria districtelor...”).

această scrisoare privilegiată și i-a purtat de grijă (...).” Textul „micro-memoriilor” era scris pe ungurește de cel în cauză, căci românii bănățani refugiați în Ardeal erau asimilați lingvistic sau în „progres” pe acea cale, și datat 19 septembrie 1688 când a predat documentele unui reprezentant al obștii nobiliare, care spera să le fructifice la Viena după ocuparea Banatului montan de armatele austriace⁶³.

Profesorul de la Cluj respinge – mai cu indignare! – versiunea propagandistică, bună de absolvit abuzurile și justificativă pentru represalii, a tâlharilor/jefuitoarelor, subliniind caracterul social, de răscoală al mișcării, după mărturiile ofițerilor austrieci sau ale altor contemporani, cum ardelenii Thomas Tartler, Ștefan Bethlen, ori provenind de la informatul secretar al lui Constantin Mavrocordat, Dapontes⁶⁴.

Între cauzele răscoalei cercetătorul citat enumeră și schimbarea regimului proprietății pământului în era austriacă, după „reforma agrară” (sintagma mea) din ultimii ani ai dominației otomane, legarea de glie a țăranilor ajunși în situația de iobagi ai statului, monopolurile (țuică, sare, păduri), dările împovărătoare, colonizările cu dislocări de sate românești, abuzurile administrației și armatei, ambele prevaricatoare, încercările de catolicizare⁶⁵, unele pomenite, mai pe scurt, firește, și în eseul lui Vicențiu Grozescu.

În opinia lui Bujor Surdu, răscoala ar fi început încă din primăvara anului 1737, întâi prin refugiu în munți, deci implicit refuzul robotei, în contextul războiului care a debutat în 1736, apoi în vara lui 1737, luând amploare, când cete mici de țărani – de fapt lotri! – „atacau probabil detașamente mici de soldați și stânjeneau mai ales aprovizionarea garnizoanelor” din zona Mehadii și cea adiacentă⁶⁶.

Înrolarea ca „seimeni”, un fel de auxiliari ai armatei otomane, este apriat arătată în studiul la care mă refer, cum și colaborarea în luptă a țăranilor alături de turci (cum la Cornia)⁶⁷, pe când Grozescu este „pudic” în materie, socotind-o probabil prea puțin onorabilă – ori din surse otrăvite, poate; așa-zișii „curuți”, deși pomeniți în unele surse, nu sunt participanți siguri, cum îi dădea Griselin⁶⁸.

⁶³ Vezi Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, 1981, p. 7 și 16 (nota 13).

⁶⁴ Bujor Surdu, *op.cit.*, p. 291.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 294-307.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 310-311.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 312-316.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 317.

Represaliile, de o nejustificată duritate (aducând a genocid!), la care a participat generalul din Ardeal Joseph Căsar Lentulus (originar din Elveția, încă nu neutră...) cu 1300 de cavaleriști și un corp de oștire din Timișoara, în total circa 4000 de soldați, inclusiv 320 de sârbi, remarcați negativ de Grozescu – dar la alt loc spunându-se că ar fi fost și români între ei, de la fosta graniță (tisa-mureșană) – sunt arătate în desfășurarea lor, inclusiv după Pesty, cu episoadele evocate și de Grozescu (jafuri, omoruri, distrugerii de sate, chinezul din Slatina aflat între victime, măcelul din Caransebeș, duritatea extremă a represiunii din Luncă – pentru că și răsculații erau mai îndârjiți acolo – corespondența aflată la moara din Topolovăț etc.), totul pe fondul unei false amnistii⁶⁹, înșelăciune nedemnă de o Împărăție zisă creștină, tonul fiind intens reprobator.

Autorul aici citat constata și el că doar patru conducători erau cunoscuți după nume⁷⁰, cum o făcea nemulțumit și Grozescu, iar episodul Petru Vancea, trecut de la Griselini la Stoica de Hațeg, Grozescu și alții, îl corectează după arătările lui Patriciu Dragalina, în anexa unde reproduce câteva pagini din *Cronica protei de la Megia*⁷¹.

Remarca și acest autor, cum intuiuse și Grozescu, că ofițerii austrieci au urmat firul văilor, neavând curaj a se aventura în munți⁷².

Tot monograful arătat borna evenimentele între 1737 – poate prematur (ele începeau în 1738 pentru Costin Feneșan) și 1739 în principal, apogeul represiunii fiind atins în lunile ianuarie și februarie din acel an, dar totuși a avut „ultimele pâlâpâiri” în 1740, când cete de țărani (probabil lotri) refugiați în sudul Dunării trec din nou la nord de fluviu, atacând așezări ale coloniștilor⁷³. Vicențiu Grozescu am văzut că socotea – greșit – răskoala ca începută în 1739⁷⁴, tocmai când a fost înăbușită!

El, totuși, restrâns la o informație limitată și fără a accede la documente, a avut o intuiție istorică mai acută decât a multor istoriografi străini. Cred că fiind motivat național, cum și aceia de altfel, ori politic, și ăst fel căutau să

⁶⁹ *Ibidem*, p. 318-320, 322, 328.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 328.

⁷¹ *Ibidem*, p. 335 (*Anexe*).

⁷² *Ibidem*, p. 322.

⁷³ *Ibidem*, p. 322, 324.

⁷⁴ Cf. nota 13, *supra*.

justifice stări de lucruri intolerabile, ori să blameze un întreg popor „vinovat”, atunci când culpa era în altă parte, mai aproape de curtea proprie.

Deși practic uitat, căci necitat în lucrările ulterioare, mai ample (cu excepția lui George Popovici), eseul lui Vicențiu Grozescu a fost util, socot, la vremea lui, pentru cetitorii *Dreptății*, care erau în număr de câteva mii – după aprecierea lui Valeriu Branisce, cel ce o dirija⁷⁵ – dându-le o imagine veridică în linii mari celor care nu avuseseră nicio informație anterioară, ori corectând-o pe cea deformată de slujitorii neonești ai muzei Clio.

⁷⁵ Valeriu Branisce, *Amintiri din închisoare*, ed. Alexandru Porțeanu, București, 1972, p. 224, 259, 266: 1000 de abonați cu plata înainte în prima lună, iar până la sfârșitul anului 1894 „1900 abonamente plătite [în avans], afară de mai multe sute [de] exemplare ce se vindeau cu numărul în diferitele noastre orașe”; de pildă, la sfârșitul lunii martie își trimitea servitoarea „până la librăria apropiată unde se vindea *Dreptatea* să-mi cumpere un exemplar de astăzi”. Acel tiraj „Era negreșit un succes mult promițător, mai ales în acele vremuri. Dar procesele l-au înghițit.” Se referea la cheltuielile legate de acelea, de apărare, amenzi penale, salarizarea celor condamnați etc.

LA RÉVOLTE PAYSANNE ANTI-AUTRICHIENNE DE 1738-1739 VUE PAR VICENȚIU GROZESCU

Résumé

Vicențiu (Vincent) Grozescu (1838-1897) fut prêtre, puis archiprêtre uniate (catholique de rite oriental) a Sânnicolau Mare (Grand Saint Nicolas) et finalement a Logoj, deux villes appartenantes à l'époque à la partie hongroise de l'Autriche-Hongrie, maintenant arrondées au département Timiș de l'Ouest de la Roumanie.

Il fut l'auteur de quelques brochures et essais/études historique publiés dans des journaux roumains, comme cela dédié aux districts roumains du Banat munis des privilèges d'autonomie dans le Royaume hongrois du Moyen Âge et puis dans le Principauté de Transylvanie jusqu'à la conquête ottomane (1658).

La „libération” du Banat, en fait la conquête autrichienne de 1716, valerait pour les paysans roumains, la grande majorité de la population, sauf les quelques milliers de Serbes, la réduction à l'état de servage de la Couronne, des innombrables impôts, l'institution des monopoles des forêts, de l'alcool, des paturages, du sel et tous les abus des nouveaux colons allemands.

Ces furent les raisons de la grande révolte paysanne de 1739 (en fait, de 1738, même 1737, jusqu'en 1739) indique Grozescu dans un ouvrage publié dans le journal *Dreptatea (La Justice)* de Timișoara en 1894, et non pas la simple volonté de vol et destruction, comme soutenaient nombre d'historiens allemands et hongrois, d'après la version des autorités autrichiennes, les vraies coupables.

Considérés comme des traîtres, à cause de la collaboration avec les armées ottomanes – parce qu'ils regrettaient le régime libéral du Sultan! – les revoltés furent durement réprimés. Le détachement transylvain du général Lentulus, d'origine suisse, fit se remarquer par toutes sortes d'atrocités, meurtres, villages détruites, vols, viols etc. L'auteur condamne aussi les militaires Serbes qui ont participé aux repressailles.

Sa vision historique en ce qui concerne la situation des Roumains est très pessimiste parmi tant des ennemies, comme les Autrichiens, les Hongrois et les Serbes.

Je pense que son essai fut utile, dès son temps, aux lecteurs peu familiarisés à l'époque, c'est à dire la première partie du XVIII-ème siècle dans le Banat „autrichien”.

UN CURRICULUM VITAE AL PATRIARHULUI IOSIF RAIACICI

Vasa Lupulovici*

Cuvinte cheie: Iosif Raiacici, *curriculum vitae*, sârbi

Mots clé: Iosif Raiacici, *curriculum vitae*, serbes

În secția de manuscrise a Matitei Srpska din Novi Sad (Rukopisno Odeljenje Matice Srpske) se află un document redactat în limba sârbă veche (*sloveno-srbski*), ce conține un *curriculum vitae* al patriarhului Iosif Raiacici¹. Documentul se află înregistrat sub cota M 10.122 și conține 36 de pagini în care textul cu litere de mână este scris pe jumătatea din dreapta a fiecărei pagini, jumătatea din stânga fiind folosită doar pentru unele inserări în text. Pe documentul în cauză este atașată cu agrafe o foiță de hârtie scrisă în mare parte cu majuscule, ce conține următorul text:

CURRICULUM VITAE. ПАТР. Ј. РАЈАЧИЋА. ТЕКСТ = СТ-СРМСКИ 36 1/2 СТРАНИЧЕ 4 СТАН ОД РУКОПИС. SINE DATO. Curriculum vitae al patriarhului Josif Raiacici. În partea stângă a foiței a fost

* Preot paroh Biserica Ortodoxă Sârbă, Reșița.

¹ Iosif Raiacici, personalitate marcantă a Bisericii Ortodoxe sârbe, s-a născut pe 20 iulie 1785, la Luciani (Croatia). Tatăl său, Luka Raiacici, dorind să-i dea fiului său o educație aleasă, l-a înscris mai întâi la școala germană din satul natal care se afla pe teritoriul regimentului grăniceresc Ogulin, după care l-a trimis să-și continue studiile la Karloviț, Zagreb și Seghedin. La Seghedin, la piariști, a terminat anul I și II de filozofie după care și-a continuat studiile la Viena, la universitate, unde a învățat limba latină, artele frumoase și alte științe înalte. Când, în timpul războiului dintre austrieci și francezi, cei din urmă s-au apropiat de Viena, tânărul Ilia (numele de mir) și-a întrerupt studiile și, în anul 1809, a intrat în așa-numitul „batalion școlar”. Întrucât și-a întrerupt studiile, în anul 1810 s-a pus la dispoziția episcopului său, Moise Miocovici care, pe 10 aprilie 1810, l-a tuns în monahism la mănăstirea Gomirje. În decurs de numai un an a urcat toate treptele monahale fiind hirotonit arhimandrit pe 20 decembrie 1811. Întrucât episcopul Miocovici s-a îmbolnăvit, Raiacici, vreme de șase ani, a administrat eparhia Karlovițului de sus. Pe 24 iunie 1829 a fost hirotonit episcop la Karloviț, după care i s-a încredințat spre păstorie eparhia Dalmației. În această eparhie el a deschis la Šibenik o școală clericală și s-a distins ca mare luptător împotriva uniației care era sprijinită de însăși autoritățile politice. Devenit incomod

scris pe verticală cuvântul „NEPOTPUN”, care atrage atenția că biografia cuprinsă de document nu este completă².

autorităților, la intervenția acestora, prin hotărârea Cancelariei de Curte din 5 iulie 1833, a fost mutat în eparhia Vârșetului. La Vârșet a continuat lupta împotriva prozelitismului uniatic, care s-a intensificat tot mai mult în această eparhie. În timpul epidemiei de holeră ce a cuprins Vârșetul în anul 1836, episcopul Raiacici, împreună cu preoții din eparhie, s-a remarcat prin ajutorul dat bolnavilor care au fost părăsiți chiar de familiile lor. Cu prilejul alegerii noului mitropolit în luna august 1842, Raiacici s-a aflat între candidați. Deși a primit cel mai mare număr de voturi, întrucât nu a fost unanimitate, împăratul l-a numit pe Raiacici mitropolit. Acest fapt l-a nemulțumit în mare măsură pe Raiacici, pentru că s-au încălcat uzanțele în vigoare ale Congresului național bisericesc, care prevedeau doar confirmarea de către împărat a candidatului care a întrunit cel mai mare număr de voturi și în nici un caz numirea acestuia. De acest precedent creat se va servi mai târziu și împăratul Franz Iosif când, în 1881, l-a numit patriarh pe episcopul de Bacika, Gherman Angelici. În timpul venirii lui Raiacici pe scaunul mitropolitan din Karloviț au început să se intensifice conflictele între popoarele slave din imperiu și maghiari și cele dintre maghiari și austrieci, pe de altă parte. În calitate de membru al Dietei, mitropolitul, de mai multe ori, a luat apărarea intereselor poporului său. Din proiectele sale, precum cele de înființare a unui seminar la Karloviț și ridicarea gimnaziilor de la Karloviț și Novi Sad, de rang inferior, la cel superior, și îmbunătățirea situației școlilor pedagogice existente, el a reușit doar să înființeze o tipografie mitropolitană la Sremski Karloviț. În vâltoarea evenimentelor din anul 1848, mitropolitul s-a pus în slujba poporului. Au rămas cunoscute și azi cuvintele „Vom fi cu poporul și ce va da Dumnezeu”. La dorința maselor, mitropolitul, pe 1 mai 1848, a convocat o adunare populară la Karloviț, la care poporul urma să stabilească poziția față de evenimentele aflate în desfășurare. Chiar dacă guvernul maghiar a cerut ca adunarea să-și întrerupă lucrările, aceasta și le-a continuat. La această adunare mitropolitul a fost declarat patriarh iar participanții au hotărât înființarea Voivodinei sârbe, în fruntea căreia și-au ales și voievod în persoana colonelului Ștefan Suplikat. În bătăliile cu maghiarii care au urmat, Raiacici și-a adus o mare contribuție, el implicându-se atât în dotările logistice ale armatei cât și în demersurile diplomatice. În anul 1854 a încercat să deschidă la Karloviț o universitate, dar acțiunile sale în împlinirea acestui deziderat au eșuat. Întrucât a apărut cu ardoare interesele național-bisericești ale poporului sârb, a intrat de mai multe ori în conflict cu Curtea veneză și cu împăratul însuși. Tot pe plan bisericesc s-a opus cu vehemență separării Bisericii ortodoxe din Ardeal de mitropolia Karlovițului. Desființarea Voivodinei sârbe din anul 1860 i-a produs o mare amărăciune, fapt pentru care a înaintat un protest însuși împăratului. A murit pe 1 decembrie 1861, an în care Congresul național bisericesc, aprobat de către împărat, și-a început lucrările. A fost înmormântat la Catedrala mitropolitană din Sremski Karloviț - Sava Episkop Sumadijski, *Srpski ierarsi od devetog do dvodesetog veka*, Beograd, Podgorica, Kragujevac, 1996, p. 259-261; Suzana Milovanović, Aleksandar Petiević, *Patriarh Iosif Raiacić*, Novi Sad, 2005, p. 3-30

² Acest „Curriculum vitae” al lui Raiacici nu este complet doar în sensul că în el nu este cuprinsă toată viața lui Raiacici care, după cum bine se știe, a murit în anul 1861, iar

Întrucât acest document nu a fost tradus nici măcar în limba sârbă modernă, el fiind folosit de istorici sârbi în diferite lucrări referitoare la patriarhul Iosif Raiacici în forma sa originală, prin acest demers al nostru vom prezenta traducerea lui în limba română, fiind încredințați că documentul tradus va fi de mare folos și istoricilor români atunci când aceștia vor face referiri atât la marele ierarh cât și la alte evenimente de interes pentru istoriografia românească³.

Un alt fapt ce trebuie remarcat este că istoricii sârbi consideră textul documentului în cauză drept o autobiografie a lui Iosif Raiacici, în pofida faptului că în text toate referirile la patriarh sunt făcute la persoana a treia. Această constatare considerăm că este pe deplin justificată, ea rezultând atât din simpla comparare a scrisului din așa-numita „autobiografie” cu cel din multele scrisori scrise de patriarh⁴, dar și de modul subiectiv și afectiv cu care patriarhul relatează unele evenimente⁵.

Prezentarea faptelor și frământărilor patriarhului la persoana a treia a fost făcută cu premeditare de către patriarh tocmai pentru a-și ascunde subiectivismul în prezentarea acestora și a conferi scrierii sale o notă mai mare de obiectivitate.

În ce privește anul scrierii documentului în cauză, acesta este fără îndoială anul 1848, pentru această ipoteză pledând însuși textul documentului, care se încheie în acest an cu relatările despre moartea voievodului Ștefan ‘uplikaț și încredințarea conducerii armatei mai întâi colonelului Meierhofer și apoi generalului Kuzman Todorovici, despre care scrie că a ajuns de la Osiek la Zemun, iar de aici în Banat „... și conduce armata sârbă”. Faptul că ultima frază din textul documentului este la timpul prezent poate fi un motiv solid de acceptare a ipotezei sus-amintite.

Un alt motiv care ar pleda pentru scrierea acestui curriculum în anul 1848 ar fi și acela că patriarhul a fost supus, în acel an, deseori unor grele încercări, însăși viața fiindu-i în pericol, și că el, convins de „rolul” care l-a jucat în istoria sârbilor din Voivodina, și-a dorit ca acest rol să nu fie dat uitării ci să

evenimentele cuprinse în acest curriculum sunt până în anul 1848. În schimb, documentul în cauză este complet, el fiind terminat în anul 1848.

³ Cum ar fi, de exemplu, cele referitoare la metodele folosite de uniți în câștigarea de noi adepți și de protestul lui Raiacici împotriva zidirii catedralei uniate din Piața Lugojului.

⁴ Vezi *Andrei Șaguna, Corespondența*, I, 2, cu ediție, studiu introductiv și note de N. Bocșan, I.V. Leb, G. Gârdan, B. Ivanov, V. Lupulovici, I. Herbil, Cluj-Napoca, 2007.

⁵ În special cele ce privesc relațiile lui Raiacici cu mitropolitul Stefan Stratimirovici.

rămână cunoscut posterității și ca atare, încercat de asemenea frământări, și-a scris biografia.

În comparație cu o altă „autobiografie” scrisă mai târziu de patriarh, în anul 1856, în limba germană, „Thatgeschichte”⁶ – care se păstrează în arhiva Academiei de Știință și Artă (SANU) din Belgrad –, putem considera autobiografia de față drept o „schiță autobiografică”, dar o schiță ce, cu siguranță, a fost folosită în scrierea celeilalte autobiografii care este mult mai vastă și mult mai detaliată, unde evenimentele din viața patriarhului sunt consemnate până în toamna anului 1852 și căreia istoricul Iovan Radonici i-a consacrat o întreagă carte⁷.

În pofida faptului că autobiografia în limba sârbă este mai sumară decât cea în limba germană, ea este importantă și prin faptul că surprinde și unele aspecte ce lipsesc din autobiografia în limba germană⁸. În felul acesta, curriculum-ul de față întregeste prin informațiile ce le conține biografia marelui ierarh sârb, iar traducerea lui în limba română, în pofida faptului că reprezintă o contribuție modestă, contribuie totuși la îmbogățirea bazei de date a istoriografiei multiculturale bănățene.

⁶ Scrisă cu caractere gotice în limba germană, această autobiografie i-a servit lui Raiacici drept act însoțitor cererii pe care a trimis-o împăratului Franz Iozef I de a dobândi titlul de baron - S. Milovanović, A Petierić, *op. cit.*, p. 3.

⁷ Jovan Radonici, *Autobiografija patriarha Josifa Rajačića kritična ocena*, în *Posebna izdanja*, kn. 178, Odeljenje drustvenik nauka, nova serja kn. 5, Beograd, 1951.

⁸ Un exemplu în acest sens este faptul că în autobiografia în limba germană Raiacici nu amintește unde și-a făcut studiile teologice, pe când în curriculum-ul ce face obiectul studiului de față, Raiacici face precizarea că a terminat studiile teologice la Plaška și că în timpul acestor studii a fost ajutat de episcopul Moisie Miocovici – J. Radonici, *op. cit.*, p. 9.

ANEXA
Autobiografia patriarhului Iosif Raiacici
 (traducere)

Iosif Raiacici, născut pe 20 iulie 1785 în satul Luciani de pe teritoriul regimentului grăniceresc Ogulin din Croația. A fost școlit de către tatăl său, protopopul Luka, în școala grănicerească din localitate apoi la Karloviț și Zagreb în știința învățării copiilor și educarea acestora. Tatăl său, văzând în el minunate daruri ale minții și inimii cu care era dotat tânărul, l-a dat la Gimnaziul din Karloviț care în acea vreme bărbați destoinici ca profesori a avut. Iosif aici în afară de o bună purtare s-a făcut remarcat printre elevi și prin rezultate foarte bune. Când a terminat studiile gimnaziale, Iosif a învățat științele filozofice la Liceul din Seghedin iar după aceea și-a prelungit studiile cu cele de drept la Universitatea din Viena.

Asedierea Vienei de către francezi în anul 1809⁹ l-a determinat pe Iosif să se întoarcă în patria sa care, după înțelegerea dintre Franța și Austria, sub conducerea celei dintâi a revenit. Reîntorcându-se Iosif în patria sa, acolo el a fost tuns și primit în cinul monahal de către cel întru fericită adormire episcop al Karlstad-ului, Moisie Miocovici¹⁰ care în timpul studiilor l-a ajutat. Înainte de a urca pe treptele acestei demnități, Iosif a terminat și științele teologice la

⁹ În autobiografia în limba germană patriarhul a scris că și-a întrerupt studiile de drept de la Universitatea din Viena, pentru că s-a înrolat în batalionul școlar în anul 1809 când trupele franceze au asediat Viena. În curriculum-ul ce face obiectul studiului de față, patriarhul a trecut sub tăcere acest fapt.

¹⁰ Moisie Miocovici, episcopul Karlovițului de Sus, s-a născut în anul 1770, la Jozefovo, în Banat. În anul 1789 a fost tuns în monahism la mănăstirea Rakovaț. În același an a fost hirotonit de episcopul Vârșetului, Vichentie Popovici, în treapta de ierodiacon, după care a fost numit notar consistorial la Plaška. În anul 1798 a fost hirotonit ieromonah de episcopul Ștefan Avacumovici. Tot în același an, episcopul Kiril Jivkovici al Pakrațului, l-a hirotesit ca arhimandrit al mănăstirii Rakovaț. Pe perioada cât episcopul amintit se afla la Viena, a administrat eparhia Karlovițului de Sus. În anul 1803 a fost numit arhimandrit al mănăstirii Bezdin, unde a stat până în anul 1807, când a fost ales episcop al Karlovițului de Sus. În noua sa demnitate s-a ocupat de deschiderea a cât mai multor școli în eparhie. A publicat la Veneția un Catehis al protopopului Stoian Șobat. A murit la Pleška, pe 14 decembrie 1823 - Sava Episkop Sumadijski, *op. cit.*, p. 339-340.

Plașka¹¹ și la scurt timp după aceasta în mod ierarhic (trecând succesiv prin celelalte cinuri călugărești - n.t.) a fost hirotosit de binefăcătorul său ca arhimandrit al mănăstirii Gomirie. Această demnitate lui Iosif câmpuri largi de activitate i-a deschis. El în întinsa și destoinica eparhie a Karlstad-ului, după porunca episcopului său, a înfăptuit mai multe treburi oficiale și toate treburile consistoriale le-a îndeplinit. Tot la porunca episcopului său cu autoritățile franceze a avut mai multe convorbiri și a încheiat mai multe înțelegeri dând dovadă de înțelepciune și seriozitate.

Când treburile oficiale i-au permis o odihnă trupească și sufletească, care însă a fost de scurt timp, s-a mai îndeletnicit în mănăstirea sa cu învățarea copiilor din parohia învecinată.

Timul ispitirii poporului croat s-a terminat în anul 1813 când acesta a intrat sub aripa ocrotitoare a Casei regale austriece. Adunarea conducătorilor împăraților, regatelor și țărilor europene s-a ținut în anii 1814-1815 la Viena și episcopul Miocovici la Viena a trebuit să meargă. Iosif cărma eparhiei în mână a trebuit să o primească și a condus turma duhovnicească în mod exemplar și deosebit. Soarta a vrut ca Iosif nu numai demnitatea episcopală să o reprezinte, dar să demonstreze și cărmuitorului pământesc, celui întru fericită adormire împărat și rege Franz I, că este destoinic de protecția sa cea milostivă. Episcopul Miocovici la scurtă vreme de la întoarcerea sa de la Viena, a fost lovit de boală și nu a mai fost în stare ca treburile sale oficioase să le săvârșească. Din acel ceas Iosif a primit conducerea eparhiei Karlstad-ului și a fost până la moartea episcopului Miocovici, din anul 1822, locțiitorul (nomesnicul) acestuia.

Imperatorul și regele Franz I a vizitat în anul 1818 credincioșii săi (supușii - n.t.) din Croația și Iosif l-a însoțit în toate locurile din eparhia Karlstad-ului. Iosif în această ocazie rară experiență vastă a dobândit și și-a arătat dragostea sa față de conducătorul pământesc și râvna sa față de biserică și popor, calitățile sale fiind mereu în fața ochilor împăratului și luminatei sale curți, câștigându-le tuturor bunăvoința. Unii domni au primit cu ochi răi această împărătească mulțumire și cu limbă otrăvită celui întru fericită adormire arhiepiscop și mitropolit Stefan Stratimirovici l-au clevetit pe Iosif. Iosif, care în acea vreme a condus eparhia pe toată durata cât episcopul său a fost bolnav, vreme de mai bine de 10 ani, și care capul uniției ce tocmai se născuse cu înțelepciune l-a nimicit, a fost înlăturat pe nedrept de ierarhul său de la vârf¹², care l-a numit în

¹¹ Această precizare nu este amintită în autobiografia sa în limba germană.

¹² Mențiunea din curriculum sugerează faptul că Iosif Raiacici, pe atunci arhimandrit, nu se

fruntea episcopiei Karlad-ului pe arhimandritul mănăstirii Œișotovaț, Lukian Mușițki¹³. Dar râvna lui Iosif pentru biserică și poporul croat nu a scăzut câtuși de puțin în urma acestei nedreptăți și mai mult de atât, cu multă pă sare și sinceritate arhimandritului Mușițki i-a făcut cunoscute toate trebuințele și lipsurile eparhiei. Bucurându-se de mare încredere în popor și în rândul preoților, Iosif cu cea mai mare sânguință spre o mai bună educație a tineretului și preoțimii s-a aplecat. Zidirea școlilor în Plașka și donațiile însemnate din partea poporului trebuie puse pe seama activității lui Iosif.

afla în grațiile mitropolitului Stratimirovici. Motivul dizgrației îl constituie faptul că Raiacici a tradus din limba slavonă în limba sârbă *Catehis*-ul sinodal din anul 1774. Traducerea în cauză a fost cerută încă în anul 1803 de Comanda generală militară a Karlovițului de Sus, dar mitropolitul Stratimirovici, sub bănuiala că sub această cerere s-ar ascunde unele planuri tainice ale comandai militare de a pune în aplicare măsuri ce ar favoriza uniația, a ordonat episcopului de atunci al Karlovițului de Sus, Petar Vidac, să nu dea curs acestei invitații. Întrucât autoritățile militare amintite au cerut acest lucru și în 1807, noul episcop instalat, Moisie Miocovici, tot sub influența mitropolitului Stratimirovici, nu a dat nici el curs acestei cereri. În schimb, când în anul 1817 Comanda generală și-a reînnoit cererea în ce privește traducerea catehis-ului, episcopul Miocovici i-a încredințat această misiune lui Iosif Raiacici, care a îndeplinit cererea autorităților militare de a traduce amintitul catehis în limba sârbă vorbită de popor și care urma a fi tipărit cu caractere latine. După traducere, episcopul a înmănat catehisul autorităților militare. Acest fapt, după ce a fost adus la cunoștința mitropolitului Stratimirovici, acesta a cerut episcopului Miocovici să-l tragă la răspundere pe Raiacici. Episcopul Miocovici i-a luat apărarea lui Raiacici răspunzând mitropolitului că el a fost cel care i-a ordonat lui Raiacici să facă traducerea. În același timp episcopul Miocovici a cerut Comandei generale manuscrisul înapoi, motivând că trebuie să-l trimită mitropolitului pentru cenzură. În aceste condiții, manuscrisul cu traducerea Catehis-ului n-a văzut lumina tiparului niciodată - J. Radonić, *op. cit.*, p. 10.

¹³ Lukian Mu'iki (înainte de monahism, Luka Emușițki) s-a născut la Temerin, în anul 1777. După școala primară și șase clase de gimnaziu, a studiat dreptul și filozofia la Universitatea din Pesta. După aceste studii a lucrat funcționar în cadrul Mitropoliei Karlovițului unde, în paralel, a terminat și studiile teologice. În anul 1801 a fost tuns în monahism la mănăstirea Grgheteg iar în anii 1805-1812 a activat ca profesor la școala clericală din Karloviț. A scris mai multe poezii devenind cunoscut și ca bun poet. Numit ca stareț al mănăstirii Œișotovaț, s-a dovedit un slab administrator. În anul 1824 a fost numit administrator al eparhiei Karlovițului de Sus și, din 1828, episcop al acesteia. În anul 1829, fără aprobarea autorităților politice și ecleziastice, a mutat sediul eparhiei și al seminarului din Plașka la Karlovaț. La fel ca și arhimandritul Iovan Raici, episcopul Mușițki a fost considerat cel mai învățat sârb al timpului său. A murit pe 23 martie 1837 - Sava Episkop Sumadijski, *op. cit.*, p. 289.

Între timp s-a vacantat eparhia Budei, iar arhimandritul Stefan Stancovici¹⁴, deși era mai nou în această demnitate (decât Iosif - n.t.), acesta a fost trimis la administrația acesteia. Totuși, Iosif a fost desemnat de episcopul Josif Putnik, administratorul episcopiei, ca în lipsa lui să conducă dieceza Pakrațului.

În anul 1828 a completat răposatul arhiepiscop și mitropolit Stefan Stratimirovici patru eparhii vacante cu arhimandriți mai tineri. Dar puternicul suflet care a trebuit cu indiferență să suporte toate loviturile soartei și răutățile (oamenilor - n.t.) sănătatea lui Iosif s-a șubrezit și el aproape toată iarna anului 1828-1829 în Pakraț a stat bolnav. În acest timp persecuțiile împotriva lui au luat sfârșit și împăratul Franz I în înțelepciunea lui, l-a numit pe Iosif ca episcop al Dalmației.

Cu prilejul numirii actualului patriarh în demnitatea de episcop al Dalmației, un sârb a compus o poezie, care însă nu a fost publicată și din această cauză noi o prezentăm aici și credem că din conținutul ei vom înțelege mai bine această biografie pentru că: „Necunoscute sunt căile Domnului în ce privește conducerea Bisericii ortodoxe din Dalmația”¹⁵.

¹⁴ Stefan Stancovici, mitropolit al Karlovițului între anii 1837-1841, s-a născut la Sremski Karloviți în anul 1788. După școala primară și gimnaziul în locul natal, a studiat filozofia la Universitate din Pesta. În anul 1807, mitropolitul Stratimirovici l-a numit profesor la „prima clasă gramaticală” din Karloviț și funcționar la Cancelaria mitropolitană. Paralel a studiat și la școala clericală din Karloviț. Cu binecuvântarea mitropolitului Stratimirovici s-a pus la dispoziția episcopului Pakrațului, care, la scurt timp, l-a hirotonit diacon și apoi i-a încredințat funcția de notar consistorial. În anul 1809 a intrat în monahism unde, în decurs de 10 ani, a ajuns arhimandrit. În această calitate i s-a încredințat administrația mănăstirii Orohovița. Pe 20 ianuarie 1829 a fost hirotonit pe seama episcopiei de Buda. După moartea mitropolitului Stefan Stratimirovici, a devenit mai întâi administrator al mitropoliei Karlovițului și, din 23 noiembrie 1837, titular al acesteia. În noua sa demnitate a stăruit ca să se convoace un congres național bisericesc, întrucât vreme îndelungată un asemenea congres nu s-a întrunit. De asemenea a făcut mai multe demersuri ca școlile clericale să fie ridicate la rang de seminarii. Deși nu a reușit în cele două demersuri datorită scurtei sale păstoriri, el s-a remarcat prin faptul că, din venituri proprii, a finanțat școlarizarea a 12 tineri, între care se afla și cunoscutul pictor și scriitor Dimitrie Avramovici. După moartea sa în 1841, din averea sa s-a vărsat în Fondul intangibil suma de 75.000 forinți (valută austriacă - Sava Episkop Sumadijski, *op. cit.*, p. 473-474.

¹⁵ Aici urmează poezia amintită în text, în care Iosif este lăudat și omagiat. Din cauza stilului extrem de greoi și a abundenței arhaismelor s-a renunțat la traducerea ei.

Fiind cunoscuți ai Bisericii Ortodoxe răsăritene, și-au apărat credința lor iar lanțurile grele și întunecate au fost aruncate. În această situație jalnică¹⁶ a venit noul ierarh Iosif în mijlocul turmei sale duhovnicești care prin el a primit un mântuitor și curajos apărător pe care turma l-a așteptat. Iosif, vreme de cinci ani și mai bine, cu râvnă apostolică și înțelepciune pentru credința ortodoxă răsăriteană s-a luptat în Dalmația. Scrisorile lui polemice cu guvernatorul respectiv au fost puse la păstrare în Arhiva Patriarhiei Sârbe și servesc la lămurirea istoriei bisericești. Arhiepiscopul și mitropolitul Stefan Stratimirovici abia acum a văzut cât de nedrept s-a purtat cu Iosif și că în el are pe cel mai curajos, cel mai însuflețit și cel mai înțelept episcop.

Noi am citit scrisoarea amintitului arhiierarh în care acesta îl denumeste pe Iosif după Sf. Apostol Pavel ca mare luptător al ortodoxiei răsăritene.

Comportamentul acestui întâistătător Domn ierarh al bisericii cu Iosif mărturisește îndeajuns că în pieptul acelui (ierarh) trăia o mare iubire de dreptate și că el ca om nu a avut răutate. Când acesta a primit strălucitoare dovezi despre iubirea lui Iosif față de biserică și neamul său, a înlăturat din jurul său pe toți clevetitorii lui Iosif și a devenit ocrotitorul acestuia. De aceea arhiepiscopul și mitropolitul Stefan Stratimirovici văzându-se împovărat cu mulți ani, l-a mutat pe Iosif în sinodalnica eparhie a Vârșetului pentru a-l avea între înalții arhipăstori destoinici (ai mitropoliei sale - n.t.). La cererea sa a fost Iosif mutat în eparhia Vârșetului în anul 1834. În acest nou episcopat a activat Iosif vreme de opt ani cu râvnă, ardoare și devotament pentru biserică, neam și patrie. Am spune de parcă destinul l-a ales pe el să lupte împotriva dușmanului ortodoxiei răsăritene: uniația. Preoțimea bisericii apusene, încurajată de autoritățile laice, a întrebuințat toate mijloacele împotriva celor care se împotriveau ideii ca din biserica ortodoxă, către cea apuseană să treacă credincioșii. Promisiunile, răsplata, bănuielele, amenințările, închiderea în temnițe am putea spune că au fost metode întrebuințate ca numărul uniaților în Banat să poată crește. Era firesc ca o asemenea acțiune în cadrul bisericii răsăritene trebuia distrusă și introdusă o

¹⁶ În acel timp în Dalmația acțiunile prozelitiste uniate se desfășurau cu mare forță. Ele au fost sprijinite chiar de autoritățile austriece. Predecesorul episcopului Raiacici, episcopul Benedict Kralievici, care a fost instalat de autoritățile franceze, pentru a-și arăta fidelitatea față de noile autorități austriece, a făcut mari concesii cercurilor catolice și uniate care au fost ajutate chiar de guvernatorul Dalmației, groful Venceslav Lilienberg. În aceste condiții este ușor de constatat că misiunea lui Raiacici n-a fost deloc ușoară - Suzana Petievici, Alexandra Petievici, *op. cit.*, p. 5-9.

disciplină prin care orice preot al bisericii răsăritene, care ar fi săvârșit o faptă rea sau o abatere, să fie tras aspru la răspundere sau să fie chemat la autoritățile laice sau bisericești și nu trebuie permis ca acesta să plece spre preotul bisericii apusene ori al bisericii uniata unde, prin mărturisirea credinței uniata, nu numai că scăpa de pedeapsă și mai mult de atât chiar era răsplătit.

Noi aici în mod excepțional din numeroasele și nenumăratele exemple despre modul de recrutare (a credincioșilor - n.t.) pentru uniație vom prezenta doar două¹⁷. În cercul de competență al judecătoriei Oravița trăia un cinstit valah (român - n.t.) care, prin comportamentul său de creștin răsăritean, pentru cneazul (primarul - n.t.) său uniat a fost ca un spin în ochi. Pentru ca și această „piatră tare” să fie atrasă la uniație, el fost el învinuit că în pădure cu haiducii s-a întâlnit. Pentru această închipuită abatere l-au aruncat în temniță și după câteva zile i s-a explicat că el numai prin trecerea la uniație poate scăpa de moarte (condamnarea la moarte - n.t.). Dar duhul cinstit nu putea fi înspăimântat așa de ușor iar samavolnicii au întrebuințat toate mijloacele ca pe acest om să-l câștige. Ei, pe el, l-au înfometat și l-au însetat și la interogatoriile din temniță l-au bătut și l-au chinuit. După aceea, când în intenția lor nu au reușit, fanaticii au hotărât să-l piardă prin moarte cumplită. Aceasta s-a întâmplat în mijlocul verii, în luna iunie, când soarele era arzător, iar ei pe o căruță pe un deal cu lanțuri l-au legat la soare. Flămând, însetat, ars într-un cuvânt în mod drăcesc, (diabolic - n.t.) când în chinuri nemaîntânite acest om a fost adus până la ultima suflare, atunci a strigat acel mucenic: Dezlegați-mă și nu mă mai chinuiți! Nu numai legea uniata ci și pe cea turcească, jidovească sau cea a animalelor o voi primi!

Un capelan a spart lada parohului său și a furat bani și obligațiuni. Pentru această abatere a răufăcătorului s-a dat dispoziție ca, prin intermediul obștii militare din Regimentul sârbo-banatic, să fie cercetat și judecat. Dar el s-a sustras atât de la cercetare cât și de la judecată întrucât a trecut la uniație. Prin asemenea mijloace mântuirea sufletelor se dobândește! Ferice de acea credință creștină care sectele sale prin asemenea metode le înmulțește!

Iosif cu toată râvna și truda a cutezat să se împotrivescă uniației din eparhia Vârșetului, scrisorile sale către toate autorități, care se păstrează în Arhiva diecezei Vârșeț, sunt îndestulătoare dovezi a unei cutezante de excepție cu care Iosif a apărât Biserica răsăriteană. Dar preoțimea apuseană, neținând

¹⁷ Cele două exemple date de patriarh confirmă încă o dată metodele dure folosite de uniați pentru câștigarea de noi adepți.

seama de dispozițiile autorităților laice, nu lua în seamă nici cea mai întemeiată reclamație și lucra pe mai departe la intențiile sale.

Această precizare adeverește modul cum s-a zidit biserica uniata din Lugoj, pe care preoțimea apuseană, împotriva ordinelor varmeghiei Carașului și a celui întru fericită adormire palatin Iosif, în piața Lugojului a zidit. Demn este a citi cum Iosif împotriva acestei zidiri a bisericii uniate a procedat la Dieta ungară din anul 1844, unde pe bună dreptate a reclamat acest lucru. Dar având în vedere că misiunea noastră principală este de a contura biografia lui Iosif și de a o preda lumii, aceea această jalbă o vom prezenta separat.

În anul 1836 a murit arhiepiscopul Ștefan Stratimirovici. Pe tronul acestuia a fost numit Ștefan Stancovici, episcopul de Bačka, care a fost instalat în anul 1837. Biserica răsăriteană în acest arhierarh superficial și neputincios o slabă piatră de credință a avut¹⁸. Cum providența divină pe credința răsăriteană întotdeauna și în toate împrejurările în mod miraculos a păzit-o, ea a scăpat Biserica de acest arhiepiscop și mitropolit în anul 1841.

La congresul național bisericesc din anul 1842, ce s-a ținut la Karloviț, Iosif a fost ales arhiepiscop și mitropolit al bisericii răsăritene din Austria și Înălțimea sa împăratul Ferdinand I l-a confirmat. Aici scurtimea acestei scrieri ar avea de suferit dacă am detalia (evenimentul amintit - n.t.) și atunci scrierea ar putea fi încadrată între altele mai largi.

Imediat ce Iosif pe tronul ierarhiei sârbe a fost instalat, a fost convocată și Dieta maghiară la Bratislava, care s-a ținut în anul 1843. Încă la această dietă ungurii au vrut ca biserica noastră, școlile noastre și instituțiile noastre să le pună în mod nemijlocit în subordinea lor, cu alte cu alte cuvinte, limba noastră și naționalitatea sârbă să le distrugă. Arhiepiscopul și mitropolitul Iosif cu o dârzenie de nedescris a apărut biserica și naționalitatea sârbă făcând referiri la înțelegerile încheiate de poporul sârb cu cel întru fericită adormire împărat al Austriei Leopold I și la legile din anul 1790-1791, după care conducerea bisericii

¹⁸ Aici Raiacici este subiectiv. Acest fapt a fost pus în evidență de istoricul Dimitrie Ruvara care, într-un studiu de-al său, a scris următoarele: „Că Raiacici în mod fals l-a descris pe Stancovici lui Hacman se vede și din aceea că Stancovici a fost mitropolit din 1837 până în 1842 iar Raiacici din 1842 până în 1861, iar din ce a lăsat Stancovici au intrat în Fondul intangibil 75.000 de forinți valută austriacă sau 30.000 forinți în argint, pe când din averea lăsată de Raiacici nu a intrat aproape nimic” - Dimitrie Ruvarac, *Korespondencja bukovinskog vladike Evgenija Hakmana i vladike vr'ačkog Josifa Rajačića* în Bogoslovlje, V, Beograd, 1930, p. 205.

noastre nu intră în competența Dietei maghiare. Această împotrivire a sa în așa măsură a reușit că maghiarii intenția lor n-au putut s-o realizeze. La Dietă precizările mitropolitului și arhiepiscopului Iosif au fost tipărite în limba latină, sârbă și germană, ele bazându-se pe istoria răsăriteană a bisericii, pe cea laică a poporului sârb și pe întâmplările din timpurile mai noi. Încă în timpul (lucrărilor - n.t.) Dietei Iosif s-a străduit ca poporului sârb să i se aprobe un congres pentru ca poporul să fie informat de problemele și de trebuințele sale și pentru a i se alcătui dispoziții corespunzătoare. Politica din acele vremuri a luat-o pe un drum ciudat. În anul 1844 a ieșit autograful împărațesc, care dădea poporului sârb un congres, dar Cancelaria maghiară a ezitat cu stabilirea acestui congres sârb chiar dacă arhiepiscopul și mitropolitul Iosif deseori s-a dus la Viena și a întrebuințat toate mijloacele ca acest congres să fie stabilit și ținut.

După moartea papei Grigorie, a fost ales papa Pius al IX-lea pe tronul bisericii apusene. Libertățile mai mari în duhul vremurilor precum și cârmuirea acestui papă au trezit spiritele în Italia și astfel în toate ținuturile poporul s-a răsculat. Regatul lombardo-venețian a sărit la arme împotriva Austriei, care a trebuit să trimită o armată însemnată în Italia. Ungurii nu numai că au așteptat un prilej favorabil, dar au și ajutat în răzvrătirea lombardo-venețiană pentru a-și realiza scopurile lor. Ei au stabilit ca în 1847 Dieta să-și țină lucrările în nehibzuintă și mândrie, chiar și înălțimea sa împăratul și regele Ferdinand I și toată curtea sa în ținută ungurească din Viena la Bratislava s-au deplasat la Dietă, unde împăratul a deschis lucrările folosind limba maghiară. La această Dietă marele cneaz Stefan și fiul decedatului palatin a fost ales ca urmaș al acestuia. Ungurii prin această alegere încă de dinainte și-au serbat victoria. Ținta Dietei a fost separarea Ungariei de Austria, afirmarea naționalității maghiare și lichidarea drepturilor celorlalte naționalități. În ce privește poporul sârb i-a fost luat congresul național fiindu-i permisă doar o adunare bisericească, care asemenea ca la luterani și calvini se întrunea numai pe probleme legate de școală și biserică. Arhiepiscopul și mitropolitul Iosif nu a putut această agresiune și fărădelege a maghiarilor să oprească, căci pe el ei nu l-au ascultat și el, plin de durere, s-a întors acasă iar ungurii abia acum, când congresul național sârb l-au șters, i-au permis adunarea unui asemenea adunări.

Este evident că printr-o asemenea mișcare a ungarilor nimicirea tuturor instituțiilor și drepturilor noastre naționale trebuia văzută, pentru că dacă în asemenea adunare poporul s-ar fi lăsat antrenat, acest lucru Dieta maghiară prin hotărâre l-ar fi aprobat și, mai mult de atât, această ocazie minunată de

eliberare ar fi ratat-o. În timp ce poporul se gândea pe toate părțile cum și în ce fel din această siluire politică și situație încurcată să iasă, ungurii i-au arătat drumul.

Această lipsă de omenie față de sârbi în toate ținuturile a început să se răspândească iar pe aceia care naționalitatea lor cu cuvântul și cu fapta au prețuit-o și au apărat-o (ungurii - n.t.) au început a-i arunca în temnițe, să-i prigonească, să-i spânzure și să-i omoare.

Acum nu era momentul pentru șovăială ci trebuia repede trecut la fapte și poporul de topirea în maghiarime trebuia apărat. Poporul în număr mare s-a adunat, înainte de Paștele anului 1848, la Karloviț. Arhiepiscopul și mitropolitul Iosif stabilește și anunță adunare populară la care să se discute problemele (ce urmau a fi dezbătute - n.t.) la adunarea bisericească care era permisă¹⁹. Această adunare bisericească a fost aprobată de ministerul ungar, acesta negândind că la această adunare poporul își va transpune în faptă toate drepturile sale și va arăta ungurilor că poporul sârb este capabil cu toată puterea să-și apere credința și naționalitatea sa și toate intențiile ungurilor să le nimicească. Numeroasa adunare sârbă din 1 și 3 mai 1848 s-a proclamat pe sine congres național, și-a restabilit drepturile, și-a ales patriarh în persoana arhiepiscopului și mitropolitului Iosif și voievod în persoana viteazului colonel Stefan Șuplikaț. Imediat poporul s-a ocupat ca să trimită o delegație importantă la împărat, care să-l asigure nu numai de fidelitatea poporului dar să-l și roage ca alegerea poporului să o confirme. O delegație strălucită cu preafericitul patriarh în frunte a fost la Insbrukh și l-a încredințat de fidelitatea poporului sârb, propunându-i ca hotărârile (adunării - n.t.) din 1 și 3 mai 1848 să le confirme. Răspunsul poporul l-a primit cu mare amărăciune, iar acesta glăsuia în felul următor: „Cu bunăvoință primesc fidelitatea poporului sârb față de mine și casa mea dar hotărârile din 1 și 3 mai 1848 nu le pot confirma întrucât ele nu au fost trimise prin ministerul ungar.” Cunosând sufletul milostiv al bunului împărat și rege Ferdinand, fiecare a putut să vadă că acest răspuns al ministerului ungar a fost pentru poporul sârb ca un fum. În vreme ce poporul sârb pe cale legală, bazată pe hotărârile din privilegii, a cerut drepturile sale, ungurii cu armele au lovit Karlovițul în a doua

¹⁹ Despre modul cum s-a organizat și s-au ales deputații la Adunarea din 1 mai de la Sremski Karlovți, vezi studiul lui Kosta Petrović, *Kako su birani narodni poslanici za Majsku i septembarsku skupstinu 1848*, în *Zbornik Državnih Arhiva Vojvodine*, nr. 5, Novi Sad, 1954, p. 39-44.

zi de Rusalii și poporul sârb pe câmpul de luptă l-au chemat²⁰. S-ar putea ca cineva să se îndoiască de faptul că poporul sârb la adunarea din 1 și 3 mai 1848 ar fi procedat legal. Noi îi răspundem scurt că poporului sârb, pe baza privilegiilor și înțelegerilor, îi este dat dreptul ca să-și aleagă patriarhul și voievodul și pentru aceasta nu trebuie să ceară aprobare. Este adevărat că în Regulamentul din 1777 și în Declaratorium-ul din 1779 stă scris că poporul pentru congres și alegere permisiunea trebuie să o ceară, dar această hotărâre luată împotriva privilegiilor nu a fost făcută cu acordul și permisiunea poporului. Ea, poporul să-l oblige nu poate, pentru că prin această hotărâre împotriva privilegiilor și împotriva voinței poporului și a dorințelor întemeiate ale acestuia erau încălcate.

Din a doua zi de Rusalii a anului 1848 poporul a stat sub arme și a fost împotriva desprinderii Ungariei din componența Monarhiei austriece și prin împotrivirile pline de vitejie pe toate câmpurile de luptă din Srem, Bacica și Banat a arătat lumii că poporul sârb este demn de o viață politică și de drepturile strămoșești.

Când delegația poporului sârb s-a întors de la Insbrukh și poporul a auzit vestea tristă cum inima împărătească și regească la apelul ungarilor în mod nemilos s-a înstrăinat, poporul nu a căzut cu duhul ci toată conducerea lumească a dat-o patriarhului și din acel timp preafericitul patriarh conduce nu numai puterea duhovnicească ci și pe cea lumească din voievodină. Noi l-am văzut adesea pe câmpul de luptă și prin instituții, jertfindu-și sănătatea, întocmind toate ordinele și procurând toate echipamentele pentru armată.

Bunul împărat și rege Ferdinand I l-a numit pe voievodul Ioan (posibil Iosif - n.t.) ca împuternicit al său ca toate diferențele între croați și sârbi, pe de o parte, și cele cu ungurii pe de altă parte să le cerceteze și împăcarea o realiza. Însă mintea mărginită a orgolioasei Ungarii nu a putut să întrevadă că în această bunăvoință regală scăparea, de împăcare s-au lepădat și așa pe aliatul sârb, pe marele ban, l-au determinat ca împotriva maghiarilor cu armele să pornească. Marele ban a plecat cu mulțime de armată în Ungaria și fără ca ungurii să aibă curaj să-i opună o rezistență importantă, el toată partea dreaptă a Dunării până la Buda a cucerit-o. Mai mult, iubitorul de pace împărat și rege Ferdinand I, ultimul mijloc (de împăcare - n.t.) l-a întrebuințat pentru ca să-i informeze pe maghiari să evite vărsarea de sânge. El l-a trimis pe feldmareșalul

²⁰ Despre aceste evenimente, vezi lucrarea lui Mihajlo Polit, Desančić *Kako je to bile u nos Srba u Buni godine 1848*, Novi Sad, 1996.

Lamberg la Pesta, dar ungurii turbați n-au dorit să-și întrevadă scăparea lor, ci l-au omorât în mod sălbatic pe acest emisar și în turbarea și în setea lor de sânge, drumul către pierzania lor mai repede l-au deschis, întârâtând niște vienezi nechibzuiți ca aceștia să-l omoare pe ministrul de război, feldmareșalul grof Lamberg.

Marele ban cu luptătorii săi învingători au pornit către Viena ca pe nechibzuiți vienezi, care în modul cel mai neobișnuit au săvârșit această crimă, să-i pedepsească în mod exemplar. Soarta vienezilor nelegiuți este cunoscută. În timp ce armata imperială sub (zidurile - n.t.) Vienei s-a aflat, ungurii s-au trudit ca să se împace cu sârbii și au trimis prin feldmareșalul baron Blagoievici către preafericitul patriarh ca pacea să se încheie. Noi am văzut din ziarul german „Srbín” ce răspuns la această chemare la împăcare a urmat. Se poate remarca și acolo din acest răspuns, fidelitatea preafericitului patriarh față de împăratul și regele său și dragostea lui față de poporul sârb ușor se poate vedea.

În timp ce preafericitul patriarh pe câmpul de luptă opunea o rezistență puternică atacurilor maghiare și chemările mincinoase (la împăcare - n.t.) le-a respins, a venit în mijlocul poporului și luminatul voievod domnul Stefan Șuplikaț, viteazul care a primit în sarcină problemele militare, iar preafericitul patriarh a reținut pentru sine problemele diplomatice, conducerea internă a Voivodinei și procurarea materialului necesar pentru armată și chiar înmulțirea armatei.

Cum ușurarea de problemele militare preafericitul patriarh a primit-o, el s-a ocupat de trimiterea la Viena a unor emisari populari care să mijlocească ce fel de acte oficiale pentru confirmarea Voivodinei, patriarhului și voievodului la înalta Curte și ministerele austriece să predea și răspunsurile le-a primit.

În ce privește această corespondență noi aici dacă am reda-o am depăși granițele intenției noastre. Urmările au arătat că aceste acte ale corespondenței cu multă abilitate diplomatică au fost întocmite și înalta conducere poporului sârb dreptate i-a făcut.

Împăratul și regele Ferdinand I a cedat coroana sa nepotului său, marelui voievod Franz Iosif. Acest nou monarh, cum a ajuns pe tronul unchiului său, cu tragere de inimă s-a ocupat ca dorințele îndreptățite ale poporului sârb să le îndeplinească. Prin înaltul manifest din 15/3 decembrie a anului 1848, emis în capitală, a fost întărită demnitatea de patriarh în persoana preafericitului patriarh Iosif și demnitatea de voievod în persoana generalului maior Stefan Șuplikaț și a fost dată dispoziția prin care conducerea internă a poporului sârb să fie

conformă cu cea a altor popoare și imediat ce pacea va fi restabilită, să fie întemeiată. Împreună cu acest manifest împărătesc a răsplătit tânărul împărat prea marea trudă și meritele preafericitului patriarh Iosif cu coroana de fier în întâi rang, la fel și luminatului voievod Ștefan i-a dăruit (același titlu - n.t.) și precum manifestul la fel și ordinele au ajuns pe 15/14 decembrie 1848. Luminatul voievod Ștefan a trăit această zi de bucurie care pentru poporul sârb din anul 1690 (și până acum - n.t.) a fost cea mai frumoasă și solemnă zi.

Dar nu i-a dăruit lui ca slava sârbească și marea sărbătoare să decurgă liniștit, căci pe 14 decembrie 1848 în jur de ora 4 după amiază, când 2000 de sârbi (text degradat, ilizibil) sufletul și-a dat²¹. Preafericitul patriarh când i-a ajuns vestea tristă a morții neuitatului și luminatului voievod, s-a preocupat pentru găsirea unui comandant suprem care armata din Voivodina sârbă în timpul războiului să o conducă. El, domnului colonel Meierhofer conducerea armatei temporar i-a încredințat-o și i-a chemat pe domnul general Kuzman Todorovici, care era la Osiek cu armata croată, să vină în Voivodina sârbă și să primească conducerea supremă a armatei. Acest sârb vrednic, pe 21 decembrie a ajuns la Zemun și a doua zi a ajuns în Banat să conducă armata sârbă.

²¹ Este vorba despre moartea voievodului Ștefan Șuplikaț, care a survenit în urma unui infarct.

UN *CURRICULUM VITAE* DU PATRIARCHE IOSIF RAIACICI*Résumé*

A la section de manuscrits de Matiska Srpska de Novi Sad (*Rukopisno Odeljenje Matice Srpske*) il y a un document rédigé dans la langue serbe (*slovensko srbski*) qui contient un *curriculum vitae* du patriarche Iosif Raiacici. Pour une crédibilité accrue et pour masquer son subjectivisme, auteur avait rédigé son autobiographie à la IIIe personne.

Le document reproduit dans l'annexe, jusqu'à présent inédit, présente de relevance tant pour la reconstitution de la vie d'un hierarches de l'église serbe, que pour l'histoire des événements de la première moitié du XIXe siècle. Il existe même des références sur la situation politique et interconfessionnelle où le patriarche a été directement impliqué. Aussi, les données sur l'année révolutionnaire de 1848 sont intéressantes, étant donné le fait qu'ils soient exposées de la perspective d'un participant direct à cet événement. En analysant ce document on peut tirer la conclusion qu'il a été rédigé dans la même année, à une date ultérieure le patriarche écrivant un autre *curriculum vitae* en allemand, cette fois-ci s'agissant d'un document bien connu dans l'historiographie.

CONTRIBUȚIA BĂNĂȚENILOR LA RESTAURAREA MITROPOLIEI ROMÂNE

*Nicolae Bocșan**

Cuvine cheie: Andrei Șaguna, Mitropolia Ortodoxă Română, intelectualii bănățeni, Andrei Mocioni, Vincențiu Babeș

Keywords: Andrei Șaguna, Romanian Orthodox Metropolitan, Banat intellectuals, Andrei Șaguna, Vincențiu Babeș

Colaborarea lui Andrei Șaguna cu fruntașii bănățeni pentru restaurarea mitropoliei ortodoxe române sunt în general cunoscute¹. Contribuția bănățenilor la restaurarea mitropoliei române a fost una deosebită, descinzând din moștenirea și proiectul politic al revoluției de la 1848, care a propus pentru întâia oară separația ierarhică de mitropolia sârbă și organizarea unei ierarhii românești².

În contextul campaniei inițiate de Andrei Șaguna pentru restaurarea mitropoliei ortodoxe românești din 1849, liderii bănățeni s-au asociat tuturor demersurilor întreprinse de Șaguna pentru separația de ierarhia sârbă și pentru organizarea unei mitropolii românești. În 20 iulie 1849, petiția semnată, alături de Șaguna, de Ioan și Petru Mocioni și de Petru Cermena, a cerut numirea lui Patriciu Popescu ca administrator al eparhiei Vârșețului, convocarea unui congres bisericesc românesc care să aleagă episcopii și mitropolitul, să decidă viitoarea organizare ecleziastică a românilor, fără amestecul patriarhului sârb³.

Activitatea deosebită a bănățenilor pentru restaurarea mitropoliei românești și pentru separația de ierarhia sârbească a fost evocată și apreciată de episcopul arădean Gherasim Raț. Într-o scrisoare adresată unui înalt funcționar

* Universitatea *Babeș Bolyai* Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1

¹ I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, *passim*.

² Idem, *Revoluția de la 1848 în Banat*, București, 1968, *passim*.

³ I. Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, *Colecțiunea actelor*, p. 24-25: „...a da voie românilor de a ține un congres pentru constituirea lor ecleziastică și la alegerea episcopilor și a unui mitropolit...”.

comitatens din Arad, din 17 octombrie 1849, anunța că, la cererea lui Șaguna a hotărât să trimită deputați la Viena „ca în coînțelegere cu deputații români din Ardeal, Banat și Bucovina să lucre spre înaintarea națiunei române”. Cu această ocazie aprecia că în mișcarea pentru emanciparea națiunii românii din Arad au fost întrecuți de cei din Ardeal, Banat și Bucovina, invocând memoriul din 25 februarie 1849. Cu acest prilej episcopul anunța la comitat delegația arădeană și deschiderea unei colecte pentru susținerea materială a delegației naționale la împărat⁴. În 12/24 octombrie 1849, o deputație formată din fruntașii bănățeni Petru Mocioni, Petru Cermena, Constantin Pomuț, Teodor Șerb au înaintat ministrului de culte un alt memoriu în care cereau despărțirea ierarhică, înființarea unei mitropolii române independente, neamestecul sinodului sârbesc în afacerile bisericii românești, emanciparea bisericii românești să fie decretată prin rescript imperial⁵.

Unii intelectuali bănățeni au susținut ideea unificării celor două biserici românești sub un mitropolit național. Între aceștia, Nicolae Tincu Velia și Pavel Vasici au fost cei mai consecvenți susținători ai unificării, amândoi însă în sensul trecerii credincioșilor uniți la Biserica ortodoxă.

Nicolae Tincu Velia a interpretat lucrările sinodului eparhial din 1850 de la Sibiu ca un pas pe calea unificării Bisericii ortodoxe cu cea greco-catolică. În perspectiva sinodului de la Sibiu, Nicolae Tincu Velia propunea lui G. Bariț: „noi să ne desunim de sârbi (aci înțeleg numai jurisdicțiunea ierarhiei sârbești), iar uniții de catolici (aci înțeleg și dogmele) și să ne unim între noi sub titula «Eclesia greco răsăriteană a românilor» sub un mitropolit cu mai mulți episcopi în Transilvania, Ungaria, Banat și cu comunicația numai dogmatică și rituală către toți ceilalți răsăriteni”⁶. Pavel Vasici scria în 12/24 aprilie 1851 lui G. Bariț în același sens: „...dacă mitropolia nu putu fi română, ca unită sau neunită nu ne va fericii”⁷. Au fost principalii fruntași români care au susținut unificarea celor două biserici, idee neîmpărtășită de Andrei Șaguna, care a afectat și relațiile ulterioare cu cei doi bănățeni. În 17 februarie 1851, românii din comitatele Caraș și Timiș, prin deputații Maxim Pascu, Atanasie Misici, Constantin Udrea

⁴ Gherasim Raț către Ioan Ațel, 17 octombrie 1848, Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Sibiu, fond Șaguna, doc. 130 (în continuare ABMS, Șaguna).

⁵ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 25-28: „să se concedă un mitropolit cu totul independent de la supremația sârbească și să se dea voie ca acest mitropolit să se aleagă într-un congres din națiunea română prin deputați preoți și seculari, care apoi să se aștearnă Maiestății Sale”.

⁶ Nicolae Tincu Velia către George Bariț, Vârșet, 5/17 mai 1850, I. D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia (1816-1867). Viața și opera lui*, București, 1945, p. 280.

⁷ Bariț și contemporanii săi, II, București, 1975, p. 32.

și Ioan Popovici au înaintat împăratului o petiție în care au cerut „a recunoaște independența bisericii române, care se vede luminat din drepturile ei istorice” și „a denumi un arhiepiscop preste biserica română cea independentă, pentru care demnitate înaltă noi însemnăm cu toată umilința pre probatul și pentru stat mult meritatul episcop Andrei Șaguna, fiind convinși că prin aceasta se exprimă dorințele românilor nu numai din Banatul timișan, ci și ale tuturor ce se țin de biserica ortodoxă”⁸.

Bănățenii au acceptat încă din acest moment pe Andrei Șaguna ca reprezentant al intereselor lor bisericești, fiind cei mai interesați de separația ierarhică de Biserica sârbească.

Eșecul înregistrat de Andrei Șaguna în conferința episcopală din 1850-1851 a fost explicat, în parte, de opoziția patriarhului Raiacici. Episcopul Transilvaniei și-a pus speranța în sinodul electoral din anul 1852, aprobat de împărat pentru ocuparea scaunelor vacante din episcopiile bănățene. Spera să obțină alegerea unor episcopi favorabili restaurării mitropoliei române. Episcopul Șaguna nu a fost invitat de patriarhul din Carloviț, ci numai de autoritățile politice, ceea ce l-a determinat să protesteze la împărat și la ministrul Leo Thun⁹. În episcopiile bănățene tensiunile dintre cler și ierarhia sârbă s-au amplificat din 1852, după ce episcopii sârbi au interzis inscripțiile cu litere latine în biserici¹⁰.

Împrejurările favorabile cauzei române inaugurate de epoca liberală au deschis o nouă etapă în demersurile pentru înființarea mitropoliei ortodoxe. Viena avea nevoie de români în susținerea organizării federaliste a monarhiei și în senatul imperial. În pofida protestului inteligenței, Banatul și Voievodina au fost integrate în 1860 în Ungaria. Pentru a contracara sârbii nemulțumiți de desființarea Voievodinei și încorporarea la Ungaria, clasa politică din Ungaria era de acord cu emanciparea bisericească a românilor de ierarhia sârbească și cu înființarea mitropoliei române.

La conferința româno-sârbă de la Viena, din iunie 1860, patriarhul Raiacici a susținut centralizarea bisericii din mitropolia Carlovițului sub autoritatea patriarhului sârb, căruia să i se supună toate eparhiile ortodoxe din imperiu.

⁸ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 101.

⁹ *Ibidem*, p. 102-111.

¹⁰ I. D. Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului*, II, Timișoara, 1980, p. 777, 780; I.D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 175-176.

Proiectul a fost respins de reprezentanții români în senatul imperial, unde Andrei Mocioni a susținut coordonarea bisericească a românilor cu sârbii și nu subordonarea lor, respectiv independența bisericească a românilor de ierarhia sârbească¹¹. Eșecul conferinței l-a determinat pe Raiacici să ceară împăratului subordonarea episcopiiilor ortodoxe din Transilvania, Bucovina și Dalmația, cu o administrație centrală la Viena. În replică la cererea patriarhului, deputații români au cerut împăratului restaurarea mitropoliei ortodoxe române, care să încorporeze diecezele Vârșeț, Timișoara, Arad, episcopia Transilvaniei și un sinod mixt din cler și mireni pentru Bucovina, care să reglementeze relațiile ierarhice ale eparhiei Bucovinei¹².

Ca urmare a demersului deputaților români în senatul imperial, Andrei Șaguna, Andrei Mocioni, Nicolae Petrino, în 27 decembrie 1860 împăratul a decis convocarea conferinței episcopale ortodoxe la care să participe și episcopii din Transilvania și Bucovina, cerând ca interesele românești să fie respectate¹³.

Într-o scrisoare din 6 mai 1861, adresată de Andrei Șaguna lui Emanuil Gojdu, episcopul sibian deplângea pasivitatea comunelor bisericești din Banat în chestiunea separației. După intervenția deputaților români în senatul imperial, împăratul a decis întrunirea sinodului episcopal în 27 septembrie 1860, „carele să elaboreze un proiect de regulare a referințelor bisericești ale românilor și sârbilor”, dar sinodul nu s-a ținut¹⁴.

În acest context, în toamna anului 1860 consistoriul de la Oradea Mare a cerut la Cancelaria aulică ungară afilierea la mitropolia restaurândă română, dar a căpătat rezoluție negativă¹⁵.

Șaguna recomanda bănățenilor să țină o adunare bisericească de deputați, preoți și mireni, „pentru a aduce treapta bisericești și școalei la o normă canonică”. De asemenea, cerea ca la această adunare să fie chemată și eparhia Ardealului, „proporțional deputaților din celelalte eparhii”, deoarece eparhiile românești din Banat și Ungaria făceau „parte întregitoare a metropoliei vechi române cu scaunul ei în Ardeal, carea timpii cei vitrigi o au împedecat, dar n-au putut a o nimici”¹⁶.

¹¹ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 78.

¹² I. D. Suci, *op. cit.*, p. 179.

¹³ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 133.

¹⁴ Andrei Șaguna către Emanuil Gojdu, 6 mai 1861, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente. Vol. IV: 27 februarie 1861-18 septembrie 1861*, București, 2007, p. 191 (în continuare *Mișcarea națională IV*).

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

La propunerea lui Al. Sterca Șuluțiu de a câștiga „Österreichische Zeitung” pentru cauza românească, în 21 noiembrie 1861 Andrei Mocioni a recunoscut necesitatea unui ziar în limba germană care să susțină mișcarea națională a românilor, dar nu a acceptat propunerea mitropolitului unit deoarece anterior a avut negocieri cu redactorul de la „Ost und West”, care de câteva săptămâni i-a făcut o ofertă financiară mult mai avantajoasă¹⁷.

Deși Andrei Mocioni a fost cel mai apropiat colaborator al episcopului Șaguna în chestiunea separației ierarhice de biserica sârbească și restaurarea mitropoliei ortodoxe române, în 8 decembrie 1861 scria arhiereului ardelean că în contextul de atunci nu mai poate conlucra în acel scop, deși aprecia rolul cu care Șaguna lucra în cauza bisericească. El considera ca deșarte eforturile făcute pentru restaurarea mitropoliei române în condițiile în care existența politică a bănățenilor nu era asigurată, scriind că dacă nu vor câștiga existența lor politică, nici cea bisericească nu poate fi câștigată, că odată ce națiunea română va fi asigurată politic, „cauza bisericească se va dezvolta și se va elibera din jugul cel sârbesc de sine însăși”.

Andrei Mocioni propunea lui Andrei Șaguna o altă strategie pentru viitoarea acțiune politică, după ce Banatul a fost încorporat Ungariei și a fost respinsă cererea înaintată de români pentru recunoașterea autonomiei Banatului sau pentru unirea lor cu cei din Transilvania într-o autonomie națională românească în imperiu. De aceea Mocioni susținea conjugarea tuturor forțelor spre scopul politic, pentru care, declara el, nu va înceta să lucreze cu ardelenii. Cu această ocazie îl asigura pe Șaguna că biserica ortodoxă are în el un fiu credincios, „un apărător și luptător pentru eliberarea ei, pentru revendicarea drepturilor ei”. Dacă nu vor reuși să obțină recunoașterea existenței politice, Mocioni promitea că „se vor întoarce cu toate puterile spre revendicarea acelei bisericești”¹⁸.

Moartea patriarhului Raiacici în decembrie 1861 a deschis problema succesiunii și a impus convocarea congresului bisericesc. În articolul manifest publicat în ziarul „Concordia”, intitulat *Ortodoxia noastră și Carlovițul*, A. Mocioni cerea românilor să nu participe la alegerea noului patriarh, invocând

¹⁷ Andrei Mocion către Al. Sterca Șuluțiu, 21 noiembrie 1861, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente. Vol. V: 19 septembrie 1861-24 septembrie 1862*, București, 2008, p. 255-256 (în continuare *Mișcarea națională V*). Vezi și Andrei Șaguna către Al. Sterca Șuluțiu, 7/19 noiembrie 1861, Andrei Șaguna, *Correspondență*, I/1, Cluj-Napoca, 2005, p. 396-398.

¹⁸ I. D. Suci, Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 806-807.

lipsa de reprezentativitate a congresului care nu reflecta proporția grupurilor naționale aflate sub jurisdicția patriarhului sârb¹⁹.

Atitudinea românilor față de congresul bisericesc de la Carloviț a fost stabilită în adunarea din 21 ianuarie 1862, la care au participat reprezentanții fruntașilor români din eparhiile Arad, Timișoara și Vârșeț. Conferința a hotărât să nu participe nicio comună românească la alegerile de deputați pentru congres, să ceară împăratului aprobarea pentru un congres bisericesc românesc, iar o delegație a românilor ortodocși din toate provinciile să reînnoiască la împărat cererea pentru restaurarea mitropoliei. Conferința a propus ca în congresul românesc să se numească o comisie care să trateze cu o comisie a congresului sârb detaliile separației ierarhice, iar Șaguna să conducă delegația românilor la împărat²⁰.

Atitudinea lui Mocioni nu a fost identică cu cea a lui Șaguna. Acesta scria episcopului Procopie Ivacicovici, în 20 ianuarie 1862, că „nu află cu cale ca deocamdată și din partea ardelenilor să meargă cu deputați la Viena în cauza noastră ierarhică, pentru că ei în treaba aceasta au făcut ce au avut a face și acum ar fi rândul ca bănățenii și ungurenii să alerge la prea înaltul loc cu comuna dorire și rugăciune pentru restaurarea mitropoliei noastre”.

La propunerile formulate de bănățeni și ungureni, Procopie Ivacicovici a propus lui Andrei Mocioni, în 20 ianuarie 1862, ca în deputăția românilor din Ungaria să meargă episcopul Aradului și doi laici, unul din Arad și altul din Oradea, iar dintre bănățeni Andrei Mocioni și un reprezentant al românilor din Lugoj. În ceea ce privea delegația bănățenilor, Procopie Ivacicovici lăsa pe seama lui Andrei Mocioni să decidă componența acesteia, cerând doar să fie informat despre această hotărâre. Aprecia doar că nu trebuie să fie prea mulți membri în delegație, invocând exemplul slovacilor, pe care împăratul nu i-a primit în totalitate.

Delegația din episcopia Aradului urma să meargă pe spesele proprii la Viena. În 20 ianuarie 1862, Procopie Ivacicovici anunța pe Nicolae Jiga de trimiterea delegației la Viena și îl invita să facă parte dintre reprezentanții episcopiei arădene deoarece avea mijloacele necesare în acest scop.

Delegația românilor la Viena a fost concepută în contextul dezbatelor privind poziția credincioșilor români față de congresul electiv de la Carloviț, convocat să soluționeze vacanța scaunului mitropolitan²¹.

¹⁹ *Concordia*, II, 1862, nr. 1 (45), din 7/19 ianuarie, p. 2-3.

²⁰ I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 181.

²¹ ABMS, *Șaguna*, doc. 3190.

Andrei Mocioni a fost cel care în 1 februarie 1862 îl anunța pe Șaguna că bănașenii nu vor merge la congresul de la Carloviț și îi propunea să prezideze delegația românească la tron, care să susțină restaurarea mitropoliei române. Din nou opiniile lui Șaguna s-au despărțit de cele ale lui Andrei Mocioni. Șaguna a susținut trimiterea mai multor deputații din diferite zone, dar liderii politici din Banat nu au împărtășit această opinie²². În 21 ianuarie 1862 la Lugoj s-a desfășurat o altă adunare bisericească, la care Filip Pascu a pledat pentru reînființarea mitropoliei ortodoxe, cerând înaintarea unui memoriu către împărat în acest sens, întrunirea unui congres bisericesc care să reglementeze separația ierarhică în corelație cu cel sârbesc. Deoarece românii nu erau reprezentați proporțional cu numărul lor în congresul bisericesc, adunarea a hotărât să nu participe cu delegați la congresul de la Carloviț. Adunarea a desemnat o comisie formată din Filip Pascu, Iulian Ianculescu, Aurel Maniu, Atanasie Marinescu, care să redacteze petiția către împărat²³. În 2 februarie 1862, adunarea s-a întrunit pentru a dezbate petiția destinată Vienei. Precizând că nu voiește a vătăma „națiunea sârbă, ba din contră voiește cu această națiune în cea mai bună armonie și înțelegere să trăiască”, adunarea a aprobat cererile românilor către împărat. De asemenea, adunarea a hotărât ca Lugojul să fie reprezentat în deputația română la Viena prin Constantin Udrea și Filip Pascu, împreună cu Anton și Andrei Mocioni²⁴. Conferința din 10 februarie 1861 de la Timișoara a definitivat componența delegațiilor bănașeni care urmau să susțină la împărat separația ierarhică de biserica sârbească²⁵. Banatul a fost reprezentat în delegația întrunită la Viena, în 8 martie 1862, prin 6 deputați, alături de alți 10 din Transilvania, Crișana și Bucovina²⁶. Petiția înaintată autorităților imperiale în 15 martie 1862, în numele românilor ortodocși din toate provinciile, susținea o singură mitropolie ortodoxă în Imperiul austriac²⁷.

Delegația la Viena a consolidat solidaritatea românilor din Ungaria și Transilvania în chestiunea mitropoliei române. Pentru susținerea intereselor românești, Andrei Șaguna, Al. Sterca Șuluțiu și Andrei Mocioni au hotărât să

²² Iacob Bologa către Dimitrie Moldovan, *Mișcarea națională V*, p. 406-407; I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 193-194, 194-195.

²³ Procesul verbal al adunării de la Lugoj la I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 812-813.

²⁴ *Ibidem*, p. 814-815.

²⁵ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 198-199.

²⁶ I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 182.

²⁷ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 200-205.

angajeze ziarul „Ost und West” pentru a promova cauza românească. În 2/14 aprilie 1862, Șaguna a susținut propunerea lui Andrei Mocioni în acest sens, scriind „căci tocma acum avem lipsa cea mai mare ca obiectul nostru și bisericesc și național să se dezbată într-un jurnal german din Viena și mai bun jurnal ca „Ost und West” nu se poate găsi nici cu un preț înzecit”²⁸. Mocioni nu cunoștea detaliile negocierilor lui Șaguna cu redactorul vienez, care solicita o contribuție de 2.500-3.000 fl. pentru acoperirea costurilor propagandei în favoarea românilor. La sfârșitul lunii aprilie 1862, Mocioni propunea repartizarea sumei respective pe fruntașii români mai avuți sau pe provinciile locuite de români²⁹. El a promis că va contribui cu 500 fl. și își exprima speranța că Șaguna va proceda la fel. În iunie 1862, Andrei Mocioni a donat 1.000 fl. pentru viitoarea biserică catedrală de la Sibiu, consemnați de Petru Mocioni în registrul de colecte, scriind cu amărăciune că „în cauza noastră ecleziastică nu s-a făcut până astăzi la locurile altissime nimica, ce e destul de trist”.

În vara anului 1862, Șaguna era sceptic în legătură cu aprobarea mitropoliei române. Mulțumind lui Andrei Mocioni pentru donația de 1.000 fl. în favoarea ridicării catedralei, episcopul sibian declara că problema mitropoliei a murit sub mâinile lui Stoiacovici și Forgacs. El susținea că fără „o cutezanță morală”, românii nu-și vor atinge obiectivul nici peste 10 ani. Șaguna a propus cu acel prilej și o strategie pentru viitorul congres care trebuia să aleagă patriarhul sârbesc. Această strategie susținea ca românii să protesteze la viitorul congres și să-l oprească a alege un cap bisericesc și pentru nația română, propunând ca diecezele din Banat să nu trimită deputați la acel congres³⁰.

Scepticismul lui Șaguna s-a prelungit și în toamna anului 1862, dar nu l-a împiedicat să solicite bănătenilor continuarea luptei pentru restaurarea mitropoliei române. După ce a aflat din ziarul „Concordia” despre intenția dregătorilor români din comitatul Caraș de a solicita guvernului numirea unor directori școlari români la școlile populare, invocând atitudinea ierarhiei sârbești care „sugrumă orice înaintare în cultura limbei noastre”, Șaguna a declarat lui Teodor Șerb că nu este de acord cu această intenție, deoarece afecta autonomia bisericească, căreia îi revenea dreptul de a dispune în treburile școlare. El făcea un apel către bănăteni să aibe în vedere „dorința generală pentru restaurarea mitropoliei române când tractează despre treaba școlară, deoarece regularea și organizarea trebei școlare și a înaintării intelectuale populare este condiționată

²⁸ ABMS, *Șaguna*, doc. 1707 (ciornă).

²⁹ ABMS, *Șaguna*, doc. 1712.

³⁰ ABMS, *Șaguna*, doc. 1740.

de reînființarea mitropoliei cu episcopi români”. În scrisoarea din 10 septembrie 1862, adresată administratorului comitatului Caraș, Teodor Șerb, Șaguna era de părere că oprimările ierarhiei sârbești erau motive pentru un nou recurs la împărat în cauza mitropoliei, care se putea face pe baza celui înaintat anterior. În acest sens, episcopul sibian recomanda românilor din Caraș să organizeze o conferință a inteligenței și demnitarilor români din comitat, precizând că dacă nu îndrăznesc să lucreze pentru cauza mitropoliei, „să nu se mire că sunt sclavii ierarhiei sârbești”³¹. Era o încurajare pentru bănățeni, să nu se teamă că se vor compromite la guvern.

Mai optimist pentru aprobarea mitropoliei române s-a dovedit Pavel Vasici care într-o scrisoare din 18 octombrie 1862 către George Barițiu scria: „Cu mitropolia stăm bine. S-a dat la cabinet și de acolo la Consiliul de stat. Ni se spune că toate au să se facă în anul curinte, adică apacizarea sau înființarea mitropoliei, denumirea excelenței sale de conducătoriu ei, conchemarea sinodului, alegerea mitropolitului și celelalte”³².

În baza rescriptului imperial din 25 iunie 1863, împăratul anunța hotărârea de a înființa o mitropolie ortodoxă română independentă, coordonată cu cea sârbească. Sinodul eparhiei ardelene din 20 februarie 1864 a înaintat împăratului un memoriu în care a susținut propunerea lui Șaguna pentru o mitropolie ortodoxă română unică în imperiu și a elaborat regulamentul pentru organizarea noii provincii, care a stat la baza Statutului organic din 1868³³.

Congresul electiv pentru alegerea noului patriarh a fost convocat pentru 1 august 1864. Atitudinea românilor față de viitorul congres a fost dezbătută în conferințele care au avut loc la Arad, Lugoj și Timișoara. În iulie 1864, Vincențiu Babeș a prezentat episcopului Șaguna hotărârile acestor conferințe. Conferința de la Timișoara, la care au participat și Vincențiu Babeș cu Andrei Mocioni, numai ca martori, fără o implicare directă, a hotărât ca deputații românilor să nu participe la actul alegerii de mitropolit la Carloviț, dar toți au recunoscut necesitatea de a participa la alegerile de deputați pentru congres, pentru ca aceștia să susțină cauza mitropoliei române. Opinia bănățenilor era diferită de cea a arădenilor în privința atitudinii față de congresul sârbesc. Arădenii susțineau ca deputații lor să meargă la Viena, să protesteze împotriva congresului sârbesc și să promoveze cauza mitropoliei române la toate forurile. Vincențiu Babeș

³¹ ABMS, Șaguna, doc. 1754 (ciornă).

³² Bariț și contemporanii săi, II, p. 75.

³³ Pentru lucrările și hotărârile sinodului vezi *Actele sinodului bisericii gr. răsăritene din Ardeal din anul 1864*, Sibiu, 1864.

era de părere că cea mai eficace procedură era o declarație colectivă bine motivată către comisarul imperial la congres și un memorandum înaintat împăratului pentru separație ierarhică și restaurarea mitropoliei române, dublate de negocieri cu fruntașii sârbi.

Arădenii au acceptat acest plan. Babeș comunica lui Șaguna că el va pregăti declarația deputaților români la congres și textul memorandumului. El sublinia necesitatea participării lui Șaguna la congres alături de episcopii Hackman și Ivacicovici, sperând că poporul va desemna pe cei mai reprezentativi deputați în alegerile care se desfășurau între 15-20 iulie³⁴.

Circulara de convocare a congresului pentru 1 august anunța că după alegerea patriarhului urma să se discute în sinodul episcopesc corelațiunea românilor cu ierarhia sârbească. Era prima recunoaștere oficială a separației din partea ierarhiei sârbești. Strategia propusă de Vincențiu Babeș în iulie 1864 a fost urmată de alegătorii români din eparhiile Arad, Timișoara și Vârșeț, cu excepția reprezentanților consistoriului ortodox din Oradea și a celor din teritoriul regimentului de graniță bănățean³⁵.

În 5 august 1864 a avut loc alegerea noului patriarh. Deputații români au făcut prin Vincențiu Babeș o declarație de abținere, prin care anunțau că ortodoxia românească, reprezentând mai mult de jumătate din credincioșii ce aparțineau congresului ilir, se separa de cea sârbească. Separația ierarhică era astfel proclamată ca un act de voință al românilor ortodocși. În declarația prezentată congresului, Vincențiu Babeș cerea acestuia să colaboreze la reglementarea raporturilor ierarhice³⁶. Conform strategiei propuse de Vincențiu Babeș, memoriile înaintate împăratului și comisarului imperial la congres justificau această decizie prin caracterul național al Bisericii ortodoxe române, ce trebuia instituționalizat printr-o mitropolie independentă românească, cu congres propriu, format din cler și mireni³⁷.

Scrisoarea de mână a împăratului din 13 august 1864 recomanda sinodului episcopesc de la Carloviț să decidă în chestiunea separației ierarhice și a restaurării mitropoliei române³⁸.

³⁴I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 838-839.

³⁵I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 184.

³⁶*Ibidem*, p. 185; Cuvântarea lui Babeș la I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 235-236.

³⁷Memoriile deputaților români la congres, adresate împăratului și comisarului imperial la I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 222-235.

³⁸I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 148.

În aceste condiții Șaguna a participat la sinodul din 26 august 1864. Acesta a aprobat înființarea unei mitropolii pentru românii ortodocși din Transilvania și Ungaria, separația lor de biserica sârbă, între cele două biserici păstrându-se o legătură de coordonare printr-un sinod general. Patriarhul a dispensat episcopia arădeană de legătura ierarhică de până atunci, acordându-i dreptul de a se subordona viitoarei mitropolii. De asemenea, sinodul se învoia ca populația românească din Banat să se subordoneze unui mitropolit român, cu condiția asigurării episcopilor sârbi. Sinodul episcopesc comun urma să se întrunească la 6 ani, sub președenția celor doi români, o dată la Carloviț, o dată la Sibiu³⁹.

Începând din 15 septembrie 1864, sinodul episcopesc a dezbătut problemele practice ale separației. Hotărârile acestuia sunt cunoscute: noua mitropolie urma să aibă cinci episcopii sufragane, două în Transilvania, una la Arad, una la Caransebeș și una în Bihor, se mențineau episcopiile sârbești de la Vârșeț și Timișoara⁴⁰. Pentru a continua tratativele de separație, la sinod au fost invitați din partea inteligenței laice Andrei Mocioni și Vincențiu Babeș. Propunerile concrete de separație făcute de Procopiu Ivacicovici au fost respinse de partea sârbească⁴¹.

Împăratul a aprobat restaurarea mitropoliei române și numirea lui Șaguna ca mitropolit prin scrisoarea de mână din 24 decembrie 1864. Deși organizarea mitropoliei trebuia hotărâtă de congresul bisericii românești, Șaguna a cedat sinodului episcopesc aceste competențe. Într-o scrisoare de la sfârșitul secolului XIX, Vincențiu Babeș acuza pe Șaguna că a cedat ierarhiei sârbești în mai multe probleme, între care și înființarea unei episcopii românești la Timișoara⁴². De altfel, lipsirea bănătenilor de o episcopie românească la Timișoara, după ce au dus greul mișcării pentru separație ierarhică și o mitropolie românească, a umbrat atitudinea liderilor români din Banat. Andrei Mocioni a transmis această nemulțumire mitropolitului Șaguna, într-o scrisoare de la sfârșitul anului 1864: „Împărțirea sau mai bine zis despărțirea noastră, făcută de Excelența ta, despre noi, fără noi, spre adevărata daună și pieirea bisericii noastre din Banat a căsunat o senzație atât de rea, încât preoțimea laolaltă cu poporul, văzând că în Timișoara

³⁹ *Ibidem*, p.148-150.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 238-239.

⁴¹ Protocolul ședințelor sinodale din 13, 14, 17 august, 11, 15 septembrie, *Ibidem*, p. 285-305.

⁴² Vincențiu Babeș către Ioan Mețianu, 1/13 octombrie 1890, I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 957-958.

n-am căpătat episcopat, vorbește public că mai bine va fi să se unească cu toții... îmi iau voie a te întreba ce folos avem noi bănașenii, care am pus atâta osteneală pentru treaba mitropoliei, din înființarea ei? Răspunsul nu poate fi altul decât, ardelenii au vrut ca să aibă cu orice preț un mitropolit și pentru împlinirea acestui dor al lor a fost de lipsă ca: 1. să fim noi bănașenii sacrificați; 2. să fie delăturat congresul nostru căruia singur competează dreptul de a hotărâ numărul și locul episcopatelor creînde și așa în loc de a ridica bisericii noastre în Banat un stâlp, ai cutremurat-o întreagă”⁴³.

Șaguna nu a reacționat în același fel. În 28 decembrie 1864 îl anunța pe Andrei Mocioni de faptul că a primit înștiințarea oficială pentru înființarea mitropoliei române și îl informa despre primele măsuri luate. În acest scop l-a informat despre circulara trimisă „spre orientarea comunelor noastre bisericești despre starea lucrului la care am ajuns cu mitropolia”⁴⁴.

Despărțirea ierarhică a prilejuit și revenirea în arena publică a lui Eftimie Murgu. În două rânduri, în 1862 și în 1865, a luat poziție în favoarea separației și a autonomiei bisericii naționale, recunoscând numai adunării naționale bisericești dreptul de a decide asupra treburilor Bisericii ortodoxe române⁴⁵.

Împăratul a încredințat separația fondurilor și a bunurilor ortodoxe comune unui congres român-sârb, care urma să lucreze în două secțiuni, sârbă și română⁴⁶. Secțiunea română și-a început lucrările în 8 februarie 1865, întrunind o parte a membrilor delegației care în 25 ianuarie 1865 a prezentat la Viena împăratului și miniștrilor mulțumirile credincioșilor români pentru restaurarea mitropoliei: A. Șaguna, Procopie Ivacicovici, Constantin Gruici, Ioan Marcu, Iosif Beleş, Nicolae Andreevici, George Fogarași, Sigismund Popovici, Dimitrie Hațegan, Lazăr Ionescu, Aurel Maniu, cu toții cunoscuți ca lideri ai românilor din Arad și Banat. Platforma pe baza căreia s-au desfășurat lucrările secțiunii române a fost cea stabilită de membrii români din comisia desemnată în 6 octombrie 1864 pentru tratativele de separație, intitulată *Proiect de programă al reprezentanților români convocați la sinodul general episcopesc în 1864 spre scopul unei pertractări grabnice, practice și drepte despre despărțirea ierarhică a românilor de sârbi*⁴⁷. Secțiunea română a înaintat comisarului

⁴³ *Ibidem*, p. 858-859.

⁴⁴ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, fond *Vincentiu Babeș*, doc. 511.

⁴⁵ Eftimie Murgu, *Ierarhia românească față cu ierarhia sârbească*, în *Concordia*, II, 1862, nr. 46 (90)-49 (93); Idem, *Despre memorandumul congresului sârbesc*, Pesta, 1865.

⁴⁶ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 305-307.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 359-369.

imperial propunerile sale în 16 februarie 1865. Platforma propunea două episcopii pentru români la Timișoara și Caransebeș, iar pentru sârbi, una la Vârșeț și transferarea celei din Timișoara la Chichinda Mare. Aradul era în întregime episcopie românească, din 456 parohii, doar 6 erau mixte.

În episcopia Timișorii, 129 parohii rămăneau mitropoliei române, 92 reveneau celei sârbe, iar în 26 comune mixte urma să se facă separația bisericească. Din fondurile bisericești comune, românii au cerut 875.100 fl. De asemenea au pretins mănăstirile Hodoș, Bezdin, Sângeorgiu și Mesici și o parte din fundațiile ortodoxe⁴⁸. În aceeași zi, 16 februarie 1865, Andrei Mocioni, Constantin Gruici, Vincențiu Babeș, George Fogarași au înaintat un memoriu împăratului pentru înființarea episcopiei Timișoarei, cu propuneri concrete privind organizarea, teritoriul și veniturile acesteia⁴⁹. Tratatul început în martie 1865 s-a încheiat fără niciun rezultat din cauza intransigenței părții sârbești, deși românii și-au redus semnificativ pretențiile⁵⁰. Într-un comunicat adresat opiniei publice românești, Andrei Mocioni arăta că nu s-a ajuns la nicio înțelegere cu partea sârbească, apreciind că „trebuie să susținem și să cultivăm fără patimă și preocupare legăturile noastre de frățietate cu acea națiune. Timpul ne va lămuri referințele și ne va împăca interesele reciproce”⁵¹. Optimismul lui Andrei Mocioni nu s-a împlinit, tratativele de separație prelungindu-se până la începutul secolului XX. Deși bănățenii au militat pentru o episcopie românească la Timișoara, rezoluția imperială din 6 iulie 1865 a aprobat numai două episcopii sufragane, la Caransebeș și Arad, protopopiatele bănățene fiind arondate la cele două episcopii⁵².

Prin circulara din 25 decembrie 1864, Șaguna anunța clerul și credincioșii despre restaurarea mitropoliei române și reînființarea episcopiei Caransebeșului, despre organizarea celor două episcopii sufragane la Arad și la Caransebeș, cerând ortodocșilor din Banat să rămână credincioși față de episcopii lor sârbi și până la numirea noului episcop de Caransebeș și până la despărțirea deplină a comunelor bisericești și a comunelor mixte⁵³.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 322-328.

⁴⁹ I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 859-862.

⁵⁰ Deputații români au redus pretențiile la 500.000 fl, patriarhul a oferit numai 200.000 fl. Șaguna a pretins apoi 400.000 fl., dar deputații sârbi au rămas la 200.000 fl. și nicio mănăstire. I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 330-346.

⁵¹ *O privire la cele petrecute de curând la Carloviț*, în *Concordia*, V, 1865, nr. 30, din 20 martie/2 aprilie, p. 89.

⁵² I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 396-398.

⁵³ *Ibidem*, p. 312-314.

În 16 august 1865, Andrei Șaguna a adresat o circulară către Episcopia Caransebeșului, în care lauda credincioșii din această eparhie pentru că au avut „credința tare și mare pentru câștigarea unei ierarhii proprii cu preoți și arhierii de religie strămoșească și nația noastră românească”. La episcopia Caransebeșului erau arondate protopopiatele Caransebeș, Mehadia, Lugoj, Făget, Vărădia, Jebel, Vârșet, Palanca, Panciova, Ciacova⁵⁴. Sinodul mitropolitan din 6 martie 1865 a ales și hirotonit pe protopopul Brașovului, arhimandritul Ioan Popasu, căruia îi predă jurisdicțiunea bisericească și școlară în episcopia Caransebeșului⁵⁵. Cu o lună înainte, în 10 iulie 1865, într-o circulară către preoții din protopopiatul Mehadia, Șaguna a transmis bucuria sa pentru înființarea mitropoliei române și anunța numirea lui Ioan Popasu ca episcop la Caransebeș⁵⁶.

Gramata mitropolitană din 15 august 1865 menționa că sinodul mitropolitan din 6 martie 1865 a ales „cu o gură și cu o inimă” pe Ioan Popasu ca episcop „având privință la tăria lui cea de ortodoxie în credință și legea sfintei noastre dreptcredincioase biserici apostolice răsăritene, apoi la râvna și sânguința lui pentru biserica lui Dumnezeu și pentru mântuirea turmei lui Christos, precum și la curățenia vieții și a năravurilor lui...fierbinte la credință și alipire către Maiestatea Sa”⁵⁷. Împăratul a aprobat numirea lui Popasu în 6 iulie 1865⁵⁸. Șaguna l-a hirotonit, adăugând în gramată că acesta „va observa și cătră smerenia noastră cinstirea, ascultarea și supunerea ce se cade după canoane și după jurământul depus”.

În 27 august 1865, Șaguna a transmis episcopului Popasu răspunsul Ministerului de război privind diploma de confirmare și ziua de instalare în scaunul episcopal⁵⁹. Arhiva Șaguna păstrează mărturisirea de credință și legământul rostit de episcopul Popasu în fața lui Șaguna⁶⁰. La instalarea noului arhieru, Ministerul de război a desemnat comisar imperial pe general maior Anton Benco și ca reprezentant al mitropolitului pe episcopul Procopie al Aradului.

⁵⁴ I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 870-871.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 870.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 867-868.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 868-870.

⁵⁸ Arhiva Episcopiei ortodoxe române Caransebeș, *Fond bisericesc*, dos. III 1865 (1-100), doc. 59.

⁵⁹ *Ibidem*, doc. 59/1865.

⁶⁰ ABMS, Șaguna, doc. 2174.

Instalarea noului episcop s-a făcut abia în 31 octombrie/12 noiembrie 1865, deoarece comisarul imperial a fost ocupat cu inspectarea regimentelor de graniță⁶¹. La cererea comandai militare generale din 26 septembrie 1865, instalația s-a făcut după prevederile Rescriptului declaratoriu din 1779 privitoare la instalarea episcopilor ortodocși. Ceremonia de instalare s-a făcut după un program stabilit de Petru Cermena cu Ioan Popasu, după consultarea lui Andrei Mocioni⁶².

Nemulțumirea bănățenilor după ce li s-a refuzat o episcopie la Timișoara s-a amplificat prin numirea lui Ioan Popasu în fruntea episcopiei Caransebeșului. Aceasta a fost exprimată public într-un articol publicat în „Concordia” cu titlul *Așteptările românilor bănățeni față de ierarhia română*. Articolul protesta împotriva faptului că nu s-a înființat o episcopie românească la Timișoara și pentru procedura de numire a episcopului, declarând că bănățenii s-au așteptat ca „pe mitropolit și episcopi să-i aleagă poporul”⁶³.

Colaborarea lui Andrei Șaguna cu intelectualii bănățeni s-a manifestat și în alte domenii. Cel mai apropiat colaborator a fost Meletie Drăghici, care alături de protopopii români din diecezele bănățene, până în 1865, a contribuit cel mai mult la consolidarea relațiilor lui Șaguna cu bănățenii. Acestuia i s-au alăturat Nicolae Tincu Velia și Pavel Vasici, ale căror relații cu ierarhul ardelean nu au fost întotdeauna cele mai bune. În schimb raporturile cu protopopii români din Lugoj, Caransebeș, Mehadia, Oravița au fost deosebite între 1850-1873.

⁶¹ Andrei Șaguna, *Correspondență*, I/1, p. 158-159.

⁶² Arhiva Mitropoliei Banatului, dosar Șaguna, neorganizat.

⁶³ *Concordia*, V, 1865, nr. 69, din 29 august/10 septembrie, p. 209-210.

THE ROMANIANS' CONTRIBUTION TO THE RESTORATION OF THE ROMANIAN METROPOLITAN CHURCH

Abstract

The study presents the contribution of the Romanian intellectuals and political leaders to the restoration of the Romanian Metropolitan church in Banat.

In the first stage of the movement for hierarchical separation in Banat, the Romanian leaders joined Andrei Şaguna's campaign to separate from the Serbian Metropolitan Church and restore the Romanian Orthodox Metropolitan Church (1849–1851).

A new stage in their joined efforts was between 1860–1864, when Andrei Mocioni supported the hierarchical separation in order to establish the Romanian Metropolitan Church.

The last stage was between 1864–1865, when the organization of the Romanian Metropolitan church was finally approved and the separation really began, with the decisive role of Andrei Mocioni and Vincentiu Babeş.

FUNDAȚII, FONDURI, SOCIETĂȚI DE LECTURĂ, DONAȚII ȘI TESTAMENTE ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ OGLINDITE ÎN PRESĂ (1865-1873)

*Mihaela Bedecean**

Cuvinte cheie: Biserica Ortodoxă Română, presă, fonduri, fundații, societăți de lectură, donații, testamente

Keywords: Romanian Orthodox Church, Press, Foundations, Funds, Reading Societies, Donations, Wills

A doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a caracterizat printr-o deschidere mediatică spre acțiunile caritabile, astfel încât, în ciuda dificultăților financiare cu care s-au confruntat comunitățile ambelor confesiuni, disponibilitatea creștinească înspre ajutorarea semenilor a fost surprinsă de toate ziarele vremii.

În această categorie se înscriu fundațiile și fondurile bisericești, Societățile de lectură ale tinerilor studioși, alături de donațiile și testamentele făcute în favoarea instituțiilor aflate sub patronajul ambelor confesiuni. Pe lângă publicitatea făcută activității caritabile, presa a fost folosită și ca un mijloc de reclamă pentru donatori, binevoitori cărora situația financiară le-a permis să ofere sprijin, încercându-se astfel cultivarea unor modele ce trebuiau urmate.

Atunci când li s-au oferit informații, redacțiile gazetărești au publicat statistici referitoare la starea financiară a fondurilor și fundațiilor bisericești. Relatările proveneau din mediile bisericești, doar ierarhia ecleziastică sau cei implicați direct în organizarea acestor acțiuni fiind în măsură să ofere detalii exacte.

Fondurile create în cadrul bisericilor românești și fundațiile prin intermediul cărora s-au oferit stipendii tinerilor români au contribuit la formarea intelectualității în Transilvania. Șansa a fost fructificată încă din secolele XVIII-

* Institutul de Istorie *George Barițiu* Cluj-Napoca, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 12-14, e-mail: bedeceanmihaela@yahoo.com

XIX, când tinerii ardeleni s-au bucurat de bursele acordate pentru studii în universitățile din țară și străinătate¹.

Urmărind să creeze un cler educat în efervescenta culturală catolică, Viena a oferit burse de studiu pentru români, după realizarea unirii religioase², care s-au concretizat în trimiterea unor tineri greco-catolici la universități de pe teritoriul monarhiei austriece sau la Roma.

În contrapondere, Biserica Ortodoxă Română nu s-a bucurat de același tratament din partea statului, prin urmare, primele fundații care au oferit stipendii au apărut abia la începutul secolului al XIX-lea.

Prima statistică oficială a fondurilor arhidiecezei ortodoxe, publicată în presă pe perioada asupra căreia ne-am oprit a apărut în *Telegraful sibian*³ și a cuprins situația financiară, contabilizată în decembrie 1869. Informația a parvenit pe cale oficială, datele fiind oferite consistoriului de către eforia arhidiecezană. Tabelul era concis și cuprindea denumirea celor 15 fonduri, iar pe coloane, sumele din „realități”, cele investite în obligațiuni, banii aflați în monedar, în argint și totalul fiecărui fond. Cele mai consistente sume aparțineau fondului Sidocsial (141.362 fl.) și seminarial (118.449 fl.), în timp ce Fondul dascălilor săraci avea cel mai mic capital – de 2.836 fl., dar sub 5.000 fl. înregistra și Fondul pentru biserici sărace, pentru personalul bisericii catedrale sau al personalului cancelariei consistoriale. Totalul tuturor fondurilor aflate sub oblăduirea arhidiecezei ortodoxe se ridica la 618.920 fl. 98 cr.

În episcopia ortodoxă de Arad, lipsa fondurilor proprii a dus la inițiativa episcopului Procopiu pentru înlăturarea acestei situații. La 3 septembrie 1870, Ivacicovici a hotărât înființarea Fondului general diecezan stabilind și modalitățile prin care acesta se putea întemeia: o contribuție de 3 cr. venită din partea fiecărui credincios al eparhiei și donațiile benevole oferite de comunele bisericesti. Hotărârea a făcut obiectul unui circular oficial semnat de ierarh, iar pentru o răspândire rapidă, actul a fost publicat în *Albina*, care avea atunci un tiraj de

¹ Cornel Sigmirean, *Rolul fondurilor și fundațiilor de stipendii în formarea intelectualității românești din Transilvania în perioada iluminismului*, în *De la umanism la iluminism*, red. Ioan Chiorean, Târgu Mureș, 1994, p. 119-130.

² Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *Fundația Gojdu, 1871-2001*, Târgu Mureș, 2002, p. 9; Cornel Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806-1948)*, Târgu Mureș, 2007, p. 46-63.

³ *Telegraful român*, 1870, 18, nr. 8, 25 ianuarie/6 martie, p. 2.

1200 de exemplare⁴, dar și în *Federațiunea*⁵. Pentru a întări decizia privind înființarea Fondului, în ședința din 4 septembrie 1870 consistoriul a elaborat emisul consistorial nr. 897 cons./epit.⁶, prin care protopresbiterilor districtuali li s-a cerut să pună în aplicare măsurile stabilite pentru colectarea contribuțiilor necesare, act publicat de asemenea în paginile *Albinei*.

Episcopul Ivacicovici a făcut public documentul⁷ prin care a adus la cunoștința jurisdicțiunii comitatense, înființarea Fondului general diecezan.

Pentru strângerea sumelor necesare fondului diecezan, protopresbiterilor li s-a trasat o nouă sarcină, prin Circularul din 5 august 1871⁸ semnat, în absența episcopului de Arad, de protosincelul Andrei Papp. Astfel protopresbiterii, făcând apel la ajutorul comitetelor parohiale, aveau misiunea de a strânge suma stabilită și de a face un raport complet asupra situației generale, înaintat consistoriului diecezan până la 1 ianuarie 1872.

În același scop, al colectării banilor pentru fondul diecezan, vicarul episcopesc de Oradea, Miron Romanul, a semnat Circularul 425 Epitr., din 24 iulie 1872⁹. Adresat protopresbiterilor din districtul orădean, actul a stabilit modalitatea de încasare și predare a sumelor ce reveneau drept obligație fiecărei comune bisericești.

Deși nevoia alcătuirii unui fond diecezan era stringentă, aceasta trebuia corelată cu posibilitățile materiale ale credincioșilor, precare în multe cazuri, lucru care nu putea fi ignorat. Drept urmare, în iunie 1873, din încredințarea episcopului, protosincelul Andrei Papp a semnat Circularul Nr. 908/epitr. 206, conform căruia contribuția personală de 3 cr., destinată fondului diecezan era sistată pentru anul respectiv¹⁰. Decizia a aparținut sinodului eparhial, căruia i s-au adus la cunoștință dificultățile întâmpinate în teritoriu la strângerea banilor. Se notifica însă importanța contribuțiilor benevole, de la persoane cărora starea materiale le permitea. De altfel, sinodul a ajuns la concluzia că sumele de bani

⁴ *Albina*, 1871, 6, nr. 1, 3/15 ianuarie, p. 4.

⁵ *Federațiunea*, 1871, 4, nr. 9, 24 ianuarie/5 februarie, p. 3-4.

⁶ *Albina*, 1870, 5, nr. 84, 27 septembrie/9 octombrie, p. 4.

⁷ *Ibidem*, 1871, 6, nr. 25, 19/31 martie, p. 4. Documentul nr. 342 Epit. 106.

⁸ Circularul nr. 878/Epit. 307, din 5 august 1871 publicat în *Telegraful român*, 1871, 19, nr. 65, 15/17 august, p. 1 și în *Federațiunea*, 1871, 4, nr. 89, 25 august/6 septembrie, p. 3.

⁹ *Lumina*, 1872, 1, nr. 6, 10/22 septembrie, p. 1-3.

¹⁰ *Ibidem*, 1873, 2, nr. 35, 24 iunie/6 iulie, p. 1-2.

strânse prin donații, făcute mai ales în preajma marilor sărbători au fost mai însemnate decât cele strânse în regim de obligativitate.

În aprilie 1872, referentul senatului episcopesc Arad, asesorul consistorial Petru Petrovici a semnat și oferit spre publicare o statistică completă, actualizată, a tuturor posesiunilor active și pasive, precum și situația fondurilor și fundațiilor de pe teritoriul eparhiei arădene. „Memorialul” a fost tipărit în 2 numere consecutive ale *Albinei*¹¹ și cuprindea inclusiv fondurile înființate de particulari. Cele mai importante fonduri menționate erau cele diecezane, 5 la număr¹², cu un capital total de 31.725 fl. 82 cr., la care se adăugau fundațiile particulare¹³ și fondurile particulare ale bisericilor¹⁴.

Același oficial a fost autorul „Conspectului banilor elocați în casa de păstrare Arădana cu interese de 6%, după computele încheiate la finea anului 1872, destinați pentru diferite fonduri și fundații”. Petrovici a oferit situația financiară a fondurilor diecezane și particulare, alături de cea a fundațiilor care aveau capitalul oferit spre păstrare societății Arădana, așa cum se prezenta aceasta la finele lui 1872. Suma totală a tuturor celor trei categorii se ridica la 84.583 fl. 47 cr.¹⁵

În mod concret, câteva dintre fundații au ajuns în paginile presei românești, aflându-se astfel în atenția opiniei publice.

Una dintre cele mai importante fundații ortodoxe, Fundația Gojdu¹⁶ a fost întemeiată de cunoscutul jurist și om politic român Emanoil Gojdu, născut la Oradea în 1802. Fundația avea drept principal scop ajutorarea tinerimii române studioase și a preoților ortodocși. La moarta sa, în ianuarie 1870, Gojdu lăsa o

¹¹ *Albina*, 1872, 7, nr. 33, 23 aprilie/5 mai, p. 3; nr. 34, 27 aprilie/9 mai, p. 3.

¹² Fondul „Reședința episcopescă” (17.982 fl.), Fondul capelei din Gaiu, Fondul clerical – compus din venitul tasului al 2-lea, Fondul preparandial – venitul tasului al 3-lea și Fondul general diecezan (6.615 fl.).

¹³ Fundația Paffyana, Fundația Patriciu Popescu – pentru biblioteca Institutului clerical, Fundația Fonray, Fundația contelui Colomanu Almasy de Chitigház, Fundația Gavrilă Faur. Suma totală a fost de 14.069 fl. 94 cr.

¹⁴ Este vorba despre 9 fonduri destinate bisericilor din diverse localități – cu un total de 7.088 fl. 19 cr.

¹⁵ *Lumina*, 1873, 2, nr. 4, 25 ianuarie/6 februarie, p. 3.

¹⁶ Stelean Boia, *Fundația „Emanuil Gozdu” (1870-1952)*, Arad, 2006, p. 17-31; Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *op. cit.*, p.38-42; Ion Georgescu, *Fundația Emanuil Gojdu în sprijinul studenților și elevilor români din Austro-Ungaria*, în *MA*, 17, 1972, 7-8, p. 358-362; Nicolae Cordoș, Maria Magdalena Jude, *Contribuții documentare referitoare la Emanuil Gojdu și*

imensă avere, dispunând prin testament ca aceasta să fie folosită în scopurile enunțate.

În Congresul Bisericesc din toamna aceluiași an, în ședința din 13 octombrie s-a luat în dezbatere problema Fundației Gojdu¹⁷. Congresul, în sensul literei testamentare, primea averea și dispunea un raport exact despre starea acesteia. Deputatul Varga, plenipotentele mitropoliei a dezvăluit celor prezenți că averea activă a fundației era de 443.406 fl., iar cea pasivă de 131.546 fl. În conformitate cu dispozițiile testamentare, Congresul avea dreptul de a controla întreaga avere, iar în urma discuțiilor în plen s-a hotărât și informarea autorităților politice, după ce raportul privind starea Fundației era validat în plenul Congresul Național Bisericesc. Propunerea a plecat de la Babeș și a fost susținută de deputatul George Ioanovici, ambii considerând că prin aceasta nu era periclitată autonomia bisericească, ci se deschidea o poartă spre colaborarea cu autoritatea politică, mai ales că în cazul unor fraude în averea fundațională trebuia să se apeleze la bunăvoința regimului.

În plenul Congresului s-a citit întregul testament, pentru ca cei prezenți să fie la curent cu toate dispozițiile prevăzute de fondator. Exprimând recunoștință văduvei Melina Gojdu, Congresul a hotărât oficierea de parastase anuale în data de 9 februarie, ziua de naștere a testatorului. Ideea parastasului în amintirea lui Gojdu a revenit în discuție la sediul mitropolitan din Sibiu. Astfel, Consistoriul arhiepiscopesc întrunit în ședință la 23 ianuarie 1871¹⁸ reamintea întregului cler al arhiepiscopiei deciziile cu privire la memoria mecenatului: parastase în toate bisericile ortodoxe la data de 9 februarie (ziua nașterii sale) și cu ocazia tuturor sinoadelor, când preoților li se cerea să citească la slujbe biografia și actul testamentar. În plus, fiecare comunitate era îndatorată a cumpăra portretul lui Gojdu, pentru școală și biserică, achiziție care se putea face prin intermediul tipografiei arhiepiscopice.

fundația sa, în *AMN*, 1989-1992, 26-30, p. 573-590; Maria Berényi, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu (1802-1870)*, Giula, 2002, p. 134-141; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, București, 1994, p. 96; Antonie Plămădeală, *Românii din Transilvania sub teroarea regimului dualist austro-ungar, 1867-1918*, Sibiu, 1986, p. 52.

¹⁷ *Telegraful român*, 1870, 18, nr. 82, 15/27 octombrie, p. 1-4; *Federațiunea*, 1870, 3, nr. 108, 23 octombrie/4 noiembrie, p. 2; *Gazeta Transilvaniei*, 1870, 38, nr. 91, 3 decembrie/21 noiembrie, p. 1.

¹⁸ *Telegraful român*, 1871, 19, nr. 10, 4/16 februarie, p. 1.

Sub impulsul cercurilor mitropolitane, Ivacicovici a semnat un circular în care îndemna la păstrarea vie a memoriei lui Gojdu, recomandând preoților să săvârșească slujbele de pomenire¹⁹. Pentru a veni în sprijinul clerului, *Lumina* publica „Schițe din biografia fericitului fondator Manuil Gojdu, completate de Ioan Russu”²⁰, care s-au dorit un model pentru discursurile ce trebuiau rostite la comemorări.

O altă fundație care a funcționat în cadrul bisericii ortodoxe a fost Fundația Zsigaiană²¹. Despre această fundație au fost tipărite în presă doar două extrase din Protocoalele Consistoriului diecezan arădean, din 21 iulie 1866²² și din 10 iulie 1869²³. Ambele acte comunicau situația financiară a fondului, respectiv balanța venituri-cheltuieli și în ambele cazuri aceasta era negativă. Astfel, în primul raport datoria era de 91 fl., iar în cel de-al doilea de 16 fl. Veniturile au fost asigurate din arenda casei fundaționale, în valoare de 1.080, respectiv 1.220 fl., în timp ce cheltuielile au fost împărțite între repararea sediului fundației și întreținerea elevilor. Abia în 1873, într-un document elaborat de sinodul eparhial Arad, fundația a fost amintită în cadrul unui raport general, constatându-se o fericită redresare economică, dovadă fiind capitalul de 18.000 fl. înregistrat în acel moment²⁴, deși nu se ofereau niciun fel de explicații pentru această revigorare financiară.

Informații rarefiate s-au regăsit în presă despre Fundația Vasile Moga²⁵. Erau doar știri care interesau în acel moment, adică organizarea unor concursuri pentru bursele oferite. Nu avem nicio evaluare generală sau anuală a situației asociației, date referitoare la istoricul acesteia sau la rezultatele obținute până în acel moment.

¹⁹ *Lumina*, 1873, 2, nr. 3, 21 ianuarie/2 februarie, p. 1.

²⁰ *Ibidem*, p. 1-2.

²¹ Nicolae Zsiga, comerciant și filantrop român, născut în octombrie 1790, în Bihor și decedat în noiembrie 1870, la Oradea. Din 1854 a oferit câte un stipendiu în valoare de 50 fl. pentru 20 de tineri ortodocși. În 1864 a înființat fundația ce i-a purtat numele, cu un capital de 40.000 coroane. A oferit ajutor studenților merituoși de la gimnaziul din Beiuș, a contribuit la renovarea de biserici, precum turnul bisericii din Oradea pentru care a oferit 4.000 coroane

²² *Telegraful român*, 1869, 17, nr. 60, 31 iulie/12 august, p. 2; *Albina*, 1866, 1, nr. 49, 31 iulie/12 august, p. 4.

²³ *Telegraful român*, 1869, 17, nr. 60, 31 iulie/12 august, p. 2.

²⁴ *Lumina*, 1873, 2, nr. 22, 29 aprilie/11 mai, p. 7.

²⁵ Vasile Moga (1774-1845) născut la Sebeș. Episcop ortodox al Transilvaniei între 1810-1845.

Presa anunța că în ședința consistorială sibiană din 19 septembrie 1870 se aproba concurs pentru 3 stipendii ale fundației episcopului Moga²⁶. Prima bursă, de 200 fl. se adresa studenților la Universitate sau Politehnică, iar celelalte 2, a câte 50 fl. fiecare, erau oferite gimnaziștilor sau studenților la școlile reale. Doritorii trebuiau să trimită la Consistoriul arhiepiscopesc din Sibiu actele necesare, care să certifice că erau români ortodocși, aveau rezultate bune la studii, erau lipsiți de mijloace materiale, iar în acel moment nu beneficiau de vreun alt stipendiu la o altă fundație. Cei care făceau dovada de rudenie cu episcopul aveau un regim preferențial.

La fel ca și în cazul Fundației Moga, despre Fundația Francisc-Iosifiană informațiile s-au redus la anunțarea unor concursuri. Întrucât patru stipendiști ai Fundației au încălcat statutele acesteia, eforia arhiepiscopescă a scos locurile la concurs, fără însă a indica litera statutului sau a preciza motivele concrete din cauza cărora s-a ajuns la acea situație²⁷. Aflăm doar că este vorba despre 2 stipendii, a câte 200 fl. v.a., pentru studii superioare și alte 2, a câte 100 fl., pentru studenții de la academii din Imperiu. Documentele necesare erau atestate de maturitate, de paupertate, de moralitate, de botez în religia ortodoxă, toate înaintate mitropolitului ca președinte al fundației.

Una dintre familiile cu greutate în mediul cultural, politic și național românesc a fost familia Mocioni²⁸, care a creat o rețea de stipendii pentru tinerii români interesați de studiile universitare. Inițiativa bine-venită și apreciată a dat roade, astfel că în deceniul 1861-1870 prin intermediul Fundației Mocioni au fost acordate peste 240 de burse²⁹.

Despre această fundație singura informație din presă a provenit din *Familia*³⁰, căreia Vincențiu Babeș i-a oferit o statistică a stipendiilor și ajutoarelor distribuite pe anul școlar 1864-1865. Este vorba despre o listă care cuprindea

²⁶ *Telegraful român*, 1870, 18, nr. 76, 24 septembrie/6 octombrie, p. 4.

²⁷ *Ibidem*, 1866, 14, nr. 69, 1/13 septembrie, p. 4.

²⁸ Mocioni – familie de oameni politici și intelectuali români din Banat. Pentru perioada de care ne-am ocupat s-au remarcat Andrei Mocioni (1812-1880) academician, membru al Senatului Imperial din Viena între 1860-1867 și Alexandru Mocioni (1841-1909), nepot al celui dintâi, deputat în Parlamentul de la Budapesta (1865-1874), primul președinte al Partidului Național Român din Banat și Ungaria, creat în 1869.

²⁹ George Cipăianu, *Stipendii acordate de familia Mocioni și formarea intelectualității românești în perioada 1866-1870*, în *AIIA Cluj*, 22, 1979, p. 429-446.

³⁰ *Familia*, 1865, 1, nr. 4, 5/17 iulie, p. 7-8.

33 de nume ale tinerilor care s-au bucurat de ajutoare, răspândiți la studii în mai multe orașe din Imperiu sau din afara acestuia. Cei mai mulți bursieri, 9 la număr, studiau la Pesta; era vorba despre 7 juriști și 2 elevi la gimnaziu, care au beneficiat de sume cuprinse între 200 și 60 fl., apoi în Arad și Timișoara, câte 4 bursieri pentru fiecare centru, toți elevi ai gimnaziilor, care au primit între 80 și 24 fl. fiecare, cea mai mare sumă revenind unui elev în clasa a VII-a de gimnaziu, iar cea mai mică unui boboc din anul I gimnazial. La Viena erau 3 juriști, cu burse de 100, 50 și 40 fl. Zece burse s-au repartizat spre Beiuș, Oradea, Debrețin, Seghedin și Lugoj, câte 2 pentru fiecare centru, destinate elevilor de la gimnaziu și cuprinse între 200 și 50 fl., cea mai mare, de 200 fl., fiindu-i repartizată lui Victor Babeș, elev în clasa a II-a la Gimnaziul din Lugoj. Ultimele 3 burse au aparținut unor elevi de la gimnaziile din Sibiu și Crișul Mare și pictorului Nicolae Popescu, student la Roma, unde se perfecționa în arta picturii. Suma totală pentru cele 33 de burse se ridica la 3.000 fl., dar la aceasta s-au adăugat ajutoare în bani pentru doi tineri săraci cu rezultate foarte bune la învățătură, unul elev în clasa a V-a la gimnaziul din Timișoara și cel de-al doilea student la școala reală din Vârșeț.

În ciuda faptului că nu am recuperat alte informații din presă despre această asociație, din lista publicată prin bunăvoința lui Vicențiu Babeș putem desprinde câteva concluzii. În primul rând, observăm că a existat un număr mare de beneficiari ai fondului, iar aceștia nu au fost doar studenți, ci și elevi. Având în vedere sumele vehiculate putem aprecia că situația financiară a fost una modestă, nu a existat un capital de zeci de mii de florini care să facă dovada unei abundențe materiale. Este însă laudabil că repartitia fondurilor nu a ținut cont de criteriul geografic, iar fondatorul, deși bănățean, a oferit tuturor tinerilor români ortodocși posibilitatea de a primi sprijin, singura condiție fiind bazată pe meritocrație.

În biserica ortodoxă au existat fundații întemeiate de oameni cu stare, care au dorit să ofere ajutoare, exprimând foarte clar opțiunea privind destinația banilor. Sunt însă asociații care nu s-au impus conștiinței colective, întrucât le-a lipsit anvergura materială. Ziarele, prin informații scurte, mici anunțuri sau comunicate, ne-au făcut cunoscute câteva dintre acestea.

Așa au fost Fundația Arhimandritului Patriciu Popescu³¹, direcționată spre ajutorarea bibliotecii Institutului Teologic din Arad, Fundația baronului

³¹ *Lumina*, 1873, 2, nr. 22, 29 aprilie/11 mai, p. 5.

Forray³², pentru ajutorarea persoanelor care ocupau postul de învățător în localitatea Săvârșin, Fundația lui Coloman Almásy³³, pentru preoții și învățătorii din Chitighaz.

Presa a semnalat cazul unor persoane foarte bogate, care și-au permis să întemeieze fundații, un exemplu în acest sens fiind cel al Anei Alexandrovici, născută Popovici, din Lugoj, decedată în 29 aprilie 1865³⁴. Fiică de negustor și soție de avocat fără urmași, aceasta lăsa în urmă o avere ce cuprindea o casă mare în Lugoj, două livezi, două vii, mai multe hectare de pământ, bani și obiecte din aur și argint. Dorința testamentară prevedea înființarea a patru fundații, de a căror administrare urma să se îngrijească parohia ortodoxă de Lugoj. Pentru creșterea fetelor s-a preconizat întemeierea Fundației Ortodoxă Răsăriteană a Anei Alexandrovici³⁵, căreia i s-au lăsat ca moștenire locuința, împreună cu o sumă de bani pentru construirea unei anexe care să mărească astfel spațiul inițial. Cerința fondatoarei era ca învățătorii să fie români ortodocși, să aibă cunoștințe suficiente pentru a pregăti o fată pentru viață și să cunoască mai multe limbi străine (obligatoriu germana sau franceza). Apoi erau prevăzuți 8.000 fl. pentru înființarea unei Fundații pentru ajutorul studenților români, alte 8.000 pentru o Fundație a văduvelor române ortodoxe din Lugoj, 2.000 fl. pentru o Fundație a românilor ortodocși săraci din oraș. Pentru realizarea tuturor fundațiilor menționate, testamentul prevedea funcționarea unei epitropii constatatoare, alcătuită din șapte persoane, credincioși români ortodocși, dintre care două erau indicate ca fiind protopresbiterul de Lugoj și cel mai bătrân paroh din oraș, ceilalți cinci fiind laici³⁶.

În 1873, pe teritoriul Consistoriului din Oradea activau 13 fundații, cu un capital total de aproape 20.000 fl.³⁷.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Telegraful român*, 1865, 13, nr. 47, 17/29 iunie, p. 1-2; *Albina*, 1866, 1, nr. 83, 26 octombrie/7 noiembrie, p. 2-4.

³⁵ Victor Lăzărescu, *Fundațiile lugojene în sprijinul elevilor și studenților bănățeni*, în *MB*, 35, 1985, 11-12, p. 128-138; Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000, p. 236; Dorel Cherciu, *Biserica și societate. Eparhia Caransebeșului în timpul episcopului Ioan Popasu (1865-1889). Teză de doctorat*, Cluj-Napoca, 2001, p. 236.

³⁶ *Telegraful român*, 1865, 13, nr. 48, 20 iunie/2 iulie, p. 1-2.

³⁷ Lista fundațiilor și a capitalului aferent fiecăreia se găsește în Protocolul sinodului eparhial Arad din 1873, fiind discutată în ședința a IV-a din 18/30 aprilie 1873. Dintre fundații s-au

Nu a existat, în presă, o abundență a informațiilor privind fundațiile bisericești, ci mai degrabă doar știri cu caracter general, cu ajutorul cărora se pot contura câteva constatări. Crearea de fundații a fost un curent prezent în cadrul ambelor biserici românești, încadrat într-o preocupare generală a vremii, cu mențiunea că românii aveau deficiențe la acest capitol, comparativ cu alte națiuni. Desigur, orice efort de a întemeia o atare asociație de ajutorare putea primi numele de fundație, în conformitate cu dorința întemeietorului, dar organizații solide, care să-și dovedească în termeni reali utilitatea nu au fost foarte multe. Este vorba despre deosebiri care s-au impus din punct de vedere material și care au creat diferențe majore între asociațiile denumite generic cu acest titlu și preluate sub această formulă și în presă. Nu pot fi comparate fundațiile cu un capital de câteva sute de mii de florini, gen Gojdu, cu simple fundații întemeiate în diferite localități, care se bazau pe sume nesemnificative, deși niciun efort nu trebuia ignorat. Pentru puține dintre fundațiile despre care s-a făcut vorbire în presă avem informații complete, majoritatea materialelor fiind sumare. Totuși se poate aprecia că scopul acestor instituții era, în primul rând, acela de a oferi sprijin material tinerilor dornici de învățătură, apoi pentru susținerea preoților sau bisericilor, uneori pentru scopuri culturale. Pentru a putea beneficia de sumele aflate în conturile fundațiilor trebuiau îndeplinite anumite condiții, întotdeauna prevăzute în actele testamentare care reglementau funcționarea organizației. Regulile generale pentru tinerii doritori în obținerea unor burse se refereau la situația școlară, cea financiară și de cele mai multe ori, la apartenența confesională. Orice încălcare sau nerespectare a prevederilor inițiale atrăgea după sine retragerea beneficiului. Ziarele românești nu au oferit informații din care să rezulte o imagine clar conturată a acestui tip de asociații, nici în privința numărului lor exact, nici în ceea ce privește situația materială, ci au acreditat mai degrabă faptul că acest gen de preocupare exista printre români, iar rezultatele s-au tradus prin susținerea formării unei elite intelectuale sau ecleziastice.

amintit: Fundația Zsigaiănă (18.000 fl.), Fundația Faur (1.500 fl.), Fundația Rozsa (840 fl.), Fundația Takácsi (840 fl.), Fundația Ioanovici (200 fl.), Fundația Crăciun Papu (200 fl.) – toate în Oradea și Fundația Contesei Csáky din Apateul Unguresc (1.700 fl.), Fundația Venter în Borodul Mare (80 fl.), Fundația Nicolae Zsiga din Beiuș (4.000 fl.). Vezi raportul integral în *Lumina*, 1873, 2, nr. 22, 29 aprilie/11 mai, p. 7.

Un capitol special în istoria actelor de caritate a fost crearea fondurilor pentru urmașii preoților, acestea fiind prezente atât în biserica ortodoxă, cât și în cea greco-catolică.

Despre Fondul preoteselor ortodoxe văduve există puține referiri în presă. Ziarul oficial al mitropoliei a publicat circularul nr. pres. 338, din 6 decembrie 1871, al mitropolitului Andrei Șaguna³⁸, în care se anunța dispoziția testamentară conform căreia fondului îi revenea surplusul realizat din veniturile tipografiei arhidiecezane, estimat la 500-600 fl. Hotărârea a iscat nemulțumiri în rândul unei părți a clerului, care a găsit potrivit să-și exprime dezacordul în ziarul brașovean *Gazeta Transilvaniei*. Astfel, un articol anonim venit „de lângă Mediaș” obiecta față de decizia lui Șaguna³⁹, atacând-o din mai multe puncte de vedere. În primul rând, suma decisă spre a spori capitalul fondului era socotită insuficientă, date fiind condițiile dificile de subzistență ale multor văduve de preoți. Prin analogie, întrucât și situația materială a preoților era nesatisfăcătoare, autorul era nemulțumit că nu s-au alocat fonduri și pentru această categorie. Punctul nevralgic era însă tocmai decizia mitropolitană privind gestionarea sumelor obținute din activitatea tipografiei. Considerând că doar proprietarilor legali li se putea permite să dispună prin dispoziții testamentare repartizarea anumitor fonduri, autorul credea că Șaguna și-a depășit mult atribuțiile. Astfel, în calitate de administrator temporar al tipografiei, acesta nu ar fi trebuit să direcționeze fondurile unei instituții ce era proprietatea arhidiecezei și nu personală, creând în acest fel un precedent periculos pentru biserică și cauzând complicații neprevăzute. Pentru a-și susține teoria, autorul aducea în discuție administrarea averii arhidiecezane, asupra căreia nici consistoriul și nici președintele acestuia nu aveau puterea de decizie, fără acordul sinodului arhidiecezan care stabilea bugetul anual. Prin urmare, eforia arhidiecezană era somată public să lămurească de ce testamentul mitropolitului a fost extins asupra unor bunuri ce erau proprietatea arhidiecezei, cerându-se totodată explicații legate de suma stabilită pentru fondul văduvelor preotese, cei 500-600 fl., sumă despre care autorul articolului credea ar fi trebuit hotărâtă de o adunare sinodală și nu de o singură persoană, chiar dacă era vorba despre mitropolit. Nu am găsit însă în *Telegraful român* sau în paginile altor ziare românești vreun răspuns din partea forurilor mitropolitane.

³⁸ *Telegraful român*, 1871, 19, nr. 99, 9/21 decembrie, p. 1.

³⁹ *Gazeta Transilvaniei*, 1872, 35, nr. 2, 5/17 ianuarie, p. 2.

În restul provinciei, în protopresbiteratul Timișoarei, protopopul Meletie Dregheci invita clerul și poporul la o adunare generală, în 17/29 septembrie 1872, pentru a discuta despre înființarea unui fond în favoarea văduvelor de preoți și a orfanilor acestora⁴⁰. Lăudând inițiativa, ziarul eparhiei ortodoxe de Arad accentua că inițiativa era în conformitate cu „autonomia și constituționalismul bisericii”⁴¹, recomandând și învățătorilor să urmeze exemplul.

În ceea ce privește Societățile de lectură ale tinerilor ortodocși⁴², acestea lipsesc aproape total din presa vremii. Singura excepție a fost societatea teologilor din Arad, care a editat ziarul *Speranța*, în care s-au publicat, în câteva rânduri, informații despre asociația literară.

În primul său număr⁴³ revista a făcut o prezentare a societății, înființată la 26 octombrie 1867. Expunerea, semnată de notarul Zaharia Popovici, s-a dorit un raport pentru anul școlar 1867-1868. Înființată la inițiativa unui grup de clerici și având sprijinul profesorilor de la Institutul teologic arădean, asociația avea drept scop lecturarea foilor periodice, a opurilor nou apărute, audierea unor comunicări științifice, ținta finală fiind îmbogățirea nivelului de cultură al membrilor. Pe parcursul primului an de activitate s-au derulat 19 întâlniri, pentru toate existând protocoale consemnate de notarul Societății. Schema de conducere cuprindea posturi care s-au regăsit în asociații similare: președinte, notar, bibliotecar, casier, dar și un controlor teolog de curs. Biblioteca ocupa o parte specială a raportului. Aceasta cuprindea 338 volume de carte, cu predilecție din domeniul teologic, dar și o colecție de ziare, apărute după 1850, fiind consemnată cu satisfacție trimiterea gratuită a ziarelor *Transilvania* și *Amvonul*. Informațiile legate de fondurile aflate în casa societății erau minime. Nu existau date despre taxa plătită de membri, despre felul în care se colectau banii, publicându-se doar mențiunea că mai multe persoane au făcut donații în folosul asociației. În primul an de existență s-au prezentat 38 de elaborate științifice, cele mai multe fiind cuvântări bisericești sau nuvele.

Peste alte câteva numere⁴⁴ în ziar se publica un nou Raport, semnat de același Zaharia Popovici, care prezenta activitatea pe anul școlar 1868-1869,

⁴⁰ *Lumina*, 1872, 1, nr. 4, 1/13 septembrie, p. 16.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 6, 10/22 septembrie, p. 24.

⁴² Despre societățile culturale ale tinerilor români vezi Eugenia Glodariu, *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia Habsburgică, 1860-1918*, Cluj-Napoca, 1998, p. 33-50.

⁴³ *Speranța*, 1869, 1, nr. 1, 1/13 februarie, p. 4.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 5, 1/13 aprilie, p. 37.

încă aflat în derulare în acel moment. Cu excepția bibliotecarului și notarului, în funcțiile de conducere regăsim alte persoane. Prima ședință a avut loc la data de 26 noiembrie, pentru semestrul I fiind întrunite 9 asemenea adunări. Constatăm o creștere a fondului bibliotecii, care a înregistrat 428 volume de carte, 18 ziare românești, 1 ziar maghiar și 3 periodice germane. Tot la capitolul noutăți, raportul menționa înființarea unui cabinet de lectură, dar și stabilirea unor relații de colaborare cu teologii de la institutele teologice din Sibiu, Caransebeș și Cernăuți, în ședințele societății citindu-se corespondența primită de la aceștia, o lectură cu accente naționale, patriotice.

Odată cu reapariția *Speranței*, știrile despre Societatea de lectură a teologilor arădeni reapar în paginile gazetei. În numărul 2 din 1872⁴⁵, s-a descris ședința de constituire pe anul în curs, din data de 1 noiembrie 1871. Era punctată cuvântarea profesorului Iosif Goldiș, în calitate de conducător al Societății, care s-a concentrat pe starea actuală a clerului și a bisericii ortodoxe, dar și pe misiunea preoților în ajutorarea națiunii, extinsă de la rolul de păstori spirituali, până la acela de propagatori ai luminării culturale. Corespondența amintea doar numirea celor 5 oficiali din comitetul de conducere, în frunte cu președintele Georgiu Popovici, aleși în unanimitate.

Un material cuprinzător despre gruparea literară arădeană se regăsea în numărul 7⁴⁶, unde a fost publicat integral Statutul societății. Dezbătut în ședința a VIII-a, din 4 ianuarie 1872, semnat de președintele și notarul în funcție, actul a fost aprobat de episcop la 14 martie 1872. Documentul cuprindea 37 de paragrafe, împărțite în 7 capitole: scopul, mijloacele, membrii, obligațiile membrilor, drepturile membrilor, oficialii și modificarea statutelor. Sunt prevederi obișnuite, care au apărut și în cazul altor asociații de lectură. Ca și procedură de funcționare, cu excepția ședințelor de lucru, era prevăzută o ședință publică anuală, dar și „prelegeri publice”, desfășurate la una, două sau trei luni, în care erau prezentate „comunicate științifice”. La această ultimă categorie de întruniri puteau participa, pe lângă membri, doar persoane invitate, care plăteau o taxă pentru „favoarea” de a fi oaspeți. Statutul definește 3 categorii de membri: ordinari – elevii Institutului teologic, părinți – cei care ofereau ajutor de

⁴⁵ *Ibidem*, 1872, 3, nr. 2, 15 ianuarie, p. 17. Vezi și Maria Berényi, *Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea. 1821-1918. Documente*, Giula, 1991, p. 49-50.

⁴⁶ *Speranța*, 1872, 3, nr. 7, 1 aprilie, p. 6-8.

orice fel societății și onorari – persoane publice cu merite deosebite în biserica ortodoxă sau viața culturală a românilor, cărora li se conferea această calitate.

Nu existau clauze speciale, regulamentul de funcționare fiind asemănător cu alte acte similare. Despre ședința publică anuală, ziarul publica un singur anunț⁴⁷, legat de întrunirea acesteia, fără a oferi detalii despre desfășurare.

Singura publicație, cu excepția propriului ziar, care a oferit informații despre Societatea arădeană a fost *Familia*⁴⁸, unde s-a publicat un foarte scurt anunț despre ședința inaugurală din toamna lui 1872. Nici *Telegraful român* și nicio altă publicație cu simpatii ortodoxe nu a publicat articole despre grupul de lectură din Arad. O explicație ar fi că asociația avea propriul ziar, unde se ofereau toate informațiile, astfel încât conducerea Societății nu a trimis știri către alte redacții.

Același ziar publica, în același ton laconic, câteva rânduri despre societățile de lectură ale teologilor din Caransebeș și Sibiu. Era consemnată ședința de inaugurare de la Caransebeș, din 5/17 octombrie 1872, sub președinția prof. Filaret Musta⁴⁹, aceleași date sumare existând și pentru Sibiu, unde prima adunare a avut loc pe data de 1 octombrie, sub conducerea profesorului Ioan Popescu⁵⁰. Se menționa că societatea sibiană tipărea o publicație proprie sub numele de „Musa”⁵¹, fără a se oferi alte detalii.

Societățile ortodoxe nu au avut o vizibilitate excesivă în ziarele vremii, comparativ cu cele ale bisericii unite, un motiv fiind și acela că au fost mai puțin numeroase. Excepția grupului literar-bisericesc de la Arad confirmă regula. Marele avantaj pentru acesta a fost faptul că, având propria revistă a avut asigurată mediatizarea. *Telegraful* mitropolitan s-a ținut departe de acest gen de subiecte și, așa cum era de așteptat, în presa de coloratură ortodoxă nu am găsit informații despre societățile de lectură unite.

În ceea ce privește organizarea, funcționarea, modul de desfășurare al acțiunilor și scopul societăților, liniile generale au fost aceleași, ca și cele regăsite în biserica unită, astfel încât putem spune că a existat un model, urmat de către organizatori.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 11, 1 iunie, p. 92.

⁴⁸ *Familia*, 1872, 8, nr. 48, 26 noiembrie/8 decembrie, p. 11.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 44, 29 octombrie/10 noiembrie, p. 11.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

Un alt punct comun a fost legat de susținătorii acestor asociații. Erau personalități ale vieții ecleziastice și culturale, reprezentative pentru zona geografică în care funcționa organizația, dar uneori cu reverberații naționale.

Un loc central în rapoartele trimise spre publicare au ocupat bibliotecile societăților, de unde se poate deduce importanța acordată acestora. Se constată o preocupare pentru îmbogățirea fondului de carte, uneori în paginile ziarelor fiind desfășurate listele noilor achiziții sau ale persoanelor care s-au învrednicit să ofere donațiile. Ca o notă aparte, merită subliniat locul pe care-l ocupă ziarurile românești pe rafturile bibliotecilor. Pe lângă multitudinea de titluri, apare îmbucurător faptul că redacțiile unor gazete de peste Carpați au ales să-și trimită numerele în Transilvania.

Materialele apărute în presă au sosit pe adresele redacțiilor fiind expediate de oficiali ai societăților, mândri de propriile realizări pe care doreau să le facă cunoscute publicului larg, poate chiar în speranța obținerii unui sprijin material din partea unor confrăți binevoitori.

Fără a întemeia neapărat fundații care să le poarte numele au existat creștini care au întocmit testamente, prevăzând împărțirea averii lor în scopuri caritabile. Așa a fost cazul familiei Nedelcu Alexandru, proprietar în Pesta, care împreună cu soția sa Ana, născută Hauptman, au dispus prin act testamentar ca întreaga avere de 40.000 fl. să fie utilizată pentru înființarea, la Lugoj, a unui Institut pentru creșterea copiilor români săraci⁵². Recunoscător pentru gestul de binefacere, episcopul Popasu a emis circularul Nr. 1284/1866 prin care ruga preoții ca numele donatorilor să fie pomenit în toate bisericile diecezei „în vecii vecilor”. Consistoriul diecezan, adunat în ședință extraordinară la 22 septembrie 1866, mulțumea binefăcătorilor și aproba fără rezerve gestul episcopului⁵³.

Ioan Crișan din Păuliș a oferit bisericii ortodoxe din localitate, prin dispoziție testamentară, a treia parte a averii sale, lăsând la latitudinea preotului modul de utilizare a banilor⁵⁴.

Există și persoane care nu au considerat confesiunea o piedică în relațiile interumane, ci dimpotrivă au socotit de cuviință să ofere ajutor tuturor românilor. Un exemplu relatat de *Federațiunea* a fost cazul lui Ioan Gabriel Vaida⁵⁵. Fost

⁵² Vezi *Telegraful român*, 1866, 14, nr. 80, 9/21 octombrie, p. 2; *Albina*, 1866, 1, nr. 75, 5/17 octombrie, p. 2; Cornel Sigmirean, *op. cit.*, p. 240.

⁵³ *Albina*, 1866, 1, nr. 75, 5/17 octombrie, p. 2.

⁵⁴ *Speranța*, 1871, 2, nr. 3, 3 februarie, p. 24.

⁵⁵ *Ibidem*, 1869, 2, nr. 21, 16/28 februarie, p. 4.

casier la banca austriacă din Sibiu, decedat la 1 februarie 1869, acesta a dorit ca averea sa să fie împărțită atât ortodocșilor, cât și greco-catolicilor din mai multe comunități românești. Astfel, testamentul prevedea crearea de stipendii în favoarea studenților români lipsiți de mijloace materiale, fără deosebire de confesiune, pentru care aloca 4.000 fl., oferind alte 3.000 fl. școlii greco-catolice din Glod, locul său natal. A stabilit ajutoare pentru mai multe biserici: cea greco-catolică din Glod, cea greco-catolică din Sibiu, dar și pentru biserica ortodoxă din suburbia Josephstadt din Sibiu și cea din Cluj. Pentru susținerea Astrei actul testamentar prevedea o donație de 200 fl., în ultima clauză specificându-se ca sumele rămase să fie împărțite între spitalul Francisc Iosif din Sibiu și spitalul Carolineu din Cluj. Deși averea nu a fost considerabilă, ridicându-se la maximum 10.000 fl., Vaida a dorit ca beneficiarii acesteia să fie români, fără a condiționa ajutorul de apartenența confesională. A direcționat fondurile spre domeniile cu probleme, oferind donații studenților săraci, dar merituoși, școlilor, bisericilor, neuitând însă nici latura culturală și pe cea umanitară. Gestul său, apreciat de *Federațiunea*, era oferit ca un exemplu de urmat, în speranța că rezultatele pozitive nu vor întârzia să apară în cel mai scurt timp.

În aceeași termeni elogioși vorbea ziarul *Patria*⁵⁶ despre Iova Popovici⁵⁷, al cărui testament prevedea ca întreaga avere să fie folosită în scopuri naționale și culturale, beneficiari fiind românii, fără deosebire de confesiune.

Donațiile testamentare, deși nu au fost ceva neobișnuit, nu au reprezentat totuși un fenomen de masă. Cazurile unor persoane care au ales să ofere întreaga avere bisericii, școlii sau pentru susținerea unor scopuri culturale au apărut semnalate în paginile ziarelor, însoțite de mulțumiri și de îndemnul adresat tuturor celor cu posibilități de a urma asemenea exemple. În general, donatorii au avut în vedere ajutorarea confesiunii căreia îi aparțineau, dar au fost și exemple în care nu s-a ținut cont de acest lucru. Cea mai mare parte a banilor au fost destinați bisericilor, învățământului, creării unor fundații spre ajutorarea tinerilor studioși. Scopurile culturale sau caritabile au apărut mai rar în actele testamentare.

Ambele biserici românești au avut printre enoriași oameni cu stare care au ales să redacteze testamente în favoarea instituțiilor ecleziastice. Desigur,

⁵⁶ *Patria*, 1871, 1, nr. 17, 27 noiembrie/9 decembrie, p. 3.

⁵⁷ Gesturile lui Iova Popovici, negustor în Lugoj au mai apărut în presă, acesta primind mulțumiri publice pentru ajutoarele trimise bisericii din Cristian, județul Brașov, locul nașterii sale. Vezi *Gazeta Transilvaniei*, 1869, 32, nr. 91, 26 noiembrie/8 decembrie, p. 2.

aici nu am luat în discuție ierarhia ortodoxă, ai cărei membri au făcut importante donații și în timpul vieții, întreaga avere fiind oferită altarului pe care l-au slujit, ori unor scopuri școlare, caritabile.

Eforturile depuse pentru înființarea fundațiilor sau pentru acțiunile caritabile au ajuns în media românească și au fost făcute cunoscute publicului larg, iar încercările fondatorilor au fost lăudabile, mai ales dacă avem în vedere necesitatea unor asemenea acțiuni printre români, deficitari la acest capitol.

FOUNDATIONS, FUNDS, READING SOCIETIES, DONATIONS AND WILLS IN THE ORTHODOX CHURCH, MENTIONED BY THE PRESS (1865-1873)

Abstract

The foundations and the fund raisings were among the charitable activities in the second half of the 19-th century together with the reading societies, donations and last wills in favour of the church.

The press was used as a means of advertising the donors. The press did not give much information about these institutions of charity and help, we find rather general information about them. The institutions were meant to support the young students, priests and the church. The Romanian papers offered information to prove the Romanians' concern in supporting them. The outcome of their effort was the formation of the intellectual and ecclesiastical elite.

BAZELE RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE ALE LUMII
CULTURALE CLUJENE. LEGĂTURILE INTERNAȚIONALE
ALE FACULTĂȚII DE MATEMATICĂ ȘI ȘTIINȚE ALE
NATURII DIN CADRUL
UNIVERSITĂȚII „FERENC JÓZSEF”

*Artur Lakatos**

Cuvinte cheie: Universitatea din Cluj, relații internaționale, peregrinatio academica, intelectuali ardeleni.

Keywords: University of Cluj, International relations, Peregrinatio academica, Transylvanian elites.

O dată cu secolul XVI-lea, viața culturală a Transilvaniei a suferit, din mai multe motive, o dezvoltare rapidă și semnificativă. Unul din cele mai importante a fost situația la nivelul politicilor de puteri europene, iar un altul, la fel de important, fiind reprezentat de efectele Reformei și Contrareformei, care au adus competiție acerbă pentru credincioși între diferitele confesiuni, această rivalitate manifestându-se de multe ori și în sensuri constructive.

După datele unei statistici, până în 1520 au fost identificați 2494 de peregrini ardeleni¹. În cazul a 521 persoane există date că ar fi obținut și diplome de absolvire. Universitățile din Bologna, Padova, Praga, Cracovia și Viena păreau a fi favoriții acestora².

În urma cercetărilor efectuate de regretatul profesor Tonk Sándor, au fost identificate următoarele centre universitare europene la care au studiat peregrini de origine transilvană (în paranteză – anul menționării primului peregrin cunoscut):

Altdorf (1618), Amsterdam (1663), Anglia – localitate neidentificată (1553), Basel (1530), Viena (1519), Bologna (1523), Braunsberg (1585),

* Instituția Prefectului județului Cluj, B-dul 21 decembrie, nr. 58, Cluj-Napoca, email: lakatos_artur_lorand@yahoo.com

¹ Gaál György, *Egyetem a Farkas utcában*, EMT, Kolozsvár, 2002, p. 12.

² Barabás Béla, Joó Rudolf (eds), *A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben (A Bolyai Egyetem szervezésének válogatott dokumentumai)*, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990, p. 18.

Bremen (1618), Brünn (1603), Cambridge (1623), Darmstadt (1627), Devenler (1645), Dillingen (1625), Dordrecht (1691), Dorpat, Tartu (1636), Elbing (1614), Ferrara (1534), Frankfurt/O. Oderafrankfurt (1540), Franeker (1597), Freiburg (1607), Gdansk (1603), Genf (1544), Geifswald (1644), Gröningen (1632), Halle (1695), Hamburg (1633), Harderwijk (1648), Heidelberg (1562), Helmstedt (1588), Herborn (1619), Ingolstadt (1594), Italia (sic! la fel ca și în cazul Angliei- n.a.) (1523), Jena (1550), Köln (1522), Königsberg (1579), Krakovia (1521), Leiden (1616), Polonia (1660), Leipzig (1522), Londra (1631), Marburg (1573), Montpelliére (1561), Napoli (1552), Germania (1576), Nürnberg (1652), Olomouc (1583), Orléans (1667), Oxford (1600), Padova (1533), Paris (1543), Poznan (1569), Praga (1597), Rakow (1617), Riga (1634), Roma (1581), Rostock (1562), Siena (1585), Stettin (1618), Strasbourg (1542), Torun (1614), Utrecht (1635), Venezia (1561), Vilnius (1584), Wittenberg (1522), Zerbst (1604), Zurich (1694)³.

În 1565, în timpul domniei principelui Ioan Sigismund, Dieta Principatului Transilvan a hotărât organizarea unui colegiu; acest plan – destul de măreț pentru epoca respectivă - nu s-a realizat⁴, seriozitatea concepției care a stat la baza sa fiind însă ilustrată prin faptul că între profesori ar fi fost invitați celebri intelectuali ai vremii: Petrus Ramus și Calsio Curio⁵. Principele reformat Gabriel (Gábor) Bethlen a fondat un Colegiu protestant (Collegium Academicum) la Alba Iulia în 1622, la care i-a invitat pe mai mulți savanți maghiari și occidentali ai vremii. Acesta însă a fost ruinat și ars de invazia tătară din 1658⁶. După acesta, nu a mai existat în Transilvania nici o instituție majoră de învățământ superior de rang european, tinerii dornici de studiu fiind nevoiți să se îndrepte spre Occident cu scopul de a obține diplome universitare.

Încă din secolul al XIV-lea, registrele și documentele majorității universităților europene ne oferă mențiuni referitoare la prezența studenților transilvăneni în cadrul acestora. Până spre sfârșitul secolului al XV-lea este vorba mai mult de tineri clerici, situația schimbându-se treptat în secolul următor. În această perioadă „timpurie”, cei mai mulți tineri studioși s-au orientat în

³ Viktor Karády, Lucian Nastasă, *The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Medical Faculty (1872-1918)*, Ethnocultural Diversity Resource Center, Budapest/Cluj, 2004. p. 29.

⁴ Barabás, Joó, Joó Rudolf, *op. cit.*, p. 18.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Jakó Zsigmond, *Írás, könyv, értelmiség*, Bukarest, 1977, p. 16.

primul rând către centrele culturale și administrative mai apropiate din punct de vedere geografic (Viena, Cracovia), iar apoi spre Italia umanistă și renescentistă. În paralel, alții au făcut cunoștință cu ideile Reformei în centrele culturale elvețiene și germane. După trecerea Principatului la protestantism, elitele reformatoare ardeleni au dezvoltat relații intense cu aceste centre, nu numai din motive religioase sau cultural-științifice, ci și din motive politice, aceste relații fiind, într-o oarecare măsură, și o manifestare de ostilitate moderată/independență față de puterea Habsburgică, austriacă și catolică prin tradiție. La începutul secolului al XVII-lea erau mai strânse relațiile cu centrele protestante germane, la rândul lor aflate sub stăpânirea unor suverani în general antihabsburgici (Wittenberg, Heidelberg, Heilbronn, Strassburg etc.). În urma izbucnirii Războiului de Treizeci de Ani, în timpul căruia, sub Gabriel Bethlen și George Rákóczy I, Principatul s-a remarcat în Europa ca putere militară independentă de Imperiul Otoman, peregrinii ardeleni au călătorit mai departe, înspre centrele din Anglia și Olanda. Printre aceștia s-a numărat, de exemplu, Apáczai Csere János, care a studiat în universitățile și colegiile din Utrecht⁷, Franeker, Leiden și Hardeijwijk⁸ din Olanda. Activitatea sa a pus bazele învățământului instituționalizat calvin în Transilvania.

O contribuție absolut remarcabilă din acest punct de vedere l-a avut principele Gabriel Bethlen care, pe lângă întemeierea Colegiului din Alba Iulia, a creat mai multe fundații, prin care a putut finanța studiul mai multor sute de peregrini pe teritoriu german, numai Colegiul reformat clujean al lui Apáczai beneficiind, mai târziu, în urma acestuia de treizeci de burse în Germania⁹.

Pe parcursul secolelor următoare, sub stăpânirea habsburgică, au ajuns în Transilvania un număr de personalități semnificative pentru dezvoltarea culturii, dintre care vor fi menționate aici doar două: italianul Biasini și englezul John Paget.

Întemeietorul primei școli de scrimă la Cluj a fost Gaetano Biasini, soldat italian ce a ajuns aici în epoca războaielor napoleoniene și care a decis să-și continue viața în orașul de pe Someș. A reușit, în 1818, să-și înființeze propria

⁷ Deák Árpád, *Apáczai Csere János iskolánkba költözött*, discurs ținut în 24 mai 1995, publicat în *Apáczai Csere János liceum évkönyve*, 1999-2000, p. 10-11.

⁸ Henk van den Graaf, *Apáczai Nemetalföldön*, în *Apáczai liceum évkönyve*, 1995-1996, p. 6.

⁹ Gál István, *Magyarország és az angolszász világ*, Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest, 2005, p. 76.

sală de scrimă, în clădirea „Redout” (clădirea Muzeului Etnografic de azi – n.n.) cu sprijinul contelui Ferenc Béldi. Printre discipolii lui s-au numărat Miklós Wesselényi, Farkas Sándor Bölöni, Ádám Kendeffy, Lajos Jósika etc. Bölöni a fost cel care a reușit să transforme inițiativa într-o societate pe acțiuni¹⁰. În aceeași perioadă s-a format și prima asociație de tir al orașului¹¹.

Dacă Gaetano Biasini era inițial un simplu soldat, ajuns aici din întâmplare, din cauza războiului, medicul englez John Paget a ajuns aici din motive sentimentale, urmare a căsătoriei sale cu nepoata baronului Miklós Jósika, Polyxena. Activității lui i se datorează primele reprezentații clujene din repertoriul lui Shakespeare¹², iar în 1844 a fondat un English Reading Club în oraș. A avut o contribuție valoroasă la revista „Erdélyi Gazda”, în care a scris articole în limba maghiară¹³. A fost bun prieten cu etnograful János Kriza și din această cauză a organizat, în cadrul Colegiului Unitarian, un sistem de burse în străinătate, care a fost funcțional până în secolul XX-lea¹⁴.

La rândul lor, mulți intelectuali de origine clujeană au călătorit prin toată lumea, contribuind prin aceasta la îmbogățirea culturii lor generale, precum și la răspândirea a diferite cunoștințe despre lume în mediul autohton. Astfel, Jordán Tamás Kolozsvári, născut în 1539 la Cluj, și-a urmat studiile în universitățile din Wittenberg, Paris, Montpellier, Basel, Zürich, Padova, Bologna, Pisa și Roma, desfășurând activități în domeniul matematicii, fizicii și al istoriei¹⁵. József Haller a desfășurat activități misionare în Bolivia¹⁶, iar Gábor Balázs a călătorit prin toată America de Sud, prin Alpii Cordilieri și prin Pampasul din Argentina¹⁷. Tot clujean a fost Farkas Sándor Bölöni, absolvent al colegiului unitarian¹⁸, care, în urma celei mai importante călătorii efectuate, a scris cartea *Călătorie în America de Nord*.

¹⁰ Killyéni András, *Sportélet a reformkori Kolozsváron*, în *Korunk*, octombrie 2006, nr. 10, p. 35-39.

¹¹ Misangyi Ottó, Marschalkó Teofil, *A magyar sport*, p 916, în *Az ezeréves Magyarország*, 1939, p. 913-941.

¹² Gál István, *op. cit.*, p. 206.

¹³ *Ibidem*, p. 243-244.

¹⁴ *Ibidem*, p. 146-147

¹⁵ *Ibidem*, p. 314-315.

¹⁶ *Ibidem*, p. 243.

¹⁷ *Ibidem*, p. 244.

¹⁸ *Ibidem*, p. 115.

Momentul ca orașul Cluj și regiunea reprezentată de acesta să își aibă o instituție proprie, locală, de învățământ superior, recunoscută ca și universitate, a venit în anul 1872. În urma *Ausgleichului* Austro-Ungar, la Cluj s-a înființat a doua universitate a Ungariei, după cea din Budapesta, care a fost denumită, după împăratul țării, Franz Iosif. Numai în urma înființării acestuia va urma fondarea altor universități de pe teritoriul părții maghiare din imperiu: doi ani mai târziu, în 1874, va fi înființată universitatea de la Zagreb, iar în 1912, cele din Debrecen și Pozsony (Bratislava)¹⁹. După modelul francez, între facultățile înființate în 1872 nu s-a regăsit Teologia²⁰. Doar în 1895 a fost înființată o Facultate de Teologie Reformată²¹. Limba de predare în Universitate a fost limba maghiară, limbile și literaturile română și germană primind doar câte o catedră de specialitate²², fapt ce i-a nemulțumit în principal pe români, locuitorii majoritari ai Transilvaniei. Începând din 1895, au fost admise la studii și femei²³. Deși universitatea clujeană era considerată de a fi, din punctul de vedere al educației și cercetării, una provincială, având un rol secundar în comparație cu cea de la Budapesta, nu se poate trece cu vederea peste procesul de dezvoltare înregistrat în cele câteva decenii de existență, fapt ușor de surprins atât din punctul de vedere cantitativ, cât și din cel calitativ. De exemplu, în 1872, la cele patru facultăți inițiale (Facultatea de Filologie, Lingvistică și Istorie, Facultatea de Drept și Științe Administrative de Stat, Facultatea de Matematică și Științe ale Naturii, respectiv Facultatea de Medicină) au fost înregistrați 258 de studenți; până în 1910 acest număr a crescut de zece ori, atingând astfel - cel puțin din punct de vedere cantitativ - nivelul universităților din Torino, Lyon, Bordeaux și Toulouse²⁴.

Deși, date fiind condițiile logistice și infrastructurale ale celei de a doua jumătăți al secolul al XIX-lea, se poate afirma că rolul relațiilor internaționale ale universității era departe de importanța acestora din ziua de azi, acestea nu erau însă cu totul neglijate. Chiar dacă intensitatea și frecvența lor erau incomparabil mai mici decât a acelora din ziua de azi, ele erau, totuși, existente

¹⁹ Dobszay Tamás, *Magyarország kulturális élete a dualizmus idején*, p 469, în *Magyarország története a 19 században*, ed. Gergely András, Budapest, 2005.

²⁰ Karády, Nastasă, *op. cit.*, p. 29.

²¹ *Ibidem*, p. 31.

²² Barabás, Joó, Joó Rudolf, *op. cit.*, p. 20.

²³ Karády, Nastasă, *op. cit.*, p. 37.

²⁴ Joó, Barabás, Joó Rudolf, *op. cit.*, p. 20.

și importante. Au existat aproape toate tipurile de interacțiuni existente și astăzi: înștiințarea și primirea unor înștiințări din partea altor instituții similare despre anumite evenimente de interes major, atât pozitive, cât și negative; interacțiuni privind aprovizionarea de materiale, mai ales profesionale și didactice, care în sine reprezenta și un schimb de informații între instituțiile de învățământ superior; vizite oficiale în străinătate și călătorii în scopul documentării științifice în alte țări; primirea unor oaspeți de marcă și acordarea unor titluri de Doctor Honoris Causa. În următoarele pagini vom trece în evidență câteva dintre acestea evenimente, într-o ordine cronologică, pe baza documentelor de arhivă, care au avut loc în timpul existenței la Cluj al Universității Ferec József.

Prima manifestare identificată de autorul acestui articol în documentele de arhivă este cererea depusă de profesorul Entz Géza, datată la 1 februarie 1872, prin care cere un ajutor de 500 korona pentru acoperirea unor cheltuieli cu ocazia călătoriei de documentare în Germania, vizită în cursul căruia intenționa să viziteze institute zoologice nemțești²⁵. Într-un alt proces verbal, înregistrat cu ocazia consiliului profesoral din 6 februarie 1875, se găsește adoptarea unei hotărâri conform căreia erau achiziționate, prin abonare, publicațiile Academiei din Paris²⁶. O vizită oficială se înregistrează la 3 mai 1879 când, sub președinția decanului Entz Géza, se face primirea oficială, cu mult fast, a arhitectului ministerial Kolberger, cu ocazia vizitei sale care a durat trei zile, în perioada 6-8 a acestei luni.

Într-un proces verbal din 1884 se găsește înștiințarea că un student a fost exmatriculat de la universitatea din Viena²⁷. Nu sunt precizate nici motivul, nici împrejurările acestui fapt nefericit, însă faptul că universitatea clujeană a primit o astfel de înștiințare dovedește că se ținea cont de existența sa. O altă mențiune similară se găsește într-un alt proces verbal care se menționează exmatricularea unui student la drept de la academia de la Pozsony²⁸. În același an, un angajat al universității, mecanicul Süß Nándor, a fost chemat la Pesta pentru întemeierea unui atelier mecanic modern, cu acoperire centrală la nivelul

²⁵ Magyar Országos Levéltár, Csongrád megyei Levéltár, (în continuare MOL. CsML) Szeged. Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Matematikai és Természettudományi Karának iratai. 1-es doboz. 1872/73-1893/94. Kari Ülések jegyzőkönyve. VIII 3. 1. 101/1872/73.

²⁶ MOL.CsML. 146/1874/75.

²⁷ MOL.CsML. 1769/1884/85.

²⁸ MOL.CsML. 143/1884/85.

întregii țări²⁹. Tot în acest an, Universității îi revin cinci burse de stat în domeniul mineralogiei și geologiei³⁰, iar într-o ședință din 22 septembrie 1877 sunt discutate obiectele cu care instituția urma să participe la Expoziția Mondială de la Paris³¹.

Alte mențiuni privind efectuarea unor delegații și călătorii de documentare se regăsesc în alte procese verbale ale ședințelor de consiliu profesoral. Astfel, facultatea de Matematică și Științe ale Naturii își dă aprobarea pentru trimiterea la ministerul de specialitate a cererii profesorului de mineralogie Gábor Benkő cu privire la acordarea unor sume pentru acoperirea cheltuielilor de drum pe care îl efectuase în străinătate în scopul documentării³². În cursul anului imediat următor, profesorul Antal Koch efectuează o delegație oficială la Londra, la un congres geologic internațional³³. Pe parcursul anului universitar 1892-1893, profesorul Schlesinger efectuează un stagiu de cercetare-documentare la Berlin, întorcându-se acasă tot în aceeași an³⁴, și fiind, ulterior, abilitat la universitate³⁵. Nu toate cazurile în care a fost solicitat ajutorul de stat privind acoperirea cheltuielilor unor documentări au avut, însă, o rezolvare fericită. În 10 noiembrie 1893, facultatea este nevoită să consemneze cu regret faptul că cererea de bursă în străinătate a lui Péter Szabó nu a fost aprobată³⁶.

O invitație de o destul de mare însemnătate, prin care specialiștii universității erau invitați la congresul internațional de radiologie de la Liège, a fost recepționată în 23 iunie 1905³⁷. În 9 octombrie același an este primită o invitație la conferința internațională împotriva alcoolismului³⁸, iar în 22 decembrie este primită o invitație la conferința internațională de pedagogie din Mexic³⁹.

Un eveniment de maximă importanță privind recunoașterea internațională a Universității a avut loc la sfârșitul anului 1906 și începutul celui

²⁹ MOL.CsML. 195/1884/85.

³⁰ MOL.CsML. 57/1884/85.

³¹ MOL.CsML. 76/1887/88.

³² MOL.CsML. 187/1885/86.

³³ MOL.CsML. 212/1887/88.

³⁴ MOL.CsML. 71/1892/93.

³⁵ MOL.CsML. 412/1892/93.

³⁶ MOL.CsML. 97/1893/94.

³⁷ MOL. CsML. Szegedi Ferenc József Matematikai és Természettudományi Karának iratai. 1904/5-1913/14. Kari ülések jegyzőkönyve. VIII. 3. 3-as doboz. 707-1904/5.

³⁸ MOL.CsML. 176-1905/6.

³⁹ MOL.CsML. 273-1905/6.

următor. Cu ocazia Consiliului Profesoral din 22 noiembrie 1906 este citită invitația rectorului Politehnicii de la Praga, la aniversarea de 100 de ani a existenței acestei instituții⁴⁰. La acest eveniment sărbătoresc a fost delegat decanul facultății, profesorul Dr. Schlesinger Lajos, în 23 februarie 1907. Tot cu această ocazie este delegat, pentru aniversarea a 700 de ani de la moartea lui V. Aldrovandi, celebrată la universitatea de la Bologna, profesorul Aladár Richter⁴¹. Ambii profesori și-au exercitat datoria de reprezentare cu cea mai mare responsabilitate. Prestația lui Richter a fost atât de bine apreciată încât, în urma prezenței sale acolo în data de 21 iunie 1907 a fost amplasată o medalie de amintire în Institutul de Botanică al Universității⁴². O altă aniversare importantă din acest an a fost aceea a Societății Geologice Londoneze, la care a fost delegat Gyula Szádeczky⁴³.

În 19 decembrie 1907 se hotărăște, cu ocazia uni Consiliu, obținerea listei de prețuri de la firma Wilhelm Planhauser pentru achiziționarea unor instrumente pentru laboratorul de fizică⁴⁴. În anul imediat următor, la ședința din 2 aprilie 1908, se înregistrează o invitație la un congres la Viena, precum și primirea catalogului ilustrat de la Deutsches Museum de la München, care se referea la instrumentele mecanice și mașinile acestuia⁴⁵. O altă scrisoare, prezentată cu ocazia ședinței din 18 martie 1909, conține însă informații mai puțin fericite. Rectorul universității de la Marburg trimite o circulară prin care înștiințează celelalte universități despre dispariția (probabil furtul - n.n.) unei teze de doctorat în domeniul fizicii electrotehnice, rugând să fie înștiințat în cazul apariției unor informații despre aceasta⁴⁶.

Faptul că nu numai profesorii se deplasau în lume, ci și studenții, este ilustrat prin procesul verbal încheiat cu ocazia ședinței din 25 noiembrie 1909, în care se consemnează acordarea a 25 de koroane pentru trimisul universității la congresul studențesc de la Pécs, pentru cheltuielile de drum⁴⁷. În ședința din 16 decembrie 1909 se acceptă sprijinirea intenției lui Gyula Szádeczky de a

⁴⁰ MOL.CsML. 145-1906/7.

⁴¹ MOL.CsML. 294-1906/7.

⁴² MOL.CsML. 463-1906/7.

⁴³ MOL.CsML. 374-1906/7.

⁴⁴ MOL.CsML. 154-907/8.

⁴⁵ MOL.CsML. 414-907/8.

⁴⁶ MOL.CsML. 590-908/9.

⁴⁷ MOL.CsML. 258-909/10.

participa la Congresul de Geologie de la Stockholm, și este transmisă pentru acceptare la Minister solicitarea unui ajutor de 1000 de korona, ca acoperire a cheltuielilor de drum⁴⁸.

În 17 martie 1910 este primită invitația oficială a universității de la Berlin pentru aniversarea centenarului existenței acesteia. Facultatea îl propune ca reprezentant pe profesorul Lajos Schlesinger. În cadrul aceleiași ședințe se înregistrează cererea de bursă în străinătate a Elvirei Valentini, care solicită 2000 korona pentru cheltuielile de drum⁴⁹. În 28 aprilie 1910, profesorul Szádeczky este propus ca reprezentant al facultății la Congresul Geologic de la Stockholm, unde au fost invitați specialiștii clujeni⁵⁰.

În 7 mai 1910 se acceptă o delegare, pe baza unei invitații, la Simpozionul Internațional de Botanică de la Bruxelles⁵¹. Beneficiarul acesteia era profesorul Aladár Richter care, conform raportului său, a călătorit până la Bruxelles în perioada 11-28 mai, destinația finală nefiind singurul obiectiv al acestui drum. El a mai vizitat, în timpul călătoriei sale, grădinile botanice de la Viena, Nürnberg, Frankfurt și Breslau și a participat și la deschiderea grădinii botanice de la Berlin⁵².

În 23 iunie 1910, profesorul Aladár Richter, care, în acel moment, era directorul grădinii botanice clujene, și Lajos Walz, inspector la grădina botanică, solicită 3000, respectiv 2000 korona pentru acoperirea cheltuielilor de drum, în vederea efectuării unei călătorii prin toată Europa, pentru studierea grădinilor botanice importante. Planul lor de drum includea vizitarea unor institute de specialitate din Sankt Petersburg, Helsingborg, Berlin, Groeningen, Kew-Gardan, Cambridge, Edinburgh, Kiel, Geneva, La Mortala și Roma. Tot cu această ocazie Zoltán Sziládi cerea, pentru deplasările sale la congresele internaționale de la Bruxelles și Graz, 6000 de korona pentru acoperirea cheltuielilor de drum⁵³.

În data de 17 octombrie 1910, Aladár Richter, reîntors din călătorie, propune, cu ocazia ședinței profesoriale a facultății, acordarea titlului de *doctor honoris causa* următoarelor personalități: împăratului Germaniei, Wilhelm al

⁴⁸ MOL.CsML. 281-909/10.

⁴⁹ MOL.CsML. 547-909/10.

⁵⁰ MOL.CsML. 600-909/10

⁵¹ MOL.CsML. 606-909/10

⁵² MOL.CsML. 658-909/10.

⁵³ MOL.CsML. 721-909/10.

II-lea, lui Dr. Engler Adolf, consilier secret guvernamental, profesor universitar din botanică la Berlin, lui Dr. Ehrlich Paul, consilier secret guvernamental în domeniul politicii de sănătate și director de spital, și lui Hata Kitatakares, om de știință japonez. Profesorii facultății au votat separat, cu această ocazie, propunerea referitoare la împăratul Wilhelm pentru acest titlu, fiind vorba despre un „cap încoronat”⁵⁴. Împăratul a fost ales în mod oficial *Doctor Honoris causa* în 7 decembrie 1910⁵⁵.

La 3 februarie 1911 profesorul Richter și inspectorul Walz solicită și primesc bani pentru repetarea turneului din anul precedent: Richter 3500, Walz 2500 de Koroane⁵⁶. La 6 aprilie 1911 István Apáthy primește pentru a participa la masa rotundă de științe biologice de la Napoli un concediu și un ajutor de drum de 1000 koroane⁵⁷. În 11 aprilie 23, Elvira Valentini își cere prelungirea bursei sale în străinătate⁵⁸. În 26 septembrie 1912 Richter și Walz primesc încă o dată un ajutor de drum: Richter 1000, Walz 600 koroane⁵⁹. Iar în luna imediat următoare, Zoltán Szilády primea, pentru studii în străinătate, 2000 de koroane de la guvern⁶⁰.

Un eveniment major din punctul de vedere al relațiilor internaționale ale universității a avut loc în anul 1911. Cu ocazia ședinței din data de 5 octombrie 1911, s-a decis ca pentru locul ocupat până în acea clipă de profesorul Fejér, care își schimbase locul de muncă, să nu se organizeze concurs, ci să fie invitat profesorul Dr. Alfred Haar, de la Politehnica din Zürich⁶¹. Profesorul Haar a acceptat invitația, fapt confirmat în 9 noiembrie 1911⁶².

Acest fapt ilustrează că Universitatea Ferenc József de la Cluj, chiar dacă nu se număra printre cele mai importante din Europa, dispunea de anumite relații consolidate în țările europene, conducerea universității și a facultăților cunoscând realitățile academice de pe continent și întreținând contacte cu personalități valoroase din acest domeniu. Existau destule instituții din orașele

⁵⁴ MOL.CsML. 194-910/11.

⁵⁵ MOL.CsML. 194-910/11.

⁵⁶ MOL.CsML. 455-910/11.

⁵⁷ MOL.CsML. 555-910/11

⁵⁸ MOL.CsML. 672-910/11.

⁵⁹ MOL.CsML. 235-912/13.

⁶⁰ MOL.CsML. 337-912/13.

⁶¹ MOL.CsML. 193-911/12.

⁶² MOL.CsML. 237-911/12.

mari ai Europei dispuse să îi accepte pe clujeni în calitate de parteneri, de la nivelul unor simple înștiințări până la cooperări internaționale de mai mare amploare, de tipul conferințelor și meselor rotunde. Mai mult decât atât, au existat chiar personalități de la universități destul de importante care au acceptat posturi de titulari la universitatea din Cluj.

Desigur, se mai pot spune multe despre relațiile internaționale ale acestei universități. De exemplu, faptul că István Apáthy a fondat, în 1909, unul din cele mai moderne institute de Biologie din Europa, la care a adus o serie de cercetători străini de valoare precum S. Mollière din München, S. Platon din Baltimore, J. Boeke din Amsterdam, V. Widakovich din Buenos Aires etc⁶³.

Din câte s-a putut observa din documentele de arhivă, majoritatea legăturilor internaționale ale universității erau în Europa, mai ales cu instituții și organizații din Europa de Vest. Se poate observa o orientare filogermană, fapt explicabil prin realitățile internaționale politice ale vremii. Par a fi absente legăturile cu instituțiile de învățământ ale popoarelor vecine și apropiate din punct de vedere geografic: sârbe, grecești, bulgare, ruse, și chiar și cele cu instituțiile românești din România, fapt regretabil din perspectiva europenismului secolului al XXI-lea, deoarece a fost ratat, prin aceasta, un mijloc important de apropiere, colaborare și intercunoaștere a culturilor vecine. Era toleranței, a bunei colaborări între diferite culturi și a aplicării ideilor multiculturale a venit în istoria universitară clujeană doar la sfârșitul secolului al XX-lea.

⁶³ Karády, Nastasă, *op. cit.*, p. 36.

BASES OF CULTURAL INTERNATIONAL RELATIONS OF
ACADEMIC LIFE IN CLUJ. INTERNATIONAL RELATIONS OF THE
FACULTY OF MATHEMATICS AND NATURAL SCIENCES OF THE
„FERENC JÓZSEF” UNIVERSITY OF CLUJ

Abstract

In this paper, we are dealing with an important, but relatively unexplored issue in Romanian historiography, the issue of International relations of cultural institutions of Transylvania, in the case of our paper, international relations of the Faculty of Mathematics and Natural Sciences of the Ferenc Jozsef University of Cluj in the period 1872-1914.

In the introduction of our paper, we tried to reflect on roots of cultural relations of Transylvanian intellectual life, based on the phenomenon of *peregrinatio academica*, relations of early Transylvanian scholars, documented relations with Western European centers of intellectual and cultural life.

In the bulk of this study, we presented the particular case of one of the Faculties of the first State University ever founded in the city of Cluj, the Ferenc Jozsef University. Following to the Ausgleich and transforming the Habsburgian Empire in the Austro-Hungarian Monarchy, was considered to be a very important issue the founding of new University structures in cities like Cluj, Pozsony or Zagreb, in the idea of development and modernization, which meant to centers for regional cultural life.

In our case study, we focused at one particular Faculty, the Faculty of Mathematics and Natural Sciences' International links, based on unpublished Archive materials, found in the Hungarian National Archives from Szeged. Using these references, we can form a quite complete mosaic-like picture of the realities of that specific era, regarding travels of teachers and researchers of the University in purposes of scientific work, teachers invited from other universities to the Ferenc Jozsef, student mobility, participation of the University's representatives on major events in life of other similar institutions etc.

DOTAȚIA PREOȚILOR ORTODOCȘI ROMÂNI DIN COMITATUL TIMIȘ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

*Alina Lioara Covaci**

Cuvinte cheie: dotație, sesie parohială, regulament, Episcopie, Sinoade eparhiale, Congres Național Bisericesc;

Mots clé: Les revenus, parcelle paroisse, le règlement, l'Évêché, les Synodes diocésains, le Congrès National de l'Église

Preoții ortodocși români din Banat și Transilvania, la fel ca și învățătorii confesionali erau plătiți până spre sfârșitul secolului al XIX-lea de către comunitate. În cazul preoților, pe lângă daniile credincioșilor se adaugă și uzufructul sesiilor parohiale.

În 1870, Congresul Național Bisericesc prin *Dispozițiile generale la regularea parohiilor*, stabilea ca veniturile anuale ale preoților să se împartă după clase în întreaga mitropolie. Clasificarea intra în sarcina Sinoadelor eparhiale, dar pentru a exista totuși o uniformitate, consistoriile eparhiale urmau să formeze pentru fiecare protopopiat o comisie compusă din protopop și doi mireni. Această comisie, deplasându-se în fiecare comună aduna date privind averea bisericii, numărul și dotația preoților, numărul credincioșilor. Datele adunate pe protopopiate erau trimise pentru dezbateri Sinoadelor eparhiale, care trebuia să elaboreze un proiect ce urma să fie analizat în congres¹.

Sinodul arhidiecezan din 1871 stabilea că preoții slujitori în parohiile de clasa I aveau un salariu de 800 florini v. a., din clasa a II-a 600 fl., iar din clasa a III-a 400 fl. Pentru stabilirea dotației preoților se luau în calcul veniturile rezultate din cultivarea pământului sau alte venituri anuale. În cazul în care acestea nu erau suficiente, se calculau veniturile din taxele stolare, apoi

* Liceul Teoretic „Traian Vuia” Făget, județul Timiș, e-mail: alinadt21@yahoo.com.

¹ *Protocolul Congresului Național Bisericesc 1870, Sibiu, 1870, p. 141 – 142*

contribuția anuală a credincioșilor în bani sau produse. Dacă nici atunci veniturile nu erau suficiente, s-a admis acceptarea ajutorului de la stat².

În 1872, Sinodul arădean acceptă principiile enunțate de Sinodul arhidiecezan, dar însărcinează Consistoriul să ia măsuri pentru reducerea parohiilor și creșterea salariilor preoților. În ce privește clasele de salarizare, Consistoriul urma să formeze pentru fiecare protopopiat o comisie compusă din protopop sau alt preot și doi mireni pentru a constata averea parohiilor și cât plătesc credincioșii către fisc. Prelucrând datele adunate din parohii, cele două consistorii urmau să elaboreze un proiect pentru îmbunătățirea salariului preoților. Potrivit *Regulamentului provizoriu pentru îndeplinirea parohiilor în dieceza română gr. or. a Aradului din 1876*, ca venit sigur pentru preot era salariul în numerar, la fel ca și în Arhidieceză, venitul curat din sesia parohială, calculat după media ultimilor cinci ani, birul în produse (media pe ultimii cinci ani), venitul stolar, alte prestații³.

Pentru ameliorarea dotației preoților, mitropolia a dat un circular prin care sfătuia parahiile să creeze fonduri parohiale și protopresbiterale din contribuțiile benevole ale credincioșilor, din produse adunate la timpul secerișului, culesului sau cu alte ocazii, care să fie vândute, iar banii depuși la Institute bancare. O parte a produselor se puteau păstra pentru a veni în ajutorul credincioșilor și a-i proteja de specula negustorilor în anii de secetă. Îndemnul de creare a acestor fonduri vine din experiența altor parohii unde existau astfel de fonduri din care comunitatea a reușit să-și ridice case parohiale și școli⁴.

Regulamentul pentru parohii în provincia mitropolitană a Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania din 1878, votat de Congresul Național Bisericesc face câteva completări în ceea ce privește salarizarea preoților. Venitul sigur anual pentru preoți consta din salariu, folosirea casei, curții, grădinii și a sesiilor parohiale a căror venit se calcula în bani după media pe ultimii cinci ani, venitul stolar de la botezuri, cununii, înmormântări, dării în produse (cereale, lemne, sare), alte prestații sigure ce se făceau preotului din partea credincioșilor. Cât privește salariul preoților, acesta era în funcție de clasa din care făcea parte parohia. Preoții slujitori în parohii de clasa I primeau un salariu de 800 fl./an, de clasa a II-a - 600 fl./an și de clasa a III-a - 400 fl./an.

² P. Brusanowski, *Reforma constituțională din Biserica Ortodoxă a Transilvaniei între 1850-1925*, Cluj-Napoca, 2007, p. 198

³ *Ibidem*.

⁴ Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond Documente și manuscrise*, neîndosariat, Circulara din 12 octombrie 1872 Sibiu.

Satele care nu puteau asigura venitul minim de 400 fl. deveneau filii ale altor parohii sau era numit un administrator parohial. Regulamentul stabilea și dotația pentru diaconi. Pentru un diacon slujitor la parohii rurale, salariul era stabilit la minim 400 fl/an, iar cel care sluja la oraș primea un venit anual minim de 600 fl.⁵.

Din 1861, statul acorda o subvenție anuală pentru ajutorarea preoților din mediul rural, bani pe care episcopii îi împărțeau după cum credeau necesar. Episcopia Aradului primea 15000 florini, iar Caransebeșul numai 10000 florini⁶.

Pentru că fondurile venite de la minister nu erau suficiente s-a gândit crearea unui fond de către Biserică. În Episcopia Aradului s-a hotărât în anul 1870 introducerea unei colecte benevole de 3 cruceri de persoană pentru crearea unui Fond general diecezan. În primii ani, credincioșii au participat la acest fond însă cu timpul interesul a scăzut, fapt ce a determinat reducerea sumei la un crucer⁷.

În teritoriu, protopopul Miletie Drăghici invitase toți preoții tractului Timișoara să participe la 30 martie 1877, ora 10, pentru a discuta despre înființarea unui fond preoțesc și alegerea unei delegații formată din 3 oameni care să se prezinte la Consistoriul din Arad. Fondul urma să fie destinat pentru ajutorarea preoților săraci din dieceză, văduvelor și orfanilor preoților⁸.

În cadrul Conferinței preoțești din dieceza Arad din 2/14 aprilie 1877 s-a propus constituirea unui *Fond pentru dotarea preoților*. La adunarea de constituire a fondului au participat toți protopopii și câte doi preoți din fiecare protopopiat. S-a stabilit ca împrumuturile să aibă dobânzi mici, iar venitul sesiilor parohiale vacante să se subscrie acestui fond⁹. În ședința din 8/20 aprilie 1877, Sinodul arădean aprobă petiția înaintată de conferința preoților cu privire la fondul preoțesc¹⁰.

⁵ *Regulamentul pentru parohii în provincia mitropolitană a Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania din 1878*, în *Protocolul Congresului ordinar Național Bisericesc al mitropoliei românilor greco-orientali din Ungaria și Transilvania, convocat la Sibiu 1878*, Sibiu, 1879, p. 189-191.

⁶ M. Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986, p. 74

⁷ P. Brusanowski, *op. cit.*, p. 204.

⁸ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, *Fond Parohia Ortodoxă Română Cernăteaz*, dos. 5/1850-1884, f. 135.

⁹ P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 145.

¹⁰ *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial din dieceza română gr. orientală a Aradului, ședința ordinară a anului 1877*, Arad, 1877, p. 35.

Statutele fondului preoțesc s-au elaborat la 9/21 iunie 1877 și s-au aprobat în 16/28 iunie 1877. Din acest fond se acordau împrumuturi în primul rând școlilor confesionale aflate în pericol de a fi transformate în școli de stat, parohiilor care doreau să cumpere pământ sau să repare biserica și preoților. Împrumutul se acorda pe garanția personală a frunțașilor satului pentru școli și biserici, fără alte ipoteci. La adunarea generală din 2 aprilie 1878, capitalul fondului era de 9464 fl., dintre care 4024 fl. s-au încasat, iar 5439 fl. erau restanțieri¹¹.

Contribuția era obligatorie pentru fiecare preot care ocupa un post preoțesc sau diaconesc în dieceza Aradului cu părțile ei anexe. Protopopul contribuia cu 20 florini/an, preoții de clasa I cu 10 fl., cei de clasa a II-a cu 8 fl., de clasa a III-a cu 7 fl., iar capelanii și diaconii cu 6 fl.¹². În anii care au urmat taxele s-au mărit: protopopul contribuia cu 240 coroane, preoții de clasa I cu 160 cor., de clasa a II-a cu 120 cor., cei de clasa a III-a și diaconii plăteau 80 coroane¹³.

În 1883 Sinodul aprobă modificarea statutelor fondului preoțesc, care va intra în vigoare de la 1 ianuarie 1884. Potrivit acestuia preoții urmau să se întâlnească într-o adunare generală în fiecare an înainte de Sinodul eparhial, aceasta fiind formată din protopopi și câte doi preoți din fiecare protopopiat¹⁴. Președintele adunării generale era episcopul sau vicarul episcopesc de la Consistoriul orădean, în cazul absentării celor doi era ales pentru respectiva întrunire unul dintre protopopii prezenți. Din capitalul fondului se acordau împrumuturi ipotecare preoților și credincioșilor ortodocși români din Episcopia Aradului. Preoților care contribuiau regulat, li se acordau împrumuturi până la 200 fl. pe o perioadă de un an, fără ipotecă, doar cu garanția a doi preoți cotizanți¹⁵. Veniturile fondului proveneau din cotizațiile preoților, capelanilor, diaconilor la care se adăugau taxe de la cununie și de la examenele preoțești. Din fondul creat, 1/3 se distribuia ca ajutoare preoților săraci, văduvelor și orfanilor, iar 2/3 se capitalizau.

Cota de împărțire a ajutoarelor anuale o stabilea întotdeauna adunarea generală a preoțimii, ținându-se cont de încasările făcute pe anul anterior.

¹¹ *Biserica și școala*, Arad, II, 1878, nr. 17 din 23 aprilie/5 mai, p. 129-130.

¹² P. Vesa, *op. cit.*, p. 304.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Protocol despre ședințele Sinodului ... Arad 1883*, p. 77.

¹⁵ *Ibidem*, p. 78.

Văduvele și orfanii în primul an de văduvie nu primeau ajutor din acest fond, pentru că primeau jumătate din „beneficiu parohial”. Orfanii primeau ajutor sau pensie până la vârsta de 24 de ani, fetele până se măritau sau până își câștigau subzistența prin funcție sau profesie, iar văduvele până se măritau. De la această regulă făceau excepție „orfanii neputincioși”.

Din banii capitalizați se puteau cumpăra „realități” pe seama fondului preoțesc. Cumpărarea sau vinderea acestora se putea face la propunerea adunării generale a preoțimii prin votul Senatelor bisericești de la ambele Consistorii, efectuarea plăților le făcea Senatul epitropesc la indicațiile Consistoriului din Arad. Toate dispozițiile referitoare la acest fond pe parcursul anului le dădea Senatul bisericesc, atribuțiile Senatului epitropesc se rezumau doar la administrare¹⁶. În 1887, fondul preoțesc ajunsese la un capital de 110.330 fl. 57 cr.¹⁷. În 1891 se prezintă Sinodului că pentru fondul preoțesc s-a cumpărat în St. Mihaiul-român un domeniu de 1590 jugăre cadastrale cu 190.000 fl., iar pe teritoriu comunei Chișoda un complex de 435 jugăre cu 66.900 fl. Tot din banii fondului s-a cumpărat pământ pentru patru parohii: Pătârș (315 jugăre cu 7635 fl.), Dorgoș (560 jugăre cu 20610 fl.), Zăbalț (146 jugăre cu 3000 fl.), Cuveșdia (395 jugăre cu 18400 fl.). Acești bani s-au împrumutat comunelor care în momentul rambursării devin proprietare a respectivelor parcele¹⁸.

În ce privește fondurile de la stat ce reveneau ortodocșilor, din 1883 Ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice condus de Trefort Agoston a început să le împartă după recomandarea autorităților politice¹⁹. În acest sens a fost întocmit Statutul în cauza modului de împărțire a ajutorului de stat, ce se dă pe seama preoților și comunelor bisericești din mitropolia gr. Or. Română a Transilvaniei, statut aprobat de suveran la 15 decembrie 1883. Potrivit acestuia, fiecare preot sau parohia avea dreptul de a înainta ministerului o cerere până la sfârșitul lunii iulie. Toate cererile se înapoiau de la minister la mitropolit pentru ca acesta să facă observații. Dacă se considera că solicitantul nu este îndreptățit să ceară ajutor, mitropolitul trebuia să-și motiveze părerea, asta nu însemna că ministerul era obligat să țină cont de ea. Sumele care se acordau preoților se încadrau între 50-100 fl., iar cele acordate protopopilor nu depășeau 200 fl. În

¹⁶ *Ibidem*, p. 79.

¹⁷ *Protocol despre ședințele Sinodului ... Arad 1887*, p. 24.

¹⁸ *Protocol despre ședințele Sinodului ... Arad 1891*, p. 57-58.

¹⁹ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 74.

soluționarea cererilor pentru preoți se ținea cont de moralitatea, pregătirea și zelul dovedit în activitatea pastorală²⁰. Împotriva acestui ordin mitropolia a protestat, considerându-l o jignire la adresa Bisericii Ortodoxe Române. Răspunsul ministerului din 4 mai 1885 nr. 16013 aducea la cunoștință că din cei 24000 fl. care reveneau arhidiecezei, doar 4000 fl. au fost puși la dispoziția mitropolitului pentru ajutorarea preoților, restul se distribuiau potrivit rezoluției ministeriale din 1883. Congresul Național Bisericesc din 1886 a ales o delegație din 9 membri care să intervină la minister pentru rezolvarea favorabilă a acestei cauze. Delegația era formată din mitropolitul Miron Romanu, episcopul Caransebeșului Ioan Popasu, episcopul de la Arad Ioan Mețianu, Iacob Bologa, Ioan cav. de Pușcariu, dr. Iosif Gall, Atanasiu Cimponer, Georgiu Szerb și Ioan Beleş²¹.

La cererea ministrului de culte și instrucțiune publică, consistoarele eparhiale trebuiau să adune date despre dotația preoților. În 22 august 1894, consistoriul mitropolitan, aducea la cunoștința eparhiilor să adune datele cerute și să le trimită ministerului. Reglementarea dotației preoților aparținea exclusiv autorităților bisericești, dar pentru că se punea în discuție urcarea subvenției de stat pentru Biserica Ortodoxă Română s-a aprobat adunarea datelor necesare ministerului. Problema subvenției bisericii a fost reluată la congresul din 1895, în cadrul căruia deputații congresuali aprobă propunerea comisiei și consistoriului mitropolitan avizând consistoriile eparhiale să adune și să trimită ministrului datele cu precizarea că „regularizarea” dotației preoțești aparține bisericii și nu se permitea amestecul guvernului. Concluzia congresului nr. 73/1895 era ca fiecare eparhie să precizeze suma cu care să se mărească subvenția diecezei pentru ameliorarea dotației preoțimii. De fapt, așteptarea autorităților bisericești era ca subvenția de la stat să fie o sumă generală pusă la dispoziția bisericii²².

Sinodul eparhial arădean decide să se înființeze în fiecare parohie, în decursul anului 1896, un fond preoțesc cu scopul de a contribui la ameliorarea veniturilor preoțimii. Fondul era creat din a patra parte a averii parohiei, prin colectă și donații. Până la reglementările definitive²³, veniturile acestui fond se adăugau la capitalul parohiei²⁴.

²⁰ P. Brusanowski, *op. cit.*, p. 177

²¹ *Protocolul Congresului ... 1886*, p. 102-103

²² *Protocolul Congresului ... 1895*, p. 46-47

²³ Consistoriul Arad și Oradea în urma deciziei Sinodului urmau să elaboreze un proiect pentru administrarea acestui fond.

²⁴ *Protocol despre ședințele Sinodului ... Arad 1896*, p. 46.

În Episcopia Arad, în ședința a V-a a sinodului eparhial din 1896, episcopul a făcut precizarea că din ajutorul de stat pentru anul 1895 guvernul a alocat doar 7500 fl. pentru ajutorarea protopopilor și preoților, însă pentru că guvernul și-a susținut dreptul de a alege persoanele cărora să le împartă acest ajutor, consistoriul a înaintat un protest. La nivelul eparhiei s-a decis să li se dea protopopilor un salariu de 400fl./an cu începere din 1 ianuarie 1896, iar protopopilor din Arad, Timișoara, Lipova, Oradea-mare și Beiuș câte 500 fl./an. Pentru aceasta s-a hotărât urcarea contribuției eparhiale „de la un cruceriu la doi cruceriu de enoriaș”²⁵.

Ca urmare a introducerii căsătoriei civile, veniturile protopopilor scad prin anularea biletelor de căsătorie. Sinodul eparhial Caransebeș din 1897 a decis ca pentru ameliorarea stării materiale a protopopilor să le dea un ajutor de la Consistoriul diecezan, mai exact din veniturile sesiilor reduse. Conform acestei hotărâri, protopopiatele s-au împărțit în două clase: tractele a căror sedii erau în localități importante din punct de vedere bisericesc: Caransebeș, Lugoj, Vârșeț primeau 300 fl. v. a., ceilalți protopopi primeau un ajutor anual de 200 fl.

Protopopii care primeau ajutor de la stat sau care pe lângă oficiul protopopesesc mai ocupau și alte funcții, pentru care primeau salariu mai mare sau cel puțin egal cu ajutorul de la episcopie, nu se încadrau pentru această recompensă. În această categorie intrau și administratorii protopopești. Protopopii care luau ajutor de la Consistoriu nu mai puteau lua ajutor și de la protopopiat, iar cei care primeau de la stat ajutor mai mic de 200 fl. respectiv 300 fl. luau diferența de la Consistoriu²⁶.

În 1898 s-a dat *Legea pentru întregirea veniturilor preoțești sau „congrua”* care privea clerul confesiunilor necatolice. „Congrua” reprezenta completarea veniturilor preoților de la stat printr-o sumă în funcție de pregătirea fiecărui preot. Cum era de așteptat, guvernul a impus condiții: nu se pot înființa parohii fără aprobarea statului, preotul acuzat de fapte împotriva statului, pierdea ajutorul de la stat chiar dacă era găsit nevinovat de autoritățile bisericești. Contribuția statului la salarizarea preoților varia între 400-800 fl. v.a. în funcție de calificarea pe care o aveau. Ca urmare a acestei legi, numărul elevilor la seminarii a crescut²⁷.

²⁵ *Foaia Diecezană*, Caransebeș, XI, 1896, nr. 18 din 28 aprilie, p. 3.

²⁶ *Ibidem*, XII, 1897, nr. 19 din 11 mai, p. 1-2.

²⁷ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 75.

La dezbaterile despre această lege din Casa Magnaților au luat cuvântul episcopul Aradului Ioan Mețianu, Episcopul Caransebeșului Nicolae Popea, Mitropolitul greco-catolic dr. Victor Mihalyi. Mitropolitul Miron Romanul l-a însărcinat pe dr. Elie Miron Cristea cu tratarea drepturilor Bisericii din Transilvania. Acesta a stat câteva luni la Budapesta pentru a completa documentația necesară²⁸.

Potivită acestei legi, preoții erau împărțiți în două categorii: cei cu studii superioare și cei cu studii inferioare. Cei care erau absolvenți de 8 clase gimnaziale și ai cursurilor teologice de cel puțin trei ani, încheiate cu examen de capacitate preoțească puteau cere întregirea salariului la 800 fl. (1600 cor). Preoții care nu absolviseră gimnaziul aveau dreptul la o întregire până la 300-400 fl. (600-800 coroane). Legea impunea și alte condiții: preoții să fie cetățeni maghiari, să nu aibă sentințe penale, să nu manifeste atitudini dușmănoase față de stat. Dacă preotul fusese suspendat disciplinar sau fusese închis trei ani în urma unei sentințe judecătorești, după ispășirea pedepsei acesta putea solicita întregirea veniturilor, doar dacă autoritățile bisericești îl primeau pe postul de paroh. Însă dacă se dovedea că are în continuare „atitudine dușmănoasă” față de autorități, preotul pierdea pentru totdeauna dreptul la congruă²⁹. Dacă existau unele îndoieli în ceea ce privește atitudinea vreunui preot față de stat, ministrul putea solicita ierarhilor să-l cerceteze disciplinar într-o perioadă de trei luni. Ministrul putea dispune retragerea ajutorului de la stat chiar dacă persoana cercetată era disculpată de către autoritățile bisericești. Întregirea salariilor urma să se facă treptat în decurs de nouă ani. Sumele acordate ca întregire la salariu se acordau în funcție de venituri, precum și posibile venituri. Preotul făcea o declarație a veniturilor și cheltuielilor.

La venituri intra: - arenda pământurilor, calculându-se media veniturilor pe ultimii cinci ani (nu se calcula casa parohială și nici grădina până la o suprafață de 1,5 jugăre.);

- închirierea edificiilor, veniturile de la mori, pescărit, lemne de foc;
- veniturile din taxe în bani sau produse prestate de la credincioși, se făcea o medie pe ultimii cinci ani din care se scădea a șasea parte ca taxe de încasare;

²⁸ A. Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar în vremea lui Miron Romanul 1874-1898, după acte, documente și corespondențe*, Sibiu, 1986, p. 146.

²⁹ *Articolul de lege XIV din 1898 și XIII din 1909 despre întregirea venetelor parohiale (Congrua)*, Sibiu, 1910, p. 5-12.

- taxele stolare (taxele pentru înmormântare, rugăciuni la nașterea copilului, la 40 de zile de la naștere, rugăciunea pentru copii la opt zile de la naștere, nu se luau în calcul taxele pentru cununie și botez). Se făcea o medie pe ultimii cinci ani a veniturilor considerate sigure;

- ajutoare obținute de la comuna politică sau din fondul diecezan, alte venituri³⁰.

Din totalul veniturilor se scădeau următoarele chetuieli: impozitul plătit către stat, comitat, comună, chetuieli pentru „regularea apelor” sumele depuse la fondul regesc sau eparhial de pensii, plata capelanului (maxim 500 coroane), sumele pentru amortizarea împrumuturilor, taxele de cărăușie, sumele datorate altor persoane pentru ajutor la săvârșirea slujbelor. Nu intrau cheltuielile pentru repararea edificiilor parohiale sau întreținerea personală. Calculele se făceau de minister având la bază datele trimise de autoritățile bisericești. În cazul în care se făceau verificări și se constatau inexactități în declarații, preotul pierdea dreptul la întregire.

În cazul în care venitul preotului creștea și nu era anunțat, acesta pierdea dreptul la întregire. Scăderea veniturilor trebuia argumentată în urma unei anchete. Dacă se schimba parohul într-o parohie, autoritățile bisericești erau obligate să anunțe în termen de trei luni. Legea prevedea ca operațiunile de plată pentru salariile întregite să se facă de la 1 ianuarie 1899 și ea nu se extindea asupra călugărilor nici chiar asupra celor care slujeau ca preoți de mir³¹.

Reacția Bisericii față de acest proiect de lege nu a întârziat să apară. Au existat păreri pro și contra acceptării ajutoriului de la stat. La îndemnul mitropolitului Ioan Mețianu, în ședința consistorială mitropolitană s-a decis ca sinoadele eparhiale să analizeze această problemă iar dacă există diversitate de opinii să fie convocat Congresul Național Bisericesc extraordinar. Acesta urma să hotărască pentru întreaga mitropolie.

Sinodul arădean din 1898 se pronunța categoric împotriva acestei legi, considerând că este un atac la autonomia bisericii și cerea ca episcopul împreună cu ceilalți arhieri să intervină pentru modificarea legii. Pentru cunoașterea situației financiare a preoților, sinodul a hotărât ca ambele Consistoare să constituie la nivel de protopopiat o comisie constatatoare formată din protopop și un mirean. Această comisie, în decursul anului 1898, se deplasa în fiecare

³⁰ *Ibidem*, p. 12-14.

³¹ *Ibidem*, p. 19-22.

parohie și nota venitul preotului pe pământ după media pe ultimii cinci ani, arenzile, birul și alte venituri după valoarea lor reală a ultimilor cinci ani, venitul bisericii. Procesul verbal semnat de paroh și de comitetul parohial din fiecare parohie era trimis la Consistoriu. În înțelegere cu aceștia și eventual cu sinodul parohial, acolo unde venitul preotului nu ajungea la minim, iar în cazul în care nu se putea îndeplini această întregire după discuții și cu alte comune bisericești aflate în aceeași situație se avea în vedere reducerea parohiilor conform legislației bisericești³².

După conscrierea venitelor preoțești, consistorul arădean concluziona că era nevoie de ajutorul de la stat pentru că nu existau fondurile necesare asigurării venitului minim prevăzut de lege. Episcopia Arad accepta ajutorul de la stat și delega mitropolia să intre în tratative cu ministerul pentru regularea și stabilirea acestuia³³.

Sinodul eparhial din Caransebeș a hotărât, în ședința din 27 aprilie 1899 să respingă ajutorul de la stat pentru că acesta „vătăma autonomia și disciplina bisericească”³⁴.

Pentru a exista o unitate în întreaga mitropolie în ce privește acceptarea sau neacceptarea ajutorului din partea statului, la 16-17 mai 1899 s-a întrunit Congresul Național Bisericesc. Potrivit hotărârii congresuale, s-a acceptat întregirea veniturilor preoțești din partea statului. Pentru a urgenta verificarea situațiilor trimise de către parohii, mitropolia propune ministerului să accepte oameni care „să dea mână de ajutor la acele lucrări, să dea informațiunile necesare personalului din Ministeriu și eventual să explice sensul documentelor române”³⁵.

În 22 februarie 1900 Consistoriul mitropolitan a delegat pentru rezolvarea acestei probleme pe secretarul consistorial Elie Miron Cristea și pe cancelarul Paul Cotoșiu. Ca urmare a muncii depuse de cei doi, statul acordă prima tranșă la 30 martie 1900 pentru anul 1899. Conform hotărârilor, suma acordată de stat pentru întregirea salariilor preoților s-a acordat global Arhiecezei de la Sibiu³⁶.

Categoric această lege a creat unele nemulțumiri în rândul preoților, care se datorau încadrării lor în cele două categorii de salarizare. Preoții care

³² *Protocol despre ședințele ... Arad 1898*, p. 71.

³³ *Protocol despre ședințele ... Arad, 1899*, p. 14-15.

³⁴ *Protocolul Sinodului ... Caransebeș, 1899*, p. 23.

³⁵ P. Brusanowski, *op. cit.*, p. 189.

³⁶ *Ibidem*, p. 189-191.

nu erau absolvenți de opt clase gimnaziale, chiar dacă aveau cursurile teologice și examenul de calificare preoțească, erau încadrați la categoria inferioară. Pentru că în lege nu era specificată obligația de a avea bacalaureatul, unii preoți au început să-și completeze studiile. Autoritățile însă vin cu precizări noi, aceia care și-au completat clasele gimnaziale după cursurile teologice trebuia să repete studiile teologice și examenul de calificare preoțească. La protestul bisericii, ministerul acceptă să încadreze la clasa superioară preoții care își completaseră studiile până la intrarea în vigoare a legii XIV/1898³⁷.

Ca urmare a cererii Consistoriului arădean nr. 2298/1901, întregirea dotației clerului s-a stabilit a se da pe jumătate de an anticipat, la 1 ianuarie și 1 iulie (înainte era la trei luni). Aceasta era în favoarea preoților și văduvelor preoților. Dacă preotul murea înaintea expirării datei, văduvele nu trebuiau să restituie diferența de bani, nu de același lucru se bucurau copiii de la care se încasa diferența³⁸.

Prin rezoluția ministerială din 7 iulie 1902 nr. 45951, ministrul a admis ca toți preoții care și-au completat studiile gimnaziale ulterior terminării teologiei, dar înainte de intrarea în vigoare a legii XIV din 1898, să primească veniturilor de la stat³⁹.

În temeiul articolul de lege XX din 1848 care dispunea ca „trebuințele bisericești și școlare ale tuturor confesiunilor recepte să se acopere prin ajutoare din visteria țării și prin aplicare parțială a acestui principiu, ministerul după ascultarea confesiunii respective să prezinte la cea mai aproape întrunire a camerei un proiect de lege”, congresul din 1906 însărcinează consistoriul mitropolitan să ceară respectarea acestei legi pentru Biserica Ortodoxă Română printr-un ajutor proporțional cu nevoile și numărul credincioșilor⁴⁰.

Legea a avut și urmările sale pozitive. Numărul preoților absolvenți de gimnaziu a crescut, ca urmare a faptului că Institutele teologice de la Sibiu, Arad, Caransebeș nu au primit decât absolvenți de 8 clase gimnaziale. Pericolul pentru bugetul statului a fost sesizat de către contele Apponyi, care în 1909 prezintă un nou proiect pentru întregirea salariilor. Conform § 3 al Articolului de lege XIII din 1909, toți preoții și capelanii puteau obține contribuția de 800 fl. cu condiția să cunoască limba maghiară. Într-o perioadă de cinci ani preoții

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Protocol despre ședințele Sinodului... Arad, 1902*, p. 98.

³⁹ *Protocol despre ședințele Sinodului... Arad, 1903*, p. 90.

⁴⁰ *Protocolul Congresului ... 1906*, p. 40.

puteau învăța limba maghiară, timp în care nu beneficiau de contribuția de la stat. Preotului condamnat de o instanță judecătorească de atitudine nepatriotică sau de nerespectarea ordonanțelor ministerului i se putea reține salariul. În condițiile în care indisciplina venea din partea episcopiei, ministerul putea reține salariile tuturor preoților din eparhie⁴¹.

Împotriva acestui proiect mitropolitul I. Mețianu a făcut o adresă ministrului de culte, intitulată „Reprezentățiune în afacerea legii nouă a Congruiei”, în care prezintă poziția Bisericii Ortodoxe Române. Mitropolitul sublinia că preoții cu pregătire superioară care nu cunoșteau limba maghiară nu puteau fi lipsiți de dreptul la întregirea salarială pentru că nici o lege nu are putere retroactivă, fiind un afront adus autonomiei Bisericii. „Fiecare confesiune este dreptătită să-și reguleze calificațiunea preoțească în cercul propriu de activitate și conform canoanelor bisericii”⁴².

Potrivit aceleiași legi, parohia care până la 1 ianuarie 1908 a fost ocupată de un preot cu calificare inferioară, putea cere întregirea salarială pentru noul preot cu calificare superioară dacă numărul credincioșilor era de cel puțin 800 și dacă comunitatea asigura jumătate din suma necesară întregirii, adică 400 coroane. Această prevedere afecta tocmai comunele sărace și cele mici care nu aveau 800 de credincioși. În baza legii XIV din 1898 s-a modificat regulamentul pentru calificarea preoților, astfel încât Institutele teologice nu primeau decât absolvenți de opt clase gimnaziale cu examen de maturitate, dar care nu acceptau să meargă în satele mici de munte⁴³.

Suma pentru întregirea veniturilor preoțești venea la eparhii care prin casa diecezană o împărțea preoților prin mandat poștal. La primirea sumei, preotul completa un formular în care preciza suma primită în română și maghiară. Formularul cuprindea următorul text „sumă ... subscrisul am primit-o din casa diecezei gr. or. române a Caransebeșului, ca întregire a dotației mele preoțești, asignată din partea înaltului ministeriu reg. ung. de culte și de instrucțiunea publică, pe baza articolului de lege XIV din 1898 pe jumătatea primă a anului 1910, din care suma însă mi s-a detras: a. sidoxia episcopescă pe jumătatea primă a anului curent, b. birul protopresbiteral pe jumătatea primă a anului

⁴¹ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 77-78.

⁴² *Protocolul Congresului ... 1909*, p. 150-160.

⁴³ *Ibidem*.

curent, c. în contribuțiune...”, data, semnătura preotului, numele oficial al parohiei iar în paranteze cel folosit în limba română⁴⁴.

Ajutorul pentru capelani din partea statului a fost introdus în 1900, din inițiativa guvernului, pentru că legea XIV din 1898 acorda ajutor doar pentru preoți. Biserica Ortodoxă Română a primit 20.000 coroane, echivalentul a 40 de posturi de capelan pe întreaga mitropolie. Suma a fost împărțită între cele trei eparhii, astfel arhiepiscopia primea 10.000 cor., Episcopia Aradului 6000 cor., Episcopia Caransebeșului 4000 coroane. Acest ajutor se acorda capelanilor care funcționau pe lângă parohii ce primeau întregirea venitului de la stat. Un capelan nu putea primi mai mult de 500 cor. /an⁴⁵.

Prin adresa nr. 19771 din 9 februarie 1909, ministerul cultelor și instrucțiunii publice cerea din partea mitropoliei un tabel cu capelanii care au ocupat postul până la 1 ianuarie 1908 în vederea completării salariilor din bugetul de stat până la suma de 1000 cor., respectiv 800 cor., în funcție de calificarea capelanului, precum prevedea proiectul de lege. Pentru verificarea corectitudinii cu care a fost completat tabelul, ministerul a cerut să-i fie trimise toate concursurile care s-au publicat pentru instituirea capelanilor cuprinși în respectivul tabel.

În adresă se preciza că dacă mitropolitul dorea modificarea sumei de 20.000 cor., cât revenea pentru întreaga mitropolie pentru ajutorul capelanilor, trebuia să întocmească un tabel cu capelanii care au ocupat posturile înainte de 1 ianuarie 1908 în ultimii trei ani, precum și suma necesară întregirii salariale⁴⁶. Acest proiect a fost sancționat la 21 aprilie 1909, devenind legea XIII din 1909 care aducea modificări art. de lege XIV din 1898 despre întregirea venitelor preoțești⁴⁷.

În urma colectării datelor din întreaga mitropolie despre suma necesară, mitropolia a cerut ridicarea ajutorului de stat de la 20.000 la 80.000 cor., primind 40.000 cor⁴⁸. Deci pe lângă cei 20.000 cor. care fuseră deja distribuiți, ministerul dispunea să mai fie plătiți încă 20.000 cor. pentru același an 1910⁴⁹. Potrivit

⁴⁴ Arhiva Episcopiei Caransebeșului (în continuare AEC), *Fond bisericesc III*, dos. 11/1910, nepaginat.

⁴⁵ *Protocolul Congresului ... 1903*, p. 84

⁴⁶ AEC, *Fond bisericesc III*, dos. 221/1909, nepaginat.

⁴⁷ *Articolul de lege XIV din 1898 și XIII din 1909 despre venitele parohiale*, Sibiu, 1910, p. 25.

⁴⁸ AEC, *Fond bisericesc III*, dos. 221/1909, nepaginat.

⁴⁹ *Ibidem*

metodologiei de aplicare a legii în vederea distribuirii ajutorului de la stat, se considerau posturi permanente de capelan în Albac - Arad, Rupea, Mediaș, Mercheașa, Arad, Radna, Vașcău și Caransebeș. Veniturile capelanilor angajați pe aceste posturi se completau la 1000, respectiv 800 coroane.

Posturile de capelan înaintate de mitropolie și aprobate de către minister ca posturi permanente primeau întregirea în baza art. 2 alin.(3) al Legii XIII/1909. Din suma rămasă:

a. se distribuia capelanilor (se lua în considerare vechimea) care la 1 ianuarie 1908 erau angajați *cum jure successionis* în calitate de capelani, cei cu calificare mai mare puteau primi cel mult 400 coroane, iar cei mai puțin calificați 300 coroane. Pentru derogări de la această regulă era nevoie de aprobarea ministrului;

b. capelanii angajați *cum jure successionis* în ordinea angajării lor puteau beneficia de subvenție conform celor de la punctul a. Capelanii care nu erau angajați *cum jure successionis* primeau întregirea doar cu acordul ministerului. Pentru posturile permanente, subvenția era considerată temporară, iar ministerul își asigură dreptul de a o reține oricând;

c. despre împărțirea sumei de 40000 cor. se prezenta Ministerului o situație anuală;

d. din subvențiile capelanilor de pe posturile permanente, autoritățile bisericești puteau reține doar acele sume parțiale care erau scadente în anul plății. Pentru a putea controla cotizațiile de minister, fiecare capelan trecea pe chitanță: „recunosc, că în conformitate cu ordinul Ministerului cultelor nr. 30353/1901 punctul 9, în afară de contribuțiile mele de stat nu mi s-au reținut alte sume pe care să nu le plătesc din propria voință”. Nu se putea reține din subvenția de stat acordată capelanilor aflați în posturi nepermanente⁵⁰.

Prin ordinul 86078 din 14 iulie 1911, ministerul dădea posibilitatea acordării ajutorului pentru capelani fără deosebire dacă parohii lor beneficiază sau nu de întregirea de la stat. Capelanii semnau un formular care menționa suma primită „care sumă subscrisă am primit-o fără nici o detragere din cassa diecesei gr. ort. române a Caransebeșului, ca ajutor de stat încuvințat pe baza articolului de lege XIV din 1898...”⁵¹.

Chiar și cu ajutorul dat de la stat, situația materială a preoților era destul de precară. În 12 martie 1912, preoții din protopopiatul Lugoj au înaintat un

⁵⁰ AEC, *Fond bisericesc III*, dos. 221/1909, nepaginat.

⁵¹ *Ibidem*, dos 326/1909, actul nr. 4586 Ex. 1911, nepaginat.

memoriu Episcopului E. Miron Cristea și Sinodului eparhial, în vederea îmbunătățirii dotației. Soluția propusă de preoți era ca birul să se transforme în bani și să se încaseze de antistiile comunale. În acest fel se înlăturau situațiile încordate dintre preot și parohieni. Un alt neajuns era reducerea veniturilor stolare prin legile civile.

Absența caselor parohiale determina preotul să stea în chirie în case care nu respectau condițiile igienice necesare unui trai decent sau să se mute de la o gazdă la alta. În opinia lor, congrua era mijlocul prin care se putea ameliora situația preoțimii, dar din nefericire și aceasta se clasifica în congruă superioară și congruă inferioară, acest mod de clasificare nemulțumind preoții. Dintr-un venit anual între 600 - 1000 cor./an, un preot nu își putea întreține familia, comparat cu venitul unui slujbaș la stat care avea un venit anual de cel puțin 2000 cor. Memoriul a fost întocmit cu scopul de a sensibiliza sinodul ca să transpună la timp ministrului nevoile preoților, astfel încât congrua să se ridice la 2400 cor., fără să mai existe clasificări pentru că „fără clasificare este oficiul și datoria fiecărui preot ori în ce parohie ar fi”⁵².

Au existat și parohii care au venit în întâmpinarea preoților prin convertirea birului preoțesc în bani. Spre exemplu în protopopiatul Panciova în parohiile Satu-Nou s-a răscumpărat birul și stola, în Petrovasela s-a răscumpărat stola iar în Uzdin și Seleuș stola pentru cununii⁵³.

În ședința plenară a consistoriului mitropolitan din 20 august 1912 se decisese ca o „reprezentatiune” să ceară creșterea dotației preoților de la stat în măsura în care vor primi și preoții celorlalte confesiuni. Consistoriul mitropolitan îndruma consistoarele eparhiale să insiste pe lângă parohii să procure casă parohială cu grădină, să înființeze fonduri parohiale care în timp să poată acoperi salarizarea preoților și alte cheltuieli cultural-administrative ale parohiei⁵⁴.

Legea XXXVIII din 1913 stabilea gradațiile (cvincvenalele) pentru preoții tuturor confesiunilor. Suma se stabilea în funcție de vechime doar pentru preoții cu calificarea completă. Pentru cinci ani de vechime se acorda 400 cor., după 10 ani 800 cor, după 15 ani 1000 cor , la 20 ani vechime se acorda 1200 cor., iar după 25 de ani 1400 cor⁵⁵.

⁵² *Foaia Diecezană*, Caransebeș, XXVII, 1912, nr. 13 din 25/7 aprilie, p. 4-6.

⁵³ AEC, *Fond bisericesc III*, dos. 150/1912, nepaginat.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ P. Brusanowski, *op. cit*, p. 194.

Situația materială a preoțimii a fost dezbătută în fiecare protopopiat iar apoi s-au prezentat concluziile consistoriului. Divergența și multitudinea părerilor reies dintr-un raport al consistoriului întocmit pe baza datelor din teritoriu și prezentat Sinodului eparhial. Au existat păreri cum că situația financiară nu este atât de precară precum accentuează unii preoți. S-a insistat pentru demersuri la guvern pentru a se mării contribuția față de clerul ortodox. Protopopiatul Caransebeș, spre exemplu, propusese crearea fondurilor în fiecare parohie dintr-un anumit procent din venitul bisericii în funcție de an, din colecte în produse care apoi să fie transformate în bani, „spre scopul acesta însăși preoțimea să lucreze și să nu steie cu mâinile în sân”⁵⁶. Zidirea caselor pentru închiriat și a caselor parohiale, crearea unui fond general la nivelul eparhiei pentru ajutorarea preoților din comunitățile sărace au fost alte propuneri. Soluția dată în ședința plenară din 12 aprilie 1914 de Consistoriului cărășan pentru sprijinirea preoților a fost crearea fondurilor speciale. Din anul 1915 fondurile înființate rezultate din 3% din venitul brut al averii bisericii, donații și din vinderea produselor colectate în acest scop. Aceste fonduri erau destinate pentru ameliorarea situației preoților în cazul în care era nevoie, sau dacă preotul își pierdea întregirea de la stat⁵⁷.

S-a recurs la această modalitate de întraajutorare a clerului pentru că o eventuală creștere a birului sau a stolei nu aducea o prosperitate în casa preotului pentru că automat scădea ajutorul din partea statului. Astfel din aceste fonduri, pe care fiecare comună bisericească era obligată să le creeze, se puteau vota sume mai mari sau mai mici în funcție de nevoile preoților.

La 31 mai 1915 în tractul Vârșeț erau înființate 12 fonduri parohiale în cele 27 de parohii câte avea protopopiatul. Parohiile Clopodia, Ferendia, Gătaia, Grebenaț, Iabuca, Jamu-mic, Srediștea-mică, Sânmihai, Sân Ianoș Voivodinț au creat aceste fonduri din 3% din venitul bisericii și donații. Alte comunități au găsit alte modalități de finanțare a fondului parohial, spre exemplu în localitatea Grebenaț s-a desemnat ca venit al fondului, beneficiul de 60-80 cor./an de la cimitir. În Marghita Mare fondul se înființase pe baza celor 24 de jugăre de pământ, însă din cauza cheltuielilor cu zidirea celei de a doua școli, fondului îi revenea doar 3% din venitul pământului. În restul localităților fondul urma să

⁵⁶ AEC, *Fond bisericesc III*, dos. 150/1912, nepaginat.

⁵⁷ *Ibidem*, actul nr. 1631 B ex 1914 nepaginat.

se înființeze în cursul anului 1915 , în altele din cauza datoriilor nu se puteau crea fonduri parohiale⁵⁸.

În 1917 s-a votat un „ajutor de familie”. Acest ajutor anual prevedea 400 coroane pentru preotese și pentru fiecare copil, însă preoții fără gradații nu primeau ajutorul decât pentru doi membri ai familiei⁵⁹.

Pentru îmbunătățirea situației financiare a preoților, sinodul arădean prin hotărârea nr. 23/1917 a decis să ceară guvernului să vină în sprijinul clerului ortodox prin acordarea unui ajutor care să fie distribuit de către episcopul diecezan, avându-se în vedere creșterea prețurilor din timpul războiului⁶⁰.

În 1917 contele Apponyi a propus un nou proiect de lege pentru ajutorarea bisericilor neocatolice. Pentru fiecare biserică necatolică era prevăzut un ajutor, mai puțin pentru românii ortodocși și uniți și pentru sârbi. Motivul invocat a fost „fiind autonomi nu au nevoie de ajutoare, iar credincioșii lor n-ar avea atât de mari obligații materiale față de stat ca protestanții”⁶¹.

Situația clerului ortodox român a fost zugrăvită într-un memorandum al preoților bănățeni. Acesta prezintă un tabloul al statutului preotului ortodox român în mediul rural, care era obligat să muncească singur pământul, să adune singur birul: „unde s-a și pomenit la alte confesiuni, ca preotul să plece cu sacul, în rând cu văcarul și porcarul satului, de la casă la casă să-și încaseze competențele?”⁶². Preoțimea a continuat să-și facă datoria de luminători ai poporului, indiferent de greutatea materiale cu care s-a confruntat, însușind și sprijind cu vorba și cu fapta lupta pentru emanciparea culturală și națională a românilor bănățeni.

⁵⁸ AEC, *Fond bisericesc III*, dos. 150/1912, nepaginat.

⁵⁹ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 77-78.

⁶⁰ *Protocol depre ședințele Sinodului ... Arad 1917*, p. 22.

⁶¹ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 79.

⁶² *Foaia Diecezană*, Caransebeș, XXVII, 1912, nr. 13 din 25/7 aprilie, p. 4-6.

LES REVENUS DES PRÊTRES ORTHODOXES ROUMAINS DU
DÉPARTEMENT DE TIMIȘ À LA FIN DU XIXe ET
AU DÉBUT DU XXe SIÈCLES

Résumé

Les prêtres, comme les enseignants confessionnels ont été payés, au début, par la communauté. Pour les prêtres, outre les dons de leurs fidèles on ajoute l'usufruit de la parcelle paroisse.

En 1870, le Congrès National de l'Église a établi que les revenus annuels des prêtres aient été partagés selon la classe dans la mitropolie entière. La classification des paroisses était la tâche des Synodes diocésains qui ont nommé un comité dans chaque archevêché pour recueillir les données sur le terrain. Ces données ont été discutées, analysées dans les Synodes diocésains et par le Congrès National de l'Église, qui a voté le *Règlement des paroisses* (1878). Ce règlement a fixé le salaire pour le prêtre en fonction de la classe de la paroisse.

Les prêtres fonctionnaires en paroisses de première classe ont reçu un salaire annuel de 800 fl./par an, de la deuxième classe 600 fl. et de la troisième de 400 fl. Les diacres qui ont servi dans les paroisses des zones rurales avaient un salaire de 400 florins par an et ceux des zones urbaines avaient un revenu annuel minimum de 600 fl.

Pour aider les prêtres en milieu rural l'État accordait une subvention annuelle qui était à la disposition des évêques. Ceux-ci l'ont distribuée comme il fallait. Depuis 1883, l'État permet aux prêtres de demander directement l'aide du ministère. L'argent alloué varie entre 50-100 fl.. Parce que les fonds publics fournis n'étaient pas suffisants, les Diocèses et les paroisses ont créé des fonds pour contribuer à l'amélioration des revenus du clergé.

En 1898, a été donnée la *Loi pour compléter les revenus des prêtres ou „congrua”*. La contribution de l'État aux salaires des prêtres variait de 400 à 800 fl. selon les études du clergé. Pour cet argent, l'État a imposé des conditions: aucune paroisse ne pourrait créer sans l'accord du gouvernement, le prêtre accusé de crimes contre l'État perdrait l'argent même s'il était reconnu innocent par l'église. Bien que cette loi limite l'autonomie de l'église, le Congrès National de l'église a accepté l'aide de l'État.

L'article 3 de la Loi XIII de 1909 précisait que tous les prêtres pouvaient obtenir la contribution de 800 fl. par an à condition qu'ils sachent parler hongrois. Malgré les aides de l'État pour améliorer la situation financière du clergé orthodoxe, il était difficile de maintenir la famille avec un revenu annuel compris entre 600-1000 cor./an.

Les représentants des prêtres ont écrit de nombreux mémoires au ministère pour accroître l'aide à 2400 cor. et la suppression de la classification des prêtres car „sans classification est le devoir du prêtre dans n'importe quelle paroisse”.

ADMINISTRAȚIE ȘI LEGISLAȚIE ADMINISTRATIVĂ ÎN BANATUL ANTEBELIC (1860-1918)

Mihai Vișan*

Cuvinte cheie: comitat, comite suprem, confiniu militar

Mots clé: comté, comte suprême, ordre militaire

Rezoluția imperială din 27 decembrie 1860 a determinat încorporarea Banatului Timișan Regatului maghiar, respectiv a teritoriului aflat până atunci sub administrația civilă austriacă, și subordonarea acestei provincii istorice legislației și organizării administrative maghiare. Astfel, odată cu anul 1861, cancelaria Regatului ungar a preluat efectiv administrarea Banatului, teritoriul său fiind defalcat în trei comitate: Caraș, Timiș și Torontal¹. Același an, 1861, marchează și numirea primilor comiți, respectiv Emanuil Gojdu la Caraș, Damaschin Janos în Timiș și Kárátsonyi László în Torontal, aceștia preocupându-se de organizarea și desfășurarea primelor alegeri pentru alcătuirea organelor administrative comitatense.

Singura instanță prin care Viena își făcea simțită prezența în Banat a fost menținerea, și după 1860, a confiniului militar din sudul acestei provincii, ca teritoriu cu organizare militară și subordonat direct autorității vieneze. Acest teritoriu era acoperit de cele 12 companii ale Regimentului 13 româno-bănățean de la Caransebeș și compania a 12-a din Regimentul 4 sârbo-bănățean². Dată fiind această situație, guvernul de la Budapesta va promova demersuri succesive privind anexarea și a confiniului militar la Ungaria; o primă etapă de trecere la administrația civilă s-a realizat prin ordonanța din anul 1862, care stipula că

* Universitatea *Eftimie Murgu* Reșița, P-ța Traian Vuia, nr. 1-4.

¹ În lucrarea *Istoria României. Transilvania (1867-1947)*, II, Cluj-Napoca, 1999, p. 152 apare consemnat comitatul Timiș-Torontal; trebuie spus că județul Timiș-Torontal s-a creat în 1919, după dezmembrarea Banatului istoric prin hotărârea Conferinței de Pace de la Paris, și cuprindea cea mai mare parte din fostul comitat Timiș și partea revenită Regatului României din fostul comitat Torontal.

² Liviu Groza, *Grănicerii bănățeni*, București, 1983, p. 133-140.

unitatea teritorial-administrativă de bază în structura confiniului este comuna cu toți locuitorii săi; tot prin această ordonanță se preciza că toate comunele unei companii formau o plasă (cercul companiei) și că, la rândul lor, toate plășile unui regiment alcătuiau comunitatea regimentară. Fiecare comună era coordonată de o reprezentanță, formată din 10-36 persoane și un primar, în vreme ce reprezentanța de plasă era formată din primarii comunelor³. *Dispozițiunea* imperială din 31 ianuarie 1870 a fost a doua etapă în trecerea la viața civilă a acestui teritoriu. Noul act normativ imperial preciza demilitarizarea (provincionalizarea) confiniului militar și inserarea acestuia în viața publică civilă și constituțională⁴. În consecință, pe teritoriul Regimentului 13 româno-bănățean din Caransebeș se constituiau cercurile administrative Caransebeș, Teregova, Bozovici și Orșova și, potrivit *Legii XLII* din 1870, teritoriul celor trei comitate existente a fost, ulterior, defalcat în cercuri administrative sau plăși; conform acestei legi din 1870, Banatul era structurat administrativ în 9 orașe (Caransebeș, Lugoj, Timișoara, Vârșeț, Biserica Albă, Vinga, Panciovo, Becicherecul Mare, Kikinda Mare), 4 cercuri administrative independente în fostul confiniu militar și 34 de plăși care alcătuiau cele 3 comitate⁵.

Prin intermediul a două acte normative emise de guvernul și împăratul austro-ungar, *Manifestul imperial* și *Ordonanța* guvernamentală din 9 iunie 1872, Regimentul 13 româno-bănățean a fost desființat, coroana austriacă mulțumind grănicerilor „pentru credință și supunere” dovedite față de Tron, precizându-se și motivul acestei suspendări: „ca să vă punem pe aceeași treaptă cu cealaltă populațiune din Regatul nostru Ungaria”⁶. În fapt, începând cu 9 iunie 1872, era suspendată ființarea Confiniului Militar, teritoriul celor patru cercuri administrative fiind înglobat Ungariei; temeiul juridic în baza căruia s-a făcut această translație l-au constituit două legi, XL și XLI, care stipulau desființarea tuturor unităților militare din acest teritoriu cu începere de la 1 noiembrie 1872. Cele patru cercuri administrative vor fi transformate în preturi⁷. Urmarea efectelor celor două legi administrative, tribunalele regimentare erau înlocuite cu tribunale civile în orașele Caransebeș, Panciovo și Biserica Albă,

³ Antoniu Marchescu, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941, p. 270-271.

⁴ *Ibidem*, p. 308.

⁵ Ioan Munteanu, *Banatul istoric*, 1867-1918, I, Timișoara, 2006, p. 62, 63.

⁶ A. Marchescu, *op. cit.*, p. 310.

⁷ *Ibidem*, p. 312.

iar școlile militare de la Biserica Albă și Caransebeș vor fi desființate. În reședința preturilor nou-înființate vor fi create tribunale de ocol, iar întreaga jurisdicție militară din Banat va fi focalizată doar tribunalului din Caransebeș; averea comunităților regimentare va fi distribuită între comune, excepție făcând doar fondul forestier care va reveni în părți egale statului și comunităților rurale. De asemenea, fondul grăniceresc al educației și culturii va fi defalcat între comune, proporțional cu numărul sufletelor; noua organizare administrativă din 1872, care a impus crearea celor patru preturi, a permis și înființarea primelor inspectorate școlare (Caransebeș, Panciovo, Biserica Albă). După 1872 sunt stopate restricțiile privind vânzarea-cumpărarea imobilelor, respectându-se integral dreptul la proprietate al foștilor grăniceri. Pe de altă parte, se recomanda ca, preponderent, funcțiile publice civile să fie preluate de foștii ofițeri de graniță⁸. Urmare a acestor dispoziții, în foarte scurt timp administrația civilă va fi generalizată. A urmat o nouă etapă în organizarea teritorial-administrativă a provinciei Banat care, din punct de vedere juridic, este precizată prin *Legea XXVII* din anul 1873; legea avea consecințe imediate asupra organizării administrativ-teritoriale, în mod explicit prin paragraful 3, care prevedea înființarea unui nou comitat - Severinul; noul comitat rezulta prin revenirea comunelor din preturile Caransebeș, Teregova, Bozovici, Orșova și a teritoriului din fosta companie a 12-a din Regimentul banato-ilir; capitala noului comitat era stabilită la Caransebeș. Paragraful 3 din *Legea XXVII/1873*⁹ preciza: „Severinul, prin reuniunea comunelor din preturile Caransebeș, Teregova, Bozovici, Orșova și a teritoriului din fosta companie a XII-a din regimentul banato-sîrbesc. Capitala era stabilită în orașul Caransebeș”.

Legea IV din 1877 stipula menținerea, pe încă trei ani, a organizării administrativ-teritoriale din legea anterioară; actul juridic din 1877 viza consolidarea instituțiilor administrative civile și pregătirea unei reorganizări definitive. Lungul traseu al organizării administrativ-teritoriale a Banatului se va fi încheiat în 1880. *Legea XI* prelungea cu încă un an efectul legii din 1877, timp în care Ministerul de Interne trebuia să întocmească un proiect de lege pentru rezolvarea definitivă a situației¹⁰. Proiectul a fost elaborat, iar în decembrie 1880 va fi promulgată *Legea LV* (55) care stabilea contopirea administrativă a

⁸ *Ibidem*, p. 312-314.

⁹ *Magyar Törvénytár. 1872-1874 évi Törvényczikék*, Budapesta, 1896, p. 205-209.

¹⁰ *Ibidem*, 1879/1880 évi Torvenzczykkek, Budapesta, 1896, p. 368-369.

comitatelor Caraș și Severin sub denumirea de Caraș-Severin, cu reședința în orașul Lugoj. Conform acestei legi, anul 1880 marchează finalul procesului de organizare teritorial-administrativă a Banatului, care va fi structurat în trei comitate (Caraș-Severin, Timiș, Torontal), 40 plăși și 9 orașe; efectiv Banatul, la 1880, cuprindea 817 localități (363 în Caraș-Severin, 223 în Timiș, 231 în Torontal), dintre acestea 808 fiind așezări rurale. Localitățile urbane erau distribuite astfel: două în comitatul Caraș-Severin (Lugoj, Caransebeș), patru în comitatul Timiș (Timișoara, Vârșeț, Biserica Albă, Vinga), trei în comitatul Torontal (Panciovo, Becicherecul Mare, Kikinda Mare)¹¹.

Banatul va rămâne cu această structură, în trei comitate, până la sfârșitul primului război mondial, chiar dacă vor interveni schimbări în decursul anilor, acestea vor fi neesențiale și se vor efectua în interiorul provinciei. Suprafața comitatelor a depins, în mare parte, de natura reliefului și de dispunerea în teren a localităților. La nivelul anului 1890 structura teritorială a Banatului se prezenta astfel: ca suprafață totală Caraș-Severinul avea 9629,1 km², Timișul 6743,3 km² și comitatul Torontal 8927,8 km²; suprafața totală urbană pe comitate se prezenta astfel: Caraș-Severinul cu 121,1 km², Timișul cu 367,3 km², Torontalul cu 593,6 km²; suprafața totală rurală la nivelul celor trei comitate avea următoarea determinare: Caraș-Severinul cu 9508 km²; Timișul cu 6376 km², Torontalul cu 8334,2 km²; suprafața totală a comunelor mari pe cele trei comitate are următoarea distribuție: Caraș-Severin cu 641,2 km², Timișul cu 3442,5 km², Torontalul cu 7341,6 km²; în fine, ca suprafață totală a comunelor mici, ideograma celor trei comitate se prezenta astfel: Caraș-Severin cu 8866,8 km², Timișul cu 2933,5 km², iar Torontalul cu 992,6 km² suprafață arabilă și nearabilă¹².

Din datele statistice prezentate la nivelul anului 1880 rezultă cu evidență că repartizarea suprafeței comitatelor a fost absolut inegală¹³.

După instaurarea regimului dualist austro-ungar în 1867, situația în Banatul antebelic a devenit și mai insuportabilă; legislația adoptată, sistemul electoral vădit discriminatoriu din punct de vedere național, venalitatea unor organisme administrative locale, toate acestea s-au constituit în surse de

¹¹ I. Munteanu, *op. cit.*, p. 65-66.

¹² *Magyar Statisztikai Evkönyv*, II, Budapesta, 1898, p. 2.

¹³ De pildă, suprafața Caraș-Severinului era mai mare cu 2885,8 km², respectiv cu 42,8% față de suprafața comitatului Timiș, fapt datorat întinderii teritoriului muntos și deluros caraș-severinean; pe de altă parte, în același comitat, existând un număr mic de orașe și

permanentă nemulțumire și agitație pentru localnici. Noua administrație a blocat sistematic accesarea nemaghiarilor spre instituțiile administrative sau culturale oficiale iar, pe de altă parte, s-a limitat dezvoltarea învățământului în limbile naționale ale tuturor etniilor.

Autoritățile maghiare vor manifesta un interes real pentru adoptarea de acte și măsuri legislative, menite să fundamenteze administrația publică pe baze și structuri moderne, prin care să materializeze obiectivele preconizate de statul „tutore”¹⁴. Chiar dacă elementele de modernism sunt evidente în administrație, legislația adoptată în acest domeniu nu pare străină de discriminări politice, fiind vizată primordial modificarea majorității etnice din spațiul românesc încorporat Ungariei printr-o manieră de restructurare teritorială a plășilor și comitatelor. Noua administrație a afectat spațiile cu locuire compactă românească, așa încât ponderea românilor să fie mult mai limitată la nivelul așezărilor. Această măsură administrativ-teritorială era evident una politică căci, prin maniera de distribuire a comunităților, mai ales rurale, în unitățile și subunitățile teritorial-administrative s-a certificat prezența populației, declarată de limbă maternă maghiară, în fiecare comitat și plasă românii-bănățeni fiind tot mai disipați. Așadar, nu poate fi eludat faptul că aplicarea legislației maghiare în teritoriile încorporate a facilitat administrația să devină un instrument eficace de maghiarizare, de promovare a intereselor de dominație politică a executivului ungar. Cu toate acestea, legislația privitoare la organizarea teritorial-administrativă a avut și o serie de consecințe pozitive. Primordial, s-a avut în vedere modificările survenite în plan social prin desființarea iobăgiei și aplicarea

nici un municipiu, suprafața sa urbană nu reprezenta decât 4,3 % din suprafața totală a Banatului. Din datele statistice, desprinse din documentul oficial maghiar, rezultă o preponderență a suprafeței însumate în hotarele comunelor mici, situație determinată tot de configurația comitatului Caraș-Severin unde așezările rurale mici, în funcție de numărul caselor, familiilor și locuitorilor, reprezentau 96,3% din totalul așezărilor aflate în comitat. Hotarele acestor localități însumau 93,3% din suprafața rurală a comitatului și 69,3% din întreaga suprafață ocupată de așezările mici din întreg Banatul.

La 1900 și 1910, organizarea administrativ teritorială a Banatului rămâne aceeași, adică trei comitate, fiecare dintre acestea cu următoarea compoziție: Caraș-Severinul la 1900 avea 14 plăși, iar la 1910 tot 14 plăși; Timișul la 1900 avea 11 plăși, același număr și la 1910; Torontal însuma 14 plăși la 1900, 14 plăși s-au păstrat și la 1910; s-a conservat același număr de localități cu statut urban, 8 la număr, atât la 1900, cât și la 1910. (vezi *Idem*, II, p. 342-372).

¹⁴ *Istoria României. Transilvania*, p. 151-164.

Patentelor imperiale din 1853-1854, apoi, noua legislație a facilitat o serie de oportunități privind dezvoltarea economică de ansamblu; în fine, a permis cristalizarea unei categorii sociale moderne - funcționarii administrației publice - și, în acest sens, a stimulat interesul pentru instrucție și educație.

Ilustrativ pentru noua orientare în domeniul organizării administrative a fost *Legea IV* din anul 1869, act normativ care separa puterea judecătorească de cea executivă prin anularea atribuțiilor judiciare ale municipalității comitatense¹⁵. A urmat apoi un act normativ de o importanță covârșitoare pentru noua administrație imperială cu implicații directe asupra structurilor administrativ-teritoriale din Banat: *Legea XLII* (42) din 1870. Aceasta prezintă, în fapt, primul cadru legislativ semnificativ pentru organizarea teritorial-administrativă propriu-zisă, definind și stabilind în amănunt structurile teritoriale și administrative, atribuțiile organismelor de conducere și administrare locală¹⁶. Trebuie remarcat faptul că, în cursul dezbaterilor parlamentare, proiectul acestei legi a fost sever criticat, cu argumente viabile, de deputatul român Alexandru Mocioni; deputatul român din Dieta de la Buda sancționa ponderea ridicată acordată celor incluși în administrație pe bază de avere, susținând constituirea organelor administrative prin alegerea liberă a membrilor și funcționarilor¹⁷. Cu toate acestea, proiectul de lege a fost aprobat în varianta propusă de oficialitățile maghiare, legea materializându-se într-o complexă structurare a unităților administrativ-teritoriale, o precizare indubitabilă asupra competențelor fiecărui organ de conducere administrativă; această lege a rămas în istorie sub denumirea de *Legea municipalității*. Prezentăm, în continuare, principalele structuri administrative stipulate în conținutul acestei legi.

Comitatul apare drept principală unitate teritorial-administrativă prin intermediul căreia executivul își exercita puterea în teritoriu, asigurând aplicarea dispozițiilor ministeriale până la nivelul comunelor urbane și rurale arondate. Această entitate administrativă se gestiona autonom, prin reprezentanții săi, aleși și de drept, fiecare comitat beneficiind de personalitate juridică și, astfel, stabilind legături nemijlocite cu organele centrale din aparatul de stat¹⁸. Conducerea executivă a comitatului era deținută de un comite, numit de rege (împăratul Francisc Iosif I) la propunerea guvernului maghiar; acesta era ajutat de un vicecomite care era ales, și nu numit, plasându-se în fruntea administrației

¹⁵ I. Munteanu, *op. cit.*, p. 47

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Timișoara, 2003, p. 192-205.

¹⁸ *Istoria României. Transilvania*, p. 152-153.

comitatelor drept tutelă publică¹⁹. Forul legislativ suprem în comitat era Consiliul (Comitetul) municipal, care își exercita prerogativele în cadrul Adunărilor generale convocate de regulă doar de două ori pe an, primăvara și toamna, deși puteau fi convocate și ședințe excepționale; intervalul dintre cele două Adunări generale obișnuite era acoperit de funcționarii principali din reședința comitatului: vicecomitele, primnotarul, notarul, juriconsultul, casierul principal, contabilul șef, președintele Sedrei orfanale, ajutat de doi asesori și un tutore. Conform acestei legi, funcționarii erau aleși pe șase ani, deși comitele putea numi pe viață pe unii dintre funcționarii locali (de pildă, căpitani de poliție, medici umani, medici veterinari, contabilii, registratorii, scribii)²⁰.

În ceea ce privește stuctura funcționarilor publici, Legea municipalității stabilea două categorii: funcționarii centrali și funcționarii externi.

Funcționarii centrali activau în municipiul-reședință de comitat, această categorie cuprinzând următoarele statusuri profesionale: vicecomitele, primnotarul, șase viconotari, primjuriconsultul, vicejuriconsultul, medicul-șef, doi practicanți administrativi, un arhivar, un registrator, un expeditor, nouă canceliști, nouă diurniști, meșterul drumar principal, 24 membri ai Sedrei orfanale (președintele, vicepreședintele, 5 asesori, un notar, un arhivar, un registrator, un expeditor, 5 canceliști, 8 diurniști).

Funcționarii externi acționau în administrațiile plășilor și cuprindeau următoarele rol-statusuri profesionale: primpretor, pretor, medic de plasă, canceliști, drumari, diurniști, practicanți administrativi, numărul acestora variind în funcție de mărimea și problematica specifică fiecărei plăși.

Consiliul (Comitetul) municipalității cuprindea 50% consilieri aleși de electoratul urban și rural și 50% consilieri de drept (viriliști), numiți în funcție de mărimea averii și mărimea impozitului plătit statului.

Consiliul municipal era defalcat în 4 comisii: comisia permanentă, comisia de validare, comisia permanentă de verificare, comisia centrală²¹. De-a lungul timpului, până la Marea Unire, numărul comisiilor a sporit (comisia de disciplină, comisia statistică etc.), variind chiar de la un comitat la altul. Mai mult decât atât, numărul reprezentanților de drept (viriliștii) și a celor aleși a cunoscut o dinamică permanentă în sensul că, dacă inițial un reprezentant revenea la 500

¹⁹ Marlen Negrescu, *Structura administrativă a comitatelor Caraș, Severin și Caraș-Severin în perioada 1867-1918*, în *PB*, I, Timișoara, 2002, p. 169.

²⁰ *Istoria României. Transilvania*, p. 153.

²¹ *Ibidem*, p. 158.

cetățeni cu drept de vot, mai târziu unui singur consilier de drept îi reveneau 2000 de electori.

Adunarea generală selecta comisiile permanente sau temporare, alegea membrii acestora, selecționa funcționarii principali, inclusiv vicecomitele, dezbătea și hotăra în toate chestiunile esențiale ale comitatului (în acest sens erau întocmite referate și infomări de către serviciile administrației comitatale și comisiile respective); funcționarii soluționau problemele curente și puneau în execuție deciziile aprobate de Adunarea generală²².

Legiuitorul a gândit introducerea unui nou organism decizional, numit Comitetul administrativ, cu rol de reglaj a neconcordanțelor de competențe și decizii dintre forurile administrației comitatale și puterea centrală; în fapt, acest organ administrativ coordona și superviza întreaga administrație de pe teritoriul comitatului²³.

Cercul administrativ a fost gândit ca subunitate teritorial-administrativă, iar din anul 1876 se va fi numit plasă; această subdiviziune conținea un număr precis de localități rurale din comitat, totalul lor variind după scorul total al așezărilor din comitat în funcție de structura geografică a teritoriului și de interesele politice ale guvernului maghiar; plasele erau coordonate de un solghirău, ca intermediar între comitat și comune. În esență, liderul plasei prelua dispozițiile ministerelor și ale conducerii comitatului, transmițându-le comunelor și monitorizându-le aplicarea. Atribuțiile pretorului porneau de jos în sus, el prelevând inițiativele sau cerințele stringente ale primăriilor comunale, pe care le transmitea vicecomitelui sau, direct, ministerelor aferente. Inițial, solghirăul și funcționarii de plasă erau aleși de Adunarea generală a comitatului, fiind considerați funcționari externi ai organismelor de conducere administrativă din comitat²⁴.

La baza comitatului, comuna rurală rămânea entitatea cea mai stabilă, din care făceau parte toți locuitorii unei așezări rurale; comuna rurală era condusă de un primar, o antistie (consiliu) comunală și o reprezentanță comunală. Antistia era compusă din 12 jurați, cu rol de primă instanță juridică locală, în timp ce reprezentanța comunală era formată din locuitorii comunei care plăteau un impozit minimal statului; atribuțiile acestor organe ale administrației rurale s-

²² M. Negrescu, *op. cit.*, p. 170.

²³ *Istoria României. Transilvania*, p. 154.

²⁴ *Ibidem*, p. 158.

au stabilit prin lege în anul 1871, unde se preciza printre altele dreptul solghirăului (pretorului) de a numi primarii și jurații dintre candidații aleși sau numiți de comuna rurală.

Orașele cu consiliu sau magistrature erau comunități urbane teritoriale, beneficiarele unei puteri economice și culturale limitate și cu un efort financiar minimal la bugetul statului; legea le conferea autonomie locală, concretizată prin intermediul Reprezentanței orășenești; membrii reprezentanței orășenești erau aleși (50%) din rândul celor care plăteau impozit la stat, respectiv câte unul la fiecare sută de locuitori contribuabili. Proporția reprezentanților era dependentă de cuantumul cetățenilor cu drept de vot; dreptul la vot era foarte restrictiv căci, de acest drept fundamental nu beneficiau muncitorii agricoli, muncitorii industriali, ucenicii, calfele; cealaltă jumătate a Reprezentanței era compusă din viriliști, adică localnicii bogați care plăteau impozit apreciabil la stat. Reprezentanța se întrunea în Adunarea generală de două ori pe an, în sesiuni ordinare sau, la nevoie, în sesiuni extraordinare²⁵.

Liderul administrației orașului era primarul care, la rândul său, era sprijinit de Consiliul orășenesc; structura acestui for executiv prezenta următoarea ipostază: președintele (primarul), căpitanul poliției, primnotarul, jurisconsultul, medicul primar, consilierii. Membrii consiliului, împreună cu alți funcționari importanți (notarul public, arhivarul, inginerul, funcționarul silvic, contabilul, controlorul financiar, asesorii Sedrei orfanale) alcătuiau Antisitia orășenească. Componenta acesteia era stabilită prin alegere de Adunarea generală a Reprezentanței orășenești. Legea stabilea, de asemenea, că primarii și membrii Consiliului orășenesc beneficiau de dreptul de a participa la Adunările generale ale comitatului.

Orașele cu drept de municipalitate se refereau la comunități urbane cu un număr mare de locuitori și patrimoniu material însemnat, cu potențial economic, cultural și educațional apreciabil; astfel de orașe dobândeau rang de municipalitate și, în genere, ele proveaneau din suita vechilor orașe libere regești; municipiile se manifestau ca administrații publice locale autonome căci, între altele, executau direct, fără mijlocirea comitatului, hotărârile guvernamentale și dispozițiile puterii centrale. Autonomia administrației acestora mai rezida și în faptul că ele dispuneau de dreptul de a legifera, iar hotărârile lor aveau caracter obligatoriu în probleme esențiale privind municipalitatea respectivă; asemenea

²⁵ *Ibidem*, p. 160.

comitatului, dispuneau de un consiliu municipal, format din viriliști și reprezentanți aleși; consiliul funcționa ca un „guvern local” (executiv) având ca principale atribuții păstrarea, evidența și dezvoltarea patrimoniului local, coordonarea, controlul și gestiunea casierilor și fundațiilor subordonate, întocmirea bugetului municipal, stabilirea cheltuielilor necesare. La nivel municipal, primarul devenea funcționarul cel mai important, cu atribuții similare vicecontelui, pe care le exercita laolaltă cu membrii Consiliului orașenesc; primarul răspundea de paza hotarului orașului, de ordinea publică, controlul străzilor, aplicarea amenzilor²⁶ etc.

În anii imediat următori, după 1870, vor fi adoptate numeroase măsuri legislative referitoare la activitatea administrativă, dar care, în general, vizau întărirea puterii centrale și a controlului asupra populației, accentuarea subordonării organismelor locale ale comitatelor, plășilor, orașelor, comunelor față de guvernul central, concomitent cu minimalizarea funcțiilor autonome ale acestora.

Legea VI din 1876 producea o seamă de modificări asupra Legii municipalității, făcând noi precizări privind reorganizarea administrativă; la nivelul comitatelor sunt sporite atribuțiile comitelui suprem, în direcția exercitării dreptului de control asupra tuturor funcționarilor comitatensi. Noua lege interzice dreptul Adunării generale a comitatului de a alege comitele suprem, acesta fiind numit direct de Ministerul de Interne, motiv pentru care el devenea răspunzător doar înaintea guvernului al cărui reprezentant era în teritoriu²⁷. Un alt act normativ din domeniul administrației a fost *Legea XXIV* din 1877 care desființa serviciul tehnic cu posturile aferente, competențele acestora fiind preluate de Oficiu de Stat pentru construcții, subordonat direct Ministerului de resort²⁸. A urmat apoi *Legea XV* din 1883 care respingea prerogativele financiare ale comitatelor, caz în care bugetele locale urmau să fie aprobate de Ministerul de Interne. Creșterea „aruncului comitatens” (taxa locală) nu era admisă decât cu aprobarea specială a Ministerului de Interne și a Ministerului de Finanțe. Scopul explicit al acestor măsuri centralizatoare consta în exacerbară dependenței organismelor administrative locale de ministerele centrale, dar și

²⁶ *Ibidem*, p. 162.

²⁷ *Ibidem*, p. 155.

²⁸ I. Munteanu, *op. cit.*, p. 51.

creșterea capacității de achitare a impozitelor către stat din partea contribuabililor²⁹.

Cel mai important act legislativ care, cu mici modificări, a rămas în vigoare până în 1918, a fost *Legea XXI* din 1886, ea stabilind două funcții majore pentru municipalitatea comitatensă: funcția de autoguvernare și funcția de administrație publică de stat. Teoretic, funcția de autoguvernare constă în următoarele competențe³⁰: adoptarea de hotărâri și măsuri, elaborarea de regulamente în problemele interne, în limitele competenței și legislației în vigoare; aplicarea hotărârilor, a măsurilor și regulamentelor adoptate; selectarea funcționarilor proprii; stabilirea cheltuielilor administrației și acoperirea lor financiară; întreținerea legăturilor nemijlocite cu guvernul central; stabilirea bugetului comitatului, contractarea de împrumuturi, înstrăinarea sau procurarea de bunuri mobile; exercitarea autorității orfanale; aplicarea legilor și dispozițiilor ministeriale.

În practică, această lege îngrădea și limita o serie de atribuții specifice autonomiei comitatului, sporind subordonarea organelor administrative locale față de autoritățile centrale până la nivelul comunelor rurale³¹. Astfel, comunitățile rurale își pierdeau dreptul de a stabili candidați pentru funcțiile de primar și jurați, aceștia fiind numiți de solghirăul de plasă; de asemenea, legea abroga autonomia economică a satelor prin eliminarea dreptului de autogestiune asupra avuției obștești (păduri, pășuni, iazuri etc.), solghirăul beneficiind de dreptul de intruziune în alcătuirea bugetului comunal și de a impune modificări în funcție de interesele autorității centrale, legea în discuție defalcând comunele rurale în mari și mici. Comunele mari erau comunități umane care dispuneau de resurse materiale suficiente pentru acoperirea sarcinilor prevăzute de legislația în vigoare, în vreme ce comunele mici erau așezări umane care urmau să se întrajutoreze prin asociere pentru susținerea sarcinilor respective. Primarul reprezenta interesele comunității rurale, în timp ce notarul reprezenta interesele autorităților centrale³².

Autonomia orașelor cu Consilii și Magistrate era riguros stabilită de prerogativele legii din 1886. Astfel, hotărârile adoptate în cadrul consiliilor

²⁹ *Istoria României. Transilvania*, p. 156.

³⁰ *Apud* M. Negrescu, *op. cit.*, p. 170

³¹ I. Munteanu, *op.cit.*, p. 52.

³² *Istoria României. Transilvania*, p. 159.

generale trebuia confirmate în cadrul consiliului municipalității comitatense, aprobări ce vizau următoarele capitole: stabilirea și perceperea impozitului local (aruncul), înstrăinarea sau cumpărarea de proprietăți ale orașului, înființarea sau desființarea de oficii, înființarea de întreprinderi comunale, întreținerea sau retușarea monumentelor istorice. Consiliul comitatului beneficia de dreptul de a anula unele hotărâri ale Adunării generale orășenești.

Documentele precizează că la nivelul anului 1893 organizarea teritorial-administrativă a Banatului prezenta o structură cu trei orașe-municipii, cinci orașe cu consiliu și treizeci și nouă plăși³³.

Din datele statistice reține atenția aparenta preponderență a așezărilor temporare; acest fapt nu indică un coeficient de dispersie a așezărilor, ci mai degrabă fenomenul s-a datorat fie extinderii rețelei de căi ferate care impunea apariția unui număr apreciabil de cantoane locuite, fie datorită rețelei de diguri ridicate în lungul principalelor râuri care produceau inundații și care trebuiau supravegheate prin construcția de cantoane; de asemenea, Banatul de atunci și de astăzi era coafat cu sălașe locuite de unele familii de săteni, din primăvară și până-n toamnă, acestea fiind alcătuite din mici grupuri de locuințe și dependințe gospodărești cu scop în creșterea plantelor și animalelor domestice. Sălașele erau întâlnite pretutindeni în provincie, de la câmpie până în zona montană. În esență, majoritatea modificărilor înregistrate de legislația prezentată a fost cauzată de interese politice și economice ale elitelor guvernamentale maghiare. Totuși, trebuie precizat că o serie de prevederi legislative au fost absolut necesare, fiind cerute de progresele înregistrate de societate, de evoluția acesteia într-o direcție capitalistă. Din acest motiv, în foarte multe cazuri și locuri, aplicarea acestei legislații a catalizat dezvoltarea economică, accelerând elementele de modernitate în zonele urbane și rurale mai mari, cristalizând un aparat administrativ și funcționăresc eficient și oportun, elocventă fiind în acest sens evoluția orașului Timișoara după anul 1890.

Beneficiind de câteva oportunități conferite de statutul de „autoguvernator”, primarul timișorean, Carol Telbisz, și ceilalți administratori

³³ Comitatul Caraș-Severin cuprindea 2 orașe cu consiliu sau magistrat, 14 plăși, 13 comune mari, 345 comune mici, 77 cantoane/conace (așezări temporare); comitatul Timiș conținea 2 orașe-municipii, 1 oraș cu consiliu sau magistrat, 11 plăși, 82 comune mari, 138 comune mici, 507 așezări temporare (sălașe, cantoane, conace); comitatul Torontal cuprindea 1 oraș-municipiu, 2 orașe cu consiliu sau magistrat, 14 plăși, 164 comune mari, 51 comune mici și 775 așezări temporare (vezi I. Munteanu, *op. cit.*, p. 52).

locali reușesc să obțină anularea statutului de „oraș fortificat” și, mai apoi, promovează proiecte ferme care vor impulsiona semnificativ dezvoltarea economică și urbanistică³⁴. Concret, au fost acordate întreprinzătorilor industriali facilități majore³⁵: teren gratuit (1-5 jugăre) pentru ridicarea fabricilor; li s-au livrat materiale de construcție gratuite sau sub valoarea pieței; scutirea de la toate taxele timbrului, diminuări de tarife de la curentul electric sau la transportul local ș.a.m.d. Drept urmare, numeroase fabrici (Fabrica de pălării, Fabrica de pantofi, Fabrica de fire de bumbac, Fabrica de fire de lână etc.) au apărut în peisajul urbanistic timișorean care au beneficiat de asemenea avantaje³⁶.

Dezvoltarea capitalului industrial, între 1900-1918, poate fi exemplificat printr-un spor de 21,8%, iar al angajaților din întreprinderile mari cu 95,5%. Tot în sensul modernismului, asistăm la o extindere a utilizării curentului electric în iluminatul stradal, dar și privat, aspect ilustrat în perioada 1893-1914 printr-o creștere a numărului lămpilor folosite în iluminatul public cu 21,32%, iar în cel privat cu 18,41%³⁷. Urbanistic, cuantumul edificiilor publice și private din peisajul citadin timișorean a crescut, între 1890-1914, cu 43,1%³⁸. Urmare a dezvoltării industriale și urbanistice, nu pot fi omise evoluțiile demografice pozitive din toate centrele urbane și rurale, dinamismul demografic bănățean în decursul a doar patru decenii (1870-1910) putând fi ilustrat astfel: sporul real de populație a fost de 64,1% la Lugoj, 117,5% în Caransebeș, 8,8% la Timișoara, 27,7% la Vârșeț, 22,8% în Becicherecul Mare, 39,9% la Kikinda Mare³⁹; sporuri demografice semnificative, în același interval de timp, s-au înregistrat și-n comunele rurale mari: 12,5% în Buziaș, 52,9% la Deta, 45,6% în Gătaia, 28,6% la Aradul-Nou, 15,3% în Sînicolaul Mare, 14,3% în Igriș, 24,2% în Ciacova, 36,2% în Jimbolia⁴⁰.

Trebuie evidențiat că politica demografică de creștere a populației în centrele urbane se referea explicit doar la segmentul maghiar, deoarece

³⁴ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Timișoara, 2002, p. 191-205.

³⁵ I. Conciatu, *Timișoara. O scurtă monografie*, Timișoara, 1920, p. 38-39.

³⁶ I. Munteanu, *op. cit.*, p. 53.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ I. Munteanu, R. Munteanu, *op. cit.*, p. 233.

³⁹ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, fond *Primăria Municipiului Timișoara*, dosar 4/1930, ff. 22, 25.

⁴⁰ I. Munteanu, *op. cit.*, p. 54.

impunerea limbii maghiare ca limbă oficială în stat a determinat o penetrare masivă a persoanelor declarate maghiare în serviciile administrației, învățământ, cultură, în agenți economici industriali, comerciali, de transport și de comunicație. Astfel se explică, în perioada 1880-1918, sporul de populație declarată de limbă maghiară de 29,17% la Timișoara, față de numai 13,07% a populației declarată de limba română, de 7,07% a populației germane și 11,22% a populației sârbe; în același interval de timp, sporul demografic de populație în Lugoj prezintă următoarele procente: 40,74% maghiari, 28,3% români, 35,7% germani; în Panciovo sporul demografic înregistrează următoarele proporții: 36,79% maghiari, 54,3% români, 5,59% germani etc⁴¹. Toate acestea sunt date oferite de recensămintele oficiale efectuate de autorități⁴², în realitate, proporțiile au fost mult mai alarmante, mai ales că prin Legea din 1898 s-a procedat și la maghiarizarea denumirilor tradiționale ale localităților bănățene.

În întreaga perioadă a regimului dualist austro-ungar, administrația comitatelor, orașelor și comunelor s-a cantonat în mod deosebit pe aplicarea politicii cercurilor guvernante maghiare în materializarea obiectivelor gândite la nivel central. Din acest motiv, activitatea dregătorilor principali și a organelor administrative, instituite în baza legislației adoptată în Dieta maghiară, urma a se derula conform cu drepurile și responsabilitățile stipulate tot prin lege. Cercurile politice budapestane au abordat cu maximă scrupulozitate și această chestiune esențială a cristalizării unui aparat administrativ eficient, disciplinat și total aservit intereselor puterii centrale. Acest aspect este ilustrat în domeniul legislativ al administrației publice căci, pe această cale, au fost detaliate atribuțiile fiecărui dregător important din administrația locală, atribuțiile organelor administrative însărcinate cu aplicarea dispozițiilor guvernamentale, vizându-se evitarea suprapunerilor de competențe prin lege. Nuanțăm aceste afirmații cu precizările care decurg din legislația maghiară de până la primul război mondial, zăbovind asupra *Legii XLII* din 1870 și a *Legii XXI* din 1886. Aceste legi, valabile până în 1918, precizau competențele celor mai înalți funcționari publici la nivelul comitatului⁴³.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Recensăminte oficiale s-au efectuat la intervale de 10 ani, respectiv în anii 1869/70, 1880, 1890, 1910.

⁴³ Comitele suprem era reprezentantul local al puterii executive centrale, fiind numit (sau demis) de Rege (împărat) la propunerea guvernului maghiar. El beneficia de puteri discreționare în comitat, putând controla orice instituție ce întruhipa puterea locală de pe

teritoriul arondat, excepție făcând doar organele judecătorești; comitele suprem trebuia să se preocupe de interesele generale ale administrației locale, monitoriza și evalua cel puțin o dată pe an activitatea oficială a funcționarilor principali din comitat, orașe și comune aflate în raporturi de subsidiaritate. Liderul comitatului era consultat în numirile sau avansările funcționarilor municipali, beneficiind de dreptul de a solicita rapoarte scrise de la orice instituție comitatensă și de a dispune de măsuri în consecință; în acest caz, el opera analize bianuale asupra activității dregătorilor din orașe, cărora le cerea note justificative. În situația în care interesele statului o impuneau, beneficia de dreptul de a emite decrete locale (ordine, dispoziții) cu caracter obligatoriu pentru vicecomite și pentru toți ceilalți înalți funcționari din comitat. Asemenea decrete le putea emite și la solicitarea unui minister. Comitele numea solghirăii la conducerea plășilor și, conform situației din „teren”, îi putea muta periodic dintr-o plasă în alta. Erau și situații excepționale când, un comite suprem, remarcat prin „dăruirea” și autoritatea sa, putea cumula demnitatea respectivă în două sau chiar trei comitate. Din datele de arhivă rezultă că, în extrem de rare situații, comiții supremi nu proveneau din pături sociale foarte bogate, adeseori purtând titluri de baroni, conți, grofi. Comiții care s-au succedat la cârmuirea comitatului Timiș în această perioadă au fost: Damaschin Janos - 1861, Muranyi Ignacz (1867-1870), Oromos Zsigmond (1871-1889), Parmoi Novay Tamos (1907-1908), Hertelendy Ferencz (1906-1907), Foldeaky Androsi, Ioanovich Șandor (după 1909). În ceea ce privește comiții din comitatul Torontal, lista acestora se prezintă astfel: Karatsonyi Laszlo (1861, 1867-1870), Romay Moricz (1871-1874), Hertelendy Josef (1874-1891), Romay Jeno (1891-1901), Bethlen Miklas (1901-1902), Deleimanies Lajos (1902-1906), Botka Bela (1906-1910), Dellimanies Lajos (după 1910).

În comitatul Caraș-Severin, după 1860, cei mai reprezentativi comiți au fost: Emanuil Gojdu, Carol Pogany, Carol Sialka, Zoltan Metve, Aurel Issekutz etc.

Vicecomitele devenea cel mai important reprezentant al municipalității comitatense, fiind ales de Adunarea generală a comitatului și care conducea efectiv administrația locală. Acesta iniția toate măsurile privitoare la problemele care nu depindeau de hotărârile Adunării generale, rezolva toate spețele de contencios administrativ și verifica lunar casieria comitatului. Vicecomitele era subordonat Adunării generale, căci prezenta acesteia rapoarte și informări și monitoriza aplicarea corectă a regulamentelor și dispozițiilor adoptate; vicecomitele controla și monitoriza activitatea funcționarilor din comitat, primea petiții și încerca o soluționare a lor, semna documente oficiale în numele conducerii comitatului, avea dreptul să folosească „puterea branchială” (pandurii locali) și jandarmii în vederea menținerii ordinii publice în comitat. Efectiv acestuia îi reveneau toate atribuțiile importante din administrația locală, având chiar dreptul să conteste o dispoziție a comitelui suprem. Proveniența acestui demnitar public era dintre personalitățile marcante ale partidului de guvernământ, de regulă din familiile înstărite din provincie.

Primnotarul devenea, ca dregătorie și importanță, a treia funcție în comitat, la nivelul orașului îndeplinind și demnitatea de viceprimar. Atunci când comitele și vicecomitele absentau din motive obiective, primnotarul îi putea înlocui, dar putea uza doar de atribuțiile vicecomitelui. Pe de altă parte, primnotarul îndeplinea rolul de referent al Adunărilor generale, înlocuia vicecomitele la conducerea comisiei permanente și comisiei centrale, coordona și controla serviciile auxiliare, repartiza vicienotarilor problemele care

trebuia rezolvate. Primnotarii, ca și comiții și vicecomiții, erau etnici maghiari sau declarați etnici maghiari, iar pentru comitatul Timișului cei care beneficiau de această demnitate au fost: Ormos Zsigmond, Rakits Jamos, Szanto Jamos, Kalmar Lajos, Bessneo Ferentz, Dobo Laszlo, Mayer Karoly, Capdebo Sergely, Revisney Pal, Ioanovich Sandor, Ferenczy Sandor, Halossy Ghyla.

Primjurisconsultul (primprocuristul) era dregătorul responsabil cu problemele de drept, cu respectarea legilor, dispozițiilor și regulamentelor, având misiunea de a verifica legalitatea hotărârilor adoptate de organele comitatense. Acest înalt demnitar elabora și semna contractele, monitoriza toate documentele eminate de la comitat pentru a fi în spiritul legilor, fiind consultat în direcția stabilirii de pedepse și sancțiuni și, în fine, avea calitatea oficială de a reprezenta municipalitatea comitatensă și comunele în problemele judiciare civile.

Medicul șef era specialistul conducerii comitatului în problemele de sănătate publică. În această funcție controla activitatea instituțiilor medicale existente în comitat, fiind consultat în chestiuni de poliție sanitară; șeful medical al administrației îndruma și controla activitatea medicilor de plasă și participa efectiv la verificarea medicală a bărbaților recrutați în armată. Căpitanul de poliție era cel mai înalt rang al poliției comitatense, calitate care îl obliga să prezinte periodic consiliului referate și informări privind ordinea publică.

Casierii erau funcționari publici cu atribuții financiare, cu misiunea de a asigura realizarea bugetului local, aprobat de adunarea anuală prin încasarea aruncului comitatens; de asemenea, aceștia dispuneau repartitia subvențiilor provenite de la municipalitate din partea guvernului pentru acoperirea cheltuielilor administrației comitatense.

Arhivarul își concentra activitatea asupra conservării și administrării documentelor aflate în arhiva comitatului; în această înaltă funcție el opera și evidența actelor depuse de particulari, întocmind indici alfabatici ai documentelor din arhivă și referate privind conținutul acestora.

Funcționarii Sedrei orfanale aveau obligația de a identifica și numi tutori și curatori pentru supravegherea modului de administrare a averii persoanelor aflate sub tutelă și a orfanilor minori; acești funcționari se constituiau într-o autoritate colegială, iar deciziile/hotărârile le adoptau cu majoritate de voturi, fiind apoi executate prin intermediul administrației locale.

Consilierii erau funcționari de profesie, fiind aleși pe viață, rolul acestora devenea foarte însemnat în cadrul administrației orașelor, beneficiind în numeroase cazuri de atribuții de șefi de servicii în domenii precum: financiar, învățământ, sanitar, tehnic, ocrotiri sociale (vezi *Magyar Törvénytár 1884-1896 évi Törvényczikkek*, Budapesta, 1896, p. 390-396; *Istoria României. Transilvania*, p. 157, 154-155; M. Negrescu, *op. cit.*, p. 172; I. Munteanu, *op. cit.*, p. 56).

Adunarea generală⁴⁴ a comitatului constituia principala instanță de decizie și adoptare a hotărârilor cu caracter administrativ; acest for legislativ se întâlnea de două ori pe an, în două sesiuni ordinare, obligatorii, la date stabilite de comitele suprem care, inevitabil, devenea și președintele adunării. Atunci când se impuneau dispoziții în probleme speciale sau urgente erau convocate sesiuni extraordinare. Atribuțiile „parlamentului” comitatens erau numeroase și importante: reglementarea defalcării comitatului în plăși; întocmirea regulamentelor pentru activitatea organelor administrative; stabilirea cirumscripțiilor electorale; dispunea măsuri eficiente pentru amenajări teritoriale și căi de comunicație; aproba cheltuielile și muncile obștești pentru ridicarea de construcții publice; lua decizii prioritare la administrarea bunurilor aflate în patrimoniul comitatului și preciza principalele direcții de construcție și executare bugetară; verifica gradul de colectare a sumelor la buget în conformitate cu *Legea XV* din 1883. Această instanță putea contracta împrumuturi pentru susținerea bugetului comitatului și acoperirea deficitului bugetar; alegea/selecționa funcționarii principali, membrii comisiilor și consiliului administrativ și stabilea cuantumul salariilor funcționarilor; înregistra învinuirile rezultate din activitatea ilicită a funcționarilor pe care îi putea chiar demite; putea nominaliza înlocuitorul comitelui în situații speciale, analiza și putea lua decizii în cazul unor probleme manifestate în comitat; înființa instituții noi și desființa instituții anacronice, având dreptul să conteste prin petiții chiar și unele dispoziții ale ministerelor.

Consiliul (comitetul) administrativ⁴⁵ beneficia de o compoziție stabilită de Adunarea generală și avea competențe preponderent executive, motiv pentru care acționa sub comanda vicecomitelui. Portofoliul de atribuții era complex și se referea în principal asupra următoarelor domenii: economic, social, învățământ, cultură, ordine socială, financiar, comunicații. Consiliul administrativ beneficia de drept de control asupra tuturor funcționarilor comitatensi, adopta dispoziții pentru stabilirea de impozite indirecte locale în vederea majorării bugetului local; beneficia de atribuții legate de stabilirea cuantumului muncilor obștești pentru construirea/întreținerea drumurilor publice, preocupându-se și de organizarea pazei digurilor și întreținerea acestora, intervenind prompt și în soluționarea problemelor ivite în activitatea de la căile ferate; monitoriza

⁴⁴ M. Negrescu, *op. cit.*, p. 171; *Istoria României. Transilvania*, p. 153.

⁴⁵ *Istoria României. Transilvania*, p. 155; *Magyar Törvénytár*, p. 386-387.

activitatea din învățământ și intervenea în eliminarea manualelor interzise; supraveghea activitatea din penitenciare; informa ministerul aferent în legătură cu situația agriculturii, viticulturii și silviculturii și informa Ministerul de Justiție în legătură cu rezolvarea cazurilor penale etc. Din enumerarea acestor competențe ale consiliului administrativ rezultă limpede preocuparea guvernului de la Budapesta de a controla și supraveghea întreaga administrație din comitate.

Comisia permanentă⁴⁶ a municipalității comitatense era condusă de comitele suprem sau, în absența acestuia, de vicecomite. Acest organism derula activități și competențe tot de natură executivă. Astfel, în perioada dintre sesiuni pregătea proiectele principale care urmau a fi dezbătute în Adunarea generală, formulând proiectele de decizii și dispoziții. Hotărârile erau adoptate prin vot deschis sau prin vot secret în situația măsurilor cu caracter disciplinar. Votul președintelui comisiei (comitele suprem) era decisiv, fiecare membru putând vota doar în probleme în care nu avea interes direct. Nu aveau drept de vot membrii comisiei aflați sub anchetă disciplinară sau judiciară. Insulta adusă și dovedită a unui membru al comisiei se pedepsea cu amendă de 100 de florini.

Comisia centrală⁴⁷ își concentra principala atribuție asupra pregătirii listelor electorale necesare alegerii reprezentanților în adunarea generală comitatensă; această instanță electivă era coordonată de vicecomite și avea drept principală competență întreaga operațiune legată de organizarea și derularea scrutinului electoral.

Comisia de validare era formată din președinte (vicecomitele), trei membri numiți de comitele suprem, cinci membri aleși de adunarea generală pe durata unui an calendaristic; în esență, cele mai semnificative competențe constau în alcătuirea listei viriliștilor (membri de drept) și în verificarea și validarea rezultatelor scrutinului electoral.

Comisia permanentă de verificare era compusă din președinte (comitele suprem) și cinci membri aleși de adunarea generală pe cinci ani, având rostul de for de apel în cazul contestării scrutinului. Trebuie precizat că legile avute în discuție stipulau și condițiile ce trebuia îndeplinite de persoanele alese în adunarea generală și comisiile comitatense: să fie cetățeni maghiari; să aibă vârsta de 24 de ani împliniți; să plătească un anumit impozit la stat; să fie flotant sau să locuiască de cel puțin doi ani în comitat. Legile precizau următoarele interdicții:

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ *Istoria României. Transilvania*, p. 154.

persoanele sub cercetare administrativă, cele aflate în stare de faliment sau sancționate; cele care nu știu să scrie și să citească; cele care nu plătesc impozit la stat⁴⁸. Alte alineate stabileau modalitatea organizării scrutinului electoral; alegerea membrilor și numărul acestora era diferit de la o circumscripție electorală la alta și depindea de numărul locuitorilor din așezările arondate; circumscripția electorală era stabilită de adunarea generală comitatensă și cuprindea minimum 200 de locuitori cu drept electoral și maximum 600 de alegători. Scrutinul se desfășura pe baza listelor oficiale întocmite de comisia centrală a comitatului. Alegerile propriu-zise erau coordonate de o comisie electorală locală, formată dintr-un „șef” stabilit de adunarea generală comitatensă și patru bărbați de încredere, iar scrutinul se desfășura o singură zi, între orele 9-16. Numărarea voturilor se realiza deschis, iar rezultatul se comunica oficial de șeful comisiei electorale. Un delegat ales putea fi membru doar într-o singură comisie comitatensă potrivit opțiunii sale⁴⁹. Maniera de organizare și desfășurare a scrutinului electoral indică rolul decisiv al administrației centrale a comitatului, precum și posibilitatea reală de a influența rezultatele alegerilor și a le canaliza în sensul intereselor autorităților maghiare. De la această situație, pururi repetată, au erupt numeroase procese și deseori manifestări dramatice în mediul rural.

Dregătoria de plasă căpăta dimensiunea unei instituții politice și administrative cu relativă independență. Aceasta devenea direct dependentă de comitele suprem și de adunarea generală comitatensă. În schimb, beneficia de competențe largi și semnificative pe plan local, în sensul că toate dispozițiile și hotărârile venite de la puterea centrală sau de la autoritatea comitatului se puneau în aplicare numai prin intermediul ei. De aici, a rezultat o influență majoră în viața comunităților rurale, concretizată adeseori prin abuzuri și acțiuni represive, în special împotriva mișcării naționale bănățene.

Reprezentanța orașelor⁵⁰ cu consilii sau magistrate adopta măsurile necesare soluționării problemelor interne ale vieții citadine. În acest sens, elabora regulamente valabile pe teritoriul urban și dispunea asupra patrimoniului orașenesc. Alte competențe se refereau la optimul funcționării transporturilor urbane, dar și la întreținerea drumurilor din orașe, la coordonarea și controlul activității instituțiilor sanitare și de învățământ, controlul poliției publice și monitorizarea activității „pompiștilor”. Această instanță avea și competențe în

⁴⁸ *Magyar Törvénytár*, p. 384-388.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Istoria României. Transilvania*, p. 160.

domeniul social-economic, căci putea interveni în conflictele de muncă dintre muncitori și patroni, dintre stăpâni și servitori, adopta măsuri economice privind gestionarea piețelor și a târgurilor periodice, administrarea terenului agricol extraurban și periurban, controla activitățile viticole.

Adunarea generală⁵¹ a orașelor-municipii, așisderea comitatului, alegea și constituia comitete și comisii municipale, selectate din membrii aleși și viriliști. Singura excepție o făcea comisia permanentă înlocuită la nivelul municipiului cu un consiliu orășenesc. Competențele adunării municipale erau multiple și aveau în vedere toată paleta de activități derulate în plan citadin: patrona bisericele, controla instituțiile școlare, administra fundațiile, stabilea nivelul prețurilor la produsele alimentare și agroalimentare de pe raza municipiului, administra patrimoniul propriu, dirija efectuarea lucrărilor publice, stabilea cuantumul impozitelor adiționale, percepea taxe pentru mărfurile intrate în orașe pentru vânzarea lor la piețe ș.a.m.d. A fost instituția principală care, alături de primar, controla și coordona întreaga activitate administrativă din municipiu.

ADMINISTRATION ET LÉGISLATION ADMINISTRATIVE DANS LE BANAT D'AVANTGUERRE

Résumé

La résolution impériale du 27 décembre 1860 a représenté l'incorporation de Banat dans le Royaume Hongrois. Son territoire a été partagé en trois comtés: Caraș, Timiș et Torontal. Le 9 juin 1872 l'existence de l'Ordre Militaire a été abrogée, la dernière unité administrative et territoriale coordonnée directement par le Gouvernement de Vienne. Notre étude essaie d'élucider l'évolution de l'administration publique hongroise dans le Banat, entre 1860-1918, les principales institutions publiques, les principales catégories de fonctionnaires, ainsi que les principaux documents législatifs émis de Buda en vue de la subordination administrative et politique du territoire de Banat.

On doit préciser que par les moyens administratifs, le Royaume Hongrois a suivi la dénationalisation de la population majoritaire de Banat, sa subordination économique et culturelle.

¹ *Ibidem*, p. 161.

ROLUL BĂNĂȚENILOR ÎN CADRUL „SOCIETĂȚII PENTRU UN FOND DE TEATRU ROMÂN” (1870-1914)

*Valentin Sandu**

Cuvinte cheie: Fond de Teatru Român, Familia, culturalizare

Schlüsselworte: Rumänisches Theaterfond, Die Familie, Aufklärung

Dimensiunea de masă a culturii românești din Banatul istoric în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX poate fi înțeleasă în contextul programului național de afirmare a identității cultural-politice în cadrul Monarhiei austro-ungare. Politica guvernanților de la Budapesta, constituțională în declarații și liberală în intenții, s-a dovedit restrictivă la adresa naționalităților din stat – la rândul lor, românii din Transilvania, Banat și „părțile ungurești” au răspuns printr-o acțiune cultural-națională și politică efervescentă, amplă și de mare răsunet european.

Proiectele cultural-naționale demarate în 1861 prin *A.S.T.R.A.*¹ au reprezentat programatic matricea și mai târziu nucleul din care decurgeau liniile de forță ale sintezei cultural-naționale românești (1896-1910)².

Manifestările culturale cu caracter de masă denotă implicarea tuturor categoriilor sociale în acțiunea de structurare și implementare a unui spirit românesc racordat societății în vederea recuperării modelelor tradiționale și modernizării pe o structură dinamică, românească și totodată europeană. Contextul politic din cadrul statului dualist era restrictiv în privința aprobării statutelor și mai ales în funcționarea societăților culturale românești. Cu toate acestea, românii din Transilvania, Banat și „părțile ungurești” au înființat și au susținut asociații precum: „reuniuni de lectură, cânt și musică”³, reuniuni

* Liceul Bănățean, Oțelu Roșu, județul Caraș-Severin, e-mail: sanduval59@yahoo.com

¹ *Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român.*

² Cf. *Transilvania*, Sibiu, An XXIX, Nr. VII-VIII (septembrie-octombrie) 1889, p. 160.

³ Cunoscute mai ales sub denumirea de „cassine române”.

învățătoresți, reuniuni ale femeilor române, despărțăminte ale *A.S.T.R.A.*, filiale ale *Fondului de Teatru Român* ș.a.m.d.⁴.

Societățile cultural-naționale acționau pe teritoriul Monarhiei austro-ungare „fără granițe” pentru românii dintr-o regiune istorică sau din alta; intelectualii, adunările generale, reuniunile circulau nestingherit, colaborau, întemeiau filiale, publicații, biblioteci, organizau întruniri cu un mare și nedisimulat caracter național în satele și orașele din Banat, Transilvania, Crișana, Maramureș și Bucovina. Cu ocazii speciale, granițele politice ale statului austro-ungar erau depășite de acestea printr-un fructuos schimb de experiență cu asociațiile culturale din România⁵.

Dezideratul românilor din Monarhia austro-ungară și ca atare al românilor bănățeni de a întemeia un teatru românesc s-a înscris în efortul susținut pentru „culturalizarea poporului” – în special pentru cultivarea limbii române, întărirea conștiinței identității naționale și realizarea de creații literar-artistice proprii⁶. Casinele române pentru lectură, cânt și teatru înființate în statul dualist din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și-au propus, printre altele, și susținerea teatrului de amatori sau „diletanți”. În Banatul istoric, majoritatea grupurilor de cântăreți și actori amatori a abordat subiecte românești sau străine, teme istorice, moralizatoare, religioase ș.a. Unele dintre textele declamate, cântate sau transpuse pe scenă cultivau limba română, așa-numitul „dialect bănățean” (graiul bănățean, regionalismele), pildele cu învățătură – acestea fiind de un nivel mediu ca realizare literar-artistică.

Parcursul unor publicații românești din Monarhia austro-ungară, apărute în 1860-1870, denotă implicarea întregii societăți prin intelectuali precum Elia Trăilă, Athanasie M. Marienescu, Simeon Manguia, Iosif Vulcan ș.a.m.d.,

⁴ *Biserica și Școala*, Arad, An XII, Nr. 41, 11/23 octombrie 1898, p. 1-2. Publicația Eparhiei Greco-Ortodoxe a Aradului folosește sintagma „Fond de teatru român”; denumirea de „Societate Pentru un Fond de Teatru Român” este folosită mai ales de publicația *Familia*, cf. *Familia*, Budapesta, An X, Nr. 6, 10 februarie 1874. p. 71.

⁵ Arhiva Mitropoliei Banatului (în continuare A.M.B), Timișoara, Fond N. Ilieșiu. *Răspuns la Chestionarul istorico-arheologic al Muzeului Bănățean* pentru 1870-1914; I. Munteanu, *Mișcarea națională din Banat 1881-1918*, Timișoara, 1994, p. 153-161; P. Oallde, *Lupta pentru limba română*, Timișoara, 1983, p. 15-21; I. Pârvu, V. Sandu, *Cultură și comunitate pe Valea Bistrei, 1862-1919*, Timișoara, 2005, p. 12-62.

⁶ *Biserica și Școala*, Arad, An XXII, Nr. 18, 3/15 Mai 1898, p. 243-244. Serata literar-muzicală a studenților români de la Pesta, patronată de Dr. Alexandru Mocioni a dat spectacol cu compoziții de I. Vidu, N. Popovici, I. Dima, N. Porumbescu și din compozitorii străini

pentru evidențierea unor formații (grupuri) de țărani români care cultivau „autenticul” prin dansuri populare, șezători, recital de poezie, piese de teatru ș.a.m.d.⁷.

În sprijinul românilor din Transilvania, Banat, Bucovina și „părțile ungurești” au venit revistele care publicau piese de teatru ale consacraților V. Alecsandri și C. Negri din „țară” (din România); gustul publicului român transilvănean și bănățean pentru teatru a fost educat prin reprezentările unor trupe de teatru din România, precum cea condusă de Matei Millo, directorul Teatrului Național din București. Această trupă a dat reprezentații la Cluj. Turnee în Transilvania și Banat au întreprins, încă din 1863, Mihail Pascaly și Fany Tardini la Cluj, Brașov, Arad și Lugoj⁸.

Astfel s-a născut ideea înființării unui teatru național românesc în Transilvania. În fruntea mișcării pentru teatru românesc în Monarhia austro-ungară s-a aflat Iosif Vulcan, care a lansat în 1869 un *Apel* în acest scop⁹. Turneele întreprinse de Matei Millo în Transilvania, *Apelul* lui Iosif Vulcan și tradiția asociațiilor cultural-naționale sătești din perioada anterioară au trezit un interes deosebit în rândul tinerilor români din Monarhia austro-ungară. Aceștia au întemeiat în câțiva ani societăți de diletanți, dând reprezentații de succes cu piese de teatru ale autorilor din România¹⁰.

Societatea Pentru un Fond de Teatru Român și-a ținut toate adunările generale în Banat, după un tipic asemănător reuniunilor învățătorilor români, între 1872-1876, la: Timișoara (1872), Caransebeș (1873), Oravița (1874), Reșița (1875) și Lugoj (1876)¹¹.

Nu este întâmplătoare această convergență culturală a *Societății Pentru un Fond de Teatru Român* cu *reuniunile învățătoresți* și cu A.S.T.R.A., deoarece

Thomas cu „Hamlet” și R. Karrasz cu „Rapsodia”; au interpretat la pian și cu voce: Valeria Papp și Clotilda Olteanu; au fost declamate versuri de V. Alecsandri.

⁷ *Amicul Școalei*, Sibiu, An II, Nr. 8, 1861, p. 3; cf. Teofil Bugnariu, „Familia”. *Foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni. 1865-1906, Indice bibliografic*. Partea 1-2, Cluj-Napoca, 1974, p. 71; Pavel Țugui, „Foaia Societății pentru Literatură și cultură Română” în Bucovina, în *AUC*, seria Istorie-Geografie-Filologie, Craiova, 1972, p. 18; Alexandru Melian, *Literatura în paginile ziarului „Concordia”*, în *AUB*, 1971, p. 77.

⁸ Ioan Masoff, *Matei Millo și timpul său*, București, 1939, p. 13.

⁹ *Ibidem*, p. 16.

¹⁰ *Ibidem*. Ideea a avut printre susținători pe Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu și Titu Maiorescu.

¹¹ Vasile Netea, *Spre unitatea națională a poporului român*, București, 1974, p. 125.

membrii reprezentativi ai acestor societăți culturale erau înscriși încă din perioada 1872-1876 și mai târziu, până în 1892, ca „membrii cotizanți” în acestea. Astfel, regăsim numeroși membri ai A.S.T.R.A. și ai *Reuniunii învățătorilor gr. or. români din dieceza Caransebeșului* la Lugoj și la Lipova¹²; Andrei Ghidiu, protopopul greco-ortodox al Orșovei, era membru al A.S.T.R.A. și al *Societății Pentru un Fond de Teatru Român* și al *Reuniunii învățătorilor gr. or. români din dieceza Caransebeșului*¹³; Elia Trăilă din Orșova era membru al celor trei societăți în 1892 ș.a.m.d.¹⁴.

Au rămas în analele *Societății Pentru un Fond de Teatru Român* adunările generale din sudul Banatului. La Oravița, în 1874, sub conducerea lui Simeon Manguica, Elia Trăilă ș.a.m.d. au fost mobilizați intelectualii români din oraș, adunarea declarându-se de interes național¹⁵. Întemeierea la Oravița a *Societății de teatru, casinou și cetire* în 1875 a fost o urmare firească a acestei emulții culturale, un rezultat al adunării generale din 1874¹⁶. Pentru ajutorarea ostașilor români de pe Frontul din Balcani (1877-1878), *Albina Carpaților* din Sibiu publica piesa patriotică *La Turnu Măgurele*, de Vasile Alecsandri. Sceneta în versuri s-a jucat și în Banat, de către diletanții români, stârnind un sentiment de mândrie. Corespondențele lui Athanasie M. Marienescu și ale lui Andrei Bârseanu la *Albina Carpaților* și creșterea numărului de cititori în Banat, după 1878, arătau ecoul peste timp al teatrului cu subiecte istorice și naționale în rândul bănătenilor atașați protestului cultural față de regimul dualist¹⁷.

Distanța parcursă de cassinele române bănățene între întemeiere și maturizare se măsoară în decenii – aceeași distanță era parcursă, distinct, de către *Societatea Pentru un Fond de Teatru Român*. În 1870 un grup de intelectuali ardeleni și bănățeni, greco-catolici și greco-ortodocși, întruniți la Deva într-o adunare generală, a hotărât întemeierea acestei asociații. Președintele

¹² *Transilvania*, An VII, Brașov, Nr. 81, 1872, p. 96. La Lipova erau 26 membrii cotizanți ai A.S.T.R.A.

¹³ *Ibidem*, An XII, Nr. 13-14, 1881, p. 11.

¹⁴ *Ibidem*, Sibiu, An XXIII, Nr. 9, 1892, p. 315.

¹⁵ Cf. Marcu Mihail Deleanu, *Academicianul Simeon Manguica (1831-1890)*, Reșița, 2002, p. 265.

¹⁶ Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale (în continuare S.J.A.N.C.S), *Fondul de Teatru, casinou și cetire din Oravița*, Dosar 3/1875, f. 1.

¹⁷ Cf. Victor V. Grecu, *Albina Carpaților (1877-1880). Studiu monografic. Bibliografie*, București, 1970, p. 68.

Fondului de Teatru Român, Iosif Vulcan, directorul publicației *Familia*, și-a asociat printre „membrii fondatori” pe bănașii Vicențiu Babeș, Alexandru Mocioni și Athanasie M. Marienescu¹⁸. Momentul respectiv înseamnă ieșirea din perioada proiectelor sterile (de birou) și demararea statutară a noii asociații „Programul” *Fondului de Teatru Român*¹⁹ era inspirat în cea mai mare parte din „Statutele” *A.S.T.R.A.*²⁰, iar prin direcție și manifestare cuprindea punctele forte ale asociațiilor cultural-naționale înființate după 1867²¹. Fiind destinată unui scop național, *Societatea Pentru un Fond de Teatru Român* și-a propus întemeierea de filiale în statul dualist²², adunări generale anuale în orașele Transilvaniei, Banatului și „părțile ungurești”, colaborarea cu Biserica, școala, reuniunile culturale și strângerea de fonduri pentru un teatru românesc²³.

Până la începutul secolului XX, realizările *Fondului de Teatru Român* s-au împletit, s-au completat cu programul de lungă durată al *A.S.T.R.A.*, cassinelor romane, reuniunilor învățătoarești, reuniunilor femeilor române ș.a. Adunările generale ale *Fondului de Teatru Român* se desfășurau după un program bine definit. „Membrii cotizanți” primeau în schimbul banilor donați o categorisire onorabilă: 1. membrii fondatori (cotizau 200 cor.); 2. membrii pe viață (cotizau 10 cor.); 3. membrii ajutători („cu orice taxă”)²⁴. Adunările generale ale *Fondului de Teatru Român* se organizau și se desfășurau precum cele ale reuniunilor învățătoarești și ale *A.S.T.R.A.* Un comitet organizator din localitatea unde urma să se țină adunarea generală întâmpina invitații la gară; urma conducerea invitaților la hotelul din localitate – în prima zi de desfășurare a adunării (duminica, cu prilejul unei sărbători religioase) se mergea la Biserică pentru „serviciul divin”. Pe secțiuni științifice, membrii *Fondului de Teatru Român* susțineau cuvântări și dizertații. Festivitățile se încheiau cu concerte, baluri, expoziții de artă populară românească sau excursii tematice. De obicei

¹⁸ *Familia*, Budapesta, An X, Nr. 6, 10 februarie 1874, p. 71. Data întemeierii “Societății” este 4 octombrie 1870.

¹⁹ *Ibidem*, p. 72.

²⁰ Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, *Fond A.S.T.R.A. 1861-1896*.

²¹ I. Munteanu, *op.cit.*, p. 161-162.

²² *Familia*, Budapesta, Nr. 25, 23 iunie/5 iulie 1874, p. 298.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Renașterea*, Caransebeș, An II, Nr. 33, 13 august 1906, p. 3. Articolul *Societatea pentru crearea unui fond de teatru român*.

în ziua a doua a adunării generale se susțineau rapoartele, dările de seamă, se făceau „primirii de noi membri” și se strâneau fonduri²⁵.

Cu timpul, intelectualii eclesiali și civili, „poporul de rând”, întreaga societate românească din Banatul istoric își lărgeau orizontul cultural, își formau un gust pentru spectacolul de muzică și teatru, dobândeau un atașament firesc față de „limba vie”²⁶, datini, obiceiuri, port popular, tradiții ș.a.m.d.²⁷.

Totodată, societatea românească din Banatul istoric se maturiza din punct de vedere cultural pentru a înțelege necesitatea unui teatru românesc, așa cum aveau „popoarele mai înaintate ale Europei”²⁸. Era un deziderat care însemna racordarea la modernitate, la curente culturale ale Europei.

Trupe de teatru organizau turnee prin orașele Banatului, țineau spectacole apreciate de public; periodic, bănățenii asistau la concerte de unii interpreți veniți din alte zone. Erau cunoscute reprezentațiile date de trupa de teatru condusă de Zaharia Bârsan cu piese de Carlo Goldoni și A. Theuriet²⁹; spectacolele de teatru ale trupei de teatru „N. Ionescu” din Arad³⁰; piesele de teatru de V. Alecsandri, M. Millo din România erau periodic reprezentate la Oravița unde funcționa o filială a *Fondului de Teatru Român (1874)*, condusă de Elia Trăilă³¹.

Din 1870 *Fondul de Teatru Român* a crescut permanent din punct de vedere financiar și a înființat filiale în întregul Banat.

Este remarcabilă specializarea publicațiilor românești în a da publicului cititor și formațiilor de diletanți piese de teatru traduse din repertoriul universal sau realizări teatrale ale unor autori români. Astfel, în *Luminătorul* din Timișoara, au apărut fragmente din *Divina Comedia* de Dante Alighieri, *Noua Bibliotecă Română* din Brașov publica traduceri din Molière, Schiller, Kotzebue ș.a.m.d, *Viitorul* din Budapesta număra printre membrii săi pe Vasile Alecsandri

²⁵ *Biserica și Școala*, Arad, An XXVIII, Nr. 34, 22 august/4 septembrie 1904, p. 243-244. Articolul *Adunarea societății teatrale*.

²⁶ Limba vorbită de românii bănățeni în lumea satelor.

²⁷ *Renașterea*, Caransebeș, An II, Nr. 14, 2 aprilie v. 1906, p. 5.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, Nr. 33, 13 august 1906, p. 3: Despre „Adunarea Fondului de teatru român” de la Lipova.

³⁰ *Ibidem*. Cf. A.M.B., Timișoara, Fond Cotoșman Gheorghe. *Chestionar cu date istorice. Protopopiatul Caransebeșului. Genealogia Familiei Frențiu*.

³¹ V. Popeangă, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării 1807-1948*, Arad, p. 61-62.

și Titu Maiorescu din România, publicând periodic fragmente din piesele de teatru ale lui C. Negruzzi și V. Alecsandri, *Analele „Familiei”* din Cluj pune în paginile sale drama istorică *Asasinarea lui Mihai Viteazu*, de A.G. Drăghicescu³².

Pentru colonia română din Viena și prin eforturile *Societății Academice Social-Literare „România Jună” din Viena*, teatrul românesc din România intra în universalitate. *Almanahul* respectivei societăți publica, în 1888, actul V din piesa *Ovidiu* de Vasile Alecsandri³³.

De obicei, membrii fondatori erau prezenți la întemeierea noilor filiare, cuvântau în fața mulțimilor precizând scopurile asociației, coordonau adunările generale (secțiunile științifice) și erau primii care făceau donații. Astfel, în 1879 la Oravița, după un concert al cassinei române locale, au donat bani pentru fond: Vicențiu Babeș, Simion Mangiuca, Elia Trăilă, precum și protoprezbiterul greco-ortodox al Oraviței, Ioan Popovici³⁴. Urmând exemplul membrilor fondatori, membrilor onorari și ajutători, au donat bani preoții greco-ortodocși: Ioan Tămășel din Vrani, Ioan Popovici din Ciclova Română, Ioan Ana de Racz din Timișoara, Ioan Vulcanu din Ilidia, Simion Pascu din Ticvani și Ioan Frențiu din Reșița. S-au strâns cu acest prilej 552 fl. din donații și din obligațiuni³⁵.

Remarcăm pentru deceniul șapte al secolului XIX o convergență socio-culturală, o emulație deosebită și mai ales o colaborare între oamenii Bisericii și ai societății civile în susținerea dezideratului național pentru un teatru românesc. Acest proiect era susținut plenar în acea perioadă de ziarul *Familia*. Iosif Vulcan, directorul publicației, ținea la curent cititorii bănățeni cu toate manifestările pentru un *Fond de Teatru Român*³⁶.

Din considerente de solidaritate în cadrul societății românești din statul dualist, asociațiile cultural-naționale s-au sprijinit permanent. *Reuniunea învățătorilor gr. or. din dieceza Caransebeșului* a decis în 1890 să sprijine cu

³² Cf. I. Hangiu, *Dicționar al presei literare românești (1790-1982)*, București, 1987, p. 201-312.

³³ Radu Vlad Litanu, *Membrii Societății Academice Social-Literare „România Jună” din Viena prezenți din toate ținuturile locuite de români și contribuția lor la dezvoltarea societății românești*, în *Almanahul Parohiei Ortodoxe din Viena*, Viena, 1977, p. 11-18.

³⁴ *Ibidem*

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Familia*, Oradea, An XX, Nr. 32, 1884, p. 66-67. Cititorii-abonați din Timișoara, Lipova, Arad, Caransebeș, Reșița, Lugoj, Oravița ș.a.m.d.

bani *Fondul de Teatru Român*³⁷. De altfel, după 1890 prezența intelectualilor greco-ortodocși din Banat este tot mai accentuată în publicațiile și în adunările cu caracter cultural și național din Transilvania. Enea Hodoș, profesor la *Institutul Teologic și Pedagogic* din Caransebeș colaborează cu alți membri ai *Societății Pentru un Fond de Teatru Român* din Brașov, Sibiu și alte orașe, alături de ardelenii Zaharia Boiu, Antoniu Papp, Virgil Onițiu ș.a.m.d.³⁸. Tot mai multe cronici teatrale apar în ziarele bănățene, ceea ce denotă o maturizare a intelectualilor români; este etapa selecției materialului scenic în funcție de cerințele publicului³⁹. Este evident că rămăneau în atenția redactorilor ziarelor bănățeni și ardeleni numai acele creații artistice destinate scenei și solicitate de un public cu o pregătire culturală medie⁴⁰.

Scopul declarat al unor publicații era popularizarea criticii unor societăți din afara spațiului moral și spiritual românesc. La Cernăuți, C. Beraru traducea, din Grillparzer, tragedia *Valurile muerii și amorului*, în ziarul *Patria*. Pentru a-și îndeplini programul său național și românesc, același ziar publica medalioane ale personalităților reprezentative din cultura românească, precum compozitorii Ciprian Porumbescu și George Enescu⁴¹.

Conform noii orientări, învățătorii, preoții, avocații și studenții gimnaziali au încercat și în cea mai mare parte au reușit să ofere publicului piese de teatru originale sau „adaptări după autori români și străini”. Remarcăm în acest sens piesa de teatru *Sătenii*, de Vasile Popovici, preot-învățător din Pătaș⁴², și *Grănicerul*, de preotul-învățător Ioan Velovan din Ohaba-Bistra⁴³.

La începutul secolului XX, *Fondul de Teatru Român* avea deja susținerea noii generații cultural-naționale din România, Cernăuți, Budapesta, Viena ș.a.m.d.

Erau necesare noi direcții de acțiune. La Brașov, un Comitet pentru

³⁷ Arhiva Episcopiei Caransebeș, Registrul 9/1890. Fond Reuniunea învățătorilor din Caransebeș, 1890/1, f. 1-7.

³⁸ Bucur Țincu, „Foaia ilustrată” din Sibiu, în *Reviste literare românești din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea*, București, 1974, p. 5-21.

³⁹ I. Hangiu, *op. cit.*, p. 141. Despre cronicile teatrale din „Foaia de Duminecă” din Timișoara. Sunt prezenți cu articole, George Cătană, Valeriu Braniște, Coriolan Brediceanu ș.a.m.d.

⁴⁰ *Rândunica. Foaie literară-beletristică*, Sibiu, An 1, Nr. 10, 1894, p. 2. Tipul de scenetă este cel publicat de Carol Scrole, „Prietenii nedespărțiți sau Sfântul Dumitru”.

⁴¹ C. Longin, *Istoria literaturii române din Bucovina în 1775-1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, 1926, p. 17-18.

⁴² *Ibidem*, p. 61.

⁴³ Cf. I. Velovan, *Grănicerul, Dramă populară în două acte și cântec*, Caransebeș, 1903.

Înființarea unui *Fond de Teatru Român*, în ședința din 21 iunie 1903, a stabilit planul pentru întreaga Monarhie austro-ungară. Participau delegați și din Bant, așa cum menționa *Calendarul Minerva* din 1903. Cu acest prilej s-a hotărât să se creeze stipendii (burse) din bugetul *Societății*, pentru tinerii talentați care, după terminarea studiilor, urmau să se întoarcă în regiunile de unde proveneau și să-și pună talentul în slujba poporului prin piese de teatru, serate, concerte și asociere cu celelalte societăți culturale românești⁴⁴. Comitetul de acțiune și-a propus să sprijine autorii români de teatru, să studieze în domeniul respectiv și să editeze o revistă de teatru⁴⁵.

Așa cum s-a decis anterior, la adunările generale ale reuniunilor învățătoresți și la adunările generale ale A.S.T.R.A. participau, mai ales după 1903, și reprezentanți ai *Societății Pentru un Fond de Teatru Român*. Astfel, adunarea generală A.S.T.R.A. de la Timișoara, din 21-22 septembrie 1904, s-a deschis la 21 septembrie cu întâmpinarea reprezentanților Comitetului Central al A.S.T.R.A. din Sibiu, dr. Elie Miron Cristea și Eusebiu Roșca, de către membrii despărțământului local, dr. Traian Putici, Emanoil Ungureanu ș.a.m.d.⁴⁶. Remarcăm faptul că membrii conducerii despărțământului Timișoara al A.S.T.R.A. erau și membri în conducerea filialei timișorene a *Fondului de Teatru Român*. În același timp reprezentanții bănățeni ai *Fondului* au mulțumit „Asociațiunii” sibiene prin cuvântarea dr. George Dobrin din Lugoj. În cuvinte elocvente, avocatul lugojan a asigurat A.S.T.R.A. de colaborarea deplină a *Societății Pentru un Fond de Teatru Român*⁴⁷.

Tot mai mulți dascăli români din Banat organizau în școli spectacole cu piese din „istoria națională”, precum *Apus de soare*, de Barbu Ștefănescu Delavrancea, înfruntând adesea sancțiunile inspectorilor școlari regești. Dealtfel, școlile dețineau biblioteci în care nu lipseau ziare românești și broșuri cu piese de teatru din istoria românilor⁴⁸.

⁴⁴ Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 7-13.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁶ *Telegraful Român*, Sibiu, An LII, Nr. 97, 7-20 septembrie 1904, p. 390.

⁴⁷ *Drapelul*, Lugoj, An IV, Nr. 105, 9/12 septembrie 1904, p. 1.

⁴⁸ Cf. I. Hangiu, *op. cit.*, p. 259, Ziarul *Răvașul* din Cluj, cu o largă circulație în Banat, publica în 1904 drama „Apus de Soare” de Barbu Ștefănescu Delavrancea.

Unele „comedii” ale autorilor români erau „localizate” sau adaptate publicului bănăţean descriind situaţii din lumea satului – astfel, la Caransebeş, cassina română a adaptat piesa *Peatra din casă*, de Vasile Alecsandri⁴⁹.

Reuniunea de cântări şi muzică din Ghilad a ţinut în localitate, la 7/12 ianuarie 1906, în clădirea şcolii confesionale ortodoxe române, un spectacol: corul ţărănesc a interpretat „Aşa-i românul” iar diletanţii au interpretat piesa de teatru *Muerea şi bărbatul*, comedie a învăţătorului George Cătană din Valeadeni⁵⁰. La Izvin, *Reuniunea de cânt şi muzică* locală a susţinut cântece corale de Ioan Vidu, învăţător greco-ortodox din Lugoj şi de Anton Pann. S-a interpretat pentru publicul comunei piesa de teatru *Vine Vlădica*, de A. Papp⁵¹. Dacă adunările generale ale *Fondului de Teatru Român* nu includeau şi comunele bănăţene, în schimb emulaţia acestora se revărsa dinspre oraşele în care se desfăşurau, spre satele în care activităţile culturale erau aproape săptămânale.

Dinspre Budapesta, în această perioadă, publicaţiile *Societăţii Studenţilor Români „Petru Maior”*, îndrumate de Iosif Vulcan şi coordonate de Octavian Goga, Ştefan Birăuţiu ş.a.m.d., se orientau spre susţinerea *Societăţii Pentru un Fond de Teatru Român*. Orientarea devine evidentă mai ales după moartea lui Iosif Vulcan (1907). Încetarea activităţii *Familiei* de la Oradea în 1906, nu a lăsat un spaţiu neacoperit din punct de vedere al susţinerii şi îndrumării activităţii teatrale pentru românii din Monarhia austro-ungară⁵².

La adunarea generală de la Lipova, *Fondul de Teatru Român* a inclus în programul său din 1906 şi comedia într-un act, *Furtuna casnică*, de Ferieu, tradusă şi adaptată de X şi susţinută pe scenă de trupa lui Zaharia Bârsan⁵³.

La Comloşul Mare, *Fondul de Teatru Român* l-a avut printre susţinători, în această perioadă, pe Iuliu Vuia, preot-învăţător cu preocupări istoriografice, membru al societăţilor cultural-naţionale. Mai tarziu el va întări grupul

⁴⁹ *Renaşterea*, Caransebeş, An II, Nr. 14, 2 aprilie 1906, p. 5.

⁵⁰ *FD*, An XXI, Nr. 6, 12/25 ianuarie 1906, p. 2.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Sebastian Stanca, *Cum am înfiinţat revista „Luceafărul” la Budapesta*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, Bucureşti, 4, 1970, p. 31-32. Se grupau în jurul „Luceafărului”, „Poporului Român”, „Foi Ilustrate”, „Luptei” din Budapesta, „oţeliţii” Octavian Goga, Vasile Lucaciu, George Pop de Băseşti, Vasile Pop, Zaharia Bârsan, Alexandru Lăpedatu ş.a.m.d. Intransigenţa lor politică s-a reflectat şi în revirimentul societăţilor cultural-naţionale româneşti.

⁵³ *Ibidem*, Nr. 33, 13 august v. 1906, p. 3.

intelecualilor români din Caransebeș pentru susținerea A.S.T.R.A. și a filialei caransebeșene a *Societății Pentru un Fond de Teatru Român*⁵⁴. Filiala din Caransebeș a *Fondului de Teatru Român* s-a înființat în 1873. Noul Episcop greco-ortodox al Caransebeșului, Nicolae Popea (1889-1908), a fost membru fondator al *Fondului* încă din perioada sibiană, în anii '70 ai secolului al XIX-lea⁵⁵. Spiritul nou, activist și intransigent își are în Banat începuturile în 1889, odată cu instalarea sa la Caransebeș. Orientarea „șagunistă” a Episcopiei Caransebeșului a pregătit noul activism cultural și național de la începutul secolului XX. La 17/29 septembrie și 18/30 septembrie 1889, în reședința *Institutului* caransebeșean s-a desfășurat Adunarea generală a *Fondului de Teatru Român*. Cu acest prilej au devenit membri: N. Popea, protopopul Caransebeșului, Andrei Ghidiu și profesorii de la *Institutul Teologic și Pedagogic* din localitate⁵⁶. În anul următor, *Fondul de Teatru Român*, filiala Lugoj, s-a aflat într-o colaborare fructuoasă cu *Reuniunea Femeilor Române* și *Cassina română* de aici. În urma spectacolelor de cânt, dans și teatru, contribuiau cu însemnate sume de bani pentru *Fond*: Hermina Maniu, președinta *Reuniunii Femeilor Române*, membrii protopopiatului greco-ortodox în frunte cu Dr. George Popovici, preoții din Lugoj și preoții-învățători din Herendesti, Satul Mic, Lugojel ș.a.m.d⁵⁷.

Pătrunderea A.S.T.R.A. în Banat (1896), întemeierea de despărțăminte ale „Asociațiunii” până la începutul secolului al XX-lea și spiritul „drapelistilor” (1901-1918) au stabilit pentru noua generație de intelectuali acea politică de echilibru cultural care compensa în mare măsură disensiunile din conducerea P.N.R.⁵⁸. Noul activism politic (1905) promovat de P.N.R. însemna apărarea

⁵⁴ Arhiva Muzeului Județean de Etnografie al Regimentului de Graniță Caransebeș, Fond Biblioteca (nesistematizat). *Caransebeșul de altădată (Caiet IX)* de Pavel Jumanca, p. 40-42.

⁵⁵ Ioan cav. de Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, Sibiu, 1880, p. 28. N.Popea a fost înainte de 1889 Arhimandrit și Vicar al Arhiepiscopiei Greco-Ortodoxe a Transilvaniei; până în 1873 secretar al Mitropolitului Andrei Șaguna; membru fondator al unor asociații economice și culturale, inclusiv al „Fondului de Teatru Român”.

⁵⁶ *FD*, An IV, Nr. 32, 23 august/3 septembrie 1889, p. 7.

⁵⁷ *Drapelul*, Lugoj, An VIII, Nr. 23, 14 februarie (27 februarie) 1908, p. 3.

⁵⁸ I. Cicală, *Ziarul „Drapelul” – factor activ în mișcarea națională a românilor bănățeni*, în *Banatica* 1, 1971, p. 400; *Drapelul*, Lugoj, An IV, Nr 39 din 1/4 aprilie 1904, p. 1; *Analele „Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român”*, Sibiu, Nr. VI, 1905, p. 281.

identității naționale pe tărâm electoral și parlamentar – identitatea politică avea ca temelie identitatea culturală susținută de asociațiile cultural-naționale, scria *Drapelul*⁵⁹. Redactorii *Drapelului*, adică Valeriu Brăniște, Dr. George Popovici, Mihail Gașpar, Cornel Groșoreanu ș.a.m.d., susțineau importanța *reuniunilor culturale* și printre acestea a *Fondului de Teatru Român* ca „așezăminte naționale de cultură și viață națională”, destinate „întăririi culturale a poporului român”⁶⁰. „Drapeliștii” noului activism aprofundau cultura națională, participau la reuniunile culturale din Reșița, Ciacova, Timișoara și Caransebeș, cu un plus de experiență și o determinare politică exemplară⁶¹.

Bănățenii erau prezenți în adunările generale ale *Fondului de Teatru Român* în Munții Apuseni, acolo unde în 1904, la Brad, activitățile culturale s-au transformat într-o „culturalizare de masă”⁶². Alături de reprezentanții *Fondului* din Brașov, Oradea ș.a.m.d., au venit din Banat: Emanoil Ungureanu (Timișoara), Dr. Petru Călcianariu (Orșova), dr. George Dobrin (Lugoj), dr. Cornel Iancu (Arad), Vasile Goldiș (Arad) ș.a.m.d. Biserica Greco-Ortodoxă din Brad, în serviciu „divin” oficiat de protopopul Victor Popovici și preotul Petre Rimbașa, Victor Popovici și diaconul Joldea era neîncăpătoare pentru poporul care asista la slujba religioasă și la discursurile invitaților; *Gimnaziul* din Brad, Expoziția etnografică a *Femeilor Române* din Brad, dizertațiile invitaților, balul, *Jubileul* (de 40 de ani) al ziarului *Familia*, donațiile de 5000 cor și alegerea noii conducere centrale a *Societății* au asigurat succesul acestei adunări generale⁶³.

Susținerea *Gimnaziului* din Brad s-a realizat și prin activitatea cultural-națională a *Fondului de Teatru Român*, prin A.S.T.R.A., bisericile Greco-Ortodoxe, cassinele române locale ș.a.m.d., reprezentate de delegații din Banat, Transilvania și Crișana. Aceasta era și o acțiune demonstrativă, împotriva *Proiectelor de legi școlare* a guvernanților de la Budapesta. Noua conducere a *Fondului de Teatru Român* aleasă în 1904 la Brad confirma rolul de președinte

⁵⁹ *Ibidem*, An V, Nr. 93 din 13/26 august 1905, p. 1-2. Articolul *Importanța reuniunilor românești și artistice*.

⁶⁰ I. Cicală, *op. cit.*, p. 399.

⁶¹ A.M.B, Timișoara. Fond Cotoșman Gheorghe *Chestionar cu date ... Protopopiatul Caransebeș*, 1901-1914.

⁶² *Biserica și Școala*, Arad, anul XXVIII, Nr. 34, 22 august/ 4 septembrie 1904, p. 243-244.

⁶³ *Ibidem*. Au fost prezenți delegați ai A.S.T.R.A. „Cuvântul” Episcopului Aradului, Ioan I. Papp și donația sa de 200 cor. au fost transmise Adunării generale prin intermediul lui Vasile Goldiș.

al lui Iosif Vulcan dar includea în Comitetul de conducere pentru următorii ani pe Vasile Goldiș, secretar consistorial la Eparhia Aradului, Virgil Onițiu (vicepreședinte), dr. Iosif Blaga, George Dima profesor la Brașov și dr. George Dobrin, avocat din Lugoj⁶⁴. Erau cei care în cuvântările lor au entuziasmat mulțimea românilor din Brad și din satele Zarandului vorbind deschis despre rolul *Fondului* și al *Teatrului* la români, progresul românilor prin cultură, necesitatea stabilirii unui canon al pieselor de teatru „potrivite pentru a se juca de publicul larg” ș.a.m.d.⁶⁵.

În sudul Banatului, *Reuniunea de Teatru* din Oravița organiza un fructuos schimb cultural cu societățile corale din România, în primii ani ai secolului XX; prin Elia Trăilă⁶⁶ în aceeași perioadă la Oravița erau invitate filialele *Fondului* din orașele bănățene⁶⁷.

Caransebeșul, prin cassina română invita trupe de teatru maghiare, trupe de operă maghiare și membrii ai Conservatorului din București (1905)⁶⁸. În 1906, *Renașterea* din Caransebeș descria cu lux de amănunte Adunarea generală a *Fondului de Teatru Român* de la Lipova, insistând asupra operelor, operetelor și cântecelor populare interpretate de cântăreți români⁶⁹.

Episcopia Greco-Ortodoxă a Caransebeșului, *A.S.T.R.A. – despărțământul Caransebeș*, *Cassina română* din localitate și *Reuniunea învățătorilor români din dieceza Caransebeșului* au susținut permanent după 1868 și mai ales la începutul secolului al XX-lea coriștii și „diletanții români” din Banat⁷⁰. Coriștii din Chizătău, Rusca Montană, Marga ș.a.m.d., se încumetau să organizeze adevărate turnee prin Banat – alături de melodiile populare sau prelucrări după acestea, coriștii și „diletanții” interpretau și piese de teatru. Corul țărănesc din Chizătău condus de C. Marcu a făcut un astfel de turneu la

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ „Membru ajutător” al Fondului de Teatru Român.

⁶⁷ I. Munteanu, *op. cit.*, p. 248.

⁶⁸ *Renașterea*, Caransebeș, An I, Nr. 1, 13/26 noiembrie 1905, p. 8, articolul *Teatru*.

⁶⁹ *Ibidem*, An II, Nr. 33, 13 august, 1906, p. 3. Valeria Papp și Valeria Oros au interpretat opere de Pergolese, Bizet, Slausky; cântece ale vestitului Haza Ghiutiu din Abrud; cântece interpretate de Valeria Papp, precum „Mara curge”, „Darul României”, „Sub arini” ș.a.m.d.

⁷⁰ A.M.B, Timișoara, Fond N. Ilieșiu, *Răspuns la Chestionarul... comunele Ciclova Montană, Mehadia, Jebel, Cenad, Domașnea, Sânandrei, Fizeș, Marga, Dalboșeț, Igras, Dognecea, Slatina Nouă, Gruia* ș.a.m.d.

Vârșeț, interpretând cu acest prilej comedia populară „*Norocul*”, 1901⁷¹. Astfel de spectacole au avut loc la Reșița, Caransebeș, Lugoj, Timișoara, Bocșa Română între 1890 – 1914.

În România, în 1906, cu ocazia celor „40 de ani de domnie glorioasă a regelui Carol I și a 1800 de ani de la colonizarea Daciei de către romani”, au participat reprezentanții acestor coruri. Momentul *Expoziției Jubiliare de la București* (1906), cu participarea cassinelor române din Banat, a contribuit la întărirea „edificiului național”, la perfecționarea coriștilor și diletanților bănățeni. Mișcarea filarmonică și teatrală din România a reprezentat, începând cu anul 1906, un model pentru viitorul teatru românesc din Monarhia austro-ungară⁷².

Spectacolele de „cânt și muzică” ale cassinelor române din Banat reprezentau prilejuri pentru membrii filialelor *Fondului de Teatru Român* din respectivele localități de a prezenta „coriștilor itineranți” scopurile *Societății*. La Bocșa Română astfel de spectacole erau coordonate de membrii fondatori ai *Fondului*, adică de M. Gașpar și I. Marcu – oameni ai Bisericii greco-ortodoxe, militanți de seamă pe plan politic și cultural⁷³.

Episcopia Greco-Ortodoxă a Aradului era reprezentată în conducerea centrală a *Fondului de Teatru Român*. Încă din 1904, Episcopul Greco-Ortodox al Aradului, Ioan I. Paap, s-a dovedit un susținător permanent al *Societății*, așa cum erau membrii *Consistoriului* și ai *Institutului școlar* din localitate⁷⁴.

Aradul, reprezentat de Vasile Goldiș, a condus în 1906 Adunarea generală a *Fondului*, dându-i o tentă de adevărată manifestare națională⁷⁵. Dealtfel, din 1908 și mai ales în perioada 1908-1910 toate societățile cultural-naționale în frunte cu A.S.T.R.A. au militat pentru alfabetizarea țăranilor și meseriașilor români din Banat, pătrunderea asociațiilor prin adunări și membri ajutători în lumea satului⁷⁶. În 1908, *Fondul de Teatru Român* și-a ținut adunarea generală la Oravița. Președintele filialei locale, dr. Coriolan Grădinaru, s-a pronunțat cu acest prilej pentru coborârea culturii în lumea satului și, pe acest temei, înființarea de filiale în întreg Banatul. Astfel „s-a început această acțiune

⁷¹ *Familia*, Oradea Mare, An XXXVII, Nr. 3, 25 februarie/10 martie, 1901, p. 88/89.

⁷² I. Crișan, *Teatrul din Oravița*, Reșița, 1968, p. 56-59.

⁷³ Cf. *FD*, pe anii 1890-1918; S.J.A.N.C.S., Fond Episcopia ortodoxă română a Caransebeșului; *Ibidem*, Fond A.S.T.R.A. – Despărțământul Bocșa Montană.

⁷⁴ *Biserica și Școala*, Arad, An XXVII, Nr. 34, 22 august/14 septembrie 1904, p. 244.

⁷⁵ *Renașterea*, Caransebeș, An II, Nr. 33, 13 august v.1906, p. 3.

⁷⁶ *Drapelul*, Lugoj, An IX, Nr. 5, 13/16 ianuarie 1909, p. 2.

de interes național“, scria ziarul *Drapelul*⁷⁷. Tot mai des sunt prezentate publicului bănățean piesele de teatru ale lui I.L. Caragiale, prin intermediul unor reviste din București, care aveau abonați printre românii din Monarhia austro-ungară⁷⁸.

Extinderea *Fondului* a dobândit și o tentă interconfesională deoarece în 1909, dr. George Popovici și parohii greco-ortodocși Ioan Popovici și Ioan Velecelean din Lugoj au acționat pentru extinderea activității acestei societăți și în rândul greco-catolicilor⁷⁹. Pentru sporirea *Fondului* cu noi contribuții bănești, *Societatea Femeilor Române* din Lugoj a donat 3030 cor⁸⁰. Cum este de observat, între 1905-1910, noul activism politic se întemeia pe activismul cultural după direcția stabilită încă din 1904-1905 de ziarul *Drapelul* din Lugoj. Această direcție nouă se datora, în mare parte, intelectualilor eclesiali și civili ai noii generații, cooptați în conducerea filialelor *Fondului*⁸¹.

În 1910, despărțământul Ciacova al A.S.T.R.A. susținea „serate teatrale” în localitate și în satele din jur, precum la Cebza și Lighed⁸². Pătrundeau în localitățile bănățene curente politice noi, precum cel al socialismului, înfierat de Biserica Greco-Ortodoxă, considerat periculos și străin românilor. În publicații din statul-ungar, piese de teatru din repertoriul european, cu specific muncitoresc, erau publicate destul de rar. Acestea au circulat și în lumea orășenească bănățeană, dar nu s-au bucurat de adaptarea lor de către diletanții români⁸³. Concertele de muzică și spectacolele de teatru încheiate cu banchete în stil tradițional au rămas pe gustul publicului românesc din Banat și Transilvania⁸⁴. Studiile, analizele fenomenului teatral românesc își găsesc acum o *bază ardeleană*. Soarele răsărea de la București și pentru intelectualii ardeleni Emil Isac, Horia Petra-Petrescu, Zaharia Bârsan ș.a.m.d. Formați în climatul pentru

⁷⁷ *Ibidem*. Cf. *FD*, An XXIII, Nr. 35, 21 august 1908, p. 5

⁷⁸ *Revista Tinerimei. Revistă pentru Tinerimea Școlară*, București, An V, Nr. 13, 1 aprilie 1908, coperta a II-a.

⁷⁹ V. Popeanga, *Idem*.

⁸⁰ *Drapelul*, *Idem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Tribuna*, Sibiu, An XLII, Nr. 4, 1911, p. 592.

⁸³ *Adevărul. Foaie pentru poporul muncitor român*, Budapesta, 1911, p. 3. Publică traducerea piesei de teatru „Minerul” de H. Ibsen.

⁸⁴ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, An LXXIV, Luni-Marți în 11(24) Octombrie 1911, p. 3. Concertul de la Alba Iulia al “Societății Pentru Fond de Teatru Român”, din 29 octombrie 1911.

un *Fond de Teatru Român* din Monarhia austro-ungară, ei își publicau „articolele teatrale” despre I.L. Caragiale și Barbu Ștefănescu Delavrancea în revistele de specialitate din București⁸⁵.

Ultima mare manifestare a *Societății* în Banat, înainte de Primul Război Mondial, a fost Adunarea generală din Caransebeș (1913), la care au participat delegați ai filialelor din Banat, Transilvania și „părțile ungurești”. Cu acest prilej, Vasile Goldiș a lansat încă odată solicitarea de extindere a Fondului și de unificare a filialelor. Au fost cooptați ca membri ai filialei caransebeșene, profesori mai tineri ai *Institutului* din Caransebeș: M. Ienciu, G. Lobonțiu, St. Jianu ș.a.m.d., cu intenția întăririi și „întineririi” conducerii *Societății*⁸⁶.

La 9-10 noiembrie 1913, în Caransebeș, cu ocazia *Reuniunii învățătorilor gr. or. români din dieceza Caransebeșului* și în spiritul convergenței culturale, s-au strâns bani pentru un *Fond de teatru românesc*. Această activitate a fost condusă de dr. I. Mișu și V. Onițiu. La această acțiune au participat companii de teatru precum cea a lui I. Brezianu și M. Ciucurescu. Reuniunea s-a transformat într-o manifestație de masă; sub conducerea Episcopului Caransebeșului, dr. Elie Miron Cristea (1910-1922), s-au desfășurat festivalurile de cântece țărănești. Au luat parte activă intelectualii bănățeni și ardeleni: Filaret Musta, Iosif Traian Bădescu, Iosif Olariu, Roman Ciorogariu, M. Ivan, dr. Ioan Stoia din Sibiu, Andrei Ghidiu, George Popovici, G. Sârbu, Al. Popovici, Trifon Milea, G. Petrescu, S. Șandru ș.a. Și-au dat concursul: corul din Lugoj, condus de Ioan Vidu, corul din Turnu Severin (România), condus de I. Ștefan Paulian, corul din Caransebeș, condus de Antoniu Sequens, corul din Reșița, condus de Iosif Velceanu, corul plugarilor din Mercina, condus de M. Miclea⁸⁷. Alături de reprezentanții Bisericii Greco-Ortodoxe și ai *Fondului de Teatru Român*, la această manifestare au participat: Vasile Goldiș, I. Maniu, E. Ungureanu, dr. Valeriu Braniște, I.M. Roșiu, Șt. Petroviciu, Titu Hațeg, Gh. Duca de Cadar,

⁸⁵ *Rampa. Teatru, muzică și artă*, București, An II, Nr. 197, 1912, p. 2. Ziarul și eseurile de specialitate semnate de directorul publicației, N.D. Cocea. Secretarul “Fondului de Teatru Român” era Horia Petra-Petrescu, cf. I. Hangiu, *op. cit.*, p. 13.

⁸⁶ *FD*, An XXVII, Nr. 45, 10 noiembrie/ 23 noiembrie 1913, p. 4; Adunarea generală a „Fondului” s-a desfășurat în Sala de lectură a Institutului Teologic și Pedagogic din Caransebeș.

⁸⁷ *Învățătorul bănățean*, Lugoj, An III, Nr. 7-10. Septembrie-Decembrie 1939, p. 163-167. Studiul *Amintiri* de dr. Cornel Corneanu.

dr. N. Vecerdea din Braşov, Octavian Goga, dr. Aurel Cosma, Ştefan Jianu, I. Marcu, Iuliu Vuia, G. Lipoveanu ş.a.⁸⁸.

În preajma Primului Război Mondial a apărut, la Braşov, *Revista teatrală*, ca organ al *Societăţii Pentru Fond de Teatru Român*, având ca redactor pe Horia Petra-Petrescu, care era şi secretarul asociaţiei. Revista îşi propunea să răspândească „scrişul şi vorba naţională”, cultura teatrală românească în satele şi oraşele Transilvaniei, Banatului şi „părţilor ungureşti”. Ca atare, revista a publicat piese de teatru (unele dintre ele preluate din publicaţii anterioare), din Fr. Schiller, I.L. Caragiale, V. Alecsandri ş.a.m.d. Erau cuprinse în paginile revistei studii despre istoria teatrului la români, personalităţi ale scenei româneşti precum Gh. Dima şi Agatha Bârsescu ş.a.m.d.⁸⁹.

În primele luni ale anului 1914 diletanţii din Banat au avut răgazul să susţină spectacole cu piese precum *Domnul notar*, de Octavian Goga⁹⁰. Printre ultimele atitudini în direcţia teatrului pentru românii din Monarhia austro-ungară, este articolul lui Emil Isac, apărut în *Noua revistă română* din Bucureşti. El a remarcat ca un presentiment pentru războiul ce avea să întrerupă eforturile românilor în acest sens: „lipsa unui teatru românesc în Transilvania”⁹¹.

Împrejurările materiale dificile şi izbucnirea Primului Război Mondial au împiedicat realizarea *Societăţii Pentru un Fond de Teatru Român*. Noile realităţi şi realizările culturale au dovedit că *Fondul* şi-a îndeplinit menirea istorică: aceea de maturizare cultural-naţională a românilor din Monarhia austro-ungară, în perspectiva înfăptuirii unirii din 1918.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ I. Hangiu, *op. cit.*, p. 138

⁹⁰ *Ibidem*, p. 17.

⁹¹ *Ibidem*.

DIE ROLLE DER BANATER IN DER GESELLSCHAFT FÜR EIN „RUMÄNISCHES THEATERFOND“ (1870–1914)

Zusammenfassung

In der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts haben die national-kulturelle Gesellschaften aus dem Banat die spezifischen Bedingungen für die Bildung eines rumänischen nationalen Bewusstseins vorbereitet. Unter diesen kulturellen Gesellschaften befand sich auch Die Gesellschaft für ein Rumänisches Theaterfond, gebildet in Deva im Jahre 1870.

Die Gesellschaft wurde ziemlich breit verbreitet, sie hat durch ihren Zweigstellen gehandelt für die Einbeziehung der rumänischen Intellektuellen vom Welt der Banater Dörfer und Städten, unabhängig von ihrer ausgeübten Politik oder Religion.

Der Ziel der Gesellschaft war die Förderung der rumänischen Sprache, der rumänischen Bräuche und Traditionen. Besonders wurden es Fonds gesammelt für ein zukünftiges rumänisches Theater in der Österreich-Ungarischen Monarchie.

Die schweren Lebensbedingungen und das Beginnen des Ersten Weltkrieges haben die Bildung einer Gesellschaft mit einem Zentralsitz und die Nützung der Fonds für die Bildung eines rumänischen Theaters verhindert. Trotzdem hat die Gesellschaft ihren historischen Ziel erreicht, und zwar die national-kulturelle Entwicklung der Rumänen aus dem ungarischen Staat, in der Erwartung der Leistung der Großen Vereinigung aus dem Jahre 1918.

UN CAZ DE SUSTRAGERE DE LA ÎNDATORIRILE MILITARE ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ȘI CONSECINȚELE SALE ASUPRA UNUI TÂNĂR BĂNĂȚEAN

*Vasile Dudaș, Ioan Traia**

Cuvinte cheie: primul război mondial, mobilizare, înrolări, îndatoriri militare

Schlüsselwörter: Erster Weltkrieg, Mobilmachung, Einberufung, militärische Pflichten

La începutul verii anului 1914, cercurile conducătoare ale Monarhiei Dunărene s-au străduit să convingă aliatul lor german că situația Imperiului devenise intolerabilă în Balcani. Într-un lung memoriu întocmit la Ministerul de Externe și expediat la Berlin împreună cu o scrisoare autografă a împăratului Francisc Iosif se lăsa să se înțeleagă că sosise vremea pentru o acțiune militară preventivă împotriva Serbiei considerată „adversarul cel mai înfocat al Monarhiei”¹ în Peninsula Balcanică.

Peste puțin timp, arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului, își anunțase prezența la derularea tradiționalelor manevre militare anuale care fuseseră programate în Bosnia.

În acele zile, în Serbia se comemorau împlinirea a 525 de ani de la bătălia care avusese loc la Kossovo. La 15 iunie 1389, țarul Lazăr fusese înfrânt cu toată rezistența sa legendară. Pentru sârbi începuseră ani grei de aservire otomană. Prezența în zonă a înaltului demnitar austriac în acele momente era percepută de către opinia publică sârbă ca o demonstrație de forță la granițele statului și un afront național. Câțiva tineri naționaliști bosnieci au luat hotărârea de a răspunde printr-un atentat. După mai multe consultări ei au alcătuit un minuțios plan de acțiune. Încercarea a avut loc în ziua de 28 iunie în orașul Sarajevo. După o primă tentativă nereușită, Franz Ferdinand și soția sa, Sofia, au fost asasinați câteva minute mai târziu prin două focuri de revolver trase de către unul din conspiratori.

* Muzeul Banatului Timișoara, Piața Huniade, nr. 1, e-mail: vasiledudas@yahoo.com.

¹ *Primul război mondial 1914-1918. Texte și documente*, București, 1981, p. 182

Deși nu era prea simpatizat la Viena și Budapesta, datorită proiectelor sale reformatoare privind Imperiul, moartea arhiducelui și a soției sale, a surescitat o mare parte a opiniei publice din Monarhie. Mai multe publicații periodice au început o furibundă campanie împotriva Serbiei și chiar a Rusiei, pe care o considerau autoarea morală a atentatului.

Întruniți la 14 iulie la Viena, membrii Consiliului de Miniștri ai guvernului comun au analizat situația și au luat hotărârea de a trimite un ultimatum Serbiei.

Între timp, în cancelariile diplomatice ale statelor europene se desfășura o activitate febrilă. Guvernul rus a protestat împotriva învinuirilor aduse. Cercurile guvernante din Franța, Anglia, Italia și din alte țări europene cereau moderație și depășirea crizei. Contactele dintre Viena și Berlin s-au intensificat. Solicitat să-și spună cuvântul, șeful Marelui Stat Major General german, generalul Hellmuth von Moltke, l-a informat pe împăratul Wilhelm al II-lea că din punct de vedere militar nu se ridică nicio problemă. În urma acestei asigurări, oficialitățile germane le-au comunicat celor austro-ungare că în cazul unui conflict izbucnit din cauza Serbiei, pot să aștepte cu încredere sprijinul total al aliatului lor.

În baza acestei asigurări, în după amiaza zilei de 23 iulie, baronul Giesl von Geislingen, în calitate de reprezentant al Monarhiei la Belgrad, a înaintat guvernului sârb o notă diplomatică cu caracter ultimativ. Solicitățile Imperiului erau concepute într-o manieră care obliga orice stat să le respingă, dacă voia să-și păstreze onoarea și independența. Diplomația sârbă a încercat să evite conflictul, dar concesiile sale au fost considerate ca insuficiente.

La 26 iulie, Marele Stat Major General austro-ungar a dispus o mobilizare parțială a forțelor sale armate. A intrat în vigoare Legea militară adoptată în anul 1912. În cadrul mai multor corpuri de armată au fost chemați sub arme rezerviștii în vârstă de până la 42 de ani. Peste două zile, Austro-Ungaria a declarat oficial război Serbiei. S-a trecut astfel la mobilizarea generală a armatei comune, a marinei de război, a trupelor din Landwehr și Honvéd precum și a celor din Bosnia și Herțegovina. Potrivit ordonanței imperiale, toți rezerviștii trebuiau ca în termen de 24 de ore să se prezinte la unități. Concomitent, Ministerul de Interne a făcut apel către toți cetățenii care din diferite motive se aflau în străinătate să se întoarcă acasă pentru statisfăcerea obligațiilor militare. Publicațiile periodice ale vremii au primit dispoziții de a face referiri la pedepsele grele la care se expuneau cei care nu executau întocmai și la timp ordinele permise.

Totodată, încă din primele momente de după decretarea mobilizării, autoritățile au trecut la o intensă activitate de susținere a operațiilor militare prin toate canalele de propagandă. Majoritatea gazetelor încerca să-și convingă cititorii că mult stimatul părinte al națiunii, bunul împărat Francisc Iosif, în al optzeci și patrulea an al vieții sale, și-a chemat poporul la luptă pentru o necesitate extremă. Jertfa de sânge era necesară pentru a pedepsi adversarii săi perfizi și criminali, care ar fi amenințat liniștea statului. Dacă s-a recurs la arme, aceasta s-a făcut din necesitatea apărării legitime împotriva unui dușman șiret și perfid care, fără niciun motiv, a atentat la pașnica Austro-Ungarie. Pretutindeni atârnavu afișe care anunțau mobilizarea. În gări trenurile se umpleau de recruți proaspăt încorporați, steagurile fâlfâiau, muzica răsuna zgomotoasă. Pe străzile localităților se formau cortegii, cei chemați sub drapel mășăluiau în triumf, fețele lor erau radioase pentru că erau aclamați, ei, oameni neînsemnați în viața de zi cu zi, pe care altminteri, nimeni nu-i sărbătorea și nu-i băga în seamă. În această atmosferă s-au îndreptat spre centrele de mobilizare zeci de mii de tineri recruți.

În spatele atmosferei de paradă, a ceremoniilor și a cuvântărilor patriotarde, în sufletele multora din cei cărora li se cerea jertfa supremă domnea însă un mare zbucium sufletesc. Numeroși locuitori din satele și orașele Dublei Monarhii erau îngroziți de gândul că urmau a fi siliți să lupte împotriva unor popoare față de care nu aveau sentimente de ură.

Publicația social-democrată timișoreană *Volkswille* a publicat un serial de articole în care erau prezentate stările de deprimare care domneau în rândurile recruților bănățeni în momentele despărțirii de familie: „Toți și-au adus de acasă ultimii groși pe care-i cheltuiesc în restaurante, căci zile întregi au fost siliți să aștepte miile de rezerviști până le-a venit rândul pentru înrolare - consemna unul dintre reportaje. Și când grupuri izolate, stimulate de alcool, au parcurs orașul cântând, cotidienele locale au descris aceasta ca o manifestare a marelui entuziasm. În gară s-au petrecut scene zguduitoare. Uneori parcă îmbrățișările și sărutările nu voiau să ia sfârșit printre bocetele celor rămași. O parte a trupei regimentului mășăluia în sunetele muzicii spre gară. Deodată, un copilaș de trei ani începu să fugă după bărbați. „Tată, tată dragă striga el – dacă tu pleci, nu vom avea pâine tată, nu pleca. Un soldat înrolat, cu umeri largi, ars de soare, se clătină, ridică la pieptul său copilul. În clipa următoare, femeile și copiii

ajung din urmă soldații. Plânsete, oftaturi, bărbații își șterg cu mâneca fețele pline de lacrimi”².

Declanșarea operațiilor militare a dus la deschiderea a trei mari teatre de război: a) frontul de vest (se întindea de la Marea Nordului până la frontiera elvețiană), pe care se înfruntau armatele germane cu cele franceze, belgiene și corpul expediționar englez; b) frontul de est (de la Marea Baltică până la Munții Carpați), unde se aflau față în față trupele germane și austro-ungare cu cele ruse; c) frontul de sud (balcanic) pe Dunăre și Sava, pe care armata imperială combătea cu forțele militare sârbe și muntenegrene. Pe aceste din urmă două fronturi au fost dirijate majoritatea unităților combatante ale armatei austro-ungare.

În scurt timp, opinia publică austro-ungară a fost nevoită să constate că expediția triumfală de represiune, mult trâmbițată în primele zile după mobilizare, nu urma a fi deloc ușoară. Situația se va complica mult pentru armatele chesaro-crăiești după intrarea în acțiune a Italiei. S-a deschis astfel un nou front. În această situație, comandamentul Puterilor Centrale a concentrat la granița cu noul rival mai multe unități disponibile.

Pierderile umane mari au fost urmate de noi recrutări, serviciul militar obligatoriu fiind extins între vârsta de 18-50 de ani față de 21-42 de ani cât fusese înainte.

O formă riscantă și foarte periculoasă de a scăpa de povara îndatoririlor militare era provocarea unor leziuni grave care-i făcea pe cei încorporabili ca necombatanti. Cu toate prevederile aspre ale legislației în vigoare, care mergea până la pedeapsa capitală și unii tineri din satele și orașele Banatului au recurs la acest procedeu. Acte de automutilare au avut loc atât înainte de încorporare, cât și pe front. Participant activ la operațiile militare de pe frontal rusesc în primele luni de război, în calitate de locotenent de rezervă în regimental 23 honvezi, Octavian C. Tăslăoanu consemna peste ani într-o lucrare cu caracter memorial că: „Soldații recurgeau la apucături ingenioase care să-i scape cu viață. Din acestea făceau parte și împușcăturile în mână. Ca să nu-i prindă, când căpătau pâine, o puneau între țeava puștii și mână și așa se schilodeau. Astfel iarba de pușcă nu negrea rana³. Pentru a evita plecarea pe front, mulți recruți au

² *Volkswille*, 1 august 1914.

³ Octavian C. Tăslăoanu, *Sub flamurile naționale. Note și documente din războiul de întregire al neamului*, Sighișoara, 1939, p. 198-199.

folosit și alte procedee. Din relatările ulterioare războiului, rezultă că unii și-au provocat intenționat unele leziuni sau boli. Printre acestea s-au numărat: introducerea sulfului în urechi, a unor substanțe iritante în ochi, a boabelor de porumb în încălțăminte, tăierea unor degete de la mâini sau picioare. Datorită acestui tratament mulți s-au îmbolnăvit grav, unii au fost deconspirați, învinuiți de tentativă de automutilare și deferiți justiției.

Presa vremii a relatat mai multe asemenea cazuri descoperite și judecate de către instanțele militare. La 5 iunie 1915, gazeta timișoreană amintită mai sus publica un articol intitulat *O execuție statarială la Timisoara*⁴ în care relatează că în urma cu câteva zile, în fața Tribunalului Militar de pe lângă Divizia 34 inf. din orașul de pe Bega, fuseseră aduși 3 infanteriști ai regimentului 61 Inf.: Toma Dumitru, Vichentie Iovănuț și Lazăr Ruja, acuzați de crima automutilării. După rechizitorul procurorului militar, care a propus moartea prin împușcare pentru toți cei trei acuzați și în urma pledoariilor apărătorilor, completul de judecată s-a retras pentru deliberări. Acuzații au fost găsiți în unanimitate vinovați pentru automutilare și de aceea condamnați la moarte prin împușcare. Dând dovadă de un gest de omenie, Rudolf Hess, în calitate de comandant al Corpului VII armată Timișoara, a comutat pedeapsa acuzaților Toma Dumitru și Lazăr Ruja la 15 ani temniță grea și a confirmat numai executarea lui Vichentie Iovănuț. În aceeași zi, în curtea Tribunalului, la orele 17, în fața a două campanii din regimentul 61, plutonul de execuție comandat de căpitanul Miron Șerb a dus la îndeplinire sentința.

„În vederea execuției – consemna articolul menționat mai sus – s-au prezentat două companii ale Regimentului 61 infanterie, care s-au așezat într-un pătrat în jurul locului unde urma să aibe loc înfăptuirea sentinței capitale. Răsună o comandă scurtă și opt bărbați ies din rânduri, ei se prezentaseră voluntar în vederea executării sentinței. Delincventul a trebuit să îngenuncheze, apoi i s-au legat ochii cu o cârpă. Acum pășesc înainte patru din cei opt soldați, țevele armelor lor nu sunt mai îndepărtate de capul și pieptul delincventului decât 20 de centimetri. Căpitanul Miron Șerb care avea comanda, ridică sabia la care cei patru soldați își țintesc victima. Sabia căpitanului coboară brusc ca pentru o lovitură, răsună patru împușcături iar în aceeași clipă Vichentie Iovănuț se

⁴ *Volkswille*, 5 iunie 1915; articolul menționat a fost tradus în limba română și publicat de William Marin, Ion Munteanu și Gheorghe Radulovici în volumul *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, 1968, p. 273.

prăbușește. A murit fără a mai scoate un sunet. Două gloanțe i-au pătruns în cap iar două pieptul în regiunea inimii. Cadavrul a rămas la locul execuției până seara”⁵.

Legat de acest caz tragic ne-am pus întrebarea firească: cine a fost acest Vichentie Iovănuț? Conform însemnărilor preotului Ioan Ilioviciu din Moșnița Veche, el aparținuse comunității din această localitate.

În timpul primei mari conflagrații mondiale, deși era un sat relativ mic, cu doar 800 de locuitori, a dat 32 de jertfe. Din însemnările preotului rezultă că toți aceștia au pierit pe câmpurile de luptă din: Galiția, Rusia, Serbia, Albania, Italia, Munții Carpați sau în spitale. La puțin timp după război, din inițiativa comunității, s-au adunat bani pentru ridicarea unui monument care să eternizeze peste veacuri numele eroilor satului, ceremonialul de sfințire având loc în anul 1920, a doua zi de Crăciun. Maiorul Corneliu Dragalina, în calitate de prefect al județului Timiș-Torontal, martor ocular la acest eveniment, consemna faptul că acest monument era cel dintâi ridicat în Banat pentru cinstirea celor căzuți în luptă.

Monumentul are încrustat numele și prenumele următorilor locuitori care nu s-au întors din război: Nistor Crâșmariu, Vichentie Pascu, Ioan Pascu, Ioan Dumitru-Crițar, Ioan Iovănuț-Lincu, Vichentie Goleț, Vichentie Șepețan, Grigorie Gorun, Gheorghe Libră, Ioan Catrina, Vichentie Crâșmariu-Mirțu, Pavel Surdu, Vichentie Iclozan, Pantelimon Lința, Petru Burcă, Vichentie Iovănuț, Vasile Călușeriu, Ioan Dumitru-Chizu, Ioan Raicu, Damaschin Regep, Ioan Cuzma, Iosif Dumitru, Petru Tanascu, Ioan Graore, Iosif Iovănel-Vidu, Vichentie Damian, Ioan Crâșmariu, Damaschin Ion, Nițu Ion, Iosif Ion, Iosif Iovănuț, Ioan Cuzma.

Dintre acești 32 de eroi, Vichentie Iovănuț a avut un destin aparte. El a fost încorporat, încă de la declanșarea războiului, la Regimentul 61 de infanterie din Timișoara. Când a început războiul cu Italia s-a accidentat și a fost internat în spital 8 zile. În urma consultațiilor medicale s-a presupus că s-a automutilat și a fost învinuit imediat de tentativă de evitare a obligațiilor militare și deferit justiției. După cum am văzut, a fost judecat în regim de urgență, condamnat la moarte prin împușcare și executat. La puțin timp după ce familia a aflat de sfârșitul său tragic, l-a exhumat dintr-un cimitir timișorean și l-a reînhumat în cimitirul din Moșnița⁶. Verificând acest lucru, nu am găsit în registrul morților

⁵ *Ibidem*.

⁶ Ioan Ilioviciu, *Monografia comunei Moșnița*, manuscris aflat în Arhiva Mitropoliei

al Parohiei ortodoxe din Moșnița Veche din acei ani înscrisul cu moartea sa și nici amintită înmormântarea⁷. Explicația plauzibilă ar fi că atât serviciul religios cât și reînhumarea s-a făcut în taină, gestul familiei constituind un act de mare curaj și cu consecințe imprevizibile în acea perioadă, de aceea acțiunea s-a derulat cu multă discreție. Pentru că a refuzat să lupte pentru interese străine neamului său, consătenii au considerat că este bine ca numele său să fie așezat alături de cele ale celorlalți fii ai satului care și-au pierdut viața în anii de tristă amintire ai primei mari conflagrații mondiale.

EIN ENTZUGSFALL VON DEN MILITÄRPF LICHTEN, WAHREND DES ERSTEN WELTKRIEGS UND SEINE FOLGEN FÜR EINEN JUNGEN BANATER

Zusammenfassung

Die Autoren behandeln in diesen Artikel, so wie es aus dem Titel ersichtlich ist, das tragische Schicksal eines jungen rumänischen Banater aus dem Dorf Mosnita Veche.

Nachdem die allgemeine Mobilmachung der österreichisch-ungarischen Armee im Sommer des Jahres 1914 verordnet wurde, trat die militärische Gesetzgebung des Jahres 1912 in Kraft. Gemäss dieser Gesetzgebung sollten alle junge oder alte Männer, die versuchen sich den militärischen Pflichten zu entziehen, nach einen juridischen Kurzverfahren hart bestraft werden.

Trotz dieser strengen Gesetzgebung, die während des ersten Weltkriegs gültig war, haben sich einige junge Männer schwere Verletzungen verursacht, die sie kampfunfähig machen sollten.

Zwischen den Verdächtigen zahlte sich auch Vichentie Iovănut aus dem oben genannten Dorf. Als Folge der ärztlichen Untersuchungen wurde festgelegt dass er der Selbstverletzung schuldig ist. Nachdem er verhaftet wurde, wurde er

Banatului, *Fond monografii*, 1950, p. 46

⁷ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, *Registrul decedaților din satul Moșnița Veche*.

von dem militärischen Gerichtshof aus Temeswar durch ein Kurzverfahren zum Tode durch Erschiessung verurteilt. Kurze Zeit danach, als seine Familie über seinem tragischen Schicksal benachrichtigt wurde, wurde sein Körper ausgegraben und wieder in sein Heimatdorf beerdigt.

Sein Name wurde von seinen Landsmännern auf einen schönen Denkmal eingeritzt, neben den Namen anderer Einwohner die während des ersten Weltkriegs ihr Leben opferten, da er sich geweigert hat für Interessen, die seinem Volk fremd waren, zu kämpfen.

MISIUNEA FRANCEZĂ DE INTERPUNERE ÎN BANAT: MARTIE-MAI 1919

*Ionela Moscovici**

Cuvinte cheie: Banat, sfârșitul războiului mondial, misiunea militară franceză de interpunere, generalul Farret, Zona de Ocupație Franceză

Mots clé: Banat, fin de la Grande Guerre, mission militaire française d'interposition, général Farret, Zone d'Occupation Française

Radiografierea postbelică a misiunii militare franceze în Banat, pe un segment temporal restrâns, martie-mai 1919, dar extrem de disputat, ne va permite să selectăm momentele decizionale esențiale ale interpunerii franceze, să semnalăm raporturile dintre diferitele sectoare politico-administrative și tabere naționale. Dacă într-o primă fază, noiembrie-decembrie 1918, trupele franceze au îndeplinit rolul de ariergardă a armatei sârbe, ce ocupase puncte strategice în Banat pentru a supraveghea retragerea armatei germane a mareșalului Mackensen, acestea au trecut apoi în mod succesiv, în ianuarie-februarie 1919, la luarea efectivă în stăpânire a unor poziții, pentru a media diferendele locale între naționalitățile revendicative¹. Misiunea militară se metamorfozează, iar demersul autorităților franceze dobândește succesiv noi valențe spre finele lunii februarie 1919, în primul rând politice, dar și morale. Dintr-un sentiment de îndatorire, misiunea miza să răscumpere efortul depus de aliatul român, fără a-l leza pe cel sârb. De aici decurge interpunerea, asumarea unei intervenții împăciuitoare, pacificatoare, care urma să asigure și un control administrativ al

* Doctorandă Universitatea *Babeș-Bolyai* Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie. Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/107/1.5/S/76841, cu titlul „Studii doctorale moderne: internaționalizare și interdisciplinaritate”.

¹ Olivier Forcade, *Les missions humanitaires et d'interposition devant l'histoire*, în *La Revue Tocqueville/The Tocqueville Review*, XVII, 1996, 1, p. 45; Idem, *Les nouvelles missions*

teritoriului bănăţean². Acţiunea nu va fi deloc una comodă pentru francezi, datorită particularităţii regiunii, a ciocnirilor de interese şi a diferitelor conjuncturi. Banatul era un ținut fărâmiţat, în care se făceau resimţite încă suspiciuni, temeri, se creiona ca un spaţiu cu remanente fragmentări etnice, emoţionale. Alături de români şi sârbi trăiau: unguri, foştii deţinători ai autorităţii; germani, divizaţi ca opţiune în cei care duceau în presă o puternică campanie anti-franceză şi în cei care îşi revendicau originea din Alsacia franceză, plus numeroase alte etnii.

Chiar şi românii, entuziaşti în momentul sosirii francezilor, a trebuit să se acomodeze noii ordini. Nu puteau încă să debordeze de bucurie, să simtă pe deplin gustul libertăţii. Trebuia să fie moderaţi în privinţa manifestării apartenenţei la România Mare, întrucât dosarul Banatului se afla în continuare în mâna negociatorilor.

De prim interes pentru Franţa, odată cu instalarea în Banat, era identificarea în noul teritoriu a oricărui prizonier de naţionalitate franceză, transferarea lui în Ungaria, pentru ca acesta să poată mai apoi lua drumul patriei. Astfel, generalul francez Léon Gaston Jean-Baptiste Farret, comandantul celei de a 11-a Divizii Coloniale de Infanterie, instalată la Timişoara încă de la finele lunii ianuarie, solicită printr-o telegramă lămuriri Ministerului de război de la Paris, privind repatrierea integrală a prizonierilor de război³. O primă măsură emergea din responsabilitatea guvernului ungar de a remite o listă autentică, exactă şi completă a lagărelor, minelor, uzinelor, spitalelor sau particularilor la care au fost plasaţi prizonierii, aceştia urmând a fi evacuaţi. Trebuia, de asemenea, permisă organizarea unei inspecţii de către o comisie din care să facă parte şi ofiţeri francezi şi care să aibă toată libertatea de acţiune. Populaţia trebuia informată prin presă şi afişe că era datoare să semnaleze existenţa oricărui francez, în caz contrar aceasta fiind pasibilă de sancţiuni severe. Nu era ignorată nici căutarea celor declaraţi dispăruţi, urmând a fi inspectate repertoriile,

sont-elles aussi nouvelles qu'on le dit?, în *Métamorphose des missions? Le soldat et les armées dans les nouveaux contextes d'interventions*, Actes du colloque de 14, 15 et 16 juin 1994 sous la direction de Thomas Hubert Jean-Pierre, avril 2000, p. 25-26. A se vedea şi articolul care ne aparţine, despre începuturile misiunii militare franceze, *Banatul în aşteptarea păcii. Premisele unei misiuni militare franceze*, în *AnB* (S.N), XVIII, 2010, p. 241-250.

² Olivier Forcade, *Les missions humanitaires*, p. 46.

³ Arhivele Naţionale Bucureşti (în continuare A.N.B.), Microfilme. *Franţa*, rola 303, cadru 243.

registrele sanitare, cele ale închisorilor și cimitirelor⁴.

Prima responsabilitate a trupelor franceze a fost cea a restaurării ordinii, a rezolvării conflictelor locale – practice –, cele regionale – teoretice –, privind granițele, fiind lăsate Conferinței de pace. Încă din momentul instalării, a fost emis ordinul de confiscarea a armelor deținute de civili⁵. În baza acestuia, colonelul Lemoigne îl informează pe generalul Farret printr-o notă din 10 martie 1919 că a intrat în posesia a 5 carabine, 375 puști, 3 revolve, săbii, baionete, la care se adaugă o cantitate însemnată de muniții⁶. De asemenea, recomandările de arborare a tricolorului doar cu ocazia sărbătorilor religioase și de desfășurare în spațiu închis a reuniunilor bănățenilor, cu caracter național⁷, au fost menite să preîntâmpine eventuale represalii din partea sârbilor. De asemenea, Comandamentul francez elibera certificatele de călătorie ce asigurau libera trecere din acest spațiu enclavat⁸.

Timișoara, centrul de greutate al Banatului, se încarcă la sfârșitul lunii februarie 1919 cu o miză deosebită. S-au configurat aici doi poli de autoritate: unul sârbesc și unul francez. Cele două autorități au avut ca centre de comandă sediul prefecturii, respectiv, palatul Lloyd⁹. Generalul Pruneau, comandantul celei de a 17-a Divizii Coloniale de Infanterie, trebuia să facă dovada unei atitudini caracterizate prin „neutralitatea absolută și respectarea strictă a condițiilor armistițiului al cărui text poartă semnătura generalului comandant al Armatei Franceze din Orient”¹⁰. Misiunea franceză își justifică intervenția inițială prin Convenția de la Belgrad, încercând să pregătească implementarea hotărârilor Conferinței de Pace de la Paris.

Sârbii nu au văzut cu ochi buni instalarea trupelor franceze la Timișoara. Jurnalul oficial al comandamentului sârb a cenzurat articolele de bun venit dedicate diviziei franceze¹¹. Autoritatea militară sârbă a făcut demersuri și presiuni pentru a impune încartiruirea generalului Pruneau la prefectul Filipon.

⁴ *Ibidem*, c. 244.

⁵ Dumitru Tomoni, *Monografia orașului Făget*, Timișoara, 1994, p. 35.

⁶ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 231.

⁷ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale (în continuare S.J.T.A.N.), Fond. *Aurel Cosma*, dosar 156, f. 34.

⁸ Pompiliu Ciobanu, *Unirea Banatului și încorporarea Timișoarei la România Mare*, Timișoara, 1934, p. 47.

⁹ *Ibidem*, p. 11, 16.

¹⁰ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 211.

¹¹ *Ibidem*.

Guvernarea acestuia, pe lângă faptul că nu a fost recunoscută de francezi, nici nu beneficia de o susținere a populației orașului. Avea o bază artificială, creată de un grup de sârbi, între 200 și 250 de persoane, sosite în Timișoara după ocuparea orașului¹². La începutul lunii martie este semnalată o grevă a funcționarilor din administrație. Cauzele acestui conflict de muncă țineau, conform evaluării situației de către francezi, de „lovitura de stat sârbă” și de faptul că s-a impus limba germană ca oficială pentru sarcinile de serviciu¹³. Ca mărturie a aceleiași apropieri sârbo-germane, s-a păstrat o cerere din partea generalului Farret către comandantul diviziei de Morava, prin care se solicita luarea de măsuri privind frecventarea cafenelelor de către ofițerii sârbi, însoțiți de ofițeri germani, aflați ca prizonieri în urbea timișoreană. „V-aș fi recunoscător dacă veți binevoi să ordonați evitarea contactului ofițerilor francezi cu ofițerii germani, fiindu-le acestora foarte dezagreabil”¹⁴.

În ciuda tuturor inconvenientelor, existența celor două autorități militare, sârbă și franceză, în cadrul aceluiași oraș, presupunea închegarea, oricât de dificilă, a unui dialog, a unui schimb de informații. S-a ajuns chiar la o înțelegere între generalul Djordjević și generalul Farret privind preluarea materialului rămas din cazarma Franz Iosif. Anterior acordului, aceasta a fost utilizată de către sârbi, care au reușit să sustragă o bună parte a dotărilor¹⁵. În privința rechizițiilor efectuate de trupele sârbe, acestea erau verificate de către francezi care, de cele mai multe ori, se vedeau puși în fața faptului împlinit. Generalul diviziei de Morava este informat de generalul Farret de faptul că un grup de 4 ofițeri și 150 soldați sârbi a părăsit, fără acordul său, pe data de 8 martie, Timișoara cu destinația Orșova. Aceștia solicitaseră generalului francez întreprinderea demersurilor necesare privind cazarea lor în portul dunărean în vederea încărcării a 32 vagoane de material.

Generalul Armatei franceze din Orient este avertizat de generalul Farret că sârbii intenționau ridicarea și transferarea la Belgrad a tuturor instrumentelor de măsurare a terenului de la birourile de inginerie cadastrală¹⁶. Intenția a fost imediat pusă în practică, după cum reiese din nota generalului de Lobit, care

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, Informare a generalului Farret către generalul comandant al Armatei Ungariei. c. 270.

¹⁴ *Ibidem*, c. 216.

¹⁵ *Ibidem*, c. 322.

¹⁶ *Ibidem*, c. 324.

constată faptul că planurile și registrele cadastrale ale comitatului Timiș au fost transferate nu la Belgrad, ci la Becicherecul Mare pentru a fi stabilite hărțile și planurile de detaliu ale confiniului iugoslavo-român. Marele Cartier General al armatei sârbe a dat asigurări că după stabilirea frontierelor, acestea vor fi date guvernului în cauză¹⁷.

În privința tuturor rechizițiilor, sârbii reclamau tratatul de armistițiu de la Belgrad, care, prin articolele 4-8, le-a creat o adevărată rampă de lansare. Se justificau astfel ridicările de material prin completarea deficitului produs Serbiei de război¹⁸. Noile ordine emise de francezi în a doua jumătate a lunii martie trebuie plasate și interpretate în contextul umplerii golurilor decizionale lăsate de documentul de la Belgrad. În acest sens, comandantul general al Armatei Ungariei a transmis generalului Pruneau dispoziția „interzicerii sub diverse pretexte a ridicării materialului de cale ferată sau militar sau al statului”¹⁹.

Stabilirea unei comunicării eficiente cu diferitele autorități din Timișoara presupunea contractarea unui translator. Un document al prefecturii județului Timiș-Torontal atestă faptul că trupele franceze au avut un interpret încă din 15 februarie, unul pe nume Keppich. Acesta va rămâne pe lângă Comandamentul francez din Timișoara, o parte a retribuiției sale fiind asigurată de municipalitate²⁰.

Din însărcinarea generalului Berthelot, colonelul Hayaux du Tilly a inclus Timișoara în turneul său de informare. Călătoria de la Budapesta la Belgrad a avut ca stație intermediară Timișoara, prilej cu care, pe 3 martie, s-a realizat întâlnirea cu generalul Farret. Prin prezentarea făcută i-a fost oferită vizitatorului francez imaginea unui oraș controlat în întregime de sârbi, ce aveau la dispoziție două divizii: Divizia de Morava și una de cavalerie. Neliniștile generalului Farret erau legate în primul rând de faptul că sârbii reușeau cu „perseverență și metodic” să sustragă din bunurile Banatului. Din acest motiv era favorizată contrabanda, tot mai frecventă, și care a antrenat după sine, asemeni bulgărelui de zăpadă, scumpirea vieții. Într-o notă informativă a armatei franceze este dat exemplul Lugojului, de unde alimentele de primă necesitate, cum ar fi carnea, erau

¹⁷ *Ibidem*, c. 264.

¹⁸ *Text of Military Convention between the Allies and Hungary, signed at Belgrade november 13, 1918*, în *The American journal of international law, Supplement: Official documents*, XIII, 1919, 4, p. 399-400.

¹⁹ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 208.

²⁰ S.J.T.A.N., Fond. *Prefectura județului Timiș-Torontal*, dosar 11/1919, f. 18.

exportate în cantități considerabile spre Serbia, dar și spre România²¹. Timișoara, ca centru industrial, se confrunta cu insuficiența cărbunelui, ce lua aproape în întregime drumul sudului²².

În urma solicitărilor bănățenilor, dar și a pericolului unui atac din partea ungarilor, generalul Prezan, Șeful Statului Major General, emite în 21 martie 1919 un ordin către Comandamentul Trupelor române din Transilvania. Acesta sublinia necesitatea atașării unor ofițeri de legătură pe lângă Comandamentul trupelor franceze din Banat²³. Generalul Traian Moșoiu, aflat la Sibiu, luase deja măsurile necesare în acest sens. Astfel, maiorul D. Oancea, invalid de război, decorat pentru meritele militare, este numit pe lângă Comandamentul francez din Timișoara, iar colonelul Petrescu D. Tocineanu va îndeplini o misiune similară în Lugoj²⁴. Prioritatea activității lor o reprezenta asigurarea protecției elementului românesc. Consiliul Dirigent le-a atribuit de asemenea și însărcinări diplomatice²⁵. Prin rapoartele lor, au făcut dovada unor buni observatori, a unor factori de comunicare și apreciere decisivi.

Maiorul Oancea va fi însoțit în misiunea sa la Timișoara de: locotenentul Victor Dumitriu, ca aghiotant, sergentul Imoșeanu Ilie, caporalul Vlăsceanu Dimitrie. În gara Ilia l-a recrutat pe preotul refugiat din Coștei, Avram Corcea: „Veți merge cu mine în fața Comandamentului trupelor franceze ca mărturie vie a celor pătimate de români”²⁶. În ciuda tuturor dificultăților, ofițerul român a participat la întruniri ale fruntașilor timișoreni, a reușit să stabilească bune raporturi cu generalul Pruneau și aghiotantul acestuia, locotenentul Daudet, și chiar să câștige respectul generalului sârb Gruici. Generalul francez a stopat arestările și deportările arbitrare ale românilor, a intervenit în repetate rânduri pentru a opri rechiziționarea de bani și bunuri. Sunt amintite ca veritabile susținătoare ale cauzei românești, alte personaje ale suitei generalului Pruneau:

²¹ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 355.

²² Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Témoignages français*, Bucarest, 1990, documentul XLIX, p. 246.

²³ *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoaștera ei internațională. 1918 Documente interne și externe, august 1918-iunie 1919*, III, București, 1986, doc. 559, p. 264-265.

²⁴ Pompiliu Ciobanu, *op. cit.*, p. 7, 49.

²⁵ *Ibidem*, p. 8.

²⁶ *Ibidem*.

șeful de Stat Major, maiorul de cavalerie Léon François Sagols, căpitanii Paul René Hardy și Lucian Paul Grech²⁷.

Colonelul Petrescu D. Tocineanu și însoțitorii săi, locotenent de rezervă Bojincă și sublocotenent Lucopol Ion, au fost admirabil primiți de fruntașii lugojeni. În cinstea lor a fost organizată reuniunea din 18 martie în localul *Concordia*. Relațiile cu generalul Farret au fost mai reci, datorită afinității pentru maghiari. Cei care polarizau în jurul generalului erau renumiți pentru atitudinile lor antiromânești: secretarul său, Kovacs Braun, subprefectul Aurel Issekutz, de origine armeană²⁸.

Se cuvine să evidențiem o altă reușită a intelectualității lugojene. Colegiul redacțional al *Drapelului* a dorit o dinamizare a relațiilor cu soldații francezi, oferindu-le acces la informațiile cu caracter general. Astfel a luat naștere rubrica în limba franceză: *Pentru prietenii noștri francezi*, începând cu numărul din 5/18 martie 1919: „... de astăzi prietenii noștri francezii vor găsi în gazeta noastră două coloane cu text francez. Noi vom încerca să cuprindem în ele ultimele știri din lumea întreagă, atât cât circumstanțele o permit, tot ceea ce se referă la Franța și la convorbirile de la (Conferința Păcii)”²⁹. Cele două coloane cu extrase din *Le Temps* au mai apărut încă un număr. Din 22 martie a fost publicat un supliment: *Drapelul* „Organe national politique roumain. Édition française pour nos amis et nos alliés”, detaliile fiindu-i prezentate de George Oprescu lui Valeriu Braniște: „Azi au apărut în *Drapelul* două coloane franceze. A fost material mult mai mult. De joi vom publica un supliment, căci este mult mai comod și în ce privește controlul vinderii foii, și din punct de vedere tehnic... Chiar și ofițerii francezi ne-au promis colaborarea lor”³⁰.

Sub zodia tristă Farret

Problemei reprezentării francezilor și a eficienței misiunii de interpunere în Banat i-a fost găsită soluția, aplicându-i-se un procent de originalitate.

²⁷ *Ibidem*, p. 36-50.

²⁸ *Ibidem*, p. 57.

²⁹ Aurel Galea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918 - 10 aprilie 1919)*, Târgu-Mureș, 1996, p. 282.

³⁰ Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național român (1918-1920)*, Cluj, 1985, p. 150.

Începând cu cea de a doua jumătate a lunii martie s-a conturat treptat un nou proiect referitor la Banat. Măsurile întreprinse până atunci s-au dovedit a fi deschizătoare de drum. Cu toate acestea, ridurile încheștării regionale nu au dipărut, iar asperitățile deveneau tot mai pronunțate la nivelul relațiilor diplomatice. Stabilirea liniei de confiniu între sârbi și români încrâncena discursurile în comisia Tardieu. Totul gravita în jurul găsirii argumentului revelator și indubitabil. În acest context apare, cu titlu de provizorat, proiectul Zonei de Ocupație Franceză, ce urmărea consolidarea misiunii în Banat.

Inițiativa a venit chiar din partea guvernului francez, releul fiind și de această dată generalul Franchet d'Esperey. Ca element legitimator a fost ales textul convenției belgrădene, ce conferea Aliaților dreptul de a prelua controlul asupra oricărui teritoriu strategic sau spațiu de înfruntare³¹. Instrucțiunile primite de generalul francez au fost foarte clare: „Cu scopul de a evita orice conflict între sârbi și români în regiunea Banatului” va fi creată o zonă ocupată doar de trupe franceze, cu excluderea oricăror altora³².

Decizia finală a fost luată de conivență cu guvernul sârb și apoi transmisă generalului Farret, prin nota informativă din 15 martie a comandantului Armatei franceze din Ungaria, Paul de Lobit³³. Cu două zile înainte, acesta îl înștiințează pe comandantul celei de a 11-a Divizii coloniale asupra atribuțiilor sale. În zona cuprinsă între linia Orșova-Lugoj-Lipova și limita estică a comitatului Caraș va exercita „un control general, atât din punct de vedere militar, cât și din punct de vedere administrativ”³⁴. De asemenea, va putea trimite ofițeri în misiune de constatare sau de mediere, la nord de Mureș, pe o rază de 20-25 kilometri, cu un număr redus de însoțitori³⁵. Definiții pentru această misiune sunt: „ocuparea zonei cu scopul de a asigura aici ordinea și liniștea; interzicerea oricărei trupe sârbe, române, maghiare și în principiu militarilor izolați aparținând acestor naționalități să pătrundă în această zonă; asigurarea desfășurării activității comandamentului teritorial”³⁶. Generalul Farret anunță în mod oficial decizia,

³¹ Ion Țepelea, 1919, *O campanie pentru liniștea Europei*, Cluj, 1995, p. 35.

³² George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions concernant l'institution de l'administration roumaine dans le Banat*, în *AIIA Cluj*, XXXV, 1996, p. 459.

³³ Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *Prezența militară franceză și administrația Banatului (noiembrie 1918- august 1919)*, în 1918. *Sfârșit și început de epocă*, coord. Corneliu Grad, Vasile Ciubotă, Zalău, Satu-Mare, 1998, p. 390.

³⁴ Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *La consolidation de l'union*, documentul LI, p. 260-261.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 459.

venită pe filieră pariziană, abia în 21 martie, adresându-o prefectului Lugojului, în vederea executării, comandantului diviziei Moravei cu titlu informativ, iar comandantului Armatei Ungariei cu titlu de dare de seamă, populația urmând să afle din presă³⁷.

Noile îndatoriri reclamau prezența generalului Farret și a Statului său Major la Lugoj, unde începând cu 22 martie s-a și instalat. Vestea schimbului de ștafetă dintre garnizoana franceză a colonelului Lemoigne și cea a noii autorități militare a fost anunțată în ziarul *Drapelul*, în numărul 28 din 13/26 martie 1919³⁸.

Acesta câștigase deja reputația unui simpatizant al cercurilor elitiste maghiare. Trecând prin experiența relaționării cu generalul francez, Aurel Cosma l-a avertizat pe Valeriu Braniște în privința metehnelor acestuia și riscurile la care ar putea să îi expună. Farret nu s-a dezis de eticheta de filomaghiar, inspirând românilor neîncredere și stârnind nemulțumirea acestora. Relația a fost compromisă de la început, datorită refuzului lui Farret de a accepta ca reședință casa episcopului unit, Traian Frențiu³⁹.

Generalul francez a pășit în arena vieții politice lugojene pe 23 martie. Prin ordinul emis atunci a făcut cunoscute regulile jocului, a comunicat principiile după care urma să funcționeze Zona de Ocupație Franceză. Aria de răspândire a noii autorități îngloba aproape în întregime județul Caraș-Severin și partea nordică a județului Timiș. Clepsidra a fost răsturnată încă din ajun, din 22 martie, orele 12.00⁴⁰. Ancorarea proiectului francez în realitățile bănățene a avut drept consecință crearea unei singure unități politico-administrative, cu denumirea de județul Lugojului⁴¹. Acesta a fost împărțit în patru cercuri și cincisprezece circumscripții, numite plăși. Fiecare cerc urma să fie condus de un comandant cercual, iar autoritatea la nivelul plășii era deținută de un căpitan, funcționarii

³⁷ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 125.

³⁸ Schimbul garnizoanei franceze, „Vineri s-a îndepărtat din orașul nostru o mare parte din garnizoana franceză, ce a fost la noi la Lugoj. Ne pare rău că așa de curând a trebuit să ne părăsească dimpreună cu simpaticul colonel Lemoigne, căci începuserăm să ne dedăm bine laolaltă. În locul lor au sosit la noi, sâmbătă, generalul de divizie Farret dimpreună cu tot statul său major. Sperăm că și nou veniții se vor afla destul de bine la noi. În credința și cu dorința aceasta, îi salutăm în mijlocul nostru: «Bine ați venit!»”, în *Drapelul*, 1919, nr. 28 din 13/26 martie, p. 3.

³⁹ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 459.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 460.

⁴¹ Tatiana Duțu, *Situația Banatului la sfârșitul primului război mondial 1918-1920*, în *RI*, VII, 1996, 3-4, p. 193.

maghiari fiind menținuți pe posturi. Pe lângă aceștia, urmau să fie desemnați ofițeri francezi, coordonați de generalul Farret, ce cumula puterea executivă⁴². De asemenea, nicio numire sau revocare în/din funcții nu putea fi făcută fără acordul comandantului francez. „Un funcționar civil din Lugoj (actualmente vicecomitele de Lugoj, suplinind funcția de prefect) va fi singurul reprezentant admis al guvernului ungar pe lângă generalul comandant al celei de a 11-a Divizii de Infanterie Colonială..., Banatul ocupat urmând a face parte în continuare din teritoriul Ungariei până la decizia definitivă a Congresului de Pace”⁴³.

Un alt set de măsuri stabilea: instituirea cenzurii asupra publicațiilor; atribuțiile comandanților cercuali; dezarmarea gărzilor naționale, în special, și a populației, în general, indiferent de naționalitate; interzicerea purtării cocardelor naționale, cu excepția celei ungurești permisă funcționarilor și forțelor polițienești⁴⁴; organizarea reuniunilor doar cu acordul comandantului francez⁴⁵.

Ultimele precizări, mai ales cele care nuanțau caracterul național, au incarnat tot atâtea speranțe irosite pentru români. Cea mai vigilentă reacție a fost împotriva dezarmării/disoluției gărzilor naționale. Pe această linie s-au înscris numeroase proteste. De exemplu, Comandantul Gărzii Naționale Române din Jupa, Dimitrie Drăgulescu, având împuternicirea locuitorilor, a cerut preturii anularea ordinului de desființare⁴⁶.

După o consultare de principiu cu vicecomitele Aurel Issekutz, generalul Farret a emis Ordonanța numărul 418/2. Aceasta a fost publicată în ziarul *Drapelul* din 25 martie/5 aprilie și de către Issekutz sub forma unui Comunicat în limba germană, pe 28 martie⁴⁷. Noutatea acestui document o reprezintă delimitarea clară a teritoriului și configurarea structurii celor patru cercuri Lipova, Reșița, Lugoj și Orșova. De asemenea, sunt enumerate cele cincisprezece plăși împreună cu localitățile aferente⁴⁸: Bega, Bozovici, Buziaș, Făget, Caransebeș, Lipova, Lugoj, Mureș, Orșova, Reșița, Anina, Timiș, Recaș,

⁴² *Ibidem*.

⁴³ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 460.

⁴⁴ *Drapelul*, 1919, nr. 32 din 23 martie/5 aprilie, p. 2.

⁴⁵ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 460.

⁴⁶ Ioan Munteanu, Vasile Mircea Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul și Marea Unire 1918*, Timișoara, 1992, p. 316-317.

⁴⁷ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 461.

⁴⁸ În urma înțelegerii cu prefectul Issekutz, patru zile mai târziu se renunța la districtul Aradul-Nou, fără a fi expuse motivele. cf. A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 53.

Teregova și Aradul Nou. (Vor fi incluse în întregime zonei franceze de ocupație doar plășile Bega, Bozovici, Făget, Cransebeș, Lipova, Lugoj, Mureș, Timiș și Teregova, restul doar parțial)⁴⁹.

Limitele zonei au fost: în est, Orșova, granița românească și apoi cea a comitatului Hunedoara până la Mureș, în nord, cursul râului până în punctul situat la 4 kilometri nord de Aradul Nou, în vest o linia ce includea localitățile: Aradul Nou, Recaş, Hitiaș, Buziaș, Silagiu, Vermeș, Valeapai, Bărbosu, Moniom, Lupac, Clocotici, Gârliște, Anina, Slatina, Sasca Română, Sasca Montană, până pe Clisura Dunării⁵⁰.

La Lipova, reședința cercului eponim, a fost trimis colonelul Guespereau, comandantul regimentului de spahii marocani, urmând a-și exercita autoritatea asupra plășilor Lipova, Mureș și Arad. În decembrie 1918 – ianuarie 1919, acesta a făcut parte din Statul Major al generalului Jouinot-Gambetta, aflat în Timișoara.

Plășile Reșița și Anina vor fi tutelate de căpitanul Serrard, comandant al artileriei din Reșița. Ulterior, șeful batalionului din acest cerc, maiorul Erhard, l-a înștiințat pe generalul Farret în privința unui incident mai deosebit care s-a petrecut la Reșița pe 12 aprilie. Specificitatea incidentului reiese din contactul francezilor, în calitate de învingători, cu susținătorii Germaniei învinse. După ora închiderii cinematografului, într-o cafenea, un anume Ludicar Guertav, funcționar al serviciului de finanțe, i-a determinat pe cei trei ofițeri prezenți să asiste la un moment neplăcut. Acesta a strigat în mai multe rânduri „Trăiască Germania!”, iar la somația de a înceta a răspuns cu intonarea cântecului *Deutschland über alles!*. Hotărârea generalului Farret a prevăzut concedierea funcționarului și escortarea sa în afara zonei de ocupație franceză. Pentru ca incidentul să nu se transforme într-un precedent, generalul a solicitat publicarea pedepsei întru înștiințarea populației plasate sub controlul său administrativ⁵¹.

Cel care, cu două luni în urmă, își făcuse intrarea triumfală în Lugoj, colonelul Henri Lemoigne, a fost numit la Orșova. Din calitate de comandant al celui de al 35-lea regiment colonial va controla desfășurarea evenimentelor în plășile Orșova, Teregova și Bozovici. Instalarea trupelor franceze la Teregova s-a înscris în tonul general al ritualului entuziast de primire: întâmpinarea la gară de către intelectuali, preoți și țărani, drapele românești și franceze, cuvântări,

⁴⁹ S.J.T.A.N., Fond. *Prefectura Județului Timiș-Torontal*, dosar 11/1919, f. 26.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 106-107.

îmnuri naționale intonate de fanfară⁵². Instalarea propriu-zisă a francezilor în localitățile bănățene în baza noii realități administrative a fost precedată de „asigurarea zonei”, adică de o atentă inspectare a localității și a împrejurimilor, a populației, a instituțiilor și a comercianților. Astfel a fost posibilă identificarea, într-o băcănie din Mehadia, a unui kilogram și jumătate de bomboane, achiziționate încă din 1917 de la Orșova, cu inscripții propagandistice împotriva aliaților englezi⁵³. Este o dovadă a faptului că propaganda a avut ecouri în cele mai variate sectoare și a folosit cele mai non-convenționale mijloace, în acest caz, cele alimentare.

Se păstrează o serie de dări de seamă cu privire la sosirea francezilor în plasa Orșova și plasa Bozovici. La Liubcova (Liubkova în documentele franceze), localitate din plasa Orșova, s-a creat, la 23 martie, un post mic, format dintr-un subofițer și zece soldați. Aprovizionarea acestora se făcea dinspre sediul de plasă, cu vaporul pe Dunăre până la Drincova, apoi cu mașina. Instalarea francezilor în zonă a echivalat cu evacuarea jandarmeriei sârbe⁵⁴.

Mult mai complexă este darea de seamă privind implementarea noii ordini la Bozovici. Fiind sediul plășii, înființarea postului a durat două zile, respectiv 23 și 24 martie, detașamentul fiind format dintr-un ofițer și 50 de soldați. Surprinzător este faptul că sârbii și-au păstrat pozițiile, fiind chiar superiori din punct de vedere numeric (2 ofițeri și 80 de soldați) francezilor în ciuda scopului inițial al proiectului Zonei de Ocupație Franceză de a nu permite imixtiunea altor trupe. Același raport ne oferă informații cu privire la serviciul medical, oferit de doctorul Freireich, care asigură medicația și îngrijiri gratuite pentru militarii francezi, cât și date importante privind aprovizionarea. Este pusă în evidență prosperitatea zonei, în ciuda anilor de război: se găseau ovine, petrolul și grânele fiind suficiente. Singurele produse care lipseau erau zahărul, cafeau și vinul⁵⁵.

⁵² *Drapelul*, 1919, nr. 29 din 16/29 martie, p. 3. „... sosirea trupelor de ocupație franceze a fost sărbătorită acolo în mod deosebit de amical. Spre întâmpinare a ieșit la gară, întreaga inteligență română, împreună cu țăranii, în frunte cu preoții din Teregova și în jur cu drapele românești și franceze. S-au rostit cuvântări de primire și de salut, iar fanfara a intonat îmnuri naționale. Intrarea trupelor în localitate s-a făcut între vii aclamațiuni”.

⁵³ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 206, „*À bas l'Angleterre!*”, „*Jos Anglia!*”.

⁵⁴ *Ibidem*, c. 204.

⁵⁵ *Ibidem*, c. 204-205. Raportul conține și o listă a alimentelor ce puteau fi procurate din zonă, însoțite de prețuri. Astfel, carnea de vită costa 14,16 cor./kg., cartofii 60,90 cor./kg., fasolea 5 cor./kg, făina 3,70 cor./kg, grăsimea de porc 30 cor./kg., iar sarea 2,20 cor./kg.

Cercul Lugoj i-a revenit maiorului Papillon, comandantul celei de a 21-a trupe de artilerie. Acesta va veghea asupra următoarelor unități administrative: Lugoj, Buziaș, Făget, Bega, Timiș, Caransebeș și Recaș, cu excepția orașului Caransebeș⁵⁶. La nivelul localităților comanda trupelor franceze a revenit ofițerilor: Audormet pentru Recaș, Jacquel pentru Buziaș, și nu în ultimul rând, Imbert în Lugoj⁵⁷.

Noua structură a plășii Făget a făcut posibilă, de altfel, și intrarea în localitate a trupelor franceze, formate din marocani. Tabăra lor a fost instalată pe locul vechiului târg⁵⁸, conducerea fiind asigurată de ofițerul Durand⁵⁹.

Justificarea creării acestei zone franceze de ocupație acționează pe două paliere: unul militar, de altfel declarat, și un altul politic, intuit din conținutul ordonanței. Demersul militar a fost întrutotul justificat prin restaurarea ordinii în vederea normalizării funcționării serviciilor publice. Referitor la cel politic, identificăm incongruența între ceea ce dorea guvernul francez și gradul de aplicabilitate la nivel local. Astfel, Parisul căuta să echivaleze situația concretă din Banat cu evoluția discuțiilor Conferinței de pace, în tonul general al unui context internațional mai amplu.

Făcând abstracție de prevederea belgrădeană cu privire la apartenența teritoriului Banatului la Ungaria, s-a dorit scoaterea acestui ținut de sub controlul statului maghiar⁶⁰. În fapt, această prevedere ar fi trebuit să permită instalarea funcționarilor români numiți de Consiliul Dirigent. Prietenia generalului Farret cu vicecomitele Aurel Issekutz și influența celorlalți din anturajul său nu au făcut decât să întârzie cursul firesc al evenimentelor. Controlând zona, generalul francez a realizat în textul ordonanței o breșă: în revocarea sau numirea funcționarilor era necesar acordul său. Prevederea aceasta nu făcea decât să justifice și să consfințească așteptările maghiarilor. În nota cu numărul 235 trimisă lui Ionel I. C. Brătianu la Paris la sfârșitul lunii martie, Iuliu Maniu sesiza faptul că noua autoritate franceză din Banat permitea maghiarilor să revină în prim planul vieții politice locale⁶¹.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ S.J.T.A.N., Fond. *Pretura Plasei Lugoj*, dosar 13/1919, f. 7.

⁵⁸ Dumitru Tomoni, *op.cit.*, p. 35.

⁵⁹ S.J.T.A.N., Fond. *Pretura Plasei Lugoj*, dosar 13/1919, f. 7.

⁶⁰ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 461.

⁶¹ General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)*, București, 1997, p. 334.

Astfel, nemulțumirile bănățenilor își aveau sursa vizibilă, precis reperabilă, în activitatea generalului francez Léon Farret. Pe lângă elementele deja identificate ale atitudinii sale, inclusiv inițiativele lunii aprilie au decurs din simpatia sa față de maghiari. Astfel, jandarmeria a fost lăsată sub controlul maghiarilor⁶², fapt consemnat și în jurnalul generalului Berthelot. În acest sens există un document: *Instrucțiune privind funcționarea poliției și a jandarmeriei ungare în Zona Franceză de Ocupație a Banatului*, purtând data de 31 martie 1919⁶³. Se oferă o organizare apropiată de cea precedentă, fiind incluse deopotrivă detalii specifice ce țin de noua realitate. Particularitatea o reprezintă plasarea acestei decizii, exploatate în folosul maghiarilor, chiar la începutul misiunii sale la Lugoj, ceea ce i-a rezervat lipsa de popularitate în rândul românilor. Documentul a fost împărțit în patru părți referitoare la: poliție și jandarmerie, autoritățile vamale, atribuțiile noilor funcții și autoritatea generalului. Astfel, sunt direct vizate poliția municipală din Lugoj și Caransebeș și legiunile de jandarmerie ce acționau în comitatul Caraș-Severin. Pe 2 aprilie a fost atașată o anexă, în care erau trecute comparativ, ante și post, comunele cercurilor și forțele de ordine. Astfel, în cercul Lugoj situația rămânea neschimbată, dar în Caransebeș și Orșova chiar se înregistra un număr mai mic de jandarmi maghiari. Singurul cerc în care s-au suplimentat forțele de ordine a fost Lipova, această modificare putând fi pusă pe seama creșterii tensiunilor de o parte și de alta a Mureșului⁶⁴.

Se menționa faptul că partea comitatului Timiș, integrată în zona de ocupație franceză, nu intra sub incidența acestui document, acolo nemaieexistând jandarmerie⁶⁵. Se demonstrează faptul că raportul pune în perspectivă interesele cercurilor maghiare, fiind mai degrabă un compromis local, o simplă modificare de convenție sau de registru. Astfel, legiunile de jandarmerie ale comitatului Caraș-Severin, respectiv cea din Lugoj, comandată de un maior, cea din Caransebeș, coordonată de un căpitan, și cea de la Orșova, aflată în tutela unui maior, au fost anterior plasate sub ordinele directe ale unui locotenent-colonel din Szeghed. Prin noua modificare, acestea au trecut în subordinea maiorului comandant al legiunii de jandarmerie din Lugoj, cel care urma să preia comanda tuturor forțelor poliției militare din zona ungară și zona franceză. Această nouă

⁶² Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 162.

⁶³ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 68.

⁶⁴ *Ibidem*, c. 69.

⁶⁵ *Ibidem*, c. 68.

funcție a primit titlul de Comandant superior al jandarmeriei, aflat la dispoziția Generalului comandant al teritoriului, căruia îi prezenta zilnic executarea îndatoririlor⁶⁶.

În privința forțelor grănicerești, a fost menționat detașamentul de la Orșova și vameșii de la Lugoj aflați în subordinea inspectorului de finanțe, cu atribuții în supravegherea și combaterea contrabandei de la frontieră⁶⁷. Doar forțele polițienești erau în subordinea directă a ofițerilor francezi, la Lugoj serviciul militar fiind asigurat de comandantul Blanchère.

Chiar și Otto Roth a reușit să își rezerve un loc privilegiat în preajma lui Farret. În raportul din 6 aprilie al maiorului Dumitru Oancea către președintele Consiliului Dirigent, ne este înfățișată intenția lui Roth: crearea unei republici bănățene sub protectoratul Ungariei și Franței. În schimb se oferea să urgenteze înapoierea prizonierilor francezi⁶⁸.

Acesta a străbătut nestingerit Banatul ajungând la Lugoj, deși era consemnat la domiciliul său din Arad. Spre sfârșitul lunii aprilie, Farret l-a însoțit pe protejatul său la Belgrad, pentru a-și promova proiectul republicii bănățene. Din Caransebeș au fost retrase pentru scurt timp trupele franceze aflate sub comanda ofițerului Boissier, lăsându-se conducerea orașului în grija unui sfat muncitoresc, format din socialiști maghiari și germani. Din cauza nemulțumirilor caransebeșenilor, francezii au revenit în oraș⁶⁹.

O altă măsură iresponsabilă a generalului a fost cea a întreruperii traficului feroviar pe ruta Lugoj-Ilia. Incapacitatea de promova un dialog al tuturor naționalităților și faptul că s-a erijat într-un exponent al cercurilor influente maghiare i-au atras și criticile francezilor. Astfel, îndepărtarea generalului Farret a devenit un postulat al intelectualilor lugojeni. În scrisoarea lui George Dobrin către Valeriu Braniște observăm poziția fermă împotriva „...comportamentului incorect al generalului francez... Încercați totul și faceți în așa fel încât domnul general Farret să fie îndepărtat. Cu astfel de oameni nu poate fi vorba de preluarea direcției sarcinilor publice, de care s-a vorbit atât de mult”⁷⁰.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Pompiliu Ciobanu, *op. cit.*, p. 27.

⁶⁹ Radu Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, 1993, p. 164-166.

⁷⁰ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 459-460.

De asemenea, colonelul Petrescu Tocineanu, ofițerul de legătură român de la Lugoj, a trimis la Paris, lui Ionel I. C. Brătianu, un raport al situației nevralgice create de generalul francez, sugerând înlocuirea lui⁷¹. A fost amintit în raport și memorandumul lui Otto Roth către generalul Franchet d'Esperey, asupra constituirii unui Banat independent sub protecția trupelor franceze⁷².

Datorită inconsecvenței sale față de politica Parisului, a turpitudinii morale cuplată cu iresponsabilitate, generalul Farret a fost rechemat în Franța, cea de a II-a Divizie de Infanterie colonială fiind dizolvată începând din 15 aprilie. Deoarece decizia superiorilor francezi a fost justificată prin „concediu de odihnă”, Farret și-a prelungit șederea la Lugoj până spre sfârșitul lunii⁷³. Simpla sa prezență și măsurile luate anterior de acesta îi erau suficiente vicecomitelui pentru a se justifica în noile decizii. Pe 25 aprilie, Issekutz i-a scris primarului Lugojuului că ar trebui adusă la cunoștința cetățenilor o dispoziție a comandantului Farret, privind interzicerea purtării oricărui fel de însemn sau steag ce ar putea indica apartenența la o naționalitate sau la un partid politic anume⁷⁴.

Concomitent este validată cererea maiorului Oancea de a reveni pe front în contextul confruntării dintre armata română și cea ungară. La Timișoara a fost transferat colonelul Petrescu D. Tocineanu, în timp ce pentru comandamentul francez din Lugoj a fost desemnat, ca ofițer român de legătură, maiorul Pop. A fost trimis de asemenea și un ofițer român pe lângă armata franceză din Belgrad, în persoana maiorului Dumitriu Haralambie⁷⁵.

Întreaga lună mai a stat sub semnul înnoirii, al schimbărilor de ștafetă, a reparării situației din Banat. Evoluția evenimentelor în spațiul controlat de generalul Berthelot a devenit delicată, determinându-l pe acesta să-și declare misiunea încheiată. Factorii decizionali din Paris erau emitenții unui ansamblu de practici și idei rupte de realitatea concretă. De asemenea, lipsea timpul necesar asimilării și contopirii contrariilor. În jurnalul său, generalul francez se plângea de „politica de șicane” practică de Stephen Pichon, ministrul Afacerilor externe, și de „deciziile enervante” în privința Transilvaniei luate de comandantul

⁷¹ Pompiliu Ciobanu, *op. cit.*, p. 52.

⁷² *Ibidem*, p. 53.

⁷³ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 459.

⁷⁴ S.J.T.A.N., Fond. *Pretura Plasei Lugoj*, dosar 13/1919, f. 8.

⁷⁵ Pompiliu Ciobanu, *op. cit.*, p. 49, 67.

Armatelor Aliate din Orient, Franchet d'Esperey, care încă din februarie și-a mutat cartierul general de la Salonic la Constantinopol⁷⁶.

În timp ce generalul Graziani era acreditat la București în locul generalului Berthelot, la Belgrad era investit generalul Humbert în locul lui Henrys⁷⁷. Însă cea mai mare rezonanță pentru Banat a avut-o instalarea generalului Charles de Tournadre, cu un mandat emis direct din Paris. În urma disoluției celei de a II-a Divizii de Infanterie Colonială, pe 27 aprilie a fost creat un comandament administrativ cu denumirea de *Cercul Lugoj*⁷⁸. Lugojul și-a întâmpinat oaspetele după același tipar al ospitalității, în onoruri muzicale. Un temei suficient pentru ca bănărenii să-i valideze pe deplin misiunea l-a reprezentat faptul că acest coleg de școală al lui Henri Berthelot a proiectat și a afișat încă de la început, spre deosebire de predecesorul său, generalul Farret, o atitudine binevoitoare cauzei românești.

Dacă cercurile diplomatice pariziene au dorit îmbinarea unor acțiuni militare și a unor măsuri politico-administrative, care să individualizeze misiunea franceză și să-i asigure un caracter preventiv împotriva frustrărilor și violențelor postbelice din Banat, atunci eșecul se datorează alegerii neinspirate în persoana generalului Farret, care a favorizat intrigile maghiare, a determinat dezvoltarea unei atitudini de reticență din partea românilor și de nesupunere din partea sârbilor. Reparația va veni în luna mai 1919, prin căutarea unui model alternativ, cel al generalului Charles de Tournadre.

⁷⁶ General Henri Berthelot, *Jurnal și corespondență. 1916-1919*, Cluj, 2000, p. 352-353; Pierre Gosa, *Un maréchal méconnu. Franchet d'Esperey. Le vainqueur des Balkans 1918*, Paris, 1999, p. 253.

⁷⁷ *Documente din arhivele franceze referitoare la primul război mondial*, București, 1983, p. 344.

⁷⁸ Pompiliu Ciobanu, *op. cit.*, p. 61.

LA MISSION FRANÇAISE D'INTERPOSITION AU BANAT:
MARS-MAI 1919

Résumé

Dans les mois de mars – mai 1919 l'intervention alliée, exécutée par l'Armée française d'Orient, s'est métamorphosée dans une mission militaire d'interposition qui, à part le rétablissement de la paix, assume aussi un contrôle administratif du territoire du Banat.

Parmi les premiers rôles de la mission sont le maintien et le rétablissement de l'ordre, ainsi que la fonction de police internationale accomplie par la réquisition d'armes et de munitions.

À Timișoara, le principal pôle urbain de la province, se sont configurés deux centres d'autorité : l'un serbe et l'autre français. Justifiant leurs actions par le texte de la convention de Belgrade, les serbes ont multipliés les réquisitions qui s'apparentent à un véritable pillage. Dans le contexte de la guerre roumano-hongroise qui rend vulnérables les frontières convenues par les articles de l'armistice et en tenant compte des pourparlers de Paris, les Alliés ont réclamé le droit d'occuper tout territoire stratégique ou espace d'affrontement pour réaliser le projet de la Zone d'Occupation Française, sous la commande du général Léon Gaston Jean-Baptiste Farret.

À la fin du mois de mars se réalise le transfert de la 11 Division d'Infanterie Coloniale à Lugoj et la nouvelle unité administrative est divisée en quatre cercles et quinze circonscriptions. Sous l'influence de la élite hongroise, le général Farret institue quelques mesures qui provoque la réticence et le mécontentement des roumains et l'insoumission des serbes: l'introduction de la censure sur les publications, le désarmement des unités militaires nationales, l'interdiction de toutes enseignes nationales, la surveillance particulière de toute réunion nationale ou culturelle, la réorganisation de la gendarmerie hongroise. Les protestations fermes des intellectuels roumains ont déterminé le remplacement du général Farret.

ACTIVITATEA EXTRAȘCOLARĂ A STUDENȚILOR DIN CADRUL ACADEMIEI TEOLOGICE DIN CARANSEBEȘ (1927-1948)

*Ana-Carina Babeu**

Cuvinte cheie: Academie Teologică, activități extrașcolare, serbări cultural-religioase, excursii, acte caritabile

Mots clé: Académie Théologique, activités parascolaires, fêtes culturelles et religieuses, visites, des actes de charité

Învățământul teologic din Caransebeș s-a remarcat prin intermediul Institutului Teologic Diecezan, care și-a început activitatea în anul 1865, prin mutarea la Caransebeș a secției române din cadrul Institutului de la Vârșeț, un rol important în acest sens avându-l episcopul Ioan Popasu¹. Prezența unor profesori ca: Gheorghe Peștean, Andrei Șaguna, Ignatie Vuia, Filaret Musta, Mihai Velcean, Ioan Mihailoviciu, dr. Iosif Iuliu Olariu a contribuit la afirmarea acestei instituții.

Asfel, în anul 1927 s-a trecut la o nouă etapă în dezvoltarea învățământului teologic, episcopul Traian Iosif Bădescu implicându-se în transformarea acestui institut în academie „... elaborând un regulament conform cerințelor actuale complectând programul de studii cu obiecte noi încurajând mai ales studiul Bibliei...”².

Întreaga activitate a acestei instituții s-a desfășurat sub îndrumarea Ministerului Instrucțiunii (1921-1929), Ministerului Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor (1929), Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor (1930-1932), Ministerului Instrucțiunii Publice al Cultelor și Artelor (1933-1936),

* Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale, Str. Șesul Roșu, nr. 12, Caransebeș, e-mail: carina_babeu@yahoo.com

¹Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale, Colecția de documente Nicolae Cornean- *Monografia Eparhiei Caransebeșului*, inv. 119, dos 1/1939, p. 65 (în continuare SJAN CS).

² *Foaia Diecesană*, Caransebeș, XLVIII, 1933, nr. 43, p. 4

Ministerului Educației Naționale (1936-1941), Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor (1941 -1944), Ministerul Cultelor (1945-1948) și a Episcopiei Caransebeșului, față de care era direct subordonată.

Se impuneau aceleași condiții de înscriere la toate academiile teologice din Mitropolia Ardealului: Caransebeș, Sibiu, Arad, Oradea și Cluj. Se solicitau următoarele documente: certificat de naștere eliberat de parohie, dar și de la Oficiul Stării Civile, diploma de bacalaureat sau de absolvire a seminarului teologic, certificatul medical de la medicul de circumscripție, recomandări, o dovadă de la autoritatea comunală sau polițienească referitoare la prestarea unei munci în folosul obștesc, declarații ale părinților în legătură cu posibilitatea întreținerii copiilor în cadrul internatului³.

Cum fiecare instituție de învățământ superior avea autonomie, sumele taxelor erau stabilite de fiecare academie în parte. Taxele nu erau fixe, ci se modificau în fiecare an, datorită fluctuației prețurilor. Sumele plătite de studenți erau diferite și pentru anii de studiu. În anul 1941, la Academia Andreiană din Sibiu studenții din anul I plăteau o taxă de înscriere de 925 lei și 1508 lei pentru cărți didactice, pe când studenții din anii II-III-IV plăteau 790 lei taxa de înscriere, iar pentru cărți didactice cei în anul II de studiu plăteau suma de 1512 lei , studenții din anul III plăteau 1513 lei, iar cei din anul IV suma de 1251 lei⁴. Consiliul profesoral din cadrul Academiei Teologice din Caransebeș, întrunit în ședința din 6 mai 1942 a adus la cunoștința Consiliului Eparhial taxele stabilite pentru anul școlar 1942/1943: 300lei – taxa de didactru, 200 lei – Fondul de ajutorare Ioan Popasu, 100 lei – mobilier, 200 lei - înscriere, 300 lei - vizita medicală, 100 lei – Societatea de Lectură I. Popasu ș.a.m.d⁵.

Cursurile Academiei Teologice au fost frecventate de studenți ce proveneau atât din zone rurale: Șura Mare (jud. Sibiu), Cârbești, Ciuperceni (jud.Gorj), Sânmihaiul Român (jud. Timiș-Torontal), Dâncu (jud. Cluj), Pleșești (Râmnicu Sărat), Hodac (jud. Mureș), Ghimbav (Brașov), Sârbi (jud. Hunedoara), Braniște (Vlașca), Corlățel (jud. Mehedinți), Poplaca(Sibiu), Buceșnița, Ieșelnița, Zăguzeni, Macoviște, Cireșa, Mehadia, Bogâltin, Teregova (jud. Severin), Comorâște, Greoni, Apadia, Pătaș (jud. Caraș), cât și urbane: Caransebeș, Lugoj, Reșița, Oravița, Timișoara, Cluj, Târgoviște. Nu trebuie

³ *Ibidem*, nr.32, p. 1.

⁴ SJAN CS, fond *Academia Teologică Caransebeș* , inv. 1076, dos. 35/1941-1946, p. 1.

⁵ *Ibidem*, dos. 2/1927-1948, p. 77.

neglijată nici prezența studenților de origine română din străinătate, astfel, din Iugoslavia în anul școlar 1930-1931 erau înscrise 10 persoane⁶, iar prin adresa Consiliului Eparhiei Ortodoxe Române a Caransebeșului către Direcțiunea Academiei Teologice se face cunoscut faptul că, pentru a veni în ajutorul Episcopiei misionare din America, s-a asigurat întreținerea gratuită în internatul diecezan a studentului de origine română George I. Radu din Wood Mountain, Sask, Canada, care avea „12 ani de școală - 8 ani de școală publică, 4 ani de high-school...”⁷.

Numărul persoanelor înscrise la Academia Teologică oscila permanent; dacă în anul școlar 1928/1929 erau 66 studenți, în anul școlar următor numărul a crescut la 85, pentru ca în 1936/1937 să fie înscrși doar 19 studenți. Un număr scăzut s-a înregistrat și în perioada celui de al II-lea război mondial, când, în anul școlar 1941/1942, frecventau cursurile 22 studenți.

Spre deosebire de Institutul Teologic unde durata de studiu era de 3 ani, în cadrul Academiei se studia 4 ani, se susțineau două examene generale, față de un examen de absolvire a Institutului Teologic. Primul examen avea loc după încheierea celui de al doilea an de studiu, când studenții erau testați la materiile: arheologie biblică, introducere în Vechiul și Noul Testament, limba evreiască, exegeza Vechiului și Noului Testament, istoria bisericii românești, tipicul și cântarea bisericească, iar la al doilea examen la sfârșitul anului IV de studiu din materiile: teologia fundamentală, teologia morală, catihetica, omiletica liturgică, pastorală, dreptul canonic, cântarea bisericească.

Prin decretul-lege pentru învățământul teologic și seminarial din 18 mai 1938 s-a aprobat academiilor teologice dreptul de a conferi titlurile de „licențiat și magistru în teologie”⁸. Deoarece au existat diferențe de salarizare între absolvenții institutelor și absolvenții academiilor teologice s-a permis absolvenților cu bacalaureat din cadrul institutelor de teologie să se înscrie la academiile teologice, pentru continuarea studiilor cu anul III și anul IV, susținând la sfârșitul anului III examenul general I, iar la sfârșitul anului IV - examenul general II.

Însă, potrivit noii legi de organizare a învățământului din 1942, doar Academia de Teologie din Sibiu a fost ridicată la rang universitar, primind dreptul

⁶ *Ibidem*, dos. 1/1927-1948, p. 8.

⁷ *Ibidem*, dos. 13/1936, p. 1.

⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 113, 19 mai 1938: Decretul- lege nr. 1960/18 mai 1938.

de a elibera diplome de licență, urmând ca și celălalte academii să obțină acest drept în urma îndeplinirii a două condiții: „de a avea profesori cu pregătire ca la universitate” și de „a primi și înscrie în Academii teologice numai studenți absolvenți ai Seminariilor și studenți cu bacalaureat...”⁹.

Dacă în cadrul Academiei Teologice din Caransebeș au activat profesori ca: dr. Petru Barbu- profesor titular definitiv cu o vechime în învățământ de 40 ani, protopresbiterul dr. Ștefan Pop- profesor titular definitiv, presbiterul dr. Dimitrie Cioloca - profesor titular definitiv, protodiaconul Ioan David- profesor provizoriu, diaconul dr. Zeno Muntean- profesor provizoriu, dr. Laurențiu Busuioc, dr. Gheorghe Cotoșman, iar elevii erau înscriși pe baza diplomelor de capacitate pentru învățători, a certificatelor ce atestau studii liceale, dar și a diplomelor de seminar sau de bacalaureat, au existat și unele situații în care erau acceptați și elevi absolvenți de 6 clase de liceu sau cu studii liceale, dar fără diplomă de bacalaureat, cu condiția completării ulterioare a studiilor cu bacalaureatul.

Activitatea desfășurată de studenții teologi nu se rezuma doar la prezența la cursuri sau la susținerea examenelor ci, prin diverse acțiuni, se implicau în viața religioasă, culturală sau chiar politică. Chiar în rapoartele întocmite de Direcțiunea Academiei Teologice și înaintate Consiliului Eparhial al Episcopiei Caransebeș, un capitol important era cel referitor la activitatea extrașcolară desfășurată în cadrul instituției.

Studenții, coordonați de profesori, participau la o serie de manifestări cu caracter politic și istoric ce se defășurau cu regularitate în fiecare an școlar: aniversarea nașterii regelui Carol al II-lea (în perioada 1930-1940), comemorarea mitropolitului Andrei Șaguna, serbarea zilelor de 1 Decembrie 1918, 24 Ianuarie 1859, 10 Mai 1877, 6 Iunie - ziua eroilor din Războiul de Independență și din Primul Război Mondial, 8 Iunie - ziua tineretului.

Programul susținut de Academia Teologică cu ocazia aniversării a 10 ani de la Unirea Ardealului și Banatului cu România s-a deschis cu o rugăciune rostită de studentul T. Teodorescu, urmată de un discurs al profesorului I. David, recitarea poeziei „Deșteptarea României”- V. Alecsandri și cântece interpretate de corul Societății Ioan Popasu și corul de soldați¹⁰.

⁹ SJAN CS, fond *Academia Teologică Caransebeș*, inv.1076, dos. 35/1941-1946, p. 2.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 8/1928-1943, p. 1.

În anul 1942, studenții au dat curs invitațiilor primite din partea Astrei - despărțământul Caransebeș, participând la conferința unde Prea Sfinția Sa Părintele Episcop Veniamin Nistor a prezentat lucrarea *Misiunea episcopului ortodox-român în Transilvania* la 1 februarie, în sala cinematografului Luna¹¹ și în 21 februarie, în sala de festivități a liceului Traian Doda, la conferința unde prof. univ. Petre Sergescu de la Extensiunea Universitară din Cluj a susținut lucrarea *Înfăptuirile Universității din Cluj*¹². Corul Academiei a fost solicitat să participe la o conferință a Astrei în 1 martie¹³. Studentul teolog I. B. Mureșan din anul IV s-a remarcat cu lucrarea *Istorie, duh și slovă bănățeană* la conferința Astrei din 25 aprilie¹⁴.

Un rol important l-au avut șezătorile culturale și religioase, unde s-a implicat majoritatea studenților teologi. Conducătorul șezătorilor culturale Sever R. Boșcaiu solicită prezența corului teologic condus de studentul Bocșan, la șezătoarea desfășurată în 13 februarie 1927, în sala Reuniunii de cântări, cu scopul de a contribui la „ridicarea nivelului șezătorilor”¹⁵. În anul 1942 s-au organizat mai multe șezători religioase în comuna Apadia, datorită manifestării lipsei de credință a locuitorilor, fapt constatat în urma unei misiuni religioase a reprezentanților Academiei¹⁶. Printr-o adresă din partea Primăriei Caransebeș s-a adus la cunoștința conducerii Academiei reînceperea activității Cercului Cultural din Caransebeș, începând cu data de 16 ianuarie 1944, organizându-se o șezătoare publică cu program de coruri, recitări, dansuri naționale și câte o conferință cu conținut patriotic, religios, sanitaro- educativ¹⁷.

Participarea studenților teologi la diverse serbări religioase a avut un rol important în pregătirea spirituală a viitorilor preoți. În 8 iunie 1933, studenții teologi dau curs invitației președintelui Comunității de Avere, Coriolan Buracu, participând la sfințirea drapelului Comunității¹⁸; în 22 februarie 1942 a fost organizată serbarea religioasă „Duminica Ortodoxiei” în sala cinematografului Luna¹⁹; oficierea unui *Tē Deum* la 26 octombrie 1944, pentru comemorarea

¹¹ *Ibidem*, dos. 11/1937-1944, p. 10.

¹² *Ibidem*, dos. 11/1937/1944, p. 14.

¹³ *Ibidem*, p. 18.

¹⁴ *Ibidem*, dos. 1/1928-1948, p. 108.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 15/1927-1928, p. 1.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 23/1927-1944, p. 13.

¹⁷ *Ibidem*, p. 15.

¹⁸ *Ibidem*, dos. 27/1927-1948, p. 22.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 11/1937-1944, p. 13.

eliberării Ardealului de Nord²⁰; organizarea unui parastas pentru pomenirea ostașilor căzuți pe câmpul de luptă, la catedrala Ortodoxă Română și la Biserica Unită²¹, iar în 30 ianuarie 1948 profesori, studenți, corul studenților teologi au participat la sfințirea capelei Academiei teologice²².

Un aspect care a contribuit la cizelarea comportamentului preoțesc a fost, potrivit corespondenței între Ministerul Justiției Direcțiunea Generală a Închisorilor și Academia Teologică Caransebeș, educația religioasă și morală efectuată de către studenții teologi în închisoarea din Caransebeș²³. În perioada 1941-1942 studenții conduși de părintele spiritual O. Tursa și profesorul C-tin Vladu au dezvoltat o activitate misionară printre deținuții penitenciarului. Trebuie precizat că studenții din anul IV puteau desfășura toate serviciile divine (vecernii, utrenii, liturghii), cu excepția spovedaniei.

Tot aici se pot înscrie și actele caritabile înfăptuite de studenții teologi: la 30 noiembrie 1928 s-a donat suma de 345 lei pentru ajutorarea basarabenilor²⁴, în august 1933 atât studenții cât și profesorii au donat suma de 600 lei pentru construirea unei biserici la Blaj²⁵, în noiembrie 1933 în urma susținerii unui concert la Obreja, o parte din venituri s-a depus pentru ridicarea monumentului funerar al lui Iosif Olariu²⁶, iar în urma vânzării a 30 măștișoare de către studenții teologi, suma a fost donată pentru construirea în Constanța a unui sanatoriu pentru luptătorii din Primul Război Mondial²⁷.

Evenimentele politice au avut un puternic impact asupra vieții studențești teologice. În urma instaurării regimului autoritar carlist și a înființării organizației Straja Țării, activitățile extrașcolare vor fi desfășurate de cohorta Academiei Teologice, condusă de rectorul Academiei. O astfel de activitate a avut loc în martie 1938 la serbarea „Ziua sădirii pomilor” în Caransebeș unde au participat: Cohorta Străjeri Eftimie Murgu, Stolurile de străjeri de la Școala Primară Mixtă, Școala de aplicație, Școala Normală de Băieți, Gimnaziul de fete, Liceul Traian Doda și Academia Teologică. Răspunsurile la serviciul divin

²⁰ *Ibidem*, dos. 16/1944-1945, p. 1.

²¹ *Ibidem*, p. 3.

²² *Ibidem*, dos. 5/1932-1948, p. 36.

²³ *Ibidem*, dos. 10/1928-1939, p. 4.

²⁴ *Ibidem*, dos. 23/1928-1943, p. 9.

²⁵ *Ibidem*, p. 13 v.

²⁶ *Ibidem*, dos. 5/193-1948, p. 2.

²⁷ *Ibidem*, dos. 23/1928-1943, p. 19.

au fost date de către studenții teologi sub îndrumarea prof. C-tin Vladu²⁸. Cohorta Academiei a organizat în 17 decembrie 1939 în sala cinematografului Luna, un concert de colinde cu prilejul comemorării a 70 ani de la înființarea Reuniunii Învățătorilor Români din Eparhia Caransebeșului, la care au participat ministrul Educației Naționale - Ion Nistor, membrii congresului învățătorilor din ținutul Timiș, toate autoritățile civile și militare²⁹.

În perioada celui de-al doilea război mondial, conform dispoziției emise de către Episcopia Caransebeșului în anul 1941³⁰, studenții teologi trebuiau să presteze în perioada vacanței de vară munci în folosul comunității (să se ocupe de estetica grădinii bisericii sau a școlii, a arterelor de comunicație din interiorul localităților natale, să contribuie la propaganda religioasă).

O altă formă de activitate extrașcolară a fost participarea la diverse concursuri. Aici se înscriu participările la concursurile anuale inițiate de Societatea Tinerimea Română-București între reprezentanții studenților de la Facultățile de Litere, Științe și Teologie de la toate Universitățile din țară. Printre premiați s-au numărat, în anul 1930, și studenții teologi din Caransebeș: Gheorghe Mitrică și Câmpean Ilie³¹.

Excursiile, taberele la care participau studenții teologi aveau în primul rând un rol educativ. Obiectivele turistice vizitate dezvăluie nu doar interesul pentru religie, dar și pentru istorie. Costurile erau suportate din fondul de excursie achitat anual de către studenți, dar banii mai proveneau și în urma susținerii unor concerte. În 1940 se aprobă de către Direcțiunea Academiei Teologice ca studenții teologi să participe la un pelerinaj la Alba-Iulia³². În anul 1946 studenții din anul IV Alexandrescu Mircea, Grama Petru, Graur Ion, Marinescu Virgil, Iliescu Dan au solicitat o adeverință privind calitatea de studenți teologi pentru a efectua o excursie ce avea ca obiectiv vizitarea mănăstirilor din Moldova, cu scopul edificării asupra vieții mănăstirești³³.

Pe lângă activitățile extrașcolare desfășurate în cadrul Academiei Teologice, studenții teologi erau membrii ai Societății de lectură Ioan Popasu, unde se implicau în diferite acțiuni religioase, culturale și științifice. Această

²⁸ *Ibidem*, dos. 1/1937, p. 14-15.

²⁹ *Ibidem*, dos. 1/1928-1948, p. 25.

³⁰ *Ibidem*, dos. 39/1941-1942, p. 4.

³¹ *Ibidem*, dos. 25/1927-1939, p. 27.

³² *Ibidem*, dos. 3/1933-1940, p. 10.

³³ *Ibidem*, dos. 6/1946, p. 1.

societate a fost înființată în 27 martie 1891 și a activat până în anul 1947, continuând activitatea culturală a Societății clericilor din cadrul Institutului Diecezan (din 1869). Scopul acestei societăți era religios, cultural, științific. Activitățile care se desfășurau erau diverse: întreținerea unei biblioteci și a unei săli de studiu, organizarea unor conferințe, concerte, excursii în țară sau străinătate³⁴. Prin intermediul acestei societăți s-au păstrat relații strânse cu alte societăți similare din țară, de la Cernăuți, Oradea, Arad, Cluj, București.

Studentii din cadrul Academiei Teologice Caransebeș au fost și autori și beneficiari ai acestor activități extrașcolare, experiențele dobândite urmând să-i ajute în munca depusă în întărirea legăturilor dintre divinitate și oameni.

Deși activitatea extrașcolară a studenților teologi a avut un rol important în lărgirea orizontului de cultură, în crearea condițiilor pentru desăvârșirea profesională, în recreerea și petrecerea organizată a timpului liber și, nu în ultimul rând, în asigurarea cadrului de exersare a diferitelor aptitudini, capacități, un aspect negativ a fost acela că învățământul chiar și cel religios a fost politizat, diversele activități culturale susținute de studenți fiind și un obiect de propagandă al unor regimuri politice.

³⁴ SJAN CS, fond *Societatea de lectură Ioan Popasu a studenților de la Academia Teologică Caransebeș*, inv. 1094, dos. 55/1939, p. 1.

L'ACTIVITÉ EXTRASCOLAIRE DES ÉTUDIANTS DE L'ACADÉMIE THÉOLOGIQUE DE CARANSEBEȘ (1927-1948)

Résumé

L'enseignement théologique de Caransebes est apparu dans le XIXème siècle, par l'intermédiaire de L'Institut Théologique Diocésain et de l'Académie Théologique. L'Académie Théologique de Caransebes a effectué son activité pendant la période 1927-1948, sous la responsabilité du Ministère de l'Éducation et par le Diocèse de Caransebes, qui était directement le responsable de celle-ci. Contrairement à l'Institut de Théologie où la durée des études était de 3 ans, dans le cadre de l'Académie, les études duraient 4 ans et prenaient en charge 2 examens généraux. Les étudiants provenaient des zones tant rurales qu'urbaine: de Caransebeș, Lugoj, Reșița, Oravița, Timișoara, Cluj, Târgoviște. Le travail des étudiants en théologie ne consistaient pas seulement à leurs présence aux cours ou aux examens. Les étudiants coordonnés par les enseignants participaient à des manifestation et à une série d'événements politiques et historiques qui se déroulaient régulièrement chaque année scolaire. En 1942, s'est déroulée la plupart des activités culturelles et religieuses où les étudiants théologiens ont pu participer, parmi lesquelles s'énumère la conférence Astra-Caransebes. Tout aussi importantes sont les rencontres culturelles et religieuses, la participation à diverses messes religieuses, l'implication dans l'éducation morale au cadre de la Prison de Caransebes, les gestes charitables, le travail pour le bénéfice de la communauté pendant la seconde guerre mondiale, la participation à divers cours, aux camps, aux excursions. En plus, à part des activités parascolaires menées dans le cadre de l'Académie Théologique, les étudiants en théologie ont été les membres d'une société de lecture Ion Popas, où ils se sont engagés dans diverses actions religieuses, culturelles et scientifiques. Les activités réalisées ont été diverses: l'entretien d'une bibliothèque et d'une salle d'études, l'organisation des conférences, des concerts, des visites du pays et à l'étranger. Grâce à ce groupe, ils ont gardé des liens étroits avec d'autres groupes similaires dans le pays, parmi lesquels Cernauti, Oradea, Arad, Cluj, Bucarest. Les étudiants de l'Académie Théologique de Caransebes ont également été bénéficiaires qu'auteurs de ces activités parascolaires, les leçons apprises ayant comme but de les aider dans leur travail sur le renforcement des liens entre la divinité et l'homme.

ORDINUL CĂLUGĂRIȚELOR BENEDICTINE
DE „SFÂNTA LIOBA”
ȘI ACTIVITATEA LOR LA TIMIȘOARA
(1929-1948)

*Claudiu Sergiu Călin**

Cuvinte-cheie: ordin călugăresc, benedictine, priorisă, activitate socială

Schlüsselworte: religiöser Orden, Benediktinerinnen, Priorin, Sozialarbeit

Acest tânăr ordin călugăresc, ce are la bază spiritualitatea Sfântului Benedict de Nursia (480-547), a fost fondat în Germania între anii 1920-1921, de către Sr. Maria Benedikta Foehrenbach (1883-1961), co-fondatoare fiind Sr. Dr. phil. Hildegardis (Liselotte) Wulff (8.09.1896 – 20.10.1961). Încă de la început cele două tinere aspirante la viața monastică și-au ales-o drept patroană pe Sf. Lioba, călugăriță benedictină de origine engleză, ce a trăit în secolul al VIII-lea în Germania, la Fulda, unde i-a fost sprijin sfântului Bonifaciu în evanghelizarea autohtonilor.

Pentru a putea fi considerate membre ale ordinului benedictin cele două tinere inițiatoare au urmat noviciatul în 1921 în abația benedictină Sf. Hildegard de la Eibingen, lângă Bingen. Deși au redactat deja în 1921 o primă constituție pentru ordinul nou întemeiat, ea a fost respinsă, într-o primă fază, la Roma. Din 21 martie 1927 călugărițele au obținut aprobarea oficială și recunoașterea din partea Romei prin sprijinul direct al arhiepiscopului Dr. Karl Fritz, de Freiburg in Breisgau. Benedictinele Sfintei Lioba deveneau astfel parte a marii familii benedictine, ca oblate¹, conviețuind conform spiritului și regulii sfântului

* Episcopia Romano-Catolică de Timișoara, Arhiva Diecezană Romano-Catolică de Timișoara (Archivum Dioecesanum Timisoarense[ADT]), Timișoara, Str. Augustin Pacha nr. 4, e-mail: duratti2002@yahoo.de.

¹ Oblatele sunt comunități de persoane, care fie respectă o regulă monastică de inspirație benedictină, fiind formate uneori din laici care încearcă să trăiască în societate valorile predicate de Sf. Benedict. Unele comunități sunt reunite în congregații care și-au adoptat o viață

Benedict, având totodată o activitate socială prevăzută în mod oficial în constituție².

Primele contacte cu Banatul. Demersuri pentru așezarea ordinului la Timișoara

Prezența la Timișoara a Călugărițelor Benedictine de Sf. Lioba este înregistrată pentru prima dată între 3-7 ianuarie 1928, când, la invitația centralei la nivel de țară a „Organizației pentru Misiuni Sociale” (Surorile Sociale, cu sediul în Timișoara-Iosefin), Sr. Hildegardis Wulff susține o serie de prelegeri cu caracter pedagogic la căminul timișorean „Banatia”. Desfășurate între orele 18 și 20, în fiecare seară, cursurile aveau ca teme: 3 ianuarie, „Adolescența”, 4 ianuarie, „Ce trebuie să știm despre tinerii cu tulburări psihice?”, 5 ianuarie, „Tendințe în pedagogia modernă”, 6 ianuarie, „Mișcarea pentru Tineret”, 7 ianuarie, „Tipuri de tineri moderni”. Organizatorii invitau în mod expres părinții, profesorii, educatorii, precum și cei implicați în munca social-pedagogică, să ia parte la prelegerile Sr. Hildegardis. Pentru buna desfășurare a acestora, dar și pentru conținutul lor, a garantat în fața autorităților guvernamentale deputatul minorității germane, dr. Franz Kräuter, care a și obținut la finele lui 1927, aprobările necesare liberei desfășurări de la ministrul de interne, I. G. Duca³.

O a doua serie de lecții a fost susținută de Sr. Hildegardis Wulff, între 25-28 octombrie 1928, în căminul „Banației”. Și de această dată „Organizația pentru Misiuni Sociale” a deținut patronajul manifestărilor, ele având ca subiecte: 25 octombrie, „Educația copilului mic”, 26 octombrie, „Educație spre a fi mamă și pentru maternitate”, 27 octombrie, „Importanța socială a educației religioase”, 28 octombrie, „Puterea educativă a Bisericii”. Cursurile au fost susținute de către episcopul Augustin Pacha, administrator apostolic de Timișoara, el obținând

călugărească cu clauzură, rugăciunea în comun a breviarului, dar și cu activități sociale, caritative și misionare (vezi Lexikon für Theologie und Kirche, 2009, Freiburg, Basel, Wien, v. VII, Maximilian bis Pazzi, p. 966).

² Hildegardis Wulff, Canadischer Brief gerichtet an die Benediktinerinnen von der heiligen Lioba in Deutschland, der Schweiz, Rumänien, Dänemark Belgien und Canada, manuscris redactat în 1960 și păstrat sub formă de copie dactilografiată și legată în ADT, Fond Ordine Călugărești, Subfond „Benediktinerinnen von St. Lioba”, Dosar „Tätigkeit und Korrespondenz 1929”, p. 3-14.

³ Arhiva Consiliului Național de Studierea Arhivelor fostei Securități (în continuare ACNSAS), Fond Penal, Dosar P.006171, (al Sr. Hildegardis Wulff), vol. 2, filele 1-2.

în acest sens aprobările Direcției Generale a Învățământului Particular din cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice, cu data de 5 octombrie 1928.

Documentele atestă însă faptul că mai sus amintitele conferințe și însăși organizarea lor se datorează faptului că episcopul Augustin Pacha avea o strategie bine definită în ceea ce privește munca pastorală, educativă pentru tinerele adulte, tinerele familii, femeile catolice și, în general, pentru tinerii diecezei. În scrisoarea nr. 1668 din 4 mai 1927 episcopul se adresa sorei Maria Benedikta Foehrenbach din Freiburg in Breisgau solicitându-i una sau două surori din congregație pentru a întemeia o mănăstire la Timișoara. Surorile ar fi fost implicate în ceea ce ierarhul numea: promovarea obligatorie și sprijinul acordat permanent vieții religioase și morale a diecezei. În mesajul său, Augustin Pacha amintea lipsa personalului specializat care să poată oferi ajutor practic și adesea călăuzire și în cele spirituale pe seama fetelor și femeilor germane, care și-au încheiat deja studiile medii și post-liceale. Întâi-stătătorul catolicilor bănățeni afirma c această ocazie că: „Lumea feminină este cu siguranță cea mai importantă susținătoare a spiritului religios și a muncii caritative”.

Doleanța episcopului era determinată și de faptul că, deși datorită grijii deosebite a înaintașilor săi pentru școlile de fete, la Timișoara existau renumite așezăminte de acest gen, totuși regulile monastice ale călugărițelor de Notre Dame – cele care asigurau acest tip de învățământ în capitala Banatului – nu le permit acestora a se implica în contactul direct cu familiile și într-o activitate socială articulată, bine organizată, conform unui plan. Pacha dorea ca surorile benedictine să viziteze familiile, ajutându-le și consiliindu-le în educația copiilor, dându-le ajutor pentru organizarea gospodăriei și în modul de îngrijire a bolnavilor. Tot aici era amintită necesitatea înființării de organizații de femei și de fete, și de îndrumarea acestora spre activități de natură caritativă.

Pentru a impulsiona și asigura funcționarea noului ordin, episcopul se angaja să depună toate eforturile pentru obținerea cetățeniei române pentru surorile nou-sosite și a tuturor aprobărilor necesare, de natură birocratică⁴.

După cum era și mai este încă uneori uzanța în anumite ordine sau congregații de veche tradiție, răspunsul sorei Maria Benedikta Foehrenbach nu a sosit prea curând. În scrisoarea datată cu 20 noiembrie 1927, întemeietoarea noului ordin îi aducea la cunoștință episcopului Pacha faptul că, pentru început,

⁴ ADT, Fond Ordine Călugărești, Subfond „Benediktinerinnen von St. Lioba”, Dosar „Korrespondenz zur Gründung der Temeswarer Niederlassung 1927-1929”, nenumerotat.

în urma unei îndelungate perioade de gândire și cu aprobarea arhiepiscopului de Freiburg in Breisgau, Sora Hildegadis Wulff va sosi singură, la Timișoara pentru a începe demersurile conform celor dorite de ierarhul locului. În scurt timp ar trebui să-i urmeze alte surori. Până atunci însă, pe durata perioadei în care se va afla la Timișoara, sora Hildegadis va locui, conform invitației primite, la surorile sociale.

La 31 decembrie 1927 episcopul îi răspundea sorei Maria Benedikta Foehrenbach, înștiințând-o că prin venirea sorei Hildegadis Wulff se declară ca înființată mănăstirea tânărului ordin benedictin de la Timișoara. O ruga, totodată, pe priorisa Foehrenbach să trimită, după posibilități, cât mai curând călugărițele ce îi urmau sorei Hildegadis, el interesându-se între timp asupra posibilității achiziționării unei case pentru a asigura activitatea și dezvoltarea benedictinelor la Timișoara.

Episcopul se declara bucuros de prezența sorei Hildegadis Wulff în cadrul surorilor sociale timișorene, despre care amintea faptul că dezvoltă între credincioșii maghiari o muncă laudabilă și foarte asemănătoare cu ceea ce dorește și intenționează el să inițieze prin surorile benedictine. Mențiunea făcută în scrisoare, poate cea mai importantă pentru orientarea creștină-catolică a episcopului, era aceea că sistemul bazat pe un unic copil, extins din păcate tot mai mult la familiile germane din Banat, a adus o serie întreagă de neajunsuri spirituale și trupești. Acest neajuns nu poate fi curmat decât printr-o activitate susținută religios-morală pe seama femeilor bănățene.

Se pare însă că surorile benedictine ce urmau să sosească la Timișoara în urma sorei Hildegadis Wulff, nu au ajuns atât de repede pe cât ar fi dorit episcopul și capitulul său. Într-o epistolă deosebit de amănunțită din 7 noiembrie 1928, episcopul Augustin Pacha îi prezenta sorei priorise Foehrenbach situația germanilor catolici din Banat, context în care el dorește sosirea și implicarea cât mai curândă a surorilor benedictine în activitățile cu femeile și tinerele diecezei. Textul este unul deosebit de important și de bogat, deoarece, poate în nici un alt loc până acum, nu am întâlnit mai clar specificată situația existentă și intențiile de viitor. Sunt amintite prelegerile ținute cu un deosebit succes de sora Hildegadis Wulff, dar sunt menționate direct și pericolele la care sunt expuși cei 350.000 de catolici germani (80% din totalul credincioșilor catolici diecezani). Contrar poate unor așteptări, acestea nu erau de ordin național, ci mai degrabă social-creștin. Episcopul deplângea sistemul unicului copil, despre care afirma că „decimează” episcopia, ducând chiar și la scăderea numărului

membrilor clerului, la egoism în relațiile inter-umane, la lipsa accentuată a spiritului creștin-catolic în familii și în educația copiilor. Pentru a stăvili aceste fenomene negative, dealtfel de inspirație apuseană, adoptate cu larghețe de germanii bănățeni, chiar mai ușor decât alte idei și tendințe pozitive și valoroase, conducerea diecezei dorea să intervină prin munca surorilor benedictine. Poporul șvăbesc bănățean, trezit la sentimentul și la identitatea națională năzuia să fie condus de cler și persoane consacrate congenere, care să le cunoască limba și care să ajute la recuperarea rămănerilor în urmă, spirituale și culturale, pe care le-a înregistrat în ultimele decenii. Tot în acest context, ierarhul lăuda demersul surorilor sociale, de limbă maternă maghiară, care, în ciuda celor mai bune intenții, nu cunosc însă îndeajuns limba germană ca să poată conlucra cu germanii în plan pastoral, caritativ și pedagogic. El evidențiază chiar faptul că, într-o bună măsură, tocmai datorită surorilor sociale s-a ajuns la legătura cu sora Hildegardis Wulff⁵.

Analizând cele redată, putem afla că episcopul aprecia în mod pozitiv activitatea și direcția social-creștină a bărbaților activi în „Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft” (Comunitatea Populară Șvăbească-Germană), cea a surorilor sociale în cadrul catolicilor maghiari, accentuând faptul că deja existentele asociații feminine germane (în speță „Deutscher Frauenverein”) și cele pentru fete, necesită o cărmuire orientată în spirit catolic (dealtfel, confesiunea covârșitoarei majorități a germanilor bănățeni) și caritativ.

Sprijinul acordat de Capitlul Catedral strădaniilor episcopului reiese din scrisoarea prelatului dr. Franz Blaskovits, prepozitul capitular, din data de 8 noiembrie 1928, adresată conducerii organizației catolice germane din Freiburg, „Reichs-Verband für die Katholischen Auslandsdeutschen” (Asociația Națională pentru Catolicii Germani din Străinătate). Deși puțin mai scurt decât cel al episcopului din ziua anterioară, cuprinsul ei este foarte asemănător. Blaskovits

⁵ *Surorile Sociale* au trimis la Freiburg două membre ale congregației lor, Sr. Adele (Margareta) Csátáry și Sr. Olga Hadzi, la Școala Socială pentru Femei din Freiburg unde, între 1921 și 1927, a activat ca și cadru didactic Sr. Hildegardis Wulff (ADT, Fond: Ordine Călugărești, Subfond: „Benediktinerinnen von St. Lioba”, „Daten im Lebenslauf der Priorin Dr. Hildegardis Wulff OSB.”, text dactilografiat, redactat la 12 noiembrie 1961, la Freiburg-Günterstal, de către canonicul Josef Nischbach și Sr. Helmutrdis Fendeich, p. 1. Manuscrisul conține atât date din viața Sr. Hildegardis Wulff (conform titlului), dar și o prezentare succintă a activității inițiate de aceasta și de prioratul benedictin din Timișoara, între 1927-1949/1950).

își exprima, printre altele, într-un mod mai articulat, nemulțumirea în legătură cu faptul că asociația germană de femei („Deutscher Frauenverein”) este condusă de o protestantă, doamna dr. Eschker care, deși este o persoană întrutotul demnă de toată lauda și admirația, prin însăși constituția ei sufletească și pedagogică, nu poate imprima spiritul creștin-catolic și caritativ organizației diriguite de ea. În acest context, surorile benedictine și sora Hildegardis Wulf ar putea să contribuie mult la edificarea acestui mod de gândire și simțire, ba chiar în plus față de atât. Prelatul solicita în acest context sprijinul direct și organizației amintite, pentru a depune eforturi pe lângă surorile benedictine ca ele să fie mai bine motivate să își înceapă activitatea în Banat.

Răspunsul la scrisoarea prepozitului capitular Blaskovits, survenit din Germania pe 27 noiembrie 1928, a conținut date la care nu s-au așteptat clericii bănățeni. Dr. Ludwig Schade, consilierul de studii și președinte al organizației, a indicat prelatului Blaskovits și episcopului Pacha întreg parcursul protocolar pentru ca stabilirea benedictinelor la Timișoara să fie încununat de succes. Astfel, ierarhul local trebuia să solicite arhiepiscopului de Freiburg aprobarea plecării spre Timișoara a unor benedictine în scopurile deja amintite, iar concomitent cu trimiterea mesajului în Germania, unii clerici din organizația pentru germanii din străinătate, să sprijine cât mai energic, prin demersurile lor, reușita acestei încercări. Episcopul Pacha nu a așteptat prea mult, solicitând, la 5 decembrie 1928, din partea arhiepiscopiei de Freiburg îngăduința, respectiv, venirea în Banat a Surorilor Benedictine de Sf. Lioba. În pofida eforturilor depuse de sprijinitorii acestui plan, prin vicarul ei general, arhiepiscopia în cauză a refuzat cererea episcopului Pacha, dar a admis o soluție temporară de compromis: faptul ca sora Hildegardis Wulff să activeze pentru început pe o durată de trei luni, la Timișoara, urmând a locui la surorile sociale⁶.

După acest verdict final, corespondența între Timișoara și Freiburg se axează asupra detaliilor practice vizând sosirea sorei Hildegardis, locuința asigurată la Timișoara, plata deplasărilor, a asigurărilor în caz de boală, a aprobărilor ce trebuiau solicitate și obținute de la administrațiile județene în vederea susținerii prelegerilor și cursurilor în fața asociațiilor de femei sau fete, și uneori chiar de bărbați, din satele bănățene din Caraș, Severin și Timiș-Torontal, dar și Arad. După venirea ei la Timișoara, la 15 aprilie 1929, sora Hildegardis

⁶ ADT, Fond Ordine Călugărești, Subfond „Benediktinerinnen von St. Lioba”, Dosar „Korrespondenz zur Gründung der Temeswarer Niederlassung 1927-1929”, nenumerotat.

Wulff a elaborat chiar și un plan de călătorie și de conferințe, din care, spre exemplificare, le amintim doar pe cele din perioadele 8-13 mai, ilustrat prin localitățile: Cărpiniș, Jimbolia, Grabaș, Bulgăruș și Lovrin. Între 18-22 mai, itinerariile sorei Hildegardis au continuat la Lovrin, Teremia Mare, Sânnicolaul Mare, Biled și Sânpetrul German⁷.

Banatul – un bogat teritoriu de activitate

Anul 1929 înseamnă așadar apariția sorei Hildegardis, începutul activității ei în Banat, călătoriile, prelegerile la Timișoara și la sate, exercițiile spirituale și cursurile pentru conducătoarele organizațiilor de femei și fete, dar și încercarea de a face apel la ajutorul călugărilor benedictini de la Beuron, Neuburg sau Ravensburg. Tot acum se pot consemna nenumărate cereri așternute către arhiepiscopia de Freiburg în vederea prelungirii șederii sorei Hildegardis la Timișoara, momentul reînnoirii voturilor călugărești, al primei cereri de naturalizare în România, ca cetățean român. Prima tânără care se adresează sorei Hildegardis cu dorința de a deveni soră este Barbara Zimmermann din Freidorf. Ea este trimisă însă, pentru început, la studii în Germania, urmând a reveni la Timișoara, pentru a-și împlini acest deziderat.

Primele colaborări directe organizatorice, dar și spirituale și pedagogice cu prelatul Franz Blaskovits și Josef Nischbach, directorul Banației, sunt realizate tot în 1929. Adiacent acestor activități realizate într-un mod organizat, are loc și prima „Zi a fetelor” la Lenauheim, în colaborare cu tânăra coordonatoare Elvira Hicke.

În ceea ce privește viața organizațiilor de femei și fete catolice germane, anul 1930 este punctat de permanente călătorii și prelegeri organizate în sate de către sora Hildegardis, de activitatea de organizare și structurare a acestor asociații, nu însă fără antagonisme între ideile și viziunile călugăriței germane și cele ale doamnei Grete Eschker. Cu toate acestea s-a ajuns la prima fondare oficial recunoscută și din partea statului, cu statute aprobate oficial, a unei asociații de femei și a unui cerc de fete, la Tomnatec (germ. Triebswetter, jud. Timiș). Aici începe colaborarea dintre sora Hildegardis și Leni Kammer, viitoarea Sr. Maria Ancilla din Dudeștii Noi. Este organizată și o serbare a fetelor, la Lovrin.

⁷ ADT, Fond Ordine Călugărești, Subfond „Benediktinerinnen von St. Lioba”, Dosar „Tätigkeit und Korrespondenz 1929”, nenumărat.

În sfârșit, sorei Hildegardis i se alătură în anul 1931 două surori din Germania: Sr. Veronika Hammer și Sr. Ruperta, cărora li se alătură definitiv și Leni Kammer, în curând devenită Sr. Maria Ancilla. Acum surorile, care formau deja o comunitate, se mută în casa proprietate a canonicilor din Capitlul Catedral, de pe strada Corbului. Această locuință nu le va oferi însă găzduire pentru multă vreme, ele reușind, cu ajutorul episcopiei, achiziționarea imobilului din Strada Coroana de Oțel nr. 28, din cartierul Elisabetin, spațiu care le va deveni mănăstire, priorat și, nu în ultimul rând, centru până la finele lui 1948. În munca spre folosul femeilor și fetelor catolice din Banat, se observă o rapidă răspândire a asociațiilor femeilor catolice germane și a cercurilor de fete, organisme care vor atinge numărul maxim între anii 1936-1938: 138, având parte de 15.000 membre. Tot în 1931 este organizată serbarea fetelor de la Maria Radna⁸.

Dezvoltarea activităților pedagogic-culturale, mai ales într-o formă scolastică (Mädchen-Volkshochschule / Școala Superioară Populară de Fete) are loc începând cu anul 1932, când este adăugat un etaj locuinței din str. Coroana de Oțel. Cu toate că timp de patru luni a zăcut bolnavă de scarlatină, sora-priorisă Hildegardis începe lecțiile la „Universitatea Populară” împreună cu doamna Teglașiu⁹, cu directorul Banației, Josef Nischbach, surorile Dominika și Theodora (ulterior sosite) și o învățătoare (neidentificată nominal). Prelegerile aveau loc între 1 noiembrie și sărbătoarea Paștelui. Examenele publice se desfășurau în mod festiv, într-o clădire tip sală din strada C. Porumbescu (vechea Tiroler-Gasse). Serbarea fetelor este organizată în anul 1932, la Timișoara, cu programe susținute în Piața Unirii, la Dom, și în cartierul Fabric.

Anii 1933-1935 înseamnă continuarea și dezvoltarea acțiunilor începute: sosesc noi surori din Germania, prioratului benedictin timișorean i se alătură candidate din Banat, care sunt trimise pentru început la studii în Germania. Se cumpără un teren și se construiește spitalul Sf. Anna, fapt care contribuie la dezvoltarea muncii benedictinelor timișorene și înspre latura sa caritativ-medicală. Acesta se va inaugura în 1936, devenind în timp renumită pentru secția de obstetrică și ginecologie, dar și pentru maternitatea sa. Un detaliu semnificativ era acela că, așezământul fiind unul catolic nu permitea în cadrul

⁸ ADT, Fond Ordine Călugărești, Subfond „Benediktinerinnen von St. Lioba”, „Daten im Lebenslauf der Priorin Dr. Hildegardis Wulff OSB.”, manuscris, p. 2.

⁹ Soția preotului greco-catolic timișorean Ladislau Teglașiu, paroh român unit pentru cartierele Josefîn-Elisabetin din Timișoara (vezi Sergiu Soica, *Greco-Catolicism în Timișoara, ieri și azi*, în *Descoperiți Banatul: Timișoara*, Timișoara, 2009, p. 98-99).

său realizarea avorturilor. Prima naștere înregistrată a fost a unui băiat, Gottfried Dotzler, devenit peste ani preot, la Viena, la 29 iunie 1961.

Pe de altă parte, tot în anii 1933-1935, legăturile cu alte ordine, chiar din afara Banatului, se sporesc prin contactele cu surorile din „Institutum Beatae Mariae Virginis”¹⁰ din București și cu asociația femeilor catolice din capitala țării, unde sora Hildegardis organizează noi prelegeri. În contextul nou creat, aceasta editează o „foaie pentru femei”, intitulată „Frau-Glaube-Volk” (Femeie-Credință-Popor), care va fi tipărită curând împreună cu periodicul asociației tinerilor catolici germani „Der Ruf” (Chemarea, intitulată anterior „Jugendfreund”-Prietenul tinerilor). Acestora li se adaugă în 1936 publicația „Teppich” (Covorul). Prima tabără de vară pentru fete este organizată în 1936, la Muntele Mic (lângă Caransebeș), iar serbarea fetelor este organizată la Bulgăruș (jud. Timiș), în prezența canonicului dr. Jauch din Freiburg. La Timișoara sunt organizate noi prelegeri pe teme spirituale și pedagogice cu participarea călugărului benedictin Ildefons Betschart¹¹.

„Norbertinum”-ul din Sibiu și provocările național-socialiștilor în Banat

Anii 1937-1938 consemnează dezvoltarea continuă a activității benedictinelor bănățene. Sr. Hildegardis dorea în 1937 deschiderea, cu ajutorul bărbaților din comunitatea catolică germană din Sibiu, a unei „Universități Populare” pentru băieți, numită „Norbertinum”. Existența acestei instituții școlare superioare era necesară în contextul în care surorile ursuline se ocupau, cu rezultate notabile, de educația în spirit catolic a fetelor, iar în oraș nu exista alt liceu de băieți, decât „Bruckenthal”, recunoscut pentru educația sa realizată în spirit protestant. „Norbertinum”-ul era practic un internat de băieți, unde puteau locui și învăța, în afara orelor de studiu pe care le urmau în mod oficial la diversele școli din oraș, băieții și tinerii catolici germani, care aveau astfel posibilitatea unei educații catolice în exteriorul școlilor protestante săsești locale.

¹⁰ Institutum Beatae Mariae Virginis (în continuare IBMV), congregație feminină de spiritualitate ignațiană (iezuită) întemeiată în secolul al XVII-lea, în Flandra, de călugărița de origine engleză Mary Ward. La București, „Domnișoarele Engleze” sunt prezente începând din 1852, casa lor centrală pentru întreaga Românie fiind situată multă vreme pe strada Pitar Moș. Actualmente congregația poartă numele de Congregatio Jesu [CJ].

¹¹ ADT, Fond Ordine Călugărești, Subfond „Benediktinerinnen von St. Lioba”, „Daten im Lebenslauf der Priorin Dr. Hildegardis Wulff OSB.”, p. 3-4.

Institutul dispunea de un internat cu capacitatea de 35 locuri pentru băieți (mărite ulterior la 80) într-o casă special amenajată și dotată, extinsă și situată ulterior la marginea orașului, în apropierea pădurii. Aici a fost trimisă de la Timișoara sr. Heltrudis, o benedictină de origine germană, pentru a se ocupa de organizarea și funcționarea internatului, care s-a bucurat și de prezența unor preoți deosebiți, veniți din Germania pentru pastorația catolicilor din diaspora, precum dr. Karl Biba sau Walter Kampe (1909-1998), viitorul episcop-auxiliar de Limburg. Existența acestui institut a reușit să salveze, la un moment dat – se pare – însuși viața episcopului Márton Áron care, în 1938, datorită unui conflict interetnic local, urmărit fiind și dorindu-se implicarea sa, s-a retras la adăpostul internatului german, unde nimeni din cele două tabere nu ar fi bănuit că se află. Datorită acestui fapt, sprijinul episcopului transilvănean pentru benedictinele germane din Sibiu a fost ulterior unul oficial și constant. „Norbertinum”-ul a trebuit să-și închidă porțile în 1948, odată cu toate școlile și în urma ordinului privind desființarea școlilor de comuniști¹².

Revenind în Banat, observăm cum deja în primele luni ale anului 1938, prezența germană de orientare național-socialistă declarată, la Timișoara (pe atunci încă doar cetățeni germani), a încercat implicarea surorilor, în speță a sorei Hildegardis Wulff în controversele privind părerile exprimate de unii cetățeni germani locali referitor la anexiunea Austriei de către Reich. Conform zvonurilor lansate, sr. Hildegardis s-ar fi exprimat împotriva acestui act, pe care l-ar fi dezavuat, fapt care, relaționat cu originea ei germană (din 1930, era cetățean român), a dus la convocarea ei, la 16 martie 1938, la consulul german dr. Kuhna. Din relatarea scrisă a priorisei, datată 17 martie, reiese că urma să se prezinte la acesta, dar și faptul că o soră medicală, laică, cunoscută drept „sr. Hermine”, ar fi fost într-adevăr implicată într-o discuție avută întâmplător cu Dr. Kaspar Muth și Dr. Riess în incinta farmaciei mizericordienilor. Din păcate, documentele nu ne oferă detalii privind modul în care s-a desfășurat sau s-a încheiat acest „episod”, însă dintr-o succintă prezentare a vieții Sr. Hildegardis Wulff, redactată la 12 noiembrie 1961 (16 pagini dactilografiate), de către Sr. Helmtrudis, reiese că, în 1938, apar primele probleme cu „NSDAP-ul bănățean”, cele dintâi contradicții între „Grupul Etnic” și priorisă, dar și între Nikolaus

¹² Hildegardis Wulff, *Canadischer Brief*, manuscris, p. 107-110, 157 și în Nikolaus Engelmann et alii, *Schwester Hildegardis. Weg, Werk und Vermächtnis. Vom Wirken einer deutschen Ordensfrau im Banat*, herausgegeben von der Landsmannschaft der Banater Schwaben, Landesverband Bayern, 1996, Walchner Druck GmbH, Wangen, p. 73-76.

Hans Hockl, de la organizația „Deutsche Volksgemeinschaft”, precum și debutul „convocărilor pentru discuții” la ambasada germană din București, survenite din partea lui Fritz Fabritius.

Cu toate acestea noi surori, noi postulante și novice sosesc în 1938-1939, activitățile cu tinerele și femeile germane, catolice, continuă. În toamna lui 1939, odată cu declanșarea războiului apar alte probleme. Se închid granițele, se întrerup practic legăturile cu casa-mamă din Freiburg in Breisgau – Günterstal, iar surorile care se aflau în vizită în Germania au trebuit să se întoarcă de urgență la Timișoara prin Italia și Jugoslavia. Între anii 1940-1943, pe lângă proiectele deja consacrate, se remarcă o tot mai mare pondere a muncii caritative și medicale. Spitalul Sf. Anna, extins în 1943, este mai mereu aglomerat, aici se înregistrează 5-600 de nașteri anual, precum și tratamente și operații. Unele fiind plătite, din banii rezultați puteau fi îngrijiți gratuit bolnavii de condiție socială modestă. Este inaugurat și un mic azil de bătrâni. Două surori, Sr. Adelheid și Sr. Irene, pleacă la clinica universitară din Sibiu pentru a obține diploma de studii, recunoscută de stat.

Anii grei ai războiului și „zorii” epocii comuniste. Deportați, refugiați și orfani

Datorită interdicției cu care Biserica se „alege” de pe urma politicii duse de Grupul Etnic German din România în ceea ce privește educația catolică și munca socială, asociațiile de femei catolice și cercurile de fete urmau să fie desființate la finele anului 1940 și începutul celui următor. În aceste condiții, apare, sub conducerea benedictinelor, din rămășițele asociațiilor feminine anterioare, „Opera Sf. Veronica” (*Veronikawerk*), tocmai pentru grija spirituală față de femei și fete. Surorile reușesc să își continue în condiții bune activitatea și la Sibiu, în internatul „Norbertinum”, dar conlucrează și cu canonicul Josef Nischbach în cadrul „Asociației Sfântului Bonifaciu”¹³, organism al germanilor din Banat care se îngrijea de educația religioasă și culturală a acestora din satele cu populație mixtă, unde șvabii bănățeni reprezentau mai puțin de jumătate din întreaga așezare¹⁴.

¹³ Claudiu Călin, Asociația Sfântului Bonifaciu pentru Dieceza de Timișoara. O asociație religio-culturală timișoreană pentru întregul Banat, în *Descoperiți Banatul: Timișoara, Timișoara*, 2009, p. 52-68.

¹⁴ Nikolaus Engelmann et alii, op.cit., p. 77-89, dar și în ADT, în manuscrisul „Daten im Lebenslauf der Priorin Dr. Hildegardis Wulff OSB.”, p. 5.

Zorii anilor grei ce vor urma se ivesc deja din 1943. Surorile sunt active în anii 1943 și 1944 în ajutorarea refugiaților din Basarabia și din Transnistria, indiferent de originea lor etnică. În 1944 au loc bombardamentele aliate asupra Timișoarei, pentru ca, după 23 august, să se desfășoare lupte aprige cu trupele germane în retragere. La mijlocul lui septembrie 1944, Armata Roșie își face intrarea în oraș, lucru care face ca surorile „germane” să se afle mereu sub șicanele nou-veniților, dar și ale autorităților. Călugărițele care nu dețineau cetățenia română au fost concentrate, deja de la începutul lunii, în lagărele de la Târgu Jiu și Turnu Măgurele, de unde vor reveni abia la 17 decembrie 1945. Ele au putut fi vizitate de benedictinele din Timișoara și li s-au putut trimite pachete abia începând cu august 1945.

Deportarea etnicilor germani în URSS a făcut ca surorile benedictine ale sfintei Lioba din Timișoara să își lărgască aria de activitate și să ofere multă alinare în multe dintre probleme ivite în urma acestui exod uman. Este fondată astfel așa-numita „Opera de Ajutorare a Copiilor” (*Kinderhilfswerk*), care oferea sprijin odraslelor rămase singure acasă ori doar cu bunicii, fără speranțe în urma deportării părinților și membrilor familiilor lor în Rusia Sovietică. Pentru aceasta s-au efectuat lucrări de extindere la spitalul Sf. Anna, astfel că, în încăperile nou-create, au putut fi adăpostiți circa 80 de copii. Este impresionant faptul că aceste lucrări au fost efectuate în vara lui 1946 de către muncitori de diverse confesiuni și naționalități, fără ca aceștia să ceară vreo plată. De asemenea și la Aradul Nou s-a deschis un „punct de ajutor” pentru copii.

Tot legat de deportarea germanilor în URSS, surorile benedictine au organizat, având uneori și sprijinul surorilor de Notre Dame, așa-numita „Opera de Ajutorare a celor ce se întorc acasă” (*Heimkehrerhilfswerk*). În acest scop, în cursul anilor 1945-1947, Sr. Patrizia Zimmermann se deplasează în mai multe localități, organizând deja din 1945, cu ajutorul unor preoți din localitățile sau zonele respective, așa-zise „puncte de ajutor” în Maramureș (împreună cu preotul local Josef Sundhausen), la Oradea, la București, cu ajutorul părintelui Josef Schubert¹⁵ și cu capelanii Pojar și Baltheiser. În 1946 s-au creat „puncte de ajutor” la Focșani, prin capelanul Stefan Fischer, la Iași, prin același Fischer,

¹⁵ *Josef Schubert*, viitor episcop în clandestinitate, născut la București, la 24 iunie 1890. A fost consacrat ca episcop, în secret, la 30 iunie 1950, fiind numit Administrator Apostolic de București. A fost judecat și condamnat în același proces cu episcopul Pacha, la 10-17 septembrie 1951 (în acest sens vezi și ACNSAS, Fond Penal, Dosar P.000310, în special volumele: 1-4, 13). A reușit să plece din țară în 1969, ajungând la Roma, a fost primit de

unde Sr. Hildegardis și învățătorul Johann Weber, au reușit să ajungă cu un vagon de alimente. În Maramureș, sora Patrizia Zimmermann și capelanul Michael Sauer fac naveta între orașul de frontieră Sighetul Marmăției și Oradea, pentru a veni în ajutorul celor care se întorceau de la munca forțată din URSS¹⁶.

Tot în 1946, prin dispariția unei vechi colaboratoare, dr. Elisabeta Radu, benedictinele moștenesc o casă la Timișoara, pe str. Gheorghe Doja, unde donatoarea testamentară dorea, susținută de surori, întemeierea unei case de copii.

Între 1947-1948, pe fondul politic extrem de dușmănos la adresa germanilor din Banatul Sârbesc și Bacica (Bačka, Serbia), foarte mulți dintre acești congeneri reușesc, nu fără mari greutăți, să se refugieze în România. Și de această dată benedictinele s-au implicat direct, reușind pe diverse căi, salvarea vieții multora și chiar adăpostirea fetelor și femeilor în așezămintele lor caritative. Devalorizarea din 1947 le va aduce mari greutăți, în speță operelor de caritate întreprinse pe seama copiilor, a celor care se întorceau din URSS, a refugiaților din Jugoslavia. Cu toate acestea, până la desființarea ordinului de către comuniști, la 1 august 1949 și predarea casei și a tuturor așezămintelor la 20 august 1949, surorile au reușit să își susțină și să facă să fie funcționale toate operele de caritate întreprinse.

Desființarea abuzivă, naționalizarea și temnițele comuniste

La 20 august 1949, benedictinele de Sf. Lioba din Timișoara au fost nevoite de comisia de naționalizare să își părăsească definitiv prioratul din cartierul Elisabetin, unde și-au desfășurat binecuvântata activitate timp de aproape două decenii¹⁷. Surorile din Germania, care mai aveau încă cetățenie germană, au reușit să se refugieze în țara de origine între 18 și 20 august. O parte dintre cele localnice s-au întors la familiile lor din satele bănățene, iar altele s-au angajat în diverse servicii locale. Sora Hildegardis devine organistă

Papa Paul al VI-lea, căruia i-a prezentat situația Bisericii Catolice din România (Dr. Hieronymus Menges, *Bischof Josef Schubert*, Salesianer-Buchdruckerei, Ensding/Oberpfalz, 1971, p. 32, 47-49 și în *Procesul unui grup de spioni, trădători și complotiști în slujba Vaticanului și a centrului de spionaj italian*, București, 10-17 septembrie 1951, 1952, p. 9)

¹⁶ Hans Diplich, *Schwester Patrizia Zimmermann*, Timișoara, 1999, p. 26-34

¹⁷ ADT, Fond Ordine Călugărești, Subfond „Benediktinerinnen von St. Lioba”, Dosar „Inventar 1949”, nenumărat.

și cantor la biserica parohială din Timișoara V. Mehala, făcând meditații la diverse materii și mutându-se în chirie, cu sr. Veronika Hammer. Astfel își duce activitatea, reușind să reunească, prin întâlniri periodice și în locuri uneori semi-secrete, mai toate surorile benedictine rămase în țară. În vara lui 1950 îi este înmănată, din partea Nunțiaturii Apostolice, prin intermediul sorei sociale Hildegard Reisner, în condiții de maximă discreție și pericol, scrisoarea circulară destinată episcopului Augustin Pacha, pastorală pe care acesta, în calitatea sa de ultim episcop catolic diecezan în libertate, trebuia s-o citească de la amvonul Domului din Timișoara. În urma acestui gest episcopul este arestat, la 17 iulie 1950, fiind urmat, la 18 august, de către sora Hildegardis Wulff, citată la rândul ei în procesul înscenat bătrânului ierarh Augustin Pacha¹⁸.

Procesul și condamnarea sorei Hildegardis Wulff au avut loc în februarie 1952, ea fiind condamnată concomitent cu Sr. Patrizia Zimmermann (arestată 10 februarie 1951), la 19 februarie, prin sentința 173/1952 a Tribunalului Militar București, secția I. Acuzațiile erau cele întâlnite și în procesul episcopului Pacha din septembrie 1951: înaltă trădare, spionaj în favoarea Vaticanului și a puterilor occidentale (Statele Unite ale Americii și Italia), propagandă nazistă și colaborarea cu naziștii¹⁹, activități subversive împotriva Republicii Populare Române. Verdictul a fost dur: 25 de ani închisoare și muncă forțată pentru sr. Hildegardis și 23 de ani închisoare și muncă forțată pentru Sr. Patrizia. Închisorile și temnițele Securității prin care a trecut priorisa benedictină timișoreană au fost cele din: Timișoara, București, Jilava, Mislea, Miercurea Ciuc, Brașov și București-Văcărești²⁰.

Un fel de epilog...

La 31 mai 1959, în urma unor pregătiri „temeinice” în cadrul cărora sora Hildegardis a fost ajutată în mod organizat și premeditat să se reabiliteze fizic și medical, autoritățile comuniste au repatriat-o în Berlinul de Vest, împreună

¹⁸ *Procesul unui grup de spioni*, p. 87-89.

¹⁹ Fapt înfirmat de altfel în iulul lui 1941-1942 când Siguranța Statului informa că: „În 1941 o anume Wulf[f] Hildegardis, f.d., călugăriță catolică, semnalată că influențează femeile din Grupul Etnic German în folosul bisericii”, în ACNSAS, Fond Penal, Dosar P.00671, vol. 2.

²⁰ ADT, în manuscrisul „Daten im Lebenslauf der Priorin Dr. Hildegardis Wulff OSB.”, p. 9; ACNSAS, Fond Penal, Dosar P.00671, vol. 1, filele 1-170 și vol. 2, filele 1-252.

cu Sr. Patrizia Zimmermann, canonicul Josef Nischbach și fostul deputat al comunității germane din Banat, dr. Franz Kräuter²¹. La 1 iunie a fost schimbată, alături de ceilalți amintiți mai sus, de către autoritățile române și est-germane, pe de o parte, și autoritățile vest-germane, pe de altă parte, în apropierea Porții Brandenburg, contra a doi spioni români prinși în Germania de Vest. Procedura a fost urmarea unor ani dificili de negocieri între Vatican, R.F.G., Elveția, casa-mamă a benedictinelor din Freiburg-Günterstal, și autoritățile comuniste din România. După o scurtă perioadă de 5 zile în lagărul pentru emigranți de la Friedland, Saxonia Inferioară, cei patru s-au putut îndrepta spre Freiburg-Günterstal, unde au fost primiți cu deosebită bucurie și fast în casa mamă a benedictinelor sfintei Lioba. Sora Hildegardis Wulff și-a reînceput activitatea în anul 1960, prin diverse cursuri și prelegeri. Deja la mijlocul lunii aprilie s-a deplasat în Canada, la germanii emigrați, cu precădere din Banatul Sârbesc, România sau alte părți ale Europei de Est. După un an întreg de vizite și activități se întoarce în Germania, unde află că suferă de cancer. La 20 octombrie 1961, la orele 16.00, încetează din viață, la mai bine de o lună după decesul fondatoarei ordinului, Sr. Maria Benedikta Föhrenbach. Este înmormântată la 25 octombrie, în cimitirul surorilor din Freiburg-Günterstal, funeraliile fiind celebrate de Walter Kampe, episcop-auxiliar de Limburg, veche cunoștință a benedictinelor timișorene de la „Norbertinum”-ul sibian²².

²¹ Se pare că Securitatea a dorit să acopere „urmele” acestui schimb, deoarece în ACNSAS, Fond Penal, Dosar P.00671, vol. 2, nu este reflectată deloc operațiunea. Ba mai mult, Direcția Generală a Securității Statului București aducea la 7 ianuarie 1960 la cunoștința MAI, Direcția Regională Timișoara, faptul că „numita Wulf[f] Elisabeta a fost eliberată la 31.05.1959 și pusă în libertate din penitenciarul Mislea prin decretul 239/9 iulie 1959” (sic!) al Prezidiului Marii Adunări Naționale, fiindu-i stabilit domiciliul obligatoriu în Timișoara, Str. Ion Vasiu 3, urmând a fi „luată în evidență ca obiectiv sau problemă” (filele 33-35 ale vol. 1.). Într-o notă marginală scrisă cu un creion de culoare roșie pe documentele amintite, un locotenent major de Securitate dispunea la 14 iulie 1959 următoarele: „Tov. Maior Novac a luat legătura telefonică cu Direcția 8 și a dispus ca lucrarea să se claseze – cazul fiind rezolvat”. Urmează semnătura indescifrabilă.

²² Hans Diplich, *op. cit.*, 40-41, 62-65.

Anexă:

Registru Personal al Ordului Sft. Benedictus dela Sft. Lioba, Timișoara III.²³,

1. Wulff Hildegardis²⁴ / Liselotte / născută la Mannheim, Germania, la 08.09.1896, părinții Richard Wulff și Elisabeth, născută Gottschalk, cetățean român, intrată în ordin în 1920, prezentă în România din 1927, studii: bacalaureat, universitate, doctorat în filozofie, înveșmântare 14.04.1925, voturi călugărești 21.03.1927, profesiunea solemnă 21.03.1933, activitate: superioara congregației [+ 20. Oct. 1961 Freiburg in Breisgau].
2. Hammer Veronika / Alice / născută la Breslau, Germania, la 22 martie 1894, părinții Stanislaus Hammer și Helene, născută Leonhart, cetățean român, intrată în ordin în 1926, prezentă în România din 1931, studii: școala primară, liceul, îngrijirea nou-născuților, îngrijirea bolnavilor, înveșmântare 28.08.1928, voturi călugărești 6.01.1931, profesiunea 28.09.1936, activitate: 1931 - îngrijirea bolnavilor, 1936 - îngrijirea bolnavilor în spitalul Sf. Anna.
3. Greska Aloysia /Maria/ născută la Freising, la 1 mai 1902, părinții Laurentius și Susanne, cetățenia germană, intrarea în Ordin 1926, prezentă în Banat din 1934, studii: școala primară de opt clase, îngrijirea nou-născuților, înveșmântarea, 21.03.1928, voturi călugărești, 21.03.1930, profesiunea 21.03.1936, activitate: 1934-1937, munci casnice la St. Lioba, 1937-1944, activă în spitalul sf. Anna.
4. Kammer M. Ancilla / Magdalena / născută la Beșenova Nouă (azi Dudeștii Noi, jud. Timiș), la 10 iunie 1912, părinții: Peter Kammer și Elisabeth, născută Ebner, cetățenia română, intrată în ordin 1931, studii: școala primară, îngrijirea bolnavilor, îngrijirea nou-născuților, înveșmântare, 30.04.1934, voturi călugărești, 01.05.1936, profesiunea, 1.05.1942, activitate: 1931, munci casnice, 1932, școala pentru îngrijirea bolnavilor, 1936, soră medicală în spitalul Sf. Anna.
5. Bechtold Johanna / Maria/ născută la St. Georgen, în Pădurea Neagră (Schwarzwald) la 17 martie 1900, părinții Peter și Margareta, cetățenia

²³ ADT, Fond Ordine Călugărești, Subfond „Benediktinerinnen von St. Lioba”, Tomus „Registru Personal al Ordului Sft. Benedictus dela Sft. Lioba, Timișoara III”, p. 1-32

²⁴ *Schematismus Cleri Dioecesis Timișoaraensis pro Anno Domini 1948*, Timișoara, 1948, p. 93.

- germană, intrarea în ordin 1927, studii: școala primară de opt case, înveșmântare, 27.09.1928, voturi călugărești, 28.09.1930, profesiunea, 28.09.1936, activitate: 1932-1944, soră-bucătăreasă în mănăstirea Sf. Lioba din Timișoara.
6. Paul Gerharda / Margareta / născută la Lovrin, la 10 martie 1912, părinții Johann Michael Paul și Eva Maria, născută Gassner, cetățenia română, intrată în ordin în 1933, studii: liceul, școala socială de fete, înveșmântare, 30 aprilie 1936, voturi călugărești, 18 mai 1938, profesiunea la 18 mai 1944, activitate: 1933-1934, munci casnice, 1934-1936, școlarizare, 1936-1937, munci casnice, 1937-1939, conducerea casei pentru săraci la Lovrin, 1939-1944, muncă de îngrijire, 1944-, sacristană în biserica parohială din Timișoara VI-Fratelia.
 7. Schmidt Anna Maria / Barbara / născută la Steierdorf, la 29 septembrie 1916, părinții Vinzenz Schmidt și Theresia, născută Svoboda, cetățenia română, intrată în ordin la 4 noiembrie 1933, studii: liceul, curs pentru îngrijitoare de bolnavi la Crucea Roșie, înveșmântarea, 30 aprilie 1936, voturile călugărești, 18 mai 1938, profesiunea, 18 mai 1944, activitate: 1933-1936, munci casnice, 2 aprilie 1936, spitalul Sf. Anna.
 8. Alt Theresia / Maria / născută la Deta, la 28 iulie 1910, părinții Simon Alt și Maria, născută Németh, cetățenia română, intrarea în ordin la 2 noiembrie 1933, studii: liceul, școala socială de fete, înveșmântare, 30 aprilie 1936, voturi călugărești, 18 mai 1938, profesiunea, 18 mai 1944, activitate: 2.11.1933-, grădinărit și munci casnice, 1.05.1937, portăreasă la spitalul Sf. Anna, 15.10.1942, activă în internatul „Norbertinum” din Sibiu, conducătoare de curs pentru munci casnice și grădinărit, 16 ianuarie 1947-, activă în parohia orașului Sibiu.
 9. Hügel M. Lioba / Katarina / născută la Lovrin, la 12 decembrie 1908, părinții Josef Hügel și Maria-Anna, născută Schaub, cetățenia română, decedată la 18 decembrie 1948. Intrată în ordin în 1934, studii: școala primară, înveșmântare, 30 aprilie 1936, voturi călugărești, 18 mai 1938, profesiunea, 18 mai 1944, activitate: munci casnice.
 10. Martin Magdalena / Maria / născută la 4.10.1898, părinții Karl și Ernestine, cetățenia germană, intrarea în ordin 1924, studii: școala primară, îngrijirea bolnavilor, înveșmântare, 21.03.1925, voturi, 21.03.1930, profesiunea, 21.03.1936, activitate: 1934-1936, croitoreasă, 27.05.1936-, spitalul Sf. Anna.

11. Zimmemann Patricia / Barbara / născută în Freidorf, la 13 decembrie 1914, mama Eva Zimmermann, cetățenia română, decedată la 19 mai 2007, la Ingolstadt, intrată în ordin în 1935, studii: liceu, examen de catehezi, înveșmântată la 31 octombrie 1939, voturi călugărești la 1 noiembrie 1941, profesiunea la 1 noiembrie 1947, activitate: 1935-1939, studii, 1939-1941, munci casnice, 1941-, asistență socială [+20.05.2007 Ingolstadt].
12. Henzl Gerburg / Maria / născută la Variaș la 15 octombrie 1919, părinții Franz Henzl și Maria, născută Prunkl, cetățenia română, intrată în ordin în 1936, studii: bacalaureat, înveșmântare, 31 octombrie 1941, voturi călugărești, 1 noiembrie 1943, profesiunea -, activitate: 1936-1941, studii, 1941-, predă în cadrul Școlii Superioare Populare.
13. Zugl Barbara / Olga / născută la Steierdorf, la 3 ianuarie 1914, părinții Johann și Francisca, cetățenia română, intrată în ordin la 8 iulie 1935, studii: școala primară, înveșmântare, 28 septembrie 1937, voturi -, ieșită din ordin 28 septembrie 1939, activitate 8 iulie 1935 – 28 septembrie 1939, munci casnice.
14. Mechtildis Peter / Rosa / născută la 7 martie 1892 la Radolfzell, părinții Anton și Gertrud, cetățenie germană, intrată în ordin în 1924, în România din 1938, studii: liceul, pregătire de asistentă medicală pentru bolnavi și pentru nou-născuți, înveșmântare, 21 martie 1925, voturi călugărești, 21 martie 1927, profesiunea, 21 martie 1933, activitate: 12 noiembrie 1938, casa pentru săraci din Lovrin, 4 decembrie 1939, soră medicală în spitalul Sf. Anna.
15. Lehmann Josefa / Theresia / născută la Timișoara la 10 martie 1904, părinții Michael și Anna Maria, născută Weber, cetățenie română, intrarea în ordin în 1937, studii: liceul, înveșmântare, 17 mai 1939, voturi călugărești, 18 mai 1941, profesiunea, 18 mai 1947, activitate 1937, munci casnice, 17 mai 1938, șefa spălătoriei în spitalul Sf. Anna.
16. Ebner Hedwig / Anna / născută la Giarmata, la 8 noiembrie 1912, părinții Johann și Barbara născută Schmidt, cetățenia română, intrată în ordin în 1937, studii: școala primară, înveșmântată la 18 mai 1939, voturi călugărești la 18 mai 1941, profesiunea la 18 mai 1947, activitate: 1937-1948, spălătoreasă la spitalul Sf. Anna.
17. Svoboda Elisabeth / Margaretha / născută la Cărani, la 2 august 1923, părinții Mathias și Margareta, născută Schlesinger, cetățenia

- română, intrată în ordin în 1937, studii: educatoare de grădiniță, înveșmântare, 31 octombrie 1942, voturi călugărești, 1 noiembrie 1944, profesiunea-, activitate: 1937-1944, studii, 1945, școala de artă.
18. Langlotz Theodora / Lucia / născută la Donau-Eschingen, la 30 mai 1898, părinții Konrad și Rosa Theresia, cetățenia germană, intrată în ordin în 1932, în România din 1935, studii: liceul, școala socială pentru femei, înveșmântare, 27 septembrie 1933, voturi călugărești la 28 septembrie 1935, profesiunea la 28 septembrie 1941, activitate: 1935-1944, munca de secretariat a prioratului.
 19. Fendrich Helmtrudis / Anna / născută la Singen, la 17 februarie 1912, părinții Ferdinand și Magdalena, cetățenia germană, intrată în ordin în 1932, în România din 1935, studii: școala de comerț, înveșmântată la 28 septembrie 1933, voturile călugărești la 28 septembrie 1935, profesiunea la 28 septembrie 1941, activitate: 1935-1944, superioara internatului „Norbertinum” din Sibiu.
 20. Deisler Dominika / Maria / născută la Bruchsaal, la 14 decembrie 1907, părinții Georg și Helene, cetățenia germană, intrată în ordin în 1932, în România din 1935, învățătoare pentru școala de gospodărie, înveșmântată la 27 septembrie 1933, voturi călugărești la 28 septembrie 1935, profesiunea la 28 septembrie 1941, activitate: 1935-1944, predare la școala de iarnă a prioratului Sf. Lioba din Timișoara.
 21. Svoboda Christina / Katharina / născută la 27 martie 1924, la Cărani, părinții Mathias și Margaretha, născută Schlesinger, cetățenia română, intrată în ordin în 1938, studii: școala primară, înveșmântarea, 31 octombrie 1939, voturile călugărești, la 1 noiembrie 1941, profesiunea, 1 noiembrie 1947, activitate: 1938-1943, croitoreasă la Prioratul Sf. Lioba din Timișoara, 1943-1947, soră bucătăreasă la „Norbertinum” în Sibiu.
 22. Musler Adelheid / Maria / născută la Beșenova Nouă, azi Dudeștii Noi, jud Timiș, la 14 iulie 1912, părinți Karl și Anna, născută Krambo, cetățenia română, intrată în ordin în 1939, studii: liceul, examen de moașă la Clinica Universitară din Sibiu, înveșmântată la 14 august 1940, voturi călugărești la 15 august 1942, profesiunea la 15 august 1948, Activitate: 1939-1942, munci casnice, 1942-1944, studii, 1944, soră medicală în spitalul Sf. Anna.

23. Laurusceac Irene / Eugenia / născută la Cernăuți, la 30 decembrie 1910, părinții Ștefan și Mathilde, cetățenia română, intrată în ordin 1939, Studii: liceul, examen de moașă la Clinica Universitară din Sibiu, înveșmântare, 31 octombrie 1941, voturi călugărești, 1 noiembrie 1943, profesiunea -, Activitatea: 1939-1942, munci casnice, 1942-1944, studii, 1944-, soră medicală în spitalul Sf. Anna din Timișoara.
24. Inandy Agathe / Gisella / născută la Caranebeș -, părinții -, cetățenia română, intrată în ordin în 1939, studii: examen de învățătoare, înveșmântare, 18 mai 1941, voturi călugărești, 18 mai 1943, ieșită din ordin la 18 mai 1948, activitate: 1939-1944, predare în școala de iarnă, 1944-, soră asistentă socială, organistă.
25. Feistl Gottharda / Maria / născută la Jimbolia, la 15 noiembrie 1911, părinți Georg și Klothilde, născută Hoffmann, cetățenia română, intrată în ordin în 1941, Studii: liceu, școala de cantori, înveșmântare, 31 octombrie 1941, voturi călugărești, 1 noiembrie 1943, profesiunea -, activitate: 1941-1943, studii și munci casnice, 1943-14 mai 1944, în internatul „Norbertinum” din Sibiu, 1944-, soră bucătăreasă.
26. Quint Waltrudis / Anna / născută la Jimbolia 30 ianuarie 1918, părinții Hans și Rosina, născută Baumstark, cetățenia română, intrată în ordin în 1942, studii: școala elementară, examen de catehet.
27. Friedrich Ida / Katarina / născută la Cărani, la 11 august 1926, părinți Nikolaus și Anna, născută Zimmer, cetățenia română, intrată în ordin în 1943, studii: școala elementară, înveșmântată la 9 februarie 1945, voturile călugărești la 10 februarie 1947, profesiunea-, activitate: 1943 soră la bucătărie.
28. Fellenz Odilia / Katharina / născută la Jimbolia, la 24 septembrie 1920, părinții Michael și Katharina, născută Wechselberger, cetățenia română, intrată în ordin 1940, studii: liceul, înveșmântare, 18 mai 1941, voturi călugărești, 18 mai 1943, profesiunea la 18 mai 1949, activitate: 1940 soră la bucătărie pentru spitalul Sf. Anna din Timișoara.
29. Gruescu-Gross Irmgard / Magdalena / născută la Timișoara, la 7 octombrie 1924, părinții Michael și Maria născută Helfer, cetățenia română, intrată în ordin în 1943, studii: liceul, înveșmântare, 9 februarie 1945, voturi călugărești, 10 februarie 1947, profesiunea-, activitate: 1943-, muncă în casă și grădină.

30. Haisis Notburg / Magdalena / născută la Semlac, la 31 decembrie 1922, părinții Johann și Eva, născută Zimmermann, cetățenia română, intrată în ordin în 1945, studii: școala elementară, înveșmântată la 31 iunie 1945, voturi călugărești-, profesiunea-, activitate: 1945-, spălătoria spitalului Sf Anna din Timișoara.
31. Niagu Lidia / Elisabeta / născută la Slatina Timiș, la 28 iulie 1929, părinții Francisc și Maria, născută Dragomir, cetățenia română, intrată în ordin în 1946, studii: școala elementară, înveșmântare, 31 octombrie 1947, voturi călugărești-, profesiune-, activitate: 1946-munca în grădină.
32. Muțiu Bernardetta / Anna / născută la Slatina Timiș, la 18 mai 1926, părinții Grigore și Apolonia, născută Drăgoi, cetățenia română, intrată în ordin în 1946, studii: școala elementară, înveșmântată la 31 octombrie 1947, voturi călugărești-, profesiunea-, activitate: 1946-, munca în grădină și cea casnică.

DER ORDEN DER BENEDIKTINERINNEN VON „ST. LIOBA”
UND IHRE TÄTIGKEIT IN TEMESWAR
(1929-1948)

Zusammenfassung

Der Orden der Benediktinerinnen von St. Lioba, ein junger Zweig in der großen Familie des Benediktinerordens, wurde in Deutschland von Schw. Maria Benedikta Foehrenbach (1883-1961) und Schw. Dr. phil. Hildegardis (Liselotte) Wulff (1896-1961) in den Jahren 1920-1921 gegründet. Zum ersten Mal kam Schw. Hildegardis Wulff in der Zeitspanne 3.-7. Januar 1928 auf Einladung des Bistums und der „Gesellschaft für soziale Werke“ (die Sozialschwwestern) nach Temeswar um öffentliche pädagogische Vorträge in der „Banatia“ zu halten. Ein großer Förderer dieses neuen Ordens im Banat waren Prälat Franz Blaskovits, sowie der Abgeordnete Dr. Franz Kräuter und nicht zuletzt Bischof Dr. Augustin Pacha.

Offiziell anwesend im Banat ab dem Jahre 1929, gründete Schw. Hildegardis die meisten Mädchen- und Frauenkränze unseres Bistums. Sie reiste viel in der ganzen Provinz und trug wesentlich zur Einführung moderner sozialer und pädagogischer christlicher Ideen in der Region bei. Sie gründete das Priorat der Benediktinerinnen zu „St. Lioba“ in der Coroana-de-Oțel-Straße im Temeswarer Bezirk Nr. III (Elisabethstadt), eine „Mädchen-Volkshochschule“, ein Entbindungsheim, das sogenannte „Annaheim“, einen Kindergarten, ein Altenheim. Als Resultate der Tätigkeit ihres Ordens und ihrer Mitschwestern sowie des Bistums Temeswar sind folgende Einrichtungen erwähnenswert: das „Veronika-Werk“, das „Norbertinum“-Internat in Hermannstadt und später, nach dem Zweiten Weltkrieg, das „Kinderhilfswerk“ und das „Heimkehrer-hilfswerk“ für die aus Jugoslawien geflüchteten Banater Schwaben oder für die Flüchtlinge aus Bessarabien und Transnistrien. Auch Zeitschriften für Jugend, für Frauen oder für Mädchen wurden von den Benediktinerinnen herausgegeben: „Frau-Glaube-Volk“ (mit dem Untertitel „Ein Frauenblatt“), „Der Ruf“ (vormals „Jugendfreund“ genannt – Zeitschrift des Vereins der Deutschen Katholischen Jugend), denen ab 1936 auch der „Teppich“ folgt. Ferienlager für Mädchen oder Mädchenfeste, Jugendtage oder Frauentage erfreuten sich der Anwesenheit verschiedener in der damaligen Zeit bekannten Äbte oder Domherren aus Deutschland, die Vorträge zu den verschiedenen damals aktuellen Themen präsentierten.

Brutal vom kommunistischen Staat 1949 aufgelöst, mussten die rund 30 Schwestern ihr Kloster und Zuhause über die Nacht verlassen. All das in 20 gesegneten Tätigkeitsjahren Aufgebaute und Geschaffene wurde verstaatlicht oder verstreut. Die Schwestern mussten zu ihren Familien zurückkehren, manche durften nach Deutschland reisen. Die Priorin, Schw. Hildegardis, erhielt die Gemeinschaft durch geheime Begegnungen weiter am Leben. Sie blieb in Temeswar und wohnte mit einer anderen Schwester in Miete, lebte vom Lohn einer Organistin in der Mehala und gab Privatstunden. Sie wurde am 18. August 1950 verhaftet und zusammen mit Schw. Patrizia Zimmermann wegen Landesverrat, Spionage für den Vatikan und für die Vereinigten Staaten und Nazi-Propaganda am 19. Februar 1952 vom Militärgericht Bukarest zu 25 Jahren Gefängnis und Zwangsarbeit verurteilt. Schw. Hildegardis wurde der Reihe nach in den Gefängnissen von Temeswar, Bukarest, Jilava, Mislea, Miercurea Ciuc, Kronstadt (Brașov) und Văcărești eingekerkert.

Am 31. Mai 1959 kam Schw. Hildegardis Wulff zusammen mit Schw. Patrizia Zimmermann, Domherr Josef Nischbach und dem ehemaligen Abgeordneten der Banater Schwaben im rumänischen Parlament, Dr. Franz Kräuter nach Deutschland. Am 1. Juni wurden sie gegen zwei rumänische Spione ausgetauscht. So kamen die vier ehemaligen politischen Gefangenen ins Mutterhaus der Benediktinerinnen von St. Lioba in Freiburg-Günterstal. Schw. Hildegardis Wulff nahm Ihre Tätigkeit im Jahre 1960 wieder auf und reiste nach Kanada und Nordamerika. Da traf sie besonders die ausgewanderten Banater Schwaben aus Rumänien und Jugoslawien, aber auch Donauschwaben aus allen osteuropäischen Ländern. Sie starb am 20. Oktober 1961 um 16 Uhr an Krebs und wurde am 25. Oktober auf dem Friedhof der Benediktinerinnen in Freiburg-Günterstal bestattet.

ACTIVITATEA SPORTIVĂ ÎN JUDEȚELE CARAȘ ȘI SEVERIN ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX

*Laurențiu Ovidiu Roșu**

Cuvinte cheie: activitate sportivă, județul Caraș, județul Severin, cluburi, competiții
Mots clé: activité sportive, département de Caraș, département de Severin, clubs, compétitions.

Sportul și manifestările sportive sunt o parte a vieții pe care o ducem în prezent, de multe ori fără a-i acorda o atenție deosebită, deoarece ne însoțește încă din copilărie, la școală sau pe stradă, în cluburi bine organizate sau pe maidanul de vizavi. Această prezență ne determină să trecem pasivi pe lângă astfel de activități, iar atunci când ne aruncăm privirea peste umăr la manifestările desfășurate în urmă cu două, cinci sau opt decenii să fim în situația de a nu putea recupera decât o mică parte din ceea ce a fost.

În cadrul Serviciului Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale nu se păstrează decât trei fonduri arhivistice create în întregime de structuri sportive. Pentru a creiona activitatea sportivă desfășurată pe raza actualului județ Caraș-Severin, în prima jumătate a secolului XX, a fost nevoie să recurg la informații identificate în fonduri precum: Primăria orașului Caransebeș, Pretura Plasei Caransebeș, Pretura Plasei Teregova, Pretura Plasei Bozovici, Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița, Tribunalul Caransebeș-firme sociale și individuale sau Tribunalul Caraș-Oravița-firme sociale și individuale. Deși am pornit în acest demers cu speranțe reduse, fiind convins că nu voi identifica prea multe lucruri, documentele care se referă la activitatea sportivă permit reconstituirea, parțială bineînțeles, a unei vieți sportive bogate în mediul urban sau incipient în cel rural.

Cursele automobilistice traversau și zona Banatului în circuitele lor. Un astfel de concurs, intitulat *Concursul de turism automobil al Banatului*, s-a derulat între 15-22 septembrie 1923 pe traseul: Timișoara-Arad-Simeria-Hațeg-

* Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale, Caransebeș, str. Șesul Roșu, nr. 12, ovidiu_rl@yahoo.com

Caransebeș-Lugoj-Reșița-Anina-Oravița-Moldova Nouă-Băile Herculane-Timișoara. La cursă participa Prințul moștenitor Carol, ultima zi desfășurându-se în prezența regelui și a reginei¹.

În 1924, între 2 și 8 iunie, a avut loc al treilea concurs automobilistic organizat de A.C.R.R. cu sprijinul A.C. Regionala Cluj și Banat Crișana. Pe teritoriul Banatului, concurenții treceau prin localitățile Băuțarul de Sus-Băuțarul de Jos-Marga-Vama Marga-Ohaba Bistra-Glimboca-Obreja-Iaz-Caransebeș-Buchin-Petroșnița-Sadova Veche-Ameniș-Domașnea-Cornea-Plugova-Mehadia-Băile Herculane în 7 iunie și prin Băile Herculane-Bârza-Cornișoara-Jupalnic-Orșova, spre Turnu Severin și București, în 8 iunie. Important de menționat este faptul că în perioada anterioară concursului părțile cu probleme ale șoselelor, pe care urmau să le parcurgă concurenții, trebuia să fie reparate, prin comune animalele și copiii nu trebuia lăsați nesupravegheați, vehiculele trebuia să țină dreapta iar la intersecții trebuia instalate „tăblii mari” pentru a indica drumul². Prefectura județului Severin, într-o adresă înaintată Primăriei orașului Caransebeș, arăta că Automobil Clubul Român București mulțumea pentru primirea de care concurenții au avut parte: „Entuziasmul cu care au fost întâmpinați concurenții și manifestările de simpatie, ce l-i s-au arătat au fost o compensație binemeritată pentru a-i stimula în lungul și anevoiosul concurs”³.

A patra ediție a concursului amintit a avut loc între 1 și 7 iunie 1925. La aceasta au participat A.S.R. Principele Carol, A.S.R. Principele Nicolae și reprezentanți ai mai multor case regale străine, traseul însumând 2.300 km⁴. Prin județul Caraș Severin concurenții urmau să treacă în: 5 iunie: Dobra-Făget-Lugoj-Bocșa-Reșița, 6 iunie, zi de odihnă la Reșița și 7 iunie: Reșița-Bocșa-Lugoj-Caransebeș-Vama Marga-Hățeg. Pe lângă măsurile amintite și la concursul din anul precedent, în ziua respectivă trebuia să fie interzisă circulația autovehiculelor, locuitorilor să li se aducă la cunoștință să iasă mai de dimineață la câmp, străzile din comune să fie măturate și împodobite cu covoare, iar în intersecțiile în care nu erau instalate tăblii mari, care să indice direcția, să fie repartizată o persoană în acest scop. Pretura Făget, la Coșavița, construia un

¹ Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale (în continuare S.J.A.N. Caraș-Severin), Fondul *Primăria orașului Caransebeș*, inventarul 64, dosarul 36/1923, f. 1.

² Idem, Fondul *Primăria orașul Caransebeș*, inventarul 64, dosarul 37/1924, f.3.

³ *Ibidem*, f. 1.

⁴ S.J.A.N. Caraș-Severin, Fondul *Primăria orașul Caransebeș*, inventarul 64, dosarul 35/1923-1925, f. 12.

arc cu inscripția „Bine ați venit”, iar pretorele, împreună cu populația, aștepta sosirea automobilelor⁵. În Caransebeș, 24 de muncitori repartizați de primărie se ocupau de înfrumusețarea străzilor Ardealului și Lugojului⁶, primire oficială nu era organizată, însă publicul îi întâmpina pe concurenți la pavilionul militar, la arcul de triumf ridicat cu această ocazie⁷.

Pescuitul sportiv erau practicat în apele din zonă. În Caransebeș își desfășura activitatea Societatea Sportivă a Pescarilor „Păstrăvul”, care obținuse recunoașterea personalității juridice din partea Tribunalului Caransebeș în anul 1925⁸. În anul 1939 membrii în comitet erau: Alexandru Buțiu, Dimitrie Radulovici, Ioachim Boncea, Iosif Kopp, Iosif Sauer, Moise Nimu, Nicolae Bathbauer, Nicolae Corneanu, Gheorghe Lăzăroni, Alexandru Hubeanu și Ion Negria, iar cenzori: Teodor Savescu, Hugo Wehry și Moise Trica.

Scopul societății era:

- de a întreține și răspândi în opinia publică un curent pentru apărarea peștilor, repopularea râurilor de șes și dezvoltarea unui pescuit sportiv rațional;
- de a respecta legile și regulamentele pentru pescuitul în râurile de șes;
- de a repopula râurile de șes cu puiet și reproducători adaptați condițiilor de viață din râul respectiv și de a micșora numărul speciilor răpitoare de pești;
- de a respecta cu strictețe măsurile de interdicere a pescuitului pe o perioadă mai îndelungată pentru porțiunile de râuri sărăcite de pești;
- de a respecta ca în canalele construite în interesul navigației, să nu se pescuiască cu instrumente fixe, ci doar cu undița și chipcelul, pentru a nu împiedica navigația și a nu duce la conflicte între autorități;
- de a înființa eleștee proprii pentru fecundarea ouălor și creșterea puilor de pești necesari repopulării râurilor de șes⁹.

În apele de pe domeniile Uzinelor și Domeniilor de Fier din Reșița pescuitul era practicat în conformitate cu *Instrucțiunile pentru pescuitul în apele de terenurile Societății U.D.R. și îndrumările pentru personalul însărcinat cu paza pescuitului și prăsirea peștilor*.

⁵ *Ibidem*, f. 20.

⁶ *Ibidem*, f. 14.

⁷ *Ibidem*, f. 15.

⁸ S.J.A.N. Caraș-Severin, Fondul *Primăria orașul Caransebeș*, inventarul 64, dosarul 42/1929, f.4 și dosarul 16/1924, f.3.

⁹ Idem, Fondul *Tribunalul Caransebeș-firme sociale și individuale*, dosarul 15/1924, f. 18-19.

Dreptul de pescuit în toate apele curgătoare, stătătoare și închise (iazuri artificiale) aflate pe domeniile U.D.R. aparținea exclusiv societății, în baza art. 7 din Legea asupra pescuitului din anul 1896. Acesta era, în general interzis, totuși, cu aprobarea specială a Direcției Silvice și Domeniale, pescuitul era permis, pentru societățile organizate și pentru persoanele fizice, în zonele și în perioadele stabilite¹⁰.

La nivelul anului 1928, zonele de pescuit erau delimitate după cum urmează: în Regiunea silvică Oravița: Valea Matra, Valea Lisava și Râul Nera, în Regiunea silvică Reșița: Râul Caraș, sectorul IV, de la trei mori, până în hotarul localității Gârliște și Râul Caraș, sectorul V, pe teritoriul localității Gârliște, iar în Regiunea silvică Bocșa, Valea Anina și Lacul Mare Dognecea. În aceste ape se găseau: mreana - *barbus fluviatilis*, crapul - *cyprinus carpio*, păstrăvul american - *salmo iridens*, babușca - *scandynus erythropthalmus*, porcoiul - *gobio vulgaris*, craietele - *proximus laevis*, grindelul - *cobitis barbatula*, lateața - *rhodeus amarus*, racii - *astacus fluviatilis* și *leptodactylus*, peștii albi - *abramis vimba* și scobarii - *condrostoma nasus*.

Cele mai populate ape erau: Valea Anina și râurile Caraș și Nera. Racii puteau fi pescuiți doar în Valea Matra și în Valea Lișava, iar în Lacul Mare Dognecea doar mreana¹¹.

Erau interzise:

- distrugerea icrelor și pescuitul peștișorilor. Prinderea peștilor mici putea fi făcută doar în mod excepțional, pentru scopuri legate de înmulțire;
- pescuitul cu dinamita și alte materiale explozibile, cu var nestins sau cu buruieni otrăvitoare;
- pescuitul cu vâșșii sau cel din timpul nopții;
- secarea-răstocitul apelor curgătoare și scurgerea sau abaterea lor pentru a pescui;

În zonele de reproducere erau interzise: pescuitul, scăldatul, prinderea broaștelor, scoaterea pietrișului sau lăsarea porcilor, a găștelor sau a rațelor să intre în apă¹².

¹⁰ Idem, Fondul *Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița*, dosarul 1/f.d., f. 3.

¹¹ Idem, Fondul *Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița*, inventarul 1605, dosarul 11/1928, f. 2.

¹² Idem, Fondul *Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița*, dosarul 1/f.d., f. 4.

În iunie 1944, Directorul general, ing. Alex. Popp, acorda un permis special Directorului Minelor U.D.R., inginerul V. Poboran, pentru a pescui pești și raci în apele U.D.R. în anul 1944¹³.

Dreptul de pescuit era arendat de către proprietar pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp. În continuare voi prezenta câteva acte de acest tip. Primăria comunei Văliug arenda dreptul de pescuit în apele comunei Ocolului Silvic Văliug al U.D.R., pentru perioada aprilie 1933-aprilie 1943, contra sumei de 1.500 lei¹⁴, Ministerul Agriculturii și Domeniilor arenda fondul de pescuit Moneasca, județul Caraș, cuprinzând Râul Poneasca de la izvoare și până la vărsarea în Râul Miniș cu toți afluenții, către Dr. I. Balboca, pe perioada aprilie 1938-martie 1943¹⁵. Tot Ministerul Agriculturii și Domeniilor arenda U.D.R.-ului fondul de pescuit Bârzava 2, de la Podul Poiana Beții până la Barajul U.D.R., care uda terenurile comunei Văliug¹⁶ și fondul de pescuit Lișava, cuprinzând acest râu, de la izvoare, cu toți afluenții până la vărsarea în Râul Cărășel¹⁷.

În mod cert activitatea sportivă, în cadre organizate, este legată de dezvoltarea industriei, preponderent în mediul urban dar și în cel rural. Un astfel de caz este clubul de popice din Ocna de Fier, documentele demonstrând funcționarea acestuia între anii 1886 și 1902¹⁸.

Un club de șah a funcționat în Anina și a avut ca scopuri: cultivarea și răspândirea jocului de șah în mase, organizarea și participarea la manifestări șahiste precum: simultane, concursuri locale sau campionate, sau introducerea acestui joc în școli și la sate. Ca mijloace pentru îndeplinirea misiunii erau amintite: mijloacele bănești-taxe de înscriere, cotizații, donații sau subvenții, colaborarea în scop cultural, educativ și românesc cu instituții publice, private și cu asociații culturale, organizarea de serbări sau manifestări publice cu caracter șahist, colaborarea strânsă cu Federația Română de Șah și organizarea de concursuri pentru cultul frumosului în șah¹⁹.

¹³ Idem, *Fondul Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița*, inventarul 1605, dosarul 46/f.d., f. 3.

¹⁴ Idem, *Fondul Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița*, inventarul 217, dosarul 2/1925, f. 40.

¹⁵ *Ibidem*, f. 44-46.

¹⁶ *Ibidem*, f. 54.

¹⁷ *Ibidem*, f. 58.

¹⁸ S.J.A.N. Caraș-Severin, *Fondul Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița*, inventarul 1092, dosarul 1/1886-1902, f. 1.

¹⁹ Idem, *Fondul Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița*, dosarul 20/1936, f. 29.

În Orșova și-a desfășurat activitatea Reuniunea Civilă de Tir, care a dobândit personalitatea juridică prin decizia Ministerului de Interne Ungar nr. 69.368/9.08.1895. La sfârșitul anului 1923 în cadrul reuniunii își desfășura activitatea de tragere la țintă un număr de 88 membri. Aceasta deținea o pușcă de tragere pentru tir, suma de 6.010,02 lei, două terenuri de 1.600, respectiv 600 stânjeni, și casa de la nr. 448 cu poligonul de tir, toate în valoare totală de 96.510 lei.

În Consiliul de administrație intrau: prim-maestru de tir - Francisc Freyler, farmacist în Orșova, înlocuitorul său - pretorul Ioan Băiaș, Orșova, I maestru de tir - Ioan Rusz comerciant, Orșova, II maestru de tir - Adalbert Handl-comerciant Orșova, secretar – Gheorghe Crăciun-profesor, Orșova, casier - Eugen Bercovici-comerciant, Orșova, supraveghetori: Constantin Iliescu-taxator vamal, Maurițiu Nobel-comerciant, Francisc Handl-director de bancă, administrator - Iuliu Svoboda-arhitect, jurisconsult - dr. Carol Seemayer-avocat, medic - dr. Teodor Schwartz-medic de circumscripție.

De-a lungul timpului membrii reuniunii au participat la concursurile zonale, unde au obținut rezultate merituoase; important de menționat este faptul că dotările acesteia au fost puse la dispoziția elevilor de la școlile din Orșova. Datorită dimensiunii mari a terenului deținut, o parte a acestuia a fost închiriat armatei, încă înaintea anului 1918, autoritățile militare austro-ungare amenajând acolo un poligon²⁰.

Clubul Sportiv Dunărea din Orșova, în anul 1931 făcea demersuri pe lângă Tribunalul Caransebeș pentru obținerea statutului de persoană juridică²¹.

În anul 1924 în Topleț își desfășura activitatea, sub culorile galben-albastru, Clubul Sportiv Iorgovan, care avea ca scop exercițiul corpului. În categoria membrilor ordinari intra orice angajat al Firmei Schramm Hüttl și Schmidt S.P.A. Topleț precum și rudeniile acestora²². Comitetul de conducere al clubului, ales în anul 1926, era format din Ludwig Francisc președinte, Blidariu Gheorghe vicepreședinte, Ferenc Richard casier, Ladmann Anton secretar, Ferle Engelbert guard de club, Gahl Josif, Blesz Victor, Mehrbrot Albrecht și Vuia Ștefan membri²³. Bilanțul pentru anul 1924 cuprindea 14.557 lei atât la venituri,

²⁰ Idem, *Fondul Tribunalul Caransebeș-firme sociale și individuale*, dosarul 36/1924, f. 32.

²¹ Idem, *Fondul Tribunalul Caransebeș-firme sociale și individuale*, dosarul 5/1931, f. 4.

²² Idem, *Fondul Tribunalul Caransebeș-firme sociale și individuale*, dosarul 49/1924, f. 21.

²³ *Ibidem*, f. 23.

cât și la cheltuieli. Veniturile erau provenite din sponsorizarea Firmei Schramm Hüttl și Schmidt S.P.A. Topleț, taxele lunare sau beneficiile obținute la serate, iar cheltuielile includeau sumele pentru echipamente, organizarea competițiilor sau achiziționarea articolelor sportive²⁴.

În Ferdinand, actualul oraș Oțelu Roșu, a luat ființă, în anul 1920, Clubul Sportiv Ferdinand. Acesta funcționa în baza statutelor sportive, nu primea subvenții, iar veniturile erau obținute din cotizațiile membrilor și din taxele încasate la manifestările sportive. Scopul acestuia era educarea sportivă a tineretului în domeniul fotbalului și al atletismului²⁵.

Între 13 și 14 septembrie 1930 era sărbătorit jubileul prilejuit de împlinirea a 10 ani de funcționare a clubului. În prima zi programul cuprindea o retragere cu torțe, lupte și apoi o petrecere în Localul Toth. A doua zi, trezirea era dată pe fond muzical la ora 5,30, apoi era oficiat un Te-Deum la 8,30, adunarea generală festivă în „casinoul” uzinei la 9,15, plecarea spre câmpul de sport, unde aveau loc lupte atletice și un concert, la 11. După amiaza era programat un meci de fotbal între echipele Caransebeș-Ferdinand și apoi Turnu Severin-Ferdinand²⁶.

În 1932, în Ferdinand funcționa Societatea Sportivă Bistra, care avea culorile reprezentative albastru-galben, avea ca scop practicarea sporturilor pentru dezvoltarea fizică a membrilor și întreținea legături și organiza concursuri numai cu grupările afiliate la federațiile făcând parte din U.F.S.R.²⁷

Tot în Ferdinand a luat ființă, în 05.11.1932, Societatea Sportivă Metalosport, a cărei activitate sportivă a fost aprobată de Societatea Română de Fotbal în 15.07.1941. În anul 1945 era condusă de către directorul uzinei, d-l. Lucaci, ca președinte și avea secții de sport, fotbal, tenis și volei²⁸.

Mișcarea sportivă era influențată de evoluția vieții politice. Astfel, cu ocazia Zilei tineretului, organizată la 8 iunie 1936, toate unitățile de străjeri, cercetași, șoimi, arcași, societățile culturale și sportive recunoscute de O.E.T.R., în frunte cu conducătorii respectivi, trebuia să se găsească în formațiune de revistă²⁹.

²⁴ *Ibidem*, f. 30.

²⁵ S.J.A.N. Caraș-Severin, Fondul *Pretura Plasei Caransebeș*, dosarul 24/1930, f. 8.

²⁶ *Idem*, Fondul *Pretura Plasei Caransebeș*, dosarul 27/1930, f. 24-25.

²⁷ *Idem*, Fondul *Tribunalul Caransebeș-firme sociale și individuale*, dosarul 5/1932, f. 24.

²⁸ *Idem*, Fondul *Pretura Plasei Caransebeș*, dosarul 16/1945-1946, f. 55.

²⁹ *Idem*, Fondul *Pretura Plasei Caransebeș*, dosarul 36/1936, f. 6.

În 8 iunie 1938, Ziua Sporturilor urma să fie sărbătorită în mod organizat, conform directivelor Străzii Țării, în prezența autorităților statului, a reprezentanților Străzii Țării și a tuturor conducătorilor sportivi din localitatea respectivă. Manifestarea urma să se desfășoare pe stadionul sportiv sau pe unul din terenurile de sport. Programul începea cu o cuvântare rostită de un conducător sportiv, în care se sublinia importanța Zilei Sporturilor, ca manifestare de disciplină și educație obștească și ca un omagiu adus conducătorului țării. „Capul autorității va răspunde într-o scurtă cuvântare, care se va termina printr-un omagiu la adresa M.S. Regelui. DEFILAREA, Programul se va continua cu o defilare a tuturor sportivilor îmbrăcați în costumele respective ale sportului pe care-l reprezintă”. Defilarea se făcea pe sporturi, fiecare club fiind precedat de o pancartă purtată de doi tineri străjeri sau sportivi. În cadrul defilării ordinea era următoarea: muzica militară, fanfarele sau gorniștii, drapelele asociațiilor sportive, conducătorii sportivi în funcție de grade și importanță, comitetele de conducere ale regiunilor, districtelor, asociațiilor sportive și în final sportivii. Manifestarea avea în încheiere demonstrații sportive. Se preciza că: „se vor lua măsurile cele mai întinse pentru ca serbarea să se petreacă într-o ordine perfectă, dându-se un caracter înălțător de manifestare obștească pentru Omagierea M.S. Regelui, mare inițiator și promotor al mișcării tineretului sportiv”³⁰.

Evoluția războiului a influențat organizarea manifestărilor sportive. Astfel, în martie, un ordin al Ministerului Afacerilor Interne preciza că acestea puteau avea loc, însă dacă nu se desfășurau în ordine sau dacă se transformau în manifestații de altă natură, societățile respective vor primi un avertisment, apoi o amendă și în final vor fi închise. În perioada respectivă erau în plină desfășurare competițiile de football³¹. În august 1941 toate manifestațiile sportive, inclusiv cursele de cai, fuseseră interzise până la noi ordine³².

Federația Societăților de Sport din România, înființată la 1 decembrie 1912, avându-i ca președinte pe Regele Ferdinand I al României și ca secretar pe A.S.R. principele Carol, solicita Primăriei orașului Caransebeș, în anul 1925, un ajutor financiar necesar participării echipei României la *Cupa țărilor latine*, competiție destinată jocului de football, care se desfășura la Paris începând cu data de 3 iunie. Primăria a aprobat suma de 500 de lei pentru aceasta, mai ales

³⁰ Idem, Fondul Pretura Plasei Caransebeș, dosarul 32/1938, f. 7.

³¹ Idem, Fondul Pretura Plasei Caransebeș, dosarul 24/1941, f. 2.

³² Idem, Fondul Pretura Plasei Bozovici, dosarul 66/1941, f. 1.

că scopul declarat era de „a permite reprezentanților sportivi de aceeași origine să ia contact între ei și cunoscându-se mai bine să se unească sufletește”³³.

Un nou ajutor financiar era solicitat în anul 1927, arătându-se că Federația Societăților de Sport din România avea în directă supraveghere 325 societăți sportive în întregul regat și că „a reușit cu timpul să organizeze temeinic și să controleze în mod eficace întreaga mișcare sportivă din țară pornită din imboldul inițiativei private și ea deține azi un contact strâns cu organizațiile similare din străinătate și cu organizațiile superioare de îndrumare și coordonare cari sunt Federațiile Sportive Internaționale”. Federația era afiliată la federațiile internaționale de atletism, ciclism, scrimă, fotbal asociație, hockey pe gheață, tenis, natație, haltere, sky, tir, bobsleigh și tobogganning³⁴.

Federația Societăților de Sport din România a hotărât ca nicio echipă de sport străină să nu poată fi adusă în țară de organele subordonate federației - asociații sau societăți sportive afiliate -, fără aprobarea federației, pentru motivul că „societățile sportive străine pe lângă scopul pur sportiv întreprind și acțiuni dăunătoare intereselor și siguranței statului”³⁵.

Subvenții solicita de la Primăria orașului Caransebeș și Oficiul Național de Educație Fizică și Sport pentru anii 1926³⁶, 1927³⁷ sau 1928³⁸. Se arăta că acesta se îngrijea de pregătirea conducătorilor sportivi. A înființat un institut universitar prevăzut cu instalații pentru practicarea tuturor exercițiilor de gimnastică, jocuri sau sporturi. „Dintre acestea arena sportivă este o podoabă și un model clasic pentru practicarea în cele mai bune condiții de igienă și tehnică a exercițiilor în aer liber. Am început organizarea laboratoarelor de chimie, radiologie, fizioterapie, iar rezultatele practice au început deja să se arate. Anul acesta prima promoție de licențiați în educație fizică, după patru ani au părăsit băncile instituției noastre”³⁹.

În martie 1943, Prefectura județului Severin înștiința preturile plaselor despre terenurile de tir și sport rezervate în circa 3.500 de sate pentru fostul Oficiul Național de Educație Fizică și Sport, conform art. 21 din Legea Educației

³³ Idem, Fondul *Primăria orașul Caransebeș*, inventarul 64, dosarul 35/1925, f. 2.

³⁴ Idem, Fondul *Primăria orașul Caransebeș*, inventarul 64, dosarul 41/1927, f. 6-6v.

³⁵ Idem, Fondul *Primăria orașul Caransebeș*, inventarul 64, dosarul 50/1926, f. 6.

³⁶ Idem, Fondul *Primăria orașul Caransebeș*, inventarul 64, dosarul 35/1925, f. 1.

³⁷ Idem, Fondul *Primăria orașul Caransebeș*, inventarul 64, dosarul 41/1927, f. 40-41.

³⁸ *Ibidem*, f. 1.

³⁹ *Ibidem*, f. 2.

Fizice din 17 iunie 1925. Acestea trebuia să intre în proprietatea și în folosința oficiului, prin încheierea de procese verbale de punere în posesie, între inginerii agronomi și șefii de ocoale ca predători și primarii din comunele respective ca primitori, reprezentând O.N.E.F.-ul. Ulterior, terenurile au fost trecute în folosința Străzii Țării, apoi la organizațiile legionare. Deși trecuseră două decenii de când punerea în posesie trebuia să fie terminată, la nivelul țării doar 10% din cazuri erau clarificate⁴⁰.

În martie 1943 nu fuseseră încheiate procese verbale de punere în posesie pentru terenurile de tir și sport din următoarele localități: Jupa-2 iugăre, Lăpușnic-2 iugăre, Maciova-1 iugăr, Mâtnicu Mare-2 iugăre, Rugi-1 iugăr, Sacu-3,75 iugăre, Sălbăgelul Nou-1 iugăr, Valeaboului-2 iugăre, Zăgujeni-1,574 iugăre, Zorlencior-2 iugăre, Zgribești-2 iugăre și Vama Marga-3 iugăre⁴¹.

Fotbalul era practicat și de bănățenii aflați la studii în București. Despre aceste manifestări se preciza: „...am definitivat organizarea unei echipe sportive, care să întruchipeze bărbăția, vigoarea și tehnica bănățeanului în sportul Football. Dacă posibilitățile de manifestare nu le-am avut la îndemână încercări din partea Comitetului, în înțelegere cu echipa sportivă, nu au lipsit. Banatul Universitar Bucureștean B.U.B. și-a arătat culorile tradiționale pe arena Romcomit și I.S.E.”⁴².

Organizarea fotbalului în mediul rural este legată de circulara F.R.F.A. Comisia de foot-ball rural, nr. 1.127/3 mai 1940, transmisă de Prefectura județului Severin către preturile plaselor. „Îndemnul pe care M.S. regele Carol al II-lea îl dă continuu pentru redresarea națiunii din punct de vedere moral, intelectual și fizic, ne-a întărit și mai mult munca ce depunem pe tărâmul dezvoltării armonice dintre spirit și fizic, în aplicarea integrală a devizei noastre *Sportul peste tot și pentru toți*. Pe baza Înaltei Dorinți și în cadrul programului general de activitate pe care U.F.S.R. îl are și care și-a găsit aprobarea la organul superior de îndrumare Straja Țării Federația Română de Fotball Asociație a trecut la aplicarea primului său deziderat: Difuzarea în rândul maselor rurale a sportului de football asociație. Acest minunat joc pune la contribuție toate calitățile fizice, intelectuale și morale ale individului, dezvoltându-le și închegându-le într-un tot armonic, cimentând astfel spiritul de asociație și de prietenie. El este dovedit astăzi ca cel

⁴⁰ S.J.A.N. Caraș-Severin, Fondul *Pretura Plasei Caransebeș*, dosarul 23/1943-1944, f. 10.

⁴¹ *Ibidem*, f. 5.

⁴² S.J.A.N. Caraș-Severin, Fondul *Cercul Academic Bănățean*, dosarul 2/1932, f. 2.

mai prielnic mijloc de educare a tineretului ce va folosi în mod inteligent timpul său liber și mai ales mediul rural - ferindu-l în acest mod de influența vătămătoare individului și colectivității. În funcție de aceste idei călăuzitoare am pășit cu încredere la organizarea acestui sport și în mediul rural, sperând a-i da aceeași strălucire de care se bucură în mediul urban”.

Pentru punerea în aplicare a celor mai sus arătate se prognoza înființarea în fiecare reședință de județ a unei Comisii Județene a Sportului Rural și a unor subcomisii în fiecare reședință de plasă, care să pună bazele acestui sport la sate. La nivel județean, din comisie urma să facă parte prefectul, ca președinte, comandantul Pregătirii Premilitare, inspectorul școlar și reprezentantul Străjii Țării, ca membri. La nivel de plasă, comisiile urmau să cuprindă: pretorul ca președinte, comandantul Străjii Țării, comandantul Pregătirii Premilitare și încă doi membri propuși de președinte⁴³.

În 1 iunie 1940, la nivelul județului Severin erau constituite următoarele comisii pentru organizarea sportului în mediul rural: Comisia județeană formată din președinte Colonel î.r. Panait Boitan, prefectul județului Severin, membri: Lt. Col. Teodor Cernău, comandantul Subinspectoratului Pregătire Premilitară, Lt. Col. Gheorghe Cartianu, comandantul Legiunii de Străjeri Caraș Severin, inspector școlar județean Ștefan Stoicănescu, profesor Vasile Popescu, comandantul Legiunii de Străjeri și secretar Aurel Maier, funcționar la prefectura județului; Comisia Plasei Teregova: președinte Gașpar Ioan, pretor, membri: Băcilă Ioan, director școlar, Borțun Mihail, notar, Gheorghiu Aschil, judecător șef și Băcilă Gheorghe, avocat; Comisia Plasei Caransebeș: dr. Valeriu Meda, pretor, membri: Gheorghe Neamțu, directorul Școlii Normale și comandant al străjerilor, Liviu Vuia, avocat și comandant al Subcentrului Pregătire Premilitară, dr. Isac Rădulescu, avocat, președinte al Clubului Turistic Bănățean și Luca Jurcovic, funcționar la Primăria orașului Caransebeș, Comisia Plasei Orșova: președinte Victor Ioviția, pretor, membri: profesorul Dănilă Laitin, comandant al străjerilor, Ing. Damșescu Nicolae, comandantul Pregătirii Premilitare, Jebedia Ioan, directorul Casei Cercuale și profesorul Crăciun Gheorghe și Comisia Plasei Sacul, președinte Dr. Ioan Faur, pretor, membri: Biriș Dănilă, comandantul străjerilor, Andrei Liviu, comandantul Pregătirii Premilitare, Soceneanț Vasile, preot și Verca Silviu, notar. La propunerea profesorului Drinca, la nivel județean

⁴³ Idem, *Fondul Pretura Plasei Caransebeș*, dosarul 25/1940, f. 10.

s-a luat hotărârea să se solicite Federației Române de Fotbal Asociație numirea în comisii a prim medicului județean, respectiv a medicilor de plasă.

Încă de la început comisia județeană a constatat că se joacă fotbal în următoarele comune: Teregova teren bun, Cornea teren bun, Slatina Timiș teren bun, Ferdinand teren foarte bun, Șvinița teren bun, Eșelnița teren bun, Topleț teren foarte bun, și Sacu teren bun⁴⁴.

În Slatina Timiș, Clubul Sportiv Crivina organiza o petrecere cu dans în cârciuma din Sadova Veche, în 28 iulie 1933, fondurile obținute urmând să fie utilizate pentru procurarea echipamentelor sportive⁴⁵.

Pe raza Preturii Plasei Teregova, în anul 1940, se juca fotbal în comunele Cornea, Slatina Timiș și Teregova, jucătorii având echipamentul complet⁴⁶.

În cadrul programului *Sportul peste tot și pentru toți*, pe raza Preturii Plasei Caransebeș, în 1940, situația era următoarea: se juca fotbal duminică și în sărbători în Buchin și Prisian de către amatori, nu de către echipe organizate și exista posibilitatea de a se juca în Petroșnița și în Buceșnița⁴⁷. De asemenea, se juca fotbal în Cârpa și în Vălișoara, dar nu exista posibilitatea de a se înființa echipe în Bolvașnița și în Vârciorova⁴⁸. În Ferdinand, fotbalul se practica în mod organizat, era încurajat și susținut de Uzina Ferdinand, iar la competițiile organizate aproape în fiecare duminică și de sărbători participa o bună parte a populației localității. În Zăvoi, învățătorul Nicolae Olariu, concentrat în anul 1940, organizase o echipă de fotbal formată numai din copii de țărani „și am putut constata că băieții jucau fotbal cu multă plăcere”⁴⁹. Fotbalul nu se practica în notariatele cercuale Caransebeșul Nou⁵⁰, Borlova⁵¹ sau Obreja⁵².

În Pretura Plasei Bozovici, în 1940, se juca fotbal în Bozovici și în Lăpușnicul Mare⁵³. Acest sport nu se practica în notariatele cercuale Prilipeț⁵⁴,

⁴⁴ *Ibidem*, f. 12-12v.

⁴⁵ S.J.A.N. Caraș-Severin, Fondul Pretura Plasei Caransebeș, dosarul 15/1933, f. 2.

⁴⁶ Idem, Fondul Pretura Plasei Teregova, dosarul 55/1940, f. 4.

⁴⁷ Idem, Fondul Pretura Plasei Caransebeș, dosarul 25/1940, f. 1.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 2.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 3.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 5.

⁵¹ *Ibidem*, f. 6.

⁵² *Ibidem*, f. 7.

⁵³ S.J.A.N. Caraș-Severin, Fondul Pretura Plasei Bozovici, dosar 91/1940, f. 1

⁵⁴ *Ibidem*, f. 7.

Dalboșeț⁵⁵, Rudăria⁵⁶ sau Prigor⁵⁷. În Notariatul Bănia se arăta că nu au fost înființate echipe de fotbal datorită faptului că nu există instructori de fotbal, iar tineretul în zilele libere sau de sărbători era ocupat cu străjeria sau cu pregătirea premilitară⁵⁸.

În februarie 1944, Prefectura județului Caraș înștiința Pretura Plasei Bozovici că trebuie să organizeze o asociație sportivă în comuna de reședință a plășii, cu mai multe secții sportive: sky, bob, patinaj, fotbal, voley ball, atletism, tenis, înot sau canotaj și să înființeze un teren sportiv⁵⁹. În adresa de răspuns, pretura preciza că asociația era deja înființată, iar terenul amenajat⁶⁰.

În încheiere, precizez că activitatea sportivă în arealul județelor Caraș și Severin a avut o specificitate aparte, determinată de evoluția economică și de situarea localității respective în mediul urban sau în cel rural. De asemenea, trebuie scos în evidență faptul că doar o parte a manifestărilor sportive poate fi reconstituită în baza materialelor de arhivă, din fericire păstrându-se informații referitoare la turism și la promovarea acestuia prin oficiile locale de turism, la bogata activitate sportivă desfășurată în cadrul societăților sportive înființate în cadrul Uzinelor de Fier și Domeniile din Reșița sau la cluburile care au funcționat în Caransebeș: Clubul Ciclist Înainte, Clubul Ercule și mai apoi Grănicerul, dar aceasta într-un material viitor.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 5

⁵⁶ *Ibidem*, f. 4.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 2.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 3.

⁵⁹ S.J.A.N. Caraș-Severin, Fondul *Pretura Plasei Bozovici*, dosar 91/1944, f. 2.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 2.

L'ACTIVITÉ SPORTIVE DANS LES DÉPARTEMENTS DE CARAȘ ET DE SEVERIN DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XXe SIÈCLE

Résumé

L'activité sportive constitue, de nos jours, une composante importante de la vie quotidienne.

Dans le présent matériel nous avons essayé de reconstituer, à partir des documents d'archives, quelques aspects concernant les manifestations sportives pendant la première moitié du XXe-ème siècle dans l'aréal les départements de Caraș et de Severin. Nous avons identifié des clubs et des manifestations sportives à la fin du XIXe-ème siècle – comme le club de quilles de Ocna de Fier et nous avons constaté que les sports étaient pratiqués surtout dans les milieux urbains notamment auprès des centres industriels. Il faut rappeler ici les clubs constitués auprès des Usines Ferdinand, des Usines de Topleț aussi bien que des Usines de Fer et des Domaines de Resița.

Nous nous sommes arrêtés sur les tentatives de disséminer les sports – surtout le football – dans le milieu rural tout en passant en revue l'organisation des comités au niveau de la commune ou du département et nous avons mis en évidence les localités où ce sport était pratiqué.

En égale mesure nous avons accordé une attention accrue aux courses automobiles, à la pêche sportive, au tire sportif, aux jeux d'échec à toutes les activités sportives des clubs, aussi bien qu'à la collaboration avec la Fédération des Sociétés de Sport de Roumanie ou avec l'Office National d'Education Physique et Sportive, voire même la répartition des terrains afférents et l'influence de la vie politique sur les manifestations sportives.

A partir des aspects présentés nous avons essayé de crayonner le tableau d'une vie sportive intense dans les milieux urbains et plutôt timide dans les milieux ruraux ce qui vient s'ajouter au tableau complexe de l'histoire des départements de Caraș et de Severin dans la première moitié du XXe-ème siècle.

NOI ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII PARTIDULUI NAȚIONAL-POPULAR ÎN BANAT ÎN ANUL 1946

*Radu Păiușan**

Cuvinte cheie: Partidul Național-Popular, Banat, 1946, istoric

Mots clé: Parti National-Populaire, Banat, 1946, historique

Partidul Național-Popular s-a constituit în Banat începând cu luna ianuarie 1946, activitatea de constituire începând imediat după înființarea acestuia la nivel de țară, prin transformarea Uniunii Patrioților în partid la congresul acestuia, desfășurat la București în zilele de 10-12 ianuarie 1946¹

.În continuare, și în Banat P.N.P.-ul a desfășurat o intensă activitate organizatorică. Acum a fost luat în dezbateră programul partidului, insistându-se asupra descentralizării administrative.

În intervenția sa la o întrunire din luna februarie a organizației național-populare din județul Timiș-Torontal, Pandeli Eustațiu, consilier politic județean din partea P.N.P.-ului, a insistat asupra colaborării tuturor partidelor democratice, colaborare care trebuia să fie perfectă în mediul rural, și s-a mai pronunțat asupra problemelor care preocupă guvernul, ca: epurarea aparatului de stat², participarea funcționarilor publici la viața politică și apare acum, pentru prima dată într-un discurs public al unui lider al P.N.P.-ului, care era un satelit al P.C.R.-ului, necesitatea colaborării cinstite a tuturor păturilor sociale³.

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, bd. Vasile Pârvan, nr. 4.

¹ Radu Păiușan, *Aspecte ale constituirii Partidului Național-Popular în Banat la începutul anului 1946*, în *SIB*, XXXIV, 2010, p. 118-131.

² Cristina Păiușan, Narcis Dorin Ion, Mihai Retegan, *Regimul comunist din România. O cronologie politică (1945-1989)*, București, 2002, p. 20.

³ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale (în continuare SJTAN), fond *Comitetul Județean Timiș-Torontal al Partidului Național-Popular*, d. 2/1946, f. 7.

Tot în aceeași zi, după-masă, a avut loc o ședință restrânsă a comitetului organizației locale, în cadrul căreia colonelului Teodor Dinculescu i s-a încredințat organizarea plășii Ciacova⁴.

Relativ la adunarea național-populară din 3 februarie 1946, profesorul Vichente Ardelean, participant și el la aceasta, a declarat în ședința din 5 februarie 1946 a Comitetului Județean al P.N.P. că întrunirea a avut un nivel politic foarte slab, mai ales prin modul de organizare, al pregătirii, repartizării și expunerii materialelor de propagandă⁵.

Dar nu erau rezolvate nici problemele existente la nivelul organizației județene a național-popularilor. Pentru a se încerca rezolvarea acestor probleme a fost convocată o ședință a comitetului organizației T.-T. al P.N.P. la Timișoara, în data de 5 februarie 1946. Ședința a fost prezidată de Nicolae Ionescu-Papastelatu, membru al Comitetului Central al partidului⁶.

În cadrul acestei ședințe a fost discutată, printre alte probleme, și o adresă a Comitetului Județean Timiș-Torontal al P.N.P. către Mihail Dragomirescu, secretarul general al P.N.P.-ului la nivel național. În adresă se afirma că organizația național-populară din județul Timiș-Torontal a hotărât, în cadrul ședinței din 5 februarie, ca să nu se renunțe – sub niciun motiv – la postul de prefect al județului, în principal pentru motivul că postul respectiv a făcut parte din lotul organizației Uniunii Patrioților și, deci, revenea de drept urmașului acesteia – P.N.P.-ul. În al doilea rând, se menționa în adresă faptul că P.N.P.-ul, ca partid nou-înființat, avea nevoie să obțină influență în administrația județeană, unde se afirma că reacțiunea, adică partidele istorice, era foarte puternică, iar populația era împărțită din punct de vedere politic.

Se mai remarcă, în adresă, că existau și unele partide politice care, deși făceau parte din F.N.D., au început o adevărată campanie de atacuri împotriva național-popularilor și care nu putea fi combătută cu eficacitate decât dacă aveau o oarecare influență în administrația județeană. Național-popularii timișeni erau informați că postul de prefect era vizat de mai multe organizații politice din F.N.D., în principal de național-țărăniștii din disidența politică a lui Anton Alexandrescu⁷. Deci, existau divergențe și o concurență, inclusiv între partidele

⁴ *Ibidem*, f. 8.

⁵ *Ibidem*, d. 3/1946, f. 17.

⁶ *Ibidem*, f. 15.

⁷ Cristina Păiușan, Narcis Dorin Ion, Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 21.

satelite comuniștilor, mai ales în probleme legate de posturi în administrație, Frontul Național-Democrat, cel puțin cel din județul Timiș-Torontal, nefiind un organism politic unitar.

În adresă se mai arăta că membrii Comitetului Județean Timiș-Torontal al P.N.P.-ului și delegații organizațiilor locale și de plasă sunt de părere că fără acest post important, adică cel de prefect, organizația județeană național-populară nu-și putea lua avânt și nici nu-și putea forma nuclee în diferitele părți ale județului. Era menționat și faptul că prefectul de atunci a fost numit din partea Uniunii Patrioților și, cu toate acestea, nu a dat concursul organizației județene național-populare, pentru că el făcea parte din Partidul Comunist și era cunoscut de toată lumea, din oraș și județ, ca membru al acestui partid⁸.

În continuarea adresei, prof. dr. Mihail Dragomirescu, secretar general al P.N.P., era rugat – pentru motivele respective – să intervină pe lângă ministrul de Interne, Teohari Georgescu, căruia îi erau subordonați direct prefecții de județe, ca postul de prefect al județului Timiș-Torontal să fie atribuit unui membru al P.N.P.-ului, care să facă parte din organizația județeană Timiș-Torontal a acestui partid, urmând ca persoana sa să fie propusă de ei imediat ce vor avea un răspuns afirmativ de la secretarul general al partidului. Se menționează că scrisoarea respectivă a fost trimisă și lui Mitiță Constantinescu, președintele P.N.P.-ului.

Se solicită, totodată, lui Mihail Dragomirescu să dispună să i se dea delegatului organizației județene Timiș-Torontal a P.N.P.-ului, Haralambie Frâncu, material de propagandă pe care nu l-au primit încă, adică programul, statutul, cărți de membru, manifeste și orice alt material de propagandă. De asemenea, secretarul general al P.N.P. este rugat să comunice comitetului organizației județene Timiș-Torontal ce formalități trebuiau îndeplinite pentru ca acestuia să i se atribuiască un fond de propagandă de la Ministerul de Interne⁹.

O altă problemă care figura pe agenda organizației județene T.-T. a P.N.P. era găsirea unei personalități locale care să fie președinte al organizației județene a național-popularilor. Aceasta era cu atât mai necesar cu cât C.C. al P.N.P. solicitase acest lucru. Astfel, după ce a fost respinsă propunerea câtorva personalități cu domiciliul în Timișoara, s-a hotărât ca persoanele ale căror

⁸ SJTAN, fond *Comitetul Județean T.-T. al P.N.P.*, d. 6/1946, f. 13.

⁹ *Ibidem*.

nume să fie comunicate de către delegatul organizației național-populare comitetului județean. În final, s-a hotărât să se recurgă fie la dr. Cornel Grofșorean¹⁰, fie la ing. Cornel Beșa¹¹.

Este adus la cunoștința Comitetului Timiș-Torontal al P.N.P.-ului și faptul că ședința Consiliului Economic Județean al F.N.D.-ului, din care făcea parte și delegatul național-popular, dr. Karner, a fost suspendată în aceeași zi de 5 februarie, fiindcă delegații mai multor partide au participat la manifestarea organizată cu ocazia recunoașterii guvernului Petru Groza de către Națiunile Unite¹².

În continuarea ședinței, Nicolae Ionescu-Papastelatu, secretarul general al Comitetului Județean Timiș-Torontal al P.N.P.-ului, a expus situația foarte critică a organizației județene a partidului din punct de vedere financiar, menționând că s-a ajuns până acolo încât nu s-au putut plăti nici salariile funcționarilor Comitetului Județean al partidului pe luna ianuarie 1946. Pentru rezolvarea acestei probleme Sebastian Weiser, secretarul cu probleme financiare al organizației național-populare județene, a propus deschiderea unei liste de subscripție, subscriindu-se primul, cu suma de 50.000 de lei. Urmându-i exemplul, dr. Eduard Karner a subscris 100.000 de lei, iar Nicolae Gălășanu, pe lângă faptul că a donat și el 100.000 de lei, s-a angajat să acorde masa în mod gratuit, timp de două luni, celor doi curieri ai comitetului¹³.

De altfel, comitetul organizației național-populare a județului Timiș-Torontal era format din: prof. Vichente Ardelean, Nicolae Ionescu-Papastelatu, funcționar superior la C.F.R., Nicolae Arbunescu, funcționar superior la U.D.R. și membru în C.C. al P.N.P., avocat Nicolae T. Ionescu, consilier municipal, col. Teodor Dinculescu, Haralambie Frâncu, comerciant, Matilda Frâncu, Pandeli Eustațiu, Tiberiu Solomon, comerciant, prof. Iulian Boldur, inspectorul regional Tiberiu Cernescu, procurorul Ioan Blănaru, membru al C.C. al P.N.P., dr. Sebastian Weiser, Desideriu Hirsch, comerciant, dr. Eduard Karner, industriaș,

¹⁰ Pentru personalitatea lui Cornel Grofșorean vezi și Aurel Turcuș, *Șapte personalități bănățene. Contribuții documentare*, Timișoara, 2008, p. 110-127 și Tiberiu Ciobanu, *Istoriografia românească din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, II, Timișoara, 2010, p. 26-39.

¹¹ SJTAN, fond *Comitetul Județean T.-T. al P.N.P.*, d. 3/1946, f. 16.

¹² Cristina Păiușan, Narcis Dorin Ion, Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 20.

¹³ SJTAN, fond *Comitetul Județean T.-T. al P.N.P.*, d. 3/1946, f. 17.

Anton Hollender, industriaș, Jacques Hellman, comerciant, ing. Ivan Ney, industriaș, col. Volbură Poiană-Năsturaș, scriitor, Aurel Periat etc¹⁴.

A continuat activitatea de organizare a național-popularilor în teritoriu și în județul Caraș. La 23 ianuarie 1946 a avut loc o mare adunare populară a P.N.P.-ului în localul școlii primare din comuna Berzovia, întrunire la care au participat – conform relatării presei – un număr impresionant de țărani și intelectuali din comună. Adunarea a fost convocată de Ion Calea, secretarul general al organizației județene Caraș a P.N.P.-ului, care a fost însoțit – la această manifestație politică - și de către Cornel Pupezescu, inspector financiar în Ministerul Sănătății și de dr. Dumitru Cărăbașiu, medicul șef al județului Caraș.

În expozeul său la această adunare, Ion Calea arăta necesitățile timpului de atunci, lupta, apreciată fără rost, care se dădea între fiii țării noastre, fii care, în timpurile de atunci, trebuia să fie uniți. Referindu-se la programul P.N.P.-ului, Calea a subliniat că este un program adecvat tuturor, întocmit în așa fel ca să apere interesele fiecărei clase. În finalul adunării a fost numit secretarul organizației național-populare din Berzovia, Adrian Popovici, care era și notarul comunal, fiind caracterizat ca un funcționar destoinic, apreciat mult de către locuitorii comunei¹⁵.

În teorie, lucrurile păreau să meargă bine, dar în practică se întâmpla cu totul altceva. Astfel, deși se făcea apel – de către național-populari – să nu se dea lupte între fiii țării, când era vorba de funcții, se dădeau lupte și între partidele coalizate în F.N.D. În acest sens, tot în comuna Berzovia, din județul Caraș, în cadrul alegerilor de primar desfășurate în data de 3 februarie 1946, reprezentantul P.S.D.-ului a concurat cu reprezentantul P.N.P.-ului, fiind ales cu 133 de voturi față de 103, ale candidatului național-popularilor. Victoria a fost decisă de către membrii P.N.Ț.-Maniu, care s-a afirmat că au votat candidatul P.S.D.-ului. Explicația dată de către național-populari acestui fapt a fost că: „Este de remarcant faptul că P.N.P.-ul, constituit de-abia de o lună, s-a impus pe locul doi și poate ar fi fost pe primul loc dacă gruparea național-țăranistă, simțindu-se prea slabă, nu ar fi sprijinit reprezentantul social-democraților”¹⁶.

¹⁴ *Banatul*, anul II, nr. 30, 9 februarie 1946, p. 2.

¹⁵ *Ibidem*, p. 3.

¹⁶ *Ibidem*, p. 2.

Explicația poate consta și în faptul că și în anumite momente din perioada interbelică, P.N.Ț.-ul a colaborat cu P.S.D.-ul, acest lucru având loc și în cadrul Blocului Național-Democrat, constituit la 20 iunie 1944¹⁷.

Această colaborare între cele două partide, cel puțin în plan local, a continuat și după 23 august 1944, în ciuda unor îndemnuri făcute și prin presă de către național-populari și a curtării țăranilor de către aceștia.

În acest sens, într-un articol scris de către unul dintre liderii organizației județene național-populare din Timiș-Torontal, Nicolae Ionescu-Papastelatu, se afirma că a început o eră nouă de politică cinstită și sănătoasă și că P.N.P.-ul a prevăzut, în programul său de guvernare, ca și alte partide democratice, capitole speciale pentru țărani, programul acestui partid fiind un program nou, întocmit în lumina vremurilor noi și a realităților românești¹⁸.

Tot în județul Caraș, în data de 2 februarie 1946 a avut loc o adunare a P.N.P.-ului în comuna Răchitova, adunare la care au luat cuvântul: av. Dumitru Ciuca, Ion Calea, Ion Ludig, C. Crăiniceanu și dr. Ioan Țeicu, președintele organizației județene a partidului. În cadrul adunării se afirma în presă că: „Asistența a făcut o frumoasă manifestație de simpatie doctorului Ioan Țeicu, o binecunoscută personalitate a Carașului”¹⁹.

Activitatea politică a național-popularilor se desfășura cu intensitate și în județul Timiș-Torontal. La 29 ianuarie 1946 organizația național-populară din comuna Ivanda solicita ca delegatul său, Milan Caici, să fie numit membru în Consiliul Politic al comunei²⁰. La fel a făcut, în data de 7 februarie 1946, și organizația național-populară din comuna Ciacova²¹. La Sânnicolau Mare, delegatul organizației locale național-populare, dr. A. David, a participat în data de 2 februarie la ședința consiliului local al comunei²².

Au fost trimise, în continuare, organizațiilor național-populare județene, circulare ale organizației centrale din București. O astfel de circulară a fost și cea din 7 februarie 1946, în care se sublinia faptul că, prin rezoluția Congresului

¹⁷ Vezi Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul al XX-lea (1918-1948)*, București, 1999, p. 515.

¹⁸ N. Ionescu-Papastelatu, *P.N.P. și țăranii*, în *Banatul*, anul II, nr. 16, 21 ianuarie 1946, p. 1.

¹⁹ *Banatul*, anul II, nr. 28, 7 februarie 1946, p. 3

²⁰ SJTAN, fond *Prefectura județului Timiș-Torontal*, d. 2/1946, f. 307.

²¹ *Ibidem*, f. 309.

²² *Ibidem*, f. 312.

general al P.N.P.-ului din 10-12 ianuarie 1946, fostele comitete județene interimare ale Uniunii Patrioților devin comitete interimare ale P.N.P.-ului până la cel mai apropiat congres județean, dar se puteau coopta și membri noi. Se mai transmitea că, avându-se în vedere că statutul partidului nu prevedea organizații regionale, foștii membri ai comitetelor regionale vor fi încadrați, de îndată, în comitetele județene.

În circulara semnată de către Mitiță Constantinescu, în calitate de președinte și Mihail Dragomirescu, ca secretar general, se atrăgea atenția asupra faptului că organizarea congreselor județene se va face numai după data de 15 martie a acelui an²³.

Într-o adresă către organizația județeană Timiș-Torontal a P.N.P.-ului din 9 februarie 1946, venită de la Ministerul Propagandei, Direcția Presei din București, se comunica faptul că li se elibera o copie după o hotărâre a respectivului minister, prin care a fost aprobată transformarea săptămânalului *Lupta Patriotică* în publicație, tot cu apariție săptămânală, sub denumirea *Banatul*, de acord cu agreementul Comisiei Aliate de Control²⁴, din România²⁵.

Activitatea organizatorică a P.N.P.-ului a continuat și în județul Caraș. Astfel, reprezentanții acestui partid făceau parte și din Consiliul Politic Județean, este vorba de Ion Calea și mai exista, din partea aceluiași partid la ședințele Consiliului, și un alt membru al P.N.P.-ului, arhitectul Ion Ludig. O problemă importantă care a fost pusă în discuția Consiliului Politic Județean Caraș a fost și epurarea funcționarilor.

În această problemă, Consiliul Politic Județean a decis să nu se mai discute nicio cerere sau memoriu înaintat de către cei propuși pentru a fi epurați, urmând ca respectivii, după ce deciziile de epurare vor apărea în „Monitorul Oficial”, să se adreseze Ministerului Afacerilor Interne.

Ca urmare a deciziei respective, era considerată neactuală, printre altele, adresa organizației județene a P.N.P., prin care s-a emis constatarea că au fost epurate numai elemente din clasa mijlocie²⁶. Deci, Consiliul Politic Județean Caraș, dominat de comuniști, nu dorea ca satelitul său politic să devină prea

²³ *Ibidem*, d. 1/1946, f. 83.

²⁴ Pentru activitatea acesteia în Banat vezi Eusebiu-Marcel Narai, *Viața economică și socială în județele Caraș și Severin (1944-1948)*, I, Timișoara, 2010, p. 91-115.

²⁵ SJTAN, fond *Comitetul Județean T.-T. al P.N.P.*, d. 6/1946, f. 14.

²⁶ Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura județului Caraș*, d. 1/1946-1947, f. 27. Pentru semnarea documentelor din această arhivă îi mulțumim domnului lect. univ. dr. Eusebiu Narai.

puternic ci, dimpotrivă, încerca să-l slăbească cât mai mult și prin această metodă a epurărilor. De altfel, nici în cadrul propagandei electorale duse în teritoriu, partidele din F.N.D., printre care figura și P.N.P.-ul, nu colaborau în realitate, ci se concureau și chiar se denigrau.

Într-un articol din ziarul *Banatul* se arăta că: „Partea tristă este că echipa electorală amintită (a F.N.D.-ului – n.n.) a mai găsit de cuviință, după informațiile pe care le avem, de a calomnia noul partid politic (P.N.P.-ul – n.n.), spunând, printre altele, că acest partid nu are program și că o parte din conducătorii săi ar face parte din alt partid politic democrat (cel comunist – n.n.)”²⁷.

Autorul afirmă, în continuarea articolului, că P.N.P.-ul avea program, și încă unul foarte just, și că tocmai acest program cinstit și realizabil a pus pe gânduri pe mulți politicieni din trecut și pe unii din prezent. Acestora, afirma autorul, le-ar fi fost frică că P.N.P.-ul le va lua din clientela lor politică, clientela pe care puneau mare preț în viitoarele alegeri. Se mai afirma, în articol, că fruntașii acestuia nu fac parte din niciun alt partid politic și că P.N.P.-ul va dovedi tuturor defăimătorilor că tot ceea ce este scris în program se va traduce în fapte, acestea fiind realizabile²⁸.

Probleme au apărut și cu ocazia numirilor de primari, deși aceștia erau numiți de către prefect numai la propunerea Consiliului Politic Județean. În acest sens, organizația național-populară din județul Timiș-Torontal a depus cereri de numiri în consiliile politice ale comunelor Peciu Nou²⁹, Sânmihaiu Român³⁰, Giera³¹, iar în unele, ca Lipova, existau deja³².

Cu toate acestea, partidele din F.N.D. din județul Timiș-Torontal au reclamat faptul că, deși prefectul numește delegații partidelor în consiliile comunale, la propunerea acestora, instalarea consilierilor politici decurgea anevoios³³.

În consecință, prefectul a dat ordin către conducerea celor 13 plăși ale județului ca situația să fie îndreptată³⁴. Ca urmare, la scurt timp, la începutul

²⁷ Nicolae Ionescu-Papastelatu, *Propagandiști electorali*, în *Banatul*, anul II, nr. 26, 6 februarie 1946, p. 1.

²⁸ *Ibidem*, p. 2.

²⁹ SJTAN, fond *Prefectura județului Timiș-Torontal*, d. 2/1946, f. 360.

³⁰ *Ibidem*, f. 362.

³¹ *Ibidem*, f. 364.

³² *Ibidem*, f. 370.

³³ *Ibidem*, f. 547.

³⁴ *Ibidem*, f. 548.

lunii februarie 1946 a avut loc o colaborare între partidele politice din F.N.D., în cadrul schimbării consiliului comunal din Moravița³⁵.

Declarându-se un partid al păturilor mijlocii, P.N.P.-ul, nou apărut pe scena politică românească, și-a început propaganda și în rândul comercianților. În acest sens, în data de 10 februarie 1946 organizația național-populară din județul Timiș-Torontal a convocat o adunare a membrilor și simpatizanților săi la Camera de Comerț și Industrie Timișoara.

În cadrul ședinței deschise de către industriașul Eduard Karner a luat cuvântul și Nicolae T. Ionescu, care a subliniat că dacă, în principal, P.N.P.-ul reprezintă păturile mijlocii, aceasta nu exclude apartenența la partid și a forțelor naționale din rândurile muncitorimii și țăranimii. Ionescu declara în cadrul întrunirii, că P.N.P.-ul era partidul tuturor forțelor cinstite care conviețuiau pe teritoriul statului român. Pe lângă principiile enunțate anterior de către alți membri ai partidului, liderul național-popular sublinia că P.N.P.-ul avea la bază și alte două mari principii: tradiția și democrația³⁶. A mai afirmat și alte principii, pe care le postula programul P.N.P.-ului: monarhie constituțională, justiție, biserică și școală, ca instituții de bază ale statului. Dar aceste instituții vor fi „democratizate”, după cum afirma liderul timișorean al național-popularilor, o democratizare, normal, în stil comunist.

Revenind la tema dezbaterii, aceea a rolului comercianților în Partidul Național-Popular, av. Nicolae T. Ionescu arăta că partidul respectiv se pronunța pentru o consolidare a acestei activități, care trebuia exercitată de către comercianți profesioniști, înlăturând comerțul de ocazie, prin care se practica evaziunea, șantajul și specula, periclitând comerțul cinstit. În acest sens, afirma liderul național-popular bănățean, pentru a ajuta comerțul, P.N.P.-ul a înscris în programul său acordarea de credite, stabilizarea monetară, stabilitatea prețurilor, dezvoltarea și supravegherea burselor, organizarea și asigurarea unor transporturi ieftine, sigure și rapide. În același timp, un sistem vamal și fiscal simplu, drept și real va extirpa plaga formalismului vexatoriu.

Ca garanție a îndeplinirii programului prezentat erau așa-numitele „garanții democratice”, înscrise în programul partidului, adică: făurirea legilor prin consultarea organizațiilor de comercianți și legiferarea răspunderii alesului față de alegător.

³⁵ *Ibidem*, f. 614.

³⁶ *Partidul Național-Popular în mijlocul comercianților*, în *Banatul*, anul II, nr. 34, 14 februarie 1946, p. 2.

În finalul alocuțiunii sale, av. Ionescu făcea un apel călduros la „corpul select al comercianților să vină în rândul P.N.P.-ului, unde au un loc și o misiune de îndeplinit, pentru redresarea și îndreptarea (?)”³⁷.

În continuarea întrunirii de la Camera de Comerț și Industrie a municipiului Timișoara, reprezentantul comercianților, dr. Eduard Karner, a prezentat memoriul adresat Ministerului Economiei, memoriu redactat de către membrii P.N.P.-ului, în care erau enumerate doleanțele comercianților, industriașilor și meseriașilor în legătură cu elaborarea noilor legi economice.

În cuvântul său la aceeași întrunire, dr. Valeriu Novacu, prefectul județului Timiș-Torontal, s-a pronunțat în sensul că activitatea comercială își avea tradițiile ei, era vorba despre comerțul cinstit, dar comercianții, fiind împărțiți în mai multe partide, nu și-au dovedit adevărata forță. În consecință, el a chemat pe toți comercianții în cadrul P.N.P.-ului, unde vor putea să-și exprime doleanțele, să le susțină și să le legifereze. „Cu cât vom fi mai mulți, cu atât vom fi mai tari, iar cuvântul nostru va fi ascultat de guvern”³⁸.

În ziarul *Banatul*, în care au fost publicate toate intervențiile din cadrul întrunirii organizației județene Timiș-Torontal a Partidului Național-Popular din 10 februarie 1946, se afirma – cu triumfalism – că: „După aceste explicații, comercianții aderă în bloc la programul P.N.P., semnând – imediat – adeziunile de înscriere în partid”³⁹.

De altfel, problema acestui ziar a fost luată în discuție în ședința Comitetului Interimar al organizației județene Timiș-Torontal a Partidului Național-Popular din 15 februarie 1946. Se afirma că în această chestiune se duc tratative cu Ilie G. Murgulescu, directorul acestuia, „deși Ministerul Propagandei, căruia i s-au adresat național-popularii locali, afirma că acesta aparține P.N.P., pentru că a luat locul gazetei «Lupta Patriotică»”⁴⁰.

În continuarea ședinței, Nicolae Ionescu-Papastelatu a expus situația deficitară în care se găsea acțiunea de organizare și propagandă în județ și a propus formarea mai multor echipe pe plăși, care să meargă în județ și să acționeze în acest sens⁴¹. În consecință, s-a hotărât ca Haralambie Frâncu și col. Gălășanu să-și continue activitatea organizatorică pentru a o finaliza⁴².

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ SJTAN, fond *Comitetul Județean T.-T. al P.N.P.*, d. 3/1946, f. 22.

⁴¹ *Ibidem*, f. 23.

⁴² *Ibidem*, f. 24.

În cadrul aceleiași ședințe a organizației județene Timiș-Torontal a P.N.P., la punctul 8 al ordinii de zi a fost citită scrisoarea de răspuns a regelui Mihai, prin care acesta mulțumea Comitetului Județean al organizației național-populare pentru devotamentul exprimat față de persoana sa, de către membrii partidului, cu ocazia conferinței județene. După citirea scrisorii, cei prezenți au răspuns cu aplauze.

În finalul ședinței Comitetului Județean Interimar Timiș-Torontal al P.N.P.-ului s-a propus organizarea unei adunări publice a meseriașilor la Timișoara, așa cum au fost convocați comercianții, la a cărei organizare s-a angajat Tiberiu Solomon⁴³.

Dar P.N.P.-ul, inclusiv organizația sa din județul Timiș-Torontal, trebuia să atragă și femeile în rândurile sale, iar acestea să colaboreze cu celelalte organizații de femei așa-zis democratice. Acestea trebuiau să dea dovadă de unitate de acțiune în cadrul Federației Naționale a Femeilor din România. În acest sens, reprezentantele organizațiilor județene ale Uniunii Femeilor Antifasciste din România și a Uniunii Femeilor Muncitoare au invitat pe delegatele organizației județene de femei a P.N.P.-ului, organizație pe atunci inexistentă, la o consfătuire în data de 6 februarie 1946, care trebuia să se desfășoare în sala mare a Prefecturii județene. Delegatele U.F.A.R.-ului erau Lucia Proștean, Elena Novacu, Elena Berta și Ana Grăza, iar cele ale U.F.M.-ului erau Mia Marian, Elena Târziu, Rozalia Lenhard, Elena Stoica și Maria Savin⁴⁴.

Deci, toată societatea românească trebuia înregimentată, în diverse formule, pentru a fi controlată mai bine de către comuniști, conform sistemului sovietic⁴⁵.

La fel trebuia procedat și cu tineretul. În consecință, în județul Timiș-Torontal reprezentanții așa-ziselor organizații de frunte ale tineretului: Uniunea Tineretului Socialist, Organizația Tineretului Național-Liberal-facțiunea Gheorghe Tătărescu, Organizația Tineretului Național-Țărănesc-facțiunea Anton Alexandrescu și Tineretul Progresist au trimis o adresă organizației județene a P.N.P.-ului, organizație inexistentă încă, în care se afirma că acesta „analizând situația tineretului din județ, trecând peste toate deosebirile ideologice și fiind

⁴³ *Ibidem*, f. 25.

⁴⁴ *Ibidem*, d. 6/1946, f. 24.

⁴⁵ Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași, 1998, p. 112.

legate, prin caracterul și interesele comune ale întregului tineret (pro-comunist – n.n.), au hotărât constituirea unui Comitet de Colaborare⁴⁶. Conform adresei respective, constituirea festivă a comitetului era programată pentru ziua de 27 februarie 1946, orele 16, în sala festivă a Prefecturii⁴⁷.

Unele propuneri ale organizației național-populare din județul Timiș-Torontal au fost acceptate, inclusiv de către conducerea așa-numitului Front Național Democrat, cu sediul la București. Prin adresa F.N.D. către organizația P.N.P. Timiș-Torontal din 16 februarie 1946 i se aducea la cunoștință acestuia că propunerea sa ca acei care au fost înscriși în Grupul Etnic German, dar, totuși, au luptat pe frontul de vest împotriva armatei hitleriste, vor fi exceptați de la expropriere. La fel, a fost acceptată propunerea național-popularilor bănățeni de a fi constituit un consiliu economic în cadrul F.N.D.-ului și că a fost considerată o inițiativă foarte bună⁴⁸.

Comitetul interimar al organizației județene Timiș-Torontal a P.N.P. era compus, acum, din 35 de membri. Printre aceștia se numărau: Nicolae Ionescu-Papastelatu, secretar general al comitetului și membru al C.C. al P.N.P., dr. Valeriu Novacu, prefect al județului, Ion Blănaru, procuror, Nicolae T. Ionescu, avocat, Vichente Ardelean, profesor secundar, Aurel Periat, funcționar particular, Nicolae Arbunescu, funcționar particular, Pandeli Eustațiu, funcționar public, Tiberiu Cernescu, inspector general silvic, Sebastian Weiser, avocat, Ioan Flueraș, controlor financiar, Constantin Năsturaș, colonel pensionar, Alexandru Jebeleanu, ziarist, care era și membru în secția de presă a partidului etc⁴⁹.

Comitetul Interimar din Timiș-Torontal al Partidului Național-Popular era organizat pe secții, conform adresei Comitetului Central al P.N.P. nr. 38/1946. Acestea erau: Biroul de Presă și Propagandă, esențial pentru un partid nou constituit, format din Secția de Presă și Secția de Propagandă.

Secția de Presă avea ca membri pe Alexandru Jebeleanu – ziarist și redactor-șef al ziarului *Banatul*, Ernest Neumeanu – ziarist și redactor la ziarul *Banatul*, Nicolae Ionescu-Papastelatu, secretarul general al Comitetului Județean Interimar, publicist și redactor la ziarul *Banatul*, Kalni Moscu, administrator al acestui ziar.

⁴⁶ SJTAN, fond *Comitetul Județean T.-T. al P.N.P.*, d. 6/1946, f. 27.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 28.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 26.

⁴⁹ *Ibidem*, d. 1/1946, f. 85.

Printre membrii Secției de Propagandă se numărau: Vichente Ardelean, Pandeli Eustațiu, Nicolae Arbunescu, Nicolae Ionescu-Papastelatu, Tiberiu Solomon etc⁵⁰.

Din Secția Culturală făceau parte: Vichente Ardelean, Iulian Boldur – profesor secundar, Manasie Marcu – subprefectul județului, Pandeli Eustațiu, Constantin Năsturaș etc.

Cercul de Studii avea ca membri pe dr. Eduard Karner – industriaș, dr. Sebastian Weiser – avocat, Nicolae T. Ionescu – avocat, Manasie Marcu – subprefect și președintele funcționarilor publici din județ, Nicolae Arbunescu, procurorul Ioan Blănariu etc.

Membrii Secției Financiare erau: dr. Sebastian Weiser, care era secretarul secției, Anton Hollender, industriaș, Adalbert Drexler, comerciant, dr. Valeriu Novacu, prefectul județului⁵¹.

Analizând structura Comitetului Interimar Timiș-Torontal al P.N.P.-ului se observă că el era format, cu adevărat, din reprezentanți ai păturilor mijlocii, ca: funcționari publici și privați, industriași, comercianți, profesori secundari, avocați, ziariști și oameni de cultură. Dar niciunul dintre aceștia nu se impuseseră ca o personalitate reprezentativă pentru județ, în niciun domeniu de activitate.

Remarcăm, însă, că organizația județeană național-populară deținea conducerea administrativă a județului, atât prefectul, cât și subprefectul fiind membri ai acesteia. Deci, în principiu, aveau șanse să se impună în județul Timiș-Torontal, în cadrul partidelor care compuneau F.N.D.-ul.

Dar organizația județeană național-populară din Timiș-Torontal nu avea încă un președinte și, în consecință, niciun comitet permanent, ci doar unul interimar. Această situație a fost rezolvată de-abia în a doua jumătate a lunii februarie 1946, când generalul în rezervă Teodor Șerb a acceptat funcția de președinte al organizației național-populare din județul Timiș-Torontal. Tratatările cu generalul Șerb au fost duse de către colonelul în rezervă Crăciunescu⁵².

Odată organizația județeană având, în sfârșit, un președinte, proclamat în funcție cu aplauze, se continua activitatea de organizare în teritoriu. Astfel, în data de 20 februarie 1946 s-a constituit organizația național-populară din

⁵⁰ *Ibidem*, f. 86.

⁵¹ *Ibidem*, f. 87.

⁵² *Ibidem*, d. 3/1946, f. 26.

comuna Ghilad, din județul Timiș-Torontal. Printre membrii acestei nou-înființate organizații figurau: Trifu Glăvan, preot; Moise Ghilezan; Dumitru Breban etc. În cadrul ședinței s-au reafirmat obiectivele P.N.P.-ului, dar și relațiile externe bune din acel moment cu Aliții: sovietici, englezi și americani, „ascultând programul P.N.P.-ului și realizând că este singurul program al clasei de mijloc și unde noi, cei de față, putem a ne arăta dragostea de Țară, Rege și datinile strămoșești, alături de Biserică și Școală, ne angajăm să ducem lupta pentru democratizarea țării și libertatea poporului nostru (în stil comunist, fără îndoială – n.n.) în spiritul cel mai democratic, alături de aliații noștri, Rușii, Englezii și Americanii”⁵³.

Această declarație a fost făcută la începutul anului 1946 și, deci, încă se afirma – în continuare – o colaborare cu „Marii Aliți” învingători în al doilea război mondial. Aceasta pentru că nu avusese loc ruptura pe față între aceștia, ci se încerca menținerea colaborării din timpul războiului.

Propaganda sovietică și, implicit, a statelor satelit, printre care și România, împotriva foștilor aliați a început să ia amploare după lansarea doctrinei Truman, cu diversele ei urmări, ca: lansarea Planului Marshall, implicarea SUA în războaiele din Grecia și Turcia, blocada Berlinului și fondarea Pactului NATO⁵⁴.

În cadrul aceleiași organizări în teritoriu, în data de 23 februarie 1946 a avut loc constituirea organizației național-populare din comuna Paniova, situată în plasa Chizătău. În comitetul organizației locale au fost aleși: președinte – Avram Blaj, vicepreședinte – Romulus Gaita, secretar – Moise Luminos, iar casier – Ioan Laichici⁵⁵.

Activitatea organizatorică a P.N.P.-ului a continuat și în județul Caraș. Astfel, dintr-un raport din 21 februarie 1946 al organizației Reșița a P.N.P.-ului, semnat de către secretarul acestuia, Antonescu, aflăm că în cursul lunii a fost constituit comitetul organizației Reșița, având ca președinte pe comerciantul Petre Iacob, acesta fiind ales în funcția respectivă datorită faptului că era președintele Sindicatului Comercianților din județ și se spera că toți comercianții

⁵³ *Ibidem*, f. 27.

⁵⁴ Nicoleta Ionescu-Gură, *Lichidarea influențelor occidentale în România de către regimul Gheorghe Gheorghiu-Dej*, în *Arhivele Securității* (în continuare AS), nr. 4, București, 2008, p. 250 și Bogdan Barbu, *Vin americanii: prezența simbolică a Statelor Unite în România războiului rece. 1945-1971*, în AS, p. 131-133.

⁵⁵ SJTAN, fond *Comitetul Județean T.-T. al P.N.P.*, d. 3/1946, f. 30.

din oraș vor merge cu noul partid. În plasa Reșița a fost ales președinte avocatul Ion Peia, care fusese – anterior – membru al P.N.L.-Tătărescu⁵⁶. Deci, și în cadrul F.N.D.-ului se făceau racolări de membri din diverse partide, existând o anumită concurență care se va amplifica pe parcurs. Conform raportului organizației Reșița, erau înscriși în această organizație doar 58 de membri, deoarece – din totalul de 224 de membri cât a avut Uniunea Patrioților din localitate – cea mai mare parte s-a retras, înscriindu-se în organizația locală a Partidului Comunist. Se observă, deci, că și pe plan local, fosta așa-zisă Uniune a Patrioților fusese adânc infiltrată de către comuniști și simpatizanți ai acestora, care – la momentul oportun – și-au declarat apartenența sau simpatia lor reală.

Avantajul era, după cum se exprima liderul local al național-popularilor, Antonescu, că membrii înscriși în P.N.P. nu mai făceau parte și din alte partide⁵⁷.

La începuturile existenței P.N.P.-ului cuvântul de ordine era să fie primiți ca membri chiar și foștii militanți ai partidelor de dreapta din România. Aceasta se făcea în scopul slăbirii partidelor istorice, ai căror potențiali membri puteau deveni. În acel moment istoric, dușmanul principal erau partidele istorice, și nu cele de dreapta sau extremă dreaptă. Activitatea acestor partide și a liderilor lor era atent supravegheată de către serviciile de informații și poliție. „Cele mai mărunte acțiuni ale acestora erau monitorizate și analizate de către specialiștii acestor instituții”⁵⁸.

Astfel, conform raportului organizației național-populare din Reșița, în partid se înscriau și membri ai fostului Partid Național-Creștin, așa-numiții goga-cuziști, iar fostul președinte al organizației județene al acesteia, dr. Ion Țicu, devine președintele organizației județene Caraș a P.N.P.-ului⁵⁹. În același sens, germanii din Reșița duceau tratative cu național-popularii din localitate pentru a se înscrie în P.N.P., cu condiția că nu vor fi arestați și deportați în URSS⁶⁰.

Tot în cursul lunii februarie 1946 a fost convocată de către național-popularii din Reșița o adunare la Sindicatul Funcționarilor, la care au participat 40 de persoane din rândul P.N.P.-ului și la care au luat cuvântul Petre Iacob, avocatul Iosif Brebenariu și avocatul Ion Peia.

⁵⁶ *Ibidem*, d. 2/1946, f. 13.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 14.

⁵⁸ Florin Banu, *Arma electorală a Partidului Comunist în anul 1946*, în *AS*, nr. 4, p. 14.

⁵⁹ SJTAN, fond *Comitetul Județean T.-T. al P.N.P.*, d. 2/1946, f. 13.

⁶⁰ *Ibidem*.

Național-popularii reșițeni își mai propuneau să organizeze o mare adunare la Reșița, la care să fie invitați și delegați din centrul de județ, Oravița, și să înceapă activitatea organizatorică la sate⁶¹.

În sensul extinderii organizațiilor național-populare în mediul rural a avut loc și întrunirea din data de 17 februarie 1946 din plasa Gătaia, care s-a desfășurat la sediul plășii, și la care au participat și delegați ai Comitetului Județean Timiș-Torontal al partidului. În cadrul întrunirii, deschisă de către preotul Raica, a luat cuvântul, printre alții, și Nicolae Ionescu-Papastelatu, care a afirmat că în viitorul politic al țării trebuia să pătrundă un spirit înnoitor, care să respecte instituțiile fundamentale ale statului, izvorâte din realitate și tradițiile poporului român⁶².

În expozeul său la această adunare, prof. Vichente Ardelean arăta că P.N.P.-ul era foarte apropiat de sufletul țăranului bănățean, de multele neajunsuri și necazuri la care au fost expuși cetățenii României și, mai ales, pătura țărănească, pe care le puneau pe seama unei proaste orientări politice, adică aceea a democrației interbelice. Pentru a-i atrage pe țărani înspre P.N.P., vorbitorul a recurs la componenta așa-zis patriotică a partidului, pe care a expus-o, deosebit de atrăgător, alături de așa-zisele idealuri ale acestuia. „Partidul nostru proclamă cel mai curat patriotism. Patria trebuie să fie idealul căruia trebuie să-i fie subordonate toate interesele personale sau de grup. Numai așa vom putea fi pe drumul înaintașilor noștri luptători pentru dreptate, libertate și independență națională”⁶³.

Independența economică pe care trebuia s-o aibă fiecare cetățean al țării a fost tema abordată, în intervenția sa, la aceeași întrunire de către liderul național-popular Nicolae T. Ionescu, care sublinia faptul că pentru aceasta era necesară organizarea economiei țării pe alte baze, adică comuniste, care să-i asigure fiecărui cetățean mijloace materiale, ca suport al independenței sale economice. Pentru aceasta era însă necesară, după cum se exprima liderul național-popular bănățean, armonizarea prețurilor produselor industriale cu cele ale produselor agricole, pentru ca, astfel, repartizarea bunurilor economice să cuprindă toate păturile productive din țară⁶⁴.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *O mare întrunire publică a P.N.P. din plasa Gătaia, în Banatul, anul II, nr. 42, 23 februarie 1946, p. 3*

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 4.

Încă din primele luni după înființarea sa, în ianuarie 1946, P.N.P.-ul a trecut la constituirea organizațiilor sale în teritoriu, inclusiv în județele bănățene. În această activitate a fost, însă, sabotat chiar de către partidele din F.N.D., cu care ar fi trebuit să colaboreze. Totuși, P.N.P.-ul, invocând ideile de mare adresabilitate în perioada respectivă, de Monarhie, Armată, Biserică, Școală și Tradiție, a încercat și, în parte, a și reușit să-și apropie o parte a populației și să-și creeze organizații în unele plăși și comune ale Banatului.

NOUVEAUX ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DU PARTI NATIONAL-POPULAIRE DU BANAT PENDANT L'ANNÉE 1946

Résumé

Fondé en janvier 1946, le Parti National-Populaire a été – dès le début, en qualité de descendant direct de l'Union des Patriotes – bien représenté dans le cabinet présidé par Pierre Groza, en disposant de quatre ministères et d'un sous-secrétariat d'état. Ce parti devait enrégimenter – au bénéfice des communistes – les couches moyennes de la population, c'est-à-dire les fonctionnaires publics et particuliers, les artisans, les commerçants, les industriels et les intellectuels, fait accompli partiellement, parce que, d'une côté, il était considéré – par la population – comme une satellite du Parti Communiste, mais d'autre côté, les intellectuels de grande valeur étaient inscrits dans les partis politiques traditionnels.

C'était la raison pour laquelle l'organisation national-populaire du département de Timiș-Torontal a trouvé, à peine, un président, en dépit des offres faites aux différentes personnalités marquantes des domaines politique, économique et culturelle du Banat.

Cependant, ses militants ont déployé une activité organisatorique intense, parce que le parti contrôlait l'administration du département, par l'intermédiaire du préfet et du sous-préfet et, aussi, dans plusieurs communes et villes banatiennes les national-populaires détenaient des emplois des prêteurs, maires, notaires et d'autres fonctions économiques, culturelles et spirituelles. Mais ce

début, initialement bon, a été éclipsé par les relations avec les autres partis du Front National-Démocrate, surtout par le Parti Communiste, qui l'a constitué en qualité du parti satellite et, en conséquence, il ne voulait pas que son satellite devienne trop fort et influent.

Par l'intermédiaire des diverses interventions aux assemblées des national-populaires se met en évidence, déjà, les-uns qui étaient de bonne foi, des autres qui suivaient leur propre intérêt, des autres qui devaient se sauver et des autres, aussi, des simples opportunistes.

CONFRUNTĂRI ÎNTRE PUTERE ȘI OPOZIȚIE ÎNAINTEA CAMPANIEI ELECTORALE DIN 1946

*Viorel Bălțoi**

Cuvinte cheie: Frontul National Democrat, Partidul Național Țărănesc-Maniu, alegeri parlamentare, Banat, incidente.

Keywords: National Democratic Front, National Peasant Party-Maniu, parliamentary elections, Banat, incidents.

Sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, prin capitularea necondiționată a Germaniei la 9 mai 1945, dar mai cu seamă dezbaterile Conferinței de la Paris, din cursul anului 1946, în vederea semnării tratatelor de pace, a alimentat o doză de speranță pentru omenire că divergențele politice vor fi rezolvate și că viața cotidiană își va relua cursul firesc¹.

În România, situația nou creată a fost cu totul aparte. Țara era ocupată tocmai de o armată aliată, instituțiile erau desființate, iar centrele de comandă și control din teritoriu au fost practic paralizate.

Evenimentele petrecute în sud-vestul țării, în cursul anului 1946, ca și în restul teritoriului, demonstrează că România intrase clar și definitiv sub controlul Moscovei.

Atât Partidul Comunist, cât și celelalte formațiuni ce constituiau Blocul Partidelor Democratice, au fost în scurt timp asaltate de persoane cu vârste și profesii diverse. Înrolarea lor este explicabilă prin faptul că aceste partide se aflau la putere, astfel că noii membri se puneau sub umbrela protectoare a B.P.D. din cauza trecutului politic sau, pur și simplu, prin faptul că erau forțați.

Blocul Partidelor Democratice s-a folosit de unele personalități marcante ale perioadei interbelice, din variate domenii, pentru a-și consolida puterea prin câștigarea alegerilor, pentru ca ulterior să se debaraseze de acestea după modelul

* Universitatea București, Facultatea de Istorie, email: viorelbaltoi@yahoo.com

¹ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, 1999, p. 514-515.

sovietic. Cel mai elocvent exemplu este cazul lui Gheorghe Tătărăscu, fost prim-ministru în perioada interbelică și ministru de Externe până în noiembrie 1947, căruia i s-a impus ulterior domiciliu forțat și a fost nevoit să suporte detenția la Sighet, între 1950 și 1955².

Deși nu se fixase încă data alegerilor, propaganda electorală a început să precupe partidele politice. Pe străzi și-au făcut apariția afișe care îndemnau populația să voteze într-un sens sau altul, iar centrele de plasă au devenit importante pentru delegațiile politice care veneau pentru a prezenta programele guvernării³.

Comitetul Județean al PCR primise de la Secția Educație Politică Timișoara, încă de la 24 ianuarie 1946, patru feluri de fluturași în număr de 3.000 de exemplare și alte două tipuri având caricaturile lui Maniu și Hațiegeanu, în câte 500 de exemplare pentru a fi răspândite atât în orașe, cât și la sate⁴.

Din confruntările politice produse în fața viitorilor alegători, se realizaseră două tabere politice distincte: partidele muncitorești ce colaboraseră în Frontul Național Democrat și partidele istiche, constând în Partidul Național Țărănesc – Iuliu Maniu și Partidul Național Liberal – Dinu Brătianu⁵.

La 5 februarie 1946, între orele 19:30 și 21:00, la Timișoara a fost organizată o manifestație de stradă a tineretului Partidului Național Țărănesc și a Partidului Național Liberal – Brătianu. Aceasta a avut loc în mod neprevăzut, ca o ripostă la manifestația făcută în cursul după-amiezii de către F.N.D (Frontul Național Democrat) de simpatie față de Națiunile Unite care au recunoscut Guvernul României⁶.

Manifestanții au străbătut strada principală a orașului (Bulevardul Ferdinand), oprindu-se în fața Teatrului Național și apoi în fața Prefecturii, unde avocatul liberal Furlugeanu a ținut un discurs. „Toți românii să ne adunăm și să facem zid în jurul Regelui și al lui Maniu, pentru salvarea țării. Frați de-ai noștri au fost bătuți și au vărsat sânge pentru dreptatea românească. Sângele lor cere

² Gheorghe Tătărăscu, *Mărturii pentru istorie*, București, 1996, p. LXI.

³ *Banatul*, an I, nr. 42 din 23 februarie 1946, p. 1.

⁴ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale (în continuare SJTAN), *fond Comitetul Județean PCR Severin*, secția Educație Politică, dosar 33/1946, f. 30.

⁵ *Banatul*, an I, nr. 42 din 23 februarie 1946, p. 1.

⁶ SJTAN, *fond Inspectoratul General Administrativ Regional Timiș*, dosar 28/1946, f. 124.

sânge și ne vom răzbuna pentru aceasta”⁷. Discursul politic al lui Furlugeanu a fost întrerupt de chestorul poliției Timișoara. S-au intonat „Imnul Regal” și „Deșteaptă-te, române”.

De asemenea, manifestanții au strigat pe traseu mai multe lozinci: „Pentru Rege vom muri!”, „Regele și Maniu”, „Maniu și Brătianu”, „Jos dușmanii Regelui”, „Jos teroarea”, „Libertatea presei”, „Toții românii să se adune!”⁸.

La manifestație au participat circa 1.000 de persoane și a fost supravegheată permanent de chestorul Poliției și de organele din subordine. Evenimentul a fost raportat atât Inspectoratului General Administrativ Timișoara, cât și Ministerului de Interne⁹.

La doar câteva zile după manifestație, în oraș s-a întrunit delegația permanentă a Organizației Național-Liberale din Timiș-Torontal, sub președinția lui D. Nistor, fost ministru. Au mai fost prezenți Av N. Fărcășanu, Gheorghe Stoian, Ar. Furlugeanu și dr. Simion Virgil. În timpul dezbaterii s-au discutat unele chestiuni privitoare la organizare și propagandă în vederea alegerilor, iar delegația partidului a apobat textul manifestului ce s-a difuzat în județ, unde a făcut o impresie deosebită¹⁰.

În fața acestei popularități a partidelor istorice, agresiunea PCR nu a întârziat să apară. La 13 februarie 1946, un grup de 25-30 de „indivizi”, informați că la Tipografia Matei din Timișoara se imprimau afișe și manifeste ale organizației liberale, au pătruns cu forța în ateliere, distrugând formele, avariind grav mașinile și confiscând tipăriurile pe motiv că ei nu permit afișe liberale¹¹.

În zelul lor, nu au ezitat să distrugă și lucrări de tipografie rezervate autorităților și întreprinderilor particulare, provocând pagube semnificative (de milioane). La intervenția proprietarului care încerca să justifice imprimarea manifestelor prezentând autorizația cenzurii, agresorii au replicat că ei dictează peste aprobările lui Petru Groza. La plecare, grupul a adresat insulte și amenințări lucrătorilor pentru a nu se mai încumeta să tipărească afișe liberale¹².

Agresiunea comuniștilor nu s-a oprit aici, aceasta fiind doar momentul declanșării unui șir de astfel de acțiuni. În seara zilei de 19 februarie, orele

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Liberalul*, an I, nr. 1 din 9 februarie 1946, p. 3.

¹¹ *Idem*, nr. 3 din 14 februarie 1946, p. 3.

¹² *Ibidem*.

20:00, un grup de „partizani” ai partidelor fenediste s-a prezentat la Tipografia Corvin din Reșița sub pretextul de a tipări urgent „ceva”. După ce au agresat o femeie în vârstă, au coborât în subsolul clădirii, unde au distrus mașinile de tipărit și literele din cutii. Ei au invocat ca motiv faptul că aici fuseseră tipărite manifeste al organizației național-țărăniste din Reșița¹³.

Acțiunile puse în practică de cei înrolați în F.N.D. (B.P.D. există din 17 mai 1946) s-au înmulțit și s-au generalizat, devenind și mai violente. Evenimentul petrecut la Arad este unul dramatic și departe de a fi ultimul din seria asasinatelor și a actelor de distrugere. Practic, acestea erau o adevărată profesie pentru noua putere de la București, de la 6 martie 1945, coordonată de Moscova și asistată de statele învingătoare în război.

Ziua de 16 februarie 1946 s-a dovedit a fi una tragică pentru PNȚ-Maniu. La sediul organizației Arad, unde se discutaseră chestiuni de organizare și presă, erau prezenți, printre alții, dr. Alexe Boțoc, prof. C. Teodorescu, dr. Ioan Drinciu, directorul școlar Ioan Ungureanu, Lucian Emonidi și Aurel Mladin. În momentul în care biroul își încheia lucrările și era pe punctul de a pleca, o „mulțime” a năvălit în sediu¹⁴.

Cei aflați în clădire au fost etichetați „huligani” și au fost loviți cu „ciomege”, revolve, cozi de steaguri și alte obiecte. Toți liderii locali ai PNȚ au fost bătuți și aruncați pe scara din spatele sediului. Dintre aceștia dr. Alexe Botioc fiind în stare foarte gravă (fractură a bazei craniene) și dr. Drinciu având mai multe leziuni la cap și pe corp¹⁵. Directorul școlii Ioan Ungureanu, după ce a fost bătut grav și călcat în picioare, a fost pus pe o platformă și purtat pe strada Horia sub bătaia indivizilor Lascu, Crișan și alții¹⁶. Totodată a fost distrus mobilierul, mașina de scris, telefonul, becuri și Arhiva care a fost complet distrusă.

Articolul mai precizează că în timpul acestui grav incident dr. Ioan Drinciu, plin de sânge, cu fața complet tumefiată, s-a refugiat în biroul d-lui Chestor de poliție cerând asistență, dar a fost refuzat și îndrumat la Parchet. Primul procuror, fiind sesizat, a refuzat orice implicare, îndrumându-l la Poliție¹⁷.

În urma acestui grav incident dr. Alexe Boțioc, fost senator și primar al Municipiului Arad, a fost internat la spital unde a încetat din viață în chinuri, ca

¹³ *Dreptatea*, anul XXI, nr. 26 din 6 martie 1946, p. 2.

¹⁴ *Idem*, nr. 16 din 22 februarie 1946, p. 1.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 2.

¹⁷ *Ibidem*.

urmare a bățăilor primite de la „asasini comuniști” în numele libertății și democrației¹⁸.

Atât documentele de arhivă și respectiv presa vremii confirmă faptul că Partidul Național Țărănesc - Iuliu Maniu se bucura de o popularitate covârșitoare în rândul electoratului. În aceste condiții, orice dezbatere sau manifestație a partidului era permanent și strict supravegheată de autoritățile locale și respectiv agenți ai guvernului.

Cu ocazia unei manifestații organizate de Partidul Național Țărănesc la cinematograful Capitol din 17 februarie la Timișoara, au participat mii de simpatizanți în mare parte țărani și studenți. Intervenția autorităților de a-i opri pe participanți prin bariere instalate la intrările în oraș și prin gări, s-a dovedit ineficientă, fiind realmente depășite de mulțime¹⁹.

Tipografiile și personalul acestora, ce edita ziare ale partidelor istorice, deveniseră ținta prioritară a devastărilor și a amenințărilor comuniste.

Un exemplu elocvent este ziarul „Vestul”, pe care muncitorii au refuzat să-l tipărească, deși primise autorizație de editare de la ministrul informațiilor, direcția presei cu nr. 3678 din 11 martie 1946, ca oficios zilnic al PNT – Maniu din județul Timiș – Torontal²⁰.

Angajații, invocând anumite dispoziții și instrucțiuni primite din partea comitetului F.U.M. (Frontul Unic Muncitoresc) din localitate, se temeau de eventuale și probabile represalii ce s-ar lua împotriva lor de către comitetul F.U.M. în cazul când ar tipări ziarul respectiv²¹.

Raportul de activitate întocmit de Comitetul Județean Timiș-Torontal, la 25 aprilie 1946, prezintă activitatea depusă de membrii săi în Timișoara. „De la 23 martie până la 25 aprilie am controlat toate străzile principale pe raza orașului. Am găsit mai multe lozinci scrise de maniști pe diferite ziduri. Am luat numaidecât măsuri, am format echipe cu care am distrus lozincile și le-am înlocuit cu lozincile noastre. În cursul lunii curente am avut 11 echipe pentru distrugerea lozincilor maniste”²².

Deși campania electorală nu începuse, contactul partidelor istorice cu electoratul devenise tot mai frecvent. Liderii PNL - Brătianu au păstrat în cursul

¹⁸ Idem, nr. 28 din 8 martie 1946, p. 1.

¹⁹ Idem, nr. 40 din 22 martie 1946, p. 3.

²⁰ Idem, nr. 58 din 12 aprilie 1946, p. 3.

²¹ *Ibidem*.

²² SJTAN, fond BPD, Comitetul Județean Timiș-Torontal, dosar 3/1946, f. 9.

lunii martie un contact permanent cu organizațiile din județul Timiș-Torontal. Delegațiile partidului s-au deplasat în fiecare duminică în centrele de plasă și comunele rurale, precum Biled, Lovrin, Pesac și Periam, unde PNL - Brătianu se bucura de o popularitate deosebită²³.

Același succes în rândul electoratului l-au avut liberalii în județul Caraș. Octavian Furlugeanu, președintele organizației județene, și ceilalți delegați au avut o întrunire în comuna Fizeși, la care au participat peste 600 de persoane. Astfel de întâlniri au mai avut loc în comunele Surducul Mare și Cacova, unde liderii PNL s-au bucurat de aceeași popularitate²⁴.

În timp ce tipografiile care imprimeau ziare sau manifeste ale partidelor istorice erau distruse sistematic, cele ale guvernului nu întâmpinau dificultăți în tipărire și distribuire. Spre exemplu, administrația ziarului „Luptătorul bănățean” din Timișoara a expediat la 1 aprilie 1946 o înștiințare către organizația județeană a Partidului Comunist din Lugoj, prin care și-a luat angajamentul de a ridica tirajul publicației cu 20% până la 1 mai același an²⁵.

O notă informativă cu numărul 9, din 10 mai 1946, întocmită de Legiunea de Jandarmi Timiș informează despre organizarea zilei naționale din localitatea Ciacova, la care au participat circa 350-400 de persoane. Autoritățile locale care s-au ocupat de organizare au expus la tribună tablourile M.S. Regelui Mihai I, ale Reginei Mamă Elena și ale lui Alexandru Ioan Cuza. În timp ce reprezentanții autorităților locale se aflau la biserică, pentru slujba religioasă, membrii FND au expus și ei, la aceeași tribună, tablourile lui Petru Groza, „generalisimului” Stalin și Molotov, precum și mai multe lozinci cu caracter politic²⁶. Acest fapt l-a înfuriat pe preot, motiv pentru care a rupt toate lozincile, dintre care menționăm „Jos Moșierii Maniști Și Brătieniști Care Vor Să Răpească Țăranilor Pământul”, „Jos Uneltele Reacțiunii Împotriva Păcii”²⁷. Gestul preotului a adus nemulțumire într-o tabără și bucurie în cealaltă, astfel încât cele două au fost la un pas de un conflict general. Intervenția jandarmilor a calmat mulțimea²⁸.

²³ *Liberalul*, anul I, nr. 35 din 21 martie 1946, p. 2.

²⁴ *Idem*, nr. 51 din 9 aprilie 1946, p. 3.

²⁵ SJTAN, *fond Comitetul Județean PCR Severin*, secția Educație Politică, dosar 33/1946, f. 31.

²⁶ *Idem*, *fond Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosar 148/1946, f. 17.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

Apropierea campaniei electorale, dar și deciziile luate de Gheorghe Gheorghiu-Dej în timpul Plenarei din ianuarie 1946, de a combate și ține sub control Partidul Național Țărănesc - Maniu, i-a determinat pe membrii Partidului Comunist și pe cei din Frontul Plugarilor - Județeană Arad, să întreprindă la 5 mai una dintre cele mai ample acțiuni de intimidare și terorizare a membrilor și simpatizanților PNT²⁹.

Această acțiune a avut efectiv girul Guvernului. În după-amiaza zilei de 4 mai, adică în preseara unui congres țăranist, a sosit la Chestura poliției telegrama ministrului de Interne Teohari Georgescu, în care oferea răspuns la întrebarea solicitată de conducerea poliției: „Ținerea congresului poate fi admisă. Vegheați la menținerea ordinii”³⁰.

Ca atare, zeci de camioane au fost plasate pentru a bloca principalele căi de acces din oraș și în zona fabricilor. În fața sinagogii, la liceul industrial, precum și în alte locuri au fost masate „trupe de șoc” pentru intervenție. De asemenea, echipele de poliție compuse din comisari și agenți au fost trimise la toate barierele și intrările din oraș, pentru a interzice accesul populației³¹.

Cetățenii care doreau să intre în localitate au fost perchezionați, țăranilor pretinzându-li-se invitații scrise pentru participarea la congresul PNT. Agenții Siguranței au fost îmbrăcați în straie țăărănești și înarmați cu pistoale pentru a dovedi, în caz de conflict, că participanții „au tras unul într-altul”³².

Învățătorul Procopie, președintele organizației locale a Frontului Plugarilor, îmbrăcat de asemenea în straie țăărănești „șvăbești” îi „scuipa” pe țărani întrebându-i: „Da’ cu ce v-a ademenit Maniu călăul?”³³. În apropierea gării, tot el îi amenința pe țărani cu pistolul și îi pune să strige „Trăiască Petru Groza!”. A condus o acțiune asupra tramvaiului din oraș și l-a bătut împreună cu alții pe avocatul Ionota, care a suferit mai multe contuzii și fracturi la coaste³⁴.

Pe toate străzile din Arad, grupuri de comuniști au atacat mai mulți cetățeni, simpli trecători, care au fost bătuți și insultați. Un grup de militari ce se aflau întâmplător în zonă au avut parte de aceeași soartă³⁵.

²⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, București, fond CC al PCR, secția Cămară, dosar 153/1946, f. 181.

³⁰ *Dreptatea*, anul XXI, nr. 91 din 26 mai 1946, p. 3.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

În zilele următoare congresului zeci de angajați au fost dați afară de la fabricile ASTRA, ITA și TEBA, pe motiv că participaseră la congres. De asemenea, comisia locală a sindicatelor în colaborare cu autoritățile fenediste au ordonat tuturor tipografilor să nu mai editeze ziarul „Românul”, oficiosul Partidului Național Țărănesc din Arad, cu toate că publicația era autorizată de către Ministerul Propagandei³⁶.

Acțiunea de terorizare a participanților la congresul PNT, prezentată de către ziarul „Dreptatea” este cât se poate de reală, fiind probată de documentele de arhivă. Acestea conțin confirmări chiar de la cei care au contribuit din plin la agresarea populației și a membrilor PNT.

Raportul de activitate realizat de organizația județeană a Frontului Plugarilor Arad pe luna mai, expediat la 3 iunie 1946, către Frontul Plugarilor – Regionala Banat este elocvent: „Județeană Frontul Plugarilor Arad în ziua de 5 mai a avut o activitate prin care a ajutat P.C. (Partidul Comunist) pentru a combate și a înăbuși congresul maniștilor, care era să se țină în aceeași zi. Frontul Plugarilor a adus de la țară peste 300 membri țărani, introducând o acțiune încât congresul maniștilor a fost zădărnicit complet”³⁷.

În uma acestui grav eveniment, s-a înregistrat o a doua victimă în rândul membrilor PNT Maniu Arad, fără a i se preciza în presa timpului numele acesteia. Autoritățile nu au luat nicio măsură pentru a pedepsi pe „asasini”³⁸.

Pe fondul creșterii popularității Partidului Național Țărănesc Maniu și al politicii promovate de Guvern împotriva sa, s-a ajuns inevitabil la intensificarea incidentelor dintre Putere și Opoziție. La 19 mai, în comuna Vărădia (județul Caraș) a avut loc o întrunire a PNT Maniu, la care au participat peste 1.000 de locuitori. Discursul ținut la tribună de profesorul Ilie Rusmir a fost întrerupt de primarul Ioan Chirilă și de notarul Roman Sculici pe motiv că Opoziția nu avea aprobare pentru întruniri. Deși Ilie Rusmir le-a prezentat ordinul de aprobare al Prefecturii, acesta a fost „îmbrâncit jos”, provocând indignarea mulțimii³⁹. Aceste evenimente provocate de reprezentanții Puterii împotriva opoziției se agreavează treptat în timpul campaniei electorale, cunoscând o violență maximă în ziua scrutinului.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ SJTAN, fond Comitetul Frontul Plugarilor Timiș-Torontal, dosar 19/1946, f. 119.

³⁸ *Dreptatea*, anul XXI, nr. 107 din 16 iunie 1946, p. 3.

³⁹ *Ibidem*.

CONFRONTATION BETWEEN POWER AND OPPOSITION BEFORE THE 1946 ELECTIONS CAMPAIGN

Abstract

End of the Second World War and the Paris diplomatic discussions would not change too much political situation in Romania, which remained under the occupation of their ally, the USSR. In 1946, the country's southwestern state of affairs was the same as in the rest of the national territory imposed by Moscow's control. The Communist Party of Romania and the rest of the political parties constituting the National Democratic Front (NDF), in the context of major political change in their favor, were supported by various individuals and organizations who have contributed to consolidating the new Power. An example of this is George Tatarescu, who later faced the rigors of the Soviet totalitarian regime imposed in Romania.

Although not established election date, political confrontations between the government and opposition in early 1946 were more and more numerous in Banat region. For example, representatives of governmental parties coordinate the destruction of printers Matei from Timisoara and Corvin from Resita, employees are threatened and accused for collaborating with "traditional parties", National Liberal Party and National Peasant Party.

In February 1946, the Arad organization's office of National Peasant Party-Maniu is devastated, its members are beaten, and former Senator Boțioc Alexe dies. In Banat region, political debates were closely supervised by government agencies, as well as "traditional parties" media. "The West" newspaper, belonging to the NPP-Maniu, was banned in the county of Timis-Torontal. On May 5 1946, local authorities controlled by the Communist Party and the Front of Plowmans, with the support of Teohari Georgescu, Minister of Interior, diverting in Arad one of the most extensive action against NPP-Maniu. The main access routes in the city were jammed with cars to prevent a congress of the party, which had to be held here. There was violence resulting in injuries and one dead. Incidents also occurred in other parts of Banat. In the city Ciacova, on the National Day (May 10), the confrontation took place between representatives of local authorities and those of the NDF. Gendarmerie intervention prevented the onset of violence. Confrontations between the government and opposition continue until the parliamentary elections of 19 November, when the violence reach its "peak".

ASPECTE PRIVIND ACTIVITATEA ORGANIZAȚIEI
JUDEȚENE TIMIȘ-TORONTAL
A PARTIDULUI NAȚIONAL ȚĂRĂNESC DIN
ANII 1944-1946 CONSEMNAȚE ÎN ARHIVELE CNSAS

*Vasile Rămneanțu**

Cuvinte cheie: Banat, viață politică, Partidul Național Țărănesc

Mots clé: Banat, vie politique, Parti National Paysan

După anul 1944 în viața politică românească un autoritarism fără precedent a luat locul unui experiment de democrație parlamentară¹, e adevărat întrerupt din 1938 de două regimuri nedemocratice.

Pe acest fond, la 1 septembrie 1944, liderul național-țărănist Iuliu Maniu trimitea o circulară tuturor organizațiilor județene ale Partidului Național Țărănesc conținând instrucțiuni privind reluarea activității acestora².

A urmat publicarea în 16 octombrie 1944 a „Manifestului-Program” al Partidului Național Țărănesc, care era o revizuire și adaptare la noile vremuri a programului din 1935, având la bază ideea „statului țăărănesc”³.

După instaurarea la putere a guvernului pro-comunist Petru Groza, împotriva Partidului Național Țărănesc a fost declanșată o campanie politică întâlnită doar în cazul regimurilor politice nedemocratice. Astfel, ziarul central al partidului, „Dreptatea”, a fost interzis, măsura fiind aplicată și asupra presei partidului din țară. Lucrătorii tipografi care au tipărit „Dreptatea” au fost maltratați și internați în lagărul de la Caracal, Casa partidului din București a fost percheziționată, iar arhiva ridicată de poliția Frontului Național Democratic. De asemenea, arhiva personală a lui Iuliu Maniu a fost furată.

*Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Teologie și Istorie, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: vasileramneantu@yahoo.com.

¹ Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, București, 1996, p. 533.

² Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România. (1944-1947)*, București, 1996, p. 94.

³ *Ibidem*, p. 95.

Au început arestările în rândul membrilor și simpatizanților Partidului Național Țărănesc⁴.

Față de toate aceste ilegalități, la 3 ianuarie 1946 conducerea Partidului Național Țărănesc a cerut o serie de asigurări suplimentare care să garanteze aplicarea de către guvernul Groza a hotărârilor Conferinței interaliată de la Moscova: eliberarea deținuților politici, desființarea formațiunilor paramilitare comuniste, libertatea de întrunire și propagandă, toate acestea urmând a fi supervizate de către aliați⁵.

La 23 februarie 1946 Biroul Partidului Național Țărănesc constata suprimarea libertăților cetățenești și împiedicarea manifestațiilor politice. În același timp, în vederea alegerilor parlamentare s-a avut în vedere o vastă restructurare a organizațiilor teritoriale, un accent deosebit urmând să fie pus pe secțiunile de tineret, femei, profesionale⁶.

Dar atmosfera politică din România devenea tot mai tensionată pe măsură ce se apropiau alegerile generale, fapt ce a determinat conducerea național-țărănistă să-i adreseze lui Stalin un protest în care erau relatate abuzurile comise de autoritățile române: „Presa noastră este aproape desființată. Libertățile sunt suprimate”. Închisorile erau pline de aderenți ai partidului, libertatea de conștiință nu exista, iar asasinările politice și schingiuirile membrilor opoziției erau săvârșite sub protecția autorităților locale, se sublinia în documentul respectiv⁷.

În ciuda situației deosebit de dificile în care a fost obligat să activeze în perioada 1944-1946, Partidul Național Țărănesc a reușit să polarizeze forțele care s-au opus conștient comunismului în România⁸.

În studiul de față vom prezenta și analiza o serie de documente din Arhivele C.N.S.A.S. referitoare la activitatea organizației județene Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc din anii 1944-1946.

Pe fondul reapariției pluripartidismului în viața politică românească, la 14 septembrie 1944, în cadrul ședinței organizației județene Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc, unul dintre liderii acesteia, C. Subțire i-a îndemnat pe cei prezenți să înceapă organizarea cadrelor partidului pe comune și plase.

⁴ *Ibidem*, p. 98.

⁵ *Ibidem*, p. 99.

⁶ *Ibidem*, p. 100.

⁷ *Ibidem*, p. 103.

⁸ *Ibidem*, p. 106.

În condițiile politice complexe din acel moment acesta a arătat necesitatea de a se face zid în jurul tronului⁹.

Din teritoriul județului, președintele organizației de plasă Deta, Pulca, într-o adresă către Ministrul de Interne solicita îndepărtarea din funcție a pretorului. Se consemna că acesta îi amenința pe locuitorii plasei care cunoșteau ilegalitățile săvârșite de liderul administrativ local.

Pretorul era în permanentă legătură cu partizanii sârbi, iar locuitorii unguri erau favoriții acestuia. Totodată, în ziua de 16 decembrie 1944 pe străzile localității Deta maghiarii au strigat „Trăiască Ungaria” și „Jos regele”¹⁰.

Într-o informare trimisă lui Aurel Leucuța, Pulca arăta că în aceeași zi, 60 de persoane, dintre care 40 venite din Timișoara, au atacat Primăria Deta, l-au forțat pe primar să demisioneze, în locul acestuia fiind instalat un cetățean german, iar ca viceprimar unul sârb. Grupul contestatar era alcătuit din unguri, germani și sârbi.

Situația nu s-a calmat în Deta, la 18 decembrie la Fabrica de furnir din localitate muncitori unguri, germani și sârbi, precum și 2-3 români au cerut îndepărtarea oricărui control din partea administrației, declarând că puteau face orice, administratorul neavând ce căuta în fabrică, proprietarii urmând să fie îndepărtați și ei dacă nu îi ascultau pe contestatari. Președintele organizației național-țărănistă de plasă sublinia că în acțiunile lor manifestanții au fost sfătuiți de către preotul maghiar, care avea dosar la Siguranță, și de către pretor¹¹.

La 8 noiembrie 1945 la Timișoara a avut loc o manifestație pro-monarhistă, marea parte a manifestanților provenind din rândul liceenilor de la Liceul Constantin Diaconovici Loga, Liceul Comercial, Industrial și a studenților de la Medicină și Politehnică.

Din relatările celor anchetați reiese că după desfășurarea Te-Deumului săvârșit de ziua onomastică a regelui Mihai I, la Biserica Ortodoxă Română din Iosefin s-a format o coloană de manifestanți care a pornit spre centrul orașului. Înainte de plecare, studenții au împărțit cocarde cu tricolorul și fotografii ale regelui și reginei. Pe traseu s-au strigat lozinci pro-monarhice, printre care și „Regele și Patria”.

⁹ Arhivele C.N.S.AS, d. 10521, vol. I, f. 239.

¹⁰ *Ibidem*, d. 1715, f. 435. Despre situația tensionată creată în Banat în anii 1944-1945 în urma acțiunilor „partizanilor sârbi” vezi și Vasile Rămneanțu, *Aspecte ale vieții politice din județul Timiș-Torontal în perioada 1944-1945*, în *RI*, 3-4, 1996, p. 205-219.

¹¹ *Ibidem*, f. 436.

La demonstrație au participat și studenți care erau membri ai Partidului Național Țărănesc. Astfel Nicolae Galin, student în anul II la Politehnică, declara că împreună cu alți colegi a devenit membru național-țărănist în august 1945, a participat la ședințele organizației, fiind convins că Partidul Național Țărănesc lucra în interesul poporului și al țării, fiind singurul partid care activa în spiritul prieteniei cu Națiunile Unite. El arăta în declarația dată că la evenimentele din 8 noiembrie 1945 a participat și Bacic Alois, președintele organizației de tineret național-țărăniste¹².

Pe traseul parcurs de către manifestanți au avut loc incidente datorate intervenției unor echipe de șoc muncitorești (cei care au intervenit făceau parte și din organizațiile satelit ale Partidului Comunist Român, respectiv din Uniunea Patrioților și Apărarea Patriotică), dar și a militarilor sovietici¹³.

Ciocnirile cele mai dure s-au desfășurat în fața Teatrului¹⁴, unde a intervenit plutonul de gardieni¹⁵.

Manifestația a fost pregătită de către Comitetul Societății Studenților de la Facultatea de Medicină, având loc și o încercare din partea unui cadru didactic de a-i opri pe studenți să se deplaseze la Biserica din Iosefin¹⁶, cât și de către studenții de la Politehnică¹⁷.

Autoritățile au ajuns la concluzia că cei reținuți și cercetați se făceau vinovați de organizarea, instigarea și participarea la tulburările și incidentele din 8 noiembrie 1945. Aceștia au avut legături cu Partidul Național Țărănesc, unul dintre liderii organizației județene Timiș-Torontal ai acestuia, Trifu Ruian, cumpărând în 7 noiembrie de la librăria Niculescu 350 de fotografii ale regelui. Cei reținuți urmau să fie înaintați Parchetului Curții Marțiale¹⁸.

La 15 noiembrie 1945 Chestura Poliției Municipiului Timișoara, Biroul Poliției de Siguranță a înaintat Parchetului Militar de pe lângă Curtea Marțială a Corpului 7 armată dosarele a 27 de arestați în urma evenimentelor din 8 noiembrie. Se preciza că erau urmăriți mai mulți studenți implicați în organizarea

¹² Arhiva Tribunalului Militar Timișoara, *Fond Procuratura Militară Timișoara*, d. 12.260. f. 4-5. În acest moment fondul arhivistic cercetat se află la C.N.S.A.S.

¹³ *Ibidem*, f. 7.

¹⁴ *Ibidem*, f. 11.

¹⁵ *Ibidem*, f. 19.

¹⁶ *Ibidem*, f. 8-9.

¹⁷ *Ibidem*, f. 15.

¹⁸ *Ibidem*, f. 23

manifestației pro-monarhice din data respectivă (printre care și liderul național țărănist, Trifu Ruian) și care erau dispăruți¹⁹.

Cercetările urmau să fie continuate de către Parchetul Militar conform ordinului telefonic din 9 noiembrie 1945 al Ministerului de Război, Direcția Justiției Militare²⁰.

Referindu-se la cele întâmplate la Timișoara cu prilejul zilei onomastice a regelui Mihai I, raportul confidențial din 11 noiembrie 1945 sublinia că în urma zilei de 8 noiembrie 1945 reacțiunea căuta să înfățișeze guvernul Groza ca un guvern de dictatură, deoarece au fost arestați și bătuți cei care au manifestat pentru rege. Erau răspândite știri conform cărora studenții români au fost bătuți de evrei și de reprezentanți ai altor minorități.

Deși manifestația din 8 noiembrie a creat impresia că a fost organizată de către studenții de la Medicină, aceasta a purtat pecetea Partidului Național Țărănesc. Se relatează că în după amiaza zilei respective, la sediul din Timișoara al Partidului Național Țărănesc au sosit foarte mulți membri și simpatizanți ai partidului, probabil după instrucțiuni, dar conducerea organizației nu a fost prezentă.

Raportul conținea și știrea conform căreia studenți de la Medicină, membri ai Partidului Social Democrat, au luat parte activă la manifestația pro-monarhică din 8 noiembrie, comportându-se ca reacționari²¹.

Un alt raportul confidențial, din 10 noiembrie 1945, analiza evenimentele petrecute cu două zile în urmă. Autorul documentului a purtat discuții cu conducători și tineri național-țărăniști, iar din informațiile sale, pregătirea manifestației s-a făcut pe baza instrucțiunilor venite de la București.

Unul dintre conducătorii morali și organizatorici ai Partidului Național Țărănesc era Negru Emil, directorul firmei „România”. Acesta ținea legătura cu alți lideri național-țărăniști, precum Subțire, Iuga, Ruian. Firma acestuia era caracterizată ca fiind „tipic hitleristă”.

O altă informație consemna că în cercurile competente de partid și în cele cunoscute ca fiind antidemocratice se vorbea mult că la organizarea evenimentelor din 8 noiembrie 1945 Coriolan Băran „n-ar fi avut rol neînsemnat”. Se presupunea că fostul lider național-țărănist era conducătorul

¹⁹ *Ibidem*, f. 36.

²⁰ *Ibidem*, f. 1.

²¹ Arhivele C.N.S.A.S., d. 10521, vol. I, f. 255.

moral al unei părți a tineretului. Documentul mai arăta că numărul membrilor „Asociației Amicii Americii” din Timișoara era de circa 892, iar din provincie de circa 1500²².

În privința fostului fruntaș național-țărănist din Banat, Coriolan Băran, acesta era după război conducătorul filialei Y.M.C.A. (*Young Men Christian*) din Timiș-Torontal, organizație care în România era coordonată de către colonelul american Franklin Eduard Stewens. Potrivit autorităților, societatea căuta să organizeze tineretul școlar secundar și universitar reacționar și, în limita posibilităților, și pe tinerii muncitori în spirit naționalist și anticomunist²³.

Colonelul F. Stewens s-a aflat la Timișoara în intervalul 3-8 noiembrie 1946, prilej cu care Coriolan Băran i-a înaintat un memoriu de circa 10-15 pagini din partea celor trei partide democratice din opoziție, semnat de către liderul organizației Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc, Sever Bocu, din partea Partidului Național Liberal de Fărcășanu, iar din cea a Partidului Social Democrat Titel Petrescu de Traian Novac. Documentul se referea la ilegalitățile săvârșite de către autorități și de reprezentanții Blocului Partidelor Democratice în campania electorală desfășurată până în acel moment. Reprezentantul american i-a promis lui Coriolan Băran că memoriul opoziției va ajunge cât mai repede la locul potrivit²⁴.

Tot cu prilejul vizitei respective, Iosif Albu, un lider marcant al organizației județene Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc, s-a întâlnit cu Stewens, discutându-se chestiuni politice, omul politic bănățean furnizându-i „materiale de antipropagandă referitoare la metodele tehnice ce vor fi aplicate de Blocul Partidelor Democratice în cursul alegerilor și felul cum a fost împiedicat Partidul Național Țărănesc de a dezvolta o liberă propagandă în campania electorală”²⁵.

Nota informativă din 13 aprilie 1945 se referă la manifestele Tineretului Universitar Național-Țărănesc intitulate „Simple întrebări” și care ar circula la Școala Politehnică din Timișoara, specificându-se că ar fi colportate de către studenții Vintilă Pompiliu, Moldovan Mircea, ultimul lipind manifestul pe geamurile cantinei Școlii Politehnice²⁶.

²² *Ibidem*, f. 256.

²³ *Ibidem*, d. 10174, f. 49.

²⁴ *Ibidem*, f. 50.

²⁵ *Ibidem*, f. 51-52.

²⁶ *Ibidem*, d. 10521, vol. I, f. 294.

Într-o adresă a Inspectoratului Regional de Poliție Timișoara către Chestura Poliției Municipiului Timișoara se relatează că în noaptea de 2-3 august 1945 au fost lipite pe pereții și geamurile vitrinelor din străzile și piețele mai frecventate vigniete cu următoarele lozinci: „Jos dictatura Groza”; „Jos guvernul”; „Poporul vrea alegeri”, precum și fotografii având scris în față „Iuliu Maniu președintele PNT”. Se cerea identificarea rapidă a celor ce le-au răspândit²⁷.

La 31 august 1945 a avut loc ședința organizației județene a Partidului Național Țărănesc, la care s-a hotărât depunerea unei munci cât mai intense în vederea viitoarelor alegeri.

Cuvântarea a fost ținută probabil de către profesorul Apostolescu, acesta afirmând că trebuia explicat țăranilor că modul de înscriere în Partidul Comunist Român, precum și în Partidul Social Democrat, „era aproape silit”. Astfel, în cazul organizării de alegeri, aceste partide nu ar mai putea lua parte la guvernarea țării, de partea Partidului Național Țărănesc situându-se marea majoritate a populației.

Ședințele organizației erau ținute regulat, în fiecare vineri și duminică, discutându-se programul partidului, despre democrație, situația politică la zi. Se propunea ținerea sub supraveghere a membrilor național-țărăniști care au activat în trecut în mișcarea legionară²⁸.

Alte manifeste și buline aparținând Partidului Național Țărănesc au fost răspândite în Timișoara în noaptea de 30-31 august, manifestul fiind intitulat „Buletin informativ”, iar pe buline se găsea scris „Trăiască Iuliu Maniu”²⁹.

Drept urmare, un proces verbal întocmit la 1 septembrie 1945 relatează despre perchezițiile efectuate de către Siguranță la sediul Partidului Național Țărănesc, fiind ridicată o mașină de scris pentru a se verifica dacă buletinul informativ a fost multiplicat la aceasta, dar rezultatul a fost negativ³⁰.

În dimineața zilei de 23 noiembrie 1945 au fost descoperite pe ușile instituțiilor publice, pe pereții Teatrului și ai cinematografelelor din oraș afișe bătute la șapirograf, cu caracter subversiv, intitulate „Români”³¹.

²⁷ *Ibidem*, f. 304 bis.

²⁸ *Ibidem*, f. 319.

²⁹ *Ibidem*, f. 321.

³⁰ *Ibidem*, f. 325.

³¹ *Ibidem*, f. 334.

Pe de-altă parte, Chestura Poliției municipiului Timișoara, Biroul Poliției de Siguranță înaintând Inspectoratul Regional de Poliție dosarul lui Trifu Ruian, vicepreședintele organizației județene a Partidului Național Țărănesc, propunea internarea acestuia în lagăr, fiind considerat un element reacționar³².

Un alt document sublinia că în vederea alegerilor parlamentare, organizația județeană Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc desfășura acțiuni propagandistice la sate, la orașe propaganda având loc în special în rândul studenților. Se încerca să se demonstreze că Partidul Comunist Român era condus de evrei (Ana Pauker) și de maghiari (Vasile Luca). Până la data de 16 decembrie 1945 toți național-țărăniștii au sabotat din toate punctele de vedere guvernul Petru Groza.

Documentul mai menționează existențe în cadrul organizației județene a unor disensiuni, profesorul Apostolescu pronunțându-se pentru completa unire cu Frontul Național Democratic, o altă grupare urmând linia lui Nicolae Lupu³³.

Inspectoratul Regional de Poliție Timișoara, Serviciul Poliției de Siguranță sublinia că în urma Conferinței interaliate de la Moscova organizația național-țărănistă din regiune și-a reluat activitatea, începând cu verificarea vechii conduceri și desemnarea membrilor în comitetul județean și municipal.

Evenimentele din 16 februarie 1946 au fost exploatate propagandistic de către Partidul Național Țărănesc, arătându-se că guvernul Petru Groza nu lucra pe linia celor discutate la Moscova, iar din cauza oprăririi, partidul nu putea să-și expună punctele de vedere ale programului său.

În vederea alegerilor parlamentare propaganda era realizată prin lansări de manifeste și mai ales prin propaganda desfășurată de la om la om³⁴.

O altă notă arăta că național-țărăniștii desfășurau o activitate mai intensă la sate. Împreună cu Partidul Național Liberal Brătianu și cu Partidul Social Democrat Titel Petrescu au constituit Blocul partidelor de opoziție având scopul

³² *Ibidem*, f. 323.

³³ *Ibidem*, f. 262.

³⁴ *Ibidem*. În ziua de 6 februarie 1946 o adunare național-țărănistă desfășurată la Arad a fost atacată de către comuniști, mai mulți participanți la manifestație fiind grav răniți, existând și victime omenești. În aceeași zi sediile Partidului Național Țărănesc, redacției ziarului „România democratică”, Partidului Național Liberal (fiind ucis un membru al organizației) din oraș au fost devastate, vezi Procesul Comunismului-Cicerone Ionițiu -Viața politică și ..., în www.procesulcomunismului.com/.../docs/maniu2p_41.htm. și www.scribd.com.>Books-Non-fiction>History.

de a veghea ca preliminariile lucrărilor de alegeri și alegerile propriu-zise să aibă loc în deplină libertate și corectitudine, fiecare partid păstrându-și deplina libertate de acțiune³⁵.

În urma falsificării alegerilor parlamentare din 19 noiembrie 1946 și la nivelul organizației național-țărăniste Timiș-Torontal exista o stare de nemulțumire. Se sublinia că s-a declanșat o campanie internă și externă pentru nrecunoașterea și anularea alegerilor. Au fost lansate zvonuri privind organizarea de noi alegeri.

Documentul remarcă existența speranței în izbucnirea unui conflict armat între sovietici și anglo-americani, terminat cu victoria ultimilor, astfel ca Iuliu Maniu, susținut de către puterile democrate occidentale, să ajungă în fruntea țării. Propaganda dusă în acest sens era foarte abil condusă, utilizându-se metoda zvonului care era răspândit de la om la om³⁶.

Existau informații privitoare la decizia ca pe lângă fiecare organizație județeană să se înființeze o secție de tineret. Acțiunea urma să fie condusă de către tineretul universitar care trebuia să educe tineretul în sensul ca acesta să nu mai constituie masa de manevră a celor animați de ambiții personale și de a nu mai fi antrenat în jocul „de-a pistoalele”.

Tinerii trebuiau să-și poată spune cuvântul și doleanțele, să-și ceară dreptul la viață liberă. Se arăta că tineretul universitar lupta pentru gratuitatea învățământului secundar, pentru asigurarea existenței celor săraci. În organizațiile de tineret național-țărănesc puteau să se înscrie toți tinerii de la sate și din fabrici, având vârsta cuprinsă între 18 și 25 de ani. Erau prevăzute măsuri de identificare și de verificare a persoanelor care urmau să conducă aceste organizații³⁷.

Autoritățile au sesizat și faptul că doi lideri marcanți ai organizației județene Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc, Liviu Gabor și Iosif Albu, au purtat tratative cu Coriolan Băran în vederea alcătuirii noului program de activitate al organizației de tineret național-țărăniste, cât și al tineretului din mediul rural ce nu făcea parte din niciun partid politic. Principalul scop al acestuia îl constituia educarea tineretului într-un spirit democratic, având ca model Vestul, pentru a echilibra influența de stânga venită din partea Uniunii Tineretului Comunist și a organizației Tineretului Progresist.

³⁵ *Ibidem*, f. 266.

³⁶ *Ibidem*, 267.

³⁷ *Ibidem*, f. 328.

Tânărul din mediul rural trebuia pregătit prin intermediul Y.M.C.A. și a organizațiilor de tineret ale partidelor istorice pentru a deveni un bun agricultor (fermier-capitalist) și instruit politicește pentru a nu abandona principiile democratice. Se urmărea desfășurarea unei contrapropagande față de sistemul colhoznic și îndemnarea tineretului din mediul rural să simpatizeze cu lumea anglo-saxonă.

Prin intermediul Y.M.C.A. și a partidelor istorice urmau să fie organizate concursuri agricole cu premii însemnate, premianții pe țară având ocazia să viziteze o bună parte a continentului american. Se sublinia că cercurile reacționare vor organiza echipe speciale care urmau să transpună noul program în practică, cu ajutorul secretarilor organizației Y.M.C.A. și ai reprezentanților partidelor istorice din mediul rural³⁸.

În anul 1947 colonelul american Stewens s-a aflat din nou la Timișoara, Coriolan Băran informându-l despre numărul și numele membrilor din regiune ai Partidului Național Țărănesc arestați de către Siguranță, precum și despre colaborarea dintre filiala din Banat a Y.M.C.A. și organizația județeană Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc Maniu³⁹.

În final, vom prezenta un document care nu are legătură cu evenimentele politice din Banat, dar care este sugestiv pentru ce se întâmpla în Ardeal începând cu toamna lui 1944. Poliția orașului Beiuș consemna că românii din Ardealul de Nord își strâneau rândurile în jurul Partidului Național Țărănesc, intelectualii români constatând că sunt neglijați de către autoritățile române.

Pe de-altă parte, elementul maghiar rămas în teritoriu avea scopuri bine definite, respectiv de a salva, prin orice mijloace, teritoriul Ardealului pentru Ungaria. În acest scop maghiarii s-au transformat peste noapte în adepții principiilor extremiste de stânga, femeile s-au oferit cu totul militarilor sovietici, românii fiind denunțați că ar fi hitleriști.

Se sublinia că ungurii ar prefera mai bine o Ungarie Sovietică, având în componența ei și Ardealul de Nord, sperând ca apoi să recupereze și Ardealul de Sud sau, în cazul cel mai rău, Ardealul să devină independent.

În altă ordine de idei, armata de ocupație sovietică a sigilat fabricile și tipografiile pe care a început să le transfere în Uniunea Sovietică, considerându-le capturi de război din teritoriul Ungariei, neținând astfel seama de faptul că

³⁸ *Ibidem*, d. 10174, f. 54-55.

³⁹ *Ibidem*, f. 6.

Ardealul de Nord aparținea României. Informațiile erau catalogate ca fiind sigure și verificate⁴⁰.

În perioada pe care ne-am propus să o analizăm organele Ministerului de Interne și în special Siguranța au urmărit cu mare atenție activitatea desfășurată de către organizația județeană Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc. Astfel, documentele cercetate conțin date despre reorganizarea organizației după 23 august 1944, programul partidului, discuțiile care aveau loc în timpul ședințelor comitetului județean, modul cum a fost pregătită și s-a desfășurat campania electorală pentru alegerile parlamentare din noiembrie 1946, disensiunile dintre unii lideri referitoare la politica de alianțe a partidului, precum și nemulțumirile legate de falsificarea alegerilor parlamentare.

Au fost consemnate și primele acțiuni ale comuniștilor de preluare prin forță a conducerilor instituțiilor administrative, a unor obiective industriale din Timiș-Torontal. Astfel în decembrie 1945 șeful organizației național țărăniste din plasa Deta sesiza că în localitatea Deta elemente de stânga, în mare parte minoritari unguri, germani și sârbi, sprijinite de pretorul plasei, i-au îndepărtat din funcții pe primarul și pe viceprimarul localității. Pe de altă parte, muncitori maghiari, sârbi, germani și câțiva români de la Fabrica de furnir au cerut încetarea oricărui control din partea administrației fabricii, plecarea administratorului, amenințând și cu îndepărtarea proprietarilor dacă nu le sunt ascultate cererile.

Potrivit autorităților, în organizarea manifestației promonarhiste de la Timișoara din 8 noiembrie 1945, un rol important l-a avut Partidul Național Țărănesc.

Autoritățile Ministerului de Interne au urmărit identificarea autorilor care lansau în Timișoara manifeste (potrivit acestora unele fiind elaborate și răspândite de către organizația național-țărănistă) cu conținut anticomunist, antiguvernamental, favorabil Partidului Național Țărănesc, în care se cerea și organizarea de alegeri libere. În acest sens, Siguranța a percheziționat sediul Partidului Național Țărănesc din Timișoara, fiind ridicată o mașină de scris pentru a se verifica dacă unele dintre manifestele apărute au fost multiplicare la aceasta, dar rezultatul a fost negativ.

Unuia dintre liderii marcantți ai organizației județene Timiș-Torontal ai Partidului Național Țărănesc i s-a întocmit dosar, propunându-se internarea acestuia în lagăr ca fiind un element reacționar.

⁴⁰ *Ibidem*, d. 10521, vol. I, f. 245.

Documentele surprind legăturile existente între colonelul american Franklin Stewens, reprezentantul în România a organizației *Young Men Christian* (Y.M.A.N.), considerată de autorități că își propunea să organizeze în special tineretul studios în spirit anticomunist, și liderii național-țărăniști din Timiș-Torontal. Din partea conducerii organizației județene Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc, a celei național-liberale și a celei social-democrate Titel Petrescu i-a fost înmănat, prin intermediul lui Coriolan Băran, președintele filialei bănățene a Y.M.C.A., reprezentantului american un memoriu în care erau relatate ilegalitățile săvârșite de către autorități și de reprezentanții Blocului Partidelor Democratice în timpul campaniei electorale.

Existau și informații privind constituirea secțiilor de tineret ale Partidului Național Țărănesc pe lângă organizațiile județene, trebuind a fi identificați viitorii lideri ai acestora. În acest sens sunt evidențiate întrevederile avute de către Coriolan Băran cu lideri ai organizației județene Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc în vederea realizării noului program de activitate al tineretului național-țărănist, precum și al celui din mediul rural neîncadrat politic, considerat a fi reacționar, întrucât prevedea educarea tinerilor respectivi în spirit democratic, iar din punct de vedere profesional formarea a unor buni agricultori (fermier-capitalist).

Analiza documentelor evidențiază clar că, în perioada pe care am avut-o în vedere, România se îndrepta tot mai mult spre un sistem politic autoritar, organizația județeană Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc fiind nevoită să activeze în condiții deosebit de dificile, neîntâlnite într-un regim politic democratic.

DES ASPECTS SUR L'ACTIVITE DE L'ORGANISATION
DEPARTAMENTALE DE TIMIS-TORONTAL DU PARTI NATIONAL
PAYSAN D'ENTRE LES ANNEES DE 1944-1946, CONSIGNES DANS
LES ARCHIVES DE C.N.S.A.S.

Résumé

Dans cette étude-ci nous présenterons et nous analyserons aussi toute une série de documents des Archives de C.N.S.A.S. concernant l'activité de l'organisation départementale de Timiș-Torontal du Parti National Paysan, déroulée entre les années de 1944-1945.

Dans le période ci analysé, les organes du Ministère des Affaires Internes, en spécial la Sûreté, ont surveillé avec une attention spéciale l'activité déployée par l'organisation départementale de Timiș-Torontal du Parti National Paysan. Ainsi, les documents recherchés contiennent des informations sur sa réorganisation après le 23 Août 1944, sur le programme du parti, sur les discussions qui avaient eu lieu dans les séances de celle-ci, sur le mode dont on a préparé la campagne électorale pour les élections parlementaires de novembre 1946, montrant aussi les dissensions d'entre quelques-uns de dirigeants concernant la politique d'alliances du parti et les mécontentements générés par la falsification des élections parlementaires.

On a cosigné aussi les premières actions des communistes pour changer, en usant de la force, les facteurs dirigeants des quelques institutions administratives et aussi de prendre en maîtrise des objectifs industriels de Timiș-Torontal. Ainsi, le chef de l'organisation national paysanne de l'arrondissement de Deta réclamait que des éléments gauchistes, appartenant à des minorités hongroises, allemandes et serbes, ayant l'appui du prêteur de cet arrondissement, ont renvoyé de leurs fonctions le maire et le vice maire. D'autre part, des travailleurs hongrois, serbes et allemands et quelques roumains de la Fabrique de placage ont sollicité l'interdiction de tout contrôle de la part de l'administration de cette entreprise, la démission de l'administrateur, menaçant avec la chasse de celui-ci si leurs demandes sont ignorées.

Selon les autorités, dans l'organisation de la manifestation pro monarchiste de Timișoara, le 8 novembre 1945, un rôle important l'a eu le Parti National Paysan.

Les autorités du Ministère des Affaires Internes ont essayé l'identification des auteurs des manifestes (selon celles-ci quelques-unes étant élaborés et répandus par l'organisation national paysanne) anticommunistes, antigouvernementales et favorables au Parti National Paysan, manifestes qui réclamaient des élections libres. En ce sens, la Sûreté a effectué une perquisition au siège de ce parti de Timișoara, confisquant la machine à écrire pour vérifier si ces manifestes ont été multipliés à celle-ci, mais le résultat a été négatif.

On a dressé aussi un dossier pénal pour l'un des dirigeants importants de cette organisation départementale, tout en proposant son emprisonnement dans le camp de concentration car il était considéré un élément réactionnaire.

Les documents surprennent les liaisons d'entre le colonel américain Franklin Stewens, le représentant dans la Roumanie de l'organisation Young Men Christians (Y.M.A.N.), les autorités considérant que celle-ci avait pour but d'organiser la jeunesse étudiante en un esprit anticommuniste, et les leaders nationaux paysans de l'organisation départementale de Timiș-Torontal. Les dirigeants de cette filiale, les leaders national libéraux et ceux social démocrates (la faction Titel Petrescu) ont remis, par l'intermède de Coriolan Băran, le président de la filiale banatienne de Y.M.C.A., un mémoire au représentant américain où ils dénonçaient tous le abus et les illégalités commis par les autorités et les représentants du Block des Partis Démocratiques pendant la campagne électorale.

Il existaient aussi des informations sur la constitution des sections pour les jeunes national paysans auprès des organisations départementales, s'avérant nécessaire pour les autorités communistes l'identification de leurs leaders. En ce sens, sont mises en évidence les entrevues eues par Coriolan Băran avec des dirigeants du de l'organisation départementale de Timiș-Torontal du Parti National Paysan pour mettre au point le programme d'activité de la jeunesse national Paysanne, y ajoutant les jeunes du milieu rural qui n'avait aucun encadrement politique, considéré également réactionnaire, car celui-ci prévoyait l'éducation de tous ces jeunes gens en un esprit démocratique et, du point de vue professionnel, des bons agriculteurs (c'est à dire des fermiers capitalistes).

L'analyse de ces documents montre clairement que la Roumanie, dans la période étudiée, se dirigeait de plus en plus vers un régime autoritaire, l'organisation départementale de Timiș-Torontal du Parti National Paysan étant forcée de déployer son activité dans des conditions extrêmement difficiles, inexistantes dans un régime démocratique.

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA MINORITĂȚII CEHE DIN JUDEȚELE CARAȘ ȘI SEVERIN (1944-1948)

*Eusebiu Narai**

Cuvinte cheie: minoritate, cehi, colonist, tradiții

Keywords: minority, czechs, colonist, traditions

Poziția geografică și statutul juridic distinct, tradițiile culturale și realitățile confesionale, la care se adaugă, după 1718, tendințele reformiste ale Coroanei, menite să pună în valoare, economic, militar sau politic, avantajele oferite de noua provincie au asigurat Banatului o situație particulară, acesta devenind o adevărată arie de convergență a civilizațiilor și influențelor culturale, punct de întâlnire a culturii occidentale cu cea a Europei centrale și sud-estice, într-un spațiu și un timp în evoluție spre modern, care dislocă tradiționalul, deseori cu brutalitate, accelerează ritmul istoric, provocând rapide și ample prefaceri¹. După primul război mondial, în condițiile împărțirii Banatului între statele succesoare ale monarhiei austro-ungare, vom vorbi doar despre populația Banatului românesc, pentru care există la îndemână statistică².

Recensământul din anul 1930 este considerat a fi primul recensământ al României întregite, făcut pe baze absolut științifice. El oferă un total de 18.057.028 locuitori pentru România. Potrivit acestuia, populația totală a Banatului românesc se ridică la cifra de 962.932, din care pe județe: Caraș – 200.929 locuitori, Severin – 239.586 locuitori și Timiș-Torontal – 499.443 locuitori, la care mai adăugăm populația celor 11 așezări sud-mureșene din județul Arad necuprinse în suma inițială, și anume 22.974 locuitori. În mediul

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, b-dul Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: mnarai@yahoo.com

¹Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 8; vezi în acest sens J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum –1774*, Timișoara, 1982, p. 166.

² Ioan Hațegan, *Populație și habitat în Banatul secolelor XVIII-XX*, în *AMN*, 32 (II), 1995, p. 164.

rural trăiau 789.379 locuitori, iar în cel urban 173.553 locuitori răspândiți în cele 7 orașe (Reșița – 19.868, Oravița – 9.585, Lugoj – 91.580, Aradul Nou – 6.064, Caransebeș – 8.704, Orșova – 81.591, Lipova – 6.000, Timișoara – 91.580). Naționalitățile existente în Banat acum sunt în număr de 17, plus alții și neidentificați³:

Naționalitatea	Număr locuitori total	Procentaj %
Români	514.035	54%
Germani	241.626	23,7%
Maghiari	99.233	10,4%
Sârbi, croați, sloveni	40.525	4,3%
Țigani	17.883	1,9%
Cehi și slovaci	14.110	1,5%
Evrei	11.299	1,2%
Bulgari	10.013	1,1%
Ruteni	3.886	0,4%
Ruși	1.599	0,2%
Polonezi	594	-
Turci	171	-
Greci	27	-
Armeni	19	-
Albanezi	11	-
Huțani	7	-
Tătari	3	-
Alții	6.975	0,7%
Neidentificați	820	-

³ *Ibidem*, p. 165-166; vezi și *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, I, p. XXIV, XXVI, XXVIII.

Conform unor statistici oficiale, la începutul anului 1939 Ținutul Timiș avea 1.748.648 locuitori, dintre care 307.051 la orașe și 1.440.797 la sate, repartizați pe județe în felul următor: Arad – 428.114 locuitori, Caraș – 202.665 locuitori, Hunedoara – 336.466 locuitori, Severin – 245.543 locuitori și Timiș-Torontal – 516.166 locuitori⁴. *Recensământul* din 6 aprilie 1941 prezintă o cifră totală a populației bănățene de 1.235.224 de locuitori, cifră în care se includ și refugiații din teritoriile românești ocupate abuziv în urma Dictatului de la Viena. Au sosit în număr mare refugiați din Transilvania de Nord, dar majoritatea se reîntorc după 1945. Numeroși intelectuali din Cluj-Napoca și-au găsit refugiul în Timișoara. La Biled s-au stabilit moți și crișeni. În timpul războiului se modifică și numărul bulgarilor din Banat. Astfel, în 1943, peste 20 de familii de bulgari părăsesc Banatul, formând în Bulgaria localitatea Bardanski Geran. După 30 august 1940 (Dictatul de la Viena), sunt plasați în localitățile Câmpiei Banatului o mică parte din foștii locuitori români din Cadrilater, dar și cei originari din Banatul sârbesc și Macedonia (aromâni). S-au așezat macedoromâni în Săcălaz, Dudeștii Noi și Becicherecu Mic. Români din Iugoslavia au format colonii în Lovrin, Periam și Lenauheim. Pierderile în război și scăderea natalității au dus la o micșorare cu aproape 38.000 de persoane în numai patru ani (1941-1945). În intervalul 1930-1941, media natalității pe întregul Banat a fost de 17,8‰, iar mortalitatea de 18,0‰, rezultând un deficit geodemografic de 0,2‰. După încheierea războiului, o mică parte din populația germană (membrii SS) din Banat se alătură trupelor germane, luând calea Germaniei. Au fost deportați în Uniunea Sovietică o serie de cetățeni, soldați și ofițeri minoritari (deportarea germanilor și evreilor). O parte din cehii și slovaci din Banat (aproape 3.000 de persoane) se repatriază în Cehoslovacia, unde se stabilesc în sate din Boemia și Slovacia, părăsite de germani⁵.

Conform unor statistici, la sfârșitul anului 1944 și începutul anului 1945 populația Banatului era formată din: români – 40%, germani – 20%, maghiari – 15%, slavi (sârbi, bulgari, slovaci) – 15%, evrei – 3%, alte naționalități (italieni, turci, țigani, francezi) – 7%⁶. Județul Caraș avea 191.233 locuitori,

⁴ *Vestul*, Timișoara, anul X, nr. 2288, 12 martie 1939, p. 6.

⁵ Remus Crețan, *Etnie, confesiune și opțiune electorală în Banat*, ed. a II-a, Timișoara, 2006, p. 46.

⁶ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale (în continuare SJTAN), fond *Comitetul Regional PCR Banat*, d. 1/1944, f. 47.

dintre care: români – 140.607 (73,5%), germani – 16.016 (8,3%), maghiari – 3.319 (1,7%), sârbi – 9.368 (4,8%), croați – 8.094 (4,2%), cehi – 6.675 (3,4%), slovaci – 1.541 (0,8%), evrei – 223 (0,1%), țigani – 4.729 (2,4%) ș.a.m.d.⁷ Din păcate, nu deținem informații precise privind populația județului Severin în același interval de timp. Impactul social al reformei agrare (martie 1945), care a expropriat terenurile mai mari de 50 ha, și faptul că în timpul secetei din anii 1946-1947 Banatul nu a fost atins au determinat stabilirea a numeroase familii de români din zona Moldovei în special în satele părăsite de germani. În această perioadă sosesc și numeroși români din județul Hunedoara (doar din satul Boz s-au așezat circa 60%), din Crișana și din Oltenia, respectiv din zone învecinate Banatului. Migrează și români din Muntenia și persoane din URSS, toți așezându-se în zona de câmpie. Plata despăgubirilor de război Rusiei (2 miliarde lei) și staționarea trupelor sovietice (până în 1958) au afectat economic și social Banatul⁸. *Recensământul* din 25 ianuarie 1948 relevă următoarele aspecte: o populație totală de 1.220.552 de locuitori și o densitate a populației de 57 loc./kmp. Populația urbană a crescut cu 7.000 de locuitori, prin faptul că Sânnicolau Mare a fost declarat comună urbană. Structura etnică a populației indică în continuare ponderea majoritară a românilor (60,1%), urmați de germani (17,2%), maghiari (12,8%), sârbi și croați (4,0%) și alte minorități (5,9%)⁹. Județul Caraș număra, acum, 187.322 locuitori (144.500 români, 4.685 maghiari, 14.780 germani, 72 evrei etc.), iar județul Severin – 232.612 locuitori (194.365 români, 14.145 maghiari, 13.689 germani, 342 evrei ș.a.)¹⁰.

Europa ultimelor secole a fost marcată de două mișcări contradictorii: conștientizarea comunităților lingvistice și confesionale multiple și dobândirea sentimentului de identitate națională. Prima mișcare a dat naștere la plurilingvism și interculturalitate. Condițiile politico-economice, sociale și culturale din secolul al XX-lea a făcut dificilă abordarea problemelor etnice și

⁷ Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale (în continuare SJCSAN), fond *Prefectura județului Caraș – Serviciul Administrativ*, d. 20/1944, f. 21.

⁸ Remus Crețan, *op.cit.*, p. 46-47.

⁹ *Ibidem*, p. 47.

¹⁰ A. Golopenția, D. C. Georgescu, *Populația R.P.R. la 25 ianuarie 1948*, București, 1948, p. 41.

confesionale în întreg spațiul sud-est european, fiind foarte dificil de realizat un echilibru între tradițiile locale și influențele externe. Banatul, însă, nu prezintă forme tipice naționalismului extrem, datorită unei conviețuiri exemplare între majoritari și minoritari. În Banat întâlnim relații complexe între majoritari și minoritari, respectiv întâlnim o interculturalitate tipică pentru sud-estul Europei. Pentru a studia patrimoniul cultural bănățean trebuie să relevăm importanța economico-socială a migrațiilor din sec. al XVIII-lea și mutațiile apărute după trecerea de la dominația turcească la cea habsburgică. Fiecare element etnic și-a lăsat o puternică amprentă pe diversitatea și complexitatea culturală actuală¹¹. Termenul de „diversitate culturală” este folosit, de obicei, ca o descriere a compoziției demografice a unei societăți oarecare, în timp ce atunci când discutăm de „multiculturalism”, „multietnicitate” și „pluriconfesionalitate” ne referim, îndeosebi, la implicațiile politice și cele de planificare demografică. În acest sens, „multiculturalismul” nu este o simplă descriere a numărului de limbi vorbite dintr-o anumită regiune geografică, cum este Banatul, sau dintr-o anumită țară, ci un scop care face posibil ca diferite grupuri culturale să trăiască laolaltă pe soclul unei politici oficiale centrale sau locale. Relațiile existente între grupul predominant sau majoritate (români) și minoritățile din regiunea studiată ne determină să constatăm diferitele forme pe care le poate prezenta factorul politic. Deoarece după anul 1918 societatea bănățeană a fost guvernată sub umbrela culturală românească, majoritatea grupurilor etnice și-au putut menține propria limbă, tradițiile familiale și religioase. Pluralismul cultural determină multiculturalismul. Acesta din urmă a găsit un spațiu tipic de dezvoltare în Banat, datorită politicii oficiale promovată sub administrații diferite (austriacă, maghiară și românească) din secolul al XVIII-lea și până în prezent. În acest context, rădăcinile pluralismului cultural ar trebui căutate în Banat cu câteva secole în urmă¹². Conceptul de minoritate națională nu poate fi înțeles decât pe baza precizării corelațiilor existente între națiune, naționalitate și grup etnic.

Națiunea este asociată influenței factorilor politici, identificați, la rândul lor, cu ideea de stat. În sens restrâns, națiunea accentuează relația culturală a unui grup specific de oameni și reprezintă grupul de oameni care ocupă un spațiu geografic în care acceptă valori particulare comune; aceste valori sunt de primă importanță atât în alegerea teritoriului, cât și în organizarea lui ca stat

¹¹ Remus Crețan, *op.cit.*, p. 30.

¹² *Ibidem*, p. 28.

distinct. O serie de factori obiectivi (origine comună, limbă, religie, tradiții etc.) sau subiectivi (rolul afilierii naționale a persoanelor în zonele bilingve de graniță, afilierea în spațiile dintre regiunile unde există o limbă comună specifică unor națiuni diferite etc.) pot transforma națiunea în timp. Naționalitatea presupune caractere obiective diferite față de alte grupuri de populație, sentimente de separare și de identitate etnică. Grupurile etnice sunt, adeseori, lipsite de suveranitate, fapt care determină ca numeroase naționalități să-și schimbe forma de acțiune într-o luptă pentru transformarea lor în națiuni reale. Comunitățile care nu au un obiectiv bine determinat și care nu se bazează pe probleme subiective în cadrul naționalităților, dar care dispun de anumite cunoștințe istorice proprii și de o conștiință națională se numesc grupuri etnice. Un grup etnic este un grup social care are o altă limbă sau, cel puțin, un dialect diferit de celelalte etnii. Grupul etnic prezintă o unitate între membrii săi, o cultură individuală și un nume particular. Ajung doar două particularități din cele menționate mai sus, și grupul de oameni poate fi considerat grup etnic. De obicei, aceste grupuri nu sunt numeroase și ocupă spații economice restrânse, cunoscute sub numele de „sfere de umbră”. Grupul etnic este un termen referitor la diviziunea pe verticală dintr-o societate, fiind parte componentă a unei populații mai numeroase, posedând însă o cultură proprie. Membrii unor astfel de grupuri au origine comună, reală sau imaginară, și pot fi diferențiați prin rasă, religie, origine națională, ori unele combinații între aceste elemente definitorii. Existența unor astfel de grupuri etnice este rezultatul migrațiilor, iar procesele de asimilare și de integrare ale acestora sunt strâns legate de distingerea și persistența legăturilor etnice. Dacă există grupuri minoritare pe teritoriul unei țări, acestea sunt părți componente ale națiunilor independente și poartă numele de minorități naționale.

Este necesar a se preciza și termenul cu utilizare generală, etnia. Ea poate cuprinde fie națiunea dominantă, fie o singură minoritate. În cadrul unei națiuni sunt mai multe etnii sau grupuri etnice. Etnia este o populație desemnată de un nume sau etnonim, care se bazează pe aceeași origine, tradiție culturală comună, întărită de o conștiință de apartenență la același grup. Unitatea etniei se sprijină pe o limbă, un teritoriu și o istorie identice¹³.

Deosebirea doctrinară între „naționalități” și „minorități” s-a format în timpul monarhiei austro-ungare, pe teritoriul căreia două minorități cartelate dominau numeroase popoare care, ca și întreg, erau majoritare acestora. După

¹³ *Ibidem*, p. 20-21.

Tratatul de la Trianon, situația s-a schimbat, elementul românesc fiind superior numeric maghiarilor și germanilor din Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania. A devenit, astfel, necesară denumirea de „minorități naționale”, primul element (minoritatea) referindu-se la raportul numeric dintre popoarele conviețuitoare, cel de-al doilea (națională) recunoscând entitatea națională a minoritarilor, cu toate drepturile care decurg din aprecierea entității ei naționale. În sens larg, minoritățile naționale ar corespunde grupurilor de populație ale unui stat, diferite de majoritatea semenilor săi prin apartenența națională și prin faptul că nu ocupă un teritoriu politic și administrativ specific în interiorul statului respectiv¹⁴.

Cehii au fost așezați în șapte localități din sud-estul Banatului românesc, ocupându-se mai ales cu lucrul la pădure și cu mineritul. Au prezentat o relativă izolare culturală și social-economică¹⁵.

În secolele XVIII-XIX, alături de germani au fost colonizați în Banat și cehi. De obicei, cehii au fost racolați ca muncitori în domeniul minier, siderurgic (Ferdinand, Nădrag, Rusca Montană, Steierdorf etc.) și în porturile dunărene (Orșova, Moldova Veche). Cehii care au conviețuit cu germanii au fost germanizați. Marea masă a cehilor a sosit în prima jumătate a secolului al XIX-lea ca specialiști în domeniul minier pentru localitățile de la Clisura Dunării, Anina și împrejurimi și Reșița. Grupuri importante au fost așezate ca muncitori forestieri în câteva sate din sud-estul Banatului unde astăzi formează majoritatea populației. Ei sunt originari din localitățile Depresiunii Praga, spațiul montan înconjurător acestuia și chiar din regiunea Boemia.

La recensământul din 1900, cehii din Banat reprezentau 1% din populația Banatului, cu o concentrare în sud-estul Banatului, în cea mai mare parte în Munții Almăjului. Principalele nuclee s-au creat în hotarul localităților românești, în areale montane izolate. Distingem grupările majoritare cehe din împrejurimile localității Moldova Nouă, respectiv Gârnic, Sf. Elena, Berzasca, Liubcova, comunitățile din zona Orșovei, cu satele Bigăr, Eibenthal, Ogradena Nouă, precum și cele două sate din sudul Munților Semenic, Ravensca și Șumița. Prezența cehilor în această zonă este legată de colonizările din anii 1820-1860.

¹⁴ *Ibidem*, p. 22.

¹⁵ *Ibidem*, p. 32.

În această perioadă au fost atrași cehi din Boemia cu scopul vădit al defrișării pădurilor și al înființării industriei lemnului. Propaganda lansată populației cehilor și boemilor a fost efectuată de către firmele sau persoanele particulare care au luat în arendă exploatarea pădurilor din Banat. Deoarece spațiile montane prielnice acestui deziderat erau ocupate de autohtoni, pentru cei proaspăt aduși abia s-a găsit loc în regiunile deja defrișate sau defrișate ulterior. Acest ținut a aparținut fostului „regiment de graniță”, cu sediul la Caransebeș. Cauza rezidă și în faptul că autoritățile militare au fost de acord cu opera de colonizare a cehilor și boemilor (germanilor) din Banat. Majoritatea cehilor o formează locuitorii celor șapte sate complete cehe din sud-estul Banatului: Gârnic (*Gernik*), Sf. Elena, Ravenska (*Ravensko*), Bigăr (*Schnellersruhe*), Ogradena Nouă, Șumița (*Šumica*) și Eibenthal (*Jevental*)¹⁶.

În literatura geografică se specifică nivelul scăzut din punct de vedere economic al coloniștilor recrutați, magnații oferindu-le de lucru cehilor doar o perioadă de cinci-șase ani, apoi renunțând ușor la serviciile acestora. Coloniile au fost înființate în perioada 1823-1850; excepție a făcut Șumița, unde ultimii cehi au sosit în anul 1856. Antreprenorul Magyarli din Oravița și guvernatorii austrieci aveau o părere bună despre „spiritul colonizator și energia cehilor”. În comparație cu imigranții slovaci, cehii erau mai perseverenți. Primul obiectiv al noilor coloniști cehi a fost crearea de școli și biserici în localitățile nou înființate. Nivelul social al coloniilor a fost în continuă creștere până la primul război mondial. Atât timp cât industria lemnului a fost înfloritoare în zonă, nivelul lor de trai a fost acceptabil. Cehii specializați în cultura plantelor au provenit exclusiv din zonele joase ale Cehiei (Depresiunea Praga). Câteva familii de cehi s-au așezat, alături de români și germani, în Văliug (4,5%).

La recensământul din 1930, elementul ceh s-a păstrat majoritar în aceeași zonă sud-estică a Banatului, apărând o nouă colonie minieră cehă, Baia Nouă. Această localitate a luat ființă prin exodul cehilor din Bigăr, unde o parte din mine au fost închise. Existau, astfel, opt sate cu majoritate cehă: Gârnic, Sf. Elena, Bigăr, Baia Nouă, Eibenthal, Ogradena Nouă, Șumița și Ravensca.

Criza economică a anilor '30 a afectat și industria lemnului, veniturile cehilor devenind tot mai mici. Gârnicul și Sf. Elena au fost centrele spirituale ale cehilor cărășeni și localitățile cele mai populate cu cehi din Banat. Locuitorii acestor sate nu se mai ocupau cu munca la pădure, orientându-se spre creșterea

¹⁶ *Ibidem*, p. 116.

vitelor. Cehii din Gârnic nu mai produceau decât pentru necesarul propriu. Condițiile naturale dificile au determinat ca până la 1940 să fie sărac și satul Sf. Elena, cea mai veche colonie cehă din Banat.

O importantă comunitate de cehi a format-o minierii de la Steierdorf–Anina. La Baia Nouă a lucrat populația masculină cehă din Bigăr și Eibenthal (navetiști). Numărul cehilor din satele Clopodia, Gârnic și Sf. Elena a fost în continuă scădere, din două motive: 150 de familii s-au întors în Cehoslovacia după cel de-al doilea război mondial; circa 50 de familii au imigrat în SUA¹⁷.

Cehii din Banat au fost și sunt bilingvi; în secolele trecute, o parte a cehilor cunoșteau limba germană, alții chiar maghiara, iar în prezent vorbesc și limba română. Este cunoscut procesul de germanizare a acestora la finele sec. al XIX-lea¹⁸.

Deținem câteva informații legate de situația etnicilor cehi din județele Caraș și Severin în anii 1944-1948: locuitorii din comuna Steierdorf–Anina (jud. Caraș), care s-au declarat de origine etnică cehă cu ocazia recensământului efectuat la nivelul județului menționat mai sus, erau somați să prezinte acte justificative în acest sens de la Oficiul Parohial până la data de 28 decembrie 1944, în caz contrar fiind considerați germani și tratați ca atare, măsură determinată de influența culturii și civilizației germane asupra cehilor și slovacilor bănățeni¹⁹; la începutul lunii octombrie 1946, cehii care locuiau în comuna Eibenthal (jud. Severin), în special cei înstăriți, erau îngrijorați datorită zvonului privind repatrierea forțată în Cehoslovacia, în regiunea sudetă, în cel mai scurt timp posibil, riscând să-și piardă avutul²⁰; în luna februarie 1947, *Comisia cehoslovacă pentru înscrierea cetățenilor români de origine etnică cehă pentru repatriere în Cehoslovacia* a ajuns în comuna Caransebeșul Nou (jud. Severin), făcând propagandă în această direcție, cu aprobarea Comisiei Aliate de Control și beneficiind de suportul logistic al Crucii Roșii Cehoslovace²¹; în iunie 1947, un număr de cca. 2.000 de etnici cehi din comunele Gârnic, Sf. Elena și Coronini (jud. Caraș) erau pregătiți pentru repatriere în Cehoslovacia, autoritățile

¹⁷ *Ibidem*, p. 116-117.

¹⁸ *Ibidem*, p. 118.

¹⁹ SJCSAN, fond *Consiliul Popular al orașului Anina (1885-1950)*, d. 17/1944, f. 4.

²⁰ SJTAN, fond *Legiunea de Jandarmi Severin*, d. 43/1946, f. 165.

²¹ SJCSAN, fond *Legiunea de Jandarmi Severin*, d. 96/1946, f. 69.

administrative fiind preocupate de „umplerea golului rămas” după plecarea acestora²²; în luna aprilie 1948, primarul comunei Coronini a intervenit pe lângă forurile superioare pentru a obține loturile de pământ și islazurile rămase de la cehii din Sf. Elena, care s-au repatriat în țara de origine în cursul anului 1947²³; deși cehii din satul Bigăr, care se repatriaseră în anul 1947, îi înștiințau pe cei rămași în România despre neîndeplinirea promisiunilor făcute de Comisia de Repatriere și solicitau intervenția acestora pe lângă guvernul român pentru a li se aproba revenirea în țară, în ziua de 7 iulie 1948 un număr de cca. 40 de familii de cehi din satele Zlatița, Gârnic și Sf. Elena (jud. Caraș) au plecat spre Cehoslovacia, drumul lung până în patria de origine urmând să fie parcurs cu mai multe camioane (până la Orșova) și, apoi, cu trenul²⁴.

Cehii, colonizați în Banat în secolele XVIII-XIX, se ocupau mai ales cu lucrul la pădure și cu mineritul, apropiindu-se foarte mult de germani la finele sec. al XIX-lea. După 23 august 1944, mulți cehi de pe raza județelor Caraș și Severin s-au repatriat în Cehoslovacia, pentru „repopularea” regiunii sudete (din care fuseseră expulzați germanii, în baza decretelor Beneș – n.n.), cu aprobarea Comisiei Aliate de Control și beneficiind de suportul logistic al Crucii Roșii Internaționale, deși promisiunile Comisiei de Repatriere s-au dovedit, de multe ori, imposibil de îndeplinit.

În concluzie, deși au fost semnalate, uneori, animozități între elementele etnice din județele studiate, în linii generale, raporturile au fost destul de bune, confirmând gradul înalt de civilizație și toleranță caracteristic Banatului.

²² *Făclia Banatului*, Timișoara, anul II, nr. 349, 21 iunie 1947, p. 1.

²³ SJCSAN, fond *Legiunea de Jandarmi Caraș*, d. 2/1948, f. 23.

²⁴ *Ibidem*, f. 113, 117.

ASPECTS CONCERNING THE SITUATION OF THE CZECH MINORITY FROM CARAŞ AND SEVERIN DISTRICTS (1944-1948)

Abstract

According to its population, these districts were formed predominantly by romanians and their occupation were variated. The germans were colonized in the eighteenth century and they were considered a factor of stability in Banat, so they become the main minority at the end of the nineteenth century. They were influenced by the movement lead by Fritz Fabritius and by the integration in the German Ethnic Group, Dodt and Donauland. The hungarians were considered the newest element in Banat. After the Great Union their influence decreased. Between 1944-1948 the authorities supervised the hungarians' activity considered a contradiction to the state policy. The hungarians got together into political groups, such as: Madosz. The serbians arrived between the fifteenth and the eighteenth century. They proved to be great agriculturians, soldiers and traders. The serbians started a process of influencing the whole population of Banat. The jews were admitted by the chronicles with their presence in Banat for the first time at the beginning of the eighteenth century. They initiated a small industry, commerce and mass-media. The gipsies were mentioned on the Banat territory for the first time in the fifteenth century. They were freed from slavery in the middle of the nineteenth century, and they had a low educational level, but after the second world war the discrimination dissappeared officially. The czechs were colonised in Banat between the eighteenth and the nineteenth centuries. Their occupations were working in the forest, mining and so on. The ucrainians were established in Banat at the end of the nineteenth century and they cut forests. They contributed to the construction of the Caransebeş-Reşiţa railway in 1932. The slovacians arrived in Banat between the eighteenth and the nineteenth centuries, as a result to the hungarian colonisation. Unfortunately, we have a low level of information concerning other minorities, such as: croatians, italians, russians, polish, turkish and others. To sum it up, the relation between these ethnic elements were pretty good and it underlined the high level of civilisation and tolerance of the region of Banat.

VARIA

VINO, DOAMNE PRINTRE NOI!

Melania Zancu

Expoziția *Vino, Doamne printre noi* este deschisă la Muzeul Banatului Montan în preajma sărbătorii pascale, atunci când trăim nostalgia desăvârșirii noastre spirituale. Sărbătorile ne transpun pe un tărâm deosebit. Ne împăcăm cu noi înșine și cu semenii prin iubire, iertare și prin bucuria de a fi împreună. Copiii din școli locuiesc în oraș și foarte puțini dintre ei au bunici la țară, unde ar avea ocazia să cunoască tradițiile populare.

De patru ani, înaintea Paștelui, Muzeul Banatului Montan, în parteneriat cu Școala cu clasele I-VIII Nr. 7 Reșița și Protopopiatul Ortodox Reșița, organizează expoziția de lucrări create de copii *Vino, Doamne, printre noi*. Implicarea în acest proiect le dă copiilor ocazia să-și consolideze cunoștințele despre Sărbătoarea Paștelui, pe care le știau de la părinții lor, dar și să dobândească altele noi privind obiceiurile specifice acestei sărbători. Copiii iubesc această sărbătoare, deoarece simbolul drag lor, Iepurașul, le aduce în dar multe cadouri și ouă roșii. Implicarea copiilor de vârstă școlară în realizarea unor acțiuni de încondeiere a ouălor, de participare la obiceiurile de Paști va duce la formarea unei conștiințe privind datoria omului de a păstra tradițiile străbune. Copilul este pus în contact direct cu tradițiile și se formează astfel deprinderea de a fi responsabil și util, responsabilitatea va fi păstrată de-a lungul vieții. De asemenea, copiii sunt puși în situații practice în care sunt determinați intrinsec să experimenteze deprinderi și capacități noi și să le consolideze pe cele deja dobândite.

An de an elevii ciclului primar al școlii au creat diverse ornamente pascale: ouă încondeiate, felicitări, suporturi pentru ouă - utilizând tehnici de lucru variate: colaj, quilling, pictură, origami ș.a. Expoziția a ajuns tradiție a instituțiilor mai sus amintite, iar copiii creează cu mare bucurie aceste lucrări.

Anul acesta au fost răsplătiți cu diplome și elevii care au contribuit cu lucrări create acasă, cu sprijinul părinților. Ajunsă la cea de-a patra ediție, expoziția se îmbogățește mereu și, dacă la început de drum alături de muzeu a fost doar Școala cu clasele I-VIII nr. 7 Reșița, pe parcursul celor patru ani mai multe școli și-au exprimat dorința de a participa la această expoziție. Creațiile au fost realizate de elevi de la Școlile din Reșița, Lupac, Gătaia și Bocșa iar ouăle încondeiate au fost lucrate de Anca Bursuc, o femeie originară din Bucovina, care a moștenit din familie această îndeletnicire. Vernisajul expozițiilor s-a făcut în fiecare an în prezența reprezentanților instituțiilor implicate, a copiilor și a cadrelor didactice de la mai multe instituții educaționale. Pe lângă creațiile elevilor de la Școala Nr. 7, partenerul principal reprezentat prin d-na director Cristiana Schmaller și sub atenta coordonare a inst. Cristina Ardeleanu, expoziția a cuprins lucrări și ale copiilor din alte instituții: Școala cu cls. I-VIII Nr. 1 și 5 Reșița, Școala Specială Bocșa, Centrul Școlar pentru Educație Incluzivă "Aurora" Reșița, Grădinița cu P.P. Gătaia, Școala cu cls. I-VIII Lupac, Grădinița cu P.P. Nr. 7 Reșița, Liceul de Artă "Sabin Păuța" Reșița, Liceul Teoretic "Diaconovici-Tietz" Reșița. Icoane pe sticlă au expus membrii cercului de pictură a școlii de catehetică a parohiei ortodoxe "Adormirea Maicii Domnului" din cartierul reșițean Muncitoresc, coordonați de părintele Nichifor Tănase. În cadrul acțiunii a avut loc și prezentarea de către elevii școlii cu clasele 1-8 nr. 7 din Reșița sceneta "Cina cea de taină".

Promovarea valorilor moral-creștine în rândul elevilor, prin cunoașterea semnificației sărbătorii pascale, formarea de comportamente adecvate în perioada prepascală și receptarea valorilor religioase, de cultură și civilizație tradițională românească, precum și creația unor lucrări artistice de pictură religioasă și încondeierea ouălor de către elevi au constituit obiectivele principale ale acestui proiect.

A sădi în sufletele copiilor normele credinței, a dăruí ceva, după cum spune Nicolae Steinhardt, înseamnă a dobândi și noi înșine ceea ce nu am avut, ori înseamnă a crede pur și simplu. A crede înseamnă a te bucura de tot ceea ce ai, înseamnă speranța în ziua de mâine, încrederea că putem fi mai buni, mai drepecți, că putem să prețuim oamenii de lângă noi cu tot ce au mai bun, că putem să ne ajutăm semenii, că putem să acceptăm credința lor! A-i familiariza pe copii cu norme și reguli ale credinței creștine înseamnă a-i determina să fie mai conștienți de sine.

Pe lângă această expoziție, Școala 7 și Muzeul Banatului Montan organizează și alte activități educative care au ca scop dezvoltarea spirituală și intelectuală a copilului, dar și apropierea lui de muzeu.

În acest sens, menționăm: ateliere de lucru, expoziții de fotografii, lansări de reviste, implementarea unor proiecte, activități derulate cu diverse ocazii (24 Ianuarie, Ziua Națională etc.). Muzeografi muzeului reșițean au fost alături de elevii noștri și au răspuns pozitiv la invitațiile școlii ori de câte ori au fost lansate.

MEMORIA DEPORTĂRII ÎN IMAGINI

Minodora Claudia Damian

Muzeul Banatului Montan a organizat o expoziție menită să comemoreze un eveniment tragic din istoria recentă a Banatului: *Deportarea în Bărăgan*. Expoziție concepută și prezentată de dr. Dumitru Țeicu, directorul Muzeului Banatului Montan, a adus în memoria colectivă, prin intermediul unor imagini realizate între anii 1951-1954, soarta nefericită a fruntașilor satelor din Valea Carașului obligați să îndure calvarul deportării în Bărăgan. Conceptual, expoziția a fost structurată pe două paliere: cel dintâi cuprinde imagini fotografice inedite, expuse întâia oară acum la Reșița, realizate între anii 1951-1954 în stepa Bărăganului. Este o cronică ilustrată în care familiile românilor din Ilidia, Ciuchici, Greoni, Milcoveni, Ciortea au fost surprinse în diverse ipostaze de munci forțate, imagini ale caselor din pământ realizate acolo, imagini cu școala, copii, învățătorii ori momente tragice ale existenței îngropate acolo în pământul Bărăganului. Imagini din pelerinajele organizate după 1990 în Bărăgan de către foștii deportați și supraviețuitori încheie acest palier al expoziției ce ilustrează un segment al teribilului eveniment istoric început la Rusali în anul 1951. Celălalt segment a fost ilustrat de lucrările artistului Radu Bercea, un basarabean ce a cunoscut din interiorul său infernul deportărilor politice în lagărele de muncă forțată. Doi foști deținuți politici din Mehedinți, Nicolae Ianăș și Valeriu Bosoroancă, au vorbit despre infernul prin care au trecut și pe care-l oglindește în lucrările sale de pictură Radu Bercea. Momentul inaugural a fost întregit de rememorarea unor evenimente trăite în deportarea din stepa Bărăganului de către doamna Cornelia Fetea, vicepreședinta Asociației Foștilor Deținuți Politici, Filiala Caraș-Severin.

Ilustrațiile prezentate în această expoziție sintetizează simplu, dar accentuat suferințele și încercările dificile la care a fost supusă populația din zona rurală din proximitatea Oraviței. Sugestive sunt fotografiile care evidențiază în mod deosebit lupta cu vicisitudinile gulagului românesc, cum ar fi: *Deținuți politici după eliberare care au avut domiciliul obligatoriu și au fost la munci*

în Balta Brăilei; 1953 - Cea mai cumplită iarnă; Munca la Fermă - 1953; În timpul deportării.

În ilustrația *Deținuți politici după eliberare care au avut domiciliul obligatoriu și au fost la munci în Balta Brăilei* se reliefează asupra sovietică asupra politicului, disociat de vechiul regim. Orice persoană ce era considerată a fi parte din chiaburime era deposedată de toate bunurile materiale și apoi strănutate în habitate mai puțin populate. În fotografia *1953 - Cea mai cumplită iarnă* sunt prezentate imagini cu copii deportați în Bărăgan. Dorința și nevoia de învățare a copiilor deportați în Bărăgan i-a determinat să înfrunte frigul năprasnic al iernii din 1953. Copilăria, cea mai frumoasă perioadă din viața omului, era adusă în Bărăgan pe cele mai înalte culmi ale tristeții. Imaginea *Munca la Fermă – 1953*, scoate în evidență condițiile austere și condițiile inumane de lucru în lagărul din Bărăgan. Hrana insuficientă de care dispunea populația deportată duce implicit la împărțirea acesteia cu porția.

Expoziția de la Reșița nu a fost construită pe un format documentar istoric din arhive ori din alte surse de păstrare a documentelor, menită să illustreze tragedia deportaților din Banat în Bărăgan, ea fiind gândită mai degrabă sub forma unui moment emoțional, menit să atragă atenția asupra evenimentului istoric al deportării.

Fenomenul deportării în Bărăgan, început în iunie 1951, a afectat circa 12 800 de familii ce trăiau în zona de graniță a Banatului cu Iugoslavia. Tăvălugul deportării a cuprins deopotrivă sate germane și sârbești din rândul provinciei bănățene, dar cei mai mulți proveneau din satele românești din sudul Banatului. Din această perspectivă, fenomenul istoric al deportării a fost revendicat deopotrivă în istoriografia recentă de germani, sârbi și români. Expoziția de la Reșița oglindește perturbarea blocului românesc bănățean în anii 1951-1954.

Deportarea în stepele estice ale României, petrecută într-o vreme de pace, trebuie văzută în contextul internațional al vremii ce a scindat Europa în urma conflictului mondial. Ceea ce s-a petrecut în România n-a fost un fenomen singular, specific românesc, spunea dr. Dumitru Țicu, întregul demers trebuie analizat prin prisma conflictului sovieto-iugoslav declanșat în anul 1948, în care România, intrată în sfera de control comunist a Moscovei, a fost din plin implicată. Odată cu militarizarea graniței româno-iugoslav s-a început și operațiunea de deportare.

RECENZII

Ioan Godea, *Arhitectura la români. De la obârșii la Cozia*, Editura Primus, Oradea, 2007, 367 pagini.

Fără nici o îndoială că volumul recenzat aici constituie unul dintre acele rare evenimente editoriale și științifice totodată, care privește (și reunește) două domenii aparent fără nici o legătură, etnologia și istoria arhitecturii culte. Dar cartea istoricului și etnologului Ioan Godea trasează un drum al unui domeniu de activitate – arhitectura – plecând de la premise etnologice, tradiția construirii casei la țaranul român fiind văzută ca o temelie sănătoasă ce va duce spre marile capodopere de mai târziu și care vor jalona cultura românească de-a lungul întregului său traseu al artei constructive devenind, în timp, valoare europeană.

Ca orice carte de istorie, și aceasta se deschide cu un preambul menit să informeze cititorul mai puțin familiarizat cu domeniul, dedicat unui *summum* de tehnici constructive și de materiale utilizate în arhitectura tradițională românească. Evident, chiar și în acest capitol introductiv, se respectă criteriul istorico-cronologic deoarece se pornește de la simpla construcție temporară din nuiete împletite și muruite cu lut, pentru a se ajunge, după trecerea în revistă a experienței constructive a țaranului român, pe care o cunoaștere milenară l-a învățat să dea valoare plastică lemnului, pietrei și pământului, spre ceea ce a adus pe meleagurile noastre popoarele cu care autohtonii au venit în contact, purtătoare ale așa numitei culturo greco-romane.

Pornind pe firul istoriei, zorii civilizației umane își au corespondența în locuirile paleoliticului și neoliticului, de la simplul habitat în peșteri, la bordeiele de suprafață și la ceea ce a reprezentat epoca bronzului, prin stațiunile de la Căscioarele, Ariușd sau de la Iclod, pentru a da numai câteva exemple. Și aici ceea ce subzistă ca locuire tradițională românească este pus în oglindă cu locuințele neolitice, atât ca tehnologii cât și în ceea ce privește modalitățile de concepere a spațiului de locuit, de la tehnica împletiturii de nuiete, la cea a

cununilor din bârne și de la locuirea monocelulară la cea locuința cu mai multe încăperi, de la casa cu valențe profane la spațiile spiritualizate, precum sanctuarul de la Parța (jud. Timiș) sau templul megaron de la Sălacea.

Următorul capitol, atât al cărții, cât și al arhitecturii, ne transpune în perioada civilizației dacice. Este unul consistent prin informație și ilustrație, cu referiri ample la cele trei domenii ale artei construcțiilor la strămoșii noștri daci: civil, militar, spiritual. După prezentarea instrumentarului utilizat și a tehnologiilor de construcție (cum ar fi referirile la binecunoscutul *murus dacicus*), sunt trecute în revistă, pe baza datelor oferite de cercetarea arheologică românească, unele stațiuni care, de-a lungul anilor, s-au bucurat de o amănunțită cercetare (Grădiștea Muncelului, Blidaru, Costești, Sarmisegetusa, ca exemple de arhitectură militară), sunt reconstituite cu un bogat material iconografic unele așezări civile precum cele Popești, Dinogetia, Luncani-Piatra Roșie, Costești, Cetățeni. Sunt recenzate toate tipologiile puse în evidență de arheologi, de la bordeiul semi îngropat, la casele din piatră sau lemn, până la cele construite pe piloți, de la casele cu plan pătrat, mono- și pluricelulare, la construcțiile poligonale, care își au reflexul contemporan în șurile și stânele poligonale existente în varii zone ale Carpaților și până la reconstituirile mai mult sau mai puțin ipotetice de așezări dacice.

Epoca romană, care a însemnat un mare pas înainte în evoluția arhitecturii din spațiul daco-roman este tratată de o manieră analogă, plecându-se de la mai modestele *villa rustica*, până la acel *opus princeps* reprezentat de Ulpia Traiana Dacica Sarmisegetusa, noua capitală a Daciei romane, care reproduce la o scară mai redusă ceea ce geniul constructiv al romanilor a realizat în capitala imperiului, în urma reconstituirilor putându-se trage concluzia că s-a încercat o transpoziție, la scară mai mică a unor monumente reprezentative ale Romei antice.

Capitolele care urmează jalonează în mod logic drumul acestei arte și științe totodată, de la cel consacrat mileniului de creștinare și până la momentul Cozia. Trebuie spus că fiecare etapă istorică este situată sub majestatea unui *monumentum princeps*, văzut ca o încununare a eforturilor ingineresti și totodată artistice proprii fiecăreia. Astfel perioada de început a creștinismului în țara noastră este subsumată atât unui monument funerar circular de la Alburnus Maior cât și casei românești. Din nou remarcăm aceeași trimitere cu dublu sens între două realități culturale distincte, dar totuși legate între ele, tradiția casei țărănești și arhitectura de sorginte „cărturărească”, dacă ne este permis termenul.

Arhitectura romanică îl poartă pe cititor de-a lungul și de-a latul Transilvaniei, cu o bogată iconografie, acesta putând lua contact cu tot ceea ce a însemnat acest stil pentru cultura și civilizația românească, iar a exemplifica este o chestiune dificilă din cauza foarte numeroaselor capodopere care sunt diseminate în spațiul desemnat, ca prelungiri firești, am putea spune, a ceea ce a implementat civilizația romană în câmpul civilizației autohtone. *Monumentum princeps* este aici catedrala din Alba Iulia.

Goticul este jalonat de o multitudine de monumente, fiind vorba de unul dintre cele mai consistente capitole ale cărții, îndeosebi dacă se ține seama de faptul că sunt prezentate aici și prelungirile lui dinafara arcului carpatic. Și aici ilustrația este copleșitoare, de la elementele de detaliu ce definesc acest stil artistico-arhitectural, cu tehnicile subsumate, și până la marile ansambluri monumentale, precum cel de la Cârța, care este pentru acesta *monumentum princeps* ales de autor. Ansamblul arhitectonico-monumental de la Cozia ne trimite spre un alt orizont spiritual, cel bizantin, autorul legând astfel curente venite dinspre partea occidentală a continentului, de acela datorat lumii răsăritene, cu un element arhitectonic ce îi este specific – triconcul. Iar Cozia reprezintă tocmai momentul de vârf al arhitecturii înscrise sub o asemenea sorginte. Cartea profesorului Godea, neîndoielnic, demonstrează cu acuratețe că teritoriul românesc este cel al confluențelor. De la umilul sălaș din nuiiele împletite, la capodoperele diverselor stiluri artistice, este jalonat un drum al influențelor și al confluențelor. România este astfel țara unde există valori arhitecturale cu nimic mai prejos decât cele apusene.

Fără a fi o carte de popularizare, dimpotrivă, marcând un efort documentar de mare amplitudine, *Arhitectura la români...* are drept țintă atât specialistul în etnologie, istoria culturii, a arhitecturii ș.a.m.d., dar și publicul dornic de a-și îmbogăți universul spiritual și cognitiv. Și, indiferent de apartenență, publicul cititor are ce găsi aici: textul și ilustrația trădează un profund cunoscător al domeniului, rigoarea științifică, dar și accesibilitatea limbajului, maniera pedagogică de prezentare, toate acestea fac din respectivul volum un excelent compendiu de istorie a arhitecturii românești, completând mai vechile contribuții ale specialiștilor din domeniu, mai ales că avem aici un demers pluri- și interdisciplinar, atât de rar în câmpul cercetării științifice românești, indiferent de domeniu.

Mircea Taban

Arhim. Veniamin Micle, *Octoiul ieromonahului Macarie. 1510-2010*, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului, 2010, 120 p.

Preocupările autorului monah în jurul istoriei tiparului românesc sunt cunoscute datorită mai multor apariții editoriale din ultimul timp¹. Anul trecut s-au împlinit cinci sute de ani de la apariția celei de a doua cărți tipărite de ieromonahul Macarie, *Octoiul* (26 August 1510), în vederea aniversării cărui eveniment, Arhiepiscopia Târgoviștei a inițiat apariția unei noi ediții a respectivului *Octoih*, o reproducere fidelă, completă, prezentată la 26 Septembrie 2009 de însuși Prea Fericitul Părinte Patriarh Daniel, dublată de un volum de *Studii* semnate de personalități prestigioase ale culturii românești. Prin urmare, autorul a concluzionat că cercetările privind istoria începuturilor tiparului la români niciodată nu se sfârșesc și a reluat unele ipoteze și teorii mai vechi în această nouă carte.

Volumul se deschide cu un aprofundat *studiu introductiv* care prezintă denumirea generală de *Octoih* a cărui origine coboară în limba greacă, însemnând cartea care cuprinde slujbele bisericești în fiecare zi a săptămânii pe cele opt glasuri, iar alcătuirea lui a început în secolul al IV-lea continuând până în secolul al IX-lea cu cel mai tenace contributor, Sf. Ioan Damaschinul (675-749) care a compus muzica celor opt glasuri. Apoi mai este reliefat *Octoiul* drept carte de cult bisericesc și *Octoihurile* tipărite înainte de anul 1510 începând cu cel din 1491, apărut în limba slavonă la Cracovia și care a fost tipărit de germanul Schweipold Fiol în care se semnalează texte de origine românească. Suspectat de Inchiziție pentru “propagandă eretică” germanul va fi eliberat după o lungă anchetă (în 8 Iunie 1492), tipografia închisă de autoritățile catolice poloneze iar cărțile vor fi confiscate. Interesant este ideea că potrivit unora tipografia lui Fiol a ajuns la diaconul Coresi (†1583).

Capitolul despre *Octoiul ieromonahului Macarie* a fost tipărit în timpul domniei lui Vlad cel Tânăr (1510-1512) și a fost semnalat de arhim. Leonid în 1877 la Mănăstirea Hilandar din Muntele Athos iar în țară a fost menționat

¹ Arhim. Veniamin Micle, *Tipograful Macarie și locul tipografiei sale*, Mănăstirea Bistrița Olteană, 2008, 128 p. și Arhim. Veniamin Micle, *Ieromonahul Macarie, tipograf român (1508-1512)*, Mănăstirea Bistrița Olteană, 2008, 268 p. în *Altarul Banatului* (Timișoara), 2009, XX (LIX), Nr.10-12, p. 174-178;

prima dată la expoziția Astrei din 1905 de la Sibiu și a fost descris de P. P. Panaitescu după o ediție completă. În capitolul *Octoihurile macariene* autorul dezbate paternitatea celor două Octoihuri slavone, unul apărut în Muntenegru, la 1494, iar altul în Țara Românească, la 1510, tipărite de meșteri tipografi cu numele și rangul monahal, identice de ieromonahul Macarie. Această situație a generat multe controverse. La ideea lansată de Emile Picot, în 1895, de a se analiza aceste două opere tipografice, istoricul P. P. Panaitescu, mai târziu a înfăptuit-o. Acum monahul cărturar al lucrării de față Arhim. Veniamin Micle prezintă cele două ediții ale Octoihului apărute în Muntenegru și Țara Românească stabilindu-i caracteristicile fiecăruia, cu migala specifică unui monah. Dacă Octoihul din Muntenegru este o improvizație cu „litere sau buchiile... venețiene” ale lui Thorresano de la care George Cernoievič le-ar fi cumpărat și le-ar fi dus la Cetinje, cel din Țara Românească are o hârtie groasă cu o limbă medio-bulgară, o stampă cu stema Țării Românești, o planșă ilustrată cu sfinții Iosif, Theofan și Ioan Damaschinul și o biserică, Octoih care în privința textului nu este potrivit uzanței din Biserica Ortodoxă fiindcă este o combinație dintre unul Mare și un Octoih mic.

Apoi, într-un capitol separat, face o *Comparație între cele două Octoihuri*, plecând de la materialul tipografic și textul în care demonstrează că Octoihul din 1494 nu a fost modelul Octoihului din 1510, iar după aceea plecând de la *Colofoanele Octoihurilor macariene* (*Colofonul* este inscripția explicativă așezată la finele unei cărți - tipărită sau manuscris, înlocuit astăzi cu foaia de titlu), după multdiscutatul *Prolog* muntenegrean din 1494 și *Epilogul* din Octoihul celălalt (1510), care par a fi identice, motiv de dispute între afirmațiile cercetătorilor care susțin identitatea dintre cele două tipăriri, ca să vină Mitropolitul Tit Simeonia (1886-1971) și să rezolve problema. El consideră că normal ar fi fost dacă *Prologul* Octoihului din Muntenegru era într-adevăr “cartea lui de vizită” sau opera lui originală (cum susținea P. P. Panaitescu) a lui Macarie să-l fi folosit la tipărirea *Liturghierului* din 1508, răspunzând la întrebarea că întrebuințarea *Prologului* muntenegrean nu a fost folosit la tipărirea *Liturghierului* (tipărit cu doi ani înainte), ci doar la Octoihul din 1510 (unde este trecută ca Epilog), anume: „Octoihul muntenegrean a ajuns la tiparnița lui Macarie după tipărirea *Liturghierului*, în vremea când se făceau pregătirile pentru tipărirea Octoihului (din 1510) și nu adus de Macarie, ci pe altă cale”.

Pe motivul că *Prologul* din 1494 se aseamănă cu *Epilogul* Octoihului din Țara Românească (1510) pentru unii a constituit un argument pentru a trage concluzia că este aceeași persoană, ieromonahul Macarie, cel din Muntenegru cu cel din Țara Românească. Tot Mitropolitul Tit Simedrea găsește la o analiză atentă a textului și alte diferențe de natură lingvistică referitoare la întrebuințarea unor verbe precum „a trudi”, „a săvârși” de Macarie românul pe când Macarie muntenegreanul se exprimă (pentru același lucru) cu verbul „a lucra cu mâinile”. Autorul mai enumeră și altele. Și adunând toate argumentele concluzia se desprinde cu ușurință: sunt doi ieromonahi Macarie.

În capitolul *Pătrunderea Octoihului muntenegrean în Țara Românească* autorul explică cum a ajuns Octoihul din Muntenegru în Țara Românească fiind plauzibile două căi: adus de călugării din Muntele Athos sau a comerțului. În capitolul mai extins despre *Macarie, tipograful Octoihului* autorul Veniamin Micle îl identifică – după demonstrații și cercetări îndelungi – cu ardeleanul din Codlea, Martinus Burciensis de Cseidino, devenit „Macarie ieromonahul” prin depunerea voturilor monahale. Iar pentru *Locul funcționării tipografiei* au fost mai multe păreri, fiecare bazate pe o anumită argumentație, opinii care pleacă chiar de la Alexandru Odobescu, ca autorul să se oprească la Mănăstirea Bistriuța adoptând părerea lui Vasile Drăguț, Virgil Molin și Dan Simonescu. Iar în ultima parte sunt menționate și greutățile pe care le-a întâmpinat ieromonahul Macarie la tipărirea Octoihului din anul 1510.

Ca de atâtea ori, cărturarul monah face investigații inteligente bazate pe o cultură redutabilă, de o mare claritate, totalitatea ipotezelor fiind științific expuse și mai ales găsită soluția cea mai probabilă din noianul formulărilor antecesorilor. Ca un adevărat analist de sinteză, autorul se impune și ca un cercetător migălos și eficient, eficacitate care l-a dus în fruntea investigațiilor istorice din cuprinsul Bisericii Ortodoxe a cărui făclie este. Ținuta academică se vedește și în modul în care încheie lucrarea prin claritatea unor concluzii, o bibliografie selectivă, un necesar indice de nume și de locuri. Pe scurt: o nouă și elegantă realizare științifică, a treia dedicată acestui Octoih din 1510.

pr. Gheorghe Naghi

Enciclopedia Ortodoxiei Românești, apărută din inițiativa și cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, coord. pr. prof. Mircea Păcurariu, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010, 767 p.

O lucrare monumentală apărută din inițiativa și cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Patriarh Daniel, cu contribuția a numeroși istorici aflați sub coordonarea părintelui profesor Mircea Păcurariu, un tom uriaș unde sunt cuprinse majoritatea întâmplărilor remarcate în istorie din cadrul Bisericii Ortodoxe Române și de pe întreg cuprinsul țării, cât și din emigrație a ajuns la subsemnatul prin grija Î.P. Cuv. Sale Arhim. Nicodim (Bibart) din Hollywood.

Părintele profesor este cunoscut atât în România¹, cât și în America. Să amintim deci numai câteva din prezentările care i s-au făcut aici. Cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani i s-a adus un omagiu în *Cuvântul Românesc* din Canada². Volumul care i s-a dedicat cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani a fost prezentat în revista *Origini* din Georgia³. Volumul de *Cărturari sibieni de altădată* a fost prezentat în *Meridianul Românesc* din Anaheim-L.A.⁴. Cunoscutul *Dicționar al teologilor români*, în ediția a 2-a a fost în multe reviste americane prezentat (indiferent de confesiune)⁵. Sub titlul de un veac de rugăciune a fost

¹ Lect. Univ. Dr. Paul Brusanovski (Sibiu), *Părintele Magistru Mircea Păcurariu, la a 75-a aniversare*, în *Revista Teologică* (Sibiu), 2007, XVII, (LXXXIX), Nr. 3, p. 11-35. Prezintă o boblografie selectivă. O referință mai completă la Lucian Giura, *Bibliografie. Preot prof.univ.dr. Mircea Păcurariu la vârsta de 65 de ani*, Editura Universității "Lucian Blaga" din Sibiu, Sibiu, 1997, 42 p.

² *Părintele Profesor Mircea Păcurariu la 70 de ani. Omagiu din America*, în *Cuvântul Românesc* (Canada), 2002, XXIX, Nr. 309 – Decembrie, p. 19.

³ *Slujitor al Bisericii și al Neamului, Parintele Prof Univ. Dr. MIRCEA PĂCURARIU, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 ani*. Volum tipărit cu binecuvântarea I. P. S. BARTOLOMEU, Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2002, 758 p. (+XVI p. ilustrații).

- A apărut în *Origini* (Atlanta), 2008, Vol. XIII, Nr. 1-3, Ian.-Martie, p. 57-58.

⁴ Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002, 736 p.

- A apărut în *Meridianul Românesc* (Anaheim), 2003, XXX, Vol. 7 - Nr. 299, 1 Martie, p. 20;

⁵ Preot Prof. Univ. Dr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Ediția a 2-a, revăzută și întregită, București, Editura Enciclopedică, 2002, 550 p.

prezentată Catedrala Mitropolitană din Sibiu pentru care a început să se nevoiască încă Mitropolitul Andrei Șaguna, în revista *Origini* din Georgia⁶. Apoi în *New York Magazin* a fost prezentată lucrarea despre *Uniație* și ce neajunsuri a adus poporului român⁷. Tot părintele profesor a fost coordonatorul volumului închinat Mitropolitului Andrei Șaguna cu prilejul bicentenarului său⁸. De o prezentare s-a bucurat și eleganta lucrare despre *Istoria Mănăstirii Prislop*⁹ și mai recenta și monumentală *Enciclopedia Ortodoxiei românești*¹⁰ care amândouă vor apărea în *Meridianul Românesc* și *Lumină Lină* din New York. Lucrarea aceasta – ne spune părintele profesor Mircea Păcurariu - este “Inițiativa întocmirii și publicării acestei prime Enciclopedii Ortodoxiei Românești aparține în exclusivitate Prea Fericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române” iar coordonarea ei (în aceste excelente condiții tipografice) aparține competenței și dăruirii jertfelnice a Părintelui Profesor Mircea Păcurariu.

Scopul acestei vaste lucrări a fost acela de a pune la dispoziția preoților și a credincioșilor Bisericii noastre, în special a intelectualilor, o lucrare de informare, de instruire cu privire la lucrarea Bisericii românești, în trecut și astăzi. De aceea s-au străduit să elaboreze o Enciclopedie cât mai cuprinzătoare în care au fost incluși ierarhi care s-au impus pe mai multe coordonate (cultură,

- *Lumea Liberă* (New York), 2003, Nr. 773, 25 Iulie, p. 21; *Meridianul Românesc* (Anaheim), 2003, XXX, Vol. 7 - Nr. 323, 23 August, p.21; *Origini* (Atlanta), 2003, Vol. VII, Nr. 9-10 (75-76), Sept.-Oct., p. 21; *Impact* (Chicago), 2003, Decembrie; *Credința* (Chicago), 2003, Vol. LIV, Nr. 10-12, Oct.-Dec., p. 4.

⁶ *Mitropolitul Andrei Șaguna creator de epocă în istoria Bisericii Ortodoxe din Transilvania*. Editura Andreiană, Sibiu, 2008, 422 p + 12 p. ilustrații, lucrare tipărită cu binecuvântarea ÎPSSale Dr. Laurențiu Streza, coordonator Pr. Prof. Univ. Dr. Mircea Păcurariu. În *Meridianul Românesc* (Anaheim), 2009. XXXVI, Vol. 13, Nr. 600, 28 Februarie, p. 13, 16.

⁷ Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Uniația în Transilvania în trecut și astăzi*, Tipărit cu binecuvântarea P.S. S. Dr. Ioan Mihălțan, Episcopul Oradiei, Bihorului și Sălajului, Editura “Episcop Nicolae Popovici”, Oradea, 2006, 80 p.

- A apărut în *New York Magazin*, (New York), 2008, XI, Nr. 562, 19 Martie, p. 31.

⁸ *Mitropolitul Andrei Șaguna creator de epocă în istoria Bisericii Ortodoxe din Transilvania*. Editura Andreiană, Sibiu, 2008, 422 p + 12 p. ilustrații, lucrare tipărită cu binecuvântarea ÎPSSale Dr. Laurențiu Streza, coordonator Pr. Prof. Univ. Dr. Mircea Păcurariu. În *Meridianul Românesc* (Anaheim), 2009. XXXVI, Vol. 13, Nr. 600, 28 Februarie, p. 13, 16.

⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Mănăstirii Prislop*, Ediția a II-a revăzută, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Arad, 2006, 235 p. – în curs de apariție

¹⁰ *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, coordonator Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, București, 2010, 767 p. – în curs de apariție.

viață îmbunătățită), sfinți (daco-romani, români sau ale căror moaște se găsesc pe pământul românesc), profesori de teologie (al căror nume este înscris în cultura teologică), copiiști de manuscrise teologice, traducători din literatura patristică și postpatristică, mari duhovnici, meșteri tipografi, ctitori de biserici și mănăstiri, meșteri zugravi sau pictori de biserici și de icoane, psalți de renume sau compozitori de piese corale românești, oameni de cultură. Enciclopedia mai prezintă multe locașuri de închinare, biserici din primele veacuri creștine, biserici rupestre, biserici de lemn, biserici cneziale, mănăstiri și biserici de mir, biserici monументale din centrele urbane, cât și unele biserici și mănăstiri de peste hotare, din Muntele Athos, Țara Sfântă, Muntele Sinai.

Fericit se poate considera această Enciclopedie doar o “primă ediție” care presupune că-i vor urma altele într-un ciclu de cinci sau măcar zece ani care ar permite viitorimii să îndrepte eventualele greșeli depistate mai ales că o lucrare de genul acesta este totdeauna perfectibilă, ceea ce și coordonatorul acestei impozante lucrări admite, cu modestie. Listei personalităților și a monumentelor i se pot aduce tot mereu completări. Dicționarele teologice catolice sau protestante nu au fost niște modele pentru autorii acestei lucrări. Nici chiar cele ortodoxe ale grecilor sau ale rușilor. Această Enciclopedie are o notă de “originalitate” ca de fapt întreaga ortodoxie românească.

Astfel, cei mai mulți colaboratori la acest vast proiect sunt doctori în teologie de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Sibiu, deși ei provin din diverse zone ale țării, inclusiv din Moldova de dincolo de Prut. Autorul este cu mulțumire și recunoștință față de toți: diac. conf. dr. Pavel Cherescu de la Facultatea de Teologie din Oradea; conf. dr. Paul Brusanowski, pr. conf. dr. Constantin Necula și pr. lect. dr. Sorin Dobre de la Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna” din Sibiu; profesorul de religie dr. Sebastian Dumitru Cârstea tot de la Sibiu. Apoi diac. lect. dr. Gabriel Basa de la Facultatea de Teologie din Arad; lect. dr. Florin Dobrei de la Secția de teologie din Caransebeș; pr. lect. dr. Radu Tascovici de la Facultatea de Teologie „Sfânta Filofteia” din Pitești, pr. lect. dr. Sergiu Popescu de la Facultatea de Teologie din Craiova; pr. lect. dr. Daniel Niță Danielescu de la Facultatea de Teologie „Dumitru Stăniloae” din Iași; pr. drd. Bogdan Racu, tot din Iași, care lucrează în cadrul Mitropoliei Moldovei și Bucovinei; de dincolo de Prut, preoții lectori dr. Eugen Onicov și dr. Veaceslav Ciorbă de la Academia Teologică din Chișinău. În continuare trebuie menționat părintele Eugen Drăgoi, consilier la Arhiepiscopia Dunării de Jos - Galați, de la Facultatea de Teologie „Patriarhul Justinian” din București

este doamna arh. dr. Mihaela Gabriela Palade, profesor de istoria artei românești, arhitect și doctor în teologie, redactatează articole temeinice despre monumentele de artă bisericească din cuprinsul Mitropoliei Țării Românești. Tot de la București este lect. dr. Ionuț Tudorie iar secretar de redacție a fost din cadrul Facultății de Teologie din București, Ion-Dragoș Vlădescu, redactor al revistei „Studii Teologice“ alături de ceilalți redactori și corectori precum Gabriela Săndulescu, Preotul Bogdan Scorțea, Anișoara Berbece, Bogdan Căndea și Elena Tăbuș, toți aflându-se sub directa supraveghere a directorilor Editurii Institutului Biblic, Aurelian Marinescu și Vasile Bănescu. O listă de date a Istoriei Bisericii Ortodoxe Române și una a Istoriei Biserii Universale încheie această necesară lucrare.

Enciclopedia Ortodoxiei Românești deși este o lucrare de pionerat pentru Biserica noastră ea se ridică la cele mai înalte standarde științifice și tipografice fiind o pagină deschisă printre personalitățile și monumentele bisericesti de ultima oră cu abundență de informații călăuzitoare pentru clerul și credincioșii din Țară și răspândiți în lume.

pr. Gheorghe Naghi

Angela Rotaru-Dumitrescu, *Istoria învățământului românesc din Banat 1900-1918*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, 467 p.

Angela Rotaru continuă și completează seria lucrărilor dedicate școlii ca spațiu instituționalizat de formare inițială, și a raporturilor cu comunitatea și societatea în ansamblul ei. Arealul vast cuprins în orizonturile cercetării, secvența temporală intens populată cu evenimente istorice de o deosebită semnificație, care și-au pus amprenta asupra sistemului educațional, sunt premise care anunță un demers științific profund analitic și o contribuție totodată semnificativă pentru istoria învățământului românesc.

Deși orizontul în care s-a conceput proiectul este întins mai ales în spațiu – două treimi din Banatul istoric, comitatele ce alcătuiesc acum Banatul românesc - surprinde înțelegerea complexă pe dimensiunea confesională a școlii românești, de fapt cea mai consistentă parte a sa, aceea care a fost susținută prin eforturile comunităților românești, prin evidențierea implicărilor multiple pe care le-a determinat acest tip de învățământ dar și a conjuncturilor și a evenimentelor politice din intervalul temporal anunțat în titlu. S-a reușit inclusiv introducerea în analiză a perspectivei comparatiste și a imagologiei, semn de maturitate al cercetătorului. Aceste perspective fac parte din arsenalul așa numitei „noi istorii” pe care încă prea puțini din cei care se apleacă asupra unor subiecte legate de viața instituțională, îl stăpânesc. Este firesc însă ca în astfel de domenii care țin în mod egal de cultură, de sensibilitate, chiar și de politică, să se facă acest pas înainte impus de însăși modernitatea gândirii istorice actuale și implicit de depășirea pozitivismului istoric.

Problema esențială pe care volumul de față își propune s-o rezolve, înfățișând lucrurile în evoluția lor, pe cuprinsul comitatelor Caraș-Severin și Timiș este chiar viața, dinamismul și direcțiile Școlii românești și a sistemului de învățământ, într-o vreme a modernizării pe care societatea bănățeană a trăit-o cu atâta intensitate, dar și a modalităților în care ea, a răspuns la această provocare și a suportat consecințele acestei relații atât de complexe.

Investigând surse primare de informație deținute de fondurile de arhivă, consultând periodice și o bogată bibliografie tematică, sintetizând cercetări proprii mai vechi, autoarea acestui volum, izbutește să prezinte momente semnificative din raporturile școlii cu societatea, rolul acesteia în stimularea

dinamicii societății și nu în ultimul rând a formării conștiinței naționale indicând momentele de geneză, continuitățile dar și discontinuitățile și exprimând judecăți de valoare asupra lor. În astfel de circumstanțe generate de nevoia cunoașterii până în intimitate a subiectului studiat, nu este surprinzător volumul lucrării care nu putea fi decât unul pe măsură.

În cele aproape 500 de pagini inclusiv anexele, se reliefează în succesiune cronologică problematica specifică instituției școlare: ideologia pedagogică, statutul și rolul cadrelor didactice, aspecte de formare continuă, activități școlare și culturale, raporturile tradiție-modernitate, contribuția cadrelor didactice la susținerea mișcării naționale și participarea acestora la război și la înfăptuirea actului Marii Uniri. Toate aceste teme sunt dispuse echilibrat în structura cărții construită în 6 capitole fiecare din ele susținut de subcapitolele aferente.

Capitolul I prezintă contribuțiile istoriografice ale autorilor care s-au preocupat de istoria școlii, istoria bisericii, istoria mentalităților sau de domenii de interferență ale acestora, precum și obiectivele urmărite pentru fiecare capitol în parte, astfel încât să constituie o adevărată bază de date pentru cei interesați de istoria procesului și instituțiilor școlare, ceea ce a și reușit pe deplin. Nu lipsesc acestei liste cuprinzătoare niciuna din lucrările semnificative, ceea ce denotă în sine o bună cunoaștere a subiectului și un control ferm al bibliografiei disponibile.

Capitolul II este rezervat dimensiunilor măsurabile, fie cantitativ fie calitativ, menite să informeze și să explice în același timp cu rigoarea cifrelor și plasând astfel lucrarea în zona de interferență cu statistica și cu sociometria. Acest capitol secund conține o multitudine de date statistice referitoare la creșterea demografică înregistrată la sfârșitul secolului al XIX-lea, structura populației pe vârste, stare civilă, categorii profesionale, limba maternă, structura confesională, distribuția în mediile urban și rural și o multitudine de indicatori demografici, relevând pe cuprinsul comitatelor Caraș-Severin și Timiș, o mare diversitate etno-confesională și ocupațională, în strânsă legătură cu evoluția societății și cu mutațiile care au survenit în organizarea și orientarea învățământului confesional românesc până la 1918. În acest fel se cristalizează cu precizie mediul în care se desfășoară toate cele ce țin, într-un fel sau altul, de învățământul confesional românesc în perimetrul circumscris de cele două comitate bănațene

Capitolul III se concentrează pe legislația școlară a sec. XIX-XX mai ales în ceea ce privește tendința de impunere a politicii de maghiarizare într-un

sistem controlabil cum era cel al învățământului. Este un beneficiu remarcabil al acestei lucrări fiindcă se reușește documentarea solidă a modului în care se stabilește relația între acest tip de învățământ și autoritatea de stat. Există în această legislație o brutalitate a statului imposibil de mascat, deși s-a încercat acest lucru. Este un domeniu despre care s-a discutat dar, din păcate prea puțin întemeiat pe textele de lege. Caracterul vast al informației ar putea constitui proiect de cercetare pentru o întreagă echipă de istorici. Este vorba de a cunoaște – și din această perspectivă – modul în care s-au constituit solidaritățile românești moderne. Învățământul confesional a fost în fond, o formă de solidaritatea românească. Obligativitatea studierii limbii maghiare, cenzura manualelor, salarizarea cadrelor didactice, sunt câteva din prevederile proiectului legislativ elaborat de Berzeviczy care au determinat reacții în toate cercurile românești, care au adresat un Memorandum, Ministerului de Culte și Instrucțiune. Tot în acest capitol se insistă asupra legilor Appony cu precădere Legea XXVII/1907, inspirată din proiectul legislativ anterior, care a determinat schimbări importante în statutul școlii, al corpului didactic, modul de salarizare și relațiile școală-comunitate. Accentul pus pe această lege se justifică prin consecințele pe care le-a determinat în intenția clară de laicizare și deznaționalizare a școlilor confesionale românești. O consecință directă a legii a fost scăderea numerică a acestora și creșterea celor comunale care erau finanțate de stat. Legea însă nu a izbutit destructurarea învățământului confesional românesc, deși fără îndoială, a provocat pierderi însemnate. Este un model pentru întregul continent despre cum se poate invoca un principiu modern – laicizarea, modernizarea – în scop politic, în cazul de față, antiromânesc.

Capitolul IV aduce precizări despre autoritățile școlare, rețeaua de școli și corpul profesoral. Sunt prelucrate statutele școlare, Regulamentul de organizare al învățământului adoptat de Congresul național bisericesc, difuzat insistent în comunele eparhiei Caransebeșului. O atenție deosebită în cuprinsul capitolului este acordată activității inspectorilor și a modului în care se desfășoară inspecțiile școlare cu modificările generate de noile tendințe de control al procesului de învățământ. Evidența școlilor românești din comitatele Caraș-Severin și Timiș până în 1918 ilustrează efectele legilor maghiare în sistemul educațional, în sensul creșterii numărului școlilor de stat finanțate de către acesta, în detrimentul celor confesionale susținute de biserică. Deși bisericile ortodoxă și greco-catolică au încercat să mențină starea învățământului confesional, în ciuda eforturilor administrației maghiare, totuși acest deziderat s-a realizat doar

parțial, comunitățile locale aflându-se de multe ori în situația de a nu putea suporta presiunile la care era supusă prin politica de reformă impusă, încercând totodată să protejeze și interesele naționale.

Subcapitolul dedicat cadrelor didactice este unul consistent și aduce date noi despre statutul lor, legislația care se referea la pregătirea profesională și ocuparea posturilor, modul de titularizare și de pensionare, acordându-se astfel o atenție binemeritată unor formatori ai conștiinței colective în spiritul identității românești.

Rolul acesteia este pe larg prezentat în capitolul V unde pe cuprinsul unor spații generoase, cartea relevă modul în care dascălii din școlile confesionale și-au asumat rolul de formatori nu doar ai elevilor, dar și ai membrilor comunității în care își desfășurau activitatea, în stimularea activității culturale, sociale și economice, ameliorarea vieții comunității și preocuparea pentru apărarea caracterului confesional al școlii, aceasta devenind un adevărat simbol al națiunii. Activitatea învățătorului receptat ca „*om al satului*” se extindea dincolo de limitele sălii de clasă, fiind dator să se ocupe și de progresul spiritual, acționând pentru combaterea alcoolismului, imoralității și promovând măsuri de educație sanitară.

Se remarcă o susținută manifestare a cadrelor didactice în cadrul societăților de cultură, un loc aparte ocupându-l Societatea de lectură Ioan Popasu aflată sub patronajul Institutului Pedagogic din Caransebeș cu obiectivul național declarat: de a răspândi ideile patriotice. Corurile, reuniunile culturale, și „*casele naționale*”, în activitatea cărora se implicau cadrele didactice din școlile confesionale alături de clerul de la sate, intelectuali și alte categorii, au intensificat totodată și contactele cu alte societăți culturale din România, cu intenția de a menține spiritul național și a promova unitatea românilor.

Acțiunile de mecenat organizate de fonduri și fundații administrate de Episcopiile ortodoxe ale Caransebeșului și Aradului, precum și cea greco-catolică de Lugoj, dețin un loc important în cuprinsul lucrării, dat fiind și contribuția remarcabilă la întărirea spiritului comunitar și cultivarea valorilor civice.

Printre activitățile extrașcolare inițiate de către cadrele didactice, se mai adaugă înființarea bibliotecilor, cursuri pentru eliminarea analfabetismului și educația pentru întoarcerea la tradiție. Învățătorii și profesorii confesionali înțelegeau astfel să contracareze efectele mediului social sau familial asupra tinerilor educați în școală, influența acestor medii fiind mult mai puternică și de cele mai multe ori negativă. O importantă contribuție la această acțiune educativă

și-a adus-o Astra în care s-au implicat și învățători prin despărțămintele bănățene, acționându-se pe baza principiului iluminist al emancipării prin cultură.

Participarea corpului didactic confesional la susținerea politică a românilor bănățeni, prin mobilizarea sătenilor la întrunirile politice, implicarea în campaniile electorale și susținerea candidaților români, au atras după sine reacția autorităților de la Budapesta care sesizaseră accentuarea sentimentelor naționale și solidarității dintre reprezentanții politici și populația românească. Toate acestea sunt relevate pe larg în capitolul VI.

Un loc aparte în structura acestui capitol îl ocupă instituția școlară în timpul primului război mondial. Această conflagrație a afectat și școlile confesionale deoarece mobilizarea învățătorilor care făcuseră instrucție militară după 1913 în cadrul Preparandiilor, a fost urmată de lipsa acestora în activitatea școlii punând Consistoriile Diecezane în situația de a suplini cu preoți, posturile vacante. În plus la acestea s-a adăugat și schimbarea destinației clădirii școlilor în spitale sau sedii militare, absenteismul școlar, colectarea de fonduri, acțiuni caritative, eficiența învățământului fiind scăzută, pe toată durata războiului.

Evenimentul Marii Uniri, de o excepțională însemnătate pentru istoria românilor, a angrenat și cadrele didactice, învățători și profesori, care au acționat atât ca voluntari, participând activ la operațiunile militare, dar și la organizarea de greve și proteste, constituirea Consiliilor Naționale Românești sau intrând în componența Gărzilor Naționale. Alegerea delegaților pentru Adunarea Națională de la Alba-Iulia a inclus și reprezentanți ai școlii și bisericii, atât din partea cercurilor electorale cât și ale reuniunilor și asociațiilor din Banat. Nu există acțiune cât de cât semnificativă în acele luni decisive pentru destinul României și românității când desfășurările se produceau într-un ritm extraordinar de rapid, când reflecției nu i se lăsa timp, în care să nu fie implicați oamenii școlii. Alături de preoți în fruntea satelor, au stat învățătorii. Aproape toți comandanții gărzilor naționale din 1918 erau de fapt învățători care se întorseseră de pe front în uniforme de ofițeri, aproape toți liderii mișcării de voluntari fie în Rusia, fie în Italia sau Franța, au fost învățătorii care și-au început cariera în școli rurale și care, la rândul lor se vor întoarce în aceleași școli, modernizându-le cu adevărat din toate punctele de vedere.

Nu putem încheia fără a sublinia claritatea discursului și utilizarea termenilor care sunt folosiți în sensul instituit de rigoarea științifică, indicii sigure ale cercetătorului matur.

Carmen Albert

Radu Ardelean, *Istorie la Gazetă în Banat*, Editura Marineasa, Timișoara, 2007, 398 p.

O reală îmbogățire a istoriografiei românești aduce istoricul arădan Radu Ardelean cu această dezbatere despre o parte din presa românească din Banat (fiindcă de cea germană s-a ocupat Luzian Geier). Colecția periodicelor din Banat, în special cele din secolul al XIX-lea dar și din sec. al XX-lea este destul de săracă și mai ales prost organizată. Orice încercare în această direcție se oprește în zidul indiferenței organizațiilor care tocmai ar trebui să le protejeze. Oare ce vor fi căutând diferite ziare și reviste la Arhivele Statului? Nu ar trebui să fie la bibliotecă?

Studierea periodicelor din Banat care au cuprins studii istorice și documente a fost sporadică, ici-colo se putea vedea câte un material mai acătării dedicat celor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea precum *Luminătorul*, *Dreptatea* din Timișoara, *Foaia Diercezană* din Caransebeș, *Biserica și Școala* din Arad. Ziarelor sau revistelor apărute la începutul secolului al XX-lea și din perioada interbelică, cu un parcurs mai lung sau mai scurt, nu au prea fost băgate în seamă, deși unele au avut un cuprins destul de apreciat cu unele contribuții de natură istorică consistente precum *Drapelul* lui Valeriu Braniște, *Drum nou* de la Bocșa al protopopului scriitor Mihail Gașpar, *Vestul* lui Sever Bocu, *Voința Banatului*, *Semenicul* din Lugoj, *Banatul* și *Luceafărul* de la Timișoara, *Tribuna Ganiței* cu sufletul ei, preotul Coriolan Buracu, *Brazde bănățene* a preotului cu vocație de istoric Caius Pascu, colaborator la revista *Mitropolia Banatului* până prin 1970 și *Analele Banatului* a lui Ioachim Miloia. Majoritatea condeierilor formați în preajma acestor reviste, cu preocupări istorice au fost clerici de formație, cu studii teologice precum Ioan Boroș, Gh. Cotoșman, Ion B. Mureșianu cu excepția lui Constantin Rudnăanu care avea studii teologice dar nu era preot. Alții aveau studii de istorie precum Ioachim Miloia, Traian Topliceanu, Nicolae Ilieșu, Aurel E. Peteanu și I. D. Suciu sau cei cu studii juridice Cornel Grofșorean, Aurel Cosma. Autorul acestei cărți și-a luat “îndrăzneala” de a analiza șase publicații din perspectiva istoriei istoriografiei, premurgătoare unei sinteze documentate.

Primul capitol al cărții este *Istoriografia în revista Banatul (Timișoara, 1926-1930)* care a apărut ca „revistă ilustrată” iar apoi ca “revistă culturală”,

iar din 1927 sub patronajul “Asociației Culturale din Banat” ajutat de un comitet fiind editori-proprietari sau directori, pe rând, Simeon Samson Moldovan, Constantin Lahovary, Aron Cotruș, Ioachim Miloia. Printre colaboratori găsim nume însemnate nu numai pentru Banat dar și pentru România. Lucian Blaga, care publică un articol despre Aurel C. Popoovici și cunoscutul eseu *Barocul etnografiei românești* cât și altele. Pe lângă articolele din mediul istoric au apărut și articole de istorie bisericească, alăturându-se celor cu precădere axate pe problemele regionalismului bănățean. Avem nume cunoscute în Banat ca Nicolae Brînzeu, Aron Cotruș, Mihail Gașpar, Sabin Drăgoi, Eugen Lovinescu, Tudor Arghezi. Franz Blaskowitz publică o micro-sinteză a Banatului cu locul populației germane în ea, iar dr. Jakabffy Elemér pentru cea maghiară. Studii interesante are și George Postelnicu punctând „cucerirea” (și nu „eliberarea”) Timișoarei de austrieci, Romulus S. Molin prezenta necesitatea unei episcopii românești la Arad la începutul secolului al XIX-lea, Onisifor Ghibu prezenta figura lui Constantin Diaconovici Loga, Coriolan Buracu relatea pasajul din *Cronica* lui Nicolae Stoica de Hațeg care sublinia refuzul episcopului Vidak de a înființa o tiparniță românească la Timișoara în 1767, tot George Postelnicu publică despre activitatea pictorului Nicolae Popescu pe baza tablourilor de la Muzeul Banatului, ca să revină cu mai multe detalii Ioachim Miloia în *Analele Banatului* despre același pictor. Publicistul Sever Bocu semna despre biserica veche din Lipova, Constantin Rudneanu despre istoricul preot Nicolae Tincu Velia și preotul Dr. Ioan Sârbu, Emil Panaiteșcu despre monumente de artă, așezăminte religioase și de cultură.

Capitolul al doilea este *Istoria în revista Semenicul (Logoj, 1928-1932)* apărută sub redacția lui dr. Aurel E. Peteanu având ajutoare, cunoscuți în peisajul cultural regional, ca dr. Cornel Corneanu, dr. Gh. Ciupe, dr. V. Bîrlea, dr. O. Daminescu, pr. M. Jigorea, dr. V. Mincu. Programul revistei aparține lui Aurel E. Peteanu (deși nesemnat) care o prezenta ca o modestă făclie cu rostul de a strânge toate forțele culturale românești din această provincie. În cadrul revistei s-a alocat un spațiu generos lui dr. Cornel Corneanu, cel care-și revendica paternitatea ideii „bănățenismului.” Găsim colaboratori devotați acestei idei precum Traian Simu, Iuliu Vuia, Traian Topliceanu (micro-monografie Paul Iorgovici), veteranul prelat al Episcopiei Lugojului, Ioan Boroș care publică două materiale din arhiva comitatului Caraș-Severin încă de când era preot la Zăbrani (o conscripție din 1786 și una din 1792 selectând parohiile județului

Caraș prin combinarea datelor din conscripția Eparhiei Vârșețului și Timișorii și încă două articole din arhiva personală a primarului Constantin Udrea, două scrisori a lui Eftimie Murgu din timpul revoluției de la 1848), memoriile canonicului Ioan Madincea despre Ignatie Vuia de la 1848, dr. Aurel E. Peteanu închina la rubrica “Figuri bănățene” statura personalității inconfundabile a lui Coriolan Brediceanu, dr. Cornel Corneanu descrie din propriile amintiri alegerea lui Elie Miron Cristea ca episcop, apoi Romulus S. Molin se oprește asupra lucrării lui Nicolae Tincu-Velia, *Istoria...* de la 1865, evenimentele unificării naționale din 1918 au fost revelate de canonicul dr. Nicolae Brânzeu, Victor Bîrlea, Lucian Costin, Constantin Rudneanu (care-i va prezenta și broșura lui Ioan Boroș, Constituția), Vicențiu Bugariu, Petru Nemoianu, multe nume care pentru bănățenii de ieri și de azi au însemnat enorm de mult în cultura din Banat.

Istoria la Tribuna Graniței (Caransebeș, 1934-1938) este următorul capitol al cărții în care sufletul tuturor evenimentelor culturale s-au pendulat pe lângă cel al preotului Coriolan Buracu. Redactor responsabil au figurat Romulus Costescu, profesorul Nicolae Domășneanu și dr. Antoniu Marchescu (cu articole despre istoria Graniței militare). În cuprinsul ei s-au publicat biografii și aprecieri asupra figurilor mărețe din graniță: Traian Doda, Eftimie Murgu, generalul Dragalina, preotul dr. Ioan Sârbu, generalul Moise Groza. Colaboratorii revistei au fost impovizați condeieri și oameni de cultură ai locului Vasile Lupșescu, Dorca Afilon, Nicolae Tomiciu, Ioan David, Dumitru Imbrescu, Nicolae Domășneanu, Horia Sima, Horia Buracu și mulți cu pseudonime neidentificabile astăzi. Apropiati ai revistei din Caransebeș a fost preotul militar Coriolan Buracu iar preotul profesor dr. Dimitrie Cioloca a pus la dispoziție documente istorice din colecția sa unicat. Referitor la istoria veche aparițiile pe această temă au fost sporadice, asemenea și cele de istorie medie unde doar Nicolae Tomiciu are două articole mai bine argumentate. Celelalte materiale cu conținut istoric sunt din perioada premodernă, modernă și contemporană. Unul, extrem de bine documentat, este tot a lui Antoniu Marchescu despre *Confiniul Militar Bănățean*, doar un fragment din ceea ce avea să devină *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere (Contribuțiuni istorice și juridice)*, Caransebeș, 1941 unde are o bibliografie de bază a tematicii a lucrărilor lui Grisellini, Schwicker, Pesty, Milleker, Böhm, Szentkláray, Hietzinger, Vanicek, Dragalina, Popovici etc. A mai publicat și ceva legat de revoluția de la 1848-1849, Comunitatea de Avere apărând și figuri de seamă din Graniță, așa cum am arătat sau despre

personalitatea lui Vincențiu Babeș, necrologul lui Andrei Ghidiu. *Trbuna Graniței* a promovat constant localismul sau băănățenismul, frecvent atunci în epocă.

Istoria în Brazde Bănățene este capitolul al IV-lea, revista preotului paroh Caius Pascu din Topolovățul mic, preot cu o îndelungată și variată activitate cultural istorică cu numeroase colaborări pe la diferite reviste și ziare și în cele din urmă colaborator permanent la revista *Mitropolia Banatului*. A început cu săpăturile arheologice, ca diletant, soldate cu descoperiri din epoca neolitică, a bronzului, probabil cea romană. Unii, ca Nicolae Tomiciu au publicat vreo trei articole. Unul se referă cetățile și orașele Banatului medieval după documente edite, altul la perioada turcească (1552-1716) și un altul la Mihai Viteazul ca unificator și erou al luptei antiotomane. Dintre alți colaboratori îi putem menționa pe Traian Birăescu și Ion Stoia Udrea cu o nouă interpretare a epocii otomane, pe preotul Petru Olde care publică un extras după conscripția din 1797 a diecezei Vârșetului, preotul Caius Pascu care publică cinci note circulare din *Protocoloalele bisericii din Gherman* (anii 1813, 1814, 1815, 1827 și 1828) gen de izvoare care vor preocupa și alți istorici precum I. D. Suciu și I. B. Mureșianu. Preotul Petru Bizerea colaborează cu un text despre preotul D. Voniga, preotul Caius Pascu își publică monografia comunei Denta, micromonografiile fiind publicate cu predilecție și ca urmare a programării lor de *Muzeul Banatului* și de *Institutul Social Banat-Crișana*.

Locul istoriei în revista Luceafărul/Revista Banatului (Timișoara 1935-1944) este cuprinsul capitolului al V-lea și cel mai extins. Revista *Luceafărul* a apărut la 1 ianuarie 1935 în Timișoara, cu sprijinul financiar al cunoscutului publicist dr. Aurel Cosma jr., devenit directorul ei, cu un nume care ne trimite la prestigioasa *Luceafărul* de la Budapesta și Sibiu, dar cu un conținut de natură culturală băănățeană. Cultivarea istoriei era un îndemn chiar de la primul număr al revistei, venit din partea Episcopului Roman Ciorogariu de la Oradea cu scopul de a contracara mistificările venite de la Budapesta. După înființarea „Astrei Bănățene” la 28 Februarie 1937 ea va patrona și revista *Luceafărul* care mai târziu își va schimba denumirea de *Revista Banatului* cu același program de bază care privea românizarea Ardealului, părților ungurene, Banatul și Bucovina, cu aproximativ aceiași colaboratori. Sunt analizate acum cam toate articolele importante care au apărut de-a lungul timpului în revistă, care se referă la domeniul istoric (cu mărturii istorice referitoare la românii băănățeni) pe baza inventarierii arhivelor județene, orășenești și parohiale, se vor aduna legendele istorice, valorile folclorice și etnografice cu scopul ultim de consolidare

a românismului. La 2 octombrie 1939 revista *Luceafărul* se reorganizează la inițiativa lui Sabin Evuțian formându-se un comitet sub președinția lui dr. Aurel Cosma, căruia i s-au alăturat prof. Traian Topliceanu secretar de redacție, col. Volbură Poiană Năsturaș, prof. Vichentie Ardelean, prof. Nicolae Ursu, Grigore Bugarin și Petru Sfetca iar ajutor de secretar de redacție era tânărul (pe atunci) poet Pavel P. Bellu iar administrator era Ioan Teodorovici, directorul Băncii *Victoria* din Timișoara. Revista *Luceafărul* s-a acomodat foarte repede cu regimul legionar prin Aurel Cosma și Pavel P. Bellu. În anul 1942 s-a reorganiza dintr-o revistă literară într-o revistă din toate domeniile și, implicit, cu schimbarea numelui (de care aminteam) în *Revista Banatului* cu durată de apariție până în 1944 și odată cu schimbările politice de după 23 August a dispărut. În unele cazuri avem și aprecieri de valoare a unor istorici sau scriitori sau a operelor lor, care se văd pe parcursul cărții. La această revistă au avut articole nume cunoscute bine în Banat precum Părintele Gheorghe Cotoșman, Teodor V. Păcățian, Aurel Bugariu, Aurel Cosma, Ioachim Miloia, I. D. Suci, Traian Birăescu, Emil Petrovici, Silviu Dragomir, Cornel Groșoreanu, părintele Ion B. Mureșianu, părintele Melentie Șora, Dinu C. Arion, Al Procopovici, Nicolae Ilieșiu, Aurel E. Peteanu, Cornel Corneanu, Traian Lungu, Eduard I. Găvănescu, Avram Imbroane, Sever Bocu, Traian Topliceanu, Onisifor Ghibu, Constantin Rudneanu și mulți alții. Iar subiectele din afara istoriei erau din folcloristică, istoria artelor, istoria teatrului, istoria medicinei, presă, istoria învățământului, muzică, pentru înființarea unei arhive fotografice.

Ultimul capitol se referă la *Istoria în ziarul Dacia din Timișoara (1939-1944)*, apărut în 21 iulie 1939 până după 23 august 1944, ca și ziarul anterior, cu dr. Nicolae Ilieșiu ca director administrativ și Romulus P. Roșu ca redactor-șef. „Dacia nu e a nimănui, dar e a tuturor...servește nevoile spirituale ale neamului românesc” cu un tiraj zilnic de 7000 de exemplare, cel mai mare în istoria gazetăriei românești din Banat, atunci când în orașul Timișoara apărea doar un cotidian românesc (*Vestul*) față de șapte ale “minoritarilor”. Aici s-au publicat materiale de istorie veche, medie, modernă și contemporană susținute de un mănunchi din cei mai buni condeieri ai Banatului precum Alexandru Borza, Traian Popa, Nicolae Tomiciu, Gheorghe Cotoșman, Victor Vlăduceanu, Ion B. Mureșianu, I. D. Suci, Victor Motogna, Aurel E. Peteanu, Nicolae Ilieșiu, Petru Nemoianu, Sfeta Iosif, Ștefan Gomboșiu, Alexandru Moisi, Cornel Corneanu, toți în slujba ridicării culturale a Banatului.

Regretăm lipsa unui indice de nume care ar fi ușurat mult cercetarea acestei lucrări binevenite în peisajul cultural istoric al Banatului care prezintă un tablou veridic al preocupărilor culturale și istorice ale oamenilor de cultură ai acestui ținut, contribuind la implementarea unui Banat care contribuie prin propriile tezaure istorice, din toate epocile, la îmbogățirea istoriei naționale.

pr. Gheorghe Naghi

Costin Feneșan, *Sub steag străin*, Editura Enciclopedică, București, 2011, 1095 p.

„Ceea ce caracterizează comunismul nu este desființarea proprietății în general, ci desființarea proprietății burgheze” (Karl Marx, *Manifestul Partidului Comunist*)

„Lasă-i să discute! Lasă-i să vorbească! Periculos nu este dușmanul care se autodemască. Este de temut dușmanul camuflat, pe care noi încă nu-l cunoaștem. Cât despre ăștia, care își dau arama pe față, totul este consemnat și va veni și timpul când ne vom răfui cu ei” (Stalin, 1924)

„Un comunist este ca un crocodil: când deschide gura nu știi dacă încearcă să-ți zâmbească sau se pregătește să te mănânce” (Winston Churchill)

Citatele de mai sus încearcă să contureze o imagine amplă asupra unui sistem social-politic importat din URSS, care a dominat – timp de 50 de ani – și o parte semnificativă a continentului european, într-un secol al extremelor, al regimurilor dictatoriale de extremă stângă sau dreaptă, al experimentelor sociale nereușite, ce pretindeau a aduce „binele general”, al „-ismelor” (fascism, nazism, comunism). În aceeași manieră, reputatul istoric Costin Feneșan realizează o remarcabilă sinteză a documentelor privind istoria mișcării comuniste și a Partidului Comunist din România în perioada „copilăriei” comunismului în țara noastră, reușind – prin intermediul analizei și a comparației – să demonteze unele teorii insuficient argumentate despre această perioadă și despre minusculul partid comunist și, în egală măsură, să formuleze opinii și concluzii foarte interesante și pertinente despre mișcarea comunistă în spațiul românesc și, prin extensie, în cel est și sud-est european. Titlul volumului – de altfel, impresionant prin calitatea și cantitatea informației brute și prelucrate, conexiuni, comparații, opinii și concluzii – *Sub steag străin*, este relevant pentru „cazul comuniștilor din România și al partidului lor care, încă de la bun început, nu s-au aflat sub faldurile tricolorului”, după cum spune chiar autorul. Internaționalismul proletar, promovat de autoritățile bolșevice de la Moscova prin intermediul Kominternului, trebuia să devină cuvânt de ordine pentru toate partidele comuniste din imediata apropiere a Uniunii Sovietice, dar și pentru cele care s-au constituit în vestul Europei, fapt care răzbate din fiecare pagină a volumului de față. Autorul a reușit o performanță extraordinară, încredințând tiparului

246 de documente din anii de debut ai mișcării comuniste din România, începând cu 1919 (cu referiri consistente la oameni și fapte din a doua parte a anului 1917 și până la finele anului 1918) și sfârșind cu anul 1924 (când P.C.d.R. a fost scos în afara legii). Cercetând - cu acribie științifică - aceste documente, istoricul apreciază faptul că trecutul mișcării comuniste din România a fost influențat de doi factori de maximă importanță: pe de o parte – impactul teoriei și concepției politice leniniste (expusă, în mod special, în lucrarea *Statul și revoluția*, precum și în scrierea *Stângismul – boala copilăriei comunismului*), împreună cu exprimarea lor practică în timpul loviturii de stat bolșevice și în anii următori, pe de altă parte – cele 21 „porunci” (condițiile de admitere în Internaționala Comunistă) la care a subscris partidul comuniștilor din România cu ocazia afilierii la Komintern. În egală măsură, în volumul de față este reluată, însă, de data aceasta, cu o serie de completări și cu o foarte bună argumentație, opinia că – atât prin numărul său de membri, cât și prin activitatea sa – Partidul Comunist din România, aflat de multe ori în pragul disoluției încă din primii săi ani de existență, a fost de importanță secundară pentru conducerea Kominternului și a Federației Comuniste Balcanice. Documentele relevă și lipsa de coeziune internă a Partidului Comunist din România, exploatată – în mod abil – de Komintern și de Partidul Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice, fiind conturate destul de clar grupările componente și, de multe ori, rivale față sau abia mimând consensul: gruparea foștilor membri ai Partidului Socialist, reuniți în jurul lui Gheorghe Cristescu și militând pentru activitatea desfășurată în mod legal și în cadrul statului național, a cărui integritate nu o puneau în cauză; gruparea radicală, alcătuită – în principal – din comuniștii basarabeni și din cei aflați în emigrație în Rusia Sovietică, adepți ai acțiunii ilegale și ai actelor teroriste; gruparea formată din comuniștii de etnie bulgară, în același timp membri ai unei organizații iredentiste așa-zis revoluționare, care milita – de fapt – pentru desprinderea Dobrogei de statul român și alipirea ei la Bulgaria, grupare care, datorită solidarității etnice, s-a bucurat – prin intermediul lui Vasil Kolarov și Gheorghe Dimitrov – de o influență consistentă pe lângă conducerea Komintern și de o poziție decisivă în cadrul Federației Comuniste Balcanice; gruparea comuniștilor transilvăneni de etnie maghiară, partizani ai iredentismului vizând desprinderea Transilvaniei de România Mare, grupare aflată sub protecția moscovită a lui Béla Kun și Mátyás Rákosi.

Autorul demontează și unele teorii exagerate, formulate după Revoluția din decembrie 1989, conform cărora – pe tot parcursul existenței sale – Partidul

Comunist din România a fost condus de oameni fără studii, cu un nivel intelectual precar și total obedienți Moscovei, din motive ideologice sau pur materiale. Dimpotrivă, cel puțin la începutul existenței sale oficiale, o bună parte din liderii și fruntașii P.C.d.R. nu au provenit din rândurile muncitorimii cu un nivel academic modest de pregătire, ci din rândul celor care au urmat studii universitare temeinice sau o instruire postliceală; este vorba despre Mihai Gheorghiu-Bujor, Mihai Cruceanu, Alexandru Nicolau, Eugen Rozvány, Lucrețiu Pătrășcanu, Timotei Marin, David Fabian, Gelbert Moscovici, Ecaterina Arbore-Ralli, Ana Pauker, Marcel Pauker, Alexandru Dobrogeanu-Gherea și Ștefan Foriș, singura excepție fiind Gheorghe Cristescu, lipsit de o pregătire academică superioară, însă foarte bine instruit ca autodidact. Însă, dincolo de acest aspect, liderii amintiți mai sus rămâneau înfeudați dogmatismului ideologic propovăduit de Komintern, fie dintr-o convingere intimă privind superioritatea sistemului socialist în curs de instalare în Rusia Sovietică, fie din teama de represalii din partea partidului „frate mai mare”, de la Moscova.

În *Cuvânt înainte*, istoricul C. Feneșan realizează și o scurtă trecere în revistă a celor mai semnificative documente pentru: cunoașterea începuturilor mișcării comuniste din România (raportul amplu adresat Kominternului de către Alexandru Nicolau, unul din liderii Grupului comunist român al Partidului Comunist Rus; raportul consistent adresat Kominternului, la 1 mai 1921, de către Alecu Constantinescu, pe atunci reprezentant al socialiștilor de stânga din România pe lângă Internaționala a III-a, cu privire la activitatea desfășurată de grupurile comuniste finanțate de Rusia Sovietică pe teritoriul României, începând cu anul 1918 și până în primăvara anului 1921; o serie de documente care confirmă, cu prisosință, dirijarea și finanțarea mișcării comuniste din România de către Rusia Sovietică, mai ales prin intermediul Biroului de Sud-Harkov al Komintern, aflat sub conducerea lui Cristian Rakovski și al Înalțului Colegiu autonom pentru combaterea contrarevoluției în Ucraina și Basarabia; mai multe documente referitoare la prezența, în Rusia Sovietică, în perioada octombrie-decembrie 1920, a delegației socialiste din România, formată din Gheorghe Cristescu, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, David Fabian, Constantin Popovici, Eugen Rozvány și Ion Flueraș și discuțiile aprinse purtate de aceasta cu mai mulți lideri de frunte ai Komintern, precum Zinoviev, Buharin și Rakovski, pe tema afilierei la Internaționala a III-a; planul de activitate – pe anul 1921 – al Biroului de sud-est-Viena al Komintern, etc.), subordonarea directă față de Federația Comunistă Balcanică, dominată de comuniștii bulgari (liniile directoare

ale activității P.C.d.R. în anul 1922; rezoluția celei de-a IV-a Conferințe a F.C.B. – Sofia, iunie 1922; hotărârile celei de-a VI-a Conferințe comuniste balcanice ș.a.), demascarea tensiunilor din interiorul partidului, lipsa de credibilitate și audiență în societatea românească, procesul de acaparare rapidă a sindicatelor de către comuniști, agitația și propaganda comunistă, congresele și conferințele P.C.d.R. desfășurate în intervalul 1922-1924, structura și schema organizatorică a Partidului Comunist din România (elaborată, la finele anului 1924, de către David Fabian, unul dintre membrii Comitetului Central ales la Congresul al III-lea al partidului), delațiunile liderilor comuniști români (la Komintern, Federația Comunistă Balcanică sau chiar la autoritățile statului român), activitățile P.C.d.R. împotriva statului român, activitatea organizației Ajutorul Roșu din România și a raporturilor ei cu centrala moscovită Ajutorul Roșu Internațional (MOPR) în anii 1923-1924 ș.a.m.d.

Autorul apreciază că, pentru a avea o istorie cât mai completă și mai nuanțată a „copilăriei” comunismului în România, este necesară studierea documentelor legate de P.C.d.R. în anii de început, păstrate în alte arhive din capitala Federației Ruse și de la Sankt Petersburg.

Cuvântul înainte este urmat de o *cronologie* completă a radicalizării mișcării socialiste din România, sub imboldul revoluției bolșevice din Rusia (1917-1921) și a activității Partidului Comunist din România în condiții de deplină legalitate (mai 1921- aprilie 1924), precum și a acțiunilor comuniștilor români în primele luni de ilegalitate (mai-decembrie 1924), o *bibliografie selectivă*, un *dictionar biografic* al diverselor personalități comuniste românești sau străine – aflate în conexiune directă, câteva *anexe* foarte importante (congresele și conferințele Internaționalei a III-a Comuniste și organizațiile create și patronate de Komintern; conferințele și plenarele Federației Comuniste Balcanice; scrisoarea lui Mihai Gheorghiu-Bujor, lider al Comitetului român de acțiune revoluționară-comunistă de la Odessa, prin care îi solicită sprijin lui Leon Davidovici Troțki, comisar al poporului pentru Afaceri Străine al Rusiei Sovietice, pentru a declanșa – în România – revoluția bolșevică; cele 21 de condiții puse partidelor muncitorești din întreaga lume pentru admiterea în Internaționala a III-a Comunistă), o *notă asupra ediției* – care aduce clarificările necesare (semnată de istoricul C. Feneșan), o *listă de abbrevieri*, *corpusul* propriu-zis *al documentelor* (multe dintre ele redactate în limbile franceză și germană, cunoscute de majoritatea liderilor comuniști ruși sau de alte naționalități, însoțite – desigur – de traducerea în limba română) și *anexe foto*, considerate foarte

reprezentative pentru legăturile existente între social-democrații de stânga români și bolșevicii ruși încă înainte de 1917 (întâlnirea dintre Cristian Rakovski, Lev Davidovici Troțki și Constantin Dobrogeanu-Gherea – 1913; participanții la cea de-a doua Conferință Socialistă Balcanică – București, 6-8 iulie 1915; un grup de social-democrați de stânga expulzați din România în anii 1907-1908; o manifestație a Batalionului revoluționar român pe străzile din Odessa – ianuarie 1918; legitimația de participare a lui Alexandru Bădulescu/Gelbert Moscovici la Congresul al VI-lea al Internaționalei Comuniste – 1928; fișa de serviciu a lui Gelbert Moscovici/Alexandru Bădulescu în calitate de funcționar al Comitetului Executiv al Komintern – completată chiar de G. Moscovici; „Foaia Țăranului”, organ al Partidului Țărănesc Revoluționar Român, anul I, nr. 2, Moscova, 31 martie 1918; „Comunistul”, organ al Grupului comunist/bolșevic român din Odessa, anul I, nr. 26, Odessa, 12 iulie 1919 ș.a.m.d.).

Volumul de față suplinește, cu succes, un gol în istoriografia românească, „copilăria” comunismului în țara noastră fiind – înainte de 1989 – un subiect aproape tabu pentru istoricii români, dar și pentru publicul larg, mereu supus cenzurii și imperativelor ideologice ale regimului dictatorial, iar după Revoluția din decembrie – insuficient cercetat, uneori cu superficialitate sau cu prea puțină obiectivitate, indispensabilă pentru studierea temeinică a istoriei unui popor, autorul făcându-și, din nou, datoria, în mod exemplar, față de comunitatea academică românească și internațională, dar și față de cititorii români, interesați să afle crâmpie ale istoriei românilor în secolul XX, adevăruri uitate, adevăruri nescrise și oferindu-ne nouă, tuturor, câteva restituiri necesare.

Eusebiu Narai

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AARMSI	- Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. București
AIIA Cluj	- Anuarul Institutului de Istorie <i>George Bariț</i> . Cluj-Napoca
AIIA Iași	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie <i>A.D. Xenopol</i> . Iași
AIRCRU	- Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica. Veneția
AMN	- Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca
AnB (S.N.)	- Analele Banatului, Serie Nouă, Arheologie-Istorie. Timișoara
AOASH	- Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta
Apulum	- Apulum. Alba-Iulia
AȘD	- Anuarul Școlii Doctorale. Istorie. Civilizație. Cultură. Cluj-Napoca
AUB	- Analele Universității București- București
AUC	- Analele Universității Craiova. Craiova
AUSz-Historia-Banatica	- Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica Banatica. Reșița
BMI	- Buletinul Monumentelor Istorice. București
Dacoromania	- Dacoromania. Cluj-Napoca
DIR	- Documente privind istoria României. București
FD	- Foaia Diecezană. Caransebeș
FHDR	- Fontes Historiae Dacoromanae. București
JEH	- Journal of Ecclesiastical History. Cambridge
MA	- Mitropolia Ardealului
MB	- Mitropolia Banatului
MCA (S.N.)	- Materiale și Cercetări Arheologice. Serie Nouă. București
MIÖG	- Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte. Viena
MN	- Muzeul Național. București
MTT	- Magyar Történelmi Társ. Budapesta
PB	- Patrimonium Banaticum. Timișoara

RA	- Revista Arhivelor. București
RI	- Revista de Istorie. Revista istorică. București
RISBC	- Revista Institutului Social Banat Crișana. Timișoara
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. București
SIB	- Studii de istorie a Banatului. Timișoara
SMIM	- Studii și Materiale de Istorie Medie. București
Studii	- Studii. Revistă de Istorie. București
SUBB. Historia	- Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Historia. Cluj-Napoca
SympThrac	- Symposia Thracologica, Institutul Român de Tracologie. București
Sz	- Századok. Budapesta
Tibiscum	- Tibiscum. Caransebeș
TSz.	- Történelmi Szemle. Budapesta
TT	- Történelmi Tár. Budapesta
WA	- Martin Luther, <i>Werke. Kritische Gesamtausgabe</i> . Weimar, 1883-1939
Ziridava	- Ziridava. Studii și cercetări. Arad

CĂRȚI EDITATE DE MUZEUL BANATULUI MONTAN REȘIȚA
ÎN PERIOADA 1990-2010
BOOKS PUBLISHED BY THE MUSEUM OF MOUNTAINOUS
BANAT REȘIȚA, 1990-2010

PERIODICE

1. *Banatica* 12/1 (1991), 368 p.
2. *Banatica* 12/2 (1991), 408 p.
3. *Banatica* 13/1 (1995), 303 p.
4. *Banatica* 13/2 (1995), 546 p.
5. *Banatica* 14 (1996), 502 p.
6. *Banatica* 15/1 (Arheologie) (2000), 284 p.
7. *Banatica* 15/2 (Istorie) (2000), 288 p.
8. *Banatica* 16/1 (Arheologie) (2003), 402 p.
9. *Banatica* 16/2 (Istorie) (2003), 428 p.
10. *Banatica* 17 (2005), 641 p.
11. *Banatica* 18 (2008), 521 p.
12. *Banatica* 19 (2009), 406 p.
13. *Banatica* 20/1 (2010), 346 p.
14. *Banatica* 20/2 (2010), 360 p.
15. *Arheologia medievală*, vol.I (1996), 212 p.
16. *Arheologia medievală*, vol.II (1998), 248 p.
17. *Arheologie medievală*, vol. III (2000), 313 p.
18. *Arheologia medievală*, vol. VI (2007), 281 p.

CĂRȚI

1. Albert, Carmen – *Documentele Institutului Social Banat-Crișana*, vol. 1 (2003), 406 p.
2. Albert, Carmen – *Documentele Institutului Social Banat-Crișana*, vol. 2 (2008), 417 p.

3. Ardeț, Adrian - *Amforele din Dacia Romană* (2006), 360 p.
4. Andea, Avram – *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică* (1996), 202 p.
5. Batričević D., Pavlović C., Roșu C. - *Valahii din Muntenegru* (2007), 167 p.
6. Bocșan, Nicolae – *Ideea de națiune la românii din Transilvania* (1997), 256 p.
7. Bocșan, Nicolae, Duma, Mihai, Bona, Petru – *Franța și Banatul (1789-1815)* (1994), 244 p.
8. Boldea, Ligia – *Nobilimea românească din Banat în sec. XIV – XVI* (2002), 378 p.
9. Bozu, Ovidiu - *Catalogul colecției romane* (2008), 234 p.
10. Branște, Valeriu – *Scrisori din închisoare* (1996), 243 p.
11. Călin, Petru – *Tiparul românesc diecezan din Caransebeș* (1993), 304 p.
12. Călin, Petru - *Valori ale tiparului european*, vol. 2 (1995), 116 p.
13. Ciulei, Gheorghe – *Dreptul românesc în Banatul medieval* (1997), 169 p.
14. *Kulturraum Mittlere und Untere Donau* (1995), 452 p.
15. Leu, Valeriu – *Cartea și lumea rurală* (1996), 252 p.
16. Leu, Valeriu – *Identitate și alteritate* (1996), 171 p.
17. Leu, Valeriu – *Cartea veche românească din bisericile eparhiei Caransebeșului* (1996), 327 p.
18. Leu, Valeriu – *Studii istorice bănățene* (1997), 202 p.
19. Leu, Valeriu – *Modernizare și imobilism* (1998), 98 p.
20. Lupulovici, Iosana Victoria – *Obiceiuri de Crăciun la sârbi din Banat* (2010), 33 p.
21. Lupulovici, Vasa - *Mănăstirile sârbești din Banat* (2006), 121 p.
22. Lupulovici, Vasa - *Viața bisericească a sârbilor din Banat* (2009), 522 p.
23. Opreș, Ioan - *Anton Golopenția – Un destin frânt* (1997), 154 p.
24. *Patrimonium Banaticum* (2007), 100 p.
25. Radu, Adriana – *Cultura Sălcuța din Banat* (2002), 367 p.
26. Rusu, Adrian Andrei – *Bibliografia fortificațiilor medievale și premoderne* (1996), 157 p.

-
27. *Românii în Europa medievală (Între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, volum îngrijit de Dumitru Țicu, Ionel Căndea (2008), 894 p.
 28. *Simpozionul internațional „Credință și mărturisire”*, Caransebeș (2010), 482 p.
 29. Taban, Mircea - *Catalogul colecției etnografice* (2008), 150 p.
 30. Taban, Mircea - *Les industries populaires du departement de Caraș-Severin* (2008), 255 p.
 31. Țicu, Dumitru, Lazarovici, Gheorghe – *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării* (1996), 68 p.
 32. Țicu, Dumitru - *Studii istorice* (2003), 171 p.
 33. Țicu, Dumitru - *Mountainous Banat in the Middle Ages* (2008), 232 p.
 34. Țicu, Dumitru - *Geografia ecleziastică a Banatului* (2007), 263 p.
 35. Țicu, Dumitru - *Ekklesiatische Geografie des Mittelalterlichen Banats* (2007), 295 p.
 36. Țicu, Dumitru – *Cetăți medievale din Banat/Medieval fortifications in Banat* (2009), 158 p.
 37. Țicu, Dumitru – *Arta minoră medievală din Banat/Minor medieval art in Banat* (2009), 272 p.

TEZE DE DOCTORAT PUBLICATE DE MUZEUL BANATULUI MONTAN

ARHEOLOGIE:

- Ardeț, Adrian, *Amforele din Dacia Romană*, Timișoara, 2006, 361 p.
- Pinter, Zeno-Karl, *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (sec. IX-XIV)*, Reșița, 1998, 273 p.
- Radu, Adriana, *Cultura Sălcuța din Banat*, Reșița, 2002, 367 p.
- Țicu, Dumitru, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, 564 p.

ISTORIE:

- Boldea, Ligia, *Nobilimea românească din Banat în sec. XIV–XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, 2002, 371 p.
- Gräf, Rudolf, *Domeniul bănățean al StEG (1855-1920)*, Reșița, 1997, 371 p.
- Leu, Valeriu, *Cartea și lumea rurală în Banat (1700-1830)*, Reșița, 1996, 252 p.
- Lupulovici, Vasa, *Viața bisericească a sârbilor din Banat între anii 1865-1918*, Cluj-Napoca, 2009, 522 p.
- Narai, Eusebiu Marcel, *Viața economică și socială în județele Caraș și Severin (1944-1948)*, Cluj-Napoca, 2010, 372 p.
- Roșu, Ovidiu Laurențiu, *Comunitatea de avere a fostului Regiment de Graniță nr. 13 din Caransebeș*, Timișoara, 2010, 424 p.
- Taban, Mircea, *Les industries populaires du departement de Caraș-Severin*, Timișoara, 2008, 255 p.

PĂTRUNDEREA STĂPÂNIRII MAGHIARE ÎN BANAT. CONTRIBUȚII LA APARIȚIA INSTITUȚILOR DE TIP OCCIDENTAL

Zoltán Iusztin

Rezumat. Pornită pe la sfârșitul secolului IX, cucerirea regiunii dintre Mureșul Inferior și Dunăre se desfășoară de-a lungul a câtorva secole și are ca rezultat implantarea instituțiilor politico-administrative de tip apusean.

Formațiunile politice autohtone, aflate la un anumit nivel politic de dezvoltare, sunt oprite din propria evoluție în urma influențelor aduse de cuceritori. Obștilor sătești și cnezatelor li se suprapun comitatele și comiții de cetăți cu funcțiile administrative aferente. Întregul proces urmează o linie neuniformă. Ducatului lui Glad i se impune o vasalitate indefinită, dar pe de-altă parte autoritatea principelui Achtum ajunge să rivalizeze cu regatul Sfântului Ștefan. Din punct de vedere administrativ unele forme instituționale vor supraviețui și după acest moment. Procesul de pătrundere a maghiarilor între Mureș și Dunăre urmărește transformările și evoluțiile propriilor forme statale. Datorită acestui aspect pătrunderea stăpânirii maghiare se produce etapizat, într-o primă fază ambiguu, iar apoi, după consolidarea regatului apostolic, devine tot mai deslușită. Inițial, instituțiile autohtone par a funcționa alături de cele apusene, adoptate de maghiari prin filiera germană.

O PROBLEMATICĂ PATRIMONIALĂ DIN BANATUL MONTAN MEDIEVAL: DONAȚIILE REGALE DE SECOL XIV-XVI

Ligia Boldea

Rezumat. Stăpânirea patrimonială bănățeană, consolidată la cumpăna veacurilor XIV-XV ca urmare a măsurilor social-juridice adoptate de cei doi Angevini, a determinat evidențierea în plan documentar a unei elite sociale românești, circumscrisă cu precădere arealului Banatului de deal și de munte, ce își obține acum din partea regalității recunoșterea oficială prin acte de nouă donație asupra stăpânirilor deținute *ab antiquo*, conform textului de danie. Interesante, prin prisma problematicilor pe care le-au determinat, sunt donațiile regale inițiale ce au fost efectuate de regii maghiari dar și de principii transilvăneni pe parcursul secolelor XIV-XVII, cu efecte mai mult sau mai puțin semnificative și de durată asupra sistemului funciar patrimonial bănățean. Căci într-un anume mod pot fi percepute donațiile ce i-au avut ca beneficiari pe nobilii români bănățeni, cărora nu au făcut altceva decât să le sporească patrimoniul funciar deja existent în zonă, prin acordarea de noi moșii în districtele bănățene sau în comitatele învecinate (deși acest lucru a determinat în câteva cazuri strămutarea unor familii din Banat în comitatele transilvănene), și cu totul alte consecințe au avut donațiile regale sau princiare acordate elementelor alogene, reale imixtiuni în sistemul de stăpânire bănățean (protejat de diploma privilegiată din 1457), ce au generat situații și reacții extrem de diverse, individuale sau ale comunității locale, în funcție de condițiile în care s-au efectuat acele donații, de persoana donatarilor, de obiectul donației sau de contextul temporal. O

cazuistică interesantă și variată prin prisma evoluției sale în timp, ce conturează și nuanțează un aspect semnificativ al raporturilor social-juridice instaurate între puterea centrală și comunitatea românească bănățeană, reprezentată de o elită socială ce și-a câștigat în timp un rol bine definit în această zonă situată la fruntariile sudice ale regatului maghiar, ulterior ale principatului transilvănean.

POLITICA HABSBURGICĂ LA FRONTIERELE CREȘTINĂȚII LA ÎNCEPUTUL ANILOR 1500

Alexandru Simon

Rezumat. În vara lui 1506 regele Alexandru I al Poloniei a murit. Cel mai tânăr dintre frații Jagiello, Sigismund, fostul pretendent la tronul Moldovei în 1497 și succesorul lui Ioan Corvin ca duce de Glogov, Liptov și în Silezia, a fost încoronat rege. El a încheiat rapid un tratat cu fratele său Vladislav al II-lea, rege al Boemiei și Ungaria (în cazul în care acesta din urmă încă se confrunta cu provocări majore după încercarea eșuată de a-l detronea la sfârșitul anului 1505). Alianța a fost îndreptată împotriva regelui romanilor, Maximilian I de Habsburg, a cărui influență asupra lui Vladislav al II-lea a crescut în ultimele luni din cauza inamicilor ungari comuni și a slăbiciunii pe plan intern a lui Vladislav. Buda, de asemenea, a încercat să securizeze granița ei de est, respectiv flancul sudic al Cracoviei, supus presiunilor lui Bogdan III al Moldovei. Bogdan a fost dornic să răzbune înfrângerea sa din Polonia de la mijlocul anului 1505. Dar, în egală măsură, a dorit să păstreze moșiile din Transilvania și privilegiile acordate de Matia Corvin și Vladislav al II-lea tatălui său, regretatul Ștefan III. În plus, Bogdan a fost de asemenea interesat, ca și tatăl său și elita maghiară, să rămână vasal de la Buda și nu de Cracovia (în conformitate cu prevederile tratatului dintre Sigismund și Vladislav, Moldova avea să rămână stat vasal Ungariei, atâta vreme cât el și descendenții săi vor trăi). Conștient de problemele interne ale lui Vladislav și ale Habsburgilor (legăturile între Suceava și Viena au fost deosebit de puternice în ultimii ani ai domniei lui Ștefan al III-lea), deși aparent s-a abținut să intervină în treburile limba maghiară, Bogdan III urmărit soluționarea conflictului său de la frontiera cu regatul polonez.

NU ESTE ADIAPHORON? LIMBĂ ȘI CONFESIUNE ÎN TRANSILVANIA POSTREFORMATORICĂ

Edit Szegedi

Rezumat. Pornind de la însemnările de calendar din 1592 despre germanizarea slujbei la Brașov, articolul de față își propune să cerceteze dacă și în ce măsură limba liturgică a fost un adiaphoron în Transilvania postreformatorică, mai precis în Biserica de Confesiune Augustană. Pe baza primelor scrieri ale Reformei, ca și a hotărârilor sinodale, s-a arătat că limba latină, ca limbă liturgică, n-a fost niciodată abandonată în totalitate. A existat însă amendamentul ca acele părți ale liturghiei care erau fundamentale din punct

de vedere doctrinar și, în primul rând, administrarea sacramentelor să se desfășoare în limba vernaculară. Limba a dobândit astfel statutul unui adiaphoron aparte care, în procesul formării confesionale, a căpătat valențele unei mărturisiri de credință.

CONSCRIPTIA ȘI INVENTARUL BUNURILOR CETĂȚII INEU ÎN ANUL 1605

Adrian Magina

Rezumat. Localitatea Ineu apare menționată în documente începând cu secolul al XII-lea. La sfârșitul secolului al XV-lea s-a construit aici o fortificație care, urmare a restaurărilor ulterioare, a supraviețuit până în zilele noastre. La mijlocul secolului al XVI-lea toată zona a fost ocupată de otomani, care vor rămâne aici până la sfârșitul acestui secol. Ca urmare a ofensivei creștine din anul 1595, cetatea de la Ineu și zona adiacentă au fost recuperate de armata transilvană, menținându-se în frontierele Principatului transilvănean până în anul 1658. După un deceniu de la recuperarea sa, în mai 1605, s-a realizat un inventar al tuturor bunurilor și al armamentului existent în acel timp în cetate. Documentul, prezentat în anexă, reproduce în detaliu sistemul de fortificații, tipurile de tunuri, modul de amplasare al artileriei și al proviziilor de care dispuneau apărătorii. Cu această ocazie au fost înscrise localitățile și pământurile care aparțineau cetății, precum și veniturile sale. Este una dintre primele mărturii de acest fel privind o cetate de la frontiera Principatului Transilvaniei, oferindu-ne informații importante despre structura și modul de funcționare ale unei asemenea fortificații.

ACAȚIU BARCSAI DE BÂRCEA MARE, ULTIMUL BAN AL LUGOJULUI ȘI CARANSEBEȘULUI (26 DEC. 1644 – 14 SEPT. 1658)

Sorin Bulboacă

Rezumat. Personalitatea controversată a ultimului ban de Lugoj-Caransebeș, Acațiu Barcsai, a fost amănunțit analizată pe baza mărturiilor de epocă de către I. Bănățeanul, care a pus în evidență rolul său ca stimulator al progresului cultural-religios, precum și de Ion Totoiu care a aprofundat problema dominației otomane în Banat și Crișana, într-un prim studiu despre istoria vilaietului Timișoarei. Personalitatea complexă și contradictorie a ultimului ban de Lugoj-Caransebeș, românul Acațiu Barcsai, este prezentată în contextul raporturilor politice internaționale. Importanta activitate diplomatică a banului Acațiu Barcsai este ilustrată de relațiile sale cu Țara Românească și Moldova în timpul domniilor lui Matei Bsarab, Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, Constantin Șerban Basarab. Diplomat de carieră, sfătuitor al principelui Gheorghe Rakoczi II a fost membru al “consiliului locumtenențial” care a guvernat Transilvania când principele a participat la campania din Polonia (1657). Câțiva bani, printre care și Acațiu Barcsai, au deținut și poziția de președinte al Tablei princiare. Banul Acațiu Barcsai a fost, de asemenea, membru al comisiei de revizuire a *Constituțiilor Aprobate*

ale Transilvaniei (în 1653), care garanta privilegiile celor două districte din Banat. În secolele XVI-XVII banii de Caransebeș și Lugoj au fost conducătorii vieții confesionale din estul Banatului, susținând Reforma, respectiv calvinismul. Astfel, Acațiu Barcsai a interzis construcția unei biserici catolice la Slatina Timiș în 1644 dar a susținut tipărirea unei cărți calvine în limba română.

PREROGATIVELE JURIDICE ALE JUDELUI SĂTESC ÎN LEGISLAȚIA SECOLULUI AL XVII-LEA

Livia Magina

Rezumat. Analiza instituțiilor și a transformărilor pe care acestea le parcurg presupune angajarea într-o susținere a tuturor tipurilor de surse, inclusiv legislația vremii. Instituția judeului sătesc nu face excepție, iar atribuțiile celui care îndeplinește această funcție sunt prevăzute de către hotărârile legislative alături de celelalte atribuții, cum ar fi cele fiscale, militare etc.

Judele sătesc, ajutat de către jurații satului aleși dintre membrii comunității, adunați în cadrul scaunului sătesc, se constituie în prima instanță de judecată în piramida procedurii judecătorești. Acest scaun poate judeca cazuri începând cu injuriile și până la „dosare” cu o valoare de la 3 până la 12 florini, în funcție de zonă. Tot judele este responsabil cu prinderea infractorilor, hoți, tâlhari, violatori, incendiatori, acțiune la care trebuie să participe întregul sat.

UNELE ASPECTE REFERITOARE LA MINERITUL ȘI METALURGIA BĂNĂȚEANĂ ÎNTRE ANII 1718-1726, ANALIZATE PRIN PRISMA UNOR DOCUMENTE AFLATE LA ARHIVELE CURȚII IMPERIALE DIN VIENA

Ovidiu Marinel Koch-Tufiș

Rezumat. După ocuparea Banatului de către Imperiul Habsburgic în anul 1718, recunoscută prin Pacea de la Passarowitz, provincia devine un domeniu al Camerei Aulice și al Coroanei, fiind organizată ca atare, condusă fiind din punct de vedere economic după principiile și premisele ideologiei mercantilismului.

Oficiul central responsabil pentru problemele economice, financiare și sociale ale Imperiului a fost Camera Aulică și Administrația teritoriului bănățean ca oficiu regional, respectiv local. Ele au acordat mineritului și metalurgiei bănățene o atenție deosebită. Organizarea acestora începe cu Decretul Camerei Aulice din 17 decembrie 1717, fiind completată cu decrete ulterioare ale aceleiași oficialități, dar și ale Administrației teritoriului bănățean.

Oficiile amintite hotărăsc măsuri drastice pentru grabnica reluare a activităților minelor și instalațiilor metalurgice existente de pe vremea turcească în Banat, dar înființează și noi mine și centre metalurgice, cu o tehnică mult mai progresistă, elaborată

anterior în alte regiuni montanistice de pe teritoriul Imperiului Habsburgic. Concomitent, oficialitățile habsburgice practică o politică sistematică de colonizare (*Impopulationspatente*), prin care aduceau forță de muncă calificată pe domeniile deficitare – provenită din acele zone ale monarhiei care dispuneau de tradiție în minerit și metalurgie. Aceștia au fost colonizați pe domeniul montanistic bănățean.

La baza lucrării de față stau documente din Arhiva Camerei Aulice de la Viena cu privire la mineritul și metalurgia bănățeană din perioada 1718-1726.

Printre ele este o descriere a lucrărilor executate în mineritul de cupru, datând din 19 august 1718, semnată de către Inspectorul montanistic superior Johann Schubert; rezultatele unor probe de laborator cu minereuri de cupru din Oravița și Maidanpek, executate de oficiul Imperial al Monetăriei din Viena și adresată Camerei Aulice în anul 1719; un document conceput de un fost contabil minier din Banat, la Viena, datat 27 ianuarie 1725, adresat guvernatorului Banatului, contele general Mercy, în care sunt prezentate planurile mai multor construcții, printre care ale unei topitorii de alamă la Oravița, a mai multor instalații industriale din Banat, care aveau ca scop realizarea unor obiective pentru valorificarea bogățiilor naturale ale Banatului; un raport al generalului guvernator Mercy, datat 25 septembrie 1725 și adresat Consiliului de Război de la Viena, unde sunt prezentate necesitatea realizării dezvoltării minelor de plumb și argint de la Dognecea și avantajele economico-financiare care ar decurge de aici. Ca bază a raportului generalului-guvernator Mercy, a servit o documentație care i-a fost adresată. Provenea de la Inspectorul montanistic superior Johann Schubert și era datată 24 septembrie 1725. Aici se subliniază avantajele dezvoltării mineritului la Dognecea, împreună cu un proiect de dezvoltare a minelor și topitoriilor, împreună cu rezultatele unor probe de laborator promițătoare a minereurilor de plumb și argint din Munții Dognecei. Am folosit, de asemenea, o hotărâre luată la Timișoara în martie 1726, cu privire la bugetul și investițiile planificate în minele de cupru și topitoriile de la Oravița și Maidanpek, la minele și topitoriile de plumb și argint de la Dognecea, la topitoriile de fier din Bocșa și la topitoriile de sticlă de la Calina din anul 1726.

Documentele mai sus menționate oferă o impresie relevantă asupra situației minelor și instalațiilor metalurgice din Banat în perioada menționată, deci despre minele și topitoriile de cupru de la Oravița, minele de plumb și argint de la Dognecea, uzinele de fier din Doman și Tilfa din apropiere de Bocșa, instalațiile siderurgice și topitoriile de cupru de la Oravița, ciocanele de forjă pentru cupru din Ciclova, topitoriile de plumb și argint de la Dognecea, despre cuptorul înalt, topitoria de fier și forja de la Bocșa, precum și despre topitoria de sticlă de la Calina. Conțin, de asemenea, informații despre mina de cupru și topitoriile de la Maidanpek din Serbia de nord, care făcea în acea vreme parte din Imperiul Habsburgic și era subordonată Administrației teritoriului bănățean.

STUDENȚI DIN BANATUL MONTAN LA ȘCOLI ȘI UNIVERSITĂȚI EUROPENE
(1750-1850)

Dragoș-Lucian Țigău

Rezumat. Frecventarea unor centre universitare de către studenți și tineri din Banatul de Munte are o îndelungată tradiție, atestată încă din 1420. După anul 1718 Banatul ajunge în stăpânirea Habsburgică. Aceasta a venit cu o viziune nouă asupra administrației și o legislație care a ușurat legăturile și conexiunile acestei provincii cu valorile vest- și central europene. Până la 1850, colegiile și universitățile europene au fost frecventate de aproximativ 180 de studioși proveniți atât din șesul bănățean (11 localități), cât și din Banatul de munte și granița militară (14 localități).

În perioada studiată rolul intelectualilor devine tot mai important, dezvoltându-se în direcția statutului de meserie și funcție, deseori puse în slujba statului. Activitatea absolvenților universitari se apreciază tot mai mult sub aspectul moral și material. Frecventarea unor centre universitare din Imperiu, în special a școlilor tehnice din Schemnitz/Banska Stiavnica și de la Viena, a corespuns pe deplin dezideratelor politicii publice. Așa cum a afirmat împărăteasa Maria Tereza: „Invățământul însă este și va rămâne pentru toate timpurile o politică” (1770). Totuși au fost și încercări de a interzice frecventarea unor universități din străinătate, în special a celor protestante.

La vârful preferințelor s-a aflat Academia Montanistică și Silvică din Schemnitz, frecventată în perioada analizată de 90 de bănățeni. În capitala monarhiei au studiat 64 de tineri bănățeni, la Pesta 10 și în alte localități din Imperiu alți 5. Puțini dintre ei au avut curajul să urmeze o pregătire în regatul Baden-Württemberg, la Universitatea Stuttgart-Hohenheim sau în Regatul Saxoniei, la Leipzig – câte unul. Completarea studiilor la alte universități (*peregrinatio academica*) era puțin practică. 170 de studioși – din totalul celor 181 – au fost înregistrați la o singură școală, alți cinci au studiat într-un singur oraș (Viena, Graz sau Praga), ei urmând totuși cursurile mai multor facultăți. Doar șase dintre studenții bănățeni au practicat *peregrinatio academica*.

Sub aspect documentar se remarcă biografiile studenților bănățeni, ei fiind totuși remarcați în mod inegal. Detalii despre vârsta lor, naționalitatea, religia, starea lor materială și socială sunt atât diverse, cât și incomplete. Existau familii unde concomitent sau în generații diferite erau membri cu înalte studii academice, determinantă fiind starea materială a familiei și poziția părinților. Acest fapt decidea frecventarea unor studii superioare. Încheierea unor studii academice și obținerea unor titluri academice era reușită de un număr restrâns de studenți, mai puțin de jumătate din totalul studioșilor. Cei cu studii înalte s-au manifestat și prin publicarea unor prelegeri sau lucrări științifice, dar și prin realizări deosebite în cariera postuniversitară.

Printre foștii studenți, proveniți din Banatul de munte, trebuie amintiți: feldmareșalii Theodor Seracin din Caransebeș și Alexander Guran din Borloveni, generalul Traian Doda din Prilipău, arhiereul Nicolae Andreeveci din Caransebeș, Franciszek Masoch din Moldova Nouă, care a devenit profesor de medicină și rectorul Universității din Lemberg/Lwow. Șase studenți proveniți din familia Hoffmann au devenit ingineri și proprietari ai uzinelor siderurgice din Rusca Montană. Alți absolvenți au devenit cunoscuți ca reprezentanți ai iluminismului românesc: Paul Iorgovici din Vărădia, Constantin Diaconovici Loga din Caransebeș, Damaschin Bojincă din Gârliște, Eftimie Murgu din Rudăria.

La finalul perioadei analizate aici, frecventarea unor academii sau universități a atins maximul. Acest fenomen explică faptul că bănățenii erau considerați printre cei mai culti locuitori ai spațiului apusean al României de azi.

RĂSCOALA ȚĂRĂNILOR BĂNĂȚENI DE LA 1737–1739 ÎN VIZIUNEA LUI VINCENTIU GROZESCU

Radu Ardelean

Rezumat. Vicențiu (Vincent) Grozescu (1838-1897) a fost preot, apoi arhiepiscop uniat (catolic de rit oriental) la Sânnicolau Mare și în final la Lugoj, două orașe aparținând în epocă părții maghiare a Austro-Ungariei, acum arondate județului Timiș, în vestul României.

El a fost autorul câtorva broșuri și eseuri/studii istorice publicate în ziarele românești, precum cele dedicate districtelor românești din Banat, dotate cu privilegii de autonomie în Regatul maghiar din Evul Mediu și apoi în Principatul Transilvaniei, până la cucerirea otomană (1658).

„Eliberarea” Banatului, de fapt cucerirea austriacă din 1716, însemna pentru țărani români, marea majoritate a populației, în afara câtorva mii de sârbi, reducerea la starea de șerbi ai Coroanei, nenumărate impozite, instituția monopolului pădurilor, alcoolului, pășunilor, a sării și toate abuzurile noilor coloni germani.

Acestea au fost cauzele mării răscoale țărănești din 1739 (de fapt, din 1738, chiar 1737, până în 1739) arată Grozescu într-o lucrare publicată în ziarul *Dreptatea* din Timișoara în 1894, și simpla dorință de furt și distrugere, cum susțineau istoricii germani și maghiari, după versiunea autorităților austriece, adevărații vinovați.

Considerați trădători, datorită colaborării lor cu armatele otomane – deoarece ei regretau regimul liberal al Sultanului! – răsculații au fost reprimăți cu duritate. Regimentul transilvănean al generalului Lentulus, de origine elvețiană, s-a remarcat prin tot felul de atrocități, omoruri, sate distruse, furturi violuri etc. Autorul îi condamnă de asemenea pe miliarii sârbi care au participat la represalii.

Viziunea sa istorică în ceea ce privește situația românilor este foarte pesimistă, printre atâtea dușmani, precum austrieceii, maghiarii și sârbii.

Cred că acest eseu a fost util, încă din timpul său, cititorilor puțin familiarizați în epocă, adică prima parte a secolului al XVIII-lea, în Banatul „austriac”.

UN CURRICULUM VITAE AL PATRIARHULUI IOSIF RAIACICI

Vasa Lupulovici

Rezumat. La secția de manuscrise de la Matiska Srpska din Novi Sad (*Rukopisno Odeljenje Matice Srpske*) există un document redactat în limba sârbă (*slovensko srbski*) care conține un *curriculum vitae* al patriarhului Iosif Raiacici. Pentru o credibilitate sporită și pentru a-și masca propriul subiectivism, autorul și-a redactat autobiografia la persoana a treia.

Documentul reprodus în Anexă, până în acest moment inedit, are relevanță atât pentru reconstituirea vieții unui ierarh al bisericii sârbe, cât și pentru istoria

evenimentelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Există, de asemenea, referințe asupra situației politice și interconfesionale în cadrul cărora patriarhul a fost direct implicat. De asemenea, datele asupra anului revoluționar 1848 sunt interesante datorită faptului că ele sunt expuse din perspectiva unui participant direct la evenimente. Analizând acest document putem trage concluzia că el a fost redactat în același an, la o dată ulterioară la care patriarhul a scris un alt *curriculum vitae* în limba germană, acesta din urmă fiind un document binecunoscut în istoriografie.

CONTRIBUȚIA BĂNĂȚENILOR LA RESTAURAREA MITROPOLIEI ROMÂNE

Nicolae Bocșan

Rezumat. Studiul de față prezintă contribuția intelectualilor români și a liderilor politici la restaurarea Mitropoliei Române din Banat. În prima fază a mișcării de separare ierarhică din Banat liderii români s-au alăturat campaniei lui Andrei Șaguna de a se desprinde de Mitropolia Sârbă și de a restaura Mitropolia Ortodoxă Română (1849-1851). O nouă fază a acestui efort a avut loc între anii 1860-1864 când Andrei Mocioni a sprijinit separarea ierarhică pentru a restabili Mitropolia Română. Ultima fază a fost între anii 1864-1865 când organizarea Mitropoliei Române a fost în sfârșit aprobată și a început separarea, un rol decisiv având Andrei Mocioni și Vincentiu Babeș.

FUNDAȚII, FONDURI, SOCIETĂȚI DE LECTURĂ, DONAȚII ȘI TESTAMENTE ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ OGLINDITE ÎN PRESĂ (1865-1873)

Mihaela Bedecan

Rezumat. Fundațiile și ridicările de fundații s-au numărat printre activitățile caritabile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, împreună cu societățile de lectură, donațiile și testamentele în favoarea bisericii. Presa a fost utilizată ca mijloc de publicitate a donatorilor. Presa nu dă multe informații despre aceste instituții de caritate și ajutorare, ci mai degrabă informații generale asupra lor. Aceste instituții au avut ca scop sprijinirea tinerilor studenți, a preoților și a bisericii. Ziarele românești oferă informații care dovedesc interesul românilor în a le sprijini. Veniturile obținute au fost folosite la formarea elitei intelectuale și eclesiastice.

BAZELE RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE ALE LUMII CULTURALE CLUJENE. LEGĂTURILE INTERNAȚIONALE ALE FACULTĂȚII DE MATEMATICĂ ȘI ȘTIINȚE ALE NATURII DIN CADRUL UNIVERSITĂȚII „FERENC JÓZSEF”

Artur Lakatos

Rezumat. În studiul de față avem de-a face cu un subiect important dar relativ neexplorat al istoriografiei române, un subiect al relațiilor internaționale a instituțiilor culturale ale Transilvaniei, cazul particular al relațiilor internaționale ale Facultății de Matematică și Științele Naturii din cadrul Universității „Ferenc József” din Cluj în perioada 1872-1914. În introducerea studiului am încercat să reflectăm asupra începuturilor relațiilor culturale din viața intelectualității ardeleni, bazându-ne pe fenomenul de *peregrinatio academica*, pe rapoarte despre studenții ardeleni, informații despre centrele intelectuale și culturale din vestul Europei. În cea mai mare parte a studiului am prezentat cazul uneia dintre Facultățile primei universități de stat fondată la Cluj, Universitatea „Ferenc József”. Urmare a *Ausgleich*-ului și a transformării Imperiului Habsburgic în Monarhia Austro-Ungară, întemeierea unor noi structuri universitare în orașe precum Cluj, Bratislava sau Zagreb a fost considerată foarte importantă, în ideea dezvoltării și modernizării centrelor culturale din regiune. În cazul prezentului studiu, ne-am concentrat asupra unei facultăți, în mod particular asupra legăturilor Facultății de Matematică și Științe ale Naturii, bazându-ne pe material arhivistic inedit din Arhiva Națională Maghiară din Szeged. Folosind aceste referințe putem reface aproape complet tabloul realităților acelei epoci, având în vedere călătoriile profesorilor și cercetătorilor de la Universitate în scopuri științifice, profesori invitați de la alte universități la Universitatea „Ferenc József”, deplasările studenților, participarea reprezentanților Universității la evenimentele majore din viața instituțiilor similare.

DOTAȚIA PREOȚILOR ORTODOCȘI ROMÂNI DIN COMITATUL TIMIȘ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI XIX ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Alina Lioara Covaci

Rezumat. Preoții, ca și învățătorii confesionali, au fost plătiți la început de comunitate. Pentru preoți, pe lângă donațiile credincioșilor se adaugă uzufructul parcelei parohiale.

În 1870, Congresul Național Bisericesc a stabilit că veniturile anuale ale preoților să fie împărțite după clasă în toată mitropolia. Clasificarea parohiilor era sarcina Sinoadelor diecezane, care a numit un comitet în fiecare episcopie pentru a culege date din teren. Aceste date erau discutate, analizate în Sinoadele diecezane și de Congresul Național Bisericesc, care a votat *Regulamentul parohiilor* (1878). Acest regulament a fixat salariul pentru preot în funcție de clasa parohiei.

Preoții funcționari ai parohiilor de primă clasă au primit un salariu anual de 800 florini/an, cei din clasa a doua 600 florini/an, iar cei dintr-a treia 400 florini/an. Diaconii care au servit în parohiile din zonele rurale aveau un salariu de 400 florini/an și cei din zonele urbane aveau un venit anual minim de 600 florini.

Pentru a-i ajuta pe preoții din mediul rural, Statul acorda o subvenție anuală care era la dispoziția episcopilor. Aceștia l-au distribuit după necesități. După 1883, Statul permite, de asemenea, preoților de a cere direct ajutorul ministerului. Sumele alocate variază între 50-100 florini. Deoarece fondurile publice furnizate nu erau suficiente, Diocezele și parohiile au creat fonduri pentru a contribui la ameliorarea veniturilor clerului.

În 1898 s-a dat *Legea pentru completarea veniturilor preoților* sau „*congrua*”. Contribuția Statului la salariile preoților varia între 400-800 florini, după studiile clerului. Pentru acești bani, Statul a impus condiții: nici o parohie nu putea crea fără acordul guvernului, preotul acuzat de crime contra Statului pierdea banii, chiar dacă el era recunoscut nevinovat de Biserică. Deși această lege limitează autonomia bisericii, Congresul Național Bisericesc a acceptat ajutorul Statului.

Articolul 3 din Legea XIII din 1909 preciza că toți preoții puteau obține contribuția de 800 florini/an cu condiția să cunoască limba maghiară. În ciuda ajutoarelor Statului pentru ameliorarea situației financiare a clerului ortodox, era dificil să-și mențină familiile cu un venit anual de 600-1000 coroane/an.

Reprezentanții clerului au remis nenumărate memorii ministerului pentru a crește ajutorul la 2400 coroane și suprimarea clasificării preoților, căci „fără clasificare este datoria preotului din oricare parohie”.

ADMINISTRAȚIE ȘI LEGISLAȚIE ADMINISTRATIVĂ ÎN BANATUL ANTEBELIC (1860-1918)

Mihai Vișan

Rezumat. Rezoluția imperială din 27 decembrie 1860 a reprezentat încorporarea Banatului în Regatul Maghiar. Teritoriul său a fost împărțit în trei comitate: Caraș, Timiș și Torontal. La 9 iunie 1872 existența Ordinii Militare a fost abrogată, ultima unitate administrativă și teritorială coordonată direct de Guvernul de la Viena. Studiul nostru încearcă să elucideze evoluția administrației publice maghiare în Banat între 1860-1918, a principalelor instituții publice, a principalelor categorii de funcționari, ca și a celor mai importante documente legislative emise de Buda, în vederea subordonării administrative și politice a teritoriului Banatului.

Trebuie precizat că prin mijloace administrative, Regatul Maghiar a urmărit deznaționalizarea populației majoritare din Banat, subordonarea sa economică și culturală.

ROLUL BĂNĂȚENILOR ÎN CADRUL „SOCIETĂȚII PENTRU UN FOND DE TEATRU ROMÂN” (1870–1914)

Valentin Sandu

Rezumat. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, societățile național-culturale din Banat au pregătit condițiile specifice pentru formarea unei conștiințe naționale românești. Printre aceste societăți culturale se afla și „Societatea pentru un Fond de Teatru Român”, înființată la Deva în anul 1870.

Societatea a fost destul de larg răspândită, a acționat prin filiale și a atras intelectualii români din toată lumea satelor și orașelor bănățene, independent de

convingerile lor politice sau de religie.

Obiectivul Societății a fost promovarea limbii române, a obiceiurilor românești și a tradițiilor. S-au adunat fonduri în special pentru un viitor teatru românesc în monarhia austro-ungară.

Condițiile grele de viață și începerea primului război mondial au împiedicat formarea acestei Societăți cu un sediu central și utilizarea fondurilor pentru edificarea unui teatru românesc. Totuși, Societatea a realizat unul dintre obiectivele sale istorice, dezvoltarea național-culturală a românilor din regatul Ungariei, în așteptarea Marii Uniri de la 1918.

UN CAZ DE SUSTRAGERE DE LA ÎNDATORIRILE MILITARE ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ȘI CONSECINȚELE SALE ASUPRA UNUI TÂNĂR BĂNĂȚEAN

Vasile Dudaș, Ioan Traia

Rezumat. Autorii tratează în acest articol, așa cum arată și titlul, soarta tragică a unui tânăr bănățean român din Moșnița Veche.

După decretarea mobilizării generale a armatelor austro-ungare, în vara anului 1914, a intrat în vigoare legislația militară aferentă, elaborată în anul 1912. În conformitate cu această legislație privind starea de urgență, toți bărbații tineri și vârstnici care ar fi încercat să se sustragă obligațiilor serviciului militar urmau să fie aspru pedepsiți, urmare a unei judecăți sumare și scurte.

În ciuda acestei legislații draconice, valabilă pe tot parcursul primului război mondial, câțiva tineri și-au cauzat răni grele cu scopul de a deveni inapți serviciului militar.

Printre cei suspectați s-a aflat și Vichentie Iovănuț din satul sus-amintit, ca urmare a investigațiilor medicale stabilindu-se că este vinovat de automutilare. După aceea a fost arestat și deferit Tribunalului Militar din Timișoara care, într-un scurt proces, l-a condamnat la moarte prin împușcare. La scurt timp după execuție familia a fost înștiințată despre soarta sa tragică. Familia l-a exhumat și l-a înmormântat creștinește în satul său natal.

Numele său a fost înscris de către consăteni pe soclul unui frumos monument, pe lângă numele altor consăteni care, pe parcursul primului război mondial, și-au sacrificat viața, deoarece au refuzat să lupte pentru interese care erau străine poporului lor.

MISIUNEA FRANCEZĂ DE INTERPUNERE ÎN BANAT: MARTIE – MAI 1919

Ionela Moscovici

Rezumat. În lunile martie–mai 1919, intervenția aliată, executată de armata franceză din Orient, s-a transformat într-o misiune militară de interpunere care, pe lângă restabilirea păcii, își asumă de asemenea un control administrativ al teritoriului Banatului.

Printre primele roluri ale misiunii sunt menținerea și restabilirea ordinii, ca și rolul de poliție internațională îndeplinit prin rechiziționarea tuturor armelor și munițiilor.

La Timișoara, principalul pol urban al provinciei, s-au configurat două centre de autoritate: unul sârbesc și un altul francez. Justificându-i acțiunile prin textul convenției de la Belgrad, sârbii au multiplicat rechizițiile care se aseamănă cu un veritabil jaf. În contextul războiului româno-maghiar care fac vulnerabile frontierele stabilite prin armistițiu și ținându-se cont de tratativele de la Paris, Aliații au cerut dreptul de a ocupa tot teritoriul strategic sau spațiul de confruntare, pentru a realiza proiectul Zonei de ocupație Franceză, sub comanda generalului Léon Gaston Jean-Baptiste Farret.

La sfârșitul lunii martie se realizează transferul Diviziei 11 de Infanterie Colonială la Lugoj și noua unitate administrativă este împărțită în patru cercuri și cincisprezece circumscripții. Sub influența elitei maghiare, generalul Farret instituie câteva măsuri care provoacă reticența și nemulțumirea românilor și nesupunerea sârbilor: introducerea cenzurii asupra publicațiilor, dezarmarea unităților militare naționale, interzicerea oricăror însemne naționale, supravegherea particulară a oricărei adunări naționale sau culturale, reorganizarea jandarmeriei maghiare. Protestele ferme ale intelectualilor români au determinat înlocuirea generalului Farret.

ACTIVITATEA EXTRAȘCOLARĂ A STUDENȚILOR DIN CADRUL ACADEMIEI TEOLOGICE DIN CARANSEBEȘ (1927-1948)

Ana Carina Babeu

Rezumat. Învățăământul teologic de la Caransebeș a apărut în secolul al XIX-lea, prin intermedierea Institutului Teologic Diecezan și al Academiei Teologice. Academia Teologică de la Caransebeș și-a desfășurat activitatea în perioada 1927-1948, sub responsabilitatea Ministerului Educației și a Diocezei Caransebeșului, care era direct responsabilă de acesta. Contrar Institutului de Teologie, unde durata studiilor era de trei ani, în cadrul Academiei studiile durau patru ani și organiza două examene generale. Studenții proveneau atât din zonele rurale cât și urbane: Caransebeș, Lugoj, Reșița, Oravița, Timișoara, Cluj, Târgoviște. Obligațiile studenților de la teologie nu constau doar în a participa la cursuri și examene. Coordonați de profesorii lor, participau la manifestații și la o serie de evenimente politice și istorice care se desfășurau cu regularitate în fiecare an școlar. În anul 1942 s-a desfășurat cea mai mare parte a activităților școlare și religioase la care studenții teologi au putut participa, printre care se numără și conferința Astra-Caransebeș. Tot atât de importante sunt întâlnirile culturale și religioase, participarea la diferite servicii divine, implicarea în educația morală a celor de la închisoarea din Caransebeș, gesturile caritabile, munca în beneficiul comunității în timpul celui de-al doilea război mondial, participarea la diferite cursuri, tabere, excursii. În plus, pe lângă activitățile parașcolare duse în cadrul Academiei Teologice, studenții de la teologie au fost membrii Societății de lectură „Ioan Popasu”, unde s-au angajat în diverse acțiuni religioase, culturale, științifice. Activitățile realizate au fost diverse: întreținerea unei biblioteci și a unei săli de lectură, organizarea de conferințe, concerte, vizite în țară și străinătate. Grație acestui grup, ei au păstrat strânse legături cu altele

similare din țară, printre care cele de la Cernăuți, Oradea, Arad, Cluj, București. Studenții de la Academia Teologică din Cransebeș au fost, de asemenea, beneficiarii în calitate de autori ai acestor activități parașcolare, lecțiile învățate având drept scop să-i ajute în munca lor de întărire a legăturii dintre om și divinitate.

ORDINUL CĂLUGĂRIȚELOR BENEDICTINE DE „SF. LIOBA”
ACTIVITATEA LOR ÎN TIMIȘOARA
(1929-1948)

Claudiu Sergiu Călin

Rezumat. Ordinul benedictinelor de Sfânta Lioba, o ramură tânără a mării familii a ordinului benedictin, a fost înființat în Germania de Maica Maria Benedicta Foehrenbach (1883-1961) și de Maica dr. phil. Hildegardis (Liselotte) Wulff (1896-1961), luând ființă în anii 1920-1921. Maica Hildegardis Wulff venise pentru prima dată în 3-7 ianuarie 1928 la invitația diecezei și a Societății pentru Opere Sociale (Maicile Sociale) la Timișoara, pentru a susține prelegeri publice la „Banatia”. Un mare promotor al acestui ordin nou în Banat a fost prelatul Franz Blaskovits, precum și deputatul Dr. Franz Kräuter, nu în ultimul rând și episcopul dr. Augustin Pacha.

Ordinul a fost în mod oficial prezent în Banat începând cu anul 1929, dar cele mai multe cercuri de fete și femei din dieceză au fost înființate personal de către Maica Hildegardis Wulff. A călătorit mult prin toată provincia și a contribuit esențial la introducerea unor idei noi sociale și pedagogice creștine în această regiune. A înființat prioratul benedictinelor de Sf. Lioba pe strada Coroana-de-Oțel din sectorul II al Timișoarei (Elisabetin), a înființat o Școală Populară Superioară de Fete, un ambulatoriu pentru nașteri, așa-numitul “Annaheim” (Căminul Sfintei Anna), o grădiniță, un cămin pentru bătrâni. Ca rezultate ale activităților ei și ale maicilor de la ordinul benedictin Sf. Lioba, dar și a diecezei de Timișoara se mai pot aminti următoarele instituții: „Veronika-Werk”, Internatul „Norbertinum” de la Sibiu/Hermannstadt și, mai târziu, după cel de-al doilea război mondial, „Kinderhilfswerk” (Institutul de ajutorare a copiilor) și „Heimkehrerhilfswerk” pentru ajutorarea unor șvabi bănațeni fugiți din Iugoslavia în fața terorii partizanilor lui Tito și pentru refugiații din Basarabia și din Transnistria. A înființat și reviste pentru tineret și pentru femei sau fete, toate având ca editoare maicile benedictine, cum ar fi: „Frau-Glaube-Volk” (cu subtitlul „Ein Frauenblatt”), „Der Ruf” (continuator a lui „Jugendfreund” – Revista Asociației Tineretului Catolic German), cărora le-a urmat după anul 1936 și revista „Teppich”. A organizat tabere de vacanță pentru fete, sărbători ale fetelor, zile ale tineretului, zile ale femeilor, toate bucurându-se de prezența unor cunoscuți clerici ai vremii, priori, stareți, capitulari ai Domului din Germania, care erau prezenți și cu prelegeri pe diverse teme, actuale la acea vreme.

Desființat cu brutalitate de statul comunist în anul 1949, cele 30 de maici au fost obligate să-și părăsească peste noapte căminul și mănăstirea. Tot ceea ce edificaseră și creaseră timp de 20 de ani binecuvântați de activitate a fost naționalizat sau risipit. Maicile au fost obligate să se întoarcă în sânul familiilor lor, unele dintre ele primind permisiunea de a se întoarce în Germania. Stareța ordinului, Maica Hildegardis, a păstrat

comunitatea intactă prin întâlniri secrete. A rămas la Timișoara și a locuit împreună cu o maică în chirie, trăind din salariul unei organiste în Mehala și din ore particulare. Pe 18 august 1950 a fost arestată și, împreună cu maica Patrizia Zimmermann acuzată de trădare de țară, de spionaj pentru Vatican și pentru Statele Unite ale Americii precum și pentru propaganda nazistă, iar în data de 19 februarie 1952 a fost condamnată de Tribunalul Militar de la București la 25 de ani de pușcărie și la muncă silnică. Maica Hildegardis a fost închisă pe rând în închisorile de la Timișoara, București, Jilava, Mislea, Miercurea Ciuc, Brașov și Văcărești.

În data de 31 mai 1959 maica Hildegardis Wulff împreună cu maica Patrizia Zimmermann, capitarul Domului Josef Nischbach și cu fostul deputat al șvabilor bănățeni în Parlamentul de la București, dr. Franz Kräuter, a fost obligată să emigreze în Germania. Au fost schimbați, pe data de 1 iunie 1959, cu doi spioni români. Astfel, patru foști condamnați politic din România au sosit în Casa de băștină a benedictinelor de Sf. Lioba, la Freiburg-Günterstal. Maica Hildegardis Wulff și-a reluat activitatea în anul 1960 și a călătorit în Canada și în America de Nord. Acolo s-a întâlnit în mod special cu șvabi bănățeni emigrați din România și Iugoslavia, dar și cu șvabi dunăreni din alte țări ale Europei de Est. A decedat în data de 20 octombrie 1961 la ora 16, răpusă de cancer, fiind înmormântată pe 25 octombrie în cimitirul benedictinelor de la Freiburg-Günterstal.

ACTIVITATEA SPORTIVĂ ÎN JUDEȚELE CARAȘ ȘI SEVERIN ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX

Laurențiu Ovidiu Roșu

Rezumat. Activitatea sportivă constituie, în zilele noastre, o componentă importantă a vieții cotidiene.

În prezentul material am încercat să reconstituim, plecând de la documente de arhivă, câteva aspecte privitoare la manifestările sportive din prima jumătate a secolului XX, în arealul județelor Caraș și Severin. Am identificat cluburi și manifestări sportive de la sfârșitul secolului al XIX-lea, precum clubul de popice de la Ocna de Fier, și am constatat că sporturile erau practicate îndeosebi în mediile urbane, în special în centrele industriale. Trebuie amintite aici cluburile constituite pe lângă Uzinele Ferdinand, Uzinele din Topleț, cât și Uzinele de Fier și Domeniile Reșița.

Ne-am oprit asupra tentativelor de a răspândi sportul – îndeosebi fotbalul – în mediul rural, trecând în revistă organizarea comitetelor la nivel de comună sau de județ și am scos în evidență localitățile unde acest sport era practicat.

În egală măsură am acordat o atenție sporită curselor de automobile, pescuitului sportiv, tirului, șahului și tuturor activităților sportive ale cluburilor, precum și colaborării cu federația Societăților de Sport din România sau cu Oficiul Educației Fizice și Sportive, chiar și repartiției de terenuri aferente și influenței vieții politice asupra manifestărilor sportive.

Plecând de la aspectele prezentate, am încercat să creionăm tabloul unei vieți sportive intense în mediile urbane și mai degrabă timide în cele rurale, completând

tabloul complex al istoriei județului Caraș-Severin în prima jumătate a secolului al XX-lea.

NOI ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII PARTIDULUI NAȚIONAL-POPULAR ÎN BANAT ÎN ANUL 1946

Radu Păiușan

Rezumat. Fondat în ianuarie 1946, Partidul Național-Popular a fost – de la început, în calitate de descendent direct al Uniunii Patrioților – bine reprezentat în cabinetul prezidat de Petru Groza, dispunând de patru ministere și de un subsecretar de stat. Acest partid trebuia să înregistreze – în beneficiul comuniștilor – păturile mijlocii ale populației, adică funcționarii publici și privați, meșteșugarii, comercianții, industriașii și intelectualii, fapt îndeplinit parțial, deoarece, pe de o parte, era considerat – de către populație – ca un satelit al Partidului Comunist, iar de altă parte, intelectualii de mare valoare erau înscriși în partidele tradiționale.

Iată motivul pentru care organizația național-populară din județul Timiș-Torontal a găsit cu greu un președinte, în ciuda ofertelor făcute diferitelor personalități marcante din domeniu politic, economic și cultural din Banat.

Totuși, militanții săi au depus o activitate organizatorică intensă, deoarece partidul controla administrația județului, prin intermediul prefectului și a subprefectului și, de asemenea, în mai multe comune și orașe bănățene național-popularii dețineau funcțiile de pretor, primar, notar și alte funcții economice, culturale și spirituale. Dar acest început, inițial bun, a fost eclipsat de relațiile cu alte partide din Frontul Național-Democrat, îndeosebi cu Partidul Comunist, care l-a constituit în calitate de partid satelit și, în consecință, el nu voia ca acest partid satelit să devină prea influent.

Prin intermediul diverselor intervenții la adunările național-popularilor se evidențiază cei care erau de bună credință, cei care își urmăreau doar propriul interes, ca și simplii oportuniști.

CONFRUNTĂRI ÎNTRE PUTERE ȘI OPOZIȚIE ÎNAINTEA CAMPANIEI ELECTORALE DIN 1946

Viorel Bălțoi

Rezumat. Sfârșitul celui de-al doilea război mondial și negocierile diplomatice de la Paris nu vor schimba prea mult situația politică din România, care a rămas sub ocupația aliatului său, URSS. În 1946, situația din sud-vestul țării era aceeași ca pe întregul teritoriu național, impusă sub controlul Moscovei. Partidul Comunist din România și celelalte partide politice care constituiau Frontul Național Democrat (FND) erau susținute, în contextual schimbării politice majore în favoarea lor, de diferite personae și organizații ce contribuiseră la consolidarea noii Puteri. Unul dintre exemple îl constituie

George Tătăărăscu, cel care mai tâziu se va confrunta cu regimul totalitar sovietic impus în România.

Deși data alegerilor nu fusese stabilită, confruntările politice dintre guvern și opoziție erau din ce în ce mai numeroase în regiunea Banatului. De exemplu, reprezentanții partidelor de guvernământ coordonează distrugerea tipografiilor „Matei” din Timișoara și „Corvin” din Reșița, angajații sunt amenințați și acuzați de colaborare cu „partidele tradiționale”, Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc.

În februarie 1946, sediul organizației Partidului Național Țărănesc-Maniu din Arad este devastat, membrii săi sunt bătuți și fostul senator Boțioc Alexe decedează.

În zona Banatului, dezbaterile politice erau sever supravegheate de agenții guvernului, așa cum era și presa „partidelor tradiționale”. „Vestul”, ziar aparținând Partidului Național Țărănesc-Maniu, a fost interzis în județul Timiș-Torontal. În 5 mai 1946, autoritățile controlate de Partidul Comunist și de Frontul Plugarilor, cu sprijinul lui Teohari Georgescu, ministrul internelor, au organizat la Arad una dintre cele mai mari acțiuni împotriva PNTȚ-Maniu. Cele mai importante căi de acces în oraș au fost blocate cu căruțe pentru a împiedica un congres al partidului, ce urma să aibă loc în oraș. Au avut loc violențe soldate cu răniți și un mort. Incidente similare au avut loc și în alte părți ale Banatului. La Ciacova, de Ziua Națională (10 mai), au avut loc confruntări între reprezentanții autorităților locale și cei ai FND. Intervenția jandarmeriei a prevenit ajungerea la violențe. Confruntările dintre guvern și opoziție au continuat până la alegerile din 19 noiembrie, când a fost atins „vârful” violenței.

ASPECTE PRIVIND ACTIVITATEA ORGANIZAȚIEI JUDEȚENE TIMIȘ-TORONTAL A PARTIDULUI NAȚIONAL ȚĂRĂNESC DIN ANII 1944–1946, CONSEMNAȚE ÎN ARHIVELE C.N.S.A.S.

Vasile Rămneanțu

Rezumat. În acest studiu vom prezenta și analiza o serie de documente din Arhivele C.N.S.A.S. referitoare la activitatea organizației județene Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc, desfășurată între anii 1944–1945.

În perioada aici analizată, organele Ministerului Afacerilor Interne, în special Siguranța, au supravegheat cu o atenție specială activitatea desfășurată de organizația județeană Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc. Astfel, documentele cercetate conțin informații asupra reorganizării sale după 23 August 1944, programului partidului, a discuțiilor care aveau loc în ședințele sale, asupra modului în care a pregătit campania electorală pentru alegerile parlamentare din noiembrie 1946 arătând, de asemenea, disensiunile dintre unii conducători privind politica de alianțe a partidului și nemulțumirile generate de falsificarea alegerilor parlamentare.

S-au consemnat, de asemenea, primele acțiuni ale comuniștilor de a schimba, uzând de forță, factorii conducători ai unor instituții administrative și de a lua în stăpânire obiectivele industriale din Timiș-Torontal. Astfel, șeful organizației național-țărănești din plasa Deta reclama că elemente stângiste, aparținând minorităților maghiare, germane și sârbești, având sprijinul pretorului acestei plase, au alungat de la conducere primarul și

viceprimarul. Pe de altă parte, muncitorii maghiari, sârbi și germani și câțiva români de la Fabrica de placaj au solicitat interzicerea oricărui control din partea administrației acestei întreprinderi, demisia administratorului, amenințând cu alungarea acestuia dacă cererile lor sunt ignorate.

Conform autorităților, la organizarea manifestației pro-monarhiste de la Timișoara, din 8 noiembrie 1945, un rol important l-a avut Partidul Național Țărănesc.

Autoritățile Ministerului Afacerilor Interne au încercat identificarea autorilor manifestelor anticomuniste, antiguvernamentale și favorabile Partidului Național Țărănesc (după acestea unele fiind elaborate și răspândite de organizația național țărănească), manifeste care cereau alegeri libere. În acest sens, Siguranța a efectuat o percheziție la sediul acestui partid din Timișoara, confiscând mașina de scris pentru a verifica dacă aceste manifeste au fost multiplicare la aceasta, dar rezultatul a fost negativ.

S-a deschis de asemenea un dosar penal pentru unul dintre conducătorii importanți ai aceste organizații județene, propunându-se internarea sa într-un lagăr de concentrare, căci era considerat un element reacționar.

Documentele surprind legăturile dintre colonelul american Franklin Stewens, reprezentantul în România al Young Men Christians (Y.M.C.A.) și liderii național țărăniști ai organizației județene Timiș–Torontal, autoritățile considerând că scopul său era acela de a educa tineretul studios într-un spirit anticomunist. Conducătorii acestei filiale, liderii național liberali și cei social democrați (facțiunea Titel Petrescu) au remis, prin intermediul lui Coriolan Băran, președintele filialei bănățene a Y.M.C.A., un memoriu reprezentantului american în care denunțau toate abuzurile și ilegalitățile comise de către autorități și reprezentanții Blocului Partidelor Democratice în timpul campaniei electorale.

Existau, de asemenea, informații despre constituirea de secții pentru tineretul național țărănesc pe lângă organizațiile județene, dovedindu-se necesară pentru autoritățile comuniste identificarea liderilor lor. În acest sens, sunt puse în evidență întrevederile avute de Coriolan Băran cu conducătorii organizației județene Timiș–Torontal a Partidului Național Țărănesc pentru a pune la punct programul de activitate al tineretului național țărănesc, inclusiv pentru tineretul din mediul rural care nu avea nicio încadrare politică, considerat de asemenea reacționar, căci acesta prevedea educarea acestora într-un spirit democratic și, din punct de vedere profesional, să fie buni agricultori (adică fermieri capitaliști).

Analiza acestor documente arată în mod clar că România, în perioada studiată, se îndrepta din ce în ce mai mult către un regim autoritar, organizația județeană Timiș–Torontal a Partidului Național Țărănesc fiind forțată să își desfășoare activitatea în condiții extrem de dificile, inexistente într-un regim cu adevărat democratic.

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA MINORITĂȚII CEHE DIN JUDEȚELE CARAȘ ȘI SEVERIN (1944-1948)

Eusebiu Narai

Rezumat. Conform datelor privind populația, în aceste județe românii formau majoritatea, având ocupații diverse. Germanii au fost colonizați în secolul al XVIII-lea și erau considerați un factor de stabilitate în Banat, astfel că au devenit principala minoritate la sfârșitul secolului al XIX-lea. Au fost influențați de mișcarea condusă de Fritz Fabritius și de integrarea în Grupul Etnic German, „Dodt und Donauland”. Maghiarii erau considerați cel mai nou element etnic din Banat. După Marea Unire, influența lor a scăzut. Între 1944 și 1948 autoritățile au supravegheat activitatea maghiarilor, considerată ca fiind în contradicție cu politica statului. Maghiarii s-au reunit în organizații politice, așa cum a fost Madosz. Sârbii s-au stabilit aici în secolele XV-XVIII. S-au dovedit a fi buni agricultori, soldați și negustori. Sârbii au început un proces de influențare a întregii populații a Banatului. Cronicile recunosc prezența evreilor în Banat, pentru prima dată, la începutul secolului al XIII-lea. Ei sunt cei care inițiază mica industrie, comerțul și activitățile de presă. Țigarii au fost menționați pe teritoriul Banatului, pentru prima dată, în secolul al XV-lea. Au fost eliberați din sclavie la mijlocul secolului al XIX-lea, aveau un nivel educațional redus, dar după cel de-al doilea război mondial, discriminarea lor a încetat oficial. Cehii au fost colonizați în Banat în perioada secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. Ocupațiile lor au fost cele în domeniul forestier, al mineritului și altele. Ucrainenii s-au stabilit în zonă la sfârșitul secolului al XIX-lea, ca muncitori forestieri. Au contribuit la construirea căii ferate Caransebeș-Reșița în 1932. Slovaci au ajuns în Banat în perioada secolelor XVIII-XIX, ca urmare a colonizării maghiare. Din nefericire, deținem puține informații privind alte minorități, cum ar fi: croații, italienii, rușii, polonezii, turcii și altele. Ca să rezumăm, relațiile dintre aceste elemente etnice au fost îndeajuns de bune și au subliniat nivelul înalt de civilizație și toleranță al zonei Banatului.

EL AVANCE DE LA DOMINACION MAGIAR EN EL BANATO MEDIEVAL DE TIMIȘOARA. CONTRIBUCIONES ACERCA A LA APARICION DE LAS INSTITUCIONES DE INDOLE OCCIDENTAL

Zoltán Iusztin

Resumen. Iniciada a finales del siglo IX, la conquista de la región comprendida entre el Marisus Inferior y el Danubio se desarrolla a lo largo de varios siglos y tiene como resultado la instauración de las instituciones de índole occidental.

Las formaciones políticas autóctonas, halladas en un nivel político distinto resultan estancadas en su propia evolución como consecuencia de las influencias aportadas por los conquistadores magiares. A las *obști sătești* (cf. *pre-consejos*), sedes de los *judices* y a los *cnezate* (cf. consejos o pre-ducados) se les superponen los condados y los cónites de las plazas fuertes con sus respectivas funciones administrativas. Este proceso en su conjunto sigue un trayecto inconstante. Si al Ducado de Glad se le impone una relación de vasalidad vagamente definida, la autoridad del príncipe Akhtum llega a competir con el poder de San Esteban. Distintas desde el punto de vista político, las instituciones autóctonas perduran hasta la época del cónite Chanadinus-Csanad. Desde la perspectiva meramente administrativa, algunas fórmulas institucionales sobrevivirán incluso hasta más allá de este punto de inflexión. El estudio del proceso de avance de los magiares entre el Marisus y el Danubio persigue las transformaciones y las evoluciones propias de la formación estatal. Debido a este aspecto el avance de la dominación húngara se produce a lapsos, en una primera fase de manera más ambigua, y después de la creación del Reino alcanza un nivel más y más concreto. Si al principio las instituciones autóctonas parecen funcionar en paralelo a las de índole occidental, aportadas por los magiares por mediación alemana, hacia el final del proceso, éstas últimas sustituyen a las iniciales.

UNE PROBLEMATIQUE PATRIMONIALE DU BANAT MONTAGNEUX MÉDIEVAL: LES DONS ROYAUX DES XIVe – XVIe SIÈCLES

Ligia Boldea

Résumé. La maîtrise patrimoniale banatienne, consolidée entre les XIVe – XVe siècles en suite des mesures sociales et juridiques adoptées par les deux Angevins, a déterminé la mise en évidence sur le plan documentaire d'une élite sociale roumaine, circonscrite avec prédominance dans l'aréels du Banat collinaire et montagneux, qui obtient à ce moment, de la part du roi, sa reconnaissance officielle par des actes de nouveau don sur les possessions détenues *ab antiquo*, conformément au texte du don. Intéressantes, par le prisme des problématiques issus, sont les dons royaux initiaux, effectués par les rois hongrois, mais aussi par les princes transylvains, entre les XIVe – XVIIe siècles, avec des effets plus ou moins significatifs sur le système foncier banatien. Car il y a une modalité de percevoir les dons qui ont eu pour bénéficiaires les nobles roumains banatiens, ayant pour effet l'accroissement de leur patrimoine foncier, déjà

existent dans la zone, leur accordant des nouvelles possessions dans les districts banatiens ou dans les comitats voisins (déterminant en quelques cas le départ des quelques-unes des familles dans les comitats transylvains), toutes autres conséquences ayant les dons royaux ou princiers accordés aux éléments allogènes, des réelles immixtions dans le système de possessions banatien (protégé par le diplôme privilégié de 1457), qui ont généré des situations et des réactions extrêmement diverses, individuelles ou des communautés locales, en fonction des conditions où ces dons se sont effectués, de la personne des donateurs, de l'objet des dons ou du contexte temporel. Une causalité intéressante et variée par le prisme de sa évolution à travers du temps, qui contourne et nuance un aspect significatif des rapports sociaux et juridiques instaurés entre le pouvoir central et la communauté roumaine banatienne, représentée par une élite sociale qui avait gagné un rôle bien défini dans cette zone située aux frontières sudiques du royaume hongrois, et puis du principat transylvain.

HABSBURG POLITICS AT THE BORDER OF CHRISTENDOM IN THE EARLY 1500s

Alexandru Simon

Abstract. In the summer of 1506, king Alexander I of Poland died. Sigismund, the youngest of the Jagiello brothers, former contender to the Moldavian throne in 1497, and John Corvinus' successor as duke of Glogov and Liptov in Silesia, was crowned king. He rapidly concluded a treaty with brother Wladislaw II, king of Bohemia and Hungary (where the latter still faced major challenges after the attempt to dethrone him in late 1505 had failed). The alliance was directed against the king of the Romans, Maximilian I of Habsburg, whose influence over Wladislaw II had grown in the last months because of their common Hungarian enemies and Wladislaw's own domestic weakness. Buda also tried to secure her eastern border, respectively, the southern flank of Krakow by pressuring Bogdan III of Moldavia. Bogdan was eager to revenge his Polish defeat of mid 1505. But he was equally eager to retain his Transylvanian estates and privileges granted by Matthias Corvinus and Wladislaw II to his father, the late Stephen III. Furthermore, Bogdan was also interested, like his father and the Hungarian elite, to remain the vassal of Buda and not of Krakow (according to the stipulations of the treaty between Sigismund and Wladislaw, Moldavia was to remain Hungary's vassal state as long as they and their descendants lived). Well aware of Wladislaw's domestic problems and the Habsburgs' ones (the ties between Suceava and Vienna had been particularly strong during the last years of Stephen III's reign), though he seemingly refrained himself from interfering in the Hungarian affairs, Bogdan III pursued his border conflict with the Polish kingdom.

KEIN ADIAPHORON? SPRACHE UND BEKENNTNIS IM NACHREFORMATORISCHEN SIEBENBÜRGEN

Edit Szegedi

Zusammenfassung. Ausgehend von Kalenderaufzeichnungen von 1592 über die Germanisierung des messe in Kronstadt, versucht vorliegender Beitrag zu erforschen, in welchem Maß und ob die Lithurgiesprache ein Adiaphoron im postreformatorischen Siebenbürgen war, genauer: in der Kirche Augsburger Bekenntnisses. Aufgrund erster Schriften der reformation und den Synodalbeschlüssen wurde gezeigt, dass das Lateinische als Sprache der Lithurgie nie zur Gänze aufgegeben wurde. Es bestand allerdings die Berichtigung, dass jene Teile der Lithurgie, die als doktrinäer Grundbestand angesehen wurden, und in erster Linie die Vergabe der Sakramente, in der Vernakulärsprache geschehen soll. Der Sprache kam so ein Status eines Sonder-Adiaphons zu, der während des Konfessionsbildungsprozesses die Werte eines Glaubensbekenntnisses zugeordnet bekam.

LA CONSCRIPTION ET L'INVENTAIRE DES BIENS DU CHATEAU FORT DE INEU DE L'ANNÉE DE 1605

Adrian Magina

Résumé. La localité de Ineu apparaît mentionnée dans des documents en commencent du XIIe siècle. En fin du XVe siècle on a construit ici une fortification qui, en suite des restaurations ultérieures, a survécu jusqu'à nos jours. Au milieu du XVIe siècle toute la zone a été occupée par les ottomans, qui y resteront jusqu'à la fin de ce siècle. En suite de l'offensive chrétienne de l'année de 1595, le chateau fort de Ineu et la zone adjacente ont été récupérés par les armées transylvaines, celle-ci se maintenant dans les frontières du Principat transylvain jusqu'à l'année de 1658, après une décennie de la récupération de celui-ci, en mai 1605, on a réalisé un inventaire des tous les biens et de l'armement existant à ce temps-là dans le chateau fort. Le document, présente dans l'annexe, reproduit en détail le système de fortifications, les types de canons, le mode d'emplacement de l'artillerie et les vivres dont les défenseurs disposaient. A cette occasion ont été inscrites les localités et les terres qui appartenaient au chateau fort et ses redevances. C'est l'une des premiers témoignages de cette sorte concernant un chateau fort de frontière du Principat de la Transylvanie, nous offrant des informations importantes sur la structure et le mode de fonctionnement d'une telle fortification.

ACAȚIU BARCSAI OF BÂRCEA MARE, THE LAST BAN OF LUGOJ AND CARANSEBEȘ (26 DECEMBER 1644–14 SEPTEMBER 1658)

Sorin Bulboacă

Abstract. The controversial personality of the last ban of Lugoj and Caransebes, Acatiu Barcsai, was rigorously analyzed, on the basis of the testimonies of the epoch, by I. Banateanul, who highlighted his role as a stimulator of cultural-church progress and Ion Totoiu approached the problem of Turkish domination in Banat and Crisana, achieving the first study about the history of vilayet of Timisoara. The complex and contradictory personality of the last ban of Lugoj and Caransebes, the Romanian Acatiu Barcsai is restored in the context of international reports. The most important diplomatic activity was that of the last ban, Acatiu Barcsai (1644-1658), and it's illustrated by his relations with Walachia and Moldavia during the reigns of Matei Basarab, Vasile Lupu, Gheorghe Stefan, Constantin Serban Basarab. A career diplomatist, the confident person of Prince Gheorghe Rakoczy II, he was a member of the "locumtenens comitee" that governed Transylvania when the Prince participated at the unfortunate campaign in Poland (1657).

Some bans, like Acatiu Barcsai, accomplished the position of president of the princely Table. The ban Acatiu Barcsai also participated as a member in the commission of revision of *Constitutiile Aprobate ale Transilvaniei* (in 1653), that guarantees the privileges of the two districts of Banat.

In the XVIth-XVIIth century, the bans of Caransebes-Lugoj conducted the confessional life of Eastern Banat, actively sustaining the Reform, more precisely the Calvinism. Thus, the ban Acatiu Barcsai forbade the finalization of the construction of a Catholic church at Slatina de Timis in 1644 and financially supported the printing of a Romanian book, of Calvinistic structure.

The disappearance of the banate of Lugoj was produced in the context of the tragic events in 1658, when the great vizier Mehmed Kuprulu undertook a punitive expedition against prince Gheorghe Rakoczy the IInd, who had flagrantly encroached upon his dispositions. Under the threat of the Turkish army and lacking all support of prince Gheorghe Rakoczy the IInd, on August the 23rd the authorities of Ardeal accept the "election" of the last ban of Lugoj and Caransebes, Acatiu Barcsai, as prince of Transylvania. The Porta imposed the new prince extremely tough conditions, among which the renunciation to the citadels that were providing the defensive line of the country in the western part: Lugoj, Ineu, Caransebes, Dezna, that passed under Turkish domination. The districts o Caransebes and Lugoj were yielded to the Turks by Acatiu Barcsai only in the context of the Ottoman ultimatum of September 1658.

LES PREROGATIFS JURIDIQUES DU JUGE VILLAGEOIS DANS LA LEGISLATION DU XVIIe SIÈCLE

Livia Magina

Résumé. L'analyse des institutions et des transformations que celles-ci parcourent suppose l'engagement dans une sustentions des toutes types de sources, même incluant la législation de ce temps-la. L'institution du juge villageois ne fait pas exception, et les attributions de celui qui accomplit cette fonction sont prévues par les décisions

législatives, à côté d'autres attributions, comme la fiscalité et les problèmes de nature militaire, etc.

Le juge villageois, aidé par les jures du village, élus des membres de la communauté, assemblés dans le siège du tribunal villageois, se constitue en première instance de jugement dans la pyramide de la procédure judiciaire. Ce siège de jugement peut s'occuper des cas divers, en partant des injures et jusqu'à des „dossiers” ayant une valeur de 3 jusqu'à 12 florins, en fonction de la zone où ce jugement a lieu. Aussi, celui-ci est responsable avec la capture des voleurs, des brigands, des violeurs et des incendiaires, action qui entraîne obligatoirement tout le village.

EINIGE ASPEKTE DES BANATISCHEN BERG- UND HÜTTENWESENS IN DER ZEIT VON 1718 BIS 1726 ANALYSIERT ANHAND VON DOKUMENTEN AUS DEM HOFKAMMERARCHIV IN WIEN

Ovidiu Marinel Koch-Tufiş

Zusammenfassung. Nach der Besetzung des Banats durch das Habsburgische Reich im Jahr 1718, durch den Friedensvertrag von Passarowitz anerkannt, wird dieses zu einer Domäne der Kammer und Krone organisiert und in wirtschaftlicher Hinsicht gemäß den Voraussetzungen der merkantilistischen Denkweise geführt.

Die für die wirtschaftlichen und finanziellen Angelegenheiten des Reiches verantwortliche zentrale habsburgische Behörde der Hofkammer und die Banater Landesadministration als örtliche Behörde schenken dem Banater Bergbau- und Hüttenwesen eine besondere Aufmerksamkeit. Deren Organisation beginnt mit dem Dekret der Hofkammer vom 17. Dezember 1717 und wird durch spätere Dekrete derselben Behörde sowie der Banater Landesadministration fortgesetzt.

Die erwähnten Behörden ergreifen strenge Maßnahmen zur Wiederinbetriebnahme der Bergwerke und Hüttenanlagen aus der Zeit der türkischen Besetzung im Banat und errichten neue Bergwerke und Hüttenanlagen nach einer viel fortgeschritteneren Technik, die in anderen Bergregionen des Habsburgischen Reiches entwickelt wurde. Gleichzeitig betreiben die habsburgischen Behörden eine systematische Ansiedlungspolitik, durch die Arbeitskräfte und besonders ausgebildete Personen - abstammend aus Gegenden der Monarchie mit Tradition im Bergbau und Hüttenwerk - in die Banater Bergregion kommen.

Als Grundlage für meinen Artikel dienten folgende Dokumente aus dem Hofkammerarchiv in Wien über das Berg- und Metallwesen im Banat aus dem Zeitraum von 1718 - 1726:

Eine Beschreibung der durchgeführten Arbeiten im Kupferbergwerk, datiert mit 19. August 1718; Resultate von Laborproben mit Kupfererzen aus Oraviza, datiert mit 22. August 1718, unterzeichnet vom Banatischen Oberbergmeister Johann Schubert; Resultate von Laborproben mit Kupfererzen aus Oraviza und Maydanpek, durchgeführt vom kaiserlichen Münzamt in Wien, adressiert an die Hofkammer im Jahr 1719; ein von einem ehemaligen Banater Bergwerksbuchhalter in Wien verfasstes Dokument vom 27. Jänner 1725, adressiert an den Banater Gouverneur General Mercy, in dem Bauprojekte,

wie z. B. eine Messingschmelzerei in Oraviza und mehrere Industrieanlagen im Banat, welche der Verwertung verschiedener natürlicher Reichtümer der Provinz dienen sollen, vorgestellt werden; ein Bericht von Gouverneur Mercy, datiert mit 25. September 1725 an den Kriegsrat in Wien adressiert, in dem die Notwendigkeit der Entwicklung der Blei- und Silberbergwerke in Dognatschka und die daraus resultierenden finanziellen Vorteile vorgestellt werden. Als Grundlage des Berichtes von General Mercy diene eine an ihn gerichtete Dokumentation: Ein Bericht von Oberbergmeister Johann Schubert vom 24. September 1725, in dem die Vorteile der zukünftigen Entwicklung der Bergwerke in Dognatschka präsentiert werden, ein Entwicklungsprojekt der Bergwerke in Dognatschka, wahrscheinlich zusammengefasst vom oben genannten Oberbergmeister am 24. September 1725 und die Ergebnisse einer Laborprobe mit Blei- und Silbererzen aus Dognatschka; ein in Temeswar im März 1726 gefasster Beschluss über das Budget und geplante Investitionen in den Kupferbergwerken und Hüttenanlagen in Oraviza und Maydenpek, in den Blei- und Silberbergwerken in Dognatschka, in den Eisenhütten in Bogschan und in den Glasschmelzereien in Kalina im Jahr 1726.

Die oben genannten Dokumente geben einen guten Einblick in die Situation der Banater Berg- und Hüttenwerke, zu denen im angeführten Zeitraum die Kupferbergwerke neben Orawitza, die Blei- und Silbergruben bei Dognatschka, die Eisenbergwerke bei Doman und Tilfa in der Nähe von Bogschan und die Hüttenanlagen bestehend aus den Kupferschmelzereien bei Orawitza, die Kupferschmiede bei Tschiklowa, die Blei- und Silberschmelzereien bei Dognatschka, der Hochofen, die Eisenschmelzerei und die Eisenschmieden bei Bogschan sowie die Glasschmelzerei bei Calina gehören.

Sie enthalten auch Informationen über das Kupferbergwerk und die -schmelzereien bei Maydanpek in Nordserbien, das damals ebenso zum Habsburgischen Reich gehörte und der Banater Landesadministration untergeordnet war.

STUDENTEN AUS DEM GEBIRGSBANAT AN EUROPÄISCHEN SCHULEN UND UNIVERSITÄTEN (1750-1850)

Dragoş Lucian Țigău

Zusammenfassung. Der Besuch universitärer Zentren von Jugendlichen aus dem Gebirgsbanat hat eine lange Tradition, und zwar ab 1420. Nach dem Jahre 1718 kommt das Banat unter die Herrschaft der Habsburger. Diese haben eine neue Anschauung über die Verwaltung und das Gesetz durchgesetzt, indem der Anschluss der Provinz an die west- und zentraleuropäischen Werte erleichtert wurde. Bis 1850 wurden die europäischen Kollegs und Universitäten von ungefähr 180 Studierenden besucht, die sowohl aus dem Zivilbanat (11 Ortschaften) als auch aus der Militärgrenzzone stammten (14 Siedlungen).

In der hier analysierten Zeitspanne wird die Rolle der Intellektuellen immer wichtiger und entwickelt sich zu dem Status von Beruf oder Amt, die oft in den Dienst des Staates gestellt werden. Die Tätigkeit der Hochschulabsolventen wird immer mehr unter moralischem und materiellem Aspekt geschätzt. Der Besuch der akademischen Zentren aus dem Reich, insbesondere der Schulen aus Schemnitz und Wien, entsprach

vollkommen der öffentlichen Politik. Im Sinne der Aussage der Kaiserin Maria Theresia, die meinte: “*Das Schulwesen aber ist und bleibt allezeit ein politicum*” (1770) gab es Versuche, den Besuch der ausländischen- insbesondere der protestantischen- Universitäten zu verbieten.

An der Spitze der Präferenzen befand sich die Berg- und Forst-Akademie in Schemnitz, die von 90 Banatern besucht wurde. In der Hauptstadt der Monarchie studierten 64 Jugendliche, in Pesta – 10 und in jeder von anderen Städten – unter 5 Personen. Wenige von ihnen hatten den Mut die Ausbildung in Hohenheim (im Württembergischen Königreich) und in Leipzig (Sachsen Königreich) – je 1 – fortzusetzen. Die Gewohnheit der Ergänzung der Studien an mehreren Universitäten (*peregrinatio academica*) war beschränkt. 170 Studierende (von der Gesamtzahl 181) wurden in die Personenstandregister einer einzigen Schule eingetragen und andere 5 Jugendliche bevorzugten die Studien in einer einzigen Stadt zu machen (Wien, Graz, und Prag), indem sie die Kurse von mehreren Unterrichtsinstitutionen besuchten. Nur 6 Banater besuchten die Universitäten aus verschiedenen Städten.

Unter dokumentarem Aspekt werden die Lebensläufe der Banater Studenten ungleich hervorgehoben. Die Einzelheiten betreffs des Alters, der Nationalität, der Religion, des materiellen und sozialen Zustandes der Jugendlichen sind verschiedenartig und unvollständig. In einigen Familien waren, gleichzeitig oder in verschiedenen Generationen, Personen mit hoher Ausbildung. Der materielle Zustand und die Haltung der Eltern bestimmten entscheidend den Besuch der Kurse. Der Hochschulabschluss und das Erringen von akademischen Titeln werden nur für weniger als die Hälfte von der Gesamtzahl der Studierenden bewiesen. Die hohe Ausbildung kann aus Veröffentlichung von Vorträgen und wissenschaftlichen Arbeiten, sowie aus besonderen Leistungen der postuniversitären Karriere geschlossen werden.

Unter den ehemaligen Gebirgsbanater Studenten müssen erinnert werden: Feldmarschall Theodor Seracin aus Karansebesch und Alexander Guran aus Borloveny, der General Traian Doda aus Prilipetz, der Erzpriester Nicolae Andreevici aus Karansebesch. Franciszek Masoch aus Neumoldowa wurde Lehrer für Medizin und Rektor der Universität aus Lemberg. Sechs Studenten aus der Familie Hoffmann wurden Besitzer und Verwalter der Hüttenwerke aus Ruskberg. Andere Absolventen wurden als Vertreter der rumänischen Aufklärung bekannt: Paul Iorgovici aus Varadia, Constantin Diaconovici Loga aus Karansebesch, Damaschin Bojinca aus Gerlistye, Eftimie Murgu aus Rudaria.

Am Ende der hier analysierten Zeitspanne war der Besuch der Akademien und Universitäten auf seiner Höhe. Dieses Phänomen erklärt warum die Banater die gebildetesten Bewohner des rumänischen Raums waren.

LA RÉVOLTE PAYSANNE ANTI-AUTRICHIENNE DE 1738-1739 VUE PAR VICENȚIU GROZESCU

Radu Ardelean

Résumé. Vicențiu (Vincent) Grozescu (1838-1897) fut prêtre, puis archiprêtre uniate (catholique de rite oriental) a Sânnicolau Mare (Grand Saint Nicolas) et finalement a Logoj, deux villes appartenantes à l'époque à la partie hongroise de l'Autriche-Hongrie, maintenant arrondées au département Timiș de l'Ouest de la Roumanie.

Il fut l'auteur de quelques brochures et essais/études historique publiés dans des journaux roumains, comme cela dédié aux districts roumains du Banat munis des privilèges d'autonomie dans le Royaume hongrois du Moyen Âge et puis dans le Principauté de Transylvanie jusqu'à la conquête ottomane (1658).

La „libération” du Banat, en fait la conquête autrichienne de 1716, valorait pour les paysans roumains, la grande majorite de la population, sauf les quelques milliers de Serbes, la réduction à l'état de servage de la Couronne, des innombrables impôts, l'institution des monopoles des forêts, de l'alcool, des paturages, du sel et tous les abus des nouveaux colons allemands.

Ces furent les raisons de la grande révolte paysanne de 1739 (en fait, de 1738, même 1737, jusqu'en 1739) indique Grozescu dans un ouvrage publié dans le journal *Dreptatea (La Justice)* de Timișoara en 1894, et non pas la simple volonté de vol et destruction, comme soutenaient nombre d'historiens allemands et hongrois, d'après la version des autorités autrichiennes, les vraies coupables.

Considerés comme des traîtres, à cause de la collaboration avec les armées ottomanes – parce qu'ils regrettaient le régime libéral du Sultan! – les revoltés furent durement réprimés. Le détachement transylvain du général Lentulus, d'origine suisse, fit se remarquer par toutes sortes d'atrocités, meurtres, villages détruites, vols, viols etc. L'auteur condamne aussi les militaires Serbes qui ont participé aux repressailles.

Sa vision historique en ce qui concerne la situation des Roumains est très pessimiste parmi tant des ennemies, comme les Autrichiens, les Hongrois et les Serbes.

Je pense que son essai fut utile, dès son temps, aux lecteurs peu familiarisés à l'époque, c'est à dire la première partie du XVIII-ème siècle dans le Banat „autrichien”.

UN CURRICULUM VITAE DU PATRIARCHE IOSIF RAIACICI

Vasa Lupulovici

Résumé. A la section de manuscrits de Matiska Srpska de Novi Sad (*Rukopisno Odeljenje Matice Srpske*) il y a un document rédigé dans la langue serbe (*slovensko srbski*) qui contient un *curriculum vitae* du patriarche Iosif Raiacici. Pour une crédibilité accrue et pour masquer son subjectivisme, auteur avait rédigé son autobiographie à la IIIe personne.

Le document reproduit dans l'annexe, jusqu'à présent inédit, présente de relevance tant pour la reconstitution de la vie d'un hierarches de l'église serbe, que pour l'histoire des événements de la première moitié du XIXe siècle. Il existe même des références sur la situation politique et interconfessionnelle où le patriarche a été directement impliqué. Aussi, les données sur l'année révolutionnaire de 1848 sont intéressantes, étant donné le fait qu'ils soient exposées de la perspective d'un participant direct à cet événement. En analysant ce document on peut tirer la conclusion qu'il a été rédigé dans la même année, à

une date ultérieure le patriarche écrivant un autre curriculum vitae en allemand, cette fois-ci s'agissant d'un document bien connu dans l'historiographie.

THE ROMANIANS' CONTRIBUTION TO THE RESTORATION OF THE ROMANIAN METROPOLITAN CHURCH

Nicolae Bocşan

Abstract. The study presents the contribution of the Romanian intellectuals and political leaders to the restoration of the Romanian Metropolitan church in Banat.

In the first stage of the movement for hierarchical separation in Banat, the Romanian leaders joined Andrei Şaguna's campaign to separate from the Serbian Metropolitan Church and restore the Romanian Orthodox Metropolitan Church (1849–1851).

A new stage in their joined efforts was between 1860–1864, when Andrei Mocioni supported the hierarchical separation in order to establish the Romanian Metropolitan Church.

The last stage was between 1864–1865, when the organization of the Romanian Metropolitan church was finally approved and the separation really began, with the decisive role of Andrei Mocioni and Vincentiu Babeş.

FOUNDATIONS, FUNDS, READING SOCIETIES, DONATIONS AND WILLS IN THE ORTHODOX CHURCH, MENTIONED BY THE PRESS (1865-1873)

Mihaela Bedecean

Abstract. The foundations and the fund raisings were among the charitable activities in the second half of the 19-th century together with the reading societies, donations and last wills in favour of the church.

The press was used as a means of advertising the donors. The press did not give much information about these institutions of charity and help, we find rather general information about them. The institutions were meant to support the young students, priests and the church. The Romanian papers offered information to prove the Romanians' concern in supporting them. The outcome of their effort was the formation of the intellectual and ecclesiastical elite.

BASES OF CULTURAL INTERNATIONAL RELATIONS OF ACADEMIC LIFE IN CLUJ. INTERNATIONAL RELATIONS OF THE FACULTY OF MATHEMATICS AND NATURAL SCIENCES OF THE „FERENC JÓZSEF” UNIVERSITY OF CLUJ

Abstract. In this paper, we are dealing with an important, but relatively unexplored issue in Romanian historiography, the issue of International relations of cultural institutions of Transylvania, in the case of our paper, international relations of the Faculty of Mathematics and Natural Sciences of the “Ferenc Jozsef” University of Cluj in the period 1872-1914.

In the introduction of our paper, we tried to reflect on roots of cultural relations of Transylvanian intellectual life, based on the phenomenon of *peregrinatio academica*, relations of early Transylvanian scholars, documented relations with Western European centers of intellectual and cultural life.

In the bulk of this study, we presented the particular case of one of the Faculties of the first State University ever founded in the city of Cluj, the “Ferenc Jozsef” University. Following to the Ausgleich and transforming the Habsburgian Empire in the Austro-Hungarian Monarchy, was considered to be a very important issue the founding of new University structures in cities like Cluj, Pozsony or Zagreb, in the idea of development and modernization, which meant to centers for regional cultural life.

In our case study, we focused at one particular Faculty, the Faculty of Mathematics and Natural Sciences’ International links, based on unpublished Archive materials, found in the Hungarian National Archives from Szeged. Using these references, we can form a quite complete mosaic-like picture of the realities of that specific era, regarding travels of teachers and researchers of the University in purposes of scientific work, teachers invited from other universities to the “Ferenc Jozsef”, student mobility, participation of the University’s representatives on major events in life of other similar institutions etc.

LES REVENUS DES PRÊTRES ORTHODOXES ROUMAINS DU DÉPARTEMENT DE TIMIȘ À LA FIN DU XIXe ET AU DÉBUT DU XXe SIÈCLES

Alina Covaci

Résumé. Les prêtres, comme les enseignants confessionnels ont été payés, au début, par la communauté. Pour les prêtres, outre les dons de leurs fidèles on ajoute l’usufruit de la parcelle paroisse.

En 1870, le Congrès National de l’Église a établi que les revenus annuels des prêtres aient été partagés selon la classe dans la mitropolie entière. La classification des paroisses était la tâche des Synodes diocésains qui ont nommé un comité dans chaque archevêché pour recueillir les données sur le terrain. Ces données ont été discutées, analysées dans les Synodes diocésains et par le Congrès National de l’Église, qui a voté le *Règlement des paroisses* (1878). Ce règlement a fixé le salaire pour le prêtre en fonction de la classe de la paroisse.

Les prêtres fonctionnaires en paroisses de première classe ont reçu un salaire annuel de 800 fl./par an, de la deuxième classe 600 fl. et de la troisième de 400 fl. Les

diacres qui ont servi dans les paroisses des zones rurales avaient un salaire de 400 florins par an et ceux des zones urbaines avaient un revenu annuel minimum de 600 fl.

Pour aider les prêtres en milieu rural l'État accordait une subvention annuelle qui était à la disposition des évêques. Ceux-ci l'ont distribuée comme il fallait. Depuis 1883, l'État permet aux prêtres de demander directement l'aide du ministère. L'argent alloué varie entre 50-100 fl.. Parce que les fonds publics fournis n'étaient pas suffisants, les Diocèses et les paroisses ont créé des fonds pour contribuer à l'amélioration des revenus du clergé.

En 1898, a été donnée la *Loi pour compléter les revenus des prêtres ou „congrua”*. La contribution de l'État aux salaires des prêtres variait de 400 à 800 fl. selon les études du clergé. Pour cet argent, l'État a imposé des conditions: aucune paroisse ne pourrait créer sans l'accord du gouvernement, le prêtre accusé de crimes contre l'État perdrait l'argent même s'il était reconnu innocent par l'église. Bien que cette loi limite l'autonomie de l'église, le Congrès National de l'église a accepté l'aide de l'État.

L'article 3 de la Loi XIII de 1909 précisait que tous les prêtres pouvaient obtenir la contribution de 800 fl. par an à condition qu'ils sachent parler hongrois. Malgré les aides de l'État pour améliorer la situation financière du clergé orthodoxe, il était difficile de maintenir la famille avec un revenu annuel compris entre 600-1000 cor./an.

Les représentants des prêtres ont écrit de nombreux mémoires au ministère pour accroître l'aide à 2400 cor. et la suppression de la classification des prêtres car „sans classification est le devoir du prêtre dans n'importe quelle paroisse”.

ADMINISTRATION ET LÉGISLATION ADMINISTRATIVE DANS LE BANAT D'AVANTGUERRE

Mihai Vişan

Résumé. La résolution impériale du 27 décembre 1860 a représenté l'incorporation de Banat dans le Royaume Hongrois. Son territoire a été partagé en trois comtés: Caraş, Timiş et Torontal. Le 9 juin 1872 l'existence de l'Ordre Militaire a été abrogée, la dernière unité administrative et territoriale coordonnée directement par le Gouvernement de Vienne. Notre étude essaie d'élucider l'évolution de l'administration publique hongroise dans le Banat, entre 1860-1918, les principales institutions publiques, les principales catégories de fonctionnaires, ainsi que les principaux documents législatifs émis de Buda en vue de la subordination administrative et politique du territoire de Banat.

On doit préciser que par les moyens administratifs, le Royaume Hongrois a suivi la dénationalisation de la population majoritaire de Banat, sa subordination économique et culturelle.

DIE ROLLE DER BANATER IN DER GESELLSCHAFT FÜR EIN „RUMÄNISCHES THEATERFOND” (1870–1914)

Zusammenfassung. In der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts haben die national-kulturelle Gesellschaften aus dem Banat die spezifischen Bedingungen für die Bildung eines rumänischen nationalen Bewusstseins vorbereitet. Unter diesen kulturellen Gesellschaften befand sich auch Die Gesellschaft für ein Rumänisches Theaterfond, gebildet in Deva im Jahre 1870.

Die Gesellschaft wurde ziemlich breit verbreitet, sie hat durch ihren Zweigstellen gehandelt für die Einbeziehung der rumänischen Intellektuellen vom Welt der Banater Dörfer und Städten, unabhängig von ihrer ausgeübten Politik oder Religion.

Der Ziel der Gesellschaft war die Förderung der rumänischen Sprache, der rumänischen Bräuche und Traditionen. Besonders wurden es Fonds gesammelt für ein zukünftiges rumänisches Theater in der Österreich-Ungarischen Monarchie.

Die schweren Lebensbedingungen und das Beginnen des Ersten Weltkrieges haben die Bildung einer Gesellschaft mit einem Zentralsitz und die Nützung der Fonds für die Bildung eines rumänischen Theaters verhindert. Trotzdem hat die Gesellschaft ihren historischen Ziel erreicht, und zwar die national-kulturelle Entwicklung der Rumänen aus dem ungarischen Staat, in der Erwartung der Leistung der Großen Vereinigung aus dem Jahre 1918.

EIN ENTZUGSFALL VON DEN MILITÄRPFlichten, WAHREND DES ERSTEN WELTKRIEGS UND SEINE FOLGEN FÜR EINEN JUNGEN BANATER

Vasile Dudaș, Ioan Traia

Zusammenfassung. Die Autoren behandeln in diesen Artikel, so wie es aus dem Titel ersichtlich ist, das tragische Schicksal eines jungen rumänischen Banater aus dem Dorf Mosnita Veche.

Nachdem die allgemeine Mobilmachung der österreichisch-ungarischen Armee im Sommer des Jahres 1914 verordnet wurde, trat die militärische Gesetzgebung des Jahres 1912 in Kraft. Gemäss dieser Gesetzgebung sollten alle junge oder alte Männer, die versuchen sich den militärischen Pflichten zu entziehen, nach einen juridischen Kurzverfahren hart bestraft werden.

Trotz dieser strengen Gesetzgebung, die während des ersten Weltkriegs gültig war, haben sich einige junge Männer schwere Verletzungen verursacht, die sie kampfunfähig machen sollten.

Zwischen den Verdächtigen zahlte sich auch Vichentie Iovănut aus dem oben genannten Dorf. Als Folge der ärztlichen Untersuchungen wurde festgelegt dass er der Selbstverletzung schuldig ist. Nachdem er verhaftet wurde, wurde er von dem militärischen Gerichtshof aus Temeswar durch ein Kurzverfahren zum Tode durch Erschiessung verurteilt. Kurze Zeit danach, als seine Familie über seinem tragischen Schicksal benachrichtigt wurde, wurde sein Körper ausgegraben und wieder in sein Heimatdorf beerdigt.

Sein Name wurde von seinen Landsmännern auf einen schönen Denkmal eingeritzt, neben den Namen anderer Einwohner die während des ersten Weltkriegs ihr Leben opferten, da er sich geweigert hat für Interessen, die seinem Volk fremd waren, zu kämpfen.

LA MISSION FRANÇAISE D'INTERPOSITION AU BANAT: MARS-MAI 1919

Ionela Moscovici

Résumé. Dans les mois de mars-mai 1919 l'intervention alliée, exécutée par l'Armée française d'Orient, s'est métamorphosée dans une mission militaire d'interposition qui, à part le rétablissement de la paix, assume aussi un contrôle administratif du territoire du Banat.

Parmi les premiers rôles de la mission sont le maintien et le rétablissement de l'ordre, ainsi que la fonction de police internationale accomplie par la réquisition d'armes et de munitions.

À Timișoara, le principal pôle urbain de la province, se sont configurés deux centres d'autorité: l'un serbe et l'autre français. Justifiant leurs actions par le texte de la convention de Belgrade, les serbes ont multipliés les réquisitions qui s'apparentent à un véritable pillage. Dans le contexte de la guerre roumano-hongroise qui rend vulnérables les frontières convenues par les articles de l'armistice et en tenant compte des pourparlers de Paris, les Alliés ont réclamé le droit d'occuper tout territoire stratégique ou espace d'affrontement pour réaliser le projet de la Zone d'Occupation Française, sous la commande du général Léon Gaston Jean-Baptiste Farret.

À la fin du mois de mars se réalise le transfert de la 11 Division d'Infanterie Coloniale à Lugoj et la nouvelle unité administrative est divisée en quatre cercles et quinze circonscriptions. Sous l'influence de la élite hongroise, le général Farret institue quelques mesures qui provoquent la réticence et le mécontentement des roumains et l'insoumission des serbes: l'introduction de la censure sur les publications, le désarmement des unités militaires nationales, l'interdiction de toutes enseignes nationales, la surveillance particulière de toute réunion nationale ou culturelle, la réorganisation de la gendarmerie hongroise. Les protestations fermes des intellectuels roumains ont déterminé le remplacement du général Farret.

L'ACTIVITÉ EXTRASCOLAIRE DES ÉTUDIANTS DE L'ACADÉMIE THÉOLOGIQUE DE CARANSEBES (1927-1948)

Ana-Carina Babeu

Résumé. L'enseignement théologique de Caransebes est apparu dans le XIXème siècle, par l'intermédiaire de L'Institut Théologique Diocésain et de l'Académie Théologique. L'Académie Théologique de Caransebes a effectué son activité pendant la période 1927-1948, sous la responsabilité du Ministère de l'Éducation et par le Diocèse de Caransebes, qui était directement le responsable de celle-ci. Contrairement à l'Institut

de Théologie où la durée des études était de 3 ans, dans le cadre de l'Académie, les études duraient 4 ans et prenaient en charge 2 examens généraux. Les étudiants provenaient des zones tant rurales qu'urbaine: de Caransebeș, Lugoj, Reșița, Oravița, Timișoara, Cluj, Târgoviște. Le travail des étudiants en théologie ne consistaient pas seulement à leurs présence aux cours ou aux examens. Les étudiants coordonnés par les enseignants participaient à des manifestation et à une série d'événements politiques et historiques qui se déroulaient régulièrement chaque année scolaire. En 1942, s'est déroulée la plupart des activités culturelles et religieuses où les étudiants théologiens ont pu participer, parmi lesquelles s'énumère la conférence Astra-Caransebes. Tout aussi importantes sont les rencontres culturelles et religieuses, la participation à diverses messes religieuses, l'implication dans l'éducation morale au cadre de la Prison de Caransebes, les gestes charitables, le travail pour le bénéfice de la communauté pendant la seconde guerre mondiale, la participation à divers cours, aux camps, aux excursions. En plus, à part des activités parascolaires menées dans le cadre de l'Académie Théologique, les étudiants en théologie ont été les membres d'une société de lecture Ion Popas, où ils se sont engagés dans diverses actions religieuses, culturelles et scientifiques. Les activités réalisées ont été diverses: l'entretien d'une bibliothèque et d'une salle d'études, l'organisation des conférences, des concerts, des visites du pays et à l'étranger. Grâce à ce groupe, ils ont gardé des liens étroits avec d'autres groupes similaires dans le pays, parmi lesquels Cernauti, Oradea, Arad, Cluj, Bucarest. Les étudiants de l'Académie Théologique de Caransebes ont également été bénéficiaires qu'auteurs de ces activités parascolaires, les leçons apprises ayant comme but de les aider dans leur travail sur le renforcement des liens entre la divinité et l'homme.

DER ORDEN DER BENEDIKTINERINNEN VON „ST. LIOBA”
UND IHRE TÄTIGKEIT IN TEMESWAR
(1929-1948)

Claudiu Călin

Zusammenfassung. Der Orden der Benediktinerinnen von St. Lioba, ein junger Zweig in der großen Familie des Benediktinerordens, wurde in Deutschland von Schw. Maria Benedikta Foehrenbach (1883-1961) und Schw. Dr. phil. Hildegardis (Liselotte) Wulff (1896-1961) in den Jahren 1920-1921 gegründet. Zum ersten Mal kam Schw. Hildegardis Wulff in der Zeitspanne 3.-7. Januar 1928 auf Einladung des Bistums und der „Gesellschaft für soziale Werke“ (die Sozialschwestern) nach Temeswar um öffentliche pädagogische Vorträge in der „Banatia“ zu halten. Ein großer Förderer dieses neuen Ordens im Banat waren Prälat Franz Blaskovits, sowie der Abgeordnete Dr. Franz Kräuter und nicht zuletzt Bischof Dr. Augustin Pacha.

Offiziell anwesend im Banat ab dem Jahre 1929, gründete Schw. Hildegardis die meisten Mädchen- und Frauenkränze unseres Bistums. Sie reiste viel in der ganzen Provinz und trug wesentlich zur Einführung moderner sozialer und pädagogischer christlicher Ideen in der Region bei. Sie gründete das Priorat der Benediktinerinnen zu „St. Lioba“ in der Coroana-de-Oțel-Straße im Temeswarer Bezirk Nr. III (Elisabethstadt),

eine „Mädchen-Volkshochschule“, ein Entbindungsheim, das sogenannte „Annaheim“, einen Kindergarten, ein Altenheim. Als Resultate der Tätigkeit ihres Ordens und ihrer Mitschwestern sowie des Bistums Temeswar sind folgende Einrichtungen erwähnenswert: das „Veronika-Werk“, das „Norbertinum“-Internat in Hermannstadt und später, nach dem Zweiten Weltkrieg, das „Kinderhilfswerk“ und das „Heimkehrerhilfswerk“ für die aus Jugoslawien geflüchteten Banater Schwaben oder für die Flüchtlinge aus Bessarabien und Transnistrien. Auch Zeitschriften für Jugend, für Frauen oder für Mädchen wurden von den Benediktinerinnen herausgegeben: „Frau-Glaube-Volk“ (mit dem Untertitel „Ein Frauenblatt“), „Der Ruf“ (vormals „Jugendfreund“ genannt – Zeitschrift des Vereins der Deutschen Katholischen Jugend), denen ab 1936 auch der „Teppich“ folgt. Ferienlager für Mädchen oder Mädchenfeste, Jugendtage oder Frauentage erfreuten sich der Anwesenheit verschiedener in der damaligen Zeit bekannten Äbte oder Domherren aus Deutschland, die Vorträge zu den verschiedenen damals aktuellen Themen präsentierten.

Brutal vom kommunistischen Staat 1949 aufgelöst, mussten die rund 30 Schwestern ihr Kloster und Zuhause über die Nacht verlassen. All das in 20 gesegneten Tätigkeitsjahren Aufgebaute und Geschaffene wurde verstaatlicht oder verstreut. Die Schwestern mussten zu ihren Familien zurückkehren, manche durften nach Deutschland reisen. Die Priorin, Schw. Hildegardis, erhielt die Gemeinschaft durch geheime Begegnungen weiter am Leben. Sie blieb in Temeswar und wohnte mit einer anderen Schwester in Miete, lebte vom Lohn einer Organistin in der Mehala und gab Privatstunden. Sie wurde am 18. August 1950 verhaftet und zusammen mit Schw. Patrizia Zimmermann wegen Landesverrat, Spionage für den Vatikan und für die Vereinigten Staaten und Nazi-Propaganda am 19. Februar 1952 vom Militärgericht Bukarest zu 25 Jahren Gefängnis und Zwangsarbeit verurteilt. Schw. Hildegardis wurde der Reihe nach in den Gefängnissen von Temeswar, Bukarest, Jilava, Mislea, Miercurea Ciuc, Kronstadt (Braşov) und Văcăreşti eingekerkert.

Am 31. Mai 1959 kam Schw. Hildegardis Wulff zusammen mit Schw. Patrizia Zimmermann, Domherr Josef Nischbach und dem ehemaligen Abgeordneten der Banater Schwaben im rumänischen Parlament, Dr. Franz Kräuter nach Deutschland. Am 1. Juni wurden sie gegen zwei rumänische Spione ausgetauscht. So kamen die vier ehemaligen politischen Gefangenen ins Mutterhaus der Benediktinerinnen von St. Lioba in Freiburg-Günterstal. Schw. Hildegardis Wulff nahm Ihre Tätigkeit im Jahre 1960 wieder auf und reiste nach Kanada und Nordamerika. Da traf sie besonders die ausgewanderten Banater Schwaben aus Rumänien und Jugoslawien, aber auch Donauschwaben aus allen osteuropäischen Ländern. Sie starb am 20. Oktober 1961 um 16 Uhr an Krebs und wurde am 25. Oktober auf dem Friedhof der Benediktinerinnen in Freiburg-Günterstal bestattet.

L'ACTIVITE SPORTIVE DANS LES DÉPARTEMENTS DE CARAŞ ET DE SEVERIN DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XXe SIÈCLE

Laurenţiu Ovidiu Roşu

Résumé. L'activité sportive constitue, de nos jours, une composante importante de la vie quotidienne.

Dans le présent matériel nous avons essayé de reconstituer, à partir des documents d'archives, quelques aspects concernant les manifestations sportives pendant la première moitié du XX-ème siècle dans l'aréal les départements de Caraș et de Severin. Nous avons identifié des clubs et des manifestations sportives à la fin du XIX-ème siècle – comme le club de quilles de Ocna de Fier et nous avons constaté que les sports étaient pratiqués surtout dans les milieux urbains notamment auprès des centres industriels. Il faut rappeler ici les clubs constitués auprès des Usines Ferdinand, des Usines de Topleț aussi bien que des Usines de Fer et des Domaines de Resița.

Nous nous sommes arrêtés sur les tentatives de disséminer les sports – surtout le football – dans le milieu rural tout en passant en revue l'organisation des comités au niveau de la commune ou du département et nous avons mis en évidence les localités où ce sport était pratiqué.

En égale mesure nous avons accordé une attention accrue aux courses automobiles, à la pêche sportive, au tir sportif, aux jeux d'échec à toutes les activités sportives des clubs, aussi bien qu'à la collaboration avec la Fédération des Sociétés de Sport de Roumanie ou avec l'Office National d'Education Physique et Sportive, voire même la répartition des terrains afférents et l'influence de la vie politique sur les manifestations sportives.

A partir des aspects présentés nous avons essayé de crayonner le tableau d'une vie sportive intense dans les milieux urbains et plutôt timide dans les milieux ruraux ce qui vient s'ajouter au tableau complexe de l'histoire des départements de Caraș et de Severin dans la première moitié du XX-ème siècle.

NOUVEAUX ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DU PARTI NATIONAL-POPULAIRE DU BANAT PENDANT L'ANNÉE 1946

Radu Păiușan

Résumé. Fondé en janvier 1946, le Parti National-Populaire a été – dès le début, en qualité de descendant direct de l'Union des Patriotes – bien représenté dans le cabinet présidé par Pierre Groza, en disposant de quatre ministères et d'un sous-secrétariat d'état. Ce parti devait enrégimenter – au bénéfice des communistes – les couches moyennes de la population, c'est-à-dire les fonctionnaires publics et particuliers, les artisans, les commerçants, les industriels et les intellectuels, fait accompli partiellement, parce que, d'une côté, il était considéré – par la population – comme une satellite du Parti Communiste, mais d'autre côté, les intellectuels de grande valeur étaient inscrits dans les partis politiques traditionnels.

C'était la raison pour laquelle l'organisation national-populaire du département de Timiș-Torontal a trouvé, à peine, un président, en dépit des offres faites aux différentes personnalités marquantes des domaines politique, économique et culturelle du Banat.

Cependant, ses militants ont déployé une activité organisatorique intense, parce que le parti contrôlait l'administration du département, par l'intermédiaire du préfet et du

sous-préfet et, aussi, dans plusieurs communes et villes banatiennes les national-populaires détenaient des emplois des prêteurs, maires, notaires et d'autres fonctions économiques, culturelles et spirituelles. Mais ce début, initialement bon, a été éclipsé par les relations avec les autres partis du Front National-Démocrate, surtout par le Parti Communiste, qui l'a constitué en qualité du parti satellite et, en conséquence, il ne voulait pas que son satellite devienne trop fort et influent.

Par l'intermédiaire des diverses interventions aux assemblées des national-populaires se met en évidence, déjà, les-uns qui étaient de bonne foi, des autres qui suivaient leur propre intérêt, des autres qui devaient se sauver et des autres, aussi, des simples opportunistes.

CONFRONTATION BETWEEN POWER AND OPPOSITION BEFORE THE 1946 ELECTIONS CAMPAIGN

Viorel Bălțoi

Abstract. End of the Second World War and the Paris diplomatic discussions would not change too much political situation in Romania, which remained under the occupation of their ally, the USSR. In 1946, the country's southwestern state of affairs was the same as in the rest of the national, territory imposed by Moscow's control. The Communist Party of Romania and the rest of the political parties constituting the National Democratic Front (NDF), in the context of major political change in their favor, were supported by various individuals and organizations who have contributed to consolidating the new Power. An example of this is George Tatarescu, who later faced the rigors of the Soviet totalitarian regime imposed in Romania.

Although not established election date, political confrontations between the government and opposition in early 1946 were more and more numerous in Banat region. For example, representatives of governmental parties coordinate the destruction of printers Matei from Timisoara and Corvin from Resita, employees are threatened and accused for collaborating with "traditional parties", National Liberal Party and National Peasant Party.

In February 1946, the Arad organization's office of National Peasant Party-Maniu is devastated, its members are beaten, and former Senator Boțioc Alexe dies. In Banat region, political debates were closely supervised by government agencies, as well as "traditional parties" media. "The West" newspaper, belonging to the NPP-Maniu, was banned in the county of Timis-Torontal. On May 5 1946, local authorities controlled by the Communist Party and the Front of Plowmen, with the support of Teohari Georgescu, Minister of Interior, diverting in Arad one of the most extensive action against NPP-Maniu. The main access routes in the city were jammed with cars to prevent a congress of the party, which had to be held here. There was violence resulting in injuries and one dead. Incidents also occurred in other parts of Banat. In the city Ciacova, on the National Day (May 10), the confrontation took place between representatives of local authorities and those of the NDF. Gendarmerie intervention prevented the onset of violence.

Confrontations between the government and opposition continue until the parliamentary elections of 19 November, when the violence reach its "peak".

DES ASPECTS SUR L'ACTIVITE DE L'ORGANISATION DEPARTEMENTALE DE
TIMIS-TORONTAL DU PARTI NATIONAL PAYSAN D'ENTRE LES ANNÉES DE
1944-1946, CONSIGNES DANS LES ARCHIVES DE C.N.S.A.S.

Vasile Rămneanțu

Résumé. Dans cette étude-ci nous présenterons et nous analyserons aussi toute une série de documents des Archives de C.N.S.A.S. concernant l'activité de l'organisation départementale de Timiș-Torontal du Parti National Paysan, déroulée entre les années de 1944-1945.

Dans le période ci analysé, les organes du Ministère des Affaires Internes, en spécial la Sûreté, ont surveillé avec une attention spéciale l'activité déployée par l'organisation départementale de Timiș-Torontal du Parti National Paysan. Ainsi, les documents recherchés contiennent des informations sur sa réorganisation après le 23 Août 1944, sur le programme du parti, sur les discussions qui avaient eu lieu dans les séances de celle-ci, sur le mode dont on a préparé la campagne électorale pour les élections parlementaires de novembre 1946, montrant aussi les dissensions d'entre quelques-uns de dirigeants concernant la politique d'alliances du parti et les mécontentements générés par la falsification des élections parlementaires.

On a cosigné aussi les premières actions des communistes pour changer, en usant de la force, les facteurs dirigeants des quelques institutions administratives et aussi de prendre en maîtrise des objectifs industriels de Timiș-Torontal. Ainsi, le chef de l'organisation national paysanne de l'arrondissement de Deta réclamait que des éléments gauchistes, appartenant à des minorités hongroises, allemandes et serbes, ayant l'appui du prêteur de cet arrondissement, ont renvoyé de leurs fonctions le maire et le vice maire. D'autre part, des travailleurs hongrois, serbes et allemands et quelques roumains de la Fabrique de placage ont sollicité l'interdiction de tout contrôle de la part de l'administration de cette entreprise, la démission de l'administrateur, menaçant avec la chasse de celui-ci si leurs demandes sont ignorées.

Selon les autorités, dans l'organisation de la manifestation pro monarchiste de Timișoara, le 8 novembre 1945, un rôle important l'a eu le Parti National Paysan.

Les autorités du Ministère des Affaires Internes ont essayé l'identification des auteurs des manifestes (selon celles-ci quelques-unes étant élaborés et répandus par l'organisation national paysanne) anticommunistes, antigouvernementales et favorables au Parti National Paysan, manifestes qui réclamaient des élections libres. En ce sens, la Sûreté a effectué une perquisition au siège de ce parti de Timișoara, confisquant la machine à écrire pour vérifier si ces manifestes ont été multipliés à celle-ci, mais le résultat a été négatif.

On a dressé aussi un dossier pénal pour l'un des dirigeants importants de cette organisation départementale, tout en proposant son emprisonnement dans le camp de concentration car il était considéré un élément réactionnaire.

Les documents surprennent les liaisons d'entre le colonel américain Franklin Stewens, le représentant dans la Roumanie de l'organisation Young Men Christians (Y.M.A.N.), les autorités considérant que celle-ci avait pour but d'organiser la jeunesse étudiante en un esprit anticomuniste, et les leaders nationaux paysans de l'organisation départementale de Timiș-Torontal. Les dirigeants de cette filiale, les leaders national libéraux et ceux social démocrates (la faction Titel Petrescu) ont remis, par l'intermède de Coriolan Băran, le président de la filiale banatienne de Y.M.C.A., un mémoire au représentant américain où ils dénonçaient tous les abus et les illégalités commis par les autorités et les représentants du Bloc des Partis Démocratiques pendant la campagne électorale.

Il existait aussi des informations sur la constitution des sections pour les jeunes national paysans auprès des organisations départementales, s'avérant nécessaire pour les autorités communistes l'identification de leurs leaders. En ce sens, sont mises en évidence les entrevues eues par Coriolan Băran avec des dirigeants du de l'organisation départementale de Timiș-Torontal du Parti National Paysan pour mettre au point le programme d'activité de la jeunesse national Paysanne, y ajoutant les jeunes du milieu rural qui n'avait aucun encadrement politique, considéré également réactionnaire, car celui-ci prévoyait l'éducation de tous ces jeunes gens en un esprit démocratique et, du point de vue professionnel, des bons agriculteurs (c'est à dire des fermiers capitalistes).

L'analyse de ces documents montre clairement que la Roumanie, dans la période étudiée, se dirigeait de plus en plus vers un régime autoritaire, l'organisation départementale de Timiș-Torontal du Parti National Paysan étant forcée de déployer son activité dans des conditions extrêmement difficiles, inexistantes dans un régime démocratique.

ASPECTS CONCERNING THE SITUATION OF THE CZECH MINORITY FROM CARAȘ AND SEVERIN DISTRICTS (1944-1948)

Eusebiu Narai

Abstract. According to its population, these districts were formed predominantly by romanians and their occupation were variated. The germans were colonized in the eighteenth century and they were considered a factor of stability in Banat, so they become the main minority at the end of the nineteenth century. They were influenced by the movement lead by Fritz Fabritius and by the integration in the German Ethnic Group, Dodt and Donauland. The hungarians were considered the newest element in Banat. After the Great Union their influence decreased. Between 1944-1948 the authorities supervised the hungarians' activity considered a contradiction to the state policy. The hungarians got together into political groups, such as: Madosz. The serbians arrived between the fifteenth and the eighteenth century. They proved to be great agriculturians, soldiers and traders. The serbians started a process of influencing the whole population of Banat. The jews were admitted by the chronicles with their presence in Banat for the first time at the beginning of the eighteenth century. They initiated a small industry, commerce and mass-media. The gipsies were mentioned on the Banat territory for the first time in the fifteenth

century. They were freed from slavery in the middle of the nineteenth century, and they had a low educational level, but after the second world war the discrimination disappeared officially. The czechs were colonised in Banat between the eighteenth and the nineteenth centuries. Their occupations were working in the forest, mining and so on. The ucrainians were established in Banat at the end of the nineteenth century and they cut forests. They contributed to the construction of the Caransebeş-Reşiţa railway in 1932. The slovacians arrived in Banat between the eighteenth and the nineteenth centuries, as a result to the hungarian colonisation. Unfortunately, we have a low level of information concerning other minorities, such as: croatians, italians, russians, polish, turkish and others. To sum it up, the relation between these ethnic elements were pretty good and it underlined the high level of civilisation and tolerance of the region of Banat.